

BEVEZETÉS A FORDÍTÁS ÉS A TOLMÁCSOLÁS KUTATÁSMÓDSZERTANÁBA III.

Speciális rész 2.

SZERKESZTETTE

Klaudy Kinga, Robin Edina, Seidl-Péché Olivia

BEVEZETÉS A FORDÍTÁS ÉS A TOLMÁCSOLÁS
KUTATÁSMÓDSZERTANÁBA III.

SPECIÁLIS RÉSZ 2.

Szakmai lektorok:

Bakó Balázs

Bakti Mária

Bánhegyi Mátyás

Heltai Pál

Keresztes Csilla

Kóbor Márta

Mány Dániel

Móricz Kristóf

Navracsics Judit

Somssich Réka

Sólyom Réka

Szabó Csilla

Vinnai Edina

Klaudy Kinga, Robin Edina, Seidl-Péché Olívia (szerk.)

**BEVEZETÉS A FORDÍTÁS
ÉS A TOLMÁCSOLÁS
KUTATÁSMÓDSZERTANÁBA III.
SPECIÁLIS RÉSZ 2.**

ELTE FTT– MANYE Fordítástudományi Szakosztály

2026

A tanulmánykötet kiadása az ELTE Oktatási és Képzési Tanácsának Tankönyv- és jegyzettámogatási pályázatával jött létre.

© Szerkesztők, 2026

© Szerzők, 2026

ISBN 978-963-489-963-1

ISBN 978-963-489-964-8 (pdf)

DOI: 10.21862/kutmodszertan3

Kiadó: ELTE FTT– MANYE FORDÍTÁSTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY

A borítókép forrása: pixabay.com

Tördelőszerkesztő: Horváth Attila

Tartalom

<i>Előszó</i>	7
Fordításkutatás	9
Károly Krisztina <i>Tudományfordítás: episztemológiai kérdések, kutatási módszerek és eredmények</i>	11
Károly Krisztina <i>Műfajkutatás és szövegtípológia a fordításban</i>	41
Csatár Péter <i>A kognitív szemlélet a fordítástudományban. Irányok, lehetőségek, kihívások</i>	87
Fischer Márta <i>Fordításkutatás európai uniós kontextusban</i>	117
Balogh Dorka <i>Jogi szakszövegek fordításának kutatása</i>	135
Horváth Ágnes <i>Egészségtudományi szakszövegek fordításának műfajszempontú megközelítése</i>	161
Zachar Viktor <i>Bevezetés a sajtófordítás kutatásába</i>	177
Dobos Csilla <i>Az intralingvális fordítás kutatásának különböző aspektusai és módszerei</i>	191
Heltai Pál <i>Relevanciaelmélet és fordítástudomány</i>	227
Tolmácsoláskutatás	253
Eszenyi Réka <i>Fókuszban a fordító és a tolmács – résztvevő-orientált kutatások</i>	255
Gabányi Réka Rebeka, Seresi Márta <i>Közösségi tolmácsolás a nemzetközi és a magyar szakirodalom tükrében</i>	269

Seresi Márta, Tóth Boglárka Fanni <i>Tolmácsolás és technika I. A gyakorló tolmácsok által használt eszközök</i>	291
Tóth Boglárka Fanni <i>Tolmácsolás és technika II. A tolmácsképzésben és a tolmácsoláskutatásban használt eszközök.</i>	319
Skriba Orsolya <i>Interdiszciplinaritás, kognitív tanulmányok és idegtudomány: elektroencefalográf használata a tolmácsolás kutatásában</i>	343
Summaries in English	357

Előszó

A *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába* című könyvsorozat 2022-ben megjelent első része (*Általános rész*) után 2024 márciusában megjelent a második kötet is (*Speciális rész*). Míg az első kötet a fordítástudományi kutatások alapvető kérdéseit illetően igyekszik eligazodást adni, a második kötet a szűkebb szakterületek kutatómódszertanáról ír. Mire azonban a második rész elkészült, már láttuk, hogy néhány fontos téma kimaradt, sőt terjedelmi okok miatt nem is kerülhettek volna be a kötetbe. Ugyanakkor ezek a témák sem kevésbé fontosak a fordítás- és tolmácsoláskutatás számára – a dilemma pedig jól mutatja, immáron milyen sokrétű, összetett diszciplínává nőtte ki magát a fordítástudomány.

Éppen ezért arra gondoltunk, hogy érdemes lenne még egy további részt is elkészíteni. Így született meg a harmadik kötet a *Speciális rész 2*. A célunk továbbra is az, hogy a cikkek gyakorlati útmutatást adjanak a kezdő kutatóknak, amely segíti őket abban, hogyan kezdjenek hozzá egy fordítástudományi disszertáció megírásához vagy általában a fordítással és a tolmácsolással kapcsolatos empirikus kutatásokhoz.

Az *Általános rész* sok kérdésre választ nyújt a kutatás tervezéséhez és megkezdéséhez: hogyan lehet megfogalmazni kutatási kérdéseket, hogyan szükséges választani kvalitatív és kvantitatív módszerek között, hogyan alkalmazhatók kérdőívek, interjúk, statisztikai próbák a fordítás- és tolmácsolástudományban. Emellett kitér a kutatási adatok kezelésére, kutatásetikai kérdésekre, a jogi keretekre, valamint a tudományos kommunikáció és publikálás alapjaira – így a kezdő kutató átfogó képet kaphat arról, mit jelent szisztematikusan és megalapozottan kutatni a fordítás és tolmácsolás területén.

A *Speciális rész 1*. és a *Speciális rész 2*. azért készült, mert a szűkebb szakterületeknek megvannak a saját kutatómódszertani jellegzetességei, és szélesebb körben elért eredményei (ezek általában egybeesnek azokkal a művekkel, amelyekre azon a szűkebb szakterületen a legtöbbször hivatkoznak), és amelyekre a saját kutatás tervezése során támaszkodni kell. A két kötetben az egyes tanulmányok bemutatják, melyik az a három-négy alapkönyv a hazai és a nemzetközi szakirodalomban, amelyet kötelező és érdemes elolvasni a szóban forgó témához, melyek azok a disszertációk, amelyek erről vagy hasonló témáról szólnak itthon és külföldön. A kutatás kezdetén fontos tudni, ki rakta le ennek a kutatási témának az alapjait, mit sikerült már megállapítani, és milyen kutatásokat látnak szükségesnek a jövőben. A választott téma alpműveinek kijelölése a kezdő kutatók számára azért fontos, mert annyira repetitív lett a fordítástudományi szakirodalom, hogy egyszerűen lehetetlen minden könyvet és tanulmányt elolvasni az egyes témakörökből. Az is érdekes lehet, hogy létezik-e a szakterületen olyan nemzetközi kutatás, amelyet érdemes magyar nyelven megismételni. Vannak-e a szűkebb témának kutatómódszertani buktatói, amelyeket szükséges elkerülni, vagy olyan módszertani kihívásai, amelyeket szükséges lenne előre látni, és a tervezésnél számításba venni?

A harmadik kötet elkészítéséhez szükséges tudományos háttérrel – ahogyan az első két kötet esetében is – elsősorban az Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskolájában 2003 óta működő Fordítástudományi Doktori Program oktatóinak, témavezetőinek és végzett hallgatóinak tudása és tapasztalata biztosítja. Fennállása óta a programban 65 disszertáció született, amelyek közül mind önálló kutatáson alapul a nyelvi közvetítés legkülönbözőbb területeiről: a tolmácsolás, mű- és szakfordítás, nyelvtechnológia és audiovizuális fordítás kérdéseiről egyaránt.

Köszönetet mondunk a szerzőknek és a bírálóknak tudományos hozzájárulásukért, az ELTE Eötvös Kiadó munkatársainak a kötet gondozásáért, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Oktatási és Képzési Tanácsának, amiért a tankönyv- és jegyzettámogatási pályázat keretén belül támogatta a kötet megjelenését.

A szerkesztők

FORDÍTÁSKUTATÁS

Tudományfordítás: episztemológiai kérdések, kutatási módszerek és eredmények¹

Károly Krisztina

ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet
karoly.krisztina@btk.elte.hu

Kivonat: A tudományos szakfordítás a különféle szakterületi (szakmai és műszaki) közvetítési fajták több szempontból egyedi tulajdonságokkal és következményekkel járó formája. A tudományos szakfordítás ugyanis nem csupán filológiai tevékenység, mivel szerepe van a tudomány és az emberiség tudományos gondolkodásának alakulásában, fejlődésében, s ezzel a tudományos többnyelvűség és az emberiség episztemológiai diverzitása megőrzésében. A fejezet ezt a speciális szakfordítási területet három szempontból járja körül. Elsőként bemutatja, hogy a tudományos szakfordítás miért és hogyan tölti be egyedülálló szerepét. A második részben számba veszi a területen alkalmazott leggyakoribb kutatási módszereket és a korpuszépítéshez kapcsolódó legfontosabb megbízhatósági és érvényességi kockázati tényezőket. A harmadik rész a tudományos szakfordítás empirikus kutatásának azokat az eredményeit tekinti át, amelyekből meghatározhatók ennek a speciális fordítói tevékenységnek a sajátos kihívásai és a kihívások leküzdéséhez szükséges kompetenciák és képességek. Zárásként rámutatok azokra a kutatási területekre, amelyek a magyarra, illetve a *lingua franca*-ra (az angolra) történő fordítás tekintetében még további vizsgálatot igényelnek.

Kulcsszavak: szakfordítás, tudományos gondolkodás, episztemológia, *lingua franca*, kutatás

¹ A fejezet a témában született korábbi tanulmányaimra (Károly 2019, 2020, 2021, 2022a, 2024) épül, azok legfontosabb kapcsolódó megállapításait foglalja össze, különös tekintettel a szakterületen alkalmazott kutatási módszerekre és eredményekre a hazai és a nemzetközi szakirodalomból (a részletes tárgyalásuk az eredeti munkáimban olvasható).

Hivatkozás: Károly K. 2026. Tudományfordítás: episztemológiai kérdések, kutatási módszerek és eredmények. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 11–39.

DOI: <https://doi.org/20.21862/kutmodszertan3/1>

1. Bevezetés

A tudományos szaknyelv kutatása igen termékeny terület és hosszú múltra tekint vissza, amit a kontrasztív és interkulturális retorikai (pl. Connor 1996, Connor, Nagelhout és Rozycki 2008), valamint a műfaji szemléletű (pl. Hyland 2004) kutatások nagy száma bizonyít. Ezzel szemben a tudományos szakfordítást a szakfordítás egyéb területeihez képest (mint pl. a jogi, üzleti vagy a médiafordítás) jóval kisebb kutatói figyelem övezi. Ez a megállapítás a korunk *lingua franca*-jához, az angol nyelvhez kötődő vizsgálatokra is igaz, annak ellenére, hogy ma már jól látható, hogy a tudományos szakfordítás nem csupán filológiai kérdés (Károly 2019,

Montgomery 2000, 2009): meghatározó szerepe van a tudomány és az emberiség tudományos gondolkodásának az alakulásában, fejlődésében, s ezzel az emberiség episztemológiai diverzitása és a tudományos többnyelvűség megőrzésében is (Károly 2024). A fejezet elsőként ezt a problematikát járja körül, hogy azután rámutasson azokra a kutatási módszerekre, amelyekkel a szakterületen végzett kutatások leginkább dolgoznak, a vizsgálatok legfontosabb eredményeire, majd azokra a kutatási témákra és irányokra, amelyekkel kapcsolatosan úgy vélem a *lingua franca*-ról a magyar nyelvre, illetve a magyarról a *lingua franca*-ra történő fordítás során még feladatunk van.

A fejezet elsőként bemutatja, hogy a tágan értelmezett „fordítás”² tevékenysége (1) milyen funkciókat tölt be a tudományban, a tudományos gondolkodásban és a tudományos diskurzus alakulásában, (2) milyen egyedi sajátosságai vannak a többi szakterületi (szakmai és műszaki) nyelvi közvetítéshez képest, és (3) milyen kutatásokat ösztönöz a fordítástudományban vagy más tudományterületekkel vagy alterületekkel való együttműködésben.

A fejezet második része e kutatások különféle módszereit és adatgyűjtő eszközeit tekinti át a kvantitatív és a kvalitatív paradigmán belül és a kevert szemléletű kutatások vonatkozásában. Az egyes módszertani megoldások lehetőségeit és alkalmazási módjait konkrét vizsgálatok példái szemléltetik, és a fejezet kitér a kutatásokat és az ezekhez kapcsolódó korpuszépítést veszélyeztető megbízhatósági és érvényességi (validitási) problémákra, valamint ezek lehetséges megoldásaira, kiküszöbölésére is.

Végül a fejezet a szakterületen már rendelkezésre álló kutatások eredményeit mutatja be – a teljesség igénye nélkül, a főbb meglátásokra és megállapításokra koncentrálva –, hogy képet adjon arról, milyen kutatási feladatok várnak még ránk a *lingua franca*-ról a magyar nyelvre, illetve a magyarról a *lingua franca*-ra történő fordításhoz kapcsolódóan. Elméleti és empirikus munkák tömege foglalkozik

2 A „fordítás” fogalmát tág értelemben alkalmazom: beleértem a nyelvek közötti fordítást (a tulajdonképpeni fordítást) épp úgy, mint az önfordítást, valamint a szöveg célnyelven történő megírását. Erről bővebben lásd: 2.2. rész.

ugyanis a tudomány fordításának különféle koncepcionális, diszciplináris, kulturális, gyakorlati, stratégiai, vagy politikai kérdéseivel. Arra keresnek választ, hogy mik azok a tulajdonságok, feltételek, amelyek révén a fordítások ekvivalenssé válhatnak az eredetileg az adott nyelven, anyanyelvűek által írt szövegekkel. A fejezet harmadik részében ezért a tudományos szakfordítás empirikus kutatásának azokat az eredményeit tekintem át, amelyekből meghatározhatók ennek a speciális fordítói tevékenységnek (1) a sajátos kihívásai, és (2) a kihívások leküzdéséhez szükséges kompetenciák és képességek, amelyek révén az anyanyelvűek által írt szövegekkel funkcionálisan egyenértékű „természetes” célnyelvi szöveg keletkezhet, vagyis „lát-hatatlaná” válhat a fordítás.

2. A tudományos szakfordítás funkciói és egyedi sajátosságai

2.1. A fordítás funkciói a tudományos gondolkodásban és diskurzusban

A tudomány művelése, fejlődése és a megszerzett tudás átadása szorosan kapcsolódik a fordításhoz, mert mindhárom tevékenységhez a tudományos diskurzus valamelyik műfajának alkalmazása szükséges (Bennett 2012, Sarukkai 2001: 646). A tudományos élet szereplői arra törekednek, hogy széles körben megosszák gondolataikat és felfedezéseiket, és hogy megismerjék mások legújabb kutatási eredményeit. Ehhez olyan nyelvet választanak, amelyet mindannyian értenek, akkor is, ha térben vagy időben távol élnek egymástól. Az elmúlt több mint 2500 év során mindig is volt egy választott nyelv (a görög, az arab, a latin, a francia, a német vagy ma az angol), amelyen a tudomány képviselői kommunikálni tudtak. Azok pedig, akiknek nem ez a nyelv volt az anyanyelvük, fordítottak vagy fordítottak, hogy a más kultúrákban élő társaikkal megértsék magukat.

A kutatások eredményeiből arra lehet következtetni, hogy a tudományos világban a fordítás nem csupán kommunikációs feladatot tölt be, hanem szociológiai és tudománytörténeti jelentősége is van. Meade (2011: 226) szerint a tudományos közösség fordítási tevékenysége nagymértékben hozzájárul a különféle tudományos műfajok uralkodó diskurzusnormáinak kialakulásához és elterjedéséhez. Nem véletlen ezért, hogy Olohan (2016) már arról ír, hogy a fordítási/fordítói gyakorlatot a tudományos élet részeként érdemes kezelni, hogy lássuk, hogyan kapcsolódik „a fordítás eszközeihez, technológiáihoz, valamint szociotechnikai vívmányaihoz” (2016: 5). Montgomery (2000) a saját fordítói gyakorlatára épülő esettanulmányok alapján érvel a fordítás kulcsszerepe mellett a tudomány fejlődésében. *Science in translation. Movements of knowledge through cultures and time* című könyvében amellet foglalt állást, hogy – a tudás térbeli (kultúrákon keresztül) és időbeli vándorlásával – a történelem során a fordítás szerepet tudott játszani egyes nyugati vagy keleti tudományok

kialakulásában is (pl. a csillagászat terén; 2000: 253–256). Arra a végkövetkeztésre jutott, hogy a különféle tudományos diszciplínák sem köszönhetnek kevesebbet a fordításnak, mint az irodalom, a filozófia vagy a vallás. Meglátása szerint ugyanis számos nagy kultúrában (pl. Japán, Kína, India) a modern tudományok kialakulása elválaszthatatlan a fordítástól, hiszen – ahogy fogalmaz – „fordításként kezdődtek” (Montgomery 2000: 272–273; kiemelés az eredetiben).

A tudományos eredmények elterjedésén túl a fordítás jelentős szerepet tölt be a tudományos szaknyelv és szakterminológia megalkotásában és egységesítésében is. Számos fogalom és szakterminus (a tudományos nomenklátúra) fordításon keresztül alakult ki (pl. Európa különböző nyelveiben a latinból). Fuertes-Olivera és Pizarro-Sánchez (2002: 64) példákon keresztül mutatja be, hogy a fordítók gyakran új nyelvi metaforákat hoznak létre munkájuk során, amelyek könnyen érthetők a célnyelvi olvasó számára, s ez által idővel szakkifejezésekké alakulnak.

A tudományos nomenklátúra formálásán túl, a mindenkori *lingua franca*-ról és az arra történő fordítás a gondolkodásmódot is alakítja. Ez az oka annak, hogy az idők során változhat egyes műfajokban a gondolatok bemutatásának, az érvek felsorakoztatásának módja, s így a diskurzus logikája a nemzeti nyelven és a közös nyelven, a *lingua-franca*-ban is.

A tudomány fordítása hozzájárul ahhoz, hogy a nemzeti nyelvek (így a magyar is) kellően fejlettek legyenek, alkalmasak maradjanak tudomány művelésére, és hogy – a megfelelő fordítási módszer kiválasztásával – a nyelvek és kultúrák között esetleg fennálló episztemikus eltérések okozta feldolgozási nehézségeket áthidaljuk (Károly 2024). Nagy ennek a tétje, hiszen a nemzeti tudományok így maradnak versenyben és játsszanak szerepet a tudomány és az emberiség tudományos gondolkodásának alakulásában, az episztemikus diverzitás és a tudományos többnyelvűség megőrzésében. Globális jelentőségén túl ennek lényeges lokális következménye is van, mert a nemzeti nyelvre történő fordítás által valósítható meg a tudományos eredmények nyelven belüli fordítása is a felsőoktatás és a köznevelés tananyagaihoz és tankönyveihez, a tudomány népszerűsítéséhez és más társadalmi hasznosításhoz. Ezzel garantálható hosszú távon nemzeti szinten a tudományos tehetséggondozás és utánpótlás-nevelés.

A fentiekben utaltam arra, hogy jelentősége van mindebben a megfelelő fordítási módszer kiválasztásának. Erről azért szükséges szót ejteni, mert a kutatási eredmények (pl. Bennett 2023) azt mutatják, hogy a két irányba történő fordítás mértéke és módszere a tudomány és a keletkező szöveg tulajdonságai szempontjából különféle következményekkel járhat. A tudományos szakfordításban általában két eltérő módszert alkalmaznak: a honosító és az idegenítő fordítást. Honosító fordításban a fordító a célnyelvi olvasó számára természetes, eredetileg a célnyelven írt szövegnek tűnő, a célnyelvi olvasó nyelvi és episztemológiai elvárásainak megfelelő szöveget hoz létre. Ezt a módszert választják jellemzően a nemzetközi angol nyelvű szakfolyóiratokba szánt szócikkek angol fordításánál. Az idegenítő fordítás ugyanakkor „átviszi” a célnyelvbe a forrásszöveg nyelvi és episztemológiai tulajdonságait, hogy

az olvasó az eredeti szerző eredeti megfogalmazását/megközelítését olvassa. Ez azonban, különösen egymástól távolabb levő kultúrák közötti közvetítésben, idegen vagy szokatlan³ lehet az olvasónak, és feldolgozási nehézséget is okozhat számára, ha más logika/gondolkodásmód mentén kell értelmeznie a szöveget. Ezt a módszert gyakran alkalmazzák, amikor a *lingua franca*-ról fordítanak nemzeti nyelvre.

A nemzeti tudománynyelvek fennmaradása szempontjából veszélyes eredménye a közelmúlt kutatásainak (pl. Bennett 2023: 517, Jordan 1997, Mayoral Asensio 2007, Pisanski Peterlin 2008) azonban az, hogy a *lingua franca* hatása tud olyan erős lenni a nemzeti nyelvekre, hogy fordítási iránytól függetlenül (mindkét fordítási irányban) a *lingua franca* nyelvi és episztemológiai normái és hagyományai válnak uralkodóvá. Azért veszélyes ez a nemzeti nyelvekre – s rajtuk keresztül a tudományos többnyelvűsége és episztemológiai diverzitásra –, mert a *lingua franca* túlzott dominanciája miatt állhat elő olyan helyzet, hogy a forrás- vagy a célkultúra (és nyelv, gondolkodásmód stb.) háttérbe szorul, és szélsőséges esetben akár kihál⁴ (Bennett 2015).

2.2. A tudományos szakfordítás fogalma, típusai és egyedi sajátosságai

A „tudományos szakfordítás” terminus nem mentes fogalmi kérdésektől. A „tudományos” komponens tekintetében, ha szélsőséges megközelítéseit vesszük, vannak, akik csak a természettudományos szövegek fordítását sorolják bele és a humán- és társadalomtudományokét nem, mások pedig még az ismeretterjesztő, népszerű-tudományos írásokat is. A tudományosság a szakfordítás vonatkozásában Mayoral Asensio (2007) szerint két alkategóriára bontható attól függően, hogy miként nézünk rá: horizontálisan (kiterjedésében) vizsgálva a szöveg *tárgya* szerint (mint adott tudományterülethez tartozó), vertikálisan (intenzitásában) a szöveg tudományosságának *mértéke* szerint (az általános/köznapis szintű szöveg fordításától a magas absztrakciós szintű szaktudományos szöveg fordításáig) osztályozható. A különféle kategóriák eltérő kompetenciák és fordítási stratégiák mozgósítását igényelhetik. Annak érdekében, hogy vizsgálódásunk kellően átfogó legyen a különféle lehetséges szakfordítási kategóriák szempontjából, e fejezet a fogalmat igen tág értelemben alkalmazza:

3 Ezt a jelenséget nevezi Klaudy Kinga (1997) „kvázi-helyességnek” a fordításban, felhasználva Papp Ferencnek (1972, 2006) az idegennyelv-tanulók szövegeinek jellemzésére alkalmazott terminusát.

4 Ezt a jelenséget illetik angolul – Boaventura de Sousa Santos portugál szociológus nyomán – az *epistemicide* megnevezéssel („episztemicidium”; tudáselhalás). A fogalmat eredetileg a harmadik világ ismeretanyagának (pl. a hagyományos orvosláshoz, igazságszolgáltatáshoz és a természeti világhoz kötődő helyi tanoknak) a nyugati tudományok általi szisztematikus elnyomására használták a „haladás jegyében”. Amire nem tudták alkalmazni a modern tudományos diskurzus kategóriáit azt ellehetetlenítették, fejlődésüket akadályozták (pl. az oktatásból való kizárással, finanszírozási és publikációs lehetőségek megvonásával stb.), majd felülírták a nyugati tudományos gyakorlattal (Bennett 2015: 12.).

[...] minden olyan, a szakemberek közötti kommunikációban használt szakszöveg fordítására, amely a természet- vagy a társadalomtudományok valamely elméleti vagy alkalmazott ágához tartozik (pl. monográfia, kézikönyv, szakfolyóiratcikk, kutatási jelentés, kutatási pályázat, absztrakt). A népszerű tudományos írások (pl. újságcikkek, interneten megjelenő ismeretterjesztő munkák) fordítását ugyanakkor nem sorolom e fogalom alá, mivel a rendelkezésre álló kutatási eredmények tanúsága szerint ez utóbbiakra a szoroson vett tudományos műfajokétól eltérő kommunikációs mintázat (célok, célközönség stb.) a jellemző, amelynek az ismeretanyag leegyszerűsítésén túl, megvannak az egyéb sajátos szövegtulajdonságai is. (Károly 2019: 9)

A fentiekből fakadóan a tudományos szövegek esetében a fordításnak három fő típusa különíthető el: a nyelvek közötti (tulajdonképpen, szoros értelemben vett) fordítás, az önfordítás (amikor a tudós maga fordítja írását), valamint a szöveg közvetlenül (forrásszöveg nélküli) célnyelven történő megírása. A nyelvek közötti fordítás (*interlingual translation, translation proper*) lehetőségével általában olyan tudományos szakemberek élnek, akik nem rendelkeznek kellő szintű idegen (ma angol) nyelvtudással és tudományos íráskészséggel. A szakirodalom ezt a tevékenységet „rejtett” (*covert*; House 1997), vagy „láthatatlan” (*invisible*) fordításnak is nevezi, mert a fordítás eredményeként létrejövő célnyelvi szövegek (pl. szakcikkek, monográfiák, tankönyvek) nem fordításként, hanem „természetes” szöveggént élnek tovább, és úgy is olvassák őket, mintha eredetileg azon a nyelven íródtak volna. Ezeknek a szövegeknek a fordítóit általában nem is ismerjük. Az ilyen fordításokra az úngyvezetett célnyelvorientált fordítási megközelítés (Toury 1995) a jellemző, ami a célnyelvi normákat és a célnyelvi olvasó elvárásait tartja szem előtt a szöveg megformálása során. Azért „rejtettek”, mert nincs bennük utalás még pragmatikai szinten sem arra, hogy fordítások volnának. A fordító az eredetivel megegyező beszédaktust hoz létre: a forrásszöveg funkcióját reprodukálja a célnyelvi kulturális és nyelvi kontextusban úgy, hogy az olvasó ne érzékelje, hogy fordítást olvas, hanem úgy érezze, hogy a saját kultúrája szövegét/műfaját tartja a kezében. Ez különösen fontos például a szakcikkek vagy monográfiák *lingua franca*-ra fordítása során nemzetközi angol nyelvű szakfolyóiratok és kiadók számára, mert ha a szöveg nem természetes angol szövegnek hat, előfordul, hogy a folyóirat vagy a kiadó nem fogadja be.

A tudományos szakszövegek célnyelvi létrehozásának másik módja az **önfordítás** (*self-translation* vagy *auto-translation*). A szövegét maga fordító tudós jellemzően mind a forrás-, mind a célnyelvet jól beszéli, magas szinten ismeri, az egyik nyelven dolgozik, majd az elkészült írást ülteti át a másik nyelvre (Grutman 1998: 18). A tudományos szakfordítás harmadik formája pedig, amikor a szerző a szöveget rögtön a célnyelven írja meg (Snell-Hornby 2007, Pisanski Peterlin 2008), esetenként (pl. limitált nyelvtudás birtokában) külső segítséggel kollégától, baráttól, családtagtól (erről bővebben lásd Montgomery 2009). A külső segítség azt szolgálja, hogy a szöveg

kellően jó minőségű legyen, és megfeleljen mind nyelvi, mind retorikai szempontból a célnyelvi olvasói elvárásoknak.

Ahogy a fordítás fogalma tág, a „fordító” fogalma is hasonlóan az, hiszen a fenti példák is mutatják, hogy ezen a területen nem csak (pl. egyetemen) képzett szakfordítók dolgoznak. A történelem során sokat változott a fordítási tevékenységet végzők személye és képzettsége. Montgomery (2009: 4) számos példán keresztül illusztrálja, hogy az elmúlt több mint kétezer év során „fordítóként” (is) mennyien dolgoztak: tudósok, tanítványaik, szerzetesek, kereskedők, felfedezők, kalandorok, katonák, hajóskapitányok, diplomaták. Szűk értelemben vett, tulajdonképpeni fordítás esetében a mai gyakorlat az, hogy azt a szakmát hivatásszerűen űző fordítóktól vagy fordító ügynökségektől rendelik meg. A fordítást szakfordítók végzik, egyedül vagy csoportosan, esetleg gépi támogatással, akik egy része képzett fordító, másik részük pedig az adott szak- vagy tudományterületen végzett és/vagy ott praktizáló szakember.

2.3. A tudományos szakfordítás mint multi- és interdiszciplináris kutatási terület

A fentiekből következően a tudományos szakfordítás megfelelően árnyalt és mélyreható vizsgálata több tudományterület és tudományág együttműködését feltételezi. Olohan és Salama-Carr (2011: 187) szerint a rendelkezésre álló kutatási eredmények egymást jól kiegészítő történeti, szociológiai, nyelvészeti és filozófiai szempontokat nyújtanak a tudomány fordításának kellően árnyalt vizsgálatához. A fordítás-tudomány területén végzett kutatások elsősorban a szakfordítás (pl. López-Arroyo és Méndez-Cendón 2007), azon belül a tudományos szakfordítás (pl. Montgomery 2000), a fordítóképzés és a fordításoktatás (pl. Bowker 2016, López-Rodríguez és Tercedor-Sánchez 2008), a korpuszalapú fordításkutatás, valamint a kognitív fordításkutatás (pl. Jimenez-Crespo 2018) szakirodalmára épít.

A tudományos szakfordításhoz kapcsolódó kérdések nagyfokú összetettségére való tekintettel a fordítástudomány más tudományterületeket is segítségül hív ezek megválaszolására: elsősorban a tudományelméletet és a technotudományt (pl. Bennett 2012, Olohan 2016), a kognitív nyelvészetet (pl. Fuertes-Olivera és Pizarro-Sánchez 2002), valamint a szöveg tudományán belül a szövegnyelvészetet és a diskurzuselemzést. Utóbbiak jelentős elméleti és empirikus eredményekkel gazdagítják ismereteinket számos alterületen (ezekről részletesen lásd Károly 2019):

- a szaknyelvkutatáson belül a tudományos szaknyelvkutatás (pl. Jordan 1997, Mayoral Asensio 2007),
- a műfajelemzés (pl. López-Arroyo és Méndez-Cendón 2007, López-Arroyo és Roberts 2017),
- a regiszterelemzés (pl. López-Arroyo és Roberts 2017),

- a kultúra-specifikus különbségek és hasonlóságok feltárásával foglalkozó kontrasztív retorikai kutatások (ezekről áttekintés Pilegaard (1997: 161, 166–167) munkájában olvasható),
- a korpusznyelvészet (pl. López-Rodríguez és Tercedor-Sánchez 2008),
- a kritikai diskurzuselemzés (pl. Bennett 2007),
- az angol mint *lingua franca* kutatása (pl. Bennett 2011), valamint
- a nemzetközi angol kutatása (pl. Mendiluce-Cabrera és Bermúdez-Bausela 2006).

3. A tudományos szakfordítás empirikus kutatásának módszerei⁵

3.1. Kvantitatív és kvalitatív módszerek

A kvantitatív és kvalitatív szemléletű alkalmazott nyelvészeti kutatási módszerek, s velük együtt a fordítástudomány módszertani eszköztára – szoros együttműködésben és kölcsönhatásban egymással, ahogy azt a fenti tudományterületi kapcsolódások és egymásra épülések is mutatják – gyors és eredményes fejlődésen ment keresztül az 1970-es évek óta. A tudományos szövegek fordításának sajátosságait feltáró munkák – Toury (1995) terminusával élve – elsősorban úgynevezett célnyelvorientált kontrasztív típusú elemzések. A fordított szövegeket olyan célnyelvi (eredeti) szövegekkel vessék össze, amelyek nem fordítás eredményeként keletkeztek, hogy azonosítsák a fordítás egyedi sajátosságait. Munkájukhoz jellemzően a korpusznyelvészet eszközeit használják (pl. Krein-Kühle 2011, Baumgarten, House és Probst 2004, Williams 2004, 2007, López-Arroyo és Méndez-Cendón 2007, López-Arroyo és Roberts 2017), melyeket – a szövegjelenségek okainak megismeréséhez – például dokumentumelemzéssel vagy a fordítási folyamatban résztvevőkkel (a fordítókkal, a célnyelvi befogadókkal, fordító ügynökségek képviselőivel stb.) készített interjúkkal egészítenek ki. Az ilyen korpuszalapú kutatások lehetővé teszik terjedelmes szövegeken vagy nagyméretű adatbázisokon automatikusan kereshető jelenségek megbízható mennyiségi (pl. gyakorisági) vizsgálatát, s ez által hipotézisek tesztelését és/vagy általánosítható következtetések megfogalmazását. Ez több területen is látható, így például az univerzálékutatásban (pl. Jawad, 2014), lexikai elemek fordításával kapcsolatos kérdésekben (pl. Kemppanen 2004, Pilegaard 1997), vagy bizonyos szövegszintű jelenségek vizsgálatában (pl. Pisanski Peterlin 2008, Williams 2004, 2007, Baker 1993, Kemppanen 2004).

⁵ E fejezetnek nem célja a fordítástudományban alkalmazott kutatási módszerek részletes bemutatása, mert ezzel részletesen foglalkoztam korábbi írásomban, ugyanebben a kötetsorozatban (Károly 2022b).

A tudományos szövegek fordítási sajátosságainak feltárásában számos egyéb, a kvantitatív természetű megközelítésekkel eltérő, kvalitatív (feltáró jellegű), mélyreható elemzést is lehetővé tevő módszerre is szükség van. Manuális szövegelemzéssel dolgoznak azok, akik kisebb korpuszon olyan jelenségeket vizsgálnak, amelyeket számítógép nem tud azonosítani (pl. logikai kapcsolatokat, műfaji szerkezetet, stílusjegyeket). Ilyekor, mivel a változók azonosítása az elemző szubjektív/intuitív megítélésén alapul, az elemzés megbízhatóságát kontrollelemzéssel lehet biztosítani (erről bővebben lásd 3.2. alfejezet). Kézi szövegelemzésre épül Götz Andrea (2015) tanulmánya, melyben a tudományos absztrakt műfaj fordításának sajátosságait tárja fel Swales 1990-es és Hyland 2004-es elemzési modellje segítségével. Szintén feltáró jellegű szövegszemponthú munka Baumgarten, House és Probst (2004) cikke, ami fordított és eredeti (nem fordítás eredményeként létrejött) népszerű tudományos szövegeket elemez House 1997-es szisztémikus-funkcionális fordításértékelő modellje felhasználásával.

Fontos megjegyezni azonban, hogy a szövegtudomány elméleteinek felhasználásával olyan jelenségek is kutathatók eredeti és fordított szövegekben, amelyeket képes számítógép is azonosítani (pl. a szövegkohéziós eszközök közül lexikai ismétlés vagy a névmási referencia). Ezzel lehetővé válik, nagyméretű adatbázison, ezekre a jelenségekre vonatkozóan hipotézisek érvényességének ellenőrzése. Ilyen gépi keresési módszerrel dolgozott Kemppanen (2004), amikor a kulcsszó fogalmát Firth szerint értelmezve (mint „szociológiailag fontos” és „ideológiailag funkcionális” szó) egy számítógépes alkalmazás segítségével egy-egy szó (pl. a finn ‘barátság’/‘ystävyyys’ szó) fordítási viselkedésével kapcsolatos hipotéziseket tesztelt (erre a munkára a későbbiekben, a tudományos eredmények bemutatásakor még visszatérek).

A gépi vagy kézi szövegelemzések mellett a tudományos szakfordítás területén sokan dolgoznak kvalitatív interjúkkal. Az interjúk jól kiegészítik az eredmény-orientált (szövegelemző) vizsgálatokat, mert – többek között fordítókkal, szerzőkkel, könyv- vagy folyóirat szerkesztőkkel felvett interjúk alapján – rávilágíthatnak bizonyos jelenségek okaira is. Muñoz-Miquel (2014a, idézi Muñoz-Miquel 2018: 28) 12 orvosi szakfordítóval készített interjút, akik közül hét nyelvész, öt pedig orvos végzettségű szabadúszó, illetve valamilyen intézményhez kötődő szakember volt.

Az interjú-kutatások másik gyakori fajtája a fókuszcsoportos interjú. Brøgger például, 2017-es kvalitatív tanulmányában orvosi szakfordítók egy csoportját vizsgálja abból a szempontból, hogy ők milyen okok, illetve logika mentén hoznak döntéseket fordítás során. Eszközüválasztását azzal indokolja, hogy a csoportos interjúkkal kevésbé kontrolált módon jut adathoz, és értékes információkat szerez azáltal is, hogy a beszélgetésben az interjúalanyoknak lehetőségük van egymás meglátásaira reagálni. A csoportos beszélgetéssel jelentősen csökkenthető a kutatói befolyás is.

A kvantitatív/statisztikai vizsgálatok egyik leggyakoribb módszere a kérdőíves felmérés. Muñoz-Miquel 2018-as kutatásának adatgyűjtő eszköze például egy olyan online kérdőív, melyet a LimeSurvey kérdőívesítő rendszer segítségével alakított ki.

A rendszer segítségével biztosítható a válaszok névtelensége és korlátozható a kérdőív kitöltésére jogosultak köre (csak jelszóval léphetnek be). Így megelőzhető nem csak az, hogy olyanok kitöltsék, akik nem felelnek meg a résztvevők kiválasztása során alkalmazott kritériumoknak, hanem az is, hogy valaki a kérdőívet egynél többször töltsse ki (2018: 28).

A tudományos szakfordítás kutatása területén is végeznek tudományos kísérleteket. A kísérleti módszer alkalmas bizonyos képzési programok/eljárások eredményességének vizsgálatára (pl. Bowker (2016) a „speed training” nevű módszert próbálta ki a tudományos és műszaki szakfordító-képzésben) vagy egyes fordítói stratégiák/döntések alaposabb megértésére. Utóbbit példázza Farahzad (2003) kutatása, aki arra a kérdésre keresett választ, hogy az angol–perzsa fordítók hogyan változtatják (manipulálják) fordítás során a szövegeket, és hogy a keletkező manipulatív eltulodások mögött milyen okok állnak (miért manipulálják a szövegeket). A kísérletben 20 fordító vett részt, akiknek először egy fordítási feladatot kellett elvégezniük, majd ezt követően a szerző interjút készített velük.

Nem ritka az sem, amikor kvantitatív és kísérleti módszerekkel egyszerre dolgozik a kutató. Jimenez Crespo (2018) korpuszalapú/kvantitatív és feltáró/kvalitatív eszközöket is alkalmaz. Korpuszelemzését ugyanis egy olyan kísérleti tanulmánnyal egészíti ki, amellyel angolról spanyolra fordított szövegeket tartalmazó orvosi honlapok befogadói megítélését, befogadhatóságát vizsgálta az Egyesült Államokban. Mérőeszközei kidolgozásához felhasználta a korpuszelemzésből nyert adatokat is, ami – az egyik adatgyűjtés eredményének felhasználása egy másikhoz – gyakori jellemzője a kevert módszerű kutatásoknak.

3.2. Az érvényesség és a megbízhatóság biztosítása korpuszalapú kutatásokban

A korpuszvizsgálatok megtervezésének két legfontosabb minőségi kritériuma az érvényesség (más szóval: hitelesség vagy validitás) és a megbízhatóság. A kutatás akkor teljesíti az érvényesség feltételét,

[...] ha valóban azt a jelenséget vizsgálja, amelyet eredetileg vizsgálni kívánt. Szövegelemzés esetében ez annyit jelent, hogy meg kell bizonyosodnunk arról, hogy a kidolgozott vagy alkalmazott elemzési modell alkalmas-e a vizsgálni kívánt jelenség elemzésére, illetve lefedi-e annak minden aspektusát. (Károly 2007: 253)

Előfordulhat ugyanis, hogy egy adott nyelvű és műfajú/típusú szöveg elemzésére kidolgozott elemzőmodell vagy taxonómia nem alkalmazható egy az egyben más nyelven íródott vagy más műfajú/típusú szövegekre (ilyen pl. Hoey 1991-es ismétlésmodellje, amely a szerző állítása szerint nem alkalmazható narratív típusú szövegek elemzésére). Ilyen esetekben másik modellre, vagy a kérdéses modell módosítására van szükség. Az érvényességnek különböző típusai vannak (pl. tartalmi, fogalmi, egyezésen alapuló, előrejelző), amelyeket a 2022b munkámban a vonatkozó nemzetközi szakirodalom felhasználásával részletes tárgyalok, ezért itt nem térek ki rájuk.

A kutatás megbízhatósága azt jelenti, hogy „azt megismételve – ugyanazon körülmények között – ugyanazt az eredményt kapjuk” (Károly 2007: 254). A megbízhatóság különösen a kézi szövegelemzés esetében kérdőjelezhető meg, ha a vizsgált változók azonosítása az elemző szubjektív/intuitív értelmezésén múlik. Megbízhatóságra és következetességre kell törekedni mind az adatgyűjtés (korpuszépítés), mind az adatelemzés (korpuszelemzés) során. Ennek egyik módja az adatgyűjtésben illetve elemzésben résztvevők képzése („betanítása”) arra, hogy a kódolás során a szakterminusokat (pl. az elemzési kategóriákat) egyformán értelmezzék, az adatgyűjtés és adatelemzés kritériumait rutinosan alkalmazzák, és hasonlóan járjanak el az esetlegesen felmerülő problémákkal kapcsolatosan. Jellemzően ezt követi az úgynevezett kontrollelemzés, amikor legalább ketten – egymástól függetlenül – elemzik (kódolják) a szövegeket a megadott kritériumok alapján, majd egyeztetik eredményeiket. Az eltéréseket megvitatják, hogy megegyezésre jussanak, vagy ha ez nem sikerül, egy harmadik elemzőt kérnek fel arra, hogy eldöntse a vitát. Nagyméretű adatbázisnál elegendő, ha a második elemző a szöveg egy részén végzi el az elemzést, majd ezt vetik össze az első elemzés eredményeivel. Ha egyeznek, nem szükséges tovább folytatni az ellenőrzést. Amennyiben a kutatónak nem áll módjában másik elemzőt alkalmazni, akkor saját maga is elvégezheti a második (kontroll) kódolást. Ilyenkor azonban meg kell várni, hogy a két kódolás között elteljen bizonyos mennyiségű idő, hogy az elemző „elfelejthesse” az első kódolás részleteit, és a második elemzőkor hozott döntéseit azok ne befolyásolják (Károly 2007: 254).

A kutatás megbízhatósága és érvényessége szempontjából az elemzéshez választott korpuszok kulcsfontosságúak. Kiemelt figyelmet kell tehát szentelni a korpuszépítés módjára és a korpuszépítési szempontok körütekintő, a vizsgálat célját szem előtt tartó meghatározására. Jó példa erre az a kritériumrendszer, melyet Krein-Kühle (2011: 392–396) tanulmánya mutat be részletesen a Cologne Specialised Translation Corpus projekt kapcsán, vagy López-Arroyo és Roberts (2017) az összehasonlító korpuszok vonatkozásában. López-Arroyo és Roberts (2017: 115) szerint a nyelvek közötti összevetésekhez többnyelvű, reprezentatív korpuszokra van szükség: párhuzamos korpuszra (forrásnyelvi szövegekből és célnyelvi változataikból), vagy összehasonlító korpuszra (ami két vagy több nyelven tartalmaz azonos jellegű szövegeket). Különbféle műfajokon végzett elemzéseik alapján, az angol és a spanyol nyelvből kiindulva azonban arra figyelmeztetnek, hogy még ha előre meghatározott, majd a későbbiekben tovább

finomított szövegválasztási kritériumokkal dolgozunk is, előfordulhat, hogy a különféle nyelveken született azonos műfajú szakszövegek sem mutatnak kellő hasonlóságot (műfaji) szempontból. Egy összehasonlító korpusz a meglátásuk szerint akkor ad megbízható eredményt, ha a benne levő különböző nyelvű szövegek egyszerre több szinten mutatnak hasonlóságot. A tapasztalatuk azt mutatja, hogy a műfaji azonosság önmagában nem garantálja a korpuszok összevethetőségét, mert a regiszterbeli egyezés legalább olyan fontos. Ha ugyanis az összehasonlító korpusz nem minden szempontból összevethető szövegeket tartalmaz, akkor a benne levő (látszólagos) lexikai vagy strukturális ekvivalenciák megbízhatósága megkérdőjelezhető és megerősítésre, bizonyításra szorul, más adatok alapján (2017: 129).

Baumgarten, House és Probst (2004: 68) például az angol és a német nyelv vonatkozásában már három korpuszsal dolgozik: egy fordítási (a fenti terminológia szerint párhuzamos), egy összehasonlító és egy úgynevezett validációs (érvényesítő) korpuszsal. Fordítási korpuszuk eredeti angol szövegeket és azok német fordításait tartalmazza, az összehasonlító korpusz angol és német eredeti (nem fordítás útján keletkezett), azonos műfajú és hasonló témájú szövegeket, a validációs korpusz pedig szintén fordításokból áll, de ellentétes irányban: ugyanazon műfajú szövegek németről angolra, valamint angolról franciára és spanyolra készült fordításaiból. A validációs korpusz létrehozásával az volt a céljuk, hogy a fordítási és az összehasonlító korpusz szövegeinek elemzéséből nyert eredményeket érvényesíteni tudják.

Összefoglalva: korszerű felfogásban az a célszerű, ha „a fordítási szöveget nem statikus produktumként, hanem egy dinamikusan változó kulturális kontextus funkcionális elemeként fogjuk fel” (Károly 2007: 252). Ezért kérdőjelezhető meg a fordítás csupán szövegalapú vizsgálatának létjogosultsága, mivel a szövegelemzés elsősorban leíró jellegű következtetésekre nyújt lehetőséget, a jelenségek okairól nem sokat árul el. A fentiekből jól látható, hogy a fordítási jelenségek okainak feltárására egyéb eszközökre is szükség van (interjúra, dokumentumokra, kérdőívre, kísérletre stb.), amelyek betekintést engednek a fordítás módszerét, stratégiáit és jellegét meghatározó kontextus és személyek (pl. a fordító, a célközönség) tulajdonságaiba is. A tudományos szakfordítás területén végzett empirikus kutatások módszertani sokszínűsége ennek jelentőségét méltóképpen illusztrálja.

4. A tudományos szakfordítással foglalkozó kutatások főbb eredményei

A tudományos szakfordítás kutatása iránti igény jelentősen megnövekedett az elmúlt évtizedekben a tudomány és a technika gyors fejlődése és a folyamatosan növekvő globalizáció miatt. A különféle vizsgálatok mindenek előtt arra a kérdésre keresnek választ, hogy melyek azok a tulajdonságok, feltételek, amelyek révén a fordítások „egyenértékűvé” válhatnak, vagyis azonos funkciót tölthetnek

be az eredetileg az adott nyelven, anyanyelvűek által írt szövegekkel: melyek azok a tényezők, amelyek „láthatatlanná” teszik a fordítást? A következőkben ezt a kérdéskört járom körül azzal a szándékkal, hogy azonosítsam ennek a speciális fordítói tevékenységnek a kutatási eredmények által meghatározott sajátos kihívásait, az ezek leküzdéséhez szükséges kompetenciákat és készségeket, valamint azokat a szövegalkotási normákat és minőségi kritériumokat, amelyek révén az anyanyelvűek által írt szövegekkel funkcionálisan egyenértékű célnyelvi szöveg keletkezhet, vagyis láthatatlanná válhat a fordítás. A kutatási eredményeket a szakfordítást leginkább befolyásoló tényezők figyelembevételével elsőként a különféle nyelvpárok vonatkozásában, majd műfajok szerint, végül diszciplináris bontásban, tudományterületenként tekintem át. A fejezet ezért céljából fakadóan szükségszerűen szelektív, és nem vállalkozik a témában született összes kutatási eredmény bemutatására.⁶

Az eredmények áttekintése előtt fontos tisztázni mit jelent ebben a fejezetben a „funkcionálisan egyenértékű fordítás” fogalma (lásd még Károly 2007, 2021). Funkcionális megközelítésben a fordításban a célnyelvi szövegalkotásra kerül a hangsúly, hogy a keletkező szöveg megfeleljen a befogadók elvárásainak és a célnyelvi kultúra egyes szövegfajtákkal szemben támasztott követelményeinek (Neubert és Shreve 1992: 7). Ehhez szorosan kapcsolódik a fordítás kommunikatív és pragmatikai szempontú megközelítése is (Reiss és Vermeer 1984), amely kiemelt szerephez juttatja a kommunikáció kultúra- és helyzet-specifikus vonatkozásait, és a fordító feladatának, felelősségének tekinti, hogy olyan célnyelvi szöveget hozzon létre, amely képes betölteni kommunikációs funkcióját. A fordításoknak tehát autonóm, önálló szöveggé kell megállniuk a helyüket, és nem mutathatják jelét annak, hogy fordítás nyomán keletkeztek (Williams 2005: 124). A következőkben ezt a minőséget járom körül a vizsgált nyelvek, műfajok és tudományterületek szemszögéből.

4.1. A különféle nyelvpárokat vizsgáló kutatások eredményei

Ma a tudományos kommunikációban szerepet játszó műfajok, a nemzetközi együttműködési hálózatok és kutatási projektek, valamint a külföldi diákok számára hirdett oktatási programok *lingua franca*-ja az angol. Nem véletlen tehát, hogy a kutatások zöme az angolra, illetve az angolról valamilyen más nyelvre (spanyol, portugál, brazil portugál, francia, kínai, japán, arab, perzsa, török, dán, holland, német, finn, magyar, lengyel, orosz, szlovén stb.) történő fordítást vizsgálja (ezekről bővebben

6 Az empirikus kutatások eredményeit korábbi munkáimban (Károly 2021, 2022a) részletesen bemutatom, ezért a jelen fejezetinkább a főbb kutatási irányokra és azokon belül a leglényegesebb meglátásokra, megállapításokra szorítok. Fontos megjegyezni továbbá, hogy az empirikus kutatások mellett a tudományos szakfordítás koncepcionális és történeti kérdéseivel, valamint a tudomány fejlődésében betöltött szerepével számos elméleti írás is foglalkozik. Ezekről bővebben Károly (2019) munkájában olvashatunk.

lásd Károly 2021). A legtöbb kutatási eredmény az angol és a spanyol nyelvpárról érhető el, de születtek elemzések arab→spanyol, francia→arab, német→spanyol, orosz→finn és angol→magyar irányban is. Az alábbiakban azokat a munkákat tekintem át, amelyek egy nyelvpáron belül többféle műfajt is felölelnek.

Ahogy a korábbiakban említettem, a legszélesebb körű kutatási tevékenység az angol-spanyol fordításokkal foglalkozik. Figyelemre méltó eredmények születtek a közgazdasági témájú kézikönyvekről (Fuertes-Olivera és Pizarro-Sánchez 2002), a különféle orvostudományi szakszövegek fordításáról (pl. Muñoz-Miquel 2018, Jimenez-Crespo 2018, López-Arroyo és Méndez-Cendón 2007, Mendiluce-Cabrera és Bermúdez-Bausela 2006, Williams 2004, 2005, 2007), a tudományos regiszter és műfajok célnyelvi megfeleltetésének kérdéseiről (López-Arroyo és Roberts 2017), valamint a mérnöki tudományok fordításának sajátosságairól (López-Rodríguez és Tercedor-Sánchez 2008).

A magyar nyelvre történő fordítással is többen foglalkoznak. Albert Sándor (2000, 2001) a filozófiai szövegek célnyelvi átültetésének kérdéseit tárgyalja Martin Heidegger *Lét és idő* című, sokak által fordíthatatlannak tartott művének magyar, francia, angol, olasz és spanyol fordításai alapján. Götz Andrea (2015) angol@magyar tudományos absztraktokat vizsgál műfaji szempontból, Heltai Pál (2008) pedig az irodalmi és a tudományos (angol@magyar) szakfordítás különbségeit és hasonlóságait tárja fel a lexikai átváltási műveletek szempontjából. Mány Dániel (2019) az orvostudományi terminusokhoz köthető eufemizmusok angolról magyarra fordítását elemzi betegtájékoztatókban, hogy rámutasson az eufemizmusok nyelvenként és kultúránként milyen jelentős eltéréseket mutatnak. Ezért az adatok alapján amellett érvel, hogy a fordítónak szem előtt kell tartania a szakmai szempontokat épp úgy, mint a (laikus) célnyelvi olvasó feldolgozási nehézségeit, pszichológiai teherbírását és a célnyelvi normákat.

Az angolról arabra történő fordítás területén monográfiák (pl. Jawad 2014), tudományos könyvek és szövegek (pl. Nasser 2014, Al-Hassnawi 2007), valamint szakfolyóirat-cikkek (pl. Hamdan és Natour 2014) vizsgálatára került sor. Jelentős mennyiségű kutatási eredmény áll rendelkezésre az angol–német fordításról: Gerzymisch-Arbogast (1993) közgazdasági tankönyvek, Stolze (2003) gazdasági szövegek fordítását elemezte, Krüger (2016) pedig kutatási jelentéseket és folyóiratcikkeket vizsgált. Bennett a portugálról angolra fordítás sajátosságait írta le az irodalom- és kultúratudomány területén (2007), és általánosabban a tudományos szakfordításban (2008, 2012), valamint a műszaki szakfordításban (2011).

A különféle nyelvpárokat vizsgáló kutatások eredményeiből arra lehet következtetni, hogy a funkcionális ekvivalencia megteremtése során a fordítók számára a legnagyobb kihívást a nyelvek rendszerbeli (Bennett 2011: 202), retorikai szerkezeti, műfaji és regiszterbeli eltéréseiből (Olohan és Salama-Carr 2011: 181–187), valamint a nyelvi interferenciából (Franco Aixelá 2004) fakadó problémák kezelése okozza. Ilyen nehézségeket jelenthetnek például azon jelenségek, amelyeket Bennett

(2011: 205) a hagyományos portugál diskurzusokban talált és idegenek az angoltól: a hosszú mondatok (a korpusza egyik orvosi szakszövegében az egyik mondat 322 szóból állt), a rendkívüli szintaktikai komplexitás, az ige nélküli mondatok, és a trópusok és szóképek. A portugálról angolra fordítás esetében ezek olyan fordítói stratégiák alkalmazását indukálják, mint például a szintaktikai és stiláris egyszerűsítés vagy a verbalizáció.

A fordítói tapasztalat és a fordítástudományi kutatások rávilágítanak még egy, szintén a nyelvek egyedi sajátosságaiból fakadó, és a fordítási tevékenységet ugyancsak meghatározó tényezőre: a nyelvezet szakszerűségi és absztrakciós fokára. A kutatások és a gyakorló fordítók is úgy vélik, hogy a különféle tudományterületeken és nyelveken/kultúrákban születő művek nyelvezetének tudományos szakszerűségi szintje (absztrakciós képessége) eltéréseket mutat. Albert Sándor (2000) munkájában olvashatunk például arról, hogy a filozófiai szövegek megértése (s következésképp a fordítása is) egyedülálló kihívásokat jelent az egyéb tudományterületekéhez képest. Azt írja például, hogy „a magyar filozófiai nyelvezet az absztrakciónak sokkal alacsonyabb fokán áll, mint a francia” (2000: 6). Baumgarten, House és Probst (2004: 104–105) pedig az angolról és a németről állapította meg, hogy a német szövegek általában jóval tudományosabbak, precízebbek, szakszerűbbek a megfogalmazásaikban, mint angol–amerikai megfelelőik.

4.2. A különféle tudományos műfajok fordítására irányuló kutatások

A tudományos műfajok (pl. orvosi zárójelentés, kézikönyv, szakfolyóirat-cikk, absztrakt, konferencia-felhívás, tankönyv, monográfia) a kutatók és a szakemberek közötti kommunikáció eszközei a tudományos kutatásban és a felsőoktatásban, valamint a természet- és a társadalomtudományok elméleti és alkalmazott területein is. A területen végzett kutatások azonban nem kiegyensúlyozottak: egyes műfajokra (pl. szakfolyóirat-cikk, absztrakt) jelentős kutatói figyelem összpontosul, míg mások (pl. konferencia-felhívás, tankönyv) iránt kisebb az érdeklődés. Ennek ellenére, sokaságuk ellenére a különböző tudományos műfajok számos hasonlóságot mutatnak, s következésképp hasonló kihívások elé állítják a fordítót nyelvpártól függetlenül. A kutatások zöme a szakfolyóirat-cikk műfajra és az orvostudományi szakterületre összpontosul, ezért következőkben ezekre térek ki (a többi műfajról és tudományterületről lásd Károly 2021).

Az orvostudományi szakcikkek fordításával kapcsolatos kihívásokkal és fordítási stratégiákkal Pilegaard (1997) foglalkozik részletesen a spanyol, a francia és a német, valamint a dán, a holland és a kínai nyelv alapján. Hierarchikus megközelítésben mutatja be az angol–dán fordítás során felmerülő problémákat: a legalacsonyabb szintről, a morfológiai és a szószintű ekvivalencia kérdéseitől indulva veszi végig a különféle szintaktikai, majd szövegszintű (a pragmatikai ekvivalenciához is kapcsolódó) nehézségeket. Rámutat azokra a stratégiákra, amelyek az orvostudományi

szakcikkek fordításában különösen ajánlottak: (1) törekedjenek minden nyelvi szinten az ekvivalenciára; (2) végezzék el a műfaj és a kultúra szöveghagyományai és normái által indukált lexikai, szintaktikai és pragmatikai módosításokat; (3) fordítók és szerzők működjenek együtt, hogy megtalálják a megfelelő egyensúlyt a (nemzetközi/angol) tudományos szakfolyóirat-cikk műfaji konvenciói, a folyóirat szerkesztői elvárásai, és a szerzők egyéni stílusa között. Ezek az ajánlások olyan speciális fordítói stratégiákat foglalnak magukba, amelyeket egy korábbi munkámban „műfajtranszfer stratégiáknak” neveztem el:

A műfaj-transzfer stratégiák olyan – általában tudatos – fordítói döntések eredményeként alkalmazott eljárások, amelyek célja a forrásnyelvi szöveg műfaji identitásának megőrzése a célnyelvi fordításban. A terminus magába foglalja mindazokat a fordítói döntéseket, amelyeket a fordítók az ún. „funkcionális fordítás” (Nord, 1991, 1995; Reiss és Vermeer, 1984) érdekében hoznak, vagyis hogy kommunikatív és funkcionális értelemben ekvivalens célnyelvi szöveget hozzanak létre és a fordítás megfeleljen a célnyelvi szituációnak és szándéknak. A terminus ezért tartalmazza a „transzfer” fogalmát. Itt ugyanis – az eredeti szövegalkotással ellentétben – a forrásnyelvi szövegből indul ki a fordító, és arra keres megoldást, hogy miként „vigye át” a forrásnyelvi szöveg műfaji sajátosságait a célnyelvi szövegbe. (Károly 2007: 213)

Szintén az orvostudományban, Sharkas (2011) egy igen gyakori stratégiát vizsgált: a magyarázó jegyzetek beszúrását (pl. idegen nyelvű szavak beillesztését a célnyelvi megfelelők mellé). Sharkas arabra fordított és eredeti arab orvosi szakcikkeket vetett össze, hogy feltárja az ilyen betoldások okait, tekintettel az arab és az angol nyelv közötti rendszerbeli különbségekre és a mögöttük álló tudásbázis potenciális eltéréseire. Azt találta, hogy míg a forrásnyelvi szakterminusokat magyarázó betoldások a korpuszában mind a fordításokban, mind pedig az eredeti szövegekben fellelhetők voltak, ezek aránya az eredeti szövegekben alacsonyabb volt, mint a fordításokban. Az eltérést az eredeti szövegek megírása mögött rejlő történelmi, oktatási és nyelvi hagyományokra vezette vissza (2011: 369).

Jelentős kutatási tevékenység irányul az orvostudomány különféle területein a spanyol→angol szakfordításra. A két nyelv találkozásában a legnagyobb kihívást a kutatások szerint a cikkekben nem a szakterminológia megfeleltetése okozza a fordítók számára, hanem a retorikai szerkezet átültetése, konkrétan a szakcikkek szöveg- és érvelési struktúrájának újraalkotása a célnyelven (Mendiluce-Cabrera és Bermúdez-Bausela 2006: 447–448). Nehezíti a fordítók dolgát az is, hogy nem mindig egyértelmű, hogy az angol fordításban a brit vagy az amerikai szöveghagyományokat kell követni (vagy éppen az angolnak valamelyik másik változatát). Mendiluce-Cabrera és Bermúdez-Bausela (2006) vizsgálatai erre a problémára összpontosulnak. Arra mutatnak rá, hogy a globalizáció terjedésével, különösen az 1950-es évektől

kezdődően – és elsősorban nem nyelvi okokból –, a nemzetközi tudományos diskurzusban egyfajta kompromisszumos angol fejlődött ki az anyanyelvi és nem anyanyelvi beszélők között. Azóta az anyanyelvi beszélők is már elismerik, hogy létezik egy olyan, a nem anyanyelvűek által beszélt úgynevezett „nemzetközi angol”, amelynek legitim kommunikációs státusza van (2006: 449). Mendiluce-Cabrera és Bermúdez-Bausela szerint az orvostudomány kulturálisan heterogén nemzetközi szereplői közötti kommunikációhoz kifejlődött egy úgynevezett „orvosi nemzetközi angol” is, ami egy olyan nyelvváltozat, ami csupán a nemzetközi orvostudományi szakfolyóiratokban létezik. Ehhez hasonló módon, gazdasági érdekekből, a szoftverek fordításával kialakult egy úgynevezett „semleges spanyol” is (*neutral Spanish*), amely pedig csak a spanyol számítógépeken létezik (2006: 453).

Williams (2004, 2005) orvostudományi szakcikkek módszerekről (*Methods*) és eredményekről (*Discussion*) szóló fejezetének angolról spanyolra történő fordítását vizsgálta, célnyelvorientált, összehasonlító elemzéssel. Célja olyan korrekciós stratégiák azonosítása volt, amelyek segítségével elkerülhető, hogy a szöveg természetellenes hangzású legyen. A módszertani fejezetekben (*Methods*) a téma-réma szerkezetet, valamint a személyekre, mint klinikai vizsgálati alanyokra utaló lexikai elemeket vizsgálta (Williams 2004). Korpuszában számos statisztikailag is szignifikáns eltérést talált a megjelenő témák tekintetében a spanyol forrásszövegek és angol fordításaik között. A fordításokat nagyfokú információtöbblet, a személyekre utaló témák túlsúlya, az ezekhez kapcsolódó szintaktikai kategóriák eltérő eloszlása, valamint a fő lexikai elemek relatív gyakoriságának eltérései jellemezték. Arra a következtetésre jutott, hogy a célnyelvi szövegek feltehetően mondatról mondatra történő fordítás útján keletkeztek, s ezzel a forrásnyelvi szöveg tematikus szerkezete került átültetésre a fordításba. A szövegbeli módosulások szintaktikai szintű, (szöveg)felszíni változtatások voltak, és csupán a közvetlen, lokális szöveggörnyezetre voltak hatással. Globális tematikus stratégiára utaló megoldásokat nem talált, a fordítás pedig meglátása szerint „természetellenes és elfogadhatatlan” volt (2004: 99). Kontextuális elemzése alapján Williams három olyan tematikus stratégiát azonosított, amelyek áthidalják a forrás- és a célnyelvi szövegek közötti különbségeket: ezek a posztpozíció, a redundancia és a csökkentett információs tartalom (2004: 99–100). Ezekkel minden nagyobb eltérés (többlet vagy hiány) korrigálható a fordításban, és természetes, a befogadók számára elfogadható minőségű fordítások készíthetők, amelyek megfelelnek a (spanyol) lexikai, szintaktikai és tematikus szerkezeti normáknak. (Williams 2005-ös, a kutatási eredményeket tárgyaló *Discussion* fejezetek sajátosságait feltáró vizsgálatáról, valamint 2007-es, a lexikai szavakkal kapcsolatos elemzésének eredményeiről lásd Károly 2026 ebben a kötetben.)

4.3. Diszciplináris eltérések a fordításban

Az empirikus kutatások eredményei a különböző tudományterületeken is jeleznek tipikus problémákat. A legnagyobb kihívást ebből a szempontból az jelenti, hogy a különféle tudományterületeken dolgozó fordítók többsége nem a szakterületen dolgozó szakember vagy kutató, hanem olyan „kívülálló” (*outsider*), aki a „bennfenteseknek” (*insiders*, Collet 2016), vagyis a szakmabelieknek dolgozik. A tudományos érdeklődés legnagyobb része e téren is az orvos- és egészségtudományi szakfordítást övezi (pl. Brøgger 2017, Jimenez-Crespo 2018, Mány 2019, Muñoz-Miquel 2018, Pilegaard 1997). Emellett léteznek vizsgálatok a gazdaságtudományi szakfordítás (pl. Fuertes-Olivera és Pizarro-Sánchez 2002, Stolze 2003), a nőtudományok (pl. Farahzad 2003), az irodalom- és kultúratudományok (pl. Bennett 2007), a filozófiatudomány (pl. Albert 2000, 2001), a tágan értelmezett társadalomtudományok (pl. Collet 2016, Kemppanen 2004) és a műszaki tudományok terén is (pl. Meade 2011, López-Rodríguez és Tercedor-Sánchez 2008).

Az orvos- és egészségtudományi szakfordítás hosszú múltra tekint vissza (lásd erről Pilegaard 1997: 160-161, Muñoz-Miquel 2018 áttekintését). Nem véletlenül tartják a tudományos szakfordítás „leguniverzálisabb és legősibb” fajtájának (Fischbach 1986: 16). Ennek számos oka van, de talán a legfontosabbak, hogy az orvos- és egészségtudományi szakfordítás tárgya (az emberi test) univerzális, hogy szerepet játszik az orvostudományi ismeretek felhalmozásában és terjesztésében (Muñoz-Miquel 2018: 25) és a terminológiája egységes (különösen a nyugati nyelveken, ahol a szakterminusok túlnyomó többsége latin vagy görög eredetű). Muñoz-Miquel (2018: 25) szerint azonban ez nemcsak a legősibb fordítási tevékenység, hanem a legtöbb szakterülettel és működési kontextussal rendelkező is: az egészségügytől, a klinikai kutatásokon keresztül, az orvosi praxison át, a gyógyszerkutatásig mindenhol jelentős a fordítási tevékenység. Óriási mennyiségű információt fordítanak nap, mint nap, számos nyelvre, a legkülönbözőbb intézményi környezetekben (egészségügyi szervezetekben, gyógyszer laboratóriumokban, kutatóközpontokban, egyetemeken, kórházakban stb.).

Bár a területnek nagy hagyományai vannak, a globalizáció, a technika és a különféle technológiák gyors fejlődése ezt sem kíméli a kihívásoktól. A latin után ma az angol a nemzetközi kommunikáció nyelve az orvos- és egészségtudományban is. Az új kutatási eredményeknek és felfedezéseknek köszönhetően évről évre újabb és újabb szakkifejezések és rövidítések jelennek meg, de nem mindennek van célnyelvi megfelelője és a szakzsargon a nem anyanyelvi beszélők előfordul, hogy helytelenül használják (Pilegaard 1997: 162–163). A fordítási problémák szempontjából legtöbbet kutatott műfajok között megtalálható az esettanulmány, a körleírás, a kezelési jelentés, a szakfolyóiratcikk, a disszertáció, az orvosi szakkönyv és tankönyv, valamint – a szóbeli műfajok közül – érdekes módon, a beszéd (az előadás) műfaja.

A fordítási tevékenységet ezen a területen azonban nem csupán „kívülállók” végzik. A fordítók között vannak a célnyelvet jól beszélő szakmabeliek (egészségügyi dolgozók, orvosok és kutatók) épp úgy, mint nyelvész végzettségű tapasztalt, vagy képzett fordítók is (akik kifejezetten fordítói/fordítástudományi diplomával rendelkeznek). Mindkét fordítói típusra jelentős kutatói figyelem összpontosul (áttekintés Muñoz-Miquel (2018) munkájában olvasható). E tanulmányok többsége személyes tapasztalatokat dolgoz fel, de Muñoz-Miquel (2018: 45–46) munkája szisztematikus adatelemzésen alapul: feltárja, hogy (1) az orvos- és egészségtudományi szakfordítók milyen képzési és társadalmi-szakmai háttérből származnak, és (2) hogy a nyelvész, ill. az orvosi/kutatói háttérből érkező fordítók fordítói gyakorlatában és képzési igényeiben milyen különbségek érhetők tetten. Vizsgálatai azt mutatják, hogy bár a szakterületen dolgozó fordítók nagyon különböző képzési háttérből érkeznek, a többségük inkább nyelvész végzettségű. Magas százalékban talált azonban az alanyai között természettudományos területekről származó fordítókat is (orvosi egyetemet végzetteket vagy biológusokat), ami jól bizonyítja az orvosi- és egészségtudományi szakfordítói tevékenység széles beágyazódását (2018: 47).

A két fordítói kör jellemzően eltérő kihívásokkal találja szemben magát. A nyelvész/fordító végzettségű szakemberek nehézségei általában fogalmi és terminológiai természetűek, míg az orvosi/egészségtudományi háttérrel rendelkezőknek többnyire a fordítást támogató eszközök alkalmazásában, valamint az anyanyelv megfelelő igényességgel történő használatában vannak korlátaik. Eltéréseik ellenére, az orvosi- és egészségtudományi szakfordítók esetében Muñoz-Miquel (2018: 48) tanulmánya számos jellegzetes – mindkét fordítói csoportról egyaránt elmondható – szakmai/társadalmi vonást azonosít (pl. hogy nagy tapasztalattal rendelkeznek a szakterületen, egyszerre többféle megrendelőnek dolgoznak, számos műfajt fordítanak, eltérésnek a fordítási problémák megoldásához használt források és eszközök tekintetében, többségük kizárólag ezen a szakterületen dolgozik).

A fentiekől eltérő sajátosságok és kihívások jellemzik a gazdasági és gazdaságtudományi szakfordítást. Stolze (2003: 187) szerint a területen történő fordítási tevékenységben a legnagyobb kihívást az egyszerre több nyelvi szinten is fellelhető „homályosság” (*vagueness*) kezelése jelenti. Meglátása szerint a gazdasági szövegek pragmatikai, szemantikai, terminológiai és fogalmi szempontból is gyakran homályosak (mert pl. speciális fogalmakra általános nyelvi megfogalmazásokat használnak vagy mert a fogalmi apparátusuk kulturálisan kötött), s ezért fennáll a veszélye annak, hogy a fordító félreérti a szöveget. A fordítónak tehát már-már „társ szerzőként” kell dolgoznia, a háttértudása mozgósításával ahhoz, hogy a fordítása megfelelő legyen. Ez adott esetben nem csupán (gazdasági) szakterületi tudás szükségességét jelenti, hanem a célnyelvhez kapcsolódó kommunikációs szokások mélyreható ismeretét is (2003: 202).

Ehhez a kérdéskörhöz szorosan kapcsolódik még egy nehézség, mégpedig a gazdasági szövegekben gyakran fellelhető úgynevezett terminológiai metaforák⁷ problematikája. Fuertes-Olivera és Pizarro-Sánchez (2002) korpuszalapú vizsgálata célzottan a terminológiai metaforával, mint kognitív és esztétikai eszközzel foglalkozik. A metafora megismerésben betöltött szerepét már Arisztotelész is felismerte, de az ókori retorikában elsősorban az esztétikai-stilisztikai funkciójával éltek, illetve a tömörítés egyik eszközeként alkalmazták. Fuertes-Olivera és Pizarro-Sánchez az elemzéseik alapján arra jöttek rá, hogy azok a metaforák, amelyek újfajta hasonlóságot teremtenek, jó eséllyel előbb vagy utóbb szakterminusokká válnak. Ezért a fordítónak fontos feladata van abban, hogy olyan célnyelvi megoldást találjon rájuk, ami egyfelől képes terminusként funkcionálni (tehát megőrzi a metafora konceptuális funkcióját) és mellette ugyanolyan meglepő/érdekes/szép stb. a befogadók számára, mint az eredeti metafora a forrásnyelvi közönség számára (vagyis hatásában megőrzi az esztétikai funkcióját).

A társadalomtudományok területén végzett szakfordítói tevékenységgel általánosabb értelemben, majd konkrétan fordítástudományi cikkek elemzésével Collet (2016) foglalkozott. Abból a feltevésből indult ki, hogy a társadalomtudományi szakszövegek többnyire olyanok, hogy – speciális terminológiájuk vagy szöveghagyományaik révén – vagy segítik, vagy éppen ellenkezőleg, akadályozzák az olvasót abban, hogy a bennük közölt tartalmat megértse. Állítását nyelvészeti szempontú fordításelemzésre alapozza. Kutatásában egy több mint 200 szemantikai jelölőből álló korpuszt vizsgált, melyeket angol és francia nyelvű, a *Meta* című nemzetközi fordítástudományi folyóiratban megjelent cikkekből állított össze. A szöveghagyományok szerepének kimutatására a szövegbeli hivatkozásokat elemezte (hogy miként építik be a szerzők a saját gondolatmenetükbe/szövegükbe más szerzők gondolatait/szövegeit). Az eredmények rávilágítanak, hogy a szaknyelvi szövegalkotásban, és különösen a tudományos szakszöveg-alkotásban mennyire meghatározóak a szakterület (formai) szöveghagyományai. Korpusza alapján felállítja a szövegekben fellelhető szemantikai jelölők tipológiáját és bemutatja, hogy ezek miként segítik a szakfordítót a fordítás-előkészítés fázisában, különösen akkor, ha „kívülálló” a területen. Ebben az esetben ugyanis nehézsége akadhat egy olyan szöveg megértésében, amelyet (eredetileg) a szakterület képviselője a többi „bennfentesnek” (szakmabélinek) írt. Collet (2016) vizsgálati eredményei szerint a hivatkozások egyszerre több funkciót is betölthetnek a szakszövegben: részt vesznek az intellektuális tulajdonítás kifejezésében, a társadalmi tudásteremtésben, a szöveg meggyőzőerejének biztosításában, szakterminusok jelentésének tisztázásában, az úgynevezett „kettős párbeszédminőség”-ben (*dual dialogic quality*; Collet 2016), mert korábbi szövegek szerzőire utalnak, de közben az olvasóval is interakcióba lépnek, amikor a felmerülő kérdésekre választ adnak, vagy pontosító szemantikai vagy konceptuális információt szolgáltatnak, és ezzel részt vesznek a szöveg követhetőségének biztosításában is.

7 A terminológiai metafora nem azonos az irodalmi metaforával.

A társadalomtudományokhoz kapcsolódóan Farahzad (2003) a nőtudomány területén készült angol–perzsa fordításokat elemezte, különös tekintettel a feminista elméletekről szóló szövegekre. Arra volt kíváncsi, hogy a fordítók manipulálják-e a szöveget, és ha igen hogyan és miért keletkeznek manipulatív eltolódások a fordításban. Elemzéseit azt mutatják, hogy a manipulációt ebben a fordítási kontextusban elsősorban ideológiai szándékok vezérlik: vannak, akik szándékosan nem fordítanak le egy-egy lexikai elemet, vagy szintaktikailag módosítják a szöveget (pl. hogy homályossá tegyék), de vannak olyanok is, akik ideológiai megfontolásból manipulálják a szöveg tartalmát. A manipulációt Farahzad (2003: 279–280) ezért interpretációs stratégiaként értelmezi, és mivel az általa vizsgált fordítók interpretációi sem mentesek a manipulációtól, jelentős mennyiségű szövegben talált példát manipulációs eltolódásokban megnyilvánuló tartalommodosulásokra.

Az ideológia szerepével a kutatási módszereknél már említett Kemppanen (2004) is foglalkozott a politikatudományon belül finn politikatörténeti szövegek fordításának korpuszalapú elemzésével. Azt vizsgálta, hogy a kulcsszavak használatában, fordított és nem fordítás eredményeként keletkező orosz és finn szövegek esetében, megjelenik-e bármilyen ideológia. Kulcsszóként azokat a szavakat kezelte, amelyek szociológiai szempontból valamilyen jelentőséggel bírnak (pl. a „*ystävyy*”/„barátság” szó). Érdekes módon az eredmények jelentős eltéréseket mutatnak a fordítások és az eredeti finn szövegek között, például a szó lexikai mintázataiban, amik a fordításokban jóval produktívabbak (szösszetételek és szóklaszterek alkotásában), mint az eredeti szövegekben. A fordításokban a mondatok alanya együttműködő szereplőként jelenik meg (aki együttműködik a közös cél, a barátság megvalósításában), miközben az eredeti szövegekben a mondat cselekvő alanya egyedül cselekszik (ez is magyarázza ezekben a szövegekben a „*ystävyy*” szó ritkább előfordulását). Gyakran tapasztalja, hogy amikor a szó megjelenik, az adott kontextusban negatív szemantikai prozódia társul hozzá.

Bennett (2007) az irodalom- és kultúratudomány területén született angol és portugál nyelvű esszékből vett részleteket elemzett. Három jelentős eltérést talált a korpuszai között:

- (1) a két nyelven a szövegrészletek egymástól eltérő világképet tükröztek: az angol szöveg egy megfigyelhető, elemezhető és leírható objektív (fizikai) valóság létezéséről ad számot, míg a portugál változat tér ki a fizikai világra;
- (2) a portugál szöveg az angol tudományos diskurzustól különböző módon kezeli a forma és a tartalom közötti hagyományos distinkciót: az angolban az információ transzparens és könnyen hozzáférhető, a portugálban nem evidens és nem könnyen hozzáférhető;
- (3) a jelentésközvetítéshez való hozzáállás nem ugyanaz a két nyelven: míg az angol szerző lineárisan halad előre és erősen kontrolálja a szöveg értelmét (denotatív módon használja a terminusokat, egyszerű szintaxist alkal-

maz és kerüli a kétértelműséget), a portugál szerző kevésbé lineárisan fogalmaz, és nem kontrolálja annyira az üzenetet (előfordul, hogy kétértelműen fogalmaz, paradoxonokkal és analógiákkal dolgozik, összetett mondatokban fogalmaz). Ezek olyan jegyek, amelyek az angol olvasó számára kaotikussá, nehezen követhetővé teheti a szöveget.

Hasonló megfigyelésekről olvashatunk Albert Sándor (2000, 2001) munkájában a filozófiai szövegek fordítása kapcsán. A filozófiai szövegeket az úgynevezett elméleti vagy teoretikus diskurzus szövegtípusba sorolja, és a tudományos diskurzus nagyon különleges fajtájának tekinti. Meglátása szerint, „e szövegtípus fordításának megvannak a maga specifikus (szemantikai, szintaktikai, stilisztikai stb.) problémái” (2000: 5). Fordítói és kontrollszerkesztői tapasztalata alapján az a meggyőződése, hogy a filozófiai (és elméleti) diskurzus fordításával kapcsolatos problémákat (az ideológiai és politikai szövegekhez hasonlóan) az okozza, hogy ezek természetüknél fogva argumentatív, metaforikus és leíró jellegű szövegek, s következésképp „érthetetlenek” (2000: 6) és „fordíthatatlanok” (2000: 10) is. A filozófiai szöveg megértése előzetes filozófiai ismereteket feltételez, nyelvezete elvont, metaforikus, neologizmusokat tartalmaz, olyan szavakat, fogalmakat használ, amelyek jelöltje/referense nem mindig egyértelmű azonnal, számos szakkifejezést maga a szerző talál ki (2000: 6). E szövegek fordítása ezért még a profi fordító számára is komoly kihívást jelent.

Ahogy a fentiekből is látható, a vizsgált változók és szövegfajták még egy-egy diszciplínán belül is igen változatosak. Ebből következően a tudományos szövegek célnyelvi megfeleltetése során felmerülő fordítási nehézségek is széles skálán mozognak és a kommunikáció és a szövegalkotás több szintjét is érintik: a szóválasztást és a terminológiai kérdéseket épp úgy, mint az olyan szövegszintű jelenségeket, mint az információs szerkezet vagy a forrásnyelvi szövegszerkezet újrateremtése a célnyelven. Ezek mellett jelentős mennyiségű kutatási eredmény áll rendelkezésünkre a szöveg társadalmi beágyazódásához kapcsolódó olyan kérdésekről is, mint az ideológia fordításának lehetőségei és manifesztációi vagy a kultúrák közötti különbségek kezelésének módjai.

4.4. A tudományos szakfordítás egyedi kihívásai és minőségi követelményei

A kutatók által vizsgált nyelvek rendszerbeli különbségei miatt a tudományos szaknyelvi fordítás vonatkozásában reménytelen vállalkozás volna általánosítható következtetéseket levonni a fordítási nehézségek kiküszöbölésére irányuló konkrét fordítói stratégiákról. A bemutatottak alapján azonban (1) körvonalazódni látszanak kifejezetten a tudományos szakfordításban jelentkező kihívások/problémaforrások, amelyek az érintkező nyelvek rendszerbeli sajátosságaitól függetlenek, és megoldásra,

speciális fordítási stratégiák alkalmazására várnak, (2) meghatározható azon kompetenciák köre, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a fordítás nyelvi és szakmai/tudományos szempontból is megállja a helyét, és (3) azonosíthatók az ezekhez kapcsolódó alapvető fordítói/fordítási minőségek.

A tudományos szakfordításnak többféle problémaforrása lehet: egy tudományos fogalom vagy *terminus technicus*, tudományos/terminológiai metafora, hivatkozás (ha pl. a hivatkozott szerző neve nyelvileg jelöletlen), ideológia, kulturális jelenség, speciális mennyiségű vagy minőségű információ, szövegszerkezeti jellemzők⁸, regiszterjellemzők (pl. szerzőre vagy olvasóra orientált regiszter; Krein-Kühle 2011: 391), stílusjegyek (pl. forrás- vagy célnyelvi kulturális norma) és a tudományos szakszerűség (az absztrakció) mértékének célnyelvi megfeleltetése.

A problémaforrások kezeléséhez a tudományos szakfordítónak speciális kompetenciákra van szüksége⁹, amelyek már nem csupán a nyelvi és kulturális transzfert biztosítják, hanem a tudományos ismeretek/eredmények megfelelően szakszerű közvetítését is. A kutatási eredmények alapján ezek közül a legfontosabbak a szakterületi/tudományos ismeret/kompetencia, szaknyelvi kompetencia (forrás- és célnyelven), szakfordítói kompetencia, az interkulturális kompetencia, valamint a diskurzuskompetencián belüli szakterület-specifikus műfaji és műfaj-transzfer kompetencia (Károly 2007).

Mindezek birtokában lesz képes a fordító olyan célnyelvi változat megalkotására, amely megfelel a tanulmányom elején megfogalmazott feltételnek: hogy a fordítás funkcionálisan egyenértékű legyen az eredetileg a célnyelven született szövegekkel, és hogy a benne megjelenő tudás és ismeretanyag hiteles és versenyképes legyen. Ez akkor tud teljesülni, ha a fordító tudatában van nem csupán az országhatárokon és kultúrákon átívelő tudományközvetítő funkciójának (Olohan és Salama-Carr 2011: 187), hanem annak is, hogy munkájával aktív szerepet játszik az emberiség megismerési folyamataiban, tudásalkotásában és a tudomány fejlődésében épp úgy, mint a tudományos többnyelvűség és az episztemológiai diverzitás megőrzésében.

5. Összegzés

A fejezet a tudományos szakfordítást három szemszögből vizsgálta meg. Rávilágított, hogy a tudományos szakfordításnak kulcsszerepe van nem csupán a nemzetközi tudományos kommunikációban, hanem a nemzeti tudományok és a tudományos utánpótlás-nevelés szempontjából lényeges tudományos többnyelvűség és episztemikus diverzitás megőrzésében. Ezt követően számba vette a területen alkalmazott főbb

8 Baumgarten, House és Probst (2004: 104–105) arra mutatott rá, hogy az angol – mint a tudományos kommunikáció *lingua franca*-ja – olyan erővel hat a többi nyelv szövegszerkesztési normáira, hogy azok fokozatosan átveszik a jellemzőit. Ennek a folyamatnak az eredményeként a forrás és a célnyelvi normák idővel egyre inkább közelednek egymáshoz.

9 A tudományos szakfordítási kompetenciákról lásd Károly 2024-es tanulmányát.

kutatási módszereket és a korpuszépítéshez kapcsolódó legfontosabb megbízhatósági és érvényességi kockázati tényezőket. A harmadik rész a tudományos szakfordítás empirikus kutatásának azon eredményeit tekintette át, amelyek alapján meghatározhatók ennek a speciális fordítói tevékenységnek a sajátos kihívásai és a kihívások leküzdéséhez szükséges kompetenciák és képességek.

A kutatási eredményekből jól látható, hogy a tudományos szakfordításhoz az általános fordítási és szakfordítási kompetenciákon túl számos további, sajátos diszciplináris és episztemikus kompetenciára és képességre van szükség, amik összetétele dinamikusan változik annak tükrében, hogy a fordítási tevékenységet képzett szakfordító, vagy a tudományterületen jártas, abban dolgozó tudós végzi. Ezek konceptuális modellezésére már született kísérlet (lásd Károly 2024) Tudományos szakfordítási makrokompetencia modelljét), de a konceptuális modell empirikus érvényesítése még előttünk álló feladat. Egy elméleti és empirikus alapon is érvényesített speciális kompetenciamodell két területen is haszonnal alkalmazható: egyfelől lehetővé teszi a tudományos szakfordítást végzők kompetenciáinak és készségeinek célzott fejlesztését (akár a szakfordítóképzésben, akár a tudósok diszciplináris felkészítése részeként) és mérését is (pl. felvételi vagy más kiválasztási folyamatokban).

A tudományos szakfordítást befolyásoló tényezők, illetve a tudományos szakfordítás következményeinek alaposabb megértésével lehetőség nyílna a tudományos szakfordítási makrokompetencia egyéb szakfordítási kompetenciáktól eltérő sajátosságainak feltárására, majd ezt követően a speciális kompetenciák elsajátítási módszereinek kidolgozására a képzések számára.

Vannak jelentős feladataink a magyarra és a *lingua franca*-ra (az angolra) történő fordítás tekintetében is. Kevés információnk van ugyanis a két fordítási irányban keletkező szövegek sajátosságairól, minőségi tulajdonságairól, a fordítást végző személyek tudatosságáról, fordítási módszereiről, szakmai-tudományos háttéréről és nehézségeiről, a fordítási módszerek által okozott következményekről a tudományra és a tudományos gondolkodásra, valamint mint a tudománynyelvre, a megrendelők elvárásairól, és még hosszan folytathatnám a megismerésre váró területeket a hazai kontextusban.

Szintén érdekes volna megvizsgálni, hogy a fordítást végzők mennyire dolgoznak tudatosan, és mennyire vannak tisztában a tevékenységük és fordítási módszerük lehetséges nyelvi, kulturális, társadalmi és tudományos következményeivel. Komoly felelősségük és feladatuk van ugyanis – ahogy azt a fentiekben bemutatott kutatási eredmények is mutatták – ezek jövőbeli alakulásában.

Irodalom

- Aixelá, J. F. 2004. The Study of Technical and Scientific Translation: An Examination of its Historical Development. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 1. (2004 January). 29–49. <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2004.830>
- Albert S. 2000. Filozófiai szövegek fordítása 1. rész. *Fordítástudomány* 2. évf. 2. szám. 5–23.
- Albert S. 2001. Filozófiai szövegek fordítása 2. rész *Fordítástudomány* 3. évf. 1. szám. 5–25.
- Al-Hassnawi, A. 2007. Aspects of Scientific Translation: English into Arabic Translation as a Case Study. <https://www.translationdirectory.com/article10.htm>
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins. 233–250. <https://doi.org/10.1075/z.64.15bak>
- Baumgarten, N., House, J., Probst, J. 2004. English as a *Lingua Franca* in Covert Translation Processes. *The Translator* Vol. 10. No. 1. 83–108. <https://doi.org/10.1080/13556509.2004.10799169>
- Bennett, K. 2007. Epistemicide! *The Translator* Vol. 13. No. 2. 151–169. <https://doi.org/10.1080/13556509.2007.10799236>
- Bennett, K. 2011. The Scientific Revolution and its Repercussions on the Translation of Technical Discourse. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 189–210. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799486>
- Bennett, K. 2012. *English Academic Discourse: Hegemonic Status and Implications for Translation (with Particular Reference to Portuguese)*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Bennett, K. 2015. Towards an Epistemological Monoculture: Mechanisms of Epistemicide in European Research Publication. In: Plo Alastrué, R., Pérez-Llantada, C. (eds) *English as a Scientific and Research Language: Debates and Discourses: English in Europe*, Vol. 2. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton. 9–36. <http://doi.org/10.1515/9781614516378-004>
- Bennett, K. 2023. Translating Knowledge in the Multilingual Paradigm: Beyond Epistemicide. *Social Science Information* Vol. 62. No. 4. 514–532. <http://doi.org/10.1177/05390184231222807>
- Bowker, L. 2016. The Need for Speed! Experimenting with „Speed Training” in the Scientific/Technical Translation Classroom. *Meta* Vol. 61. (Hors série). 22–36. <https://doi.org/10.7202/1038683ar>
- Brogger, M. N. 2017. When Translation Competence is Not Enough: A Focus Group Study of Medical Translators. *Meta* Vol. 62. No. 2. 397–414. <https://doi.org/10.7202/1041030ar>
- Chesterman, A. 1998. Causes, Translations, Effects. *Target* Vol. 10. No. 2. 201–230. <https://doi.org/10.1075/target.10.2.02che>
- Collet, T. 2016. Intertextuality in Specialised Translation: Citations as Semantic Markers in Social Science. *The Journal of Specialised Translation* No. 26. (2016 július). 72–95. <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2016.278>
- Connor, U. 1996. *Contrastive Rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524599>
- Connor, U., Nagelhout, E., Rozycki, W. (eds) 2008. *Contrastive Rhetoric: Reaching to Intercultural Rhetoric*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.169>

- Farahzad, F. 2003. Manipulation in Translation. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 11. No. 4. 269–281. <https://doi.org/10.1080/0907676x.2003.9961480>
- Fischbach, H. 1986. Some Anatomical and Physiological Aspects of Medical Translation. Lexical Equivalence, Ubiquitous References and Universality of Subject Minimize Misunderstanding and Maximize Transfer of Meaning. *Meta* Vol. 31. No. 1. 16–21. <https://doi.org/10.7202/002743ar>
- Fuertes-Olivera, P. A., Pizarro-Sánchez, I. 2002. Translation and ‘Similarity-creating Metaphors’ in Specialised Languages. *Target* Vol. 14. No. 1. 43–73. <https://doi.org/10.1075/target.14.1.03fue>
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1993. Contrastive Scientific and Technical Register as a Translation Problem. In: Wright, S. E., Wright, L. D. (eds) *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 21–52. <https://doi.org/10.1075/ata.vi>
- Götz A. 2015. Magyar és angol absztraktok retorikai szerkezetének elemzése. *Fordítástudomány* 17. évf. 2. szám. 88–116.
- Grutman, R. 1998. Auto Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 17–20.
- Hamdan, J. M., Natour, Y. S. 2014. Gender of Cited Authors: A Problem for the English-Arabic Translation of Scholarly Research. *Babel* Vol. 60. No. 3. 265–280. <https://doi.org/10.1075/babel.60.3.01ham>
- Heltai P. 2008. Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban. *Fordítástudomány* 10. évf. 1. szám. 5–17.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- Hyland, K. 2004. *Genre and Second Language Writing*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.23927>
- Jawad, H. A. 2014. Shifts in Translating Jeremy Munday into Arabic: Asymmetric Explication. *Across Languages and Cultures* Vol. 15. No. 1. 51–66. <https://doi.org/10.1556/acr.15.2014.1.3>
- Jiménez-Crespo, M. A. 2018. Combining Corpus and Experimental Studies: Insights into the Reception of Translated Medical Texts. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 28. (2018 July). 2–22. <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2017.231>
- Jordan, R. R. 1997. *English for Academic Purposes. A Guide and Resource book for Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2019. Tudományfordításról fordítástudományi megközelítésben. *Fordítástudomány* 22. évf. 2. szám. 5–16. <https://doi.org/10.35924/fordtud.21.2.1>
- Károly K. 2020. A tudományos szakfordítás empirikus kutatásának módszertani lehetőségeiről. *Fordítástudomány* 21. évf. 1. szám. 17–26. <https://doi.org/10.35924/fordtud.22.1.2>
- Károly K. 2021. Láthatatlan fordítás? A tudományos szakfordítás empirikus kutatásának eredményeiről funkcionális megközelítésben. *Fordítástudomány* 23. évf. 1. szám. 21–48. <https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.2>
- Károly K. 2022a. Translating Academic Texts. In: Malmkjær, K. (ed.) *The Cambridge Handbook of Translation*. Cambridge: Cambridge University Press. 340–362. <https://doi.org/10.1017/9781108616119.018>
- Károly K. 2022b. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásának módszer-*

- tanába I. *Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 27–58. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Károly K. 2024. Towards a Conceptual Model of Academic Translation Competence. *International Journal of Applied Linguistics* 2026 Vol. 36, Issue1, 175–195. <https://doi.org/10.1111/ijal.12644>
- Károly K. 2026.. Műfajkutatás és szövegtipológia a fordításban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Pécs O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 41–85.
- Kemppanen, H. 2004. Keywords and Ideology in Translated History Texts: A Corpus-based Analysis. *Across Languages and Cultures* Vol. 5. No. 1. 89–106. <https://doi.org/10.1556/Acr.5.2004.1.5>
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Krein-Khüle, M. 2011. Register Shifts in Scientific and Technical Translation. A Corpus-in-context Study. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 391–414. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799495>
- Krüger, R. 2016. The Textual Degree of Technicality as a Potential Factor Influencing the Occurrence of Explicitation in Scientific and Technical translation. *The Journal of Specialised Translation* No. 26. (2016 július). 96–115. <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2016.279>
- López-Arroyo, B., Méndez-Cendón, B. 2007. Describing Phraseological Devices in Medical Abstracts: An English/Spanish Contrastive Analysis. *Meta* Vol. 52. No. 3. 503–516. <https://doi.org/10.7202/016735ar>
- López-Arroyo, B., Roberts, R. P. 2017. Genre and Register in Comparable Corpora: An English/Spanish Contrastive Analysis. *Meta* Vol. 62. No. 1. 115–136. <https://doi.org/10.7202/1040469ar>
- López-Rodríguez, C. I., Tercedor-Sánchez, M. I. 2008. Corpora and Students’ Autonomy in Scientific and Technical Translation Training. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 9. (2008 January). 2–19. <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2008.681>
- Mayoral Asensio, R. 2007. Specialised Translation: A Concept in Need of Revision. *Babel* Vol. 53. No. 1. 48–55. <https://doi.org/10.1075/babel.53.1.05may>
- Meade, R. 2011. Translation of a Discipline. The Fate of Rankine’s Engineé ring Science in Early Meiji-era Japan. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 211–232. <http://dx.doi.org/10.1080/13556509.2011.10799487>
- Mendiluce-Cabrera, G., Bermúdez-Bausela, M. 2006. Sci-tech Communication: Is There a Process of Internationalization in English and Spanish? *Meta* Vol. 51. No. 3. 445–458. <https://doi.org/10.7202/013552ar>
- Montgomery, S. L. 2000. *Science in Translation. Movements of Knowledge Through Cultures and Time*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Montgomery, S. L. 2009. English and Science: Realities and Issues for Translation in the Age of an Expanding *Lingua Franca*. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 11. (2009 January). 6–16. <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2009.636>
- Muñoz-Miquel, A. 2018. Differences Between Linguists and Subject-matter Experts in the Medical Translation Practice. An Empirical Descriptive Study with Professional Translators. *Target* Vol. 30. No. 1. 24–52. <https://doi.org/10.1075/target.14130.mun>
- Nasser, L. A. 2014. The Translation of English Scientific Metaphorical Expressions into Arabic. *Adab Al-Rafidayn* Vol. 70. 25–42.

- Neubert, A., Shreve, G. M. 1992. *Translation as Text*. Kent: The Kent State University Press.
- Olohan, M. 2016. Science, Translation and the Mangle: A Performative Conceptualization of Scientific Translation. *Meta* Vol. 61. 5–21. <https://doi.org/10.7202/1038682ar>
- Olohan, M., Salama-Carr, M. 2011. Translating Science. In: Olohan, M., Salama-Carr, M. (guest eds) Special Issue, Science in Translation. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 179–188. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799485>
- Papp F. 2006. A mondatnál hosszabb szövegegységek végső szerkesztése, avagy az idegen nyelvű beszéd kvázi-helyessége. In: Klaudy K. (szerk.) *Papp Ferenc Olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai*. Budapest: Tinta Kiadó. 122–135. (Az eredeti tanulmány orosz nyelven jelent meg 1972-ben)
- Pilegaard, M. 1997. Translation of Medical Research Articles. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 159–184.
- Pisanski Peterlin, A. 2008. Translating Metadiscourse in Research Articles. *Across Languages and Cultures* Vol. 9. No. 2. 205–218. <https://doi.org/10.1556/Acr.9.2008.2.3>
- Reiss, K., Vermeer, H. J. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer. <https://doi.org/10.1515/9783111351919>
- Sarukkai, S. 2001. Translation and Science. *Meta* Vol. 46. No. 4. 646–663. <https://doi.org/10.7202/004031ar>
- Sharkas, H. 2011. The Use of Glossing in Modern Original Scientific Writing in Arabic. An Influence of Translation? *The Translator* Vol. 17. No. 2. 369–389. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799494>
- Snell-Hornby, M. 2007. *The Turns of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.66>
- Stolze, R. 2003. Vagueness in Economic Texts as a Translation Problem. *Across Languages and Cultures* Vol. 4. No. 2. 187–203. <https://doi.org/10.1556/Acr.4.2003.2.2>
- Swales, J. M. 1990. *Genre Analysis. English Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.4>
- Williams, I. A. 2004. How to Manage *Patients* in English-Spanish Translation: A Target-oriented Contrastive Approach to *Methods*. *Target* Vol. 16. No. 1. 69–103. <https://doi.org/10.1075/target.16.1.05wil>
- Williams, I. A. 2005. Thematic Items Referring to Research and Researchers in the Discussion Section of Spanish Biomedical Articles and English-Spanish Translations. *Babel* Vol. 50. No. 2. 124–160. <https://doi.org/10.1075/babel.51.2.02wil>
- Williams, I. A. 2007. A corpus-based study of the verb *observer* in English-Spanish translations of biomedical research articles. *Target* Vol. 19. No. 1. 85–103. <https://doi.org/10.1075/target.19.1.06wil>

Terminusjegyzék

- honosító fordítás** (*domesticating translation*): a célnyelvi olvasó számára természetes, eredetileg a célnyelven írt szövegnek tűnő, a célnyelvi olvasó nyelvi és episztemológiai elvárásainak megfelelő célnyelvi szöveg létrehozása tudományos szakfordításban.
- idegenítő fordítás** (*foreignizing translation*): a forrásnyelvi szöveg nyelvi és episztemológiai tulajdonságainak átültetése a célnyelvbe tudományos szakfordításban, hogy az olvasó az eredeti szerző eredeti megfogalmazását/megközelítését olvassa. Egymástól távol eső kultúrák közötti közvetítésben ez idegen vagy szokatlan lehet az olvasónak, és feldolgozási nehézséget okozhat
- tudományos szakfordítás** (*academic translation*): minden olyan, a tudósok/kutatók közötti kommunikációban használt szakszöveg fordítása, amely a természet- vagy a társadalomtudományok valamely elméleti vagy alkalmazott ágához tartozik (pl. monográfia, kézikönyv, szakfolyóiratcikk, kutatási jelentés, kutatási pályázat, absztrakt). A népszerű tudományos írások (pl. újságcikkek, interneten megjelenő ismeretterjesztő munkák) fordítása nem e fogalom alá tartozik, mert az utóbbiakra a szorosan vett tudományos műfajoktól eltérő kommunikációs mintázat (célok, célközönség stb.) jellemző, amelynek az ismeretanyag leegyszerűsítésén túl megvannak az egyéb sajátos szövegtulajdonságai is (Károly 2019: 9).
- tudományos szakfordítási makrokompetencia** (*academic translation macrocompetence*): a tudományos szakfordítási kompetencia többkomponensű, szociokulturális és szociokognitív makrokompetencia. Ez a makrokompetencia olyan fordítási, diszciplináris és episztemikus kompetenciák (ismeretek, képességek és attitűdök) interaktív, hierarchikus és dinamikusan változó rendszere, amely révén a fordító olyan, a forrásnyelvi szöveggel funkcionálisan egyenértékű, természetes (eredeti, vagyis nem fordítási) hatású célnyelvi szöveget tud létrehozni, amely illeszkedik a célnyelvi kultúra tudományos praxisába. A tudományos szakfordítási makrokompetencia öt (általános) fordítási kompetenciából (PACTE¹⁰, 2003: 58–59.) és négy speciális, részben diszciplináris, részben episztemikus kompetenciából (Károly 2024: 15) áll: kommunikatív kompetencia a két nyelven, nyelven kívüli (extralingvisztikai) kompetencia, stratégiai kompetencia, fordítástudás, instrumentális kompetencia, valamint diszciplináris kommunikatív kompetencia a két nyelven, nyelven kívüli diszciplináris kompetencia, episztemikus kompetencia és részleges szakértelemhiányt kompenzáló stratégiai kompetencia.

10 A PACTE (*Proceso de Adquisición de la Competencia Traductora y Evaluación / A fordítási kompetencia elsajátítási folyamata és értékelése*) kutatócsoport 1997-ben alakult meg az Universitat Autònoma de Barcelona-n, hogy modellezzék és kísérleti módszerekkel tanulmányozzák a fordítási kompetencia elsajátításának folyamatát.

Műfajkutatás és szövegtipológia a fordításban

Károly Krisztina

ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet

karoly.krisztina@btk.elte.hu

Kivonat: A fejezet a műfajelemzés és a szövegtípusok tudományos vizsgálatához a fordításkutatás vonatkozásában négy témakört ölel föl. Elsőként az alapvető terminológiai és tipológiai kérdéseket tárgyalja. Áttekinti a szövegosztályozás legfontosabb kritériumait, tisztázza a fejezetben használt kulcsfogalmak (műfaj, szövegtípus, szövegfajta, szövegcsoport) közötti eltéréseket, majd rámutat a szövegkompetencia és a műfaj-, ill. a szövegtípus-kompetencia viszonyára és jelentőségére az eredeti szövegalkotásban és a fordításban. Mivel a fordítás módszerét leginkább a szövegtípus vagy a műfaj határozza meg, kitér a kifejezetten fordításszemponturna szövegtipológiák ismertetésére is. A fejezet második és harmadik része a leggyakoribb szövegtípusok (a narratív, a leíró és az érvelő típusú szövegek) és a nemzetközi kutatási térben jelentősebb kutatói figyelmet vonzó műfajok elemzésének azokat az eredményeit tekinti át, amelyek hatással voltak a fordítástudományra. Kitér a fordításkutatásban is hangsúlyos szerephez jutó tudományos, sajtó-, politikai, jogi műfajok, valamint egyes műszaki és a reklámszövegek fordításának műfaji és fordítási kérdéseire. Azonosítja azokat a sajtós, szövegszintű fordítási stratégiákat, amelyek kifejezetten a műfaji identitás megőrzésére irányulnak a fordításban és bevezeti a „műfajtranszfer-stratégiák” fogalmát. A tanulmány a műfajtranszfer-stratégiák összetevőinek, valamint az összetevők egymáshoz való viszonyának a modellezésével zárul.

Kulcsszavak: műfajkutatás, szövegtípus, műfaj, műfajtranszfer-stratégia, szövegtípus- és műfajkompetencia

1. Bevezetés

A fejezet¹¹ két nagy kutatási terület, a szöveg tudományán belül a műfajelemzés (*genre analysis*) és a fordítástudományon belül a műfajszerpontú fordításkutatás hazai és nemzetközi kutatási eredményeit kapcsolja össze. A műfajelemzés területe a műfaj fogalmát nem csak az irodalmi szövegfajtákra, hanem annál tágabb értelemben használja, és minden olyan szövegfajtát műfajnak tekint, amely bizonyos kommunikatív célok megvalósítására szolgál az adott szituációban és diskurzusközösségben, meghatározott szerkezeti, stílusbeli és tartalmi tulajdonságokkal, konkrét olvasóközönség számára jön létre (a fogalom meghatározására a 2.1. részben térek ki). Az esztétikai, művészi szempontokat előtérbe helyező irodalmi műfajelméletől elváló retorikai műfajelmélet (Miller 1984 terminusa) szempontjai jóval gyakorlatiasabbak, kiterjeszti látókörét a hétköznapi élet műfajaira (pl. újságcikk, ételrecept, használati utasítás, vicc) éppúgy, mint a különféle szaknyelvi műfajokra (pl. tudományos szakfolyóiratcikk, szerződés, orvosi zárójelentés).

A közlemény tárgya szerint elkülönített területeken (tudományos, műszaki, szépirodalmi stb.) belül számos műfaj létezik. A fejezet tárgyát ilyen műfajok fordítása és a rájuk irányuló kutatások képezik, a megközelítésük pedig, a Swales-i (1990, 2004) hagyományt követve¹² nem irodalmi, hanem szövegtani, nyelvészeti, pragmatikai, szociokulturális és pszicholingvisztikai természetű. Az elemzés módszere jellemzően (de nem kizárólag) a szövegelemzés (pl. retorikai szerkezeti változók, mozzanatszerkezeti/*move structure* változók), az összehasonlító műfajelemzés (pl. különféle nyelvi, kulturális, intézményi közösségek összevetéséhez kapcsolódó változók), a kritikai műfajelemzés (angolul: *critical genre analysis*; pl. a hatalom, a manipuláció, az ideológia kifejezésére alkalmazott nyelvi változók), valamint a hatáselemzés (*appeals analysis*; pl. érvelésben a meggyőzés módjához és mértékéhez kapcsolódó változók).

A műfajelemzés a kommunikatív és funkcionális szempontú szövegvizsgálatok megjelenésével és a szaknyelvi szövegelemzés terjedésével került előtérbe, és a gyökerei megtalálhatók voltak már a regiszter- és a retorikai elemzésekben is. A regiszterelmélet a mai értelemben vett szociolingvisztikai és funkcionális nézőpont egyesítéséből jött létre, amelynek korai összefoglalása Halliday (1968, 1978) szisztémikus nyelvtana. A regisztertanulmányok, leginkább Halliday (1985) és Biber (1988) munkájára építve, elsősorban bizonyos nyelvi (főként grammatikai) jelenségek gyakoriságának vizsgálatára szorítkoztak (pl. Grabe és Kaplan 1986, Lux és Grabe 1991).

11 A fejezet a *Szövegtan és fordítás* (Károly 2007) című könyvem 4. fejezetének rövidített, frissített és helyenként kibővített változata a későbbiekben megjelent tanulmányaim (Károly 2008, 2018, 2022) alapján.

12 A műfaj fogalmával már a Prágai Nyelvészkiör és Halliday (1968, 1978) is foglalkozott a regiszterelméleten belül, különösen a *field-tenor-mode* (mező-hangnem-alakmód) hármas vonatkozásában, de a műfaj és a regiszter fogalom közötti pontos viszonyra kevésbé térnek ki. A fordításkutatáson belül Halliday (1968, 1978) munkájára (a mező, hangnem, alakmód változókra) épít pl. Tebble (1999), az orvosi szaknyelvi tolmácsolás elemzésében, illetve Steiner (1998) a regiszteralapú fordításértékelési elmélet kidolgozásában.

Abból a feltevésből indultak ki, hogy a grammatikai és/vagy lexikai elemek gyakorisága összefüggésben áll a szöveg fajtájával (típus, műfaj, közeg: pl. írott vagy beszélt) és retorikai céljával, ezért ezek mentén elhatárolhatók egymástól bizonyos regiszterek és szövegtípusok (pl. Grabe 1987 vagy Biber 1993 multidimenzionális elemzései).

A retorikai elemzések már nem a nyelvi elemek gyakoriságát, hanem azok funkcionális szerepét helyezték előtérbe, valamint azt, hogy a szövegben megjelenő alsóbb rendű retorikai funkciók hogyan járulnak hozzá az írói szándék, a fő kommunikatív cél megvalósításához (pl. Selinker et al. 1976, Tarone et al. 1981). A kutatás iránya tehát fokozatosan tolódott el a lexiko-grammatikai elemek és funkcióik vizsgálatától a szöveg makrostruktúrájának és társadalmi vonatkozásainak (pl. célközön-ség elvárásainak, szövegalkotási konvencióinak) vizsgálata felé.

A műfajkutatás arra a kérdésre keresi a választ, hogy a diskurzusközösségek szakértő képviselői *hogyan* használják (írják vagy beszélik) a különféle szövegmű-fajokat és *miért* úgy, ahogy. A műfajkutatás célja tehát nem csupán a szövegek osztályozása, hanem a szövegtípusok és műfajok retorikai, szerkezeti, tartalmi és nyelvi sajátosságainak elemzése és leírása. A műfajelemzés azért jelentős kutatási terület, mert a műfajok az emberi élet és kommunikáció központi jelenségei: műfajokon keresztül kommunikálunk, teremtünk kapcsolatot, alkotunk közösséget és valósítjuk meg kommunikációs céljainkat (Hyland 2004: 1, Swales 1990).

A fordítástudományban is kiemelt figyelmet kaptak a fordítást és a fordítói stratégiákat befolyásoló kontextuális és kulturális tényezők a funkcionális megközelítésű „*skopos* elmélet”¹³ (Vermeer 1978, 1996) és a kulturális vonatkozások iránt mutatott megnövekedett érdeklődés megjelenésével. A sok esetben eltérő kulturális vagy retorikai normáik miatt, a különböző nyelvekre eltérő műfaji elvárások jellemzők. A forrás- és a célnyelvi műfajnormák ütközése esetében a fordítóra hárul a feladat, hogy a felmerülő nehézségekre vagy problémákra megoldást találjon. A fejezet ezekkel részletesen foglalkozik. A szakirodalom a különféle fordítói eljárásokra számos terminust használ (pl. stratégia, művelet, eljárás, módszer, megoldás). Ezek közül a „stratégia” terminus fejezi ki leginkább a műfaji megfeleltetésre irányuló fordítói eljárások jellegét, mivel – mint erre a különböző terminusok összehasonlító elemzése alapján Chesterman (2005: 26) is rámutat – a fordítói stratégia egy olyan, elsősorban kognitív (és nem nyelvi) tervként értelmezhető eljárás, amely valamely probléma megoldására irányul.

A fejezet négy nagy témakört ölel föl. Elsőként (2. rész) az alapvető terminológiai és tipológiai kérdéseket tárgyalja. Mivel a fordítás módszerét (vagyis a fordítás funkciója alapján kiválasztott fordítói megközelítést: pl. szabad, szó szerinti, szemantikai, kommunikatív fordítás) a kutatások tanúsága szerint leginkább a fordítandó szöveg

13 A *skopos* elmélet abból a nézetből indul ki, hogy a fordítás az emberi interakció egyik formája, s ezért a célja (vagyis a *skopos*) határozza meg.

fajtája határozza meg, bemutatja (2.3. rész) a fordítási szempontú szövegtipológia létrehozására tett jelentősebb kísérleteket. A fejezet 3. és 4. része a legelterjedtebb szövegtípusok és bizonyos konkrét műfajok elemzésének eredményeit tekinti át, különös tekintettel azokra a területekre, amelyek hatással voltak a fordításkutatásra. Az 5. rész arra mutat rá, hogy a műfajkutatás elméleti és empirikus eredményeire támaszkodva a fordítástudományon belül milyen kérdéseket válaszoltak meg: milyen műfajokra és szövegfajtákra vonatkozóan állnak rendelkezésre nyelvpárspecifikus empirikus kutatási eredmények.

2. Szövegosztályozás

A szakirodalomban számos példát találunk a szövegek különböző szempontok szerinti osztályozására. Ezek közül az egyik legátfogóbb Szilágyi N. (1980: 47) szövegtipológiája, amely nyolc szempont szerint csoportosítja a szövegeket. Ez a csoportosítás hasznos kiindulópont, mert minden olyan nyelvi és nem nyelvi aspektust felölel, amelyekről a későbbiekben szó lesz:

- (1) nyelvek szerint: magyar, német stb.;
- (2) a nyelv kora szerint: régi, mai;
- (3) a nyelvhasználat szabályozottsága szerint: nem normakövető, normakövető;
- (4) a közlemény közege szerint: szóbeli, írott;
- (5) a közlemény célja és szerepe szerint: kapcsolatteremtő, ismeretközlő, érzelmkifejező, felhívó;
- (6) a közlemény jellege szerint: köznapi, poétikai (nem művészi), művészi;
- (7) a közlemény tárgya szerint: a tárgy külső (általános tárgyú és sajátos tárgyú, mint pl. tudományos, műszaki, jogi, hivatalos, filozófiai, egyéb), a tárgy maga a nyelv (metanyelvi);
- (8) a beszélő (és a hallgató) társadalmi hovatartozásának kifejeződése szerint: nem csoport jellegű, csoport jellegű (zsargon, argó, szleng).

A fentiekhez hasonlóan McCarthy és Carter (1994) is több dimenzió mentén, de kevésbé árnyaltan határolja el egymástól a szövegeket. Rendszerüket arra az empirikus kutatásokon alapuló feltevésre építik, hogy az egyes dimenziókra prototipikus nyelvhasználat jellemző:

- (1) a szöveg közege szerint (*medium of discourse*): beszélt, írott;
- (2) a szöveg struktúrája szerint (*structure of discourse*): monológ, dialógus;
- (3) a szöveg elrendezése szerint (*organization of discourse*): kronológiai, nem kronológiai;
- (4) a szöveg típusa vagy műfaja szerint (*type and genre of discourse*): narratív szöveg, érvelő szöveg, jelentés (*report*) stb.

A mesterséges intelligencia gyors fejlődésével újabb osztályozási szempontként jelent meg az ember által létrehozott szövegek mellett először a CAT-eszközökkel és gépi fordítással készített, majd a mesterséges intelligencia segítségével megalkotott szövegek kategóriája. A mesterséges intelligencia gyors fejlődésének köszönhetően az ily módon keletkezett diskurzusok és műfajok/szövegtípusok sajátosságainak feltárására irányuló empirikus vizsgálatok száma is rohamosan növekszik. Fontos kérdése e vizsgálatoknak, hogy hogyan ismerhetők fel az ilyen szövegek, és milyen

- (1) regiszterbeli (pl. Berber Sardinha (2024) multidimenzionális elemzése Biber 1988-as munkája alapján),
- (2) nyelvhasználati (pl. Mizumoto, Yasuda és Tamura (2024) vagy Goulart, et al. (2024) tanulmánya, akik arra keresnek választ, hogy mi alapján ismerhetők fel a mesterséges intelligencia által előállított szövegek),
- (3) retorikai szerkezeti (pl. Hyland és Jiang (2025) vizsgálata a metadiskurzus alkalmazásáról),
- (4) felhasználási (pl. Turós, Nagy és Szűts (2025) munkája arról, hogy mire használják tanulók a szöveget) és egyéb sajátosságokkal rendelkeznek.

A szövegek osztályozására mind a műfaj kutatásban, mind a fordítástudományban szükség van, mert lehetővé teszi a szövegek különböző szempontú elhatárolását, rendszerbe foglalását, majd az így meghatározott szövegcsoportok sajátosságainak, prototipikus jegyeinek szisztematikus feltérképezését. A különféle szövegcsoportok jellemzőinek ismerete pedig hozzájárul a megfelelő szövegalkotási stratégia kiválasztásához, így fontos szerepet játszik mind a fordítás módszerének kiválasztásában, mind a fordítás sikerességének megítélésében.

2.1. Szövegtípus, műfaj, szövegfajta és szövegcsoport

A szövegten és a műfajelemzés nemzetközi szakirodalma nem egységesen alkalmazza a szövegtípus (*text type*) és a műfaj (*genre*) terminusokat. Mivel a fordításkutatásban az elemzések különböző nyelvű szövegek összetetésén alapulnak, és ezért gyakran eltérő elméleti háttérre épülnek, a kutatási eredmények értelmezéséhez elsőként az alapterminusok különféle jelentését, használatát járjuk körbe. A terminusok alábbiakban javasolt megközelítése és meghatározása elméleti kérdések sorát veti fel. Mivel azonban e fejezet célja nem a szövegek tipizálása körüli elméleti problémák megoldása, hanem a rendelkezésre álló tipológiáknak és elméleteknek bizonyos, a szöveg- és a fordításkutatásban alkalmazható aspektusainak a felhasználása, a terminusok elkülönítése során elsősorban azok deskriptív adekvátsága volt a fő szempont.

A magyar szakirodalom a szövegtípus fogalmát általában a szövegek szövegteni besorolására alkalmazza, míg a műfaj terminust az irodalmi szövegek osztályozására különíti el (erről bővebben: Kocsány 2002: 7, Szikszainé Nagy 1999: 277,

Tolcsvai Nagy 2001: 332, 2006). Ebben az értelmezésben a szövegtípus tekinthető a tágabb fogalomnak, amelybe beletartozik az írott és a beszélt szövegek összes fajtája, nem csupán az irodalmi műfajok.

Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 332) négy olyan szövegtipológiai kritériumot állít fel, amelyek alapján elhatárolhatók és leírhatók a szövegek: beszélt–írott, monológ–párbeszéd, spontán–tervezett, hagyományos–nem hagyományos. E kritériumok alapján számos, bármely ponton bővíthető szövegcsoporthoz különíthető el: beszélhetünk például +beszélt +párbeszédes +spontán +nem hagyományos szövegekről (pl. társalgás meghatározatlan témákról, munkahelyi megbeszélés meghatározott témáról), +beszélt +monológ +tervezett +hagyományos szövegekről (pl. szónoki vagy ünnepi beszéd, előadás), +írott +monológ +tervezett +hagyományos szövegekről (pl. levél, riport, tanulmány), és így tovább. A kritériumok alapján elhatárolható szövegek konkrét megvalósulási formáira is (pl. megbeszélés, előadás, tanulmány) a fentiek értelmében a magyar szövegtani szakirodalom, mint „szövegtípusra” utal. Ez tükröződik Szikszainé Nagy Irma szövegtípus-meghatározásában is:

A szövegtípus – az egyedi színező jellegzetességektől elvonatkoztatva – absztrakció eredménye: olyan szövegek fölötti kategória [...], amely a nyelvi cselekvések egy komplex mintájához rendelt szövegosztályként [...] a tipológiailag lényeges sajátságok foglalata, és a nyelvi, illetve nyelven kívüli tényezők szokásos és ismert kombinációjából teremődik meg. (1999: 277)

Az angol nyelvű szakirodalom egy része hasonlóan kezeli a fogalmat és „szövegtípusként” (*text type*) utal a szövegek fent említett megvalósulási formáira. Halliday és Hasan (1976), illetve Cook (1989: 99–103) például szövegtípusnak nevezi az olyan szövegdimenziókat, mint a beszélt és az írott szöveg, a párbeszédes és a monológ típusú szöveg, vagy a próza és a vers. Elkülönítenek ezek mellett ún. kultúraspecifikus (pl. újságcikk, hirdetés, esszé, vagy karácsonyi üdvözlő, amelyek eltérőek lehetnek a különböző kultúrákban) és általános típusú szövegeket is (pl. vicc, dal), amelyek vélekedésük szerint hasonló módon jelennek meg minden kultúrában. Cook (1989), valamint de Beaugrande és Dressler (1981) munkáiban szövegtípusként találunk utalást olyan konkrét szövegekre is, mint a levél, az újságcikk, a reklám, a hirdetés, az üdvözlőlap, a vers, vagy akár a közlekedési tábla, stb.

A műfajelemzés szakirodalma ezzel szemben a szövegek e konkrét megvalósulási formáit „műfajnak” nevezi (Bhatia 1993, Hyland 2004, Swales 1990). A műfaj fogalma már Halliday (1968, 1985) szisztémikus funkcionális nyelvtanában és Martin (1992) funkcionális műfajelméletében is megjelent, mint konkrét társadalmi célokat szolgáló nyelvi funkciók és retorikai szándékok valamely, jellegzetes és szisztematikusan ismétlődő retorikai mintázatban megnyilvánuló összessége. Az észak-amerikai „új retorika” iskola (*New Rhetoric*; pl. Miller 1984) a fogalmazási készség fejlesztése szempontjából tárgyalta a műfaj fogalmát, és egy lépést tett előre

a szisztémikus funkcionális megközelítéshez képest. Figyelme nem a szöveg formai elemeire összpontosul, hanem arra a kommunikatív cselekedetre, amelyet a szöveg végrehajt. Ezért elméletükben központi szerepet kap a kontextus, valamint a szöveget alkotó és feldolgozó/értelmező közösség tapasztalatai. Az új retorika képviselői tehát nemcsak a szövegek lexiko-grammatikai jellemzőit és retorikai/strukturális mintázatát elemzik, hanem annak kulturális és intézményi környezetét is, mivel vélekedésük szerint ezek jelentős mértékben befolyásolhatják a szöveg alkotójának formai/strukturális választásait.

A modern műfajelemzésben legtöbbet idézett és legátfogóbbnak tekinthető műfaj-definíció – amely mindkét korábbi iskola elemeit ötvözi – John Swales nevéhez fűződik. Swales (1990) a műfajt komplex, számos nyelvi, kognitív és társadalmi jelenség által meghatározott jelenségnek tartja. Ez az oka annak, hogy a műfajmeghatározásába számos kulcsfogalmat foglal bele. Ezek a fogalmak a kommunikatív cél, a diskurzusközösség, a retorikai cselekedet, a hasonlóság, a szerkezet, a stílus, a tartalom és a közönség. Mindezeket ötvözve Swales a következő módon határozza meg a műfaj fogalmát:

A műfaj olyan kommunikatív események összessége, amelyekben a résztvevők bizonyos kommunikatív céljai megegyeznek. A célokat az anya-diskurzusközösség szakterületen jártas tagjai ismerik és elfogadják, e célok teremtik meg a műfaj funkcióját. A célok által meghatározott funkció szabja meg a diskurzus sematikus szerkezetét, befolyásolja és korlátozza annak tartalmát és stílusát. A kommunikatív cél privilegizált feltétel és egyben olyan kritérium, amely a műfajt bizonyos korlátok közé szorítja, melynek eredményeként a műfaj egy szűk értelemben vett, összevethető retorikai cselekedetet valósít meg. A kommunikatív cél mellett az egyes műfajpéldányok szerkezete, stílusa, tartalma és célközönsége is hasonlóságot (hasonló mintázatot) mutat. Ha a műfajpéldány minden erősen valószínűsíthető elvárást teljesít, az anya-diskurzusközösség azt prototipikus példánynak tekinti. A műfajok egyes diskurzusközösségek által megörökölt és létrehozott, és mások által átvett elnevezése értékes etnográfiai kommunikáció, de általában még hitelesítésre szorul. (Swales 1990: 58; ford.: Károly Krisztina)

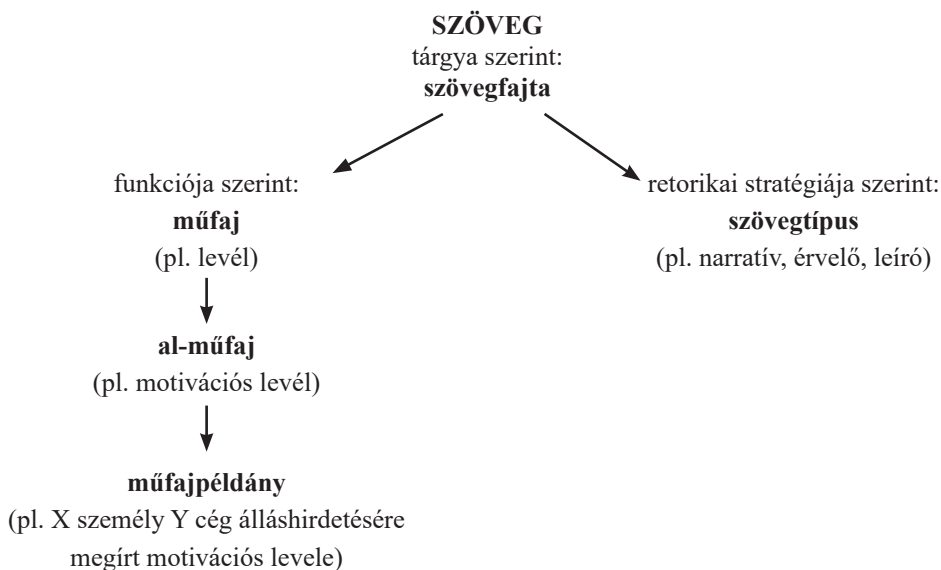
A fordításközpontú szövegtipológiák szerint (pl. Hatim és Mason 1990: 140, Trosborg 1997a) a szövegtípust a retorikai cél határozza meg. Ennek megfelelően a különböző szövegtípusok egy bizonyos retorikai stratégia mentén épülnek föl. Jellegzetes retorikai stratégiájuk alapján el lehet különíteni leíró, elbeszélő, érvelő, összehasonlító stb. típusú szövegeket.

Mivel a fordítástudomány területén végzett műfaji vizsgálatok zöme a Swales-i hagyományt követi, a szövegtípus és műfaj fogalmakat itt ez utóbbi értelemben használom. **Szövegtípusnak** nevezem tehát a közlés módjára jellemző speciális retorikai

stratégia nyomán létrejött olyan szövegeket, mint például az elbeszélő, leíró, érvelő, összehasonlító, okfeltáró stb. típusú szövegek (erről bővebben ld.: 3. rész). Műfajnak pedig a szövegek azon konkrét megvalósulási formáját hívom, amely – a Swales-i meghatározás értelmében – már adott céllal, adott társadalmi kontextusban, meghatározott közönség számára hajt végre egy konkrét retorikai cselekedetet. Műfajnak tekintem ennek megfelelően többek között a tudományos szakfolyóiratcikket, az újságcikket, a regényt, a levelet, a viccet, vagy a mesét.

A fenti terminusokon kívül az alábbiakban lesz szó ún. „szövegfajtákról” és „szövegcsoportokról” is. **Szövegfajtán** a szakterületek, vagyis a közlemény tárgya szerint (Szilágyi N. 1980: 47) elkülönített szövegek (pl. jogi, tudományos, műszaki, üzleti területen belüli szövegek) összességét értem. Az egyes szövegfajtákon (pl. az üzleti életben születő szövegeken) belül – a kommunikációban betöltött funkció szerint – lehet több műfaj is (pl. levél, szerződés, ajánlat). Mint azt Bhatia (1993) elméletében majd látni fogjuk, egy bizonyos műfaj is további ún. alműfajokra bontható (a levél műfajon belül létezik pl. motivációs levél, fizetési felszólítás, vagy a rábeszélő, személyre szabott reklámlevelek egyike az ún. „*direct mail*”). Az 1. ábra mutatja be e terminusok egymáshoz fűződő viszonyát.

1. ábra: Terminológiai hierarchia a szövegfajták elkülönítésében

A legtágabb értelemben a **szövegcsoport** gyűjtőfogalom használható mindazon szövegek megnevezésére, amelyek a fenti terminusokkal nem írhatók le. A szövegcsoport elnevezés utalhat a fenti hierarchiában például egy – két vagy több kategóriát valamely szempont szerint ötvöző – új, felsőbb vagy köztes szövegcategóriára (pl. ha nem csak az üzleti életben előforduló levélműfajra utalunk, hanem általánosabb értelemben mindenféle levélre, mint pl. pályázati levél, magánlevél), vagy egy eltérő szemlélet mentén elhatárolt más szövegcategóriára (pl. bizonyos szövegszintű sajátosságokkal bíró, tehát önmagában is szövegnek felfogható egységre).

2.2. Szövegtípus- és műfajkompetencia

A szemantikai szövegértés – egyéb olyan tényezők mellett, mint a nyelvismeret mélysége, a kognitív és kreatív képesség, az előismeretek stb. – a szövegtípus és a műfaj felismerésétől is függ (Szikszainé Nagy 1999: 382). A különböző szövegfajták pedig strukturáltak, ami azt jelenti, hogy részeik alapján és/vagy bizonyos jellemző jegyekkel határozhatók meg (Kocsány 1989: 39). Ezért a szövegtípus és a műfaj felismeréséhez nem elegendő a szövegkompetencia: mint ahogy a szöveg és annak típusa/műfaja is eltérő fogalmak, a szövegkompetencia mellett a szövegértéshez aktivizálnunk kell az ún. szövegtípus-, illetve műfajkompetenciánkat is. Kocsány Piroska (2002: 11) a következőképp magyarázza a szövegkompetencia és a szövegtípus-kompetencia fogalmak közötti különbséget:

A **szövegkompetencia** kognitív képességeinkben gyökerezik, és mint ilyen állandó és eleve meglévő képesség, az a tudásunk, amellyel például rendezni vagyunk képesek egy szöveg darabjait, amellyel felfedezzük az összefüggéseket az utalásrendszerben stb. A szövegkompetenciát, mint a grammatikai kompetenciával párhuzamos, illetve azzal összehasonlítható kognitív képességünket tételezhetjük fel. A **szövegtípusra vonatkozó kompetenciánk** viszont – amennyiben szövegtípuson olyan jelenséget értünk, amely bizonyos kommunikatív minták, sémák követéséből adódik [...] – természetesen csak bizonyos folyamatok, asszociációk, okozatok, következtetések révén épülhet ki. Ez a kompetencia nem állandóan adott, hanem a mindenkori helyzetnek megfelelően eltérő mértékben és eltérő hangsúllyal aktiválódik.

Ha elfogadjuk azt a vélekedést, miszerint a szövegkompetencia állandó és eleve megszerzett képességünk, de a szövegtípus- és műfajkompetencia nem az (mert a kontextustól függően eltérő mértékben aktiválódik), logikusnak tűnő feltevés az is, hogy minél inkább képesek vagyunk felismerni a szövegtípusok vagy műfajok jellegzetességeit, annál hatékonyabban tudjuk értelmezni a szövegeket. Különösen lényeges ez fordítás során, ahol a célnyelvi olvasó – eltérő kulturális háttere miatt – nem feltétlenül

ismeri (vagy ismeri fel) az adott szövegtípusra vagy műfajra jellemző forrásnyelvi retorikai és szövegszerkesztési hagyományokat. Ezért a fordító felelőssége, hogy olyan célnyelvi szöveget alkosson, amely megfelel a célnyelvi olvasó elvárásainak. Ehhez szükséges mind a forrás-, mind a célnyelv szövegszerkesztési sajátosságainak ismerete, hogy eltérések esetén a fordító el tudja végezni azokat a módosításokat, amelyek által a célnyelvi olvasó számára felismerhetővé válnak a műfaji sajátosságok. Amennyiben ugyanis ezeket nem hajtja végre, a célnyelvi olvasó a szöveget inkohereusnak érzékelheti, és szélsőséges esetben a célnyelvi szöveg nem éri el kommunikatív vagy retorikai célját.

2.3. Fordításszemponútí szövegtipológia

A szövegtipológia a fordításban azért fontos, mert a fordítás módszerét, vagyis a funkcióját alapján kiválasztott fordítói megközelítést (pl. a fordítói szabadságot vagy annak hiányát) és a fordítói stratégiát leginkább a szövegtípus vagy műfaj határozza meg. Az tehát, hogy a fordítónak mennyi szabadsága van a szöveg jellemzőinek megőrzésében vagy megváltoztatásában (vagyis, hogy mennyire lehet szabadon vagy szó szerinti fordítania), attól függ, hogy milyen szövegről van szó. Döntését számos tényező befolyásolhatja:

- a szöveg szituációs előzményei a célnyelvi kultúrában (pl. milyen helyzetben jött létre),
- a szöveg- vagy dokumentumfajta megléte,
- a célnyelvi szöveg vagy dokumentum célja (a forrásnyelvi eredeti céljához képest),
- a célnyelvi szövegnek a forrásnyelvi szöveghez viszonyított relatív státusza (az befogadók megítélésében),
- az, hogy a célnyelvi közönség mennyire kell, hogy tudja, hogy fordítást olvas,
- megfelelő szövegmodellek megléte és ismertségi foka a célnyelvben (Sager 1998: 69).

Többen is megkísérelték a szövegfajták osztályozását. A korai kísérletek közé tartozik Fjodorov (1953) munkája, amely a közlemény jellege és tárgya szerinti értelmezésben (ld.: 2. rész, a Szilágyi N.-féle szövegosztályozási szempontok) háromféle szöveget különít el: a tudományos szövegeket, a társadalmi-politikai szövegeket, és a művészi szövegeket. Mounin (1963) további elemekre bontja a szövegfajtákat és alapvetően hét csoportot határoz meg: vallásos szövegek, irodalmi szövegek, versek, gyermekkönyvek, színpadi szövegek, filmszövegek és műszaki szövegek. Sager (1998) visszatér az átfogóbb osztályozásra. Szerinte funkcionális értelemben három nagy szövegosztály különíthető el, mert ezek mindegyikére más-más fordítói stratégia a jellemző: szépirodalmi

szövegek (pl. regények, novellák, drámák, versek), vallásos szövegek (elsősorban a Biblia, mert vannak olyan vallások, amelyek nem fordítják le más nyelvre a fő dokumentumaikat), nem szépirodalmi, hanem ún. szakszövegek (Sager 1998: 69).

A legátfogóbb fordításszempontrú szövegtipológiát Reiss (1976, 2000) alkotta meg. Tipizálásának alapja a nyelv, illetve az a **nyelvi funkció**, amelyet a szöveg betölt. Ezek alapján megkülönböztet ún.

- (1) tartalomközpontú szövegeket (amelyekben a nyelv ábrázoló funkciója a domináns): pl. sajtóhírek, használati utasítások, szerződések, szakkönyvek;
- (2) formaközpontú szövegeket (amelyekben a nyelv kifejező funkciója a domináns): pl. irodalmi műfajok (regény, ballada, szonett, esszé stb.);
- (3) felhívásközpontú szövegeket (amelyekben a nyelv felhívó funkciója a domináns): pl. reklámok, hirdetések, propagandaszövegek; és
- (4) audio-mediális szövegeket (amelyek olyan írott szövegek, amelyeket a befogadók nem olvasnak, hanem meghallgatnak): pl. opera, vígjáték, rádiós műsorok. (Reiss 1976, 2000: 24–47)

A szövegek többségében mindhárom (az ábrázoló, a kifejező és a felhívó) funkció érvényesül, de általában ezek közül valamelyik meghatározóvá válik. A **tartalomközpontú szövegek** elsődleges célja a tartalom, az információk közlése. Az ilyen szövegeknél a fordító feladata ennek a tartalomnak a minél pontosabb visszaadása a célnyelven. Reiss (2000) külön felhívja a figyelmet azonban arra, hogy ez nem jelenti a forma figyelmen kívül hagyását, mivel minden tartalom valamilyen formában kerül kifejezésre. Míg a tartalomközpontú szövegeknél a megfelelő forma kiválasztása azért fontos, hogy a tartalmat maradéktalanul ki lehessen fejezni, a **formaközpontú szövegek** esetében az elsődleges szempont nem a tartalom, vagyis nem az, hogy *mit* mondunk, hanem az, *ahogyan* azt elmondjuk. A formaközpontú szövegek célja valamilyen esztétikai hatás kiváltása. A fordító ilyen szövegek fordítása során többnyire nem a forrásnyelvi formát teszi át a célnyelvbe, hanem egy olyan analóg célnyelvi formát alkalmaz, amely hasonló hatást, esztétikai élményt vált ki az olvasóban, mint a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi olvasóban. A **felhívásközpontú szöveg** célja nem csupán információ közlése, hanem az információ közlése által valamilyen nem nyelvi cél megvalósítása, valamilyen cselekvés vagy reakció kiváltása (pl. egy hirdetés esetében a termék megvásárlása). Ilyen szövegeknél a fordító mind a tartalmi, mind a formai elemeken változtathat, hogy a fordítás ugyanazt a célt valósítsa meg (vagyis pl. a célnyelvi olvasó is megvegye a reklámozott terméket).

Külön kategóriába sorolja Reiss (2000) az **audio-mediális szövegeket**, mert bár azok is ugyanezen nyelvi funkciókra épülnek, a fordításuknál figyelembe kell venni számos, a közvetítő csatorna jellegéből fakadó egyéb tényezőt (pl. hogy az írott szöveg szóban vagy énekelve hangzik el). Operák fordítása során például a fordítónak

összhangba kell hoznia a nyelv prozódiai sajátosságait és a mű dallamát, ritmusát annak érdekében, hogy az énekesek számára elénekelhető és a befogadó számára élvezhető célnyelvi szöveget hozzon létre. Az audio-mediális szöveg fordítására is jellemző a tartalmi és formai elemek megváltoztatásának szükségessége, de míg a felhívásközpontú szövegeknél a feltétel ugyanazon *cél* elérése, az audio-mediális szövegnél a feltétel ugyanazon *hatás* kiváltása a célnyelvi hallgatóban, mint amit az eredeti szöveg kiváltott a forrásnyelvi közönségben.

A szövegek általában ötvözik a tulajdonságokat, így több szövegtípus jegyeit is viselik, több funkciót, célt is betöltenek. Ezért többen is kritizálták Reiss megközelítését, mivel bizonyos szövegeknél a jegyek keveredése miatt nehezen állapítható meg az elsődleges funkció és problematikus a szöveg besorolása (Göpferich 1995: 306, Stolze 1994: 114). A szövegek célját befolyásolja azok kontextusa, ezért a fordításban is figyelembe kell venni. A kontextus szövegre, illetve a szöveg fókuszára és kommunikatív céljára gyakorolt hatását Hatim és Mason (1990) vizsgálta meg egy olyan fordításszemponturnál szövegtipológia létrehozása érdekében, amely érzékeny a kontextus által előidézett szövegfókusz-változásokra.

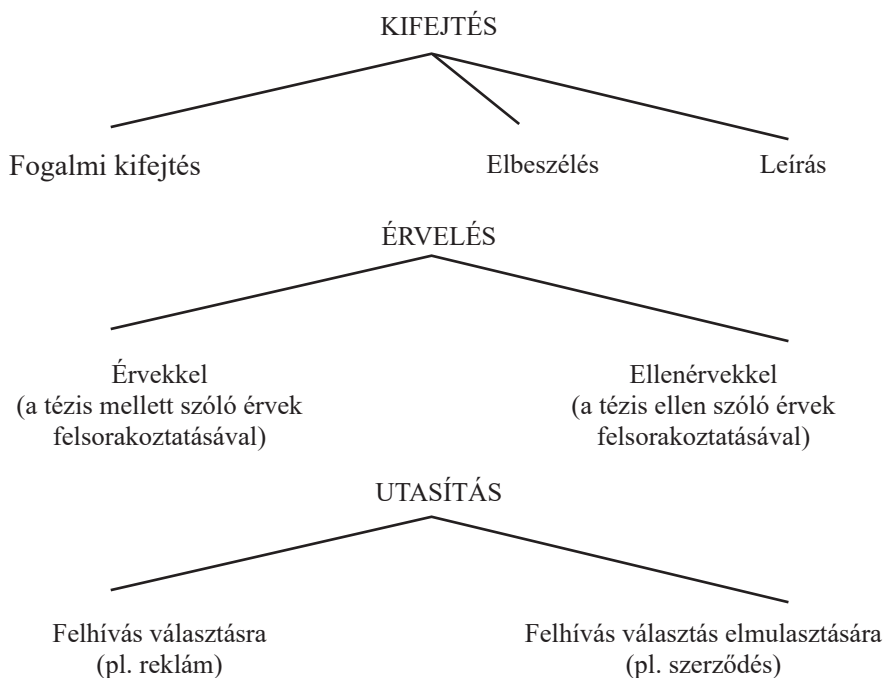
Hatim és Mason (1990: 138–158) elsősorban de Beugrande és Dressler (1981) munkájára alapozva abból a feltevésekből indul ki, hogy a szövegtípust a szöveg fő retorikai célja határozza meg. A fő retorikai cél a kontextusból fakad és a szöveg által kifejezett kommunikatív szándék(ok)ból, mint a retorikai célra utaló jelekből. A lehetséges retorikai célok (pl. elbeszélés) száma véges, ezeket foglalja magába a tipológia. Például az érvelés fő célja az olvasó meggyőzése. E cél elérése érdekében a szerző számos retorikai cél közül választhat: meggyőzheti az olvasót egy történet elbeszélésén vagy egy leírásen keresztül, de ellenérvek felsorakoztatásával is. Az érvelő szöveg egészét (pl. egy teljes újságcikket) többnyire retorikai célok sora alkotja, tehát a szöveg egyszerre több funkciót is betölt. Mindemellett Hatim és Mason (1990: 146) úgy véli, hogy a szöveg egyszerre csupán egy domináns retorikai célt tud megvalósítani. Ez az uralkodó retorikai cél adja a szöveg fő kontextuális fókuszát és a többi benne levő cél másodlagos marad a fő funkció szempontjából. Hatim és Mason a retorikai célt és a kontextuális fókuszot egy terminusba ötvözi és szövegtípus-fókusznak nevezi.

A sajtóhírek domináns fókusza például az elbeszélt események sora. Mégis, számos esetben találunk emellett a szövegben értékelő megjegyzéseket, amelyek másodlagosak, ha a szöveg megmarad az elbeszélés szintjén és nem alakul át érveléssé. Hasonlóképpen, érvelő szövegekben is előfordulhatnak elbeszélő elemek. Bizonyos esetekben a másodlagos elemek szerepe is fontos lehet, mert befolyásolhatják, manipulálhatják a szöveg elsődleges funkcióját. Ezért a fordítónak ezekre is külön figyelmet kell fordítania.

A fentiek alapján Hatim és Mason három alapvető szövegtípust különít el: a kifejtő (*exposition*), az érvelő (*argumentation*) és az utasító (*instruction*) szövegtípust. A **kifejtő** szövegtípus ismertető jellegű. Kontextuális fókuszában vagy bizonyos fogalmak alkotóelemeire bontása (elemzése), vagy azok szintézise áll. A fogalmak

ismertetésére összpontosuló fogalmi kifejtés mellett ebbe a típusba sorolják a leíró szövegeket, amelyek tárgyakat vagy helyzeteket írnak le, és a narratív szövegeket, amelyek cselekvéseket és eseményeket rendeznek sorba. Az érvelő szövegtípus kontextuális fókuszában a fogalmak közötti relációk értékelése áll. Az érvelő szöveg bizonyos gondolatok elfogadásáról vagy elvetéséről, bizonyos állítások vagy helyzetek helyességéről vagy helytelenségéről igyekszik meggyőzni az olvasót. Az érvelés kétféleképpen épülhet fel: egyfelől érvek, másfelől ellenérvek felsorakoztatásával. Az **utasító** szövegek fókuszában a viselkedés alakítása áll: irányítani igyekeznek instrukciókon, utasításokon keresztül, hogy az emberek miképp viselkedjenek vagy gondolkodjanak. Az utasítások is kétféleké lehetnek: választásra történő felhívások (pl. reklámok, vásárlói tájékoztatók) és választás elmulasztására való felhívások (pl. szerződések). Hatim és Mason (1990: 158) szövegtipológiáját a 2. ábra jeleníti meg.

2. ábra: Hatim és Mason (1990) szövegtipológiája

Reiss (2000) tipológiáját nemcsak a besorolási nehézségek miatt érte kritika, hanem pontatlansága miatt is. Göpferich (1995) elsősorban azért marasztalja, mert az, univerzális jellege miatt, nem képes differenciálni bizonyos szövegfajták között. Példaként a tudományos és technikai szövegeket említi, amelyek a hirdetések kivételével Reiss rendszerében mind ugyanabba a tartalomközpontú szövegcsoportba esnek,

annak ellenére, hogy nagyon eltérő karakterisztikákkal rendelkező szövegfajtákat tartalmaznak. Problematikus a tipológiában továbbá az is, hogy a tartalomközpontú szövegek esetében a tartalmat kezelik invariánsként, ami azt jelenti, hogy a fordító-nak rövidítés vagy módosítás nélkül kell visszaadnia a forrásnyelvi szöveg információ-tartalmát. Ez azonban a forrás- és a célnyelvi kultúra közötti eltérések miatt nem mindig valósítható meg. Göpferich példaként a brit és a német elektromos berendezések leírását említi, amelyekben a két ország eltérő jellegű konnektorai miatt a fordítóknak a szöveg tartalmán is módosítaniuk kell ahhoz, hogy a felhasználók megfelelően tudják működtetni a berendezéseket.

Göpferich abban látja a szövegtípusokkal és műfajokkal foglalkozó fordításelemzések hiányosságát, hogy a szövegek osztályozására irányuló elméleti megközelítések és az egyes szövegfajták elemzésével foglalkozó empirikus kutatások általában nem találkoznak egymással. Egy átfogó elméleti keret hiányában pedig vélekedése szerint az empirikus úton nyert eredményeket és az egyes szövegfajtákat nem lehet összevetni és nem tudjuk megállapítani, hogy mennyire tekinthetők hitelesnek azok a jegyek, amelyeket egy adott szövegcsoporthoz jellemzésekkel azonosítanak. Göpferich ezért egy olyan **pragmatikai szemléletű szövegtipológia** létrehozására tesz javaslatot, amely lehetővé teszi különféle szaknyelvi szövegek megfelelően differenciált osztályozását és megbízható, hiteles elemzését. Szövegtipológiájának alapját a szövegek témája (természettudomány és technika), osztálya (a Reiss-i értelemben és a szaknyelvre vonatkoztatva: a tartalomközpontú, informatív szöveg) és közege (írott szövegek) képezi. A tipológia hierarchikus felépítésű, melynek csúcán a négy alapvető szaknyelvi szövegcategória helyezkedik el:

- (1) a törvénykezési-normatív szövegek (*juridical-normative texts*), amelyek célja a jogi alapok, egy hivatkozási standard létrehozása (pl. szabadalmi specifikációk),
- (2) a fejlődés-orientált aktualizáló szövegek (*progress-oriented actualizing texts*), amelyek kommunikatív funkciója az információközlés a tudomány és a technika fejlesztése, fejlődése érdekében (pl. disszertáció, kutatási beszámoló, szakfolyóiratban közölt tanulmány),
- (3) a didaktikus-tanító szövegek (*didactic-instructive texts*), amelyek célja a tanító jellegű információközlés az intellektuális fejlődés, szórakozás vagy a gyakorlati alkalmazás érdekében (pl. egyetemi tankönyv, népszerű-tudományos cikk, használati utasítás),
- (4) a gyűjtemény-szövegek (*compilation texts*), amelyek célja információk áttekintő, összegző, összefoglaló jellegű bemutatása (pl. enciklopédia, szótár).

A négy szövegcategóriában a közölt információ jellege és a közlés célja eltér, de mind a négy kategória általános kommunikatív funkciója ugyanaz: valamilyen információ közvetítése. Göpferich megközelítése nemcsak elméleti szempontból, hanem

a fordítóképzés számára is hasznos előrelépés. Angol és német szövegeken végzett kutatási eredményei ugyanis igazolták azt a feltevést, hogy az azonos kategóriába tartozó szövegek hasonló nyelvi jegyekkel (pl. stílus, mondatszerkesztés) rendelkeznek. Ezt Göpferich (1995: 322) azért tartotta lehetségesnek, mert a tipológia szövegen kívüli, kommunikatív-pragmatikai kritériumok alapján osztályozza a szövegeket és ezek a szövegen kívüli jellemzők határozzák meg a szövegek belső, nyelvi jellemzőit. A fordítóképzés szempontjából ez azért fontos, mert a kommunikatív-pragmatikai és nyelvi szempontból hasonló szövegek várhatóan hasonló fordítási nehézségeket is vetnek fel, ami arra enged következtetni, hogy ezeket a szövegeket a fordításoktatásban érdemes együttesen tárgyalni.

3. A közlés módja alapján elkülöníthető szövegtípusok jellemzői

Bár a legtöbb szövegtípus problémamegoldó funkciót tölt be (Hoey 1994, 2001), mindegyikük sajátos retorikai stratégiával építkezik, s ezáltal egyedi szövegstruktúrával rendelkezik. Az alábbiakban a főbb szövegtípusok jellemzőire térek ki a rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezekben is, hasonlóan más szövegszintű jelenségekhez, lehetnek markáns kulturális eltérések a nyelvek között.

A szövegtípusok többnyire nem homogén módon jelennek meg a konkrét műfajokban. Egy adott műfaj általában több szövegtípus kombinációjaként jön létre, mint ahogy például egy tudományos szakfolyóiratcikken belül is lehetnek leíró, érvelő, összehasonlító stb. típusú szövegrészek. A konkrét műfajok a szövegtípusokat általában ötvözik, igen ritka az egy szövegtípusból álló szöveg. A következőkben részletesen kitérek a szövegalkotásban domináns szövegtípusokra (a narratív/elbeszélő, a leíró jellegű és az érvelő szövegre), majd megemlítek néhány további, ugyancsak a közlés módja alapján elkülöníthető egyéb szövegfajtát (pl. az összehasonlító, osztályozó, folyamatleíró, okfeltáró szövegeket), amelyek speciális sajátosságaik révén szintén a szövegtípusok közé sorolhatók.

3.1. A narratív szöveg

A szakirodalom (pl. Hatch 1992, Hoey 2001: 25) a narratív (elbeszélő) szöveget tartja kognitív értelemben a legkönnyebben feldolgozható szövegtípusnak. Események egymásutánjára épül, s így a fő rendezőelve a kronológiai sorrend: azt írja le, hogy mikor mi történt; ki, mit csinált valami előtt, közben, vagy azt követően. Narratív típusú szövegek a viccek, az anekdoták, felnőttek vagy gyermekek által megírt vagy elbeszélte történetek, mesék, vagy egyes szépirodalmi művek (pl. novellák). Hoey (2001) ezt a típust felépítése tekintetében a problémamegoldó szövegek közé sorolja,

ami felfogása szerint a legtöbb szövegtípus alapja (a problémamegoldó szerkezetéről még az érvelő szövegek tárgyalásakor is lesz szó). Jól tükrözik ezt a szerkezetet az elbeszélő szövegek modellálására tett kísérletek is.

A problémamegoldásra irányuló cselekvés Labov (1972) modelljén is átszűrődik, mely a következő elemeket tartja a narratív szövegek összetevőinek: **absztrakt**, **orientáció**, komplikációt előidéző **esemény(ek)**, **megoldás(ok)**, **kóda** és értékelés. Az értékelés, bár a felsorolás végén szerepel, mégis domináns elem, mivel a többit is átszövi. Valójában az értékelés motiválja a történet elmondását, amire hol közvetlenül, kifejtetten (pl. *Ezt a sztorit hallanod kell!*), hol közvetetten, implicit módon utal a szöveg. Az absztrakt röviden előrevetíti a történet tartalmát. Az orientáció meghatározza az események helyét és idejét, valamint a szereplőket. A komplikációt előidéző események nyomán „bomlik ki” az a történet, amely majd elvezet a megoldáshoz. Legvégül a kóda teremt kapcsolatot a történet világa és az elmondás pillanata között. Az absztrakt és a kóda nem minden elbeszélő szövegben van jelen, de Labov (1972) szerint a többi elem jelenléte feltétel ahhoz, hogy a szövegtípus megvalósuljon. Ezt a modellt Hatch (1992: 165) fejlesztette tovább azzal, hogy további összetevőket toldott be a szövegszerkezetbe:

- absztrakt
- orientáció (hely, idő, szereplők meghatározása)
- történet: cél, probléma, a probléma megoldására irányuló lépések (időrendi sorrendben), megoldás (a történet tetőpontja), értékelő megjegyzések (amelyek a történet minden összetevőjére vonatkozhatnak)
- kóda (a tanulság megfogalmazása vagy a történet egészének értékelése).

Hatch (1992) arra mutatott rá, hogy számos nyelven elemezték a narratív szövegek felépítését, és többen a műfaj univerzális jellege mellett foglaltak állást, vagyis azt találták, hogy minden nyelven hasonló szerkezetet mutatnak. Ennek ellenére a fordítások (pl. a népmesék fordításai) sokszor nehezen követhetők. A kutatók ezt arra vezetik vissza, hogy a modellben felvázolt elemek nem mindegyike jelenik meg minden történetben. Bizonyos indián mesék például nem tartalmazzák az értékelést (nem mondják ki a tanulságot), mert abban a kis közösségben, ahol a történet születik, a tanulsága magától értetődik (Shaul et al 1987). A mondanivaló megértéséhez szükséges kontextuális vagy kulturális háttértudás azonban nem mindig ismert a fordítás célközönsége számára, és a különböző kultúrákban a narratívák alkotóelemeinek nem feltétlenül azonos a súlya. Az angol és a távol-keleti (pl. japán, vietnami) mesék összevetése például azt mutatja, hogy míg az angol mesékben a szereplők cselekedetei vagy az események dominálnak, a távol-keleti mesékben inkább a szereplők jellemfejlődésén, kapcsolatain, vagy tetteik okain van a hangsúly (Matsuyama 1983, Schaefer 1981).

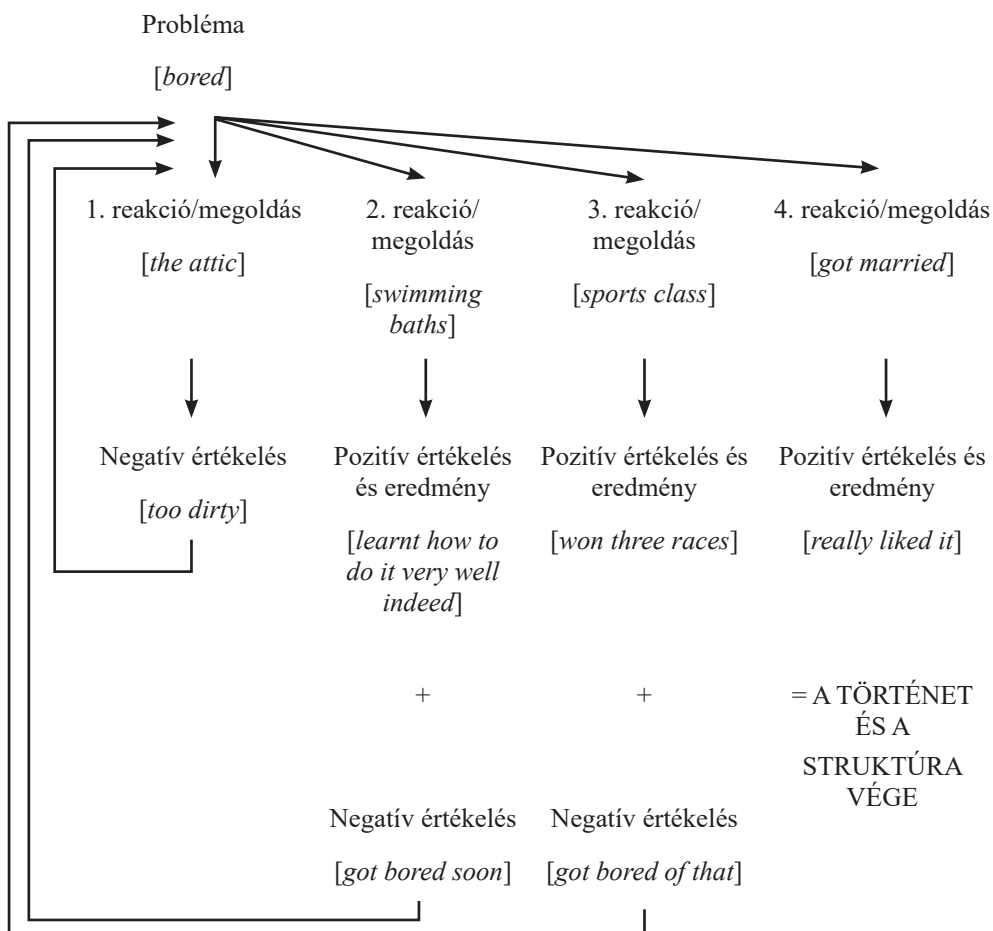
Az események időrendben történő elbeszélése miatt a narratív szövegek első látásra lineáris felépítésű szövegeknek tűnnek (események sora követi bennük egymást). Hoey (2001) azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy valójában ezeket is hierarchikus elrendezés jellemzi. Több szöveget is hoz példaként, ezek közül egyet emelünk ki, amelyet a kislánya írt. Az 1. példában dőlt betű jelzi azokat a szövegrészeket, amelyek a narratív struktúra fő elemei:

(1) My Love Story

One wet day *Mary was bored* and decided to go up into *the attic* to see what she could find. After a while she came down looking very excited, *she had an idea* she couldn't go in the attic, it's *too dirty* for she had her best dress on. She went to the *swimming baths* and learnt how to swim. She *learnt how to do it very well indeed*. She learnt the backstroke and the frontstroke. She learnt the doggy paddle as well but she *got bored soon* and went to find something else. She found a *sports class* and she *won three races* and lost one, but soon she *got bored of that* too. Then she found a church and she thought, I haven't got a husband and she *got married* and you know what? They did all those things which she thought she would enjoy with her husband, and she didn't get bored at all. In fact she really really *really liked it* and her husband did really really really much. They even went to the seaside and they enjoyed living together evermore. (Hoey 2001: 131)

A szövegben számos kísérletet látunk a probléma megoldására, amelyet már az első mondat megfogalmaz: ... *Mary was bored* ... (ford.: *Mary unatkozott*). A második mondat tartalmazza a megoldás tervét (... *she had an idea* ...; ford.: *volt egy ötlete/gondolata*). Ezt négy megoldási kísérlet követi, amelyből három sikertelen (bár kettő közülük pozitív eredménnyel is járt), de a negyedik sikeres: mind a történet szereplői, mind a történet írója erre utal. A történet hierarchikus felépítését a 3. ábra mutatja (Hoey 2001: 132 alapján; dőlt betű jelzi a vonatkozó szövegrészeket).

3. ábra: A történet hierarchikus problémamegoldó szerkezete

3.2. A leíró szöveg

A leíró szövegek (leírások) retorikai és tartalmi szerkezete nem univerzális mintát követ, mert a leírás jellegét annak tárgya és célja határozza meg. A tárgya lehet hely, személy, tárgy, folyamat stb. A leíró szövegben többnyire nem az időrendi sorrend a fontos szempont (kivéve, ha pl. egy folyamatot vagy eljárást mutatunk be, amelyben lényeges, hogy a folyamat egyes lépései időben hogy viszonyulnak egymáshoz), hanem általában a dolgok vagy személyek fizikai **megjelenése, kontextusa, helye**, vagy helyzete áll a fókuszban. Egy konkrét tárgy leírásánál például a következő részletekre térhetünk ki: a tárgy részei, a részek funkciója, a részek külső jellemzői (Hatch 1992: 175).

A leírás tárgyán túl annak célja is fontos tényező a szöveg jellemzőinek alakulásában. A leírás célja határozza meg a tartalmi elemeket és alakítja ki a gondolatok logikai felépítését: például egy hely leírása másként alakul, ha az turistáknak készül, vagy ha befektetők számára. Még egyszerűbb példa egy képleírás, amelynél haladhatunk balról jobbra, vagy jobbról balra, alulról felfelé, vagy fentről lefelé, az általános, fő benyomástól a részletekig, vagy éppen fordítva. A leírások ezért – rendezőelvként – sok esetben tükrözik az író érzéseit vagy attitűdjét is a leírás tárgyával kapcsolatosan. Mindebből alakul ki azután a leíró szöveg egyedi tartalma, felépítése, domináns lexiko-grammatikai összetétele és stílusa.

3.3. Az érvelő szöveg

A szövegnyelvészeti vizsgálódások szerint az érvelő szövegtípus funkcionális értelemben olyan szöveg, melynek fő célja bizonyos gondolatok hitelességének igazolása vagy cáfolata (de Beaugrande és Dressler 1981, Békési 1993, Hatim 1997). Az érvelő szöveg, ahogy elnevezése is utal rá, érvekből áll. Az érvek olyan állítások, amelyek alátámasztanak vagy éppen gyengítenek olyan más állításokat, melyeknek hitelessége megkérdőjelezhető, vitatható (Kopperschmidt 1985: 159). Az érvek van Eemeren et al. (1997: 208) szerint két alkotóelemre bonthatók: az állításra (*claim*) és annak alátámasztására (*support*). Az érvelés (argumentáció) során a szövegalkotó igazol vagy cáfol egy állítást. Az érvek felsorakoztatásának célja pedig a meggyőzés.

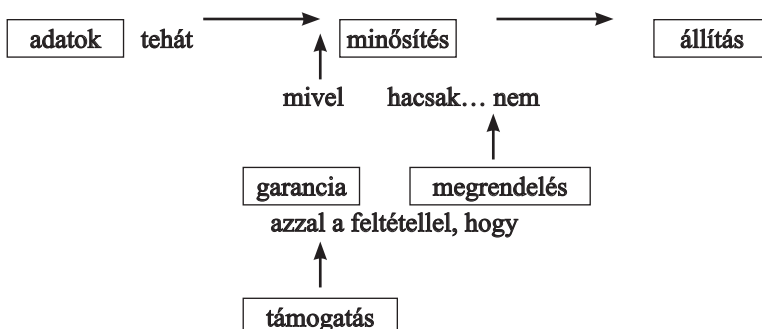
A folyamat központi elemei az állítás, az igazolás és a cáfolat. Az érvelő szöveg általában olyan témára épül, amelynek két oldala van. Ez egyúttal két ellentétes kommunikációs szerepet is feltételez: az egyik szereplő megfogalmazza az állítást, a másik szereplő pedig megkérdőjelezi, vitatja annak hitelességét. A szakirodalom az érvelő szöveg megírását tartja a legnagyobb, legbonyolultabb kognitív kihívásnak. Komplexitása abból fakad, hogy az állítás hitelességét megkérdőjelező egyik kommunikatív szereplő – az „ellenfél” (*antagonist*; van Eemeren et al. 1997: 209) – fizikailag (kifejtetten) nincs jelen. Ezért az argumentáció úgy születik meg, hogy magunk elé képzeljük az ellentétes álláspontot képviselő „ellenfelet” és megpróbáljuk kitalálni, hogy milyen ellenérveket fogalmazna meg érveinkkel szemben. A sikeres érvelés már előre cáfolja a potenciálisan felmerülő ellenérveket, és saját álláspontja gyengéit is megemlíti. Rámutat arra, hogy a felmerülő gyenge pontok ellenére is miért védhetőbb az író álláspontja, mint képzelt ellenfeléé. Tovább bonyolítja a feladatot az, hogy az érvek minősége nem határozható meg abszolút értelemben. Az érvek (állítás + alátámasztás) ugyanis témafüggők, s ezért értékük, hitelességük, minőségük a szöveggörnyezet és a diskurzusközösség függvényében alakul (van Eemeren et al. 1997: 217).

A szakirodalom az érvelést problémamegoldó szövegfajtának tekinti (Hoey 1994, Tirkkonen-Conditt 1985), amelyben az író a problémát az ellentétes álláspontból származtatja. A probléma megoldására irányuló stratégia többféle lehet.

A problémamegoldás módja szerint Kopperschmidt (1985) két argumentáció típust különít el: az elméleti és a gyakorlati érvelést. Az elméleti érvelés alapja egy elméleti probléma, és érvelés során a megoldás a szövegben bennfoglalt (implicit) elméleti hitelességben rejlik, amely bizonyos tudásanyag bemutatásából fakad (ezt a tudást Kopperschmidt „igazságnak” nevezi). A másik, ún. gyakorlati típusú érvelési forma valamilyen gyakorlati problémából indul ki (pl. hogy szükség van-e atomerőművekre), és a probléma megoldását a dolgok, jelenségek vagy felfogások „helyességben” keresi. Ez ún. kötelezettségeken (*obligations*) és értékeléseken (*evaluations*) alapul.

Az érvelés komplexitása miatt többen foglalkoztak a sikeres érvelés szerkezeti tulajdonságainak a megragadásával. Az érvelő szövegtípus modellálására irányuló kísérletek közül kettő különösen meghatározó. A korábbi Toulmin nevéhez fűződik. 1958-as munkájának célja annak modellálása, hogy egy érv hogyan épül fel (4. ábra). Rendszere azonban eltérő módon alkalmazza a fent már említett terminológiát. Az ő felfogásában az érvek egy másik megállapításon vagy tényálláson keresztül vezetnek el az érvelő szöveg állításához (*claim*), és ezt a másik megállapítást vagy tényállást **adatnak** (*data*) nevezi. A két megállapítás közötti argumentatív viszony az ún. biztosíték, más szóval **garancia** (*warrant*). Explicit érvelés esetén Toulmin szerint a szöveg tartalmazza az adatot és az állítást, de a garancia vagy egyéb más, az állítást alátámasztó megállapítás implicit maradhat. Az argumentáció szerkezeti alapjaihoz a rendszerében három további elem kapcsolódik: a **támogatás** (*backing*), mely a garanciában foglaltakat erősíti meg; a **megengedés** (*rebuttal*), mely bizonyos ellenvetések előrejelzésével korlátozza, s egyúttal erősíti az állítást; valamint a **minősítés** (*qualifier*), mely az állítás erősségére utal. Megengedés akkor jelenik meg – mint minősítés –, ha a garancia nem teremt egyértelmű kapcsolatot az adat és az állítás között. Az érvelés alkotóelemeinek bonyolult viszonyát a 4. ábra jeleníti meg (dőlt betű jelöli azokat a logikai relációkat kifejező szavakat, amelyek az elemek közötti viszonyokat jelölik).

4. ábra: Toulmin (1958) érvelésmo­dellje

A későbbi modell, amelyet a fordításkutatásban is alkalmaznak (erre részletesen az 5. részben térünk ki) Sonja Tirkkonen-Condit (1985) ún. **szuperstruktúra-modellje**. A modell a szuperstruktúra fogalmát az érvelő szövegtípus Hoey (1994) által meghatározott strukturális alkotóelemeivel kombinálja. Tirkkonen-Condit (1985: 21) szuperstruktúrán a szöveg lineáris, kompozicionális felépítését érti, amelynek a leggyakoribb megjelenési formája a bevezetés–tárgyalás–befejezés szerkezet. A szuperstruktúra műfajonként eltérő lehet, de egyazon műfajon belül többnyire változatlan marad, témától függetlenül. A szuperstruktúra eltér a makrostruktúrától¹⁴.

Az érvelő szöveg problémamegoldó szuperstruktúrája (lineáris felépítése) a következő alkotóelemekre bontható (Hoey 1994):

- szituáció (a probléma hátterének bemutatása),
- probléma (a dolgok nem kívánatos helyzetének megfogalmazása: állítás – igazolás – következtetés),
- megoldás (a kívánatos helyzet megfogalmazása; következtetés),
- értékelés.

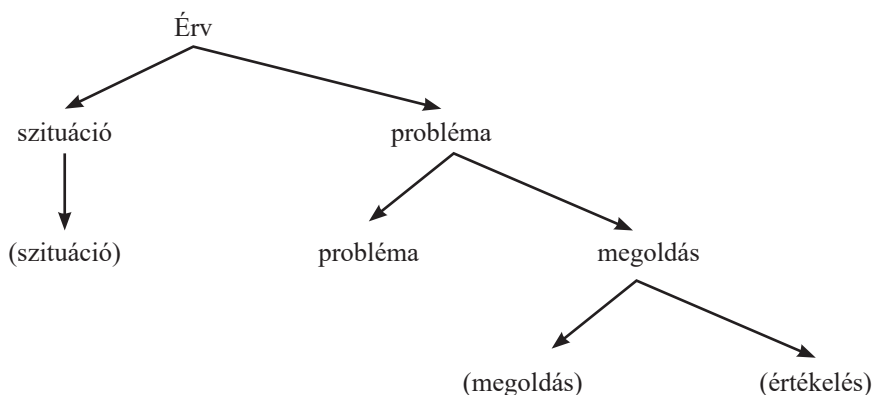
A **problémamegoldó struktúra** vonatkozásában az egyik legfontosabb megállapítás, amelyet Hoey (2001) kiemel az, hogy ez a szerkezet nem csupán az érvelő szövegeké, hanem a legtöbb szövegtípusnak az alapja (a 3.1. részben láttuk, hogy a narratív szövegek is erre épülnek).

A szuperstruktúra-fogalom és a problémamegoldó típusú szövegek Hoey által meghatározott komponenseinek kombinálásával Tirkkonen-Condit (1985) – fordítási szempontú vizsgálataihoz – az érvelő szöveg szuperstruktúráját az 5. ábrában látható módon modellezi. Az ábrában szereplő zárójelek azt jelentik, hogy ezeknek az elemeknek egy része a szövegben csak bennfoglaltan (implicit módon és nem kifejtve) van jelen. Az érvelő szövegekben ötféle lehetséges felépítést különít el:

- (1) először a szituációt, majd a problémát tartalmazzák,
- (2) először a szituációt, utána a problémát, majd a megoldást tartalmazzák,
- (3) először a problémát és utána a megoldást tartalmazzák,
- (4) először a problémát, utána a megoldást, majd az értékelést tartalmazzák,
- (5) a teljes sort tartalmazza: szituáció, probléma, megoldás és értékelés sorrendben.

¹⁴ A makrostruktúra fogalmát Tirkkonen-Condit a szöveg szemantikai tartalmának hierarchikus felépítésére (a fő mondanivaló és az ahhoz tartozó mellékinformációk elkülönítésére) használja. Tirkkonen-Condit szerint a szöveg makrostruktúrája (a lényegi és a mellékinformációk rendje) nem függ annak lineáris felépítésétől: míg két különböző témájú szövegnek nem lehet ugyanaz a makrostruktúrája, két azonos témájú, de eltérő lineáris felépítésű szövegnek lehet ugyanaz a makrostruktúrája.

5. ábra: Az érvelő szöveg szuperstruktúra-modellje
(Tirkkonen-Conditt (1985) alapján)

Az érvelő szövegek leírására más kísérletek is születtek. Hatch (1992: 185) például az érvelő szövegek retorikai szerkezeti sokféleségére hívja fel a figyelmet. Számos érvelési struktúrát elképzelhetőnek tart, vélekedése szerint azonban mindegyik megvalósulási forma a következő hat klasszikus elemre vezethető vissza: bevezetés, a megfontolás tárgyát képező eset vagy téma leírása/magyarázata, az érvek áttekintése, bizonyítás, cáfolat, következtetés. Újságcikkek és sajtóanyagok elemzése során Maccoun (1983) nemcsak erre a klasszikus érvelési struktúrára talált példát. Korpuszában az alábbi szerkezeti felépítések is megjelentek:

- az ún. „cikk-cakk” (*zig-zag: pro, con, pro, con, etc.*) érvelés (pl. érv mellette, ellene, mellette, ellene stb.; vagy egy álláspont ellen: érv ellene, mellette, ellene, mellette stb.);
- probléma – megoldás – cáfolat (*problem – solution – refutation*);
- egyoldalú érvelés (*one-sided argument*; cáfolat nélkül);
- eklektikus érvelés (*eclectic approach*; bizonyos érvek elfogadása, mások elutasítása);
- az érv az ellenérvet követi;
- a másik oldal megkérdőjelezése (*other side questioned*);
- azonos álláspontot képviselő érvek egyikének előnyben részesítése a másikkal szemben (nem cáfolja a másikat, de kifejezi egyet nem értését vele: *disagreement*).

Bár az érvelő szöveget leíró modellek több ponton is hasonlóságot mutatnak, a kutatások arról tanúskodnak, hogy az érvelés módja, tartalma és felépítése tekintetében jelentős kulturális különbségek mutathatók ki (Connor 1996, Hatch 1992, Hatim 1997, Hoey 2001, Károly 2002). Az érvelő szövegek olvasói megítélését vizsgáló elemzésekből az is kiderül, hogy az érvelés sikere döntően a gondolatok kellően logikus

felépítésétől és az érvek minőségétől (meggyőzőerejétől) függ. Amennyiben azonban a szövegstruktúra és a felhasznált érvek jellege kultúrafüggő, a fordítás során nehézségeket okozhatnak a fordítónak: az egyik nyelvben meggyőző érveléssor ugyanis a másik nyelvben nem biztos, hogy ugyanazt a hatást kelti, illetve az egyik nyelvben logikusnak számító felépítés a célnyelvi olvasó számára esetleg nem, vagy csak nehezen követhető (a fordítás során felmerülő episztemológiai kérdésekről bővebben ld.: Károly 2024). Ezekre a problémákra az 5. részben még visszatérek.

3.4. A közlés módja alapján elkülöníthető egyéb szövegtípusok

Bár Hoey (2001) szerint a legtöbb kommunikatív szöveg a problémamegoldó struktúrára épül, ő maga sem tartja ezt az egyedüli lehetséges strukturális megközelítésnek. Megemlíti mellette példaként az ún. **célmegvalósító** (*goal-achievement*) szöveget, amelynek központi eleme a végrehajtandó cél és a cél megvalósításához vezető folyamat bemutatása (pl. elbeszélő szövegek, hirdetések). Egy másik a **lehetőség-megragadó** (*opportunity-taking*) szöveg, amely egy lehetőség felajánlásával indul, amelyet a szöveg szereplője elfogad (pl. újságcikkek, hirdetések). Az ún. **vágyfelkeltő-beteljesítő** (*desire arousal-fulfilment*) felépítés egy harmadik megoldás, amely a vonzó tárgy vagy személy (esetleg cél, jelenség) megszerzésére irányuló terv megvalósításának részleteit követi nyomon (pl. reklámok, szerelmi történetek). Végül Hoey a **tudásbeli űrt betöltő** (*gap in knowledge-filling*) szövegtípust említi még, amely a hiányzó tudás megszerzésére irányuló cselekvést írja le (pl. népmesék, tudományos szövegek, bűnügyi történetek).

Smalley és Ruetten (1990) más megközelítésből egészíti ki a három domináns szövegtípust, amely a téma feldolgozásának módja felől közelít. Megemlítik még az összehasonlító szövegtípust, amely a jelenségek közötti hasonlóságokra és/vagy különbségekre bemutatására épül; az **osztályozó** típusú szöveget, amely a jelenségeket kategóriákba sorolja; a **folyamatleíró** szövegtípust, amely a tárgyalt folyamat lépéseit, főbb részeit írja le vagy elemzi; és az **okfeltáró** típusú szövegeket, amelyek bizonyos jelenségek okait, illetve azok hatását veszik számba. Ezek a szövegtípusok különösen gyakoriak például tudományos szövegekben.

4. A műfaj kutatás tárgyai

A következő részek elsősorban az angolszász kultúra egyes műfajainak bemutatását és a műfajok elemzése alapján megfogalmazott megállapításokat tartalmazzák. Ennek oka az, hogy a fordításkutatásban a vizsgálatok többsége az angol nyelvet, vagy az angol és más nyelvek összevetését tűzi ki célul, és a következtetések értelmezéséhez szükség van a kutatások háttérül szolgáló elméletek ismeretére.

4.1. A tudományos műfajok

A tudományos szakfolyóiratcikk, mint műfaj első átfogó és a nemzetközi szakirodalomban mindmáig legtöbbet hivatkozott és alkalmazott leírását Swales (1990, 2004) készítette el. Swales (1990) a tanulmány műfaj nyelvi és retorikai/strukturális sajátosságait az angol-amerikai tudományos dolgozatok és tudományos szakfolyóiratokban megjelent cikkek jellemzői alapján határozta meg. A szöveget annak társadalmi kontextusában vizsgálja, ezért számos tudományterület (pl. nyelvészet, alkalmazott nyelvészet, pedagógia, diskurzuselemzés, szociolingvisztika, szociológia, kulturális antropológia) kapcsolódó eredményét ötvözi. Célja a tudományos szaknyelv, azon belül különösen a tudományos szakfolyóiratcikk nyelvi és retorikai-szerkezeti jellemzőinek feltérképezése és egy olyan műfajalapú szövegelemző módszer kidolgozása, amely kutatási és oktatási célokra egyaránt felhasználható, és lehetővé teszi különféle nyelvek, kultúrák és tudományterületek tudományos diskurzustulajdonosságainak az összehasonlítását is.

Swales (1990) a tudományos szakfolyóiratcikk makrostruktúráját öt fő egységre bontja: bevezető, módszer, eredmények, tárgyalás és következtetés. Erre a szerkezetre az angol szakirodalom gyakran az egységek nevének kezdőbetűje alapján (*Introduction, Method, Results, Discussion, Conclusion*) röviden IMRD-struktúráként utal. Elemzési módszerét Swales az egységek alapelemeit alkotó ún. retorikai mozzanatok és lépések alapján, szimbolikusan „mozzanat-lépés elemzésnek” (*Move-Step Analysis*) nevezi. Az elemzés alapelveinek és menetének illusztrálására itt a bevezető fejezetek retorikai felépítésének modellálását tekintjük át.

A bevezetők leírására kidolgozott modell neve a fejezet fő retorikai funkciója alapján röviden CARS (*Create a Research Space*: a kutatás terének megalkotása) modell. Ez arra utal, hogy itt a szerző feladata a kutatás témájának meghatározása és létjogosultságának indoklása. A 6. ábra bemutatja a modell elemeit: a retorikai mozzanatok (*moves*) és az ezeket kifejtő kötelező és választható lépéseket (*steps*). Swales a „retorikai” fogalmat speciális értelemben használja: meghatározása szerint a retorikai mozzanat (*rhetorical move*) „olyan diskurzus vagy retorikai egység, amely koherens kommunikációs funkciót tölt be írott vagy beszélt diskurzusban” (Swales 2004: 228; ford.: Károly Krisztina). A modell alkotóelemeinek a retorikai funkciók által indukált metaforikus elnevezése miatt a 6. ábrában zárójelben jelennek meg az eredeti angol terminusok, de mellettük szerepel azok magyar nyelvű, magyarázó jellegű fordításuk is.

6. ábra: Swales 1990-es CARS-modellje (Swales (1990: 141) alapján)

1. mozzanat [Move 1]	A VIZSGÁLANDÓ TERÜLET KIJELÖLÉSE [Establishing a territory]
1. lépés [Step 1]	A téma központi jellegének megállapítása [Claiming centrality] és/vagy [and/or]
2. lépés [Step 2]	Általánosítások megfogalmazása a témában [Making topic generalizations] és/vagy [and/or]
3. lépés [Step 3]	A korábbi kutatások áttekintése [Reviewing items of previous research]
2. mozzanat [Move 2]	A HIÁNYZÓ VIZSGÁLATOK HELYÉNEK KIJELÖLÉSE [Establishing a niche]
1A. lépés [Step 1A]	Ellentétes állítások megfogalmazása [Counter-claiming] vagy [or]
1B. lépés [Step 1B]	Kutatási űr megjelölése [Indicating a gap] vagy [or]
1C. lépés [Step 1C]	Kérdésfeltevés [Question-raising] vagy [or]
1D. lépés [Step 1D]	Hagyomány folytatása [Continuing a tradition]
3. mozzanat [Move 3]	A HIÁNYOK PÓTLÁSA [Occupying the niche]
1A. lépés [Step 1A]	Célok meghatározása [Outlining purposes] vagy [or]
1B. lépés [Step 1B]	A kutatás bejelentése [Announcing present research]
2. lépés [Step 2]	A kutatás fő eredményeinek bejelentése [Announcing principal findings]
3. lépés [Step 3]	A tanulmány felépítésének áttekintése [Indicating RA structure]

Swales a modellt felhasználó empirikus kutatások eredményei alapján (ezekről bővebben ld.: Hyland 2021, Hyland és Jiang 2025) az 1990-es változatot jelentősen átdolgozta (Swales 2004). A 2004-es modell a tudományos szócikkek bevezetőit szintén három retorikai mozzanatra osztja: a vizsgálandó terület kijelölése, a hiányzó vizsgálatok helyének kijelölése és a jelen munka bemutatása részekre. Ezek előfordulását ciklikusnak véli, ami azt jelenti, hogy egy korábbi megjelenést követően, később újra előbukkanhat bármelyik a szövegben, akár több alkalommal is. Ez a három funkcionális alapegység is különféle kötelező vagy választható – de az 1990-esektől részben eltérő – retorikai lépéseken keresztül valósul meg (7. ábra), amelyek nem feltétlenül kanonikus sorrendben követik egymást.

7. ábra: A CARS-modell átdolgozott, 2004-es változata
(Swales (2004: 232) alapján)

1. mozzanat [Move 1]	A VIZSGÁLANDÓ TERÜLET KIJELÖLÉSE (hivatkozásokkal) [Establishing a territory]
(ciklikusság előfordulhat)	A téma szűkítése általánosításokkal [Topic generalizations of increasing specificity]
2. mozzanat [Move 2]	A HIÁNYZÓ VIZSGÁLATOK HELYÉNEK KIJELÖLÉSE (hivatkozások lehetségesek)
(ciklikusság előfordulhat)	[Establishing a niche]
1A. lépés [Step 1A]	Kutatási hiány kijelölése [Indicating a gap]
1B. lépés [Step 1B]	Az eddigi ismeretek kiegészítése [Adding to what is known]
2. lépés [Step 2]	Pozitív indoklás bemutatása (választható) [Presenting positive justification]

3. mozzanat [Move 3]	A JELEN MUNKA BEMUTATÁSA [Presenting the present work]
1. lépés [Step 1]	A kutatás ismertetése leíró jelleggel és/vagy célmeghatározással (kötelező) [Announcing present research descriptively and/or purposively]
2. lépés [Step 2]	A kutatási kérdések vagy hipotézisek bemutatása (választható) [Presenting research questions or hypotheses]
3. lépés [Step 3]	Fogalommeghatározások tisztázása (választható) [Definitional clarifications]
4. lépés [Step 4]	Módszerek összefoglalása (választható) [Summarizing methods]
5. lépés [Step 5]	A kutatás fő eredményeinek bejelentése (bizonyos tudományterületeken) [Announcing principal findings]
6. lépés [Step 6]	A jelen kutatás értékének megállapítása (bizonyos tudományterületeken) [Stating the value of the present research]
7. lépés [Step 7]	A tanulmány felépítésének áttekintése (bizonyos tudományterületeken) [Indicating the structure of the paper]

Swales a modellt nemcsak a szerkezeti egység retorikai komponenseinek leírására alkalmazza, hanem elkülöníti azok jellegzetes nyelvi kifejezőeszközeit is. Az 1. táblázat a bevezetők retorikai lépéseire mutat be néhány példát (Swales 1990) angol nyelvű tudományos dolgozatokból (magyar ford.: Károly Krisztina).

1. táblázat: Angol nyelvi példák a retorikai lépések nyelvi kifejezésére
(Swales (1990) alapján)

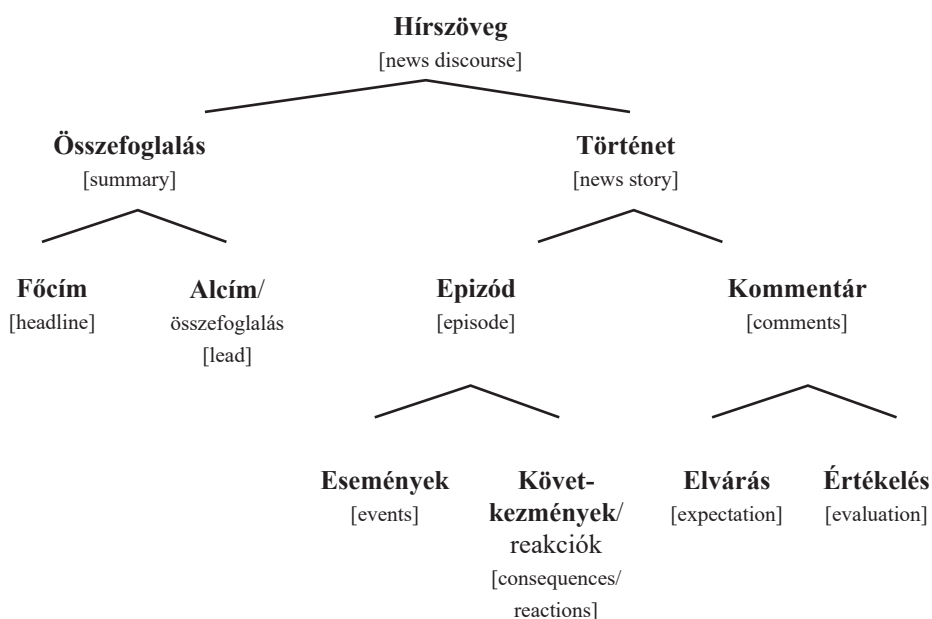
<p>1. mozzanat</p> <p>1. lépés</p> <p>2. lépés</p> <p>3. lépés</p>	<p><i>In recent years, researchers have become increasingly interested in ...</i> [Ford.: A közelmúltban megnőtt a kutatók érdeklődése a ...íránt] <i>The theory of ... has led to the hope that ...</i> [Ford.: Az ... elmélet annak reményét rejt magában, hogy ...] <i>There is now much evidence to support the hypothesis that ...</i> [Ford.: Jelentős mennyiségű bizonyíték támasztja alá azt a hipotézist, hogy ...] <i>A standard procedure for assessing has been ...</i> [Ford.: Az értékelés egyik bevett módszere a ... volt] <i>Brie (1988) showed that the moon is made of cheese.</i> [Ford.: Brie (1988) rámutatott arra, hogy a hold sajtból van.] <i>Previous research has shown that the moon is made of cheese.</i> (Brie, 1988). [Ford.: Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy a hold sajtból van.]</p>
<p>2. mozzanat</p>	<p><i>The first group ... cannot treat ... and is limited to ...</i> [Ford.: Az első csoport ...nem tudja kezelni ... és ...-re korlátozódik] <i>The research has tended to focus on ..., rather than ...</i> [Ford.: A kutatások inkább a ...-ra koncentráltak és nem a ...-ra]</p>
<p>3. mozzanat</p>	<p><i>This paper reports on the results obtained ...</i> [Ford.: Ez a dolgozat a ... eredményeiről számol be] <i>The aim of the present paper is to give ...</i> [Ford.: A jelen dolgozat célja, hogy ...-t adjon a ...]</p>

Swales munkája kutatások egész sorát indította el a műfajkutatás, a kontrasztív és az interkulturális retorika, a szaknyelvkutatás és a fordítástudomány területén is. A műfajkutatásban Bhatia (1993) azzal fejlesztette tovább a Swales-i elméletet, hogy bevezette az „alműfaj” (*subgenre*) fogalmát. Erre azért volt szükség, mert egy adott műfajon belül is vannak olyan műfajpéldányok, amelyeknek valamelyest eltérő a kommunikatív célja, s emiatt eltérő szövegszerkesztési stratégiákkal építkeznek. Ily módon a tudományos szakfolyóiratcikk (tanulmány), mint műfaj is további olyan alműfajra bontható, mint például a szakirodalom-áttekintés, az empirikus tanulmány, vagy az elméleti tanulmány.

4.2. Sajtóműfajok

A sajtóban központi szerephez jut a történetelbeszélés. Az újságírók történeteket („sztorikat”) írnak meg, amelyek adott szempontrendszerrel, értékrenddel, rendezőelvvel és struktúrával rendelkeznek (Bell 1998, Békési 1982). A média, mint a kulturális, politikai és társadalmi élet közvetítője, alakítja és tükrözi is annak jellemzőit. Erős ideológia-közvetítő és -formáló jellege miatt a kutatók számos tartalmi, retorikai, nyelvi stb. szempont szerint vizsgálva igyekeznek rávilágítani arra, hogy miként lehet az olvasót a szövegen keresztül befolyásolni, vagy akár manipulálni. Az ilyen kísérletek egyike van Dijk (1985, 1988) sokat idézett munkája, amely a hírszövegek szuperstruktúra sémáját írja le (8. ábra; ford.: Károly Krisztina).

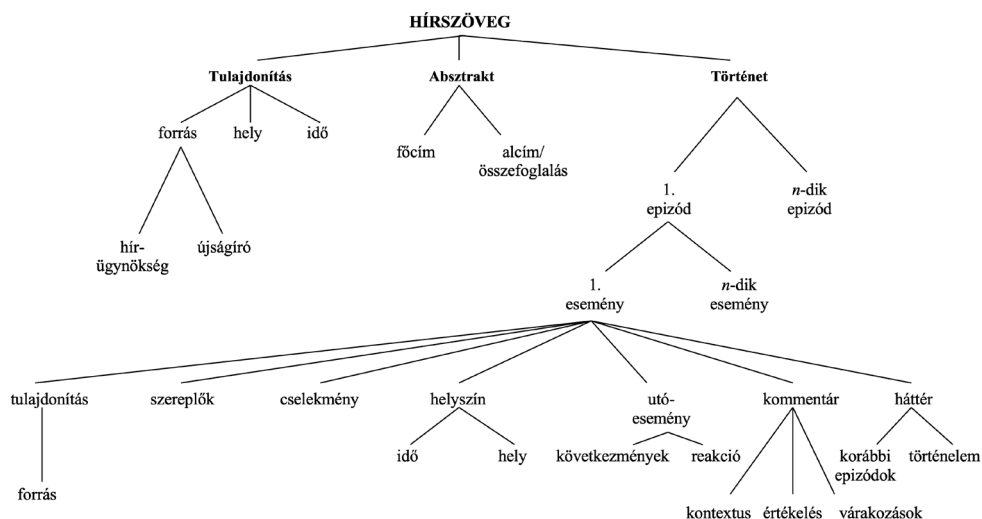
8. ábra: A hírszövegek szuperstruktúra sémája
(van Dijk (1985: 86) alapján)

Van Dijk modelljét Bell (1998: 65) fejlesztette tovább. Azt vizsgálta, hogy a történet milyen eseményekről ad számot. Az általa kidolgozott „**eseménystruktúra-modell**” (9. ábra) segítségével leírható az újságcikkek hierarchikus tartalmi szerkezete, és a szövegben megjelenő információk alapján rekonstruálható, hogy mi történt valójában. Bell szerint minden újságíró alapvetően hat kérdésre keres választ a cikkében: ki, mit, mikor, hol, miért és hogyan csinált. Eseménystruktúra-modellje a következő elemeket tartalmazza: tulajdonítás (*attribution*; ahonnan a cikk származik, akinek

tulajdonítható), absztrakt (főcím és alcím; a fő esemény, szereplők, helyszín megnevezésével) és történet (egy vagy több esemény, szereplő, idő, hely, egy vagy több epizóddal). További elemei lehetnek még a háttér bemutatása (a megelőző események), a kommentár (az újságíró/sajtószerelő megjegyzései és értékelése) és az utóesemények (*follow-up*; a fő eseményt követő események, reakciók vagy nem verbális következmények).

9. ábra: Az újságcikk műfaj szövegstruktúrája
(Bell (1998) alapján)

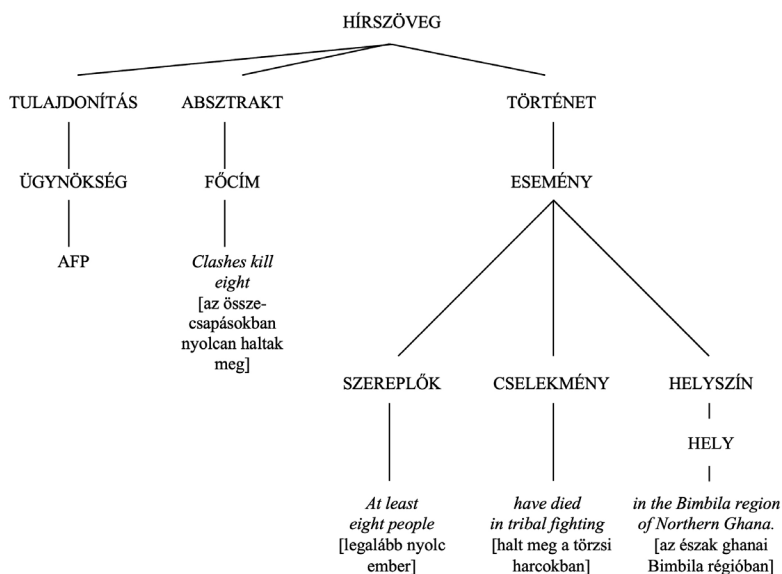
Bell modellje segítségével bármilyen hosszúságú történet elemezhető, mert az események és epizódok száma korlátlanul bővíthető (a 9. ábrában az „*n*” jelölés erre utal). Az 1. példa és a 10. ábra egy egymondatos angol nyelvű újsághíren illusztrálja a modell alkalmazását (Bell 1998: 71 alapján; ford.: Károly Krisztina).

(2)

Clashes kill eight

At least eight people have died in tribal fighting in the Bimbila region of Northern Ghana. – AFP

10. ábra: A hír eseménystruktúrája

Az események nyomkövetésére Hoey (2001) ettől eltérő megoldást javasol: az ún. **mátrixelemzéssel** (11. ábra) az események és a résztvevők alapján térképezi fel a szöveget. A módszer nemcsak újságcikkekre, hanem bármilyen narratív szövegre alkalmazható, de hírszövegek esetében különösen hasznos, mert rávilágíthat elhallgatott vagy redundáns információkra is. A mátrix függőleges paramétereit az időszik adja, a vízszinteseket a szereplők, és megmutatja, hogy adott időben melyik szereplő mit csinált. A 3. példában szereplő újságcikk mátrixelemzését a 11. ábra mutatja. A szöveg mátrixban szereplő kulcsszavainak magyar megfelelői szögletes zárójelben (ford.: Károly Krisztina), a mátrixban dőlt betűvel szerepelnek. A mátrixban álló betűvel szereplő információkat a szöveg explicit állításaiból lehet kikövetkeztetni.

(3) A market trader was shot dead outside his home yesterday after two men [két férfi] blew up his car and van.

Mr Alex S., aged 34, raced from his home [kiront a lakásából] in Hamilton, near Glasgow, Lanarkshire, as the vehicles went up in flames [a járművek lángra lobbantak]. He chased two men [két férfit üldözött] who had placed incendiary devices in the vehicles [gyúlékony anyagot tettek a járművekbe], causing an explosion which ripped the roof from the van.

One of the men turned and fired a loaded shotgun into his stomach [Az egyik férfi megfordult és hasba lőtte.]. Mr S., a father of two girls aged 11 and six, staggered towards his home but collapsed before he could reach his door.

A neighbour, Mrs Martha R., said: 'I came out [*kijöttem*] when I heard his wife, Marion, screaming [*sikoltozik*]. Alex chased the man [*Alex üldözőbe vette a férfit*], then I heard a shot [*meghallottam a lövést*] and he came staggering up the lane clutching his stomach.'

A relative said: 'He was a quiet man who hardly spoke to anyone. We can't understand why this has happened.'

Police are investigating [*A rendőrség nyomoz*] a theory that Mr S. was the victim of a market traders' war. (Hoey 2001: 102)

11. ábra: Az újságcikk mátrixelemzése

	A (Alex S.)	B (2 férfi)	C (Mrs Martha R)	D (Rendőrség)	E (Mrs S)
1		<i>gyúlékony anyagot tettek a járművekbe</i>			
2	<i>kirohant a lakásából</i>	<i>a járművek lángra lobbantak</i>	kijött		Mrs S felsikoltott
3	<i>Alex üldözőbe vette a férfit</i>	<i>a férfiak elszaladtak</i>	figyelt		
4	hasba lőtték	<i>Az egyik férfi megfordult és hasba lőtte.</i>	halotta a lövést		
5	hazavonszolta magát, a hasát szorítva	elszaladtak (bennfoglalt)	figyelte Alex S.-t, amint vonszolja magát az utcában		
6	összeesett és meghalt				
7			elmondta a történetet az újságíróknak (bennfoglalt)	<i>A rendőrség nyomoz</i>	

A mátrix alapján többféle megállapítás fogalmazható meg a cikkel kapcsolatban (Hoey 2001: 103–105). Több cella van benne párhuzamosan kitöltve, ami azt jelenti, hogy sok a szövegben a redundáns részlet. Tipikus jellemzője ugyanis az újságcikkeknek, hogy ugyanazt az információt többször vagy többféleképpen ismétlik el. A másik, ami a mátrixból kiolvasható az, hogy Mrs R nem szükséges az események leírásához (kihagyható lett volna a szövegből): ha összeolvassuk a cellákban feltüntetett információkat (Mrs R oszlopát kihagyva), a történet minden részletéről tudomást szerezhetünk. A szöveg írója mégis megtartotta a szereplőt, valószínűleg szenzációkeltés érdekében.

4.3. Politikai szövegműfajok

A politikai szöveg tág kategória és számos, eltérő sajátosságú műfajt foglal magába az országokon belüli és az országok közötti kommunikációból. Ide tartoznak többek között a különféle két-, vagy többoldalú megállapodások, szerződések, a választási beszédek, a parlamenti vitaanyagok és a politikusok sajtótájékoztatóján elhangzó szövegek éppúgy, mint a politikai témájú újságcikkek. A politikai szöveg jellege és értelmezése számos nyelvi és nem nyelvi (társadalmi, kulturális, kognitív stb.) tényező függvénye. Sokszor éppen az szab gátat bizonyos szövegek értelmezésének, hogy bár beszédnek szánják, írásban születik meg, az írott szöveg sajátosságait hordozza (pl. hosszú, összetett mondatokat), s ezáltal megnehezíti a hallgatóság számára a feldolgozást.

A politikai szövegek jellemzőinek leírásával a szöveg tudományán belül elsősorban a politikai diskurzuselemzés (*political discourse analysis*) foglalkozik. A politikai diskurzuselemzés célja a nyelvi viselkedés és a politikai viselkedés közötti kapcsolat feltárása. Az 1980-as években Michel Foucault francia filozófus hatására indult el az angolszász politikai szövegek nyelvi, nyelvészeti szempontú elemzése, de a kezdetekben még elméleti megalapozottság nélkül. Fokozatosan nőtt meg a nyelvészeti, strukturalista megközelítés jelentősége azzal a felismeréssel, hogy mind a politikai viták, mind a politikai folyamatok valójában (írott- vagy beszéltnyelvi) szövegeken keresztül jönnek létre és alakulnak. E megközelítéssel párhuzamosan kvalitatív és kvantitatív szociálpszichológiai módszerek segítségével is vizsgálták a politikai viselkedés nem racionális és nem explicit aspektusait. Az országok és kultúrák eltérő történelmi sajátosságai miatt a politikai diskurzuselemzésben három iskola különíthető el, melyek megközelítésükben, érdeklődési körükben térnek el egymástól: a francia, a német és az angolszász iskola (Chilton és Schäffner 1997: 208). A **francia** megközelítés a francia politológia, filozófia és a nyelvészet jellegzetesen francia ágát ötvözi. A **német** iskolát leginkább a történelmi érdeklődés, azon belül is különösen a fasizmust követő változások és Németország kettészakadása határozza meg. A nyelvi elemzések középpontjában is többnyire ezen események nyelvi tükröződése áll. Az **angolszász** iskola nemcsak a brit, az amerikai és az ausztrál eredetű szövegek vizsgálatával foglalkozik, hanem olyan egyéb szövegekével is, amelyek angol nyelven íródtak (pl. Hollandiában és Belgiumban). A korai nyelvészeti megközelítések itt elsősorban Fowler (1983), Halliday (1968, 1985) és van Dijk (1985) nevéhez fűződnek és meglehetősen eklektikus képet mutatnak: főként szövegtani, pragmatikai és kognitív orientációjúak.

A politikai szöveg nyelvi elemzésének modern megközelítése szerint a politikai szövegek által megvalósított cselekedetek – a többi szövegfajtaéhoz hasonlóan – számos különböző (nemcsak politikai) célt szolgálnak. A szövegtípus, így a szöveg felépítése pedig a politikai szituációtól és folyamatoktól is függ. Chilton és Schäffner (1997: 212) elmélete szerint a politikai szövegek jellemzően négy fő stratégiai funkciót tölthetnek be:

- (1) Korlátozás, kényszerítés: az ilyen beszédaktusok általában jogi vagy fizikai szankciókra (pl. parancs, törvények) épülnek. Ide sorolják többek között a kérdésekre adott rögtönzött válaszokat, napirendi pontok meghatározását, a véleményalkotást, de akár mások nyelvhasználatának korlátozását is (pl. cenzúra).
- (2) Ellenállás, szembenállás és tiltakozás: e beszédaktusok inkább a hatalommal nem rendelkezők által alkotott szövegekre jellemzők. Ilyen szöveg például a graffiti, a szlogenek, a petíciók.
- (3) Palástolás: ez a stratégia az információ korlátozását és az információt közlő szövegek ellenőrzését is magába foglalja. Jelenthet mennyiségi vagy minőségi ellenőrzést, de megnyilvánulhat cenzúrázással ellentétes irányú jelenségként is, amely az információhoz jutást akadályozza meg. Egyik megvalósulási formája az információ elhallgatása, a másik, hogy nem elegendő mennyiségű, vagy nem megfelelő minőségű információt közölnek (pl. nem állítanak igazat, eufémizmussal élnek, vagy nem nevezik meg a cselekvést végző személyt).
- (4) Legitimizáció, delegitimizáció: a legitimizáció stratégiája közel áll a kényszerítéshez, mert ez „jogosítja fel” a politikai szereplőt arra, hogy elfogadtassa a nézeteit. Ilyen stratégia a szavazók akaratának bemutatása, a szereplő teljesítményének dicsérete vagy pozitív fényben történő feltüntetése. Delegitimizálás során ennek ellenkezője történik: a szereplőt negatív fényben tüntetik fel, és vádló, bíráló, sértő beszédaktusokat alkalmaznak a róla szóló szövegekben.

Chilton és Schäffner (1997: 214) a politikai szövegek elemzése során arra a kérdésre keresi a választ, hogy e stratégiákat milyen nyelvi eszközök fejezik ki. Az elemzéshez háromszintű megközelítést alkalmaznak: pragmatikai elemzést (a beszélők és a hallgatók közötti interakció; a nyelv, mint cselekvés, a szereplők, a beszédaktusok tanulmányozása), szemantikai elemzést (a jelentés és a lexikai szerkezetek, a szavak, mint a való világ tükröi, a metaforák vizsgálata) és szintaktikai elemzést (a mondatok belső szerkezetének leírása).

Mivel azonban a strukturális, szintaktikai és lexikai jellemzők nem önmagukban érdekesek, hanem mint bizonyos jelentéseket, üzenetek kifejező eszközök, a politikai diskurzuselemzésben az igényes nyelvészeti leírás mellett az elemzést végző személye is fontos. A szöveg jelentése ugyanis attól függ, hogy milyen háttértudással, milyen értékrend alapján értékeli, értelmezi az olvasó. A Chilton és Schäffner által javasolt megközelítés segítségével leírható a szöveg által létrehozott konceptuális világ és a beszélő (vagy a szöveg írója) és a szöveg többi szereplője közötti kapcsolat.

A politikai szakszövegek műfaji és kulturális jellemzőinek leírása a modern szakirodalomban leginkább politikai témájú újságcikkek elemzése alapján történik. Jó példa erre Bolívar (1992) tanulmánya, aki több száz, Venezuelában megjelenő

spanyol nyelvű újságban közölt cikknek elemezte a tartalmát, felépítését és érvelési technikáját. Fairclough pedig (1997) olyan taxonómiát dolgozott ki a politikai témájú újságcikkek kritikai, retorikai-szerkezeti és nyelvi elemzésére, amely a tágabb társadalmi és kulturális kontextust is figyelembe veszi, mert felfogásában a sajtóban megjelenő politikai diskurzust nem lehet az egyéb szövegfajtáktól (szövegtípusoktól és műfajoktól) elszigetelten, a tágabb társadalmi tényezők és folyamatok figyelembe vétele nélkül vizsgálni. Ezért minden szöveg elemzése során fontosnak tartja hat kérdés tisztázását:

- (1) Milyen politikai tényezők, személyek foglaltatnak bele a szövegbe és ezek milyen műfajokra, szövegfajtákra és étoszra (erkölcsi világmképre) épülnek?
- (2) Ezeket együttesen hogyan jeleníti meg a szöveg?
- (3) Ez a megjelenítés a szöveg mely formai és jelentésbeli tényezőin keresztül realizálódik?
- (4) Hogy használja fel a szöveg alkotója a szövegfajta tulajdonságait az interakció lebonyolításában?
- (5) Hogyan befolyásolja a szövegesemény a szövegfajta megjelenítését?
- (6) Milyen szélesebb társadalmi és kulturális folyamatok alakítják a szövegesemény műfaj-, szövegfajta- és étosz megjelenítő karakterét, illetve milyen további folyamatok alakulnak ki ezek által? (Fairclough 1997: 161–162)

4.4. Jogi műfajok

A jogi szövegek legátfogóbb és legalaposabb műfaji leírása Bhatia (1987) nevéhez kötődik. Bhatia a jogi szaknyelvben számos, egymástól jól elkülöníthető írott- és beszélnyelvi műfajt különböztet meg, mint például a vádemelés, az ítélet, az ügyvéd-ügyfél konzultáció, a szerződések, a megállapodások műfaját. A szakterület különféle szövegeit a következő fő szempontok szerint sorolja műfajokba: a szöveg kommunikatív célja, a környezet vagy kontextus, amelyben a szöveg szerepel, a kommunikatív események vagy cselekvések, amelyekhez a szöveg kötődik, a cselekvésekben vagy az eseményekben résztvevők társadalmi és szakmai kapcsolatai, a résztvevők háttértudása (Bhatia 1987).

A jogi szaknyelv igencsak elhíresült zavaros megfogalmazásairól, hosszadalmas és bonyolult mondatairól, sokszor indokolatlannak tűnő ismétlődéseiről és korszerűtlennek látszó archaizmusairól. Míg a kívülálló számára ezek a jellemzők teszik nehezzé vagy akár lehetetlenné a megértést, a szakma képviselői számára éppen ezek miatt válik egyértelművé és világossá a szöveg. Sokan érzékelik úgy, hogy a bonyolult „szakzsargon” kirekeszti mindazokat a kommunikációból, akik nem a szakma avatott képviselői. Bhatia azonban a két véglet közé teszi a jogi szaknyelv jellegzetességeit. Elemzéseiben arra keresett választ, hogy a különböző jogi műfajokat miért éppen úgy írják, ahogy. Meghatározta a jogi szaknyelv egyes, az angolszász

kultúrában előforduló műfajainak retorikai szerkezetét, és a fő retorikai mozzanatok azonosítása mellett leírta azok nyelvi jellegzetességeit is (pl. nominalizáció, hosszú, pontosító/magyarázó betoldások a mondatokban). Mivel a jogi szaknyelvi műfajok is a különböző nemzetek eltérő hagyományai, társadalmi és jogrendszere miatt jelentős kulturális eltéréseket mutatnak, Bhatia elemzőmodellje nem minden nyelv esetében adekvát, de funkcionális és kontextuális irányultsága miatt hasznos kiindulási pontként szolgál kontrasztív retorikai és fordításelemzésekhez egyaránt.

Bhatia a jogi dokumentumok sajátosságait elsősorban azok speciális kommunikatív céljára és születésük körülményeire vezeti vissza, amelyek jelentős mértékben különböznek a többi szövegfajtától. Az ilyen szövegek személytelenek és dekontextualizáltak, ami azt jelenti, hogy illokúciós erejük független attól, hogy kitől származnak (hogy ki a beszélő vagy a szöveg írója). A dokumentumok többsége valamilyen direktívát, kötelezettségeket vagy jogokat fogalmaz meg. A dokumentumok szerzői arra törekszenek, hogy ezeket minél pontosabban és egyértelműbben fogalmazzák meg a nyelvi eszközök segítségével, hogy ne lehessen megkerülni vagy félreértelmezni őket. Tovább bonyolítja a helyzetet az is, hogy az emberi viselkedésnek korlátlan lehetőségei vannak, ezért nehéz megjósolni, hogy az adott szituációban mi várható. Ezért a jogi dokumentumoknak olyanoknak kell lenniük, hogy általános érvényűen lehessen őket alkalmazni, vagyis, hogy minden lehetséges helyzetre, reakcióra kiterjenek.

A jogi szövegek születési körülményei is speciálisak. Míg más területeken a szöveg általában annak írójától származik, a jogi dokumentumok szövegezője általában nincs jelen a tartalom meghatározásánál (pl. a parlamenti vitában). Ugyanígy a befogadó, az olvasó helyzete is más. A dokumentum (pl. szerződés, törvény) célközönsége és olvasója nem ugyanaz: a célközönsége az átlagember, de az olvasói leggyakrabban a szakma képviselői (pl. jogászok, ügyvédek, bírók), akik azért olvasják, hogy aztán ők értelmezzék a szöveget az átlagember számára. A jogi szövegek bonyolultsága ebből a furcsa kettősségből fakad: az írójuk egyszerre igyekszik megfelelni a szakma elvárásainak és egyben olyan szöveget létrehozni, amely értelmezhető a köznapis ember számára is. Ez a jogi dokumentumok fordítását különösen komplex feladattá teszi.

4.5. Egyéb műfajok¹⁵

Értekes kutatási eredmények állnak rendelkezésre a műszaki szaknyelv területére jellemző műfajokra vonatkozóan is (pl. használati utasítás, műszaki leírás). A **műszaki műfajok** erősen informatív jellegűek, céljuk a tartalmi (műszaki/technikai) részletek pontos leírása. A kutatások ezért elsősorban a szakterminológia és a szintaktikai sajátosságok elemzésére koncentrálnak és kevésbé térnek ki a szöveg szintű és pragmati-

¹⁵ Az alábbiakon túl további műfajok kutatásáról ld. Károly 2007-es munkáját.

kai jellemzőkre (bővebben: Hansen, 1997). A magyarországi szaknyelvi kutatásban a műszaki, és azon belül a mérnöki szaknyelv kifejezetten műfaji vonatkozásairól Tompos (2002, 2006) munkáiban olvashatunk.

Egy másik, jelentős kutatói figyelmet vonzó terület a **hirdetések** vizsgálata. A reklámozás leginkább pragmatikai szempontból vet fel érdekes kérdéseket. Ilyen kérdés például, hogy milyen nyelvi eszközök segítségével válhatnak a reklámok a manipuláció és a meggyőzés eszközévé (pl. Árvay 2004). A reklámanyelv egyik leg-átfogóbb leírását Vestergaard és Schröder (1985) készítette el. A hirdetések retorikai struktúráját Hoey (2001: 130) is elemezte. Arra a megállapításra jutott, hogy ezek a szövegek is a problémamegoldó szövegek jegyeit hordozzák, mivel a reklámozott termék vagy szolgáltatás kínál megoldást egy felmerülő problémára.

5. Műfajelemzés a fordításkutatásban

A fordítás során, ahol a megfelelő fordítási stratégia kiválasztásához elengedhetetlen a célnyelvi szituáció és a szerző szándékának az ismerete, az információtartalom közvetítése mellett fontos feladat a forrásnyelvi szöveg **műfaji identitásának megőrzése** (Bhatia 1997) a célnyelven. A fordításkutatásban tehát a műfajelemzés célja elsősorban annak vizsgálata, hogy *miként* őrizhető meg (ha egyáltalán megőrizhető) a célnyelvben a forrásnyelvi szöveg műfaji identitása. A kérdés azért merül fel, mert nem minden forrásnyelvi műfaj létezik a célnyelven, vagy ha létezik is, a különböző kultúrák eltérő retorikai és szövegalkotási hagyományai miatt nem minden forrásnyelvi műfaj célnyelvi megfelelője rendelkezik azonos nyelvi, retorikai, strukturális stb. jellemzőkkel. A fordító ezért a következő lehetőségekkel találkozhatja szemben magát: a műfaj

- (1) a célnyelvben is létezik, a forrásnyelvi műfajjal megegyező módon; vagy
- (2) bár a célnyelvben is létezik, de a forrásnyelvi műfajtól eltérő módon; vagy
- (3) a célnyelvben nem létezik.

Ha a műfaj nem létezik a célnyelvben (vagy létezik, de más tartalmi és formai jellemzőkkel), az egyik megoldás, amelyhez a fordítók folyamodnak, a **műfaj átvitele** a célnyelvbe. Jó példa erre a szakmai önéletrajz angolszász műfaji jellemezőinek meghonosodása Magyarországon. Az angol szakmai önéletrajz felsorolásszerűen tartalmazza a tényszerű adatokat (iskolák, végzettség, munkahelyek stb.), nem személyes, hanem objektív hangvételű és nem közöl információt írója családi háttéréről (szülőkről, házastársról stb.). A hagyományos magyar önéletrajz ezzel szemben meglehetősen szubjektív hangvételű és tartalmú, amely fogalmazás formájában mutatja be írójának személyes és szakmai életét. Sok esetben kitér a családi, szülői háttérre, az egyén személyes véleményére vagy érdeklődésére is. Bár a műfaj elvéve fennmaradt ebben a formában is, már Magyarországon is az angolszász típusú önéletrajz alkalmazása az általános gyakorlat.

A globalizációt és az európai integrációt kísérő események és folyamatok nyomán számos nyelv és kultúra szembesül olyan új műfajokkal, amelyek vagy fordítás eredményeként kerülnek be a nyelvbe és a kultúrába, vagy még az adott nyelven születnek, de azzal a céllal, hogy később valamilyen más nyelvre (többnyire angolra) fordítsák őket. Ilyen műfaj az európai uniós csatlakozásra váró országok által készített éves országjelentés, amely a tagság feltételül szabott követelményekben történt előrehaladás lépéseit és eredményeit rögzíti az Európai Bizottság számára. Az országjelentések tékje tehát nagy, jelentős funkciót töltenek be: céljuk nem csupán az információátadás, hanem – a mielőbbi csatlakozás sikere érdekében – a jó benyomás keltése is. A kommunikatív szándék és a megfelelő hatás elérése céljából a szövegalkotásban elsődleges szempont az olvasói elvárásoknak megfelelő szöveg szerkezeti és a műfaji konvenciók követése. A célnyelvi konvencióktól történő bármi nemű eltérés (pl. a forrásnyelvi retorikai hagyományok megjelenése a célnyelvben) megnehezítheti a célnyelvi olvasó számára a szövegfeldolgozást, ami a várt kommunikatív hatás elmaradásához vezethet. Ezzel a jelenséggel foglalkozik tanulmányában Limon (2004), aki a Szlovéniáról készített országjelentéseket elemezve arra a következtetésre jut, hogy az angol fordításokban megjelenő szlovén nyelvi (szintaktikai és lexikai) és retorikai behatás miatt nehézkessé válik a feldolgozás, és a fordítás nem tölti be a kívánt kommunikatív funkciót. A probléma megoldására egy olyan, a szöveg tan, a műfajelemzés és a kontrasztív retorika releváns elméleteire épülő elemzési módszert javasol, amely lehetővé teszi a szövegek nyelvek közötti funkcionális alapú összevetését és az összevetés alapján a célnyelvi elvárások szempontjából hatékony fordítások létrehozását (erről bővebben ld. 5.2.3. rész).

Az ilyen, fordítás eredményeként keletkező és a célnyelvi közönség számára furcsának vagy legalábbis különösnek tűnő szövegekre, mint „hibrid” szövegekre találunk utalást a szakirodalomban (elsőként: Levy (1974), később: Duff (1981), aki a fordítások nyelvezetét a forrás- és a célnyelv között elhelyezkedő ún. „harmadik nyelvnek” nevezi; Snell-Hornby 2001, Schäffner és Adab 2001: 169). A hibrid szövegek furcsasága azonban nem a fordítói kompetencia hiányára vezethető vissza. Számos jellemzőjük a fenti okok miatt a fordító tudatos döntésének eredménye. Trosborg (1997b: 146) szerint a fordító által kiválasztott fordítási stratégia határozza meg, hogy a célnyelvi szöveg a forrásnyelv vagy a célnyelv jellemzőit kövesse, vagy – egy speciális cél, feladat vagy funkció betöltése érdekében – hibrid szöveg legyen. Ezeket a fordítás nyomán a nyelvbe újonnan bekerülő szövegeket, mivel a megszokottól eltérő hagyományokra épülnek, az olvasóközönség általában (még) nem tekinti teljesen sajátjának, de elfogadja őket, mert az adott szituációban képesek megvalósítani a kívánt kommunikációs szándékot. Schäffner és Adab (2001: 171–172) szerint ilyen hibrid szövegek többnyire három esetben jönnek létre:

- (1) ha a műfajnak a célnyelvben nincs megfelelője (pl. a nyugati kultúrák olyan szépirodalmi műfajai, amelyek az afrikai vagy ázsiai kultúrákban nem találhatók meg),
- (2) ha a célnyelvben van megfelelője, de eltérő műfaji sajátosságokkal és
- (3) a globalizáció következtében (pl. politikai, jogi szövegek, reklámozás).

A globalizáció kapcsán felmerül a kérdés, hogy vajon a folyamat nyomán homogénebbé vagy heterogénebbé válnak-e a műfajok. Míg egyes területeken (pl. jogalkotás, törvényhozás az EU-n belül) a cél általában a szövegek egységesítése, más területeken (pl. reklámozás) gyakoribb a forrásnyelvi szöveg jellemzőinek átültetése a célnyelvbe, ami heterogénné teszi a műfajpéldányokat. A jelenség azonban nemcsak a szakterülettől függ: a fordítói stratégiát befolyásolhatják az adott országra jellemző társadalmi, kulturális és vallási konvenciók is.

Amennyiben a forrásnyelvi műfaj nem létezik a célnyelvben, a korábban említett műfaji átvitel mellett egy másik lehetséges fordítói megoldás lehet **a célnyelv egy már létező műfajának alkalmazása helyette**. Schäffner (1995) említ erre példát a német és az angol nyelv vonatkozásában: az angolban létezik egy olyan prospektusfajta, amely leírja, hogyan kell Nagy Britanniában lebonyolítani egy segélykérő telefonhívást, a német nyelvben azonban ennek nincs megfelelője. Ezért a prospektusfajta fordító más, a németben létező műfajjal helyettesítette a fordítás során.

A kultúrák és nyelvek közötti műfaji eltérések ihlették Sager (1997) tipológiai megközelítését, amely különbséget tesz a célnyelvben létező és a célnyelvi közönség által jól ismert szövegfajták és azon egyéb szövegfajták között, amelyek csak fordítás eredményeképp jelennek meg az adott nyelvben vagy kultúrában. Az első típust „létező célnyelvi szövegtípusnak”, a másikat **„fordítás-specifikus szövegtípusnak”** nevezi (1997: 39). Ha a szövegtípus létezik a célnyelvben, a fordító a párhuzamos szövegtípus alkalmazásával fejezi ki a forrásnyelvi írói szándékot a célnyelven. Amennyiben azonban a célnyelvi szituáció és közönség úgy kívánja, a célnyelv egyéb, hasonlóan adekvát szövegtípusai közül is választhat. A nyelvek közötti eltérő kommunikációs szokások, hagyományok vagy társadalmi, politikai, stb. háttér (pl. eltérő jogalkotás) miatt azonban előfordul, hogy a célnyelven nem áll rendelkezésre párhuzamos szövegtípus. Ilyen esetben jön létre a fordítás-specifikus szövegtípus a célnyelven, amely a célnyelvi olvasó számára ismeretlen, s ezért idegenül hathat. A legtöbb ilyen szövegtípus gépi fordítással, a mesterséges intelligencia segítségével vagy a szakfordítás során keletkezik.

Az idegenszerűséget a fordítók a legtöbb fordítási szituációban igyekeznek elkerülni – nemcsak a fordítói igényesség, hanem a felhasználói igények miatt is. Ez utóbbit támasztja alá Dróth (2001) Magyarországon készített felmérése is, amely a szakfordítás területén azt vizsgálta, hogy a felhasználók szerint milyen képességekre van szüksége a fordítóknak a szakfordítások elkészítéséhez. A megkérdezettek több csoportja (pl. közigazgatási szervezetek, vegyesvállalatok, szakmai folyóiratok

képviselői) szerint a legfontosabb, minimális szinten elvárt képességek közé sorolandó az ún. „szövegszinten is idegenszerűségek nélkül közvetítés” képessége.

Bármely módon is közelítjük meg a szövegtípusokat, a megfelelő szövegtípus vagy műfaj kiválasztásához a fordítónak a nyelvi kompetencián túl a **műfaji kompetenciáját** is aktivizálnia kell, ami a műfaj forrás- és célnyelvi sajátosságainak felismerési képességét és a műfaji ismeretek alkalmazási képességét foglalja magába. Utóbbi azt feltételezi, hogy a fordító képes felismerni a forrás- és célnyelvi műfaji különbségeket és ismeri azokat a stratégiákat is, amelyek segítségével a műfaj szempontjából kommunikatív/funkcionális értelemben ekvivalens célnyelvi szöveg jön létre, vagyis megmarad a szöveg műfaji identitása. A műfajválasztás azért is kihívások elé állíthatja a fordítót, mert bár a műfajok erősen hagyománykövetők, mégsem tekinthetők statikusnak (Bhatia 1997: 205). Dinamizmusuk abból fakad, hogy a szöveg írója, miközben műfaji integritásra törekszik, él a műfaj adta (hagyományos) lehetőségekkel, de úgy igyekszik azokat kihasználni (vagy akár manipulálni), hogy saját célját minél hatékonyabban meg tudja valósítani.

Irodalom

- Árvay A. 2004. Pragmatic aspects of persuasion and manipulation in written advertisements. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 51. 231–263. <https://doi.org/10.1556/aling.51.2004.3-4.2>
- Beaugrande, R. de, Dressler W. U. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Bell, A. 1998. The discourse structure of news stories. In: Bell, A., Garrett, P. (eds) *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell. 64–104.
- Berber Sardinha, T. 2024. AI-generated vs human-authored texts: A multidimensional comparison. *Applied Corpus Linguistics* Vol. 4. No. 1. 100083, <https://doi.org/10.1016/j.acorp.2023.100083>
- Bhatia, V. K. 1987. Language of the law. *Language Teaching* Vol. 20. No. 4. 227–234. <https://doi.org/10.1017/S026144480000464X>
- Bhatia, V. K. 1997. Translating legal genres. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 203–214. <https://doi.org/10.1075/btl.26.15bha>
- Békési I. 1982. Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (Magyar újsághíryanag alapján). *Nyelvészeti tanulmányok* Vol. 20. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Békési I. 1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Biber, D. 1988. *Variation Across Speech and Writing*. Cambridge, England and New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511621024>
- Biber, D. 1992. The multi-dimensional approach to linguistic analyses of genre variation: An overview of methodology and findings. *Computers and the Humanities* Vol. 26. 331–345. <https://doi.org/10.1007/BF00136979>
- Bolívar, A. 1992. The analysis of political discourse, with particular reference to Venezuelan dialogue. *English for Specific Purposes* Vol. 11. No. 2. 159–176. [https://doi.org/10.1016/S0889-4906\(05\)80006-7](https://doi.org/10.1016/S0889-4906(05)80006-7)

- Canale, M., Swain, M. 1980. Theoretical bases of communicative approaches to second language learning and testing. *Applied Linguistics* Vol. 1. 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1>
- Chesterman, A. 2005. Problems with strategies. In: Károly K., Fóris, Á. (eds) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 29–44.
- Chilton, P., Schäffner, Ch. 1997. Discourse and politics. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Social Interaction*. London: Sage. 206–230
- Connor, U. 1996. *Contrastive Rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524599>
- Cook, G. 1989. *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dróth J. 2001. Igényfelmérés a fordítási szokásokról és elvárásokról az angolról magyarra fordított szakszövegek tekintetében. *Fordítástudomány* Vol. 3. No. 2. 21–39.
- Duff, A. 1981. *The Third Language: Recurrent Problems of Translation into English*. Oxford: Pergamon Press.
- Fairclough, N. 1997. Political discourse in the media: An analytical framework. In: Bell, A., Garrett, P. (eds) *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell. 142–162.
- Fjodorov, A. V. 1953. *Vegyenjije v tyeoriju perevoda*. Moszkva: Izd. Lityeraturi na inosztrannih jazikah.
- Fowler, R. 1983. Power. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Handbook of Discourse Analysis* Vol. 4. London: Academic Press. 61–82.
- Goulart, L., Laisa Matte, M., Mendoza, A., Alvarado, L., Veloso, I. 2024. AI or student writing? Analyzing the situational and linguistic characteristics of undergraduate student writing and AI-generated assignments. *Journal of Second Language Writing* Vol. 66. 101160. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2024.101160>
- Göpferich, S. 1995. A pragmatic classification of LSP texts in science and technology. *Target* Vol. 7. No. 2. 305–326. <https://doi.org/10.1075/target.7.2.07gop>
- Grabe, W. 1987. Contrastive rhetoric and text-type research. In: Connor, U., Kaplan, R. B. (eds) *Writing Across Languages: Analysis of L2 Text*. Workingham, England and Reading, MA: Addison-Wesley. 115–135.
- Grabe, W., Kaplan, R. B. 1986. Science, technology, language and information: Implications for language- and language-in-education planning. *International Journal of the Sociology of Language* Vol. 59. 47–72. <https://doi.org/10.1515/ijsl.1986.59.47>
- Halliday, M. A. K. 1968. The users and uses of language. In: Fishman, J. A. (ed.), *Reading in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton. 139–169. <https://doi.org/10.1515/9783110805376.139>
- Halliday, M. A. K. 1978. *Language and Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. London és Boston: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London és Boston: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman. <https://doi.org/10.4324/9781315836010>
- Hansen, J. H. 1997. Translation of technical brochures. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 185–202. <https://doi.org/10.1075/btl.26.14han>
- Hatch, E. 1992. *Discourse and Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hatim, B. 1997. *Communication Across Cultures. Translation Theory and Contrastive Text Linguistics*. Exeter: University of Exeter Press.

- Hatim, B., Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London, New York: Longman.
- Hoey, M. 1994. Signalling in discourse: a functional analysis of a common discourse pattern in written and spoken English. In: Coulthard, M. (ed.) *Advances in Written Text Analysis*. London: Routledge. 26–45.
- Hoey, M. 2001. *Textual Interaction. An Introduction to Written Discourse Analysis*. London: Routledge.
- Hyland, K. 2004. *Genre and Second Language Writing*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.23927>
- Hyland, K. 2021. *Teaching and Researching Writing* (4th edition). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003198451>
- Hyland, K., Jiang, F. (Kevin) 2025. Scholarly discourse: The growth of English for Research Publication Purposes. *Applied Linguistics Review* Vol. 16. No. 5. 2159-2182. <https://doi.org/10.1515/applirev-2023-0250>
- Károly K. 2002. *Lexical repetition in text*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2008. Genre transfer strategies and genre transfer competence in translation. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* Vol. 18. No. 1. 37–53.
- Károly K. 2018. Media and translation: adapting traditional concepts to news-centered multimedia. In: Cotter, C., Perrin, D. (eds) *The Routledge handbook of language and media*. London, New York: Routledge. 388-402. <https://doi.org/10.4324/9781315673134>
- Károly K. 2021. Láthatatlan fordítás? A tudományos szakfordítás empirikus kutatásának eredményeiről funkcionális megközelítésben. *Fordítástudomány* Vol. 23. No. 1. 21–48. <https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.2>
- Károly K. 2022. Translating academic texts. In: Malmkjær, K. (ed.) *The Cambridge handbook of translation*. Cambridge: Cambridge University Press. 340–362. <https://doi.org/10.1017/9781108616119.018>
- Károly K. 2026. Towards a conceptual model of academic translation competence. *International Journal of Applied Linguistics* 36. 175–195. <https://doi.org/10.1111/ijal.12644>
- Kocsány P. 1989. Szövegnyelvészet vagy a szövegtípusok nyelvészete. *Filológiai Közlöny* Vol. 35. 26–43.
- Kocsány P. 2002. Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus. *Nyelvtudományi Értekezések* Vol. 151. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kopperschmidt, J. 1985. An analysis of argumentation. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Handbook of discourse analysis. Dimensions of discourse*. London: Academic Press. 159–169.
- Labov, W. 1972. *Language in the Inner City*. Oxford: Basil Blackwell.
- Levy, J. 1974. *Iskustvo perevoda*. Moszkva: Progress.
- Limon, D. 2004. Translating new genres between Slovene and English: an analytical framework. *Across Languages and Cultures* Vol. 5. No. 1. 43–65. <https://doi.org/10.1556/Acr.5.2004.1.3>
- Lux, P., Grabe, W. 1991. Multivariate approaches to contrastive rhetoric. *Linguas Modernas* Vol. 18. 133–160.
- Maccoun, W. 1983. *On the Acquisition of Argumentative Discourse from the Comprehensive Point of View*. An MA thesis. Los Angeles: University of California.
- Martin, J. R. 1992. *English Text. System and Structure*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.59>
- Matsuyama, U. K. 1983. Can story grammar speak Japanese? *The Reading Teacher* Vol. 36. 666–669.

- McCarthy, M., Carter, R. 1994. *Language as discourse. Perspectives for language teaching*. Longman.
- Miller, C. 1984. Genre as social action. *Quarterly Journal of Speech* Vol. 70. 151–167. <https://doi.org/10.1080/00335638409383686>
- Mizumoto, A., Yasuda, S., Tamura, Y. 2024. Identifying ChatGPT-generated texts in EFL students' writing: Through comparative analysis of linguistic fingerprints. *Applied Corpus Linguistics* Vol. 4. No. 3. 100106. <https://doi.org/10.1016/j.acorp.2024.100106>
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Párizs: Gallimard.
- Pilegaard, M. 1997. Translation of medical research articles. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 159–184. <https://doi.org/10.1075/btl.26.13pil>
- Reiss, K. 1976. *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der Operative Text*. Kronberg: Scriptor.
- Reiss, K. 2000. *Translation Criticism – The Potentials and Limitations*. Manchester: St. Jerome.
- Sharkas, H. 2011. The Use of Glossing in Modern Original Scientific Writing in Arabic. An Influence of Translation? *The Translator* Vol. 17. No. 2. 369–390. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799494>
- Sager, J. C. 1997. Text types and translation. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 25–42. <https://doi.org/10.1075/btl.26.04sag>
- Sager, J. C. 1998. What distinguishes major types of translation? *The Translator* Vol. 4. No. 1. 69–89. <https://doi.org/10.1080/13556509.1998.10799007>
- Schaefer, J. 1981. Coupling a text-building, myth-evoking strategy in Vietnamese: Implications for second language reading. In Hudelson, S. (ed.) *Learning to Read in Different Languages*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Schäffner, Ch. 1995. Textsorten in der Übersetzung Analyse eines Übersetzungsbeispiels. In: Fiedler, I.-A., Ruge, M. (eds) *Texte als Gegenstand linguistischer Forschung und Vermittlung. Festschrift für Rosemarie Gläser (LFS = Leipziger Fachsprachenstudien, Band 10)*. Frankfurt: Peter Lang. 47–56.
- Schäffner, Ch., Adab, B. 2001. The idea of the hybrid text in translation: contact as conflict. *Across Languages and Cultures* Vol. 2. No. 2. 167–180. <https://doi.org/10.1556/Acr.2.2001.2.1>
- Selinker, L., Todd Trimble, R. M., Trimble, L. 1976. Presuppositional rhetorical information in EST discourse. *TESOL Quarterly* Vol. 10. 281–290. <https://doi.org/10.2307/3585704>
- Shaul, D. L., Albert, R., Golston, C., Satory, R. 1987. The Hopi Coyote story as narrative: The problem of evaluation. *Journal of Pragmatics* Vol. 11. No. 1. 3–35. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(87\)90149-4](https://doi.org/10.1016/0378-2166(87)90149-4)
- Smalley, R. L., Ruetten, M. K. 1990. *Refining Composition Skills. Rhetoric and Grammar for ESL Students*. Boston, Massachusetts: Heinle & Heinle Publishers.
- Snell-Hornby, M. 2001. The space 'in between': What is a hybrid text? *Across Languages and Cultures* Vol. 2. No. 2. 207–216. <https://doi.org/10.1556/Acr.2.2001.2.4>
- Steiner, E. 1998. A register-based translation evaluation. An advertisement as a case in point. *Target* Vol. 10. No. 2. 291–318.
- Stolze, R. 1994. *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Swales, J. M. 1990. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swales, J. M. 2004. *Research Genres: Explorations and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524827>
- Sziksainé Nagy, I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.

- Szilágyi N., S. 1980. *Magyar nyelvtan*. Bukarest: Editura Didactica Si Pedagogica.
- Tarone, E., Dwyer, S., Gilette, S., Icke, V. 1981. On the use of the passive in two astrophysics journal papers. *ESP Journal* Vol. 1. 123–140. [https://doi.org/10.1016/0272-2380\(81\)90004-4](https://doi.org/10.1016/0272-2380(81)90004-4)
- Tebble, H. 1999. The tenor of consultant physicians. Implications for medical interpreting. *The Translator* Vol. 5. No. 2. 179–200. <https://doi.org/10.1080/13556509.1999.10799040>
- Tirkkonen-Condit, S. 1985. *Argumentative Text Structure and Translation*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy, G. 2006. (szerk.). *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tompos A. 2002. A szaknyelvek műfaji kérdései – elmélet és gyakorlat. *Modern Nyelvoktatás* Vol. 8. No. 1. 38–48.
- Tompos A. 2006. Kommunikatív kompetencia – veszélyek és esélyek az első ciklusú mérnök-képzésben. In: Geckső T. (szerk.) *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* Vol. 58. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 374–380.
- Toulmin, S. E. 1958. *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trosborg, A. (ed.) 1997a. *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.26>
- Trosborg, A. 1997b. Translating hybrid political texts. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 145–158. <https://doi.org/10.1075/btl.26.12tro>
- Turós M., Nagy R., Szűts Z. 2025. What percentage of secondary school students do their homework with the help of artificial intelligence? – A survey of attitudes towards artificial intelligence. *Computers and Education: Artificial Intelligence* Vol. 8. 100394, <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2025.100394>
- van Dijk, T. A. 1980. *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- van Dijk, T. A. 1985. Structures of news in the press. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse and Communication*. Berlin: de Gruyter. 69–93.
- van Dijk, T. A. 1988. *News as Discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- van Eemeren, F. H., Grootendorst, R., Jackson, S., Jacobs, S. 1997. Argumentation. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Structure and Process*. London: Sage Publications. 208–229. <https://doi.org/10.4135/9781446221884.n8>
- Vermeer, H. J. 1978. Ein rahmen für eine allgemeine translationstheorie. In: Vermeer, H. J. (ed.) 1983. *Aufsätze zur Translationstheorie*. Heidelberg: Vermeer. 48–61.
- Vermeer, H. J. 1996. *A Skopos Theory of Translation*. Heidelberg: TEXTconTEXT.
- Vestergaard, T., Schröder, K. 1985. *The Language of Advertising*. Oxford: Blackwell.
- Wagner, E., Bech, S., Martínez, J. M. 2012. *Translating for the European Union institutions*. Manchester, UK: St. Jerome. <https://doi.org/10.4324/9781315760414>

Terminusjegyzék

- műfaj** (*genre*): „A műfaj olyan kommunikatív események összessége, amelyekben a résztvevők bizonyos kommunikatív céljai megegyeznek. A célokat az anya-diskurzusközösség szakterületen jártas tagjai ismerik és elfogadják, e célok teremtik meg a műfaj funkcióját. A célok által meghatározott funkció szabja meg a diskurzus sematikus szerkezetét, befolyásolja és korlátozza annak tartalmát és stílusát. A kommunikatív cél privilegizált feltétel és egyben olyan kritérium, amely a műfajt bizonyos korlátok közé szorítja, melynek eredményeként a műfaj egy szűk értelemben vett, összevethető retorikai cselekedetet valósít meg. A kommunikatív cél mellett az egyes műfajpéldányok szerkezete, stílusa, tartalma és célközönsége is hasonlóságot (hasonló mintázatot) mutat. Ha a műfajpéldány minden erősen valószínűsíthető elvárást teljesít, az anya-diskurzusközösség azt prototipikus példánynak tekinti. A műfajok egyes diskurzusközösségek által megörökölt és létrehozott, és mások által átvett elnevezése értékes etnográfiai kommunikáció, de általában még hitelesítésre szorul.” (Swales 1990: 58; ford.: K.K.)
- szövegtípus** (*text type*): A közlés módjára jellemző speciális retorikai stratégia nyomán létrejött olyan szövegek, mint például az elbeszélő, leíró, érvelő, összehasonlító, okfeltáró stb. típusú szövegek.
- retorikai mozzanat** (*rhetorical move*): „olyan diskurzus vagy retorikai egység, amely koherens kommunikációs funkciót tölt be írott vagy beszélt diskurzusban” (Swales 2004: 228; ford.: KK).
- műfajtranszfer-stratégiák** (*genre transfer strategies*; Károly 2007, 2008): Olyan – általában tudatos – fordítói döntések eredményeként alkalmazott eljárások, amelyek célja a forrásnyelvi szöveg műfaji identitásának megőrzése a célnyelvi fordításban. A terminus magába foglalja mindazokat a fordítói döntéseket, amelyeket a fordítók a funkcionális fordítás érdekében hoznak, vagyis hogy kommunikatív és funkcionális értelemben ekvivalens célnyelvi szöveget hozzanak létre és a fordítás megfeleljen a célnyelvi szituációnak és szándéknak. A terminus ezért tartalmazza a „transzfer” fogalmát.
- műfajtranszfer-kompetencia** (*genre transfer competence*; Károly 2007, 2008): A funkcionális fordítást szolgáló és a műfaji sajátosságok azonosítására, produkciójára és célnyelvi reprodukciójára vonatkozó (nyelvi és nem nyelvi) kompetenciák összessége. A fogalom magába foglalja a műfajokra és a szövegtípusokra vonatkozó ismereteket és képességeket egyaránt. A terminus abban tér el a „műfajkompetencia” fogalomtól, hogy tartalmazza a műfaji transzfer jelenségét is. Nem csupán az egy kultúrán vagy nyelven belüli műfaji ismereteket és azok alkalmazásának képességét feltételezi a szövegalkotásban, hanem magába foglalja két vagy több kultúra/nyelv műfaji normáinak ismeretét, alkalmazását és egyik nyelvből a másik nyelvbe történő funkcionálisan adekvát átültetésének képességét is.

A kognitív szemlélet a fordítástudományban: irányok, lehetőségek, kihívások

Csatár Péter

Debreceni Egyetem
csatarpeter@unideb.hu

Kivonat: Tanulmányomban a kognitív szemléletű fordítás- és tolmácsoláskutatás fejlődési irányait tekintem át. A kognitivisták megközelítései kiindulópontja szerint a fordítás nem pusztán nyelvi jelenségként ragadható meg, hanem mentális és szociokognitív eseményként is, amelyben az elme (*mind*), a test (*body*) és a környezet (*environment*) dinamikus kölcsönhatásban vesz részt. A kognitív kutatási keretek két fő típusát különböztetem meg Toury, illetve Chesterman fogalmaira támaszkodva: (1) a fordítást mint (mentális) cselekményt (*translation act*) modellező elméleteket (pl. Schaeffer és Carl rekurzív modelljét és Halverson „gravitációs vonzás” hipotézisét), valamint (2) a fordítást mint eseményt (*translation event*) vizsgáló, a szituált kognícióra épülő irányzatokat. Utóbbi a 4EA-modell (*embodied, embedded, enactive, extended, affective*) alapján a fordítói tevékenységet egy tágabb társadalmi és technológiai kontextusban helyezi el. A tanulmány hangsúlyozza a módszertani pluralizmus jelentőségét, a neurológiai, pszichológiai és etnográfiai eljárások integrációját, valamint rámutat a kognitív fordítástudomány jövőbeli lehetőségeire és kihívásaira. Célja, hogy elméleti és módszertani támpontokat nyújtson a kognitív szemléletű fordításkutatás további fejlődéséhez.

Kulcsszavak: kognitív fordítástudomány, kognitív transzlatológia, szituált kogníció, fordításkutatási módszerek

1. Bevezetés

A kognitív szemlélet jelenléte viszonylag régi jelenség a fordítás- és tolmácsoláskutatásban. Azok a bibliometriai adatok, amelyek az egyik vezető fordítástudományi adattárból, a spanyol Alicantei Egyetemen 2000 óta futó BITRA adatbázisból¹⁶ származnak (Olalla-Soler, Aixelá, ovira-Esteva 2022), azt mutatják, hogy a kognitivisták kutatása egyidős a modern fordítástudománnyal, és az 1960-as évek óta előbb lassabban, majd az utóbbi 15-20 évben erőteljes növekedést is mutat. Amikor kognitivisták kutatásokról beszélünk, akkor egyfajta kognitív szemléletre (*cognitivism*) szokás utalni, amely átfogja a kognitív elméleti fogalmakra támaszkodó fordítás- és tolmácsoláskutatást, valamint a kognitív tudományok eszköztárával, módszereivel folytatott kutatásokat is (lásd 2. fejezet). Éppen ezért a következőkben a kognitív szemléletű fordítás- és tolmácsoláskutatásba minden olyan kutatást beleérték, amelynek az elméleti vagy módszertani referenciakerete a kognitív tudományokhoz köthető. Ez a széles értelmezés egyfelől nem áll távol a klasszikus kognitív tudományok önértelmezésétől, amely a kezdetektől fogva a mai napig „diszciplínák közti és az egyes területeken túllépő szemléletként” (Pléh 1998: 14), azaz interdiszciplináris mozgalomként fogja fel magát (Eckardt 1995, Bermúdez 2020). A kognitívizmus összekapcsolja egymással az elmefilozófiai, nyelvészeti kérdéseket az idegtudományok és az antropológia, a pszichológia és a mesterséges intelligencia kutatási témáival és módszereivel. Másfelől nem idegen ez a szemlélet a fordítás- és tolmácsoláskutatástól sem, amely eredendően interdiszciplináris tudományként tekint magára (Snell-Hornby et al. 1992, Toury 1995/2012).

A kognitivisták szemléletű kutatások közül az 1980–1990-es évtized jellegzetes kutatási paradigmái kerültek át először a fordítástudományba. Ilyen irányzatok a langackeri kognitív grammatika (Langacker 2008; áttekintésül lásd Benczes és Kövecses 2010), a Lakoff és Johnson által kidolgozott fogalmi metaforaelmélet (Lakoff és Johnson 1980, Lakoff 1993, Kövecses 2005, 2020), illetve a Sperber és Wilson fémjelzte relevanciaelmélet (Sperber és Wilson 1986/1995, 2012), továbbá a keretszemantika (Fillmore 1976), valamint a fogalmi integráció (*blending*) elmélete (Fauconnier 1985/1994, Fauconnier és Turner 1998, 2002). Olyan fordítástudományi művek mutatják a kognitivisták hatását, mint például Wilss (1988, 1996) munkái, valamint Gutt (1991) *Translation and Relevance* című kötete (magyarul ehhez lásd Heltai 2003, 2009, Vermes 2021), vagy a tolmácsoláskutatás területén Seleskovitch és Lederer elmélete (lásd in Fougner Rydning 2005). A kognitivisták kutatások hatása napjainkig töretlen, sőt, hatását különböző szakaszokra is szokták osztani. Ebben a tanulmányban a kötet küldetését szem előtt tartva az a célom, hogy olyan kognitív alapú kutatási kereteket, módszereket vázoljak fel, amelyek jövőbeni kutatások kiindulópontjául szolgálhatnak. Ezért egyfelől nem térek ki a kognitív szemlélet történeti

¹⁶ https://aplicacionesua.cpd.ua.es/tra_int/usu/buscar.asp?idioma=en

előzményeire (vö. Risku és Rogl 2020: 479–480, Muñoz Martín és Marín García 2022), illetve a kognitivisták szemlélet fordítástudományi recepciójának szakaszolásra sem (lásd Alves 2015, Alves és Hurtado Albir 2017, Muñoz Martín 2017).

A kognitivisták szemlélet tehát széles körűen jelen van a fordítás- és tolmácsoláskutatásban, vagyis a kognitivisták fogalmak átszövik a jelenkori elméleteket, mára pedig a kognitív tudományok módszerei a fordítástudomány módszertanában is helyet kapnak. Elkerülendő annak veszélyét is, hogy elveszünk a fogalmak és elméletek, valamint a módszerek sokszínű alkalmazásának dzsungelében, csak a legfontosabb elméleti kezdeményezésekre koncentrálok, és mutatom be őket vázlatosan, illetve a módszerek alkalmazhatóságát is csak szemléltetni fogom néhány, az elméleti keretekhez kapcsolódó esettanulmány ismertetésével.

2. Kognitív szemléletű kutatási keretek és módszereik

A kortárs kognitív szemléletű kutatásokban jelenleg is vita zajlik arról, hogy a klasszikus kognitivisták fogalmakhoz kapcsolódó (*komputacionista*) és a kognitív translatólogia (*Cognitive Translatology*) kortárs irányzatai kompatibilisek-e egymással, vagy pedig kuhni értelemben inkompenzúrabilis tudományos paradigmáknak kell tekinteni őket (vö. Shreve és Diamond 2016, Risku és Rogl 2020, Halverson 2021, Jakobsen és Alves 2021). Ebben a vitában itt nem szeretnék állást foglalni, ezért a kognitív szemléletű kutatási keretek útvesztőjében egy semlegesebb fogalmi különbségtétel szolgál majd vonalvezetőként. Ez a fogalmi megkülönböztetés eredetileg a nyelvi közvetítés (azaz az írott és a szóbeli fordítás) két lehetséges kutatási területe, azaz a szűkebben vett mentális cselekmény (*translation act*), amely a fordítás belső kognitív folyamatait van hivatva jelölni, valamint a fordítás szélesebb értelmében vett kulturális-társadalmi kontextusa, azaz a fordítás mint esemény (*translation event*) között tesz különbséget (Touy 1995/2012: 67, vö. még Chesterman 2009, 2013).

A fordítás mint mentális cselekmény és a fordítás mint szociokognitív esemény fogalmi distinkciója a metaszinten is érvényesíthető, azaz nemcsak a tárgyterületre, a vizsgált jelenségkörökre, hanem a kutatási modellekre is kiterjeszhető a distinkció. Ennek értelmében megkülönböztethetünk olyan kognitivisták szemléletű kutatásokat, amelyek a nyelvi közvetítés vizsgálatában elsősorban a szűkebben vett kognitív-mentális környezetre koncentrálnak, illetve olyanokat, amelyek alapvetően a fordítás mint mentális cselekmény szociokulturális beágyazottságát veszik górcső alá. Ez a különbségtétel azonban nem úgy értendő, hogy a két tárgyterület, illetve az ezeket vizsgáló kutatási irányok teljes mértékben elválaszthatók egymástól, hiszen miként arra Touy rámutat:

[...] a fordítás mentális megközelítése és annak szociokulturális vizsgálata [...] valójában nem ellentétes viszonyban állnak egymással. Inkább kiegészítő és

bennfoglaló kapcsolatról van szó. [...] Ez szorosabb együttműködést tenne szükségessé a kognitív irányzat képviselői és a fordításkutatók között. Ugyanakkor mindig szem előtt kell tartani, hogy mindegyik nézőpont másféle kérdések megfogalmazását teszi lehetővé.¹⁷ (1995/2012: 67)

Ennek a két perspektívának a szellemében először olyan kutatási modelleket mutatok be, amelyek a klasszikus kognitivisták elképzeléseket adaptálták fordítástudományi témákra, majd pedig a fordítást mint mentális cselekményt szélesebb kontextusba helyező újabb irányokra fókuszálok.

Azzal az eszköztárral, amely a kognitivisták szemlélettel együtt került be a fordítástudomány módszertani keretébe, külön nem foglalkozom, mivel egyfelől sokkal inkább azok a témák és kérdésfelvetések a fontosak, amelyek a kognitivisták látásmódhoz kapcsolódnak, másfelől pedig ezek az eljárások kevésbé elméletérzékenyek, azaz a különféle kognitivisták elképzelésekkel egyaránt kompatibilisek, technikai leírásuk pedig szétfeszítené a rendelkezésre álló kereteket. Mindazonáltal annyit rögzíthetünk, hogy a nyelvészeti elemző módszerek mellett az 1990-es évektől elterjed a hangos gondolkodtatás módszere (*think aloud protocol*, TAP), amely a fordítók verbális beszámolója, kommentárja a fordítási folyamatról, a fordítási esemény közben.¹⁸ Ezek a kommentárok forrásul szolgálnak a fordítási cselekmény rekonstruálásához, valamint hipotézisek megfogalmazásához arról, hogy milyen mentális reprezentációk és folyamatok állhatnak a fordítók saját tevékenységére vonatkozó megnyilatkozásai mögött. A hangos gondolkodtatás módszere ugyanakkor csak a fordító számára hozzáférhető mentális folyamatokról szolgáltat adatokat. Azokról a folyamatokról azonban, amelyek automatikusan és tudattalanul zajlanak le, illetve azokról a tényezőkről, amelyek a fordító tudta nélkül hatnak rá, nem feltétlenül szolgáltat adatokat (vö. Jääskeläinen 2017). A hangos gondolkodtatás módszere gyakran párosul a billentyűzetnaplózás (*keystroke logging*) módszerével is, és – amint látni fogjuk a 3.2 alfejezetben – vannak modellek, amelyek neurológiai eljárásokat is kombinálnak a hangos gondolkodtatás módszerével.

A kifejezetten a kognitivisták módszertanokra fókuszáló első áttekintés Saldanha és O'Brien kötete (2013), amelyet több, más gyűjtemény követett (Rojo és Ibarretxe-Antuñano 2013, Schwieter és Ferreira, 2017, III. rész, Alves és Jakobsen 2021, II. rész, valamint legújabban Rojo López és Muñoz Martín 2025). Ezek a munkák felölelik a pszichológiai és a neurológiai eljárásokat a reakcióidő mérésétől (*reaction time measure*), a hangos gondolkodtatás (*think aloud protocol*, TAP) vagy a billentyűzetnaplózás módszerén (*keystroke logging*) és a szemmozgáskövető eljárásán (*eye-tracking technology*) át, egészen az olyan neurológiai eljárásokig, mint

17 „[...] the relation between a mental approach to translation and its observation through a socio-cultural prism [...] is not really one of opposition. Rather, it is a relation of complementarity and containment. [...] This would call for closer cooperation between Cognitivists and Translation scholars. At the same time, it would always be necessary to bear in mind that each perspective allows different kinds of questions to be posed.”

18 A folyamatorientált kutatásokról általában, illetve a módszertanukhoz átfogóan lásd Lesznyák (2024a).

az EEG vagy az fMRI. Az adatok kezelésének általános kérdéseire az fordítás- és tolmácsoláskutatásban lásd Mellinger és Hanson (2022) tudomány módszertani tanulmányát, valamint Seresi (2022) tanulmányát.

2.1. A fordítási cselekmény kognitívista kutatása

A fordítási cselekmény modellálása során az információ feldolgozását mint mentális reprezentációk feldolgozásának folyamatát írják le az elméletek, olyan folyamatként, amely az elme „fekete dobozában” zajlik le, és amelynek mibenlétéről közvetlen hozzáférési adatok hiányában csak módszertani kerülőutakon lehet általánosításokat megfogalmazni.

2.1.1. A fordítás rekurzív modellje

A fordítás rekurzív modellje (*recursive model of translation*) a fordítási folyamat kognitív folyamatainak a modellálására vállalkozik. Schaeffer és Carl (2013) felfogása szerint a fordítás mentális értelemben egy olyan kontrollált, *monitorozott folyamat* (Tirkkonen-Conditt 2005, Heltai 2023: 213–221), amelynek során a forrásnyelvi fordítási egységek (ezek alapvetően morfoszintaktikai struktúrák) feldolgozása előfeszít (*priming*) olyan célnyelvi szerkezeteket, amelyek létrehozását (pl. egy névszói szerkezet generálását) kontroll alatt tart egy monitorozó mechanizmus. Ez a kontrollfolyamat egyfelől figyel azokat a tényezőket, amelyek az adott fordításban normatív módon hatnak (szövegtípus, regiszter), másfelől folyamatosan mérlegeli, hogy a generált mondatszerkezetek ekvivalens módon hordozzák-e a forrásnyelvi szöveg üzenetét.

Ez egy rekurzív, ciklikus folyamat, mivel egyfelől állandó oda-vissza ellenőrzés zajlik a generált szerkezetek és a kiinduló nyelvi szerkezetek összevetésével, másfelől, ha valamilyen okból megakad a fordítás, akkor a monitorozás alternatív szerkezetek generálását írja elő (ebbe akár a kihagyás is beleértendő). Schaeffer és Carl a nyelvi szerkezeteket feldolgozó és generáló mentális folyamatokat horizontálisnak nevezi, míg a kontrolláló-monitorozó funkciót ellátó folyamatot vertikálisként írja le (a fogalmak első bemutatását lásd de Groot 1997).

Schaeffer és Carl a rekurzív modell elfogadhatóságát egyfelől azzal támasztják alá, hogy a modell működőképességének kognitív előfeltételeit lehorgonyozzák a nyelvműködést vizsgáló más kognitívista kutatásokban. Vagyis azt igyekeznek igazolni, hogy a nyelvi rendszerrel mint mentális rendszerrel kapcsolatos más kognitívista kutatási eredmények visszaigazolják a modell előfeltevéseit, mégpedig a természetes nyelvek jelentésstruktúráinak és szintaktikai szerkezeteinek egymással való kapcsolata tekintetében, többnyelvű beszélők esetében. Másfelől a kognitív pszichológia eszköztárát használva, saját kísérleti adatokkal is alátámasztják a modelltől következő előrejelzéseket a fordítási folyamatban előálló szerkezetekre vonatkozóan. A továbbiakban a modell előfeltevéseit, valamint Schaeffer és Carl (2013) kísérletét fogom

bemutatni rövidített formában. A rekurzív modell a következő feltevésekből indul ki:

- (1) A forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között párhuzamosságok állnak fenn a nyelvi megformálás különböző szintjein, valamint a szöveg globális üzenete tekintetében: [...] vannak szánkérhető kapcsolatok, amelyek a fordítást a feltételezett eredetijéhez kötik, és ez nyilvánvalóan annak a következménye, ami a két szövegben vélhetőleg közösen megvan [...]”¹⁹ (Tourey 1995/2012: 145, id. Schaeffer és Carl 2013: 169).
- (2) A fordítás alapértelmezett módjának a *horizontális fordítás* feleltethető meg: „A horizontális fordítási modell azt feltételezi, hogy a fordítás során lezajló kognitív folyamatok az érintett két nyelvre nézve specifikusak, mivel a fordító lexikonjában szereplő elemek a memóriában fellelhető közösen osztott reprezentációkon keresztül kapcsolódnak egymáshoz. A forrásszöveg olvasása ily módon aktiválja ezeket a közös reprezentációkat, és ugyanezek a közös reprezentációk szolgálnak alapul a célnyelvi szöveg létrehozásához.”²⁰ (Schaeffer és Carl 2013: 172; vö. még Halverson elképzelését a rutinizált fordításról a 2.1.2 alfejezetben).
- (3) A fordítás másik módja a *vertikális fordítás*. Ezt Tirkkonen-Condit (2005) monitorozó modelljét adaptálva így határozza meg Schaeffer és Carl: „Ez a modell azt a szerepet tulajdonítja a fordítónak, hogy a célnyelvi szöveg létrehozása közben saját fordításának olvasója is, és egyúttal azt is feltételezi, hogy a fordító alapértelmezett eljárása a formai megfeleltetésen alapuló fordítás, amitől csak akkor tér el, amikor – olvasói szerepében – úgy ítéli meg, hogy a forrásszöveg kontextuális aspektusait a létrejövő célnyelvi szöveg nem megfelelően adja vissza.”²¹ (2013: 173)
- (4) A horizontális fordítás automatikusan és gyorsan lezajló, tudatosan nem kontrollálható kognitív folyamat, azaz a forrás- és a célnyelvi szöveg közötti párhuzamosságok létrehozása (morfoszintaktikai és lexikai szinten) úgymond magától jön létre a fordító meglévő forrás- és célnyelvi ismeretei alapján. A vertikális folyamat feladata a horizontális folyamatok kimeneti szerkezeteinek monitorozása, azaz felülvizsgálja, elfogadja vagy elveti, illetve felülírja azokat. A modell rekurzivitása ezeknek a horizontális és vertikális folyamatoknak a váltakozása okán kapta a nevét.

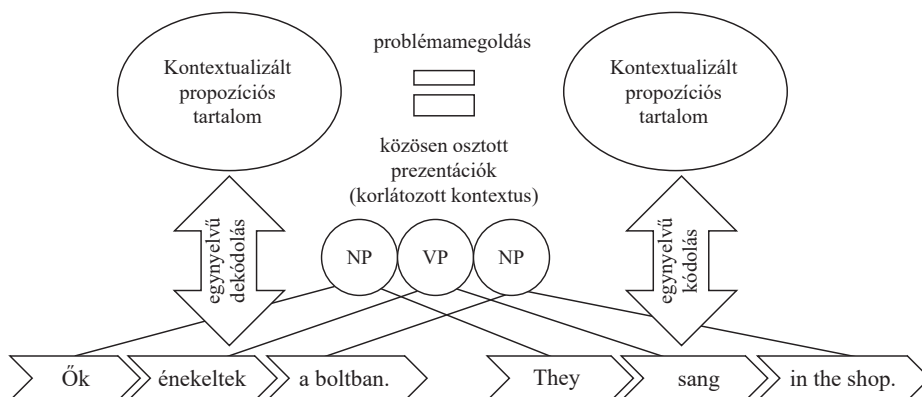
19 „[...] there are accountable relationships which tie [the translation] to its assumed original, an obvious function of that which the two texts allegedly share [...]”

20 „The horizontal translation model implies that the cognitive processes during translation are specific to the two languages involved, because items in the lexicons of the translator are linked via shared memory representations. Source text reading activates, thus, shared representations and the same shared representations serve as a basis for target language writing.”

21 „This model assigns the translator the role of reader of their own translation while producing the target text and simultaneously assumes that the translator’s default procedure is to translate according to formal correspondence and that departures from formal correspondence only occur when the translator, in their role of reader, finds that contextual aspects of the source text are not adequately referred to by the resulting target text.”

A horizontális és a vertikális fordítási folyamatot a következő ábrával szemléltethetjük (Schaeffer és Carl 2013: 171 alapján):

1. ábra: A horizontális és vertikális fordítás folyamata

A rekurzív modell előrejelzése szerint a fordító, amikor fordít, eltérő módon dolgozza fel a forrásnyelvi szöveget, mint amikor a cél „csupán” az azonos nyelven belüli szövegértés. A fordítónak ugyanis – tehetjük hozzá – nem megértenie, hanem átültetnie kell a szöveget, azaz a fordítás alapvetően nem szövegfeldolgozási, hanem szövegalkotási folyamat. Természetesen egy speciális szövegalkotási folyamatról van szó, hiszen a fordítás során a célnyelv adta lehetőségek és a kontextuális tényezők egyúttal korlátokkal, normákkal is szolgálnak a végső szövegváltozat kialakításakor.

Ennek az előrejelzésnek az érvényességét Schaeffer és Carl úgynevezett előhívási (*recall*) kísérlet révén igazolták. A kísérlet előszobájának tekinthetők az olyan előfeszítési kísérletek (Potter és Lombardi 1998, Meijer és Tree 2003), amelyeket egynyelvű vagy kétnyelvű személyekkel végeztek. Ezeknek a kísérleteknek a felépítése is hasonló egymáshoz. Először a résztvevőknek megmutatják a célmondatokat (*target sentences*), amelyeket meg kell jegyezniük, majd az előfeszítő mondatot (*prime sentence*) és úgynevezett disztraktor mondatokat (*distractor sentences*), amelyeknek valójában nincs közük a vizsgálathoz, csupán azt vannak hivatva megakadályozni, hogy a kísérlet résztvevője rájőjön, hogy mi lehet a kísérlet valódi célja. Végül a résztvevőknek elő kell hívniuk (*recall*) a célmondatot vagy mondatokat (általában ki kell mondaniuk vagy le kell írniuk őket).

Ezek a kísérletek egymáshoz nagyon hasonló eredményeket mutattak: az előfeszítő mondatok szerkezete arra készítette a résztvevőket, hogy az előhívó szakaszban a korábban memorizált célmondatokat az előfeszítő mondat szerkezetével egyező konstrukcióval adják vissza (*előfeszítő hatás*). Ez az előfeszítő hatás nemcsak egynyelvű, hanem kétnyelvű személyeknél is létrejön, például a spanyol nyelvű előfeszítő

mondat szerkezete visszaköszön az angol célmondatok előhívásaiban. Ezen eredmények alapján megfogalmazható az a következtetés, hogy a nyelvek közötti tipológiai hasonlóság lehetővé teszi, hogy a két nyelvnek közös szerkezeti reprezentációi legyenek, ami előfeszítés révén előhívható, és sokszorosan visszatérő előfeszítő hatásokkal rögzíthető is.

Ez az eredmény analóg módon átvihető a fordítás cselekményére is: „A forrászöveg elolvasása után a közös reprezentációk aktiválódnak (előfeszítődnek), és ugyanezek a közös reprezentációk szolgálnak majd alapul a célnyelvi újrageneráláshoz.”²² (Schaeffer és Carl 2013: 177). Vagyis a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg ezeken a közös mentális reprezentációkon keresztül kapcsolódik egymáshoz mentális szinten: a forrásnyelvi szerkezetek, amennyiben fellelhetők párhuzamos szintaktikai struktúrák a két nyelv között, szintaktikai előfeszítőként hatnak: „Ez azt jelenti, hogy a fordító számára minden mondat előfeszítésként működik – amennyiben az érintett nyelvek közötti hasonlóság ezt lehetővé teszi.”²³ (Schaeffer és Carl 2013: 184)

Schaeffer és Carl (2013) kísérletében (a kísérlet részletes leírását lásd a tanulmányban) egy angol nyelvű irodalmi szövegből mutattak részleteket fordítóknak, mégpedig mondatokra bontva. A feladat az volt, hogy a fordítók készítsenek egy nyersfordítást a szövegről (németre vagy franciára) úgy, hogy az mondatonként tűnik fel előttük a képernyőn, és amikor készen voltak egy mondat fordításával, akkor egy billentyű lenyomásával kapták meg a következő mondatot a képernyőn. A billentyű lenyomásakor azonban alkalmanként nem egy következő mondatot kaptak a szövegből, hanem egy visszamenőleges előhívási parancsot kaptak. „Írd le a képernyőn az előzőleg megjelent mondatot!”. A kontrollesoportban nem kellett fordítani, csak olvasni kellett mondatonként ugyanazt a szövegrészletet és időnként itt is elő kellett hívni az előzőleg a képernyőn látott mondatot. A hipotézis beigazolódott: a fordítási folyamat résztvevői sokkal nagyobb arányban voltak képesek előhívni az eredeti mondatokat, mint azok az alanyok, akik megértő olvasási módban dolgoztak a szöveggel.

Az eredmények magyarázatául Schaeffer és Carl a fordítás rekurzív modelljének azon sajátosságát nevezi meg, miszerint a fordításban a forrásnyelvi (angol) és a célnyelvi (német, francia) szöveg közös mentális reprezentációi (a párhuzamos szintaktikai struktúrák) ráerősítenek egymásra, ami megkönnyíti az eredeti szöveg előhívását. Általánosítva ez azt jelenti, hogy „[...] minél szorosabb a kognitív összehangolás a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegreprezentációk között, annál hatékonyabb a folyamat.”²⁴ (Schaeffer és Carl 2013: 184) Ebben a modellben a horizontális fordítási folyamat nem más, mint egy előfeszítő hatást létrehozó mentális folyamat. A fordítandó szöveg újraalkotása (*regeneration*) a célnyelven (mint feladat) előfeszíti, hogy

22 „The source text is read, shared representations are primed and the same shared representations serve as a basis for the regeneration in the target language.”

23 „This means that for the translator, every sentence acts as a prime – when cross-linguistic similarity allows this.”

24 „[...] the closer the cognitive alignment between source and target text representations, the more efficient is the process.”

a fordítás során a közös mentális reprezentációk előhívásával amennyire csak lehet, automatikusan menjen végbe a fordítási folyamat, amelyet a vertikális folyamat monitoroz: „Amíg a létrehozott célszöveg megfelel a célnyelvi normáknak és a vertikális folyamatok kontextuális vonatkozásainak, addig a közös reprezentációk alapján végbemenő újragenerálás nem szakad meg”²⁵ (Schaeffer és Carl 2013: 184).

A rekurzív modell jól példázza egyfelől azt, hogy a kinyert adatokat hogyan kell más empirikus eredményekkel összekapcsolni és értelmezni, illetve beilleszteni őket a nyelvről szóló általános kognitív felfogásunkba, másfelől olyan, korábban már vizsgált jelenségek magyarázatára is használható, mint az, hogy *intuitíve* (és kezdő fordítóként) miért tekintjük a szó szerinti (*literal*) fordítást elfogadható stratégiának. A rekurzív modell az utóbbi évtized egyik sikeres modellje. Friss recepcióját és a modellt ért kritikákat, valamint az azokra adható válaszokat áttekinti Carl (2023).

Az említett tanulmány (Carl 2023) a modell nyitott kérdéseire is kitér, amelyek közül csak néhányat emelek itt ki. A klasszikus kognitívista modellekhez hasonlóan egyelőre hiányoznak a neurológiai vizsgálódások, amelyek a modell neurobiológiai beágyazottságát igazolni tudnák (ugyanakkor lásd Lakoff és Narayanan 2025). A horizontális és a vertikális folyamatok váltakozásának kiváltó tényezőiről sem született még szisztematikus vizsgálódás, ahogy a különféle fordítói szituációkban (humán fordítás, utószerkesztés, transzkreáció) is felmérendő lenne a különféle szakaszok intenzitása, miként a műfajok is hatással lehetnek ezekre a ciklusokra (műfordítás, szakfordítás). A fordítás rekurzív modellje kifejezetten hangsúlyozza, hogy a közös mentális reprezentációk nyelvpárfüggők: „[...] a kétnyelvű elmében a két nyelv közös aspektusai nyelvpár-specifikusak, mivel nem minden nyelvre igaz, hogy mindig ugyanazok az aspektusok közősek bennük”²⁶ (Schaeffer és Carl 2013: 177). A nyelvpárok vizsgálata mellett a modellnek a tolmácsoláskutatásra történő kiterjesztése is elmaradt eddig, azaz annak vizsgálata, hogy a nyelvi közvetítés szóbelisége vajon miként befolyásolja a horizontális és a vertikális szakaszok váltakozásának intenzitását a tolmácsolás különféle formáiban.

2.1.2. Halverson „gravitációs vonzás” feltevése, és a rutinizált (default) fordítási szakasz hipotézise

Halverson a prototípuselméletre (Rosch 1973, 1975), Langacker (2008) kognitív grammatikájára, továbbá de Groot (1992) kétnyelvűek szemantikai reprezentációs hipotézisére alapozva a fordítást mint dinamikus jelentésalkotási folyamatot határozza meg (vö. Halverson, 2007: 118). A folyamat azért dinamikus, mivel felfogása szerint a nyelvi közvetítés során lezajlásakor jelentésalkotási processzus nemcsak

25 „As long as the target text being produced conforms to the target norms and contextual considerations of the vertical processes, regeneration on the basis of shared representations is not interrupted.”

26 „[...] aspects which are shared between the two languages in the bilingual mind are specific to the language combination, because not all languages always share the same aspects.”

a forrásnyelvi és a célnyelvi jelentéseknek az elmében tárolt mentális reprezentációi, hanem a társadalmi normák, konvenciók és a kommunikációs kontextus is meghatározóak, vonzást gyakorolnak a fordítói döntésekre.

Elméletében központi szerepet kapnak a prototípusok és azok a konceptuális-nyelvi sémák, amelyek a nyelvhasználat ismétlődése révén mentálisan „rögzülnek” (*entrenchment*), és a fordítás során aktiválódnak. Halverson megkülönböztet magas és alacsony szintű sémákat. A magas szintű sémák a leggyakrabban használt nyelvi elemekhez kapcsolódnak (Halverson az angol *get* igét, illetve norvég megfelelőit, a *få* és a *bli* igét vizsgálta), és mélyebb kognitív beágyazottságuknak köszönhetően erősebb hatást gyakorolnak a fordítási döntésekre. Magát a jelenséget Halverson (2003) „gravitációs vonzasként” (*gravitational pull*) írja le, amelynek következtében a célnyelvben a nagy gyakoriságú, prototipikus elemek nagyobb valószínűséggel választódnak ki fordítás közben (később Halverson célnyelvi mágnesességről beszél, Halverson 2017b).

Ugyanakkor forrásnyelvi vonzásról is beszélhetünk, amikor bizonyos forrásnyelvi szerkezetek, például a német *ige + névszói* összetételek (*Funktionsverbgefüge*) fordításakor a magyarban szó szerinti fordítások keletkeznek (*grosses Gewicht legen auf + Akk. – nagy hangsúlyt fektetni valamire*). De ugyanígy, a magyar német irányban történő fordításnál is megfigyelhető egyfajta szerkezeti vonzás: abban a szerkezetben, hogy *az EU-ban való letelepedés*, a „való” egy posztpozicionális névutószzerű igenévi alak, amely vonzza a német célnyelvi előljárás szerkezetet mint prototipikus fordítási lehetőséget (*Niederlassung in der EU*). Halverson felvetése ennyiben az átváltási műveletek (lásd Klaudy 2018) jól ismert taxonomiájának a kognitivisták újraértelmezéseként is felfogható, ami azt is szemlélteti, hogy sok más esetben sem állunk messze a valóságtól, ha a kognitivisták innovációkat korábban már feltárt jelenségek újraértelmezéseként vagy más módszerekkel történő megerősítéseként értékeljük. Heltai Pál kritikai pillanatfelvétele a kognitív transzlatológiáról (Heltai 2014: 9–10) hasonlóan értékeli más kognitivisták felvetéseket is.

Mindazonáltal egyetérthetünk Halversonnal abban, hogy a kognitivisták foglaltár magyarázatul szolgálhat bizonyos fordítási tendenciákra, például a lexikai egyszerűsítésre vagy bizonyos nyelvi elemek és szerkezetek felülreprezentáltságára, amelyeket Halverson empirikus vizsgálatok, közöttük korpuszelemzés, kísérletek és fordítási folyamatok elemzési adataival támasztott alá (Halverson 2017a). Összességében Halverson egy alapvetően korpusznyelvészeti eszközökkel feltárható jelenségre, vagyis bizonyos nyelvi elemeknek egy fordítói szövegtörzsben megmutatózó (célnyelvi, illetve forrásnyelvi interferenciára is visszavezethető) felülreprezentáltságára szolgál kognitivisták magyarázattal. Erre a jelenségre mögött Halverson felfogása szerint az szolgálhat lehetséges magyarázatként, hogy különböző tényezők hatására a fordítóképzés és a tapasztalatszerzés során bizonyos kapcsolódási mintázatok a forrás- és a célnyelvi szemantikai háló között jobban rögzülnek

másoknál, és ily módon bizonyos elemek prediktív értelemben is valószínűbb válaszok lesznek a fordítás folyamatában (vö. Dankó 2021: 26–28). Ebben a kontextusban felvetődik az a kérdés is, hogy a fordítási univerzálék feltevése hogyan értelmezhető Halverson gravitációs vonzás modelljében.²⁷

Egy másik, szintén a fordítási folyamat kutatási terepéhez tartozó jelenség az, amelyet Halverson a fordítás rutinizált (*default*) szakaszaként mutat be (Halverson 2019). A fordítási folyamatot legtöbbször időbeli munkafolyamatként vizsgálják, amely egy (célnyelvi) produktumot hoz létre. Ezen a munkafolyamaton belül a fordítási egységek átváltása egyik nyelvről a másikra kitüntetett terepe a vizsgálódásoknak, és ebben a folyamatban a fordítás többféle módozatával találkozunk: a fordító gyakran hozza meg tudatosan a döntéseit, akár több alternatívát is mérlegelve, többször is visszatérve ugyanarra a fordítási egységre, és többszöri nekifutásra alakítja ki a végső változatot. Van azonban olyan módozata is a fordítói munkának, amikor a fordító mintegy automatikusan választja ki a célnyelvi szerkezeteket, nem mérlegel, hanem a rutinokra hagyatkozva dolgozik. Ezeket a szakaszokat nevezi Halverson rutinizált fordításnak (*default translation*), és két alapkérdést fogalmaz meg vele kapcsolatban: (1) Hogyan jellemezhető kognitív nyelvészeti eszközökkel ez a rutinizált fordítás mint a fordítási cselekmény egyik szakasza? (2) Miképpen tudjuk azonosítani a rutinizált fordítási szakaszokat a fordítási cselekmény adatai alapján?

Halverson ezt a két kérdést a kognitív nyelvészet fogalmi keretére támaszkodva válaszolja meg, abból kiindulva, hogy „a ’rutinizált fordítás’ (*default translation*) fogalma egyértelműen a testesült kogníció (*embodied cognition*) filozófiáján, valamint az ezzel összhangban álló nyelvelméleten (kognitív nyelvten) alapszik”²⁸ (Halverson 2019: 188). A rutinizált fordítást Halverson szerint a következők jellemzik: (i) A fordítási cselekmény során a fordító nem érez extra kihívást, különleges feltételeket, hanem teljes mértékben szokványos helyzetnek érzékeli. (ii) A fordítási cselekmény „könnyebb és gyorsabb”, ami vélhetően annak köszönhető, hogy olyan mentális reprezentációkon dolgozik a fordító elméje, amelyeknek a feldolgozása adott helyzetben alacsony kognitív erőfeszítést (*less effort*) igényel. (iii) A könnyebb erőfeszítés önkéntelenül is vonzza a fordítót, miáltal valószínűbb lesz az adott jelenség felbukkanása a vizsgált fordítás szövegtörzsében (Halverson 2015: 320). Összefoglalva:

Ebben a szakaszban a fordítók megszakítás nélküli szövegrészeket produkálnak. A létrehozott szövegről feltételezhető, hogy könnyen hozzáférhető, rutinszerűen mozgósítható tudáson alapul, beleértve a kétnyelvű nyelvi tudást, a metanyelvi tudást (ideértve a kommunikációs normák ismeretét), valamint

27 Ezt a kérdést itt nem követjük tovább, de lásd Robin (2017) tanulmányát, amelyben a szerző Halverson elméletéből kiindulva rendszerezi a fordítási univerzálékot.

28 „the ‘default translation’ construct rests clearly on an embodied cognition philosophy and a theory of language that is consonant with it (cognitive grammar).”

az adott feladatra vonatkozó tudást. Ez a tudás dinamikus, egyéni és személyes, mégis alapvető kapcsolatban áll azokkal a nyelvi mintázatokkal, amelyek az adott nyelvi közösségeken belül a releváns használati helyzetekre jellemzők.²⁹ (Halverson 2019: 188–189)

A rutinizált fordítási szakaszok a fordítási cselekmény folyamán váltakozhatnak olyan kihívásokkal teli szakaszokkal, amelyekben a fordító a legkülönbözőbb problémákkal szembesül, és amelyek megoldása során megakad a fordítás folyamata. Ha a teljes munkafolyamatot nézzük, akkor a fordítás véglegesítésének szakaszától is különbözik a rutinizált fordítás, hiszen a végső fordítás mindig a produktum rekurrens felülvizsgálatával jár együtt. Fontos kiemelni, hogy egy rutinizált fordítási szakasz detektálása a fordítási munkafolyamatban nem árul el semmit arról, hogy milyen minőségű lesz a fordítás, sokkal inkább arról árulkodik, mi a viszonya az adott fordítási egységekhez a fordítónak a fordítási cselekmény adott szakaszában. Halverson felfogása szerint csak egy online produkciós fázis rögzítése alapján lehet azonosítani egy rutinizált fordítási szakaszt, ehhez azonban megfelelő eljárások szükségesek: például billentyűzetnaplózás (*keystroke logging*) vagy szemmozgáskövető technológia (*eye-tracking technology*).

Arra is fontos felhívni a figyelmet, hogy a rutinizált fordítás fogalma a nyelv Langacker által képviselt kognitív modellje alapján töltődik fel tartalommal. Langacker modelljében a kognitív kompetencia a nyelvi egységek szerkezetének ismeretén túl azokat a mintázatokat és tapasztalatokat is magába foglaló szemantikai háló, amely a használaton alapul (*usage-based*). A használatból származó tapasztalatok rögzítik, hogy milyen nyelvi elemek és konstrukciók mennyire gyakoriak vagy megfelelőek a különböző szövegfajtákban és stílusregiszterekben. Halverson (2019) Verhagen et al. (2018) empirikus kutatására hivatkozva azt is bemutatja, hogy a különféle nyelvi regiszterekből származó tapasztalatok eltérő mentális reprezentációkhoz vezethetnek, ami ily módon regiszterre, szövegtípusra vonatkoztatva teszi specifikálhatóvá a rutinizált fordítás fogalmát.

A rutinizált fordítás kognitív keretben értelmezi a fordító produkciós tevékenységének egy módozatát, amely tehát a fordítási folyamat során vissza-visszatérő szakaszként értelmeződik. Ahogy a gravitációs vonzás hipotézise esetében, itt is felvethető ugyanakkor az, hogy ezt a jelenséget korábban már leírták a fordítás-tudományban. Anthony Pym például fordításdidaktikai perspektívából különbözteti meg azt, amikor a fordító problémákba ütközik, és úgynevezett „döcögő” módba kapcsol (*bump mode*), illetve azt, amikor nem igényel segítséget, és ezért „utazó”

29 „In this phase, translators demonstrate stretches of uninterrupted production. The text produced is assumed to draw on easily accessible, routinized knowledge, including bilingual linguistic knowledge, metalinguistic knowledge (including knowledge of communication norms), and knowledge of the specific task. This knowledge is dynamic, individual, and personal, but maintains a principled relationship to language patterns characteristic of relevant usage situations within the relevant linguistic communities.”

módban dolgozik (*cruising mode*, Pym 2016: 220, Pym 2018). Halverson kognitív és Pym fordításdidaktikai perspektívája megítélésem szerint ugyanannak a jelenségnek különféle szempontok szerinti elemzését adják úgy, hogy a megállapításaik össze is kapcsolhatók egymással. A korábbiakban bemutatott rekurzív modell szintén mutat párhuzamosságot Halverson elméletével, bár Halverson a két modell összeegyeztethetlenségét hangsúlyozza (Halverson 2019).

2.2. A fordítás mint esemény kognitivista szemléletű kutatása

A fordítás mint esemény kognitivista szemléletű kutatási irányait több névvel illetik a nemzetközi szakirodalomban: *Fordítás- és tolmácsolástudomány (Translating and Interpreting Studies – TIS)* (Halverson és Kotze 2022), *Kognitív fordítástudomány (Cognitive Translation Studies – CTS)* (Xiao és Muñoz Martín 2020). A legelterjedtebb megnevezés azonban a *Kognitív fordítás- és tolmácsolástudomány (Cognitive Translation and Interpreting Studies – CTIS)*, amely egy átfogó ernyőterminus, több olyan kutatási tradíció jelölésére, amelynek tárgya „a többnyelvű közvetítéssel megvalósuló kommunikációs események alapját képező kognitív folyamatok”³⁰ (Muñoz Martín és Marín García 2022: 69; vö. még Risku 2014: 334). Képviselői – tudásszociológiai szempontból rendkívül offenzíven – gyakorlatilag mindenféle „kognitív” kutatás folytatóinak tekintik önmagukat. Ezért a saját kutatási tradícióikhoz sorolják a következőket is: *Kognitív transzlatológia (Cognitive Translatology)* (Muñoz Martín 2010, Muñoz Martín, González Fernández 2021, Heltai 2014), *Komputációs transzlatológia (Computational Translatology)*, de azokat a kutatási projekteket is, amelyeket korábban összefoglalóan a *Fordítási folyamat kutatása (Translation Process Research – TPR)* névvel jelöltek (Shreve és Koby 1997).

3.1. A szituált kogníció tétele a fordítás- és tolmácsolástudományban

Ha egyetlen tétellel kellene jellemezni a kognitív fordítás- és tolmácsolástudományt mint irányzatot, az a kogníció szituáltságának (*situated cognition*) a felfogása lenne. A kogníció szituált értelmezése szerint a kogníció emergens jelenség, amely az agy és a környezetének az interakciójaként áll elő: „A gondolkodás cselekvést megcélzó gondolkodás, és mint ilyen, nemcsak az agyban zajlik, hanem az agynak a testtel és a környezettel való kölcsönhatásában jön létre.”³¹ (Muñoz Martín 2017: 564).

30 „cognitive processes underlying multilectal mediated communication events”

31 „Thinking is thinking-for-action, and it is done not only in the brain but by the brain in interaction with the body and the environment.”

A Kognitív fordítás- és tolmácsolástudomány képviselői ezért elutasítják a kogníciónak az agyba zárt, a környezetétől leválasztott komputációs rendszerként való felfogását, és ezzel szemben a kogníciót a 4EA formulával írják le: *embodied, embedded, enactive, extended, and affective*, azaz *testesült, beágyazott, enaktív, kiterjesztett és affektív* jelenségnek tekintik. A kognitív fordítás- és tolmácsolástudomány egyik célja tehát a 4EA felfogás érvényesítésével a kutatás terén, hogy „visszahe-lyezze a fordítót a saját testébe” (Risku és Rogl 2020: 491). A 4EA a következőképp jellemezhető:

- (i) A kogníció testesült (*embodied*), mivel az elme tevékenysége függ az emberi test biofiziológiai sajátosságaitól (pl. hogy felegyenesedve jár, hogy milyen tartományokban működnek az érzékszervei). Ezek a tapasztalatok lecsapódnak a kognícióban is (Lakoff és Johnson 1999: 6).
- (ii) A kogníció beágyazott (*embedded*), mégpedig kettős értelemben: fizikálisan és szociálisan is. Elsődleges hordozója, az agy, fizikai értelemben az emberi test része, az ember pedig mint egyén folyamatosan valamilyen szociális környezetben mozog. Ennélfogva a kognitív tevékenységek, amilyen a fordítás is, nem tanulmányozhatók ezen tényezők figyelembevétel nélkül. Amikor egy fordítási megbízást el kell végezni, akkor a fordítás környezeti tényezői hatással vannak a feladat kivitelezhetőségére, annak sikerességére: ha például ismertek a fordító számára a szövegben használt terminusok, az hatékonyabbá teszi a munkát, hiszen a kognitív feladatot (a megfelelő lexikai egységek kiválasztását) gyorsítja a terminológia ismerete. Nem véletlen, hogy a kognitív erőfeszítés (*cognitive effort*) gyakran áll a kortárs kognitivisták kutatások középpontjában, mint például Pavlović és Jensen (2009) vagy Ferreira és munkatársai munkáiban (2016).
- (iii) A fordítás mint kompetencia a fordító fizikai cselekvéseiben és fordításban használt eszközök révén bontakozik ki (*enacted*), azaz nem csupán egy kognitív folyamat, mivel a fordítás során a kognitív folyamatok a fizikai környezetükkel összehangoltan folynak le. Ez azt jelenti, hogy például a fordítási esemény során a használt eszközök (pl. hogy két monitort használ a legtöbb fordító, vagy hogy a megbízásokat hogyan archiválja mappákban a fordító) a fordító tudásának keletkezési és archiválási helyei, s mint ilyenek a fordítói tudás rekvizitumai. De ide tartoznak azok a „csevegések” is, amelyeket a fordítók egy projekt megvalósítása kapcsán egymással folytatnak egy kávészünetben és amelyek egy fordítói megoldásban öltönek aztán testet. Ebből az is látható, hogy a fordítói tudás individuális és csoportszinten is kibontakozik és mintázatokat alkot (vö. Olohan 2019, Carl 2024, 2025)
- (iv) A kogníció kiterjesztett (*extended*), mivel a kognitív folyamatok külsővé tudnak válni (Risku 2014), például a szakkifejezések folyamatos memorizálása helyett terminológiai adatbázisokat fejlesztünk, vagy éppen fordítóprogramokat, hogy hatékonyabbá és gyorsabbá tegyük a fordítás folyamatát. Ehhez

a témakörhöz kapcsolódik a fordító és a tolmács munkakörnyezetének megszervezése is, valamint a környezeti tényezők hatása a fordítási eseményre. Ezek vizsgálatával ergonómiai (Ehrensberger-Dow és O'Brien 2015, Ehrensberger-Dow 2017, Ehrensberger-Dow 2021a, 2021b, Teixeira és Zapata 2024), valamint eko-transzlatológiai kutatások foglalkoznak (Cronin 2021).

- (v) Végül a kogníció affektív (*affective*), azaz a különböző érzelmek, attitűdök szintén hatással vannak a fordítási esemény lefolyására és kimenetelére. (Rövid, de lényegre törő áttekintéssel szolgál a témában Apfelthaler (2021) és Hubscher-Davidson (2021).

3.2. A kognitív fordítás- és tolmácsolástudomány módszertana

A kognitív fordítás- és tolmácsolástudomány alapvető módszertani feltevései szorosan kapcsolódnak a szituált kogníció alapvetéséhez. Jakobsen (2014: 75–76) a következőképpen írja le ezeket módszertani feltevéseket:

1. *Az elme–agy-viselkedés kontinuitáskorreláció feltevése:* a kognitív aktivitásnak megfigyelhető és mérhető viselkedésbeli korrelátumai vannak, amelyek adatok formájában rögzíthetők. Ezek az adatok (*User Activity Data*, UAD) lehetnek az elme tevékenységének (agyhullámok) megnyilvánulásai, testi kifejeződései (testhő, az arckifejezés változásai, gesztusok, testtartás változása, szemmozgás változása, hangszín és artikuláció változása, a kéz és az ujjak mozgása a billentyűzet használata során). Ezeket összefoglalóan mikroszintű viselkedési adatoknak nevezhetjük
2. *A problémafolyamat és az erőfeszítéstartam korrelációjának feltevése:* a mikroszintű viselkedések során a tapasztalt szünetek (*latencies*) mérése ugyanolyan fontos adatforrás, mint magának a viselkedésnek a detektálása.
3. *A multimetodológiai megközelítés melletti elkötelezettség:* többféle adatforrás és módszer használata és kombinálása erősebb feltevések megfogalmazását teszi lehetővé ugyanarról a fordítási/tolmácsolási jelenségről (Halverson 2017a).

A módszertani sokféleség egyfelől azt jelenti, hogy a kognitív irányzatok bővítik a kutatás eszköztárát az újabb, leginkább neurológiai módszerek (EEG, fMRI) felhasználásával, de ide sorolhatjuk a billentyűzet naplózását (*keystroke logging*) vagy a szemmozgáskövető technológiákat (*eye-tracking technologies*) és a képernyőrögzítést (*screen recording*) is. A kutatások empirikus megalapozását ezek a módszerek jelentős mértékben növelik, mivel egy teljesen új adattípust emelnek be a kutatásba: a közvetlenül nem nyelvi, hanem a fordító agyi tevékenységét mérő módszerek közvetítette adatok típusát (Alves és Hurtado Albir 2017: 537). Ezek az adatok így kiegészíthetik a korábbi

adattípusokat, azaz a fordítási eseményből kinyerhető, közvetlenül hozzáférhető nyelvi viselkedés adatait. A módszertani pluralizmus azonban nemcsak a módszertan bővítését, hanem a módszerek egymással való kombinálását is jelenti, azaz a korábban már meghonosodott fordítás- tolmácsoláskutatási módszerek és a neurológiai, pszichológiai kísérleti és laboreljáráások kombinációját annak érdekében, hogy a szituált kogníció sokszínű beágyazottságát egyaránt lehessen vizsgálni a valóságban és az agyban (vö. áttekintésül Jakobsen 2014, Alves 2015, Tymoczko 2015).

A módszertanok kombinációjára kiváló példa a mentális ráfordítás/kognitív erőfeszítés (*mental load/cognitive effort*) kutatása, amely szemmozgáskövetési eljárásokból és billentyűzetnaplózásból származó adatokat kombinál retrospektív interjúadatokkal a fordítási folyamat egyes szakaszainak pontosabb lehatárolására: szegmentálás, rutinizált fordítás és kihívások (részletesebben lásd Halverson 2017b, Lacruz 2017). Továbbá érdemes rámutatni, hogy a fordítástudományban vannak hagyományosnak is nevezhető kvantitatív módszerek, például a korpusznyelvészeti eljárások (Robin et al. 2017, Seidl-Péché 2020), amelyek szintén összekapcsolhatók kognitív nyelvészeti kutatásokkal (Rodríguez-Inés 2017).

A kvantitatív eljárások mellett azonban a kvalitatív módszerek is fontos szerepet kapnak a kognitivisták kutatásokban. A továbbiakban bemutatandó etnográfiai módszer azért is érdekes ebben a kontextusban, mivel ráirányítja a figyelmet arra, hogy a kognitivisták irányzatok nemcsak az élettudományok módszertana, hanem a hagyományos társadalomtudományok felé is nyitnak. Az etnográfiai módszer (és a vele kombinált más kvalitatív eljárások) használata ugyanis egyre inkább teret nyer a fordítástudományban, mégpedig a különféle fordítói munkakörnyezetek szociokognitív kutatásában.

Az etnográfiai módszertan (Risku 2014, Risku et al. 2022) a fentiekben vázolt, alapvetően az agyban zajló folyamatok mérésére szolgáló eszköztár kiegészítéseként kerül a kognitív fordítástudomány módszerei közé. Az etnográfiai módszertan ugyanis a társadalomtudományokban meghonosodott kvalitatív eljárások összefoglaló elnevezése. Ezekkel a módszerekkel az úgynevezett kiterjesztett kogníció (*extended cognition*) szerveződési formáit lehet vizsgálni a fordítói munkakörnyezetben, résztvevő megfigyelés formájában. A cél „[...] leírni, vagy legalább megközelítő pontossággal megragadni a résztvevők nézőpontját a saját, autentikus cselekvési helyzetekben, és képesnek lenni arra, hogy bemutassuk, miként konstruálnak értelmes cselekvést, illetve miként strukturálják a kutatás tárgyát. A kutatás tárgya éppen ezért úgy írható le, mint a mindennapi megismerés „módszertana”.³² (Risku 2014: 337)

Az etnográfiai módszertanba, amely azoknak az antropológusoknak a munkamódszereihez hasonlítható, amelyekkel újonnan felfedezett kultúrákat írnak le, többféle eljárás is beletartozik, például a megfigyelés, az interjúkészítés és a munkafolyamat

32 „[...] to describe or at least approximate the perspective of the participants in their authentic situations of action, and being able to show how they construct meaningful action and structure the research object. Accordingly, the object of research can be described as the ‘methodology’ of everyday cognition.”

naplózása. A többféle eljárás használata tudatos elkötelezettség a kutatásban, mivel a kutatás tárgya, azaz a fordítói munkakörnyezet feltérképezése kognitivisták perspektívából, egyénfüggő, soktényezős jelenség, és miként azt Risku (2014: 339) hangsúlyozza, nincs megalapozott kutatási tradíció, amelyre támaszkodni lehetne.

Risku, Winhager és Apfelthaler (2013) egy esettanulmánya is részben egy szociológiai-etnológiai modellre (Schweizer 1996) támaszkodik, amikor feltárja, hogy egy szabadúszó fordító miként externalizálja a fordítási cselekmény egyes mentális folyamatait, és miként alakítja át azt a kognitív teret, amelyben a fordításokon dolgozik, egy interaktív, fizikális-mentális fordítói környezetté. A kutatás eredményeként kirajzolódik a fordító szakmai hálója (megbízó, fordítóiroda, szakértő, segítő kolléga), és az is modellálható, hogy kommunikáció és döntések tekintetében mely ágensnek mekkora a súlya. Mindez arról tanúskodik, hogy a fordítói döntések végső soron akkor sem egyszemélyesek, ha a fordító egyedül dolgozik a projekten. A fordító külső (azaz nem mentális) forrásokra támaszkodva végzi a munkáját (szótárak, korábbi fordítások, terminológiai adatbázisok, internetes források), amelyek szintén súlyozódnak a szerint, hogy mennyit használja őket (időben), illetve hogy a használatuk mennyiben jelenik meg a fordító döntéseiben, illetve a fordítás végeredményében, azaz a célnyelvi szövegben. Az alternatívák mérlegelésének papírra vetése ugyanúgy a fordítói döntések externalizálásának egy formája, ahogyan a kollégákkal folytatott eszmecsere is egy-egy terminus helyes megfeleltetéséről.

A környezettanulmányok, azaz a fordító és munkakörnyezete tekintetében folytatott ergonómiai kutatások sok mindenre kiterjedhetnek: a technikai és a fizikai környezetre, a gazdasági tényezőkre, valamint a szociális kapcsolatok vizsgálatára, beleértve a közösségi média beépülését a fordítói munkafolyamatba, stb. Ezek olyan kutatási témák, amelyek ma is gyerekcipőben járnak. Fokozott figyelmet kölcsönöz a témának, hogy a nagy nyelvi modellek használata újfajta externalizációnak tekinthető a fordítási eseményben, és valószínűleg sokat megtudhatnánk a fordítók munkájának megváltozásáról, ha kognitív etnográfiai vizsgálatok révén összevethetővé válnának a korábbi kutatások eredményei és a mesterséges intelligencia megváltoztatta munkakörnyezetben végzett fordítás sajátosságai. Risku (2017: 295–304) további példaelemzéseket mutat be, többek között a fordítóirodai projektmenedzsment, a műfordítás, a bírósági tolmácsolás és más további területekről is. A legfrissebb kutatásokról pedig áttekintést ad Risku, Rogl és Milosevic gyűjteményes kötete (2019).

3. Lehetőségek és kihívások

A kognitivisták szemléletű kutatások leginkább új technikai eljárások meghonosításával és új fogalmi keretekkel bővítették a kutatásokat. Ugyanakkor a fordítástudomány kutatási témáiban, legalábbis a jelen állás szerint, kevésbé tekinthetjük újszerűen paradigmátikus irányzatnak. Ahogyan Muñoz Martín (2017: 565) fogalmaz

a kognitivisták szemléletű kutatásokkal kapcsolatban: „új irányokra és lehetőségekre vonatkozó javaslatok tárháza, amelyek sok ígéretet hordoznak, de (egyelőre még) nem feltétlenül álltak össze egy teljes értékű új paradigmává”.³³ Még az olyan tipikus kognitivisták kutatási témák sem számítanak újnak, mint a mentális vagy a kognitív erőfeszítés, hiszen Hans Krings már 2001-ben különbséget tesz a kognitív erőfeszítés (*cognitive effort*) és a technikai ráfordítás (*technical effort*) között, amelyek közösen alkotják a fordítás időbeli ráfordítását (*temporal effort*) (Krings 2001). Ugyanígy korábbi témák újszerű megközelítésével találkozunk a halversoni rutinizált fordítás vagy akár a rekurzív modell hipotézise esetében is, ahogyan ezt fentebb bemutattam. A kognitivisták fordítástudomány számára ezért folyamatos kihívást jelent, hogy ne csak az új technikai vagy módszertani lehetőségeket lássák benne (vö. Heltai 2014), hanem egy olyan megalapozott elméleti és módszertani háttérrel rendelkező irányzatot, amely ezért „erősebb” hipotézisek megfogalmazására ad lehetőséget.

3.1. Lehetőségek

A fenti összefoglalóban nem tértem ki külön a tolmácsoláskutatásra, holott igen szer-teágazóak a kutatások. Összefoglalóként lásd Ferreira, Schwieter és Gile (2015), Ahrens (2017), Muñoz Martín és Rojo López (2025) munkáit, valamint Seleskovich és Lederer interpretációs modelljének kognitivisták értelmezését Fougner Rydning (2005) tanulmányában, aki a fogalmi integráció (*blending*) elméletével kapcsolja össze az interpretációs modell „értelem” (*sense*) fogalmát.

A kognitivisták kutatások olyan újabb témákkal is szolgálnak, amelyek a fordítás eseményének korábban szintén a perifériáján helyezkedtek el. Az egyik ilyen terület a fordítási esemény szereplőinek egymáshoz való viszonya. Vajon ugyanolyan nyelvi viselkedést, nyelvi mintázatokat produkálunk-e, ha egy harmadik fél, egy tolmács is jelen van, mint amikor nincs közvetítő? Vajon a fordító ugyanolyan módon konstruálja-e meg a címetjét, min egy író valamilyen egynyelvű szituációban (vö. Muñoz Martín és Martín de León 2021:64). Hasonlóan alulreprezentált terület a fordítási esemény szereplőinek érzelmi viszonyulása a nyelvi közvetítés különféle aspektusaihoz és résztvevőihez (vö. Ramos 2016; Ramos és Rojo 2014; Rojo et al. 2014; Rojo 2017).

Az olvasás- és íráskutatás kapcsolata a kognitív fordításkutatással ugyancsak kevésbé feltérképezett terület, amely új perspektívát nyithat (vö. Immonen 2006; Göpferich et al. 2008). Sokat ígérő kutatási témák találhatók az inter- és intralingvális fordítás területén is. A lengyel ParaTrans projekt beszámolóiban arról olvashatunk (Whyatt 2017: 186–187), hogy a nyelvek közötti fordítás és a nyelven belüli fordítás (parafrázis)

33 „a series of suggestions of new venues and possibilities that show much promise but do not necessarily add up (yet) to a full-blown new paradigm.”

készítése egymáshoz hasonló döntési helyzetekkel jár, ezért a nyelvek közötti fordításokban feltárt döntési eljárásokról (és a mögöttes kognitív kompetenciákról) felhalmozott kutatási eredmények vélhetőleg felhasználhatók a nyelven belüli fordítás kutatásában is. Ez azért is figyelemreméltó, mivel viszonylag ritka, hogy a fordítástudományi kutatások kiindulópontjai, megtermékenyítői más területeken folyó kutatásoknak. Összességében egyetérthetünk Ana Rojo megállapításával: „A fősodorba tartozó olyan témák, mint például a problémamegoldás vagy a döntéshozatal, továbbra is a vizsgálódások tárgyát képezik, ugyanakkor immár megnyílt az út a pszichológiai, érzelmi és társas tényezők kutatása előtt.”³⁴ (Rojo 2017: 371)

Nem feltétlenül új kutatási téma a fordítói és a tolmácsolási kompetencia elsajátításának kérdésköre, vagyis annak a kérdése, hogy miként jön létre, milyen fázisokat különböztethetünk meg, és hogyan fejleszthető a fordítói és a tolmácsolási kompetencia. A témában már az 1970-es évektől találkozunk elszórt vizsgálatokkal, de átfogó empirikus kutatásokkal csak a 2000-es évek elejétől találkozunk (vö. Alves és Hurtado Albir 2017: 540, valamint magyarul Lesznyák 2024b). Módszertanilag mára elmozdulás történt a kis adatszámú, nem reprezentatív adatgyűjtésen alapuló kutatásoktól az extenzívebb adatmennyiségek feldolgozása felé, és a kognitivisták eszköztár intenzívebb jelenlétének (és természetesen más módszertani, így például a korpusznyelvészeti fejleményeknek) köszönhetően sokkal megbízhatóbb, adatorientált kutatások folytathatók ezen a területen is (vö. Alves és Hurtado Albir 2017).

3.2. Kihívások

Az egyik kihívás, amellyel minden fordítástudományi kutatásnak számot kell vetnie, a nyelvi közvetítés komplex természete, azaz a kutatási tárgy kijelölése, lehatárolása problémájával (Klaudy 2020: 1–22). Az olyan kutatások, amelyek esetében a módszer megválasztása döntő a kutatás eredményessége szempontjából, fokozott odafigyelést igényel az elméleti konstrukciók, a módszerek, valamint az adatforrások megválasztása, kombinálhatóságuk felmérése, továbbá a technikák helyes használata is. Más szóval a kognitív kutatások, mind az elméleti fogalmak, mind a módszertani megalapozottság tekintetében fokozott módszertani és elméleti önreflexiót igényelnek, ami előrevetíti a tudományfilozófiai, úgynevezett metasztintű vizsgálódások megjelenésének igényét (vö. Alves és Hurtado 2017: 546–550; Muñoz Martín és Rojo Lopez 2025).

Módszertani értelemben az újítások egyik fontos következménye, hogy átalakul a fordítástudomány kutatási környezete. Ezeknek az eljárásoknak a helyes kezelése olyan technikai és részben elméleti felkészültséget igényel, amely több tekin-

³⁴ „Mainstream topics, such as problem solving or decision making, are still investigated, but a door is opened to psychological, emotional, and social factors.”

tetben is eltér a hagyományos módszerektől. Míg az olyan módszerek, amelyek a nyelvészet, illetve más bölcsészet- vagy társadalomtudományokhoz kötődnek, nem lépik túl a fordítástudomány kutatási hagyományának diszciplináris kereteit (és a kutatói utánpótlás képzésében is helyet kapnak), addig az olyan módszerek, mint az EEG vagy az fMRI alkalmazása, egészen más, pszicholingvisztikai, neurobiológiai előképzettséget igényelnek (Mellinger és Hanson 2022: 317). Ennélfogva a hagyományos kutatási projektektől eltérően az újabb módszerek alkalmazása gyakran nem fordítástudományi háttérrel rendelkező szakértőkkel történő kollaborációt, illetve kutatási laborkörnyezetet igényelnek, és ez olyan új kihívás, amelynek a fordítás- és tolmácsoláskutatás intézményi hátterének is számot kell vetnie a jövőre nézve.

Végezetül az is fontos jövőbeni kihívásként fogalmazódik meg a kognitivistá szemléletű kutatásokban, hogy alkalmazott tudományként hasznos eszközöket hozzon létre és ajánljon a fordítói és a tolmácsolási gyakorlat számára.

4. Összefoglalás

Ebben a tanulmányban a *fordítás mint (mentális) cselekmény* és a *fordítás mint (szociokognitív) esemény* kutatásának főbb irányait mutattam be és villantottam fel példaelemzéseket azzal a céllal, hogy (1) szemléltessem azokat a fogalmi és módszertani újításokat, amelyeket a kognitív szemléletnek köszönhet a fordítástudomány, illetve hogy (2) felvázoljam jövőbeni kutatások lehetséges témáit. A fenti áttekintés egyik tanulsága, hogy napjainkban a kognitivistá szemléletű fordítás- és tolmácsoláskutatás sokszínű kutatási területté nőtte ki magát: klasszikus témákat új fogalmi kerettel és módszertani apparátussal vizsgál, korábbi eredményeket erősít meg, vagy éppen finomít. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy több olyan kihívásra kell választ adnia, amelyek meghatározzák jövőbeni sorsát a fordítástudomány alakulásában.

Irodalom

- Ahrens, B. 2017. Interpretation and cognition. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 445–460. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch24>
- Alves, F. 2015. Translation process research at the interface: Paradigmatic, theoretical, and methodological issues in dialogue in Cognitive Science, expertise studies, and Psycholinguistics. In: Ferreira, A. Schwieter, John W. (eds) *Psycholinguistic and Cognitive Inquiries into Translation and Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins. 17–40. <https://doi.org/10.1075/btl.115.02alv>
- Alves, F., Hurtado Albir, A. 2017. Evolution, challenges, and perspectives for research on cognitive aspects of translation. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 537–554. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch29>
- Alves, F., Jakobsen A. L. (eds) 2021. *The Routledge Handbook of Translation and Cognition*. London/New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315178127>
- Apfelthaler, M. 2021. Empathy. In: van Doorslaer, L., Gambier, Y. (eds) *Handbook of Translation Studies: Vol. 5*. Amsterdam: John Benjamins. 59–65. <https://doi.org/10.1075/hts.5.emp2>
- Benczes R., Kövecses Z. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630597340>
- Bermúdez, J. L. 2020. *Cognitive Science. An Introduction to the Science of the Mind*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108339216>
- Carl, M. 2023. The Monitor Model and its misconceptions. A clarification. In: Lacruz, I. (ed.) *Translation in Transition: Human and Machine Intelligence*. Amsterdam: John Benjamins. 257–281. <https://doi.org/10.1075/ata.xx.12car>
- Carl, M. 2024. An active inference agent for modeling human translation processes. *Entropy*, Vol. 26 No. 616. <https://doi.org/10.3390/e26080616>
- Carl, M. 2025. Representationalism and enactivism in Cognitive Translation Studies: a predictive processing perspective. *Information* Vol. 16 No. 751. <https://doi.org/10.3390/info16090751>
- Chesterman, A. 2009. The name and nature of translator studies. *HERMES – Journal of Language and Communication in Business* Vol. 22 No. 42. 13–22. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v22i42.96844>
- Chesterman, A. 2013. Models of what processes? *Translation and Interpreting Studies* Vol. 8. No. 2. 155–168. <https://doi.org/10.1075/tis.8.2.02che>
- Cronin, M. 2021. Ecology of translation. In: van Doorslaer, L., Gambier, Y. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Vol. 5. Amsterdam: John Benjamins. 45–51. <https://doi.org/10.1075/hts.5.eco1>
- Dankó Sz. 2021. *Alul- és felülreprezentált elemek a fordított szövegekben. Korpusznyelvészeti elemzés*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2021.030>
- de Groot, A. M. B. 1992. Bilingual lexical representation: A closer look at conceptual representations. In: Frost, R., Katz L. (eds) *Orthography, Phonology, Morphology, and Meaning*. North-Holland. 389–412. [https://doi.org/10.1016/S0166-4115\(08\)62805-8](https://doi.org/10.1016/S0166-4115(08)62805-8)

- de Groot, A. M. B. 1997. The cognitive study of translation and interpretation. Three approaches. In: Shreve, G. M., Danks, J. H., Fountain S. B., Micheal, M. (eds) *Cognitive Process in Translation and Interpreting*. London: SAGE. 25–56. <https://hdl.handle.net/11245/1.128671>
- Eckardt, B. von 1995. *What is Cognitive Science?* Cambridge, MA: The MIT Press.
- Ehrensberger–Dow, M. 2017. An ergonomic perspective of translation. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 332–349. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch18>
- Ehrensberger–Dow, M. 2021a. Translation, ergonomics and cognition. In: Alves, F., Jakobsen A. L. (eds) *The Routledge Handbook of Translation and Cognition*. London/New York: Routledge. 147–160. <https://doi.org/10.4324/9781315178127-11>
- Ehrensberger–Dow, M. 2021b. Ergonomics and translation workplaces. In: van Doorslaer, L., Gambier, Y. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Vol. 5. Amsterdam: John Benjamins. 67–71. <https://doi.org/10.1075/hts.5.erg1>
- Ehrensberger–Dow, M., O’Brien, S. 2015. Ergonomics of the translation workplace: Potential for cognitive friction. *Translation Spaces* Vol. 4 No. 1. 98–118. <https://doi.org/10.1075/ts.4.1.05ehr>
- Fauconnier, G. 1985/1994. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge, MA/New York: The MIT Press/Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511624582>
- Fauconnier, G., Turner, M. 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* Vol. 22. No. 2. 133–187. [https://doi.org/10.1016/S0364-0213\(99\)80038-X](https://doi.org/10.1016/S0364-0213(99)80038-X)
- Fauconnier, G., Turner, M. 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind’s Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Ferreira, A., Schwieter, J. W., Gile, D. 2015. The position of psycholinguistic and cognitive science in translation and interpreting. An introduction. In: Schwieter, J. W., Ferreira, A. (eds) *Psycholinguistic and Cognitive Inquiries into Translation and Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins. 3–15. <https://doi.org/10.1075/btl.115.01fer>
- Ferreira, A., Schwieter, J. W., Gottardo, A., Jones, J. 2016. Cognitive effort in direct and inverse translation performance: Insight from eye-tracking technology. *Cadernos de Tradução* Vol. 36. No. 3. 60–80. <https://doi.org/10.5007/2175-7968.2016v36n3p60>
- Fillmore, C. J. 1976. Frame semantics and the nature of language. *Annals of the New York Academy of Sciences* Vol. 280. 20–32. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1976.tb25467.x>
- Fougner Rydning, A. 2005. The return of sense on the scene of Translation Studies in the light of the Cognitive Blending Theory. *Meta* Vol. 50. No. 2. 392–404. <https://doi.org/10.7202/010989ar>
- Göpferich, S., Jakobsen, L. A., Mees, I. M. (eds) 2008. *Looking at Eyes: Eyes Tracking Studies of Reading and Translation Processing*. Copenhagen Studies in Language 36. Copenhagen: Samfundslitteratur Press. <https://doi.org/10.7202/1011266ar>
- Gutt, E-A. 1991. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. 2nd ed. Manchester: St. Jerome.
- Halverson, S. L. 2003. The cognitive basis of translation universals. *Target* Vol. 15. No. 2. 197–241. <https://doi.org/10.1075/target.15.2.02hal>
- Halverson, S. L. 2007. A Cognitive Linguistic Approach to Translation Shifts. *Belgian Journal of Linguistics* Vol. 21. No.1. 105–121. <https://doi.org/10.1075/bjl.21.08hal>

- Halverson, S. L. 2015. Cognitive Translation Studies and the merging of empirical paradigms. The case of ‘literal translation’. *Translation Spaces* Vol. 4 No. 2, 310–340. <https://doi.org/10.1075/ts.4.2.07hal>
- Halverson, S. L. 2017a. Multimethod Approaches. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 195–212. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch11>
- Halverson, S. L. 2017b. Gravitational pull in translation. Testing a revised model. In: De Sutter, G., Lefer, M.-A., Delaere, I. (eds) *Empirical Translation Studies*. Berlin: De Gruyter. 9–45. <https://doi.org/10.1515/9783110459586-002>
- Halverson, S. L. 2019. ‘Default’ translation. A construct for cognitive translation and interpreting studies. *Translation, Cognition & Behavior* Vol. 2. No. 2. 187–210. <https://doi.org/10.1075/tcb.00023.hal>
- Halverson, S. L. 2021. Translation, linguistic commitment and cognition. In: Alves, F., Jakobsen A. L. (eds) *The Routledge Handbook of Translation and Cognition*. London/New York: Routledge 37–51. <https://doi.org/10.4324/9781315178127>
- Halverson, S. L., Kotze, H. 2022. Sociocognitive constructs in Translation and Interpreting Studies (TIS). Do we really need concepts like *norms* and *risk* when we have a comprehensive usage based theory of language? In: Halverson, S. L., García, Á. M. (eds) *Contesting Epistemologies in Cognitive Translation and Interpreting Studies*. Amsterdam/Philadelphia: Routledge. 51–79. <https://doi.org/10.4324/9781003125792-5>
- Heltai P. 2003. Az explicitáció egyes kérdései angol–magyar szakfordításban. In: F. Silye M. (szerk.) *Porta Lingua: Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. Debrecen: DE ATC 173–198.
- Heltai P. 2009. Fordítás, relevancia, feldolgozás. In: Nádor O. (szerk) *A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai* 5/1. Budapest: MANYE – Balassi Intézet. 27–53.
- Heltai P. 2014. Pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai eljárások a fordítástudományban. *Fordítástudomány* 16. évf. 2. szám. 5–23.
- Heltai P. 2023. *Bevezetés a fordítástudományba. Posztgraduális szakfordítói képzések számára*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L’Harmattan Kiadó. <https://doi.org/10.35924/fordtud.27.1.11>
- Hubscher-Davidson, S. 2021. Emotions and translation. In: van Doorslaer, L., Gambier, Y. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Vol. 5. Amsterdam: John Benjamins. 53–58. <https://doi.org/10.1075/hts.5.emo1>
- Immonen, S. 2006. Translation as a writing process. Pauses in translation versus monolingual text production. *Target* Vol. 18. No. 2. 313–335. <https://doi.org/10.1075/target.18.2.06imm>
- Jakobsen, A. L. 2014. The development and current state of translation process research. In: Brems, E., Meylaerts, R., van Doorslaer, L. (eds) *The Known Unknowns of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 65–88. <https://doi.org/10.1075/bct.69.05jak>
- Jakobsen, A. L., Alves, F. 2021. Introduction. In: Alves, F., Jakobsen, A. L. (eds) *The Routledge Handbook of Translation and Cognition*. London/New York: Routledge. 1–21. <https://doi.org/10.4324/9781315178127>

- Jääskeläinen, R. 2017. Verbal reports. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell, 213–231. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch12>
- Klaudy K. 2018. Az átváltási műveletek rendszere. *Modern Nyelvoktatás* 24. évf. 2–3. szám. 5–16. <http://real.mtak.hu/id/eprint/125010>
- Klaudy K. 2020. *Tézisek a fordítástudományról. Új fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Kövecses Z. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Kövecses, Z. 2020. *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108859127>
- Krings, H. P. 2001. *Repairing Texts: Empirical Investigations of Machine Translation Post-Editing Processes*. Kent, Ohio: Kent State University Press. <https://doi.org/10.7202/008026ar>
- Lacruz, I. 2017. Cognitive effort in translation, editing, and post-editing. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 386–401. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch21>
- Lakoff, G. 1993. The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, A. (ed.) *Metaphor and Thought*. Second edition. Cambridge/New York: Cambridge University Press. 202–251. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>
- Lakoff, G., Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G., Narayanan, S. 2025. *The Neural Mind. How Brains Think*. Chicago: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226835891>
- Langacker, R. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- Lesznyák M. 2024a. Folyamatorientált kutatások a fordítástudományban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 71–93. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/4>
- Lesznyák M. 2024b. A fordítói kompetencia vizsgálata. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 49–70. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/3>
- Meijer, P. J. A., Tree, J. E. 2003. Building syntactic structures in speaking: a bilingual exploration. *Experimental Psychology* Vol. 50. 184–195. <https://doi.org/10.1026/1617-3169.50.3.184>
- Mellinger, C. D., Hanson, T. A. 2022. Research data. In: Zanettin, F., Rundle, C. (eds) *Routledge Handbook of Translation and Methodology*. London/New York: Routledge. 307–323. <https://doi.org/10.4324/9781315158945>
- Muñoz Martín, R. 2010. On paradigms and Cognitive Translatology. In: Shreve, G. M., Angelone, E. (eds) *Translation and Cognition*. Amsterdam: John Benjamins. 169–187. <https://doi.org/10.1075/ata.xv.10mun>
- Muñoz Martín, R., 2017. Looking toward the future of Cognitive Translation Studies. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 555–572. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch30>

- Muñoz Martín, R., González Fernández, C. A. 2021. Cognitive Translatology: a primer, revisited. 语言、翻译与认知 (*Studies in Language, Translation & Cognition*) Vol. 1. No. 1. 131–165. <https://hdl.handle.net/11585/828295>
- Muñoz Martín, R., Marín García, Á. 2022. From the black box to Cognitive Translation and Interpreting Studies, but still part of the original Descriptive Translation Studies. In: Aixelá, J. F., Olalla-Soler, C. (eds) *50 Years Later. What Have We Learnt after Holmes (1972) and Where Are We Now?* Las Palmas de Gran Canaria: Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, Servicio de Publicaciones y Difusión Científica. 69–92. <https://hdl.handle.net/11585/893963>
- Muñoz Martín, R., Martín de León, C. 2021. Translation and cognitive science. In: Alves, F., Jakobsen, A. L. (eds) *The Routledge Handbook of Translation and Cognition*. London/ New York: Routledge. 52–68. <https://doi.org/10.4324/9781315178127>
- Muñoz Martín, R., Rojo López, A. M. 2025. Introduction: Research methods in Cognitive Translation and Interpreting Studies. In: Rojo López, A. M., Muñoz Martín, R. (eds) *Research Methods in Cognitive Translation and Interpreting Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 1–20. <https://doi.org/10.1075/rmal.10.intro?locatt=mode:legacy>
- Neubert, A. 1994. Competence in translation: A complex skill, how to study and how to teach it. In: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F., Kaindl, K. (eds) *Translation Studies. An interdisciplinary*. Amsterdam: John Benjamins. 411–420. <https://doi.org/10.1075/btl.2.48neu>
- Olalla-Soler, C., Aixelá, J.F., Rovira-Esteva, S. 2022. Fifty Years of Hectic History in Translation Studies. In: Aixelá, J.F., Olalla-Soler, C. (eds) *50 Years Later. What Have We Learnt after Holmes (1972) and Where Are We Now?* Las Palmas de Gran Canaria: Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, Servicio de Publicaciones y Difusión Científica. 12–37. <https://doi.org/10.20420/1699.2022.646>
- Olohan, M. 2019. Knowing in translation practice. A practice-theoretical perspective. In: Risku, H., Rogl, R., Milošević, J. (eds) 2019. *Translation Practice in the Field. Current research on socio-cognitive processes*. Amsterdam: John Benjamins. 161–182. <https://doi.org/10.1075/bct.105.08olo>
- Pavlović, N., Jensen, K. 2009. Eye tracking translation directionality. In: Pym, A., Perekrestenko, A. (eds) *Translation Research Projects 2*. Tarragona, Spain: Intercultural Studies Group. 93–109. https://researchprofiles.ku.dk/files/131449266/2009_Eye_tracking_translation_directionality_PavlovicJensen.pdf
- Pléh Cs. 1998. *Bevezetés a megismeréstudományba*. Typotex: Budapest.
- Potter, M. C., Lombardi, L. 1998. Syntactic priming in immediate recall of sentences. *Journal of Memory and Language* Vol. 38. 265–282. <https://doi.org/10.1006/jmla.1997.2546>
- Pym, A. 2016. *Translation Solutions for Many Languages. Histories of a Flawed Dream*. London: Bloomsbury. <https://doi.org/10.5040/9781474261128>
- Pym, A. 2018. A typology of translation solutions. *The Journal of Specialised Translation* No. 30. 41–65. <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2018.195>
- Ramos Caro, M. 2016. Testing audio narration: The emotional impact of language in audio description. *Perspectives* Vol. 24. No. 4. 606–634. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2015.1120760>
- Ramos Caro, M., Rojo, A. 2014. „Feeling” audio description. Exploring the impact of AD on emotional response. *Translation Spaces* Vol. 3. 133–150. <https://doi.org/10.1075/ts.3.06ram>

- Risku, H. 2014. Translation process research as interaction research: From mental to socio-cognitive processes. *MonTi* 331–353. <https://doi.org/10.6035/MonTI.2014.ne1.11>
- Risku, H. 2017. Ethnographies of translation and situated cognition. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 290–310. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch16>
- Risku, H., Windhager, F., Apfelthaler, M. 2013. A dynamic network model of translatorial cognition and action. *Translation Spaces* Vol 2. No. 1. 151–182. <https://doi.org/10.1075/ts.2.08ris>
- Risku, H., Rogl, R. 2020. Translation and situated, embodied, distributed, embedded and extended cognition. In: Alves, F., Jakobsen, A. L. (eds) *The Routledge Handbook of Translation and Cognition*. London/New York: Routledge. 478–499. <https://doi.org/10.4324/9781315178127>
- Risku, H., Rogl, R., Milošević, J. (eds) 2019. *Translation Practice in the Field. Current research on socio-cognitive processes*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/bct.105>
- Risku, H., Hirvonen, M., Rogl, R., Milošević, J. 2022. Ethnographic research. In: Zanettin, F., Rundle, C. (eds) *Routledge Handbook of Translation and Methodology*. London/New York: Routledge. 324–339. <https://doi.org/10.4324/9781315158945>
- Robin, E. 2017. Translation universals revisited. *FORUM. Revue internationale d'interprétation et de traduction / International Journal of Interpretation and Translation* Vol. 15.1. 51–66. <http://doi.org/10.1075/forum.15.1.03rob>
- Robin, E., Götz, A., Pataky, É., Szegh, H. 2017. Translation Studies and Corpus Linguistics. *Acta Universitatis Sapientiae Philologica* Vol. 9. No. 3. 99–116. <http://doi.org/10.1515/ausp-2017-0032>
- Rodríguez-Inés, P. 2017: Corpus-based insights into cognition. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 265–289. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch15>
- Rojo, A., Ibarretxe-Antuñano, I. (eds) 2013. *Cognitive Linguistics and Translation. Advances in Some Theoretical Models and Applications*. Berlin, Boston: de Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110302943>
- Rojo, A. 2017. The role of emotions. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 369–385. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch20>
- Rojo, A., Ramos, M., Valenzuela, J. 2014. The emotional impact of translation: A heart rate study. *Journal of Pragmatics* Vol. 71. 31–44. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.07.006>
- Rojo López, A. M., Muñoz Martín, R. 2025. (eds) *Research Methods in Cognitive Translation and Interpreting Studies*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/rmal.10?locatt=mode:legacy>
- Rosch, E. 1973. Natural categories. *Cognitive Psychology* Vol. 4. 328–350.
- Rosch, E. 1975. Cognitive representation of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology* Vol. 104. No. 3. 192–233.
- Saldanha, G., O'Brien, S. 2013. *Research Methodologies in Translation Studies*. London/New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315760100>
- Schaeffer, M., Carl, M. 2013. Shared representations and the translation process: A recursive model. *Translation and Interpreting Studies* Vol. 8. No. 2. 169–190. <https://doi.org/10.1075/tis.8.2.03sch>

- Schweizer, T. 1996. *Muster sozialer Ordnung: Netzwerkanalyse als Fundament der Sozial-ethnologie*. Berlin: D. Reimer.
- Schwierter, J., Ferreira, A. (eds) 2017. *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119241485>
- Seeber, K. 2011. Cognitive load in simultaneous interpreting: Existing theories – new models. *Interpreting* Vol. 13. No. 2. 176–204. <https://doi.org/10.1075/intp.13.2.02see>
- Seresi M. 2022. Kutatási adatok kezelése a fordítástudományban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 93–107. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/6>
- Seidl-Péché O. 2020. Korpuszalapú fordításkutatás: lehetőségek és nehézségek. Fókuszban a korpuszépítés és a korpuszalapú elemzés. In: Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon. Segédkönyvek a nyelvi közvetítésről I*. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program, MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 79–94. <https://doi.org/10.36252/Nyelvikozvsegedkonyv1.4>
- Shreve, G. M., Diamond, B. J. 2016. Cognitive Neurosciences and Cognitive Translation Studies. About the information processing paradigm. In: Gambier, Y., van Doorslaer, L. (eds) *Border Crossings. Translation Studies and Other Disciplines*. Amsterdam: John Benjamins. 141–167. <https://doi.org/10.1075/btl.126.07shr>
- Shreve, G. M., Koby, G. S. 1997. Introduction: What’s in the „black box”? Cognitive Science and Translation Studies. In: Shreve, G. M., Danks, J. H., Fountain, S. B., Mcbeath, M. (eds) *Cognitive Process in Translation and Interpreting*. London: SAGE. xi–xviii.
- Snell-Hornby, M., Pöhhacker, F., Kaindl, K. (eds) 1992. *Translation Studies. An Interdisciplinary*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.2>
- Sperber, D., Wilson, D. 1986/1995. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford UK, Cambridge USA: Blackwell. 2nd edition.
- Sperber, D., Wilson, D. 2012. *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139028370>
- Teixeira, C., Zapata, J. 2024. Technical translators. In: Massey, G., Ehrensberger-Dow, M., Angelone, E. (eds) *Handbook of the Language Industry: Contexts, Resources and Profiles*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 349–374. <https://doi.org/10.1515/9783110716047-016>
- Tymoczko, M. 2015. The neuroscience of translation. In: Brems, E., Meylaerts, R., van Doorslaer, L. (eds) *The Known Unknowns of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 111–130. <https://doi.org/10.1075/bct.69>
- Tirkkonen-Condit, S. 2005. The monitor model revisited: evidence from process research. *Meta* Vol. 50. 405–414. <https://doi.org/10.7202/010990ar>
- Toury, G. 1995/2012. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Revised edition. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.100>
- Verhagen, V., Mos, M., Backus, A., Schilperoord, J. 2018. Predictive language processing revealing usage-based variation. *Language and Cognition* Vol. 10. 329–373. <https://doi.org/10.1017/langcog.2018.4>
- Vermes A. 2021. A fordítási explicitáció néhány kérdéséről. *Modern Nyelvtanítás* 24. évf. 2–3. szám. 31–39. <https://ojs.elte.hu/modernnyelvok/article/view/1615>

- Wilss, W. 1988. *Kognition und Übersetzen: Zu Theorie und Praxis der menschlichen und der maschinellen Übersetzung*. Tübingen: Niemeyer.
- Wilss, W. 1996. *Knowledge and Skills in Translator Behaviour*. Amsterdam: John Benjamins.
- Whyatt, B. 2017. Intralingual translation. In: Schwieter, J., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. Malden, MA: Wiley Blackwell, 176–192.
- Xiao, K., Muñoz, R. 2020. Cognitive Translation Studies: models and methods at the cutting edge. *Linguistica Antverpiensia, New Series: Themes in Translation Studies* Vol. 19. 1–24. <https://doi.org/10.52034/lanstts.v19i0.593>

Internetes hivatkozások

BITRA adatbázis: https://aplicacionesua.cpd.ua.es/tra_int/usu/buscar.asp?idioma=en

Terminusjegyzék

blending (ld. *fogalmi integráció*)

előfeszítés (*priming*): kognitív jelenség, amely során egy korábban észlelt nyelvi elem megkönnyíti egy hasonló elem előhívását. A fordításban például egy forrásnyelvi szerkezet „előfeszítheti” a hozzá hasonló célnyelvi szerkezetet.

fogalmi integráció (*conceptual integration, blending*): a fogalmi integráció elmélete Fauconnier és Turner nevéhez fűződik, és az elméleti jelentésalkotás, a fogalmi integráció különböző módjainak leírására nyújt magyarázati hálót. A jelentéseket az elmélet szerint különböző mentális terek (bemeneti terek, generikus tér) elemeinek az integrálásával hozza létre az elme egy úgynevezett *blended* térben. (Fauconnier és Turner 1998)

fordítási cselekmény (*translation act*): a teljes fordítási folyamat (fordítási esemény) kognitív mechanizmusait jelöli összefoglalóan, amelybe egyaránt beletartozik a forrásnyelvi szöveg mentális megértésének, a konceptuális jelentések átalakításának és célnyelvi megformálásának (*újraalkotási*) folyamata is.

fordítási esemény (*translation event*): az a szociokognitív folyamat, amelybe a fordítási aktus illeszkedik, és amelynek a tényezői (nyelvpár, szövegtípus, kulturális távolság, megcélzott hatás, az aktorok attitűdjei, a technikai és a munkakörnyezet) befolyásolják a célnyelvi szöveg megformálását.

gravitációs vonzás feltevése (*gravitational pull hypothesis*): Halverson gravitációs vonzás feltevése szerint a fordítás során bizonyos nyelvi megoldások „magukhoz húzzák” a fordítót, ezért ezek gyakrabban jelennek meg a fordításokban, mint a nem fordított (eredeti) szövegekben. A feltevés szerint a fordító alapesetben azokat a szavakat/szerkezeteket fogja valószínűbben választani, amelyek gyakoribbak, vagy ismerősebbek, de ilyen az is, amikor a forrásnyelvi forma „rátelepszik” a célnyelvre.

kogníció (*cognition*): a kogníció az információfeldolgozás mentális folyamatát jelöli. Beleértünk minden olyan mentális *műveletet* (gondolkodás, problémamegoldás, döntés, emlékezés, nyelvhasználat), amely a különféle tapasztalatok feldolgozására, tárolására és a tárolt mentális információ aktiválására irányul. A fordítás szempontjából azok a mentális folyamatok fontosak, amelyek a megértés, átalakítás, újraalkotás közben zajlanak (vö. fordítási aktus) (Eckardt 1995).

- kognitív erőfeszítés** (*cognitive effort*): az a mentális energia, amelyet egy személy egy feladat/megbízás elvégzésébe, egy probléma megoldásába, az információk feldolgozásába adott helyzetben hajlandó befektetni, ráfordítani. Különösen a tolmácsolás kutatásában fontos fogalom (vö. kognitív terhelés).
- kognitív terhelés** (*cognitive load*): az a mentális erőfeszítés vagy információfeldolgozási terhelés, amelyet egy adott feladat végrehajtása igényel az agy munkamemóriájától. A fogalom abból indul ki, hogy az emberi agy munkamemóriájának terhelhetősége (pl. a tolmácsolás folyamata során) korlátozott, és ha egy feladat elvégzéséhez (pl. egy tolmácsolási helyzetben) túl sok információt, szabályt vagy részletet kell feldolgozni egyszerre, akkor a teljesítmény romlik, azaz túlságosan nagy lesz a „kognitív terhelés” (Seeber 2011).
- kognitív nyelvészet** (*cognitive linguistics*): a kognitív tudományok részeként a nyelv mentális aspektusainak a feltárására vállalkozik. A kognitív nyelvészeti elméleteknek két nagyobb csoportját különböztetjük meg: az egyik szerint a nyelvi rendszer különböző szintjei relatív önállósággal bíró kognitív modulok, amelyek kapcsolatban állnak egymással, de önálló szabályrendszerrel és saját formátumú mentális reprezentációkkal rendelkeznek. A holista felfogás szerint nincsenek különálló modulok, sem az elmében, sem a nyelvben, hanem csak egy elveket működtető, és minden mentális irányban (feldolgozás, aktiválás) hasonló elvekkel működő szabályrendszer létezik (Benczes és Kövecses 2010).
- közös mentális reprezentáció** (*shared mental representation*): a fordítás rekurzív modelljének egyik alapeleme, amely szerint a nyelvek párba állításával az elme kapcsokat hoz létre az érintett nyelvek ugyanolyan mentális reprezentációi között (pl. a két lexikon „kutya” reprezentációi között, vagy mondat szerkezeti mintázatok között), és ezekre építkezve viszi végig a fordítási folyamatot (vö. *default* fordítás; vö. vertikális fordítás).
- munkamemória** (*working memory*): általánosságban az a korlátozott kognitív kapacitású emlékezet, amely egy rövid időszakaszban képes több típusú információt egyszerre rendezetten kezelni. A fordításban azoknak a rövid, de egyidejű információösszehangolást igénylő kognitív folyamatoknak az összességét értjük, amelyek lehetővé teszik a forrásnyelvi recepció és a célnyelvi produkció párhuzamos futtatását. Ezek a folyamatok magukba foglalják a forrásnyelvi mondat szerkezeti elemzésének, valamint a releváns célnyelvi megoldások átmeneti elméleti tárolását, és a fordítói döntés rekurzív ellenőrzését is.
- szituált kogníció** (*situated cognition*): a fordításban részt vevő kognitív folyamatok nem egy zárt rendszerben zajlanak le, hanem azzal a környezettel interakcióban, amelyben létezik. A környezetéhez igazodó, vele interagáló kogníciót nevezik szituált kogníciónak. A szituált kogníciót a 4EA formulával szokás jellemezni: A kogníció (i) testesült (*embodied*), azaz az ember biofiziológiai adottságai hatással vannak a kognitív folyamatok alapvonásaira. A kogníció (ii) beágyazott (*embedded*), mégpedig kettős értelemben: mivel elsődleges hordozója, az agy, fizikai értelemben az emberi test részét képezi, az ember pedig, mint egyén, folyamatosan valamilyen szociális környezetben mozog. Ennélfogva a kognitív tevékenységek, amilyen a fordítás is, nem tanulmányozhatók a beágyazottságból származó tényezők figyelembevétel nélkül. A kogníció (iii) aktív viszonyban áll a környezetével (*enactive*), azaz a kognitív folyamatok környezetükkel karöltve bontakoznak ki. A kogníció (iv) kiterjesztett (*extended*), mivel

a kognitív folyamatok külsővé tudnak válni, azaz externalizálhatók. A kogníció (iv) affektív (*affective*), azaz az érzelmek különféle formában és forrásból hatással vannak a fordításra (Risku és Rogl 2020, Carl 2025).

rekurzív modell (*recursive model of translation*): Schaeffer és Carl dolgozta ki a fordítás rekurzív modelljét, amelyben a horizontális és a vertikális fordítás mentális kapcsolataira helyezik a hangsúlyt. A modell a vertikális és a horizontális fordítás kombinálásának folyamatával írja le a fordítási esemény mibenlétét (Carl 2023).

rutinizált fordítás (*default translation*): Sandra Halverson modellje szerint megkülönböztethető a fordításnak egy horizontális és egy vertikális módozata. A horizontális mód olyan rutinizált szakaszokat jelöl, amikor a fordító gördülékenyen dolgozik, azaz *kvázi* nem kell döntéseket hoznia, és nem kell alternatívákat mérlegelnie, mert a szöveg „magától íródik”. Halverson a fordítás rekurzív modelljében ezt a horizontális fordítási módozatot nevezi rutinizált fordításnak (*default translation*) (Halverson 2019).

vertikális fordítás (*vertical translation*): Schaeffer és Carl (ld. a fordítás rekurzív modellje) elképzelése szerint a vertikális és a horizontális fordítás kombinálásával írható le a fordítási cselekmény mibenléte. A vertikális fordítási szakaszt egy kontrolláló-monitorozó funkciót ellátó folyamatként írják le, amelyben reflektálódik és elfogadhatósága szempontjából értékelődik egy fordítói megoldás (Schaeffer és Carl 2013).

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.)
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 117–134.

Fordításkutatás európai uniós kontextusban

Fischer Márta

BME GTK Idegen Nyelvi Központ
fischer.marta@gtk.bme.hu

Kivonat: Az Európai Unió többnyelvűsége, a nyelvek és (jog)rendszerek sokrétű összekapcsolódása és az EU-intézmények páratlan volumenű fordítási tevékenysége egyedülálló kontextust teremt, amelynek vizsgálata immár a fordításkutatás önálló területévé vált. A tanulmány célja, hogy bemutassa a vizsgálatok eredményeit és leggyakoribb módszertani buktatóit, és rávilágítson a hazai kutatások fontosságára. Először az uniós jogi alapfogalmakkal foglalkozom, mert ezek ismerete elengedhetetlen a kutatások érvényességéhez. Ezt követően bemutatom, hogyan változtatja meg az európai uniós kontextus a fordítástudomány alapfogalmait, amelyek mindegyike önálló elemzés tárgya lehet. Külön alfejezetben szólok a tagállami hagyományoktól eltérő uniós nyelvváltozatok, az ún. eurolektusok vizsgálatának nemzetközi eredményeiről, valamint a vertikális terminológiai munka (Fischer 2010: 177) során alkotott európai uniós terminológiáról. Végezetül hangsúlyozzuk, hogy az uniós fordítási kötelezettség egyben lehetőséget is teremt a magyar szaknyelvek folyamatos fejlesztésére, amelynek kiaknázásához azonban több hazai kutatásra van szükség. A tanulmány mindezek elméleti és módszertani megalapozásához kíván támpontot nyújtani.

Kulcsszavak: intézményi fordítás, európai uniós fordítás, eurolektus, európai uniós terminológia, vertikális terminológiai munka

1. Bevezető

Az Európai Unió sajátos, nemzetek feletti (szupranacionális) és kormányközi jellegű is ötvöző képződmény. A szupranacionális jelleg egyik következménye az, hogy az Európai Unióban páratlanul sok nyelv élvez hivatalos státuszt. Mivel az uniós jog közvetlenül is ruházhat magánszemélyekre jogokat vagy teremthet kötelezettségeket, ezért az uniós jogi szövegeknek a tagállam hivatalos nyelvén, nyelvein is rendelkezésre kell állniuk. Emellett a demokratikus működés alapelve az is, hogy a szövegek olvashatók legyenek azokon a nyelveken, amelyeken az uniós polgárok értenek – legalábbis a tagállamok hivatalos nyelvein.

Az uniós hivatalos nyelveknek ugyanakkor csak egy része tölt be ténylegesen munkanyelvi szerepet, hiszen ilyen sok nyelven a gyakorlatban megvalósíthatatlan a párhuzamos szövegezés. Ez az egyenlőtlenség teszi szükségessé az uniós intézmények fordítási tevékenységét, amelyhez önálló intézményi kultúra és az ún. *intézményi fordítások* fogalma is kapcsolódik.

A szupranacionális jelleg további következménye, hogy folyamatosan új, az EU szakpolitikáihoz és működéséhez kötődő fogalmak születnek, amelyeket el kell nevezni – a hivatalos nyelvek többségében a fordítási folyamat részeként. Mivel nem létezik a tagállami nyelvektől független, semleges nyelv, ezért a hivatalos nyelveknek kettős funkciót kell betölteniük: le kell írniuk nemcsak a tagállami, de az uniós kontextushoz kötődő szakterületeket, folyamatokat és (jogi) fogalmakat is. E kettős funkciónak köszönhetően a hivatalos nyelvekben megjelenik egy „uniós réteg”, amelyet ma a szakirodalom *eurolektus*-nak nevez. Az eurolektus jellemzője, hogy a tagállami (jogi) nyelvekhez képest a hazai fül számára sokszor idegennek hat, és a terminológia mellett a szöveg, a stílus, a szintaxis és a frazeológia tekintetében is ún. *hibrid szövegeket*, sőt a kutatók egy része szerint önálló uniós szövegfajta eredményez.

E jelenségek vizsgálatával több tudományterület is foglalkozik. Az uniós szövegalkotás nem választható el a fordítástól, ezért a fordítástudománynak kiemelt szerep jut e kutatásokban. Az EU működésének a keretét a jog adja, ezért az írott uniós jogi nyelv(ek) sajátosságainak feltárából a jogtudomány is kiveszi a részét. A kutatások empirikus módszerekkel, nagy korpuszokkal dolgoznak. Az eurolektusok uniós (jogi) fogalmainak vizsgálatához a terminológiaelmélet fogalomalapú megközelítése is elengedhetetlen. Ez utóbbit azért is fontos hangsúlyozni, mert az eurolektusokat vizsgáló kutatások egy része pusztán lexikai jelenségként, a fogalmak vizsgálata nélkül tárgyalja a terminológiát, és ez pontatlan következtetésekhez vezet.

A tanulmány célja az, hogy számba vegye az európai uniós fordítások vizsgálatához elengedhetetlen alapfogalmakat, rávilágítson a módszertani buktatókra, és a nemzetközi eredmények ismertetésével támpontot nyújtson a hazai kutatások folytatásához.

2. Az európai uniós kontextus: alapfogalmak a kutatásban

Bármely kutatásnak, amely a fordítást, a szövegalkotást vagy a nyelvet uniós kontextusban vizsgálja, egy sajátos, a jog és a többnyelvűség által meghatározott fogalomrendszerben kell mozognia. Ezen kutatásokhoz elengedhetetlen a többnyelvűséghez és az európai uniós joghoz kapcsolódó alapfogalmak ismerete. Ez utóbbi azért is különösen fontos, mert a kutatók gyakran nyelvészeti háttérrel, uniós jogi alapismeretek nélkül fognak bele a kutatásokba, ami a kutatási eredmények torzulásához is vezethet. Ezért az alábbiakban a legfontosabb jogi alapfogalmakat ismertetem. (A további fogalompárokra ld. Fischer 2023a).

A jogi alapfogalmak egyik fontos szeletét az uniós jogi aktusok képezik. Az öt uniós jogi aktus mögött esetenként más-más szereplők, eljárások húzódnak meg, ami e szövegekben eltérő nyelvi sajátosságokat eredményez. Ezért a kutatás első lépéseként meg kell határoznunk, hogy milyen jogi aktusok szövegei kerüljenek a vizsgált korpuszba. A legmarkánsabb különbség a rendelet és az irányelv között van. A *rendelet* közvetlenül alkalmazandó uniós jogi aktus, ami nyelvi szempontból azt jelenti, hogy a rendelet szövege – és az abban használt terminológia – automatikusan beépül az adott tagállam jogi nyelvébe. Az esetleges nyelvi tévedések javítására legfeljebb utólagos korrekció, egy külön eljárás (ún. helyesbítés) keretében van lehetőség. Ezzel szemben az *irányelvet* át kell ültetni a tagállami jogba, így a hazai jogalkotónak lehetősége van az irányelvet „újrafordítani”, azaz az irányelvben szereplő megnevezésektől eltérő kifejezéseket bevezetni (Somssich 2003).

E kétlépcsős folyamatnak, azaz az irányelv uniós fordításának, majd tagállami átültetésének köszönhetően az irányelvek az eurolektusok kutatásának egy önálló szeletét is képezik. E vizsgálatok fókuszában az áll, hogy az uniós irányelvekben használt nyelv és terminológia mennyiben különbözik a tagállami jogba átültetett jogszabályokétól. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a korpuszba nem megfelelően kiválasztott irányelvek torzíthatják is a kutatási eredményeket. Az átültetés során a tagállam ugyanis dönthet úgy, hogy követi, mintegy átveszi az uniós irányelv szövegét, és ekkor a hazai jogszabály és az uniós irányelv között nem lesz kimutatható eltérés.

A korpusz összeállításakor további nehézséget okozhat, hogy egyazon jogi aktus több különböző eljárás eredménye lehet. Ennek oka az, hogy az Európai Parlament és a Tanács együttes, valamint a Tanács önálló jogalkotási aktusait, illetve az Európai Bizottság nem jogalkotási aktusait is rendelet, irányelv vagy határozat formájában fogadják el. Tehát e megnevezések önmagukban csak a jogi aktus típusát jelzik. A három intézmény egyben három önálló fordítószolgálatot is jelent, így jelentősége van annak, hogy mely intézmény(ek)hez kapcsolódik az adott jogi aktus. Ezért a kutatás megkezdésekor ellenőrizni kell, hogy a kiválasztott irányelvek, rendeletek és határozatok valóban egyazon eljáráshoz és intézményhez kötődnek-e, hacsak a kutatás célja nem az, hogy a különböző eljárásokhoz és intézményekhez kapcsolódó szövegeket hasonlítva össze egymással.

Az azonos nevű, de különböző eljárásokhoz kapcsolódó jogi aktusok jelentőségére Heinemann (2019) hívta fel először a figyelmet. A nagyszabású *Eurolect Observatory* kutatási projekt (Mori 2018) több, a kutatási eredményeket is befolyásoló hibát vétett, és a téves következtetések egy része a jogi aktusok nem megfelelő ismeretéből adódott. A projekt kutatói ugyanis az irányelvek korpuszának összeállításakor nem vették figyelembe, hogy az irányelv megnevezéshez – mint arra fentebb rámutattunk – több különböző eljárásban született jogi aktus tartozhat. A probléma tehát az volt, hogy egyetlen korpuszba kerültek az Európai Bizottság által, a Tanács és az Európai Parlament által, illetve csak a Tanács által elfogadott irányelvek, holott ezek mögött a jogász-nyelvészek eltérő mértékű bevonása és a nyelvi eszközök (például segédigék) eltérő használata áll.

A kutatásra tehát alapvető hatással volt – és az eredményt is kérdésessé tette –, hogy e három, különböző típusú irányelv között nem tettek különbséget. Bár az uniós jogi szövegeknek a végeredményt tekintve jogi és nyelvi szempontból is koherens rendszert kell alkotniuk, a valóságban a keletkezés körülményei – és ez esetben az irányelv típusa – hatással lehet a szövegek nyelvi elemeire. Ezért a nyelvészeti kutatási eredményeket tekintve jelentősége lehet annak, hogy különbséget teszünk a különböző eljárásokban született szövegek között.

A *Eurolect Observatory* projekt az uniós alapfogalmak tekintetében további hibákat is elkövetett. Heinemann (2019) rámutat, hogy következtelen volt az *Európa Tanács* és az *Európai Unió Tanácsa* megnevezések használata, holott ezek két különböző fogalmat jelölnek – az előző egy nemzetközi szervezetre, míg az utóbbi egy EU-intézményre utal. Probléma volt emellett az ír nyelv státuszának meghatározása. E nyelv ugyanis sokáig csak ún. *hiteles nyelv* volt (az Európai Unióról szóló szerződés szerint), de nem élvezett *hivatalos és munkanyelv* státuszt (az 1958/1/EGK rendeletben foglaltak szerint). Ez 2007. január 1-től módosult, hiszen az ír nyelv – a bolgárral és a románnal együtt – az Európai Unió hivatalos és munkanyelvévé is vált.

E példák jól tükrözik, hogy a kutatásoknak kiemelt figyelmet kell fordítaniuk a (jogi) fogalmak pontos meghatározására. A kutatás tervezését, a korpusz építését alapvetően meghatározza, hogy milyen szövegműfajt – milyen jogi aktust – vonunk be a vizsgálatba, ezért ismerni kell a kiválasztott jogi aktusok mögötti eljárásokat és szereplőket. Mindez különösen indokolt, ha a kutatás nem jogi, hanem nyelvészeti vagy fordítástudományi alapokról indul.

3. A kutatás tárgya

3.1. A fordítástudomány alapfogalmai uniós kontextusban

A szakirodalomban régóta széles körű egyetértés van abban, hogy az európai uniós kontextusban számos fordítástudományi alapfogalom használata válik kérdésessé.

A kutatások azért is foglalkoznak behatóan az EU-kontextusnak a fordítástudományi alapfogalmakra gyakorolt hatásával, mert maguk az uniós intézmények is kerülnek az alapfogalmak (különösen a forrásnyelv, célnyelv, ekvivalencia és fordítás) nevesítését (Biel 2020). Ezekkel az alapfogalmakkal azért érdemes foglalkoznunk, mert minden alapfogalom egy önálló kutatás tárgyát is képezheti. (Az alapfogalmakról ld. részletesen Fischer 2023a).

Európai uniós kontextusban már a *fordítás* fogalma is kérdéses, hiszen a hivatalos nyelveken a jogi aktusok minden szövegváltozata hiteles, azaz jogi értelemben nem beszélhetünk fordításról. Emellett az uniós fordítások abban is sajátosak, hogy a fordítás nem az egyénhez, hanem az intézményhez kötődik – ezért ezeket a szakirodalom az ún. *intézményi fordítások* (Gouadec 2010: 36) közé sorolja. Ezek fő sajátossága, hogy a folyamatban több szereplő vesz részt, a fordító láthatatlan marad, és a fordítás szigorúan szabályozott keretek között, valamint egy sajátos intézményi kultúra részeként valósul meg. Ennek következménye az, hogy a fordított szövegek elkezdnek igazodni egymáshoz. A fordítás egyben eszközzé is válik, amelyen keresztül az intézmény kommunikál. Az Európai Unió ezért nemcsak egy fordító intézmény, de Koskinen (2014: 3) megfogalmazásában egy folyamatosan „fordított intézmény” is.

Az uniós kontextus felülírja a fordítás *interkulturális kommunikációként* – azaz két nyelv és két különböző kultúra közötti közvetítésként – való felfogását is (vö. Vermes 2024). Az EU kialakította saját fogalmi (jogi) rendszerét – amelyhez egy önálló uniós intézményi kultúra is kapcsolódik. Ha a fordítás *egyazon* uniós intézményi kultúrában belül történik, akkor a fordítás nem fogható fel *interkulturális kommunikációként*. Koskinen (2001) szerint helyesebb ezt az esetet *intrakulturális kommunikációnak* nevezni. Ez az állítás a jogi fordítások kontextusában, az egyazon (uniós) jogrendszeren belüli fordításokkal is igazolható (Fischer 2010).

Uniós kontextusban a *forrásnyelv* fogalma is pontosításra szorul. Egyrészt az uniós szövegezés eredendően francia gyökerű, és ez a későbbi szövegekre is kihat, függetlenül attól, hogy a tényleges forrásnyelv legtöbbször az angol (Robertson 2010). Erre a jelenségre mutatnak példát azok a terminusok, amelyek a francia nyelvből kerültek az angol eurolektusba, úgymint *enlargement* (bővítés) az *expansion* helyett, a francia *élargissement* tükörfordításaként. Másrészt a szövegeket nem anyanyelvi beszélők írják, így a nyelvhasználatban óhatatlan megjelenik az adott szövegező anyanyelve is. Az Egyesült Királyság távozása ezt a folyamatot fel is erősítheti, hiszen éppen az a tagállam lépett ki, amely számára a nyelv a kulturális identitás kiemelt része volt. Végül két nyelv között nem mindig biztosítható a közvetlen fordítás, például máltai–finn vagy magyar–ír nyelvpárban, és ekkor egy harmadik nyelv bevonására van szükség. A forrásnyelv tehát gyakran inkább egy közvetítő nyelv, amelyet értelmezhetünk indirekt módon (egy korábbi nyelv hatásaként) vagy direkt módon (a fordításban explicite megjelenő harmadik nyelvként) is.

Mindez a *forrásnyelvi (eredeti)* és a *célnyelvi (fordított) szöveg* fogalmára is hatással van. A fordítás egy többlépcsős, többnyelvű, többszereplős szövegezési

folyamat része, így a szövegeket dinamikus változás jellemzi. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy az eredeti szövegek hamar fordított szövegekké válhatnak, majd ugyanezen szövegek ismét forrásnyelvi (eredeti) szöveggént funkcionálhatnak. Károly (2007: 189) rámutat, hogy az ún. *hibrid szöveg* megnevezés létjogosultságát uniós kontextusban többen is vitatják, és az uniós szövegek önálló szövegfajtaként való elismerését tartják indokoltnak. Bármely megközelítésről is van szó, a kutatások egyértelműen igazolják, hogy az uniós sajátosságok a szöveg, a szintaxis, a morfológia, a frazeológia és a lexika szintjén is azonosíthatók – és e szintek mindegyike önálló elemzés tárgya is lehet.

A kutatás megkezdésekor a *szövegműfaj* fogalmát is tisztáznunk kell. Az uniós sajátosságok szövegműfajokként nagy eltérést mutathatnak, de a vizsgálatot nehezíti az a tény, hogy a szakirodalomban és az uniós intézményekben a műfajok eltérő csoportosításával találkozhatunk, különösen a jogi szövegek esetében (Balogh 2020). Az Európai Bizottság *DGT Translation Quality Guidelines* útmutatójában például a jogi szövegek („A” kategória) nagyobb csoportot ölelnek fel, mint ahogyan a jogi fordításokat a szakirodalom definiálja. A jogi szövegek csoportjába tartoznak többek között az ajánlattételi, a közbeszerzési és a munkaerőborzást dokumentumok is, feltehetően azért, mert e szövegek nem megfelelő fordítása pénzügyi és jogi kockázatokkal járhat (Biel 2019).

Mindennek a *minőség* szempontjából is nagy jelentősége van. A szöveg-műfajokhoz ugyanis különböző követelmények kapcsolódhatnak – összhangban a minőség fogalmának változásával, relatív értelmezésével. Míg a korábbi alapelvek a forrásnyelvi szöveghez való hűséget tekintették elsődlegesnek (Biel 2017), addig az utóbbi időben egyre inkább a célnak való megfelelést (*fit for purpose*) tartják szem előtt. Az EU-intézmények az 1980-as évektől kezdve kezdtek figyelmet fordítani a szövegezés egységesítésére, a fordítás minőségének javítására. E kezdeményezések három irányból indultak el. Az első a jogalkotáshoz, a második általában az uniós kiadványok szerkesztéséhez, a harmadik pedig az ún. *plain English* mozgalomhoz kapcsolódott. E három terület vizsgálata is önálló kutatások tárgyát képezheti.

Végül az európai uniós kontextus *fordító* szerepére is hatással van. Pozitív fejlemény, hogy a fordító explicit módon is megjelenik az uniós útmutatókban, és a kezdeti passzív szerep egyre aktívabbá válik. Végzettség tekintetében a követelmények igen változatos képet mutatnak. Kivételt jelent a Bíróság, ahol kizárólag jogi diplomával rendelkező fordítók dolgoznak – a fordítói szakképzettség azonban nem követelmény. A fordító mint munkakör is folyamatosan változik, amelyet olyan új munkakörök megjelenése is bizonyít, mint például az interkulturális és nyelvi szakértő (*intercultural and language professional – ILP*) vagy a közérthetőség szakértője (*clear language professional – CLP*). További vizsgálat tárgya lehet, hogy e fejlemények milyen összefüggésben vannak a nyelvi iparágot jellemző trendekkel.

3.2. Eurolektusok

A többnyelvű intézményi környezet nemcsak a fordítási és szövegezési folyamat fenti tényezőire, hanem magára a nyelvre is hatással van. Az uniós hivatalos nyelveknek jól azonosíthatóan kialakult egy olyan rétege, amely eltér a szokásos tagállami nyelvhasználattól, és amelynek leírására számos megnevezés – úgymint *Eurospeak*, *Eurosprache*, *Eurocratese*, *Eurojargon*, *Eurofog*, *Eurolanguage*, *Eurish*, *EUese*, *eurobabillage*, sőt *Europanto* és *Euish* – terjedt el. Ez egyrészt jól tükrözi, hogy egy új, folyamatosan változó és nagy érdeklődésre számot tartó területről van szó. Másrészt e megnevezések (párhuzamos) használata a kutatásokban sok nehézséget okoz.

Az *euro-* előtag nemcsak az uniós, hanem általában az európai nyelvhasználatra is utal, ezért a két jelenség különválasztása érdekében fontos tisztázni, hogy a kutatásban vagy szakirodalmi forrásban mely – uniós *versus* európai – jelenségről van szó. Emellett a megnevezések egy részének jól láthatóan negatív, az uniós nyelvhasználatot alapvetően megbélyegző üzenete van, amely azt sugallja, hogy az uniós polgár számára nehezen érthető nyelvváltozatról, zsargonról van szó. Az uniós nyelvhasználat azonban nem írható le pusztán zsargonként – és ezt éppen az uniós terminológia létezése bizonyítja. A hazai fül számára sokszor idegennek ható megnevezések az uniós fogalmak tudatos elkülönítésére szolgálnak, azaz nem helyettesíthetők más szavakkal, és ezért nem tekinthetők egyszerűen zsargonnak.

Ebből adódóan a szakirodalom kerüli a fenti, negatív töltetű megnevezések használatát, és az uniós nyelvváltozatot a *eurolect* megnevezéssel jelöli. Az eredeti francia terminust a *sociolecte* mintájára Goffin (1990: 18) alkotta meg – kezdetben a nemzeti jogi nyelvek europeizált (és nem zsargon) változatának leírására. A francia terminus tükörfordítását (*eurolect*) később az angol nyelvű szakirodalom is átvette, így az eredendően az uniós jogi nyelv jelölésére szolgált. Bár Goffin egyértelművé tette, hogy nem egy mesterséges nyelvről vagy zsargonról van szó, az uniós nyelvváltozatot a terminológiával azonosította.

Az EU hivatalos nyelveinek uniós rétege azonban nem merül ki az uniós fogalmakat leíró szavakban. A korábbi vélekedéssel ellentétben – amely a szaknyelvet a terminológiával, és ennek megfelelően az EU-nyelveket is az EU-terminológiával azonosította – az uniós hivatalos nyelvek sajátosságai a nyelv számos további elemében is tetten érhetők. Mori (2003) meghatározásában önmagában az uniós terminológia nem elegendő ahhoz, hogy egy hivatalos nyelv uniós nyelvváltozatát a *eurolect* megnevezéssel jelöljük. A kutatók mindegyike ezért ma már hangsúlyozza, hogy valódi uniós nyelvváltozatról csak akkor beszélhetünk, ha az uniós sajátosságok a szöveg, a szintaxis, a frazeológia és a terminológia szintjén is kimutathatók. Az angol terminus magyar fordításának (*eurolektus*) meghonosítására egy korábbi munkámban tettem kísérletet (Fischer 2023a).

További fontos fejlemény, hogy bár az eurolektus terminus eredetileg csak az uniós jogi nyelvváltozat jelölésére szolgált, ma már a nem jogi műfajokban vizsgálódó kutatások is ezt a megnevezést használják. Az eurolektusok tehát olyan szaknyelvi változatnak tekinthetők, amelyek több szakterületet is magukban foglalnak – de amelyek keretét az uniós szabályozás révén a jog, a jogi nyelv adja. Biel (2020) szerint az eurolektusoknak 24 párhuzamos „leképeződése” van a 24 uniós hivatalos nyelvben. Ezért egyrészt saját (jogi) nyelveik sajátosságait viselik magukon, másrészt egymás tükröképei is, hiszen meg kell felelniük az uniós követelményeknek is. Ebből adódóan a kutatások központi kérdése az, hogy mennyire erős a tagállami vagy az uniós erőterhez való igazodás. Erre a fordítási stratégiák vizsgálata adhat választ.

3.3. Fordítási stratégiák

Az eurolektusok kutatásának egyik fő fókuszja a fordítási stratégiák vizsgálata. A kutatások egyik nagy kérdése ugyanis az, hogy mennyire indokolt a tagállami standard nyelvtől való eltérés. Ez alapvetően két stratégia, a honosítás és az idegenítés közötti választásként írható le (Fischer 2023b). Míg a honosítás a tagállami konvenciókhoz való igazodást szolgálja, addig az idegenítés a tagállami konvencióktól való távolodással és az EU-követelményekhez való közelítéssel jár. Minél inkább megvalósul a honosítás, annál természetesebb lesz az uniós szöveg a célnyelvi (tagállami) befogadó számára. Ezzel szemben az idegenítés az egyre egységesebb eurolektusok irányába hat.

Az uniós vagy tagállami követelményekhez való igazodást több tényező is befolyásolja, és ez a kutatási eredményeket is meghatározza. Az első tényező a nyelvek közötti távolság: minél közelebb van a tagállam nyelve (a célnyelv) az uniós forrásnyelvhez (általában az angolhoz), annál jobban érvényesülhet az uniós szintű hatás, és jöhet létre a tagállami nyelvben egy hibrid, uniós változat. További tényező a hivatalos nyelv „kora”, hiszen a korábban csatlakozott országok nyelvében a francia hatás is jelen van, míg a később csatlakozott országok esetében ez kevésbé érvényesül. Fontos szerepet játszik emellett a szövegműfaj és a tagállamok nyelvpolitikája. Minél kevésbé jogi az adott szöveg, annál több szabadsága van a fordítónak abban, hogy a tagállami konvenciókhoz igazítsa a szöveget. Ez pedig akkor lehet igazán sikeres, ha a fordító munkáját explicit tagállami nyelv- és fordításpolitikai is segíti.

Végül meghatározó tényező az is, hogy a nyelv mely szintjét vizsgáljuk. A szöveg(műfaj), a szintaxis, a morfológia, a frazeológia és a terminológia szintjén ugyanis különböző lehet az igazodás mértéke. A terminológia és a műfaji keretek esetében indokolt lehet az idegenítés stratégiája, hiszen az uniós terminológiának éppen azt kell tükröznie, hogy az uniós fogalmak eltérnek a tagállamiaktól. A frazeológia és a szintaxis szintjén azonban kevésbé magyarázhatók a tagállam standard nyelvhasználatától

idegen – és a tagállami olvasó számára nehezen érthető – szerkezetek. Az eurolektusok kutatásának egy további kérdése ezért az, hogy mi okozza a tükörfordítások – néhol indokolatlan – gyakoriságát.

Fontos megjegyezni, hogy a kutatásokat nagyban nehezíti e jelenségek változatos és következtelen elnevezése. Az uniós gyakorlat nem mindig követi a tudomány fejlődését, a kutatási eredmények pedig gyakran nem épülnek be az uniós útmutatókba. Ennek hátterében azonban az is állhat, hogy maga a szakirodalom sem egységes az alapfogalmak – például a fordítási stratégiák vagy a terminológiai sajátosságok – elnevezése tekintetében. Az idegenítés stratégiájának különböző módjai (körülírás, tükörfordítás stb.) például sokszor önálló stratégiaként jelennek meg. A kutatás megkezdésekor tehát minden esetben tisztázni kell, hogy milyen alapfogalmakkal dolgozunk, és ez hogyan viszonyul a kutatás tárgyát képező uniós szövegekhez.

3.4. Európai uniós terminológia

Az előző alfejezetekben láthattuk, hogy a kutatások az eurolektusokat több szinten is vizsgálhatják. Az európai uniós terminológia külön alfejezetben való tárgyalását az indokolja, hogy a terminológiai jelenségeket gyakran a lexikai jelenségek között tárgyalják. Ez azt jelenti, hogy a kutatások csak a megnevezések (a szavak) szintjén mozognak, és a mögöttes fogalmakat nem vizsgálják, ez azonban pontatlan következtetésekhez vezet. Az eurolektusok terminológiai szempontú kutatásához tehát a terminológiaelmélet fogalomalapú megközelítésére van szükség (vö. Fischer 2023a).

Sokéves története során az Európai Unió egy önálló fogalmi rendszert, egy autonóm jogrendszert hozott létre – amelyet egy közös, semleges nyelv hiányában 24 nyelv ír le. Ezért az eurolektusok sajátosságai nem érthetőek meg a hivatalos nyelvek, a mögöttes tagállami fogalmi rendszerek és az uniós fogalmi rendszer kapcsolódási pontjainak vizsgálata nélkül. Az uniós fogalmi rendszer sajátossága, hogy a szakterületek fogalmai mellett számos jogi fogalmat tartalmaz, és e két terület határai a szakterületek uniós szabályozottságából adódóan gyakran összemosódnak. Emellett az uniós jog nem zárt, független rendszert alkot, hanem a tagállami jogból is kölcsönöz fogalmakat, és az angolszász jog (*common law*) mellett a kontinentális jog (*civil law*) hagyományaira is épít (Somssich 2011). Ebből adódóan a kutatások egyik nehézségét az uniós (jogi) fogalmak leválasztása jelenti – pontosabban annak felismerése, hogy valóban a tagállami (jogi) fogalmaktól eltérő, uniós fogalomról van-e szó.

Mivel a fogalmak jelölésének (a terminusalkotásnak) a keretét uniós kontextusban a fordítás adja, ezért az *uniós terminus* vizsgálata során is a tág, fordításközpontú megközelítést kell alkalmaznunk (Fischer 2012). Ebben a megközelítésben a terminusok nem mindig rendelkeznek pontos definícióval, lehetnek poliszémek, és egyazon fogalmat több terminus is jelölhet. A terminusok fordításközpontú megközelítését követi az EU

hivatalos terminológiai adatbázisa, a IATE is (Lesznyák 2010, Kardos és Rádai-Kovács 2014). Az uniós terminusalkotás további sajátossága, hogy többnyelvű, de egy fogalmi rendszeren belüli tevékenységről van szó: egyazon uniós fogalmat kell megnevezni sok hivatalos nyelven. Ennek során szükség van a tagállami és az uniós fogalmi rendszer közötti (vertikális) összehasonításra, hiszen folyamatosan ellenőrizni kell, hogy a javasolt megnevezéshez kötődik-e már valamilyen tagállami fogalom. Az uniós szövegek azonban számos nem uniós, tagállamspecifikus (pl. közigazgatási, oktatási, jogi) terminust is tartalmaznak, amelyek fordításakor a tagállami fogalmi rendszerek közötti (horizontális) összehasonításra van szükség. E komplex tevékenységet uniós kontextusban *horizontális és vertikális terminológiai munkának* nevezhetjük (Fischer 2010: 177).

Az eurolektusok terminológiai szempontú kutatásának egyik legfontosabb kérdése az, hogy az uniós terminusok idegenítés vagy honosítás révén születnek-e. Az eddigi kutatási eredmények az angol nyelv esetében a honosítás gyakoriságát igazolták – leginkább egy tagállami (UK) angol terminus „kibővítése” révén (Sosoni 2018). Ez azt jelenti, hogy a terminusok egy része, mint például *concentration*, *vertical agreement*, *leniency*, a tagállami fogalom jelölése mellett immár az uniós fogalmat is jelöli. A többi nyelv esetében pedig az idegenítés, azon belül is a kölcsönzés és tükörfordítás a jellemző (Biel 2017, Koskinen 2000, Stefaniak 2017). Nyelvektől és műfajtól függően azonban lehetnek eltérések, ezért érdemes a nemzetközi kutatások eredményeit a magyar uniós terminusalkotás vonatkozásában is megvizsgálni.

4. Nemzetközi kutatási eredmények

A kétezres évek elején a kutatások az európai uniós többnyelvűség és az intézmények fordítási gyakorlatának bemutatására – azaz az *intézményi fordítás* sajátosságainak kutatására – irányultak. Az *eurolektusok* kutatása először nem tartott számot a kutatók érdeklődésére – sem a fordítástudományban, sem más tudományterületen. Majd megjelentek az első kismintás, egy-egy sajátosságra, műfajra fókuszáló kutatások, amelyek rámutattak arra, hogy nagyobb mintákon is érdemes e kérdésekkel foglalkozni. Ez alapozta meg azokat a nagyszabású empirikus, főként korpusznyelvészeti kutatásokat, amelyek ma is dominálják e kutatási területet. (A fordított szövegek korpusznyelvészeti kutatásáról ld. Seidl-Pécs 2024).

Biel (2020) a kutatásokat több különböző szempont szerint csoportosítja: a nyelvek (a kutatás mely nyelvet vizsgálja), az adott sajátosság (például a lexikai csoportok vagy a szövegszintű sajátosságok), a műfaj (a kutatás mely műfajra, például jogi aktusokra vagy ítéletekre irányul) és az alkalmazott korpusznyelvészeti (vagy más kutatási) módszer szerint. Külön szempont lehet az is, hogy mely tudományterületről – azaz a nyelvészet, a fordítástudomány, a jogtudomány, a terminológiaelmélet felől – érkeznek a kutatók. E szempontok Károly (2007: 257) nyomán a szövegelemzés céljával is kibővíthetők. Károly szerint cél lehet:

- (1) a forrásnyelvi szöveg fordítási célú elemzése,
- (2) a fordítások és a forrásnyelvi szövegek összehasonlító elemzése,
- (3a) egyazon forrásnyelvi szöveg több fordításának összehasonlítása azonos célnyelven,
- (3b) a fordítások összehasonlítása különböző célnyelveken,
- (4) a fordítások és a nem fordított szövegek összevetése,
- (5) az annotált fordítások elemzése.

Az uniós szövegek vizsgálatára általában a (2), a (3b) és a (4) jellemző (Fischer 2023a). Ezek közül a (4)-es típus (a fordított és nem fordított szövegek összevetése) az eurolektusok kutatásán belül egy önálló kutatási területté is fejlődött, *textual fit studies* (Chesterman 1997) – magyar fordításban *a szövegek igazodását vizsgáló kutatások* (Fischer 2023a) – néven. A *textual fit* a fordítás természetességének egyik mérőeszköze (Chesterman 1997), és azt fejezi ki, hogy mekkora a nyelvi távolság a fordított szöveg és az ugyanazon a műfajon belül írt nem fordított szöveg között. E kutatások tehát arra keresik a választ – ma már korpusznyelvészeti eszközökkel –, hogy az uniós nyelvváltozat mennyiben tér el a tagállami standard nyelvtől (vö. Biel 2014). E kutatások igazolták azt is, hogy a tagállami hivatalos nyelvek uniós sajátosságai nem szűkíthetők le a lexikai szintre, hanem kiterjednek a szövegszintű, szintaktikai és frazeológiai sajátosságokra is.

A kezdeti kutatások (Caliendo 2004, Jablonkai 2009, 2010a, 2010b, Mori 2003, Piehl 2006, Trebits 2008, 2009a, 2009b) több műfajban vizsgáldtak, de a későbbi korpusznyelvészeti kutatások (Basaneže 2018, Biel 2020, Sandrelli 2018, Sosoni 2018) már egy-egy jogi műfajra koncentráltak, és ma is ez a tendencia jellemző. Ez utóbbi kutatásokban leghangsúlyosabban a jogi aktusok jelennek meg, azon belül is az irányelvek – hiszen ez utóbbi jogi aktus fordítási szempontból két lépcsős folyamatot jelent, így különösen a fordítások és a nem fordított szövegek összevetése szempontjából lehet izgalmas. Emellett ma már az ítéletekre vonatkozóan is találunk kutatásokat (Mazzi 2017, Koźbiał 2018, Trklja 2017). McAuliffe (2010) tárta fel először az ítéletek sajátosságait, és e műfajban a hibrid „bíróági francia” nyelv létezését. E műfaj azért is lehet érdekes a kutatók számára, mert az Európai Bíróság elsődleges szövegezési nyelve nem az angol, hanem a francia.

Pozitív fejlemény, hogy az elmúlt években a kutatások a vizsgált műfajt, sajátosságot és a nyelveket tekintve is egyre változatosabb képet mutatnak, és a jogi aktusok – különösen az irányelvek – vizsgálatáról a hangsúly fokozatosan más műfajokra (honlapokra, ítéletekre, jelentésekre, weboldalakra) is áttevődik (vö. Biel, Koźbiał és Wasilewska 2019, Biel 2022).

5. Kutatásra érdemes további területek – hazai kontextusban

A magyar nyelv érintettsége ellenére elenyésző azon hazai kutatások száma, amelyek az uniós kontextus magyar nyelvre gyakorolt hatását vizsgálják. E hiátust jól mutatja az is, hogy az uniós nyelvváltozat egészének magyar jelölésére – Fischer (2023a) e témában írt monográfiáját megelőzően – csak elvétve találkozhattunk a nemzetközi szakirodalomhoz is igazodó *eurolektus* megnevezéssel (vö. Kovács 2006, Rádai-Kovács 2009).

Ennek hátterében egyrészt az áll, hogy a hazai kutatások egy része kifejezetten az angol uniós nyelvváltozat vizsgálatára irányult (vö. Jablonkai 2009, 2010a, 2010b; Trebits 2008, 2009a, 2009b). Másrészt a kutatások középpontjában ma jellemzően az uniós terminológia vizsgálata áll (vö. Rádai-Kovács 2009, 2010, Somssich 2003, 2011, 2012, 2021; Fischer 2008, 2010, 2018). Egy-egy sajátosság elemzésétől (vö. Klaudy 2004a, 2004b, Klaudy és Kovács 2016, Kovács 2015) eltekintve nem tudunk olyan empirikus kutatásról beszámolni, amely a magyar eurolektus egészét nagy mintán, korpusznyelvészeti eszközökkel vizsgálná, holott már a kis mintákon végzett kutatások is igazolják e kutatási téma relevanciáját.

A kutatásoknak gyakorlati jelentősége is van. A csatlakozás után ugyanis a fordítási és terminológiai munka koordinálása az uniós intézmények feladata, így a nyelvtervezésen belül a korpusztervezés mindkét lépése (a kidolgozás és a kodifikáció) kikerül a tagállami intézmények kezéből (Fischer 2008). A csatlakozás utáni részvételt tehát az határozza meg, hogy a tagállam mennyire tudatosan építi ki a kommunikációs és a koordinációs csatornákat a hazai intézmények és szakértők, valamint az uniós intézmények fordítói, terminológusai között. Minderre a tagállam nyelvpolitikai hagyományai is hatással vannak. A nyelv védelmére hagyományosan nagy figyelmet fordító országokban a koordináció és különösen a terminológiai munka feltételei már eleve adottak, míg más országokban – és ez jellemző Magyarországra is – még várat magára a szélesebb intézményi háttér megteremtése, különösen a terminológiai munka vonatkozásában.

Az alábbiakban javaslatot teszek olyan kutatási témákra, amelyek nemcsak új tudományos eredményeket hozhatnak a magyar eurolektusról, de a gyakorlatban is hozzájárulhatnak a koordináció erősítéséhez és a szakemberek érzékenyítéséhez e téma iránt:

- A magyar nyelv tekintetében mindazon sajátosságok vizsgálhatók, amelyekre a nemzetközi kutatásokban már van példa. E kutatások megkezdéséhez kiváló alapot jelenthet a hazai Miskolc Jogi Korpusz és a Pannónia Korpusz (Robin et al. 2016).
- Bár az eurolektus leglátványosabban a folyamatosan születő új, uniós terminusokban érhető tetten, az uniós jellemzők a szöveg, a szintaxis, a frazeológia és a lexika szintjén is vizsgálhatók. E vizsgálatok a magyar eurolektus egészére is kiterjeszthetők.

- Feltáratlan területet jelent az európai uniós terminológia (mint önálló sajátosság).
- Bár a jelenlegi kutatások alapvetően az írott (jogi) nyelv sajátosságait – és a fordítók szerepét – vizsgálják, fontos lenne a kutatásokat a tolmácsolás hatására is kiterjeszteni.
- Érdemes lenne megvizsgálni, hogy az *EU English* nyelvváltozat mennyiben mutat azonos sajátosságokat a kontinentális angol (*Euro-English*) vagy akár a magyar kontextusban használt angol (*HUnglish*) nyelvváltozattal.
- A gépi fordítás uniós elterjedésével egyre indokoltabb megvizsgálni a fordítás-támogató eszközök (*CAT*) és a gépi fordítás hatását az eurolektusokra.
- Fontos lenne egy átfogó kutatást készíteni arról, hogy milyen gyakorlatot folytatnak a tagállamok az uniós fordítások és a terminológiai munka koordinálására.
- További kutatási kérdés lehet, hogy a jelenségek egy része tipikus fordítási jelenségnek (fordítási univerzálénak) tekinthető-e, vagy az uniós hatás eredménye.

Végezetül fontos hangsúlyozni, hogy e kutatások a magyar szaknyelvek fejlesztését is elősegíthetik, és tudatosabbá tehetik a szakterületeken végzett terminológiai munkát. Az uniós többnyelvűség ugyanis olyan szakterületeken is folyamatos fordítási kötelezettséget eredményez a tagállamok számára, amelyeket az angol nyelv dominanciája, és ebből adódóan a kisebb nyelvek térvesztése (*domain loss*) jellemez. Ha az uniós fordítási folyamatba és egy tudatosabb terminológiai munkába a szakterületek hazai képviselői is be tudnak kapcsolódni, akkor az uniós többnyelvűségből adódó kötelezettség lehetőséggé is alakítható.

Irodalom

- Balogh D. 2020. *Műfajtudatosság a jogi szakfordításban és szakfordítóképzésben*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2020.035>
- Basaneže, K. D. 2018. Binomials in EU Competition Law. In: Marino, S., Biel, L., Bajčić, M., Sosoni, V. (eds) *Language and Law: The Role of Language and Translation in EU Competition Law*. Cham: Springer. 225–248. https://doi.org/10.1007/978-3-319-90905-9_13
- Biel, L. 2014. *Lost in the Eurofog: the textual fit of translated law*. Bern: Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-03986-3>
- Biel, L. 2017. Quality in institutional EU translation: Parameters, policies and practices. In: Svoboda, T., Biel, L., Løboda, K. (eds) *Quality aspects in institutional translation*. Berlin: Language Science Press. 31–57. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1048182>

- Biel, Ł. 2019. Theoretical and methodological challenges in researching EU legal translation. In: Simonnæs, I., Marita K. (eds) *Legal Translation. Current Issues and Challenges in Research, Methods and Applications*. Berlin: Frank & Timme. 25–39.
- Biel, Ł. 2020. Eurolects and EU legal translation. In: Laviosa, S., Ji, M. (eds) *The Oxford Handbook of Translation and Social Practices*. Online edn. New York: Oxford University Press. 479–500. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190067205.013.15>
- Biel, Ł. 2022. From national to supranational institutionalisation: a microdiachronic study of the post-accession evolution of the Polish Eurolect. *Perspectives* Vol. 31. No. 4. 672–689. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2022.2025870>
- Biel, Ł., Koźbiał, D., Wasilewska, K. 2019. The formulaicity of translations across EU institutional genres. A corpus-driven analysis of lexical bundles in translated and non-translated language. *Translation Spaces* Vol. 8. No. 1. 67–92. <https://doi.org/10.1075/ts.00013.bie>
- Caliendo, G. 2004. EU Language in Cross-Boundary Communication. *Textus* 17. 159–178.
- Chesterman, A. 1997. *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.22>
- Fischer M. 2008. Az európai uniós fordítás és terminusalkotás magyar vonatkozásai. *Magyar Nyelvőr* 132. évf. 4. szám. 385–402.
- Fischer M. 2010. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.
- Fischer M. 2012. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I. Terminológia-elméleti alapkérdések a fordításban. *Fordítástudomány* 14. évf. 2. szám. 5–30.
- Fischer M. 2018. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához III. Európai uniós terminológia. *Fordítástudomány* 20. évf. 2. szám. 5–26.
- Fischer M. 2023a. *Eurolektusok. Az Európai Unió hatása a hivatalos nyelvekre, különös tekintettel a jogi nyelvre*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634548959>
- Fischer M. 2023b. Honosítsunk vagy idegenítsünk? Fordítási stratégiák a szövegszinttől a terminusig. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 5–25. <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.1>
- Goffin, R. 1990. L'Europe en neuf langues: champ d'affrontements et ferment d'intégration linguistique. *Meta* Vol. 35. No. 1. 13–19. <https://doi.org/10.7202/002936ar>
- Gouadec, D. 2007. *Translation as a profession*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.73>
- Heinemann, E. 2019. The production process of EU directives and their transposition into national law – additional considerations reviewing Observing Eurolects. Corpus analysis of linguistic variation in EU law. *Zeitschrift für Europäische Rechtslinguistik*. 1–32. <https://doi.org/10.18716/ojs/zerl/2019.0.580>
- Jablonkai R. 2009. „In the light of”: a corpus-based analysis of lexical bundles in two EU-related registers. *WopLP* Vol. 3. 1–26. <https://doi.org/10.61425/wopl.2009.03.1.27>
- Jablonkai R. 2010a. *A corpus-linguistic investigation into the lexis of written English EU discourse: An ESP pedagogic perspective*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK.
- Jablonkai R. 2010b. English in the context of European integration: A corpus-driven analysis of lexical bundles in English EU documents. *English for Specific Purposes* Vol. 29. No. 4. 253–267. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2010.04.006>

- Kardos O., Rádai-Kovács É. 2014. IATE-2 – az Európai Unió terminológiai adatbázisának új verziója. In: Muráth J. (szerk.) *Magyar lexikográfia. Lexikográfiai füzetek 10.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 136–156.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás.* Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634543121>
- Koskinen, K. 2000. Institutional Illusions. Translating in the EU Commission. *The Translator* Vol. 6. No. 1. 49–65. <https://doi.org/10.1080/13556509.2000.10799055>
- Koskinen, K. 2001. How to research EU translation. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 9. No. 4. 293–300. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2001.9961425>
- Koskinen, K. 2014. *Translating institutions: An ethnographic study of EU translation.* E-book. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315759760>
- Kovács M. 2015. *A frazeológiai univerzálék fordítási aspektusai és üzenetközvetítő szerepe európai uniós kontextusban.* Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2015.089>
- Klaudy K. 2004a. Az EU-szakszövegek fordításának oktatása. In: Dobos Cs. (szerk.) *Miskolci Nyelvi Mozaik.* Budapest: Eötvös József Kiadó. 11–24.
- Klaudy K. 2004b. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389–407.
- Klaudy K., Kovács M. 2016. Frazeologizmusok a szótárban és a fordításban – a fordítói kreativitásról. In: Bárdosi V. (szerk.) *Frazeológia. Az emberi világhétközéje.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 119–129.
- Koźbiał, D. 2018. Phraseological Profile of Judgments: Complex Prepositions in EU Competition Law Judgments. In: Marino S., Biel Ł., Bajčić M., Sosoni V. (eds) *Language and Law.* Cham: Springer. 325–357. https://doi.org/10.1007/978-3-319-90905-9_16
- Lesznyák Á. 2010. Az európai uniós intézmények terminológiai adatbázisa: a IATE. *Magyar Terminológia* 3. évf. 2. szám. 161–181. <http://dx.doi.org/10.1556/MaTerm.3.2010.2.3>
- Mazzi, D. 2017. „By partially renouncing their sovereignty...” On the discourse function(s) of lexical bundles in EU-related Irish judicial discourse. In: Goźdz-Roszkowski, S., Pontrandolfo, G. (eds) *Phraseology in Legal and Institutional Settings: A Corpus-based Interdisciplinary Perspective.* London: Routledge. 189–202. <https://doi.org/10.4324/9781315445724-11>
- McAuliffe, K. 2010. Language and the institutional dynamics of the Court of Justice of the European Communities: lawyer-linguists and the production of a multilingual jurisprudence. In: Gueldry, M. (ed.) *How Globalizing Professions Deal With National Languages: Studies in Cultural Conflict and Cooperation.* Lewiston–Queenstown–Lampeter: The Edwin Mellen Press. 239–263.
- Mori, L. 2003. L'euroletto: genesi e sviluppo dell'italiano comunitario. In: Valentini, A. et al. (eds) *Ecologia linguistica, Atti del XXXVI Congresso internazionale di studi della Società di linguistica italiana (SLI).* Roma: Bulzoni. 473–492.
- Mori, L. (ed.) 2018. *Observing Eurolects. Corpus Analysis of Linguistic Variation in EU Law.* Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/scl.86>
- Piehl, A. 2006. The influence of EU legislation on Finnish Legal Discourse. In: Gotti, M., Giannoni, S. D. (eds) *Linguistic Insights. Studies in Language and Communication* Vol. 44. Bern: Peter Lang. 183–194.

- Rádai-Kovács É. 2009. *Az euroterminus, avagy az európai uniós terminológia jellemzői, különös tekintettel az újlatin nyelvekben megjelenő sajátosságokra*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar.
- Rádai-Kovács É. 2010. Az Európai Unió szaknyelve és terminológiája. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc–Budapest: Miskolci Egyetem – Tinta Könyvkiadó. 343–359.
- Robertson, C. 2010. Legislative drafting in English for non-native speakers: some do’s and don’ts (with reference to EU legislation). *ESP Across Cultures* Vol. 7. 147–163.
- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh H., Zolczer P. 2016. Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannónia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26. <https://hdl.handle.net/10831/62034>
- Sandrelli, A. 2018. Observing Eurolects: The Case of English. In: Mori, L. (ed.) *Observing Eurolects. Corpus Analysis of Linguistic Variation in EU Law*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 63–92. <https://doi.org/10.1075/scl.86.04san>
- Seidl-Péché O. 2024. A terminológiamenedzsment szövegnyelvszleti és nyelvtechnológiai kutatási aspektusai. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. – Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 157–175. <https://doi.org/10.21862/kutatomdszertan2/8>
- Somssich R. 2003. A jogfogalmi megfeleltetés problémái a közösségi jogban az irányelvek átültetésének szintjén – a jogi „fordítás” sajátos formája. *Magyar Jog* 50. évf. 12. szám. 746–753.
- Somssich R. 2011. *Az európai jog fogalmai*. Budapest: ELTE.
- Somssich R. 2012. Ekvivalencia az uniós jog és a nemzeti jog fogalmainak szintjén. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem GTK. 21–31.
- Sosoni, V. 2018. Language and Translation in EU Competition Law: Insights from English, Greek, Italian and Spanish Versions of Legislative Texts. In: Marino, S., Biel, Ł., Bajčić, M., Sosoni, V. (eds) *Language and Law: The Role of Language and Translation in EU Competition Law*. Cham: Springer. 179–205. https://doi.org/10.1007/978-3-319-90905-9_11
- Stefaniak, K. 2017. Terminology work in the European Commission: ensuring high-quality translation in a multilingual environment. In: Svoboda, T., Biel, Ł., Łoboda, K. (eds) *Quality aspects in institutional translation*. Berlin: Language Science Press. 109–123.
- Trebits, A. 2008. English lexis in the documents of the European Union – a corpus-based exploratory study. *Working Papers in Language Pedagogy (WoPaLP)* Vol. 2. 38–54. <https://dx.doi.org/10.61425/wplp.2008.02.38.54>
- Trebits, A. 2009a. Conjunctive cohesion in English language EU documents: A corpus-based analysis and its implications. *English for Specific Purposes* Vol. 28. No. 3. 199–210. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2009.04.004>
- Trebits, A. 2009b. The most frequent phrasal verbs in English language EU documents: A corpus-based analysis and its implications. *System* Vol. 37. No. 3. 470–481. <https://doi.org/10.1016/j.system.2009.02.012>
- Trklja, A. 2017. A corpus investigation of formulaicity and hybridity in legal language a case of EU case law texts. In: Goźdz-Roszkowski, S., Pontrandolfo, G. (eds) *Phraseology*

in *Legal and Institutional Settings: A Corpus-based Interdisciplinary Perspective*. London: Routledge. 89–106. <https://doi.org/10.4324/9781315445724-6>

Vermes A. 2024. A kulturális különbségek hatása a fordításra. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszerzetanába II. – Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 177–188. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/9>

Terminusjegyzék

eurolektus (*eurollect*): a többnyelvű uniós szövegalkotás és fordítás hatásaként az uniós hivatalos nyelvekben megjelenő, a tagállami konvencióktól eltérő szaknyelvi nyelvváltozat, amely több szakterületet foglal magában, de keretét az uniós szabályozás révén a jog, a jogi nyelv adja. Az eurolektus nemcsak az uniós terminológiában, hanem egyidejűleg a szöveg, a szintaxis, a frazeológia és a morfológia szintjén is tetten érhető (Mori 2003).

európai uniós szöveg (*EU text*): az európai uniós intézmények által vagy megbízásából készített szöveg, amely szándékolt vagy akaratlan fordítói döntések révén a szövegszintű, stilisztikai, szintaktikai és lexikai jellemzőket is tekintve eltér a tagállami konvencióktól, és ezért idegenszerűnek hat a célnyelvi kultúrában. Az uniós szövegeket a kutatók egy része önálló szövegfajtának is tekinti (vö. Koskinen 2000, Tirkkonen-Conditt 2001).

európai uniós terminológia (*EU terminology*): az Európai Unió autonóm fogalmi rendszerének fogalmait jelölő terminusok összessége, amely többségében fordítás révén születik. Ezért vizsgálatokor a terminus tág, fordításközpontú megközelítéséből (Fischer 2012) kell kiindulni.

horizontális terminológiai munka (*horizontal terminological work*): uniós kontextusban, a nem uniós terminusok alkotásakor végzett terminológiai munka, amely a tagállami fogalmi rendszerek közötti (horizontális) összehasonlítást teszi szükségessé, és az uniós fordítások volumenéből adódóan felszínre hoz olyan különbségeket, amelyek addig rejtve maradtak. Erre a tevékenységre mutat példát a magyar jog szerinti gazdasági társaságok (*korlátolt felelősségű társaság* vagy *betéti társaság*) fordítása angol nyelvre vagy a görög olivafajták fordítása magyar nyelvre. Fischer (2010: 177) terminusa.

intézményi fordítás (*institutional translation*): „minden olyan fordítás, amely intézmények nevében, megrendelésére és javára készül” (Gouadec 2010: 36; ford.: F.M.). Fő sajátossága, hogy a folyamatban több szereplő vesz részt, a fordító láthatatlan marad, a fordítási folyamat szigorúan szabályozott, és emiatt a célnyelvi szövegek egyre egységesebbé válnak. Európai uniós kontextusban való kutatása a fordításkutatás önálló kutatási területe.

intrakulturális fordítás (*intracultural translation*): olyan fordítás, amely az interkulturális fordítással szemben nem különböző kultúrák között, hanem egy kultúrán belül történik. Az uniós intézmények egy önálló, a tagállamoktól független kulturális közeget alakítottak ki, ezért az uniós fordítás is intrakulturális – az EU-kultúrán belüli – fordításnak tekinthető (Koskinen 2001).

a szövegek igazodását vizsgáló (*textual fit*) kutatások: olyan kutatások, amelyek fókuszában a fordítás természetességének Chesterman (1997) által definiált mérőeszköze áll. Uniós kontextusban e kutatások azt vizsgálják, hogy mekkora a távolság a fordított (uniós) szöveg és az ugyanazon a műfajon belül írt nem fordított (tagállami) szöveg között. Az angol terminus magyar megfelelőjeként Fischer (2023a) a *szövegek igazodása* terminust használja.

vertikális terminológiai munka (*vertical terminological work*): az uniós terminusok alkotása során végzett terminológiai munka, amelynek során egyazon nyelven belül, az uniós és a tagállami fogalmi rendszer között (vertikálisan) mozogva folyamatosan ellenőrizni kell, hogy az uniós fogalomra javasolt célnyelvi megfelelő nem „foglalt”-e, nem jelöl-e már egy tagállami fogalmat. Erre példa a *value added tax* uniós magyar megfelelőjének alkotása. Mivel az *általános forgalmi adó* terminus már a magyar adónemet jelölte, ezért tudatos döntés volt, hogy egy másik terminus, a *hozzáadottérték-adó* jelölje az uniós szintű adótípust. Fischer (2010: 177) terminusa.

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.)
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 135–160.

Jogi szakszövegek fordításának kutatása

Balogh Dorka

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
balogh.dorka@jak.ppke.hu

Kivonat: A fejezet célja, hogy átfogó képet nyújtson a jogi szakszövegek kutatásának különböző aspektusairól. A bevezetésben rövid történeti áttekintés mutatja be a kutatási terület alapköveinek lefektetőit és azokat a fordításkutatókat, akik eredményeikkel és publikációikkal hozzájárultak ahhoz, hogy a jogi fordításkutatás fokozatosan önálló kutatási területté váljon. A továbbiak ismertetik a szakterület kutatóinak profilját és jellemző módszereiket, majd külön alpontok tárgyalják a jogi szakfordítás sajátos jellegéhez kapcsolódó vagy abból következő meghatározó kutatási irányokat és témákat, köztük a jogi terminológiai és műfaji megfeleltetés és a jogi szakfordítói kompetenciák problémakörét, a jogi szakfordítóképzés módszertani kérdéseit, a közérthető jogi szövegezés és a fordítás kapcsolatát, valamint a mesterséges intelligencia és a nyelvtechnológia gyors fejlődésének a jogi szakfordításra gyakorolt hatásait. A fejezet végén a szerző ismerteti néhány lehetséges további kutatási témát, de érdeklődési területtől függően az egyes kutatási irányok bemutatásából is meríthet az olvasó ötleteket további vizsgálódásokhoz.

Kulcsszavak: jogi szakfordítás, jogi nyelv, jogi szöveg, jogi terminológiai és műfaji ekvivalencia, neurális gépi fordítás

1. Bevezetés

A jogi szakfordítás kutatásának látványos fellendülése az 1970-es években következett be, ennek az évtizednek a végén jelent meg az első, kizárólag a jogi szakfordítás kutatására fókuszáló tematikus fordítástudományi folyóiratszám is Gémar szerkesztésében (Gémar 1979). Az azóta eltelt évtizedekben az Európai Unió bővülése és a globalizációs folyamatok következtében a jogi szakfordítás jelentősége és ezzel együtt a jogi szaknyelvi kutatások intenzitása is jelentősen megnövekedett.

Több mint másfél évtizeddel később, 1997-ben látott napvilágot Susan Šarčević jogi szakfordításról szóló és azóta is meghatározó jelentőségű monográfiája (Šarčević 1997), melynek 2000-ben megjelent 2. kiadásához írt előszavában a szerző arról számol be, hogy 20 éves jogászai és jogi szakfordítói pályafutásának kezdetén csak elvétve foglalkoztak a jogi szövegek fordításával, azt a szakfordítás egy irreleváns, sőt, alacsonyrendű válfajának tekintették. Az ezredfordulót megelőző és az azt követő évtizedekben azonban fordult a kocka, a jogi szakfordítás iránti megnövekedett igény és tudományos érdeklődés azt eredményezte, hogy a jogi szakfordítás a fordítástudományon belül önálló szerepet vívott ki magának, és ezzel a folyamattal párhuzamosan kialakultak a jogi fordításkutatás saját fórumai is, miközben az általános fordítástudományi folyóiratok is rendszeresen publikálnak tematikus, csak a jogi szakfordításról szóló különszámokat. A jogi fordításkutatás ugyanakkor nem teljesen önálló tudományterület, inkább transz- vagy interdiszciplinárisnak mondható, mivel a jogtudomány, a fordítástudomány és a nyelvtudomány képviselői egyaránt megtalálhatók a kutatói között.

A téma kutatása iránti megnövekedett érdeklődés egyértelműen összefüggésbe hozható azzal a ténnyel is, hogy a jogi fordítás napjainkban a fordítóipar egyik legnagyobb szegmensét teszi ki. A BITRA (Tolmácsolás és fordítás bibliográfiája)³⁵ adatbázis adatai szerint 2023-ban 4357 publikáció jelent meg kifejezetten a jogi szakfordítás és tolmácsolás témakörében, ami kétszerese az orvosi témában megjelent publikációknak (Franco Aixelá 2001–2023). A megnövekedett érdeklődés ugyanakkor új kutatási módszereket is eredményezett, ami további lendületet adott a jogi szakfordítás kutatásának.

Bár Šarčević jogi szakfordításról szóló átfogó monográfiáját csak 10 évvel később követte egy hasonló formátumú mű Deborah Cao (2007) tollából, időközben a jogi szakfordítással kapcsolatos önálló publikációk és konferencia-előadások száma jelentős mértékben nőtt. A jogi szakfordítás kutatói számára megkerülhetetlen Lucja Biel (2010, 2011, 2017a, 2017b, 2017c) munkássága, aki amellet, hogy az egyik legtöbbet publikáló és leggyakrabban idézett szerző, a szakterület egymástól eltérő kutatási megközelítéseinek integrációjáért is sokat tesz.

A fentebb hivatkozott monográfiák szerzői (és a jogi szakfordítást elsőként kutatók is) nyomatékosan felhívják a figyelmet arra, hogy a jogi szövegek fordítása

35 <https://dti.ua.es/es/documentos/bitra/informe-bitra-2019.pdf>

több szempontból eltér más tudományágak szövegeinek a fordításától, mivel a jog elsősorban nemzeti vagy regionális jelenség (Šarčević 1997: 13). Ennek megfelelően a többi szakterülettől (például természettudományos, műszaki vagy orvosi) leginkább az különbözteti meg, hogy fogalmai jellemzően nem univerzálisak, hanem kultúra-specifikusak, vagyis (jog)rendszerhez kötöttek, mivel minden nemzeti vagy területi alapon működő jogrendszer saját terminológiával, fogalomrendszerrel, jogforrásokkal, társadalmi-gazdasági mechanizmussal rendelkezik. A jogi szakfordítás ezért olyan tevékenység, amelynek során nem csupán a nyelvek közötti, hanem a jogrendszerek, jogi kultúrák közötti megfeleltetés is kulcsfontosságú cél, és ez a jogi fordítótól összehasonlító jogi ismereteket követel meg. Mivel a jog csak a nyelvben és a nyelv által tud megnyilvánulni és fogalmihoz – ellentétben a természettudományokkal – nem kapcsolódik fizikai tartalom, a jogi nyelv és a jogi kommunikációs helyzetek vizsgálata, forrás- és célnyelvi összevetése a jogi szakfordításnak, és annak kutatásának is alapfeltétele. További nehézséget jelent, hogy az egyes jogágakban (például a polgári jogban vagy a közigazgatási jogban) használatos fogalmak tartalma még azonos jogrendszereken belül is eltérhet, sőt, bizonyos esetekben a műfaj és a kommunikációs helyzet is befolyásolhatja a szóalak mögött rejlő tartalmat.

A fenti megállapítások egyben a jogi szakfordítás kutatásának fő irányait is kijelölik: a jogi fordításkutatók jelentős hányadának figyelme a jogi terminológiai megfeleltetés problémakörére (lásd pl. Šarčević 1997, Garzone 2000, Harvey 2002, Fischer 2012, Tamás 2019, Gáspár és Somssich 2019), az ekvivalenciára és a jogi fordítói kompetenciákra, köztük is leginkább a jogi fordítók összehasonlító jogi tevékenységének és tematikus tudásának kérdéseire (pl. Prieto Ramos 2024, Orlando 2015, Biel 2011, Fischer 2018) irányul.

A jogi szakfordítás kutatásának teljes spektruma azonban ennél jóval kiterjedtebb. A jogi transzlatológiai kutatások túlnyomó része a fordítástudomány, a jogtudomány, a jogi nyelvészet és a fordításpedagógia tudományterületei felől közelít a témához, a kutatások jelentős hányadát például a jog, a nyelv és a fordítás kapcsolatát elemző és bemutató munkák teszik ki. „A magyar nyelvű tudományos szakirodalomban Szabó Miklós nevéhez kötődik a ” jog és nyelv „ irányzat hazai kutatásának elméleti megalapozása, elmélyítése és népszerűsítése” (Dobos 2023: 113). A jogi terminusok fordíthatóságának vagy fordíthatatlanságának vizsgálata mellett jelentős szerepet játszik a jogi műfajok szövegszintű vizsgálata, azok stílusának, regiszterének és makrostruktúrájának (szerkezetének) forrás- és célnyelvi megfeleltethetőségének kutatása (lásd pl. Bhatia 1997, 2006, Berükštienė 2016, Biel 2017, Balogh 2019, 2020). A szakfordítói tevékenységet elősegítő technológiák, fordítástámogató szoftverek, eszközök és adatbázisok témaköre is egyre népszerűbb és aktuálisabb kutatási terület, de növekvő érdeklődés övezi a kutatók részéről a jogi szakfordítás folyamatának vizsgálatát, a jogi szövegek lektorálásának kérdéskörét (pl. Benyovszky-Szűcs 2022, Láncoš 2017) vagy a minőségbiztosítással és a jogi szakfordítóképzés módszertanával kapcsolatban felmerülő kérdéseket (pl. Orlando and Scarpa 2014, Scarpa

and Orlando 2017, Balogh és Lesznyák 2018, Lesznyák és Balogh 2019), miközben tágabb megközelítésben a társtudományokhoz köthető (a jogi szakfordítás pragmatikai, társadalmi és etikai kérdéseit elemző) kutatások is a jogi szakfordítás kutatásának tárgyát képezhetik. Ez utóbbi szegmensbe tartozó munka például Dávid Dorottya Éva TDK dolgozata (Dávid 2023), amelyben a jogi fordítók és tolmácsok polgári jogi felelősségét vizsgálja.

Az általános értelemben vett jogi szakfordítástól kissé elkülönülő kutatási terület a többnyelvűséget alkalmazó és ezért egyedi fordítási gyakorlatot megvalósító intézmények és szervezetek (pl. az Európai Unió) joganyagának fordítása. Az uniós joganyag mind a 27 tagállam 24 hivatalos nyelvén szabadon hozzáférhető és sokak által kutatott terület, amelynek bemutatását e tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé.

Ahogy a fordítás minden területén, a jogi szakfordításban is mérőföldkőnek számít a neurális hálókön alapuló gépi fordítás megjelenése. A nyelvtechnológia 2017 óta végbemenő drámai fejlődése a teljes fordítói környezetet, így a jogi szakfordítást is megváltoztatta – hogy mennyiben, és hogy ez a változás milyen új kutatási témákat generált, arról az 5. pontban olvashatunk.

Láthatjuk tehát, hogy a jogi szakfordítással kapcsolatos kutatások kiterjednek annak jogi, társadalmi, technológiai, funkcionális (kommunikatív), pragmatikai és kognitív aspektusainak vizsgálatára. A kutatási területek sokfélesége és a kutatási szempontok összetettsége a jogi szakfordításról (és annak kutatásáról) kirajzolódó összkép dimenzióit is látni engedi, ahogy talán azt is, hogy ez az összkép meglehetősen tagolt – nem áll (mert nem is állhat) össze szerves egységgé, annak ellenére, hogy az érintett tudományterületeken zajló kutatások az elmúlt években közeledtek egymás felé. Ahhoz, hogy minél átfogóbb képet kapjunk erről a kutatási területről, egymás mellé kell rakosgatnunk az elszigetelten, párhuzamosan, vagy együttműködésben zajló projektek, kutatások mozaikdarabkái közül minél többet. Erre tesz kísérletet a tanulmány (a teljesség igénye nélkül): bemutatja a jogi szakfordítással kapcsolatos releváns kutatási szegmenseket, a szakterületre jellemző régi és új kutatási irányokat és azok meghatározó nemzetközi és hazai képviselőit, miközben néhány további lehetséges kutatási témára is javaslatot tesz, köztük olyanokra is, amelyek vizsgálatát a nyelvtechnológia rohamos fejlődése teszi szükségessé. A jogi fordításkutatás szakirodalmá napjainkra olyan méreteket öltött, hogy a tanulmányban hivatkozott irodalom csupán reprezentatív lehet, de az itt említett munkák saját hivatkozásai további kapukat nyitnak meg azok előtt, akik az egyes bemutatott témák iránt komolyabban érdeklődnek.

2. Kik kutatnak jogi szakfordítást és milyen módszerekkel?

Az eddigiek alapján kijelenthetjük, hogy a jogi fordításkutatás alapesetben a fordítás-tudomány, a jogtudomány, a jogi nyelvészet és a fordításmódszertan határterületein, azok közös metszéspontja körül helyezkedik el. Ennek megfelelően a témát kutatók profilja is eltérő: fordításkutatók, jogászok, nyelvészek, terminológusok és jogi szakfordítást oktató szakemberek egyaránt kutatják ezt a területet, azonban többnyire különböző (leginkább a saját tudományterületükön megszokott vagy elvárt) módszerekkel és célokkal. A jogászokra elsősorban a jogrendszerek különbségeinek elméleti megközelítése és az azokból fakadó jogkövetkezmények vizsgálata jellemző, a fordításkutatók inkább gyakorlati megközelítésben vizsgálják a terminológiai megfeleltetés kérdéseit és tesztelik a fordítási univerzálék alkalmazhatóságát az adott környezetben, míg a nyelvészek főként szemantikai, szintaktikai vagy pragmatikai szemszögből közelítenek a jogi szakfordításhoz. A nyilvánvaló átfedések ellenére az eltérő megközelítések és párhuzamosan zajló kutatások hosszú időn át nem érték össze, kivételt csak az egyszerre több szakterületen is jártas fordításkutatók (például nyelvészeti háttérrel vagy érdeklődéssel bíró jogászok vagy tolmács-fordító képzéssel rendelkező nyelvészek) által végzett kutatások képeztek, valamint néhány integrált módszertani megközelítést alkalmazó csoportos kutatás vagy projekt – bár ez utóbbira inkább a 2010-es évek közepétől találunk példát. Említést érdemel például a magyar jogi nyelv közérthetőségét vizsgáló, 2018-ban lezárult kutatás³⁶ (lásd részletesebben a 4.1 pontban), vagy az a 2024 őszén befejeződött négy éves, nemzetközi kutatókat és egyetemi oktatókat tömörítő Európai Uniósi kutatási projekt, amely a mesterséges intelligencia-alapú alkalmazások terjedésének a nyelvre gyakorolt hatását vizsgálja különböző területeken, köztük a jog, a nyelv, a technológia, így a jogi szakfordítás vonatkozásaiban is (LITHME).³⁷

A jogi szakfordítás-kutatás összetettségének természetes velejárója az alkalmazott kutatási módszerek eklektikussága. Bár a jogi fordításkutatásban alkalmazott módszerek között napjainkban már a Holmes distinkciója szerinti leíró, elméleti és alkalmazott módszerek is megtalálhatók (Holmes 1972/1988), kezdetben a leggyakrabban alkalmazott módszer az eredmény-központú leíró kutatás volt, amely a fordított szövegek jellegzetességeinek elemzésére és leírására hagyatkozott (Biel és Engberg 2013: 2). A 2010-es évek második felétől azonban jól látható elmozdulás tapasztalható az alkalmazott kutatási módszerek irányába (Prieto Ramos 2014: 271–272).

Míg tehát a 20. század utolsó évtizedeit még egyértelműen a kvalitatív kutatások dominanciája jellemezte, az ezredforduló után a hangsúly fokozatosan a kvantitatív kutatásokra helyeződött át, közöttük is a leghangsúlyosabban a szövegekpusz-alapúakra.

36 A tisztességes eljárás nyelvi aspektusai. A jogi nyelv hatása a joghoz való hozzáférés érvényesülésére. OTKA K-112172.

37 <https://lithme.eu/working-groups/wg2/>

Ez a korpuszelemző szoftverek fejlődése és elterjedése mellett annak is köszönhető, hogy a jogi szakfordítás intézményessé válása és a jogi szakfordítóképzések megjelenése jóvoltából egyre több adat és vizsgálható szövegtörzs állt a jogi fordításkutatók rendelkezésére. Fontos azonban megjegyezni, hogy hozzáférhetőség szempontjából jelentős eltérés mutatkozik az egyes jogi műfajok és szövegtípusok között: míg a normatív műfajok (jogszabályok, törvénykönyvek) mindenki számára elérhetőek, a jogalkalmazásban vagy a magánjogban használt műfajok többnyire bizalmas jellegűek, így a kutatók számára is korlátozott a kutathatóságuk. Ezzel ellentétben az Európai Unió joganyag mindenki számára szabadon hozzáférhető, aminek egyenes következménye az uniós jogi szövegek kutatásának fellendülése.

Az ezredfordulót követően, de leginkább a 2010-es évektől jelentősen bővült az adatelemzésen alapuló kutatási módszerek tárháza, a korpuszelemző módszer mellett a kvantitatív megközelítésű kutatások egyéb formái is megjelentek. Egyre elterjedtebbé vált az interjúztatással és kérdőíves felmérésekkel gyűjtött adatok elemzése, a fókuszcsoportokon alapuló vizsgálatok, az akciókutatás vagy a megfigyelésen alapuló megállapítások alkalmazása, valamint a fordítás folyamatát és a folyamat résztvevőit vizsgáló, a hangos gondolkodtatás (TAP) módszerére vagy a szemmozgáskövető szoftver használatára támaszkodó kutatás. Az újonnan alkalmazott módszerek újabb perspektívákat nyitottak meg a jogi szakszövegek fordításának kutatásában és még tágabb dimenziókba helyezték azt, az empirikus kutatási eredmények szintézise azonban nem vagy csak nagyon kis mértékben történt meg, az egyes kutatási projektek továbbra is jobbra elszigeteltek (tudományterülethez vagy nyelvterülethez kötöttek) maradtak.

E tények ismeretében figyelemre méltó Biel 2017-ben megjelent publikációja, amelyben javaslatot tesz a jogi fordításkutatás egyre gyarapodó módszertani eszköztárának egységes elméleti és módszertani keretrendszerbe foglalására (Biel 2017b: 84). Biel olyan több-perspektívájú, vegyes módszereket alkalmazó keretet dolgozott ki, amely kiterjeszhető a fordítás négy legfontosabb alapelemére: a produktumra, a produktum befogadásának körülményeire, a fordítási folyamatra és annak résztvevőire. Biel arra hívja fel a figyelmet, hogy a kutatók tanulmányaikban többnyire egy vagy néhány kiválasztott módszer segítségével igyekeznek téziseiket bizonyítani, és gyakran előfordul, hogy figyelmen kívül hagynak olyan szempontokat, amelyek befolyásolhatják a kutatás eredményeit és amelyek nélkül a kapott eredmények töredékesek. A jogi szakfordításról alkotható teljes kép csak olyan szemlélettel alakítható ki, amelynek jegyében a kutató az elért eredményeit további kutatásaiban más módszerekkel is megvizsgálja és ellenőrzi, például trianguláció segítségével, de megoldást jelenthet a többnyelvű, többféle módszerrel dolgozó, transzdiszciplináris kutatócsoportok felállítása is a jogi fordításkutatásban alkalmazott módszerek és megközelítések integrációjának érdekében.

3. A jogi szakfordítás szövegkorpusz-alapú kutatása

A korpuszalapú kutatásokkal legalább két okból mindenképpen érdemes külön foglalkozni: egyrészt mert megjelenésük mérföldkönek számít, mivel paradigmaváltást idéztek elő a kutatási módszerek terén (lásd pl. Seidl-Pécs 2020:81, Klaudy 2022), másrészt, mert ez a módszer a jogi szakfordításkutatás számos területén alkalmazható. Segítségével olyan kutatási eredmények és feltevések is alátámaszthatók vagy cáfolhatók, amelyek azelőtt a kis minta miatt kevésbé voltak reprezentatívnak tekinthetők. Ahogy Biel (2017b) javasolja, a minél hitelesebb eredmények és a tágabb látószög érdekében a korpuszalapú kutatást is egyéb módszerekkel kiegészítve érdemes végezni. Van még egy ok, amiért a jogi szakfordítás kutatásában a korpuszalapú vizsgálatok különös jelentőséggel bírnak, ez pedig a jogi nyelv egyik legfontosabb jellemzőjéhez köthető, nevezetesen a jogi nyelvben sűrűn előforduló kötött, állandósult nyelvi mintákhoz vagy más szóval: frazémákhoz, amelyek a leghatékonyabban szövegkorpuszok segítségével vizsgálhatók. A jogi frazémák nem tekinthetők terminusnak, de még csak lexikai egységnek sem, mivel egyes jogi műfajokban (főként az archaikus mintákat leginkább őrző szerződésekből és végrendeletekből) akár teljes mondatként is előfordulnak.

Mindez a jogi szakfordítói kompetenciák, azokon belül a tematikus kompetencia kérdéskörével is szorosan összefügg, hiszen egy szaknyelvi műfaj formulaszerű elemeit (frazémáit, kollokációit) a fordító csak akkor tudja idegen nyelven visszaadni, ha felismeri a forrásnyelvi műfaj kötött nyelvi mintáit, és ismeri azok célnyelvi megfelelőit. Ennek hiányában szó szerinti fordítással fog próbálkozni, ami szerencsésebb esetben „csak” a szakmaiságát kérdőjelezi meg a szöveg felhasználói szemében, de súlyosabb esetben a szöveg értelmezhetőségét is veszélyeztetheti. A korpuszok ezért a jogi szakfordítók képzésében is hasznosnak bizonyulnak. Scott (2012) pilot felmérése alapján arról számol be, hogy a jogi szakfordítóképzésen részt vevő hallgatók véleménye szerint a saját maguk által összeállított szövegkorpuszok jelentős segítséget nyújtanak a jogi szaknyelvben gyakran előforduló kollokációk és egyéb formulaszerű nyelvi elemek elsajátításában, mintegy pótolva a jogi szótárak és terminológiai adatbázisok közismert hiányosságait.

A jogi szövegek fordítás-szemponitú korpuszalapú kutatásával Biel több tanulmányában is részletesen foglalkozik (pl. 2010, 2017c), de a párhuzamos és összehasonlítható jogi szövegeket is tartalmazó multimodális Pannónia korpuszt bemutató tanulmányból (Robin et al. 2016) is tájékozódhatunk a korpuszok fajtáiról és a korpuszalapú kutatás módszereiről. A Miskolc Jogi Korpusz magyar jogi szövegeket tartalmaz, amely hat jogi szövegtípusok szerinti részkorpuszból áll, és ezért elsősorban összehasonlító vizsgálatokra alkalmas. (A korpusz részletes bemutatását lásd: Vincze 2018.) Ez a korpusz szolgált alapjául annak a jogászok és nyelvészek részvételével megvalósuló kutatási projektnek (OTKA K-112172), amelynek célja a magyar jogi nyelv feltérképezése volt, és amelyről részletesebben a következő pont számol be.

4. A jogi szakfordítás sajátos jellegéhez kapcsolódó kutatási irányok

4.1. A jogi nyelv

Amikor a jogi szakfordítás kontextusában a jogi nyelvet vizsgáljuk, az elsőként felmerülő kérdés, hogy mit tekinthetünk jogi nyelvnek. A logikus válasz az lenne, hogy a jogi szövegek nyelvét, de a szakirodalomban nincs egységes állásfoglalás arra vonatkozóan, hogy mi tekinthető jogi szövegnek. Egyes kutatók – például Garzone (2000) – csak a joghatással bíró szövegeket tartják jogi szövegnek, míg mások – például Šarčević (1997) – nem csak a jogalkotás, hanem a jogalkalmazás során létrejövő szövegeket is, megint mások pedig – például Cao (2007) – ezeken kívül a jog témájában írt úgynevezett metaszövegeket is a jogi szövegek közé sorolják. A legtágabb értelmezés szerint minden olyan szöveg jogi szövegnek minősül, amely a jogi szaknyelvre jellemző sajátosságokat hordoz és/vagy amelyet jogászok vagy laikusok jogi célokra vagy a joggal bármilyen összefüggésben használnak (Cao 2007, Berükštienė 2016). Bár a vélemények különböznek, a kutatók többsége egyetért abban, hogy a jogi szövegek hierarchiájában a legelőkelőbb helyet a jogszabály foglalja el, mivel annak nyelvezete a jogi szövegek prototípusaként funkcionál: minden más jogi szövegtípus függő viszonyban áll vele, mivel azt vagy reprodukálja vagy leírja. Ezt a feltevést többek között Zödi (2017), Bhatia (1997) és Gotti (2012) is megerősíti, de Zödi hozzáteszi, hogy a jogszabály primátusa a jogrendszerek lényegéből következően inkább a kontinentális jogban érvényesül, míg az angolszász jogban kevésbé, hiszen ott a bíróságok precedens erejű döntései adják a többi jogi szöveg alapját.

Ennek megfelelően a jogi nyelv elsősorban normatív nyelv, amelynek jellemző közege az írásbeliség, mert az általános hatályú, mindenkire vonatkozó szabályok az írott forma révén válnak mindenki által megismerhetővé. Mivel a jogi szakfordítás sajátosságai jelentős mértékben összefüggenek az írott jogi nyelv és az egyes jogi szövegműfajok sajátosságaival, a fordítással kapcsolatos kutatások jelentős része is e témákhoz kapcsolódik vagy ezekből indul ki.

Az egyes nyelvpárok összehasonlító vizsgálata a fordítástudományi kutatások egyik alappillére, hiszen a nyelvek strukturális különbségei különféle grammatikai és lexikai átváltási műveleteket és stratégiákat kívánnak meg a fordítóktól (Klaudy 2007). De Groot (2002) a jogi szakfordításban a fordítás nehézségi szintjét komparatív szemlélet alapján határozza meg, és rendszerében az a legnehezebb fordítás, amelyben a jogrendszerek is különböznek és a fordítási nyelvek is eltérő nyelvcsaládhoz tartoznak (ilyen pl. az angol–magyar nyelvpár is).

A jogi szakfordításban egyes nyelvpárok esetében (pl. az angol–magyar nyelvpárban) árnyalja a képet, hogy az átváltási műveletek nem pontosan úgy működnek, mint az egyéb szakterületek fordításában vagy a műfordításban, elsősorban azért, mert a magyar jogi nyelv mondatszerkezetében indoeurópai mintát követ (aminek egyik történeti oka a magyar jogi nyelvre ható erőteljes germán hatás), és ez eleve

meghatározza idegenszerűségét a köznyelvi nyelvhasználathoz képest (Balogh 2024a). A magyar jogi nyelv a köznyelvtől eltérően előszeretettel használja a szenvedő szerkezetet, a halmozott bővítményeket, a funkcióiágés szerkezeteket, előnyben részesíti a főneveket az igékkel szemben, és nem idegen tőle a redundáns szószaporítás. Mindez kissé „magyartalan” stílust eredményezhet, amihez az is hozzájárul, hogy a jogi szövegalkotás során a tartalmi pontosság, a belső koherencia és a terminológiai következetesség követelményei nem mindig egyeztethetők össze a nyelvhelyességi és műfaji elvárásokkal, és ha választani kell, akkor az előbbiek elsőbbséget élveznek az utóbbiakkal szemben. Ebből akár arra is következtethetünk, hogy a jogi nyelv működésében a diskurzusközösség elvárásai felülírhatják a köznyelvi normakövetést, amely jelenség a fordított szövegekben is megfigyelhető. Paradox helyzetet teremt, hogy a jogi szövegek értelmezésére nemcsak a szakmai kommunikációban, hanem a hétköznapi életben is szükség van, ezért egyszerre kell(ene) törekedni az egyértelműsége és az átfogó értelmezhetősége. Somssich ennek megfelelően a jogi nyelvet a köznyelv olyan speciális megnyilvánulásának tekinti,

[...] amely nem éri el a zárt, szakmai jelleget (mint például a matematika, a fizika vagy az orvostudomány szaknyelvei), vagyis nem egyértelműen szaknyelv, legfeljebb viszonylagos szaknyelv. (Somssich 2007: 9).

Az angol jogi nyelvvel kapcsolatos munkák közül meghatározó jelentőségű Melinkoff (1963) jogi nyelvről írt monográfiája, amelyben a jogi nyelv jellegzetességeit bemutatva az elsők között hívja fel a figyelmet a jogi nyelvezet dagályosságának a közérthetőségre gyakorolt negatív hatásaira. Melinkoff művét több hasonló leírás követte, amelyek szinte mindegyike tárgyalja vagy említi az angol jogi nyelv megértést hátráltató jellemzőit (pl. Wydick 1978, Bhatia 1987, Tiersma 1999, Haigh 2012, Mattila 2013), közülük is különösen a végtelenül hosszú, beékelésekkel és alárendelésekkel túlterhelt mondatokat, a redundanciát és az archaizmust. E tulajdonságai miatt Bhatia (2004: 206) a jogi nyelvet *lefagyasztott rétegnyelv*nek, Alcaraz és Hughes (2002: 9) pedig *fossilizálódott nyelv*nek nevezi.

A magyar jogi nyelvről érthető módon kevesebb elemzés született, mint angol megfelelőjéről, de hazánkban is számos kutató vizsgálta a magyar jogi nyelv jellemzőit, többek között Karcsay (1981), Szabó (2015, 2018), Vincze (2018), Kurtán (2017), Vinnai (2010, 2017), Vinnai és Minya (2018), Zódi (2017, 2018), Dobos (2007, 2010, 2014), Balogh (2018, 2020), Tamás (2019). A magyar jogi nyelv szöveg-típusokra bontott korpuszalapú vizsgálata és a köznyelvi regiszterrel való összevetése volt az alapja a „A tisztességes eljárás nyelvi aspektusai. A jogi nyelv hatása a joghoz való hozzáférés érvényesülésére.” elnevezésű kutatásnak,³⁸ amelyben jogászok és

38 A tisztességes eljárás nyelvi aspektusai. A jogi nyelv hatása a joghoz való hozzáférés érvényesülésére. OTKA K-112172.

nyelvészek együtt keresték a választ arra, hogy mely nyelvi tényezők befolyásolják az érthetőséget a jogi szövegekben, és hogy milyen nyelvi akadályai vannak a joghoz való hozzáférésnek. A kutatás eredményeit *A törvény szavai* című kötet foglalja össze (Szabó és Vinnai 2018). A magyar jogi nyelvet nyelvünk köznyelvi változatával összevetve kvantitatív vizsgálatok útján is megállapítást nyert, hogy általánosságban (tehát az összes jogi szövegtípus esetében) jellemzőbb rá a nominalizáció, a semleges, személytelen stílus, a bonyolult mondat szerkesztés, a vonatkozó mellékmondatok nagy száma, a többszörös alárendelés és a köznyelvitől eltérő szórend.

A bonyolult jogi nyelvhasználat, az ún. *legalese* hívta életre a jogi nyelv közérthetőségéért síkra szálló mozgalmakat az angolszász országokban az 1970-es években, ám törekvéseik a kezdetektől fogva megosztják a jogásztársadalmat. A közérthetőségi mozgalom képviselői (pl. Wydick 2005, Garner 2013, Adler 2012) a jogi szövegek laikus olvasótáborra nézőpontjából közelítik meg a kérdést és abból indulnak ki, hogy az érthetőség kérdése a legtöbb esetben a joghoz való hozzáférés összefüggésében vetődik fel. A közérthető szövegezés ellenzői (pl. Šarčević 1997, Crump 2002, Mattila 2013, Bennion 2007, Phillips 2003) szerint viszont a komplikáltnak tűnő szövegezés fenntartása indokolt, mert a jogi nyelv bonyolultsága és erőteljes archaizmusa jórészt annak köszönhető, hogy a jogi szövegekben minden egyes szó és kifejezés pontos tartalma, mondattani helye és egymáshoz való viszonya számít, azok felcserélése vagy megváltoztatása a normatív tartalmat is megváltoztathatja, ami kiszámíthatatlan következményekkel járhat.

Az ellentét feloldására több lehetőség is kínálkozik. A jogi szövegek alkotóinak első körben azt célszerű mérlegelni, hogy a célközönség és a szöveg funkciója szükségessé teszi-e a szöveg egyszerűsítését, és ha igen, akkor a lehetséges következményeket figyelembe véve érdemes kiválasztani a szöveg érthetőségét elősegítő nyelvi eszközöket. A grammatikai változtatások (pl. szórend-csere, az alany és az állítmány egymás mellé helyezése, rövidebb mondatok, verbalizáció) többnyire biztonságosabb megoldást kínálnak erre, mint a lexikai cserék (pl. a szinonimák használata) (Balogh 2023, 2024). A közérthető jogi nyelv és a jogi szakfordítás összefüggéseit a 4.5. pont ismerteti.

4.2. Kommunikációs helyzetek a jogi szakfordításban – terminológiai és műfaji megfeleltetés

A jogi fogalmak rendszerhez kötöttsége miatt a jogi szakfordítás kétségtelenül legnagyobb kihívása a terminológiai megfeleltetés, mert az egyes jogrendszerek jogintézményei szinte sohasem teljesen azonosak, és még az azonos jogrendszereken belül történő fordítások esetében is alapos és időigényes kutatómunkát követel meg a fordítótól a jogintézmények különbségeinek és hasonlóságainak feltárása, ami nélkülözhetetlen a fordítói döntések meghozatala és a fordítási stratégia kiválasztása

szempontjából. A jogintézmények és a jogi terminusok részleges ekvivalenciája miatt a jogi fordítóknak különös figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy a más jogrendszerekben nem ugyanolyan formában létező sajátos jogintézmények esetében megtalálják azokat a terminusokat, amelyek kifejezik ugyan a jogintézmény pontos tartalmát, de nem keltik azt a hamis illúziót az olvasóban, hogy a saját jogrendszere intézményével azonos fogalmakról van szó. Ezt az újonnan (pl. tükörfordítás, kölcsönzés, körülírás vagy új megnevezés segítségével) létrehozott terminusok esetében leginkább az adott jogintézmény idegenszerűségének hangsúlyozásával, azaz idegenítő stratégia alkalmazásával tudják elérni (Fischer 2012). A jogi terminológiai ekvivalencia problémaköre számos külföldi és hazai kutatás tárgya, a hazai szerzők munkái közül gyakorlati megközelítése miatt is kiemelkedik Fischer doktori értekezése és tanulmánykötete (2010, 2018), valamint Tamás *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át* című kötete (2017), amely a jogi terminológiai megfeleltetés lehetséges alternatíváit mutatja be terminológusi megközelítésben, az egyes megfeleltetési stratégiákat négy nyelven példákkal illusztrálva. Hasonlóan gyakorlati megközelítésben, példákon keresztül mutatja be Somssich (2023) a jogi szakfordítás során felmerülő terminológiai nehézségeket, Gáspár és Somssich (2019) tanulmányából pedig az Igazságügyi Minisztérium 2017-ben indított jogszabályfordítási programja keretében a magyar jogszabályok angolra fordítása során alkalmazott fordítási stratégiákat ismerhetjük meg.

Bár a terminológiai ekvivalencia kétségtelenül a jogi szakfordítás legfontosabb kérdése, a fordítási folyamat során a fordítóknak a műfajra (ezen belül a regiszterre, a frazeológiára és a makrostruktúrára) vonatkozó döntéseket is kell hozniuk. Ezeket a döntéseket alapvetően befolyásolja a kommunikációs helyzet, amelyet a befogadó közönség státusza és a szöveg funkciója határoz meg, a fordító számára ezért elengedhetetlen, hogy tudja, milyen céllal és mely célközönségnek készül a fordítás. Egy nemzeti (például magyar) jogszabály vagy törvénykönyv angol nyelvű fordítása jellemzően informatív céllal készül, a hiteles változat az anyanyelvi marad, a jogszabály eredeti joghatása nem érvényesülhet a célnyelven. Ennek ellenére a fordítónak célszerű az adott műfajban vagy szövegtípusban bevett nyelvi mintákat alkalmaznia, amelyek a célnyelvi szöveg befogadója számára egyértelművé teszik, hogy rendelkező típusú normaszövegről van szó (ilyen nyelvi minta például a kötelező erőt kifejező *shall* segédige, amely ebben a funkciójában csak normaszövegekben fordul elő). Ezért a stílus és a regiszter szintjén – hacsak a megrendelő kifejezetten nem kéri az ellenkezőjét – a honosító stratégia (a célnyelvi műfajban hagyományosan előforduló nyelvi panelek használata) lehet a megfelelő választás. Az adott szövegműfaj (esetünkben a jogszabály) szerkezetét illetően ugyanakkor valószínűleg – a terminológiai megfeleltetéshez hasonlóan – megint csak az idegenítő stratégiát fogja alkalmazni a fordító. Ennek oka, hogy a fordítói hatáskör általában nem terjed ki a kötött szerkezeti sablon módosítására, a forrásnyelvi szerkezet használata ugyanakkor egyértelműen jelzi a célnyelvi olvasó számára, hogy a célnyelvtől idegen műfaji keretekről van szó.

A műfaji ismeretek nemcsak a fordítói döntésekben, hanem a jog működésének megismerésében is sokat segítenek, de ha a kutatás nem az egyes műfajokra, hanem általában a jogi szaknyelvre és szakfordításra fókuszál, akkor a jogi szövegek típusok szerinti csoportosítása lehet a megfelelő kiindulópont. A jogi nyelvet sokan sokféleképpen tipologizálták, de a fordításkutatásban a funkciók szerinti felosztás tűnik a legcélravezetőbbnek. A legtöbb funkcionális tipológia három nagy csoportba sorolja a jogi szövegeket (1) előíró vagy normatív szövegek (a tételes jog nyelve), (2) részben előíró, részben leíró vagy vegyes funkciójú szövegek (a jogalkalmazás nyelve), (3) leíró szövegek vagy metaszövegek (a jogtudomány nyelve). A témáról bővebben többek között Bhatia (1997, 2006), Biel (2017a), Balogh (2019) és Zódi (2017) tanulmányaiban olvashatunk, Balogh doktori értekezése (2020) további részleteket tartalmaz a műfaji és szövegtipológiai ismeretek jogi szakfordításban és fordítóképzésben betöltött meghatározó szerepéről és a témával kapcsolatos kutatási lehetőségekről.

4.3. A jogi szakfordítói kompetenciák

Az előző pontban foglaltakhoz elválaszthatatlanul kapcsolódik a jogi szakfordítói kompetenciák kérdésköre, amely több megközelítésben is vizsgálható. Felmerül a kérdés, hogy miben térnek el ezek a kompetenciák az egyéb szakterületek által megköveteltéktől, miképpen lehet rangsorolni őket, vagy éppen hogyan változnak a neurális gépi fordítás és a mesterséges intelligencia alkalmazásának fejlődésével párhuzamosan.

A fordításkutatók véleménye lényegében megegyezik abban, hogy a jogi szakfordítás a legösszetettebb kompetenciákat igénylő és a legnagyobb kihívásokkal járó vállalkozások egyike. Harvey (2002) ezt azzal indokolja, hogy a jogi fordítónak éppen annyira szüksége van a műfordításhoz szükséges leleményességre, mint a szakfordításban elvárt precizitásra. A kérdéssel foglalkozó kutatók többsége (például Cao 2007: 5, Gouadec 2007: 31, Prieto Ramos 2011, 2014, Biel 2011, Sandrini 2018, Engberg 2013, Scarpa és Orlando 2017) kulcsfontosságúnak tartja a tematikus kompetenciát, de a nyelvi és a fordítástechnikai ismeretek jelentőségét is hangsúlyozza. Általános álláspont, hogy a kompetens jogi fordítónak vagy el kell sajátítania a jogász mentalitást, vagy birtokában kell lennie olyan készségeknek, amelyek lehetővé teszik, hogy megértse és átlássa a jog működését és a jogrendszerek különbözőségét, tehát valamilyen szintű jogi háttértudással mindenképpen rendelkeznie kell. A vélemények csak abban nem egységesek, hogy ennek a háttértudásnak milyen szintűnek kell lennie. A jogi szakfordítókkal szemben támasztott elvárások mércéjét Šarčević (1997) teszi a legmagasabbra, véleménye szerint ugyanis az elvárások annyira összetettek, hogy a gyakorlatban lehetetlen mindegyiknek megfelelni.

A magas szintű nyelvi és szövegalkotási ismeretek alapelvárásnak számítanak, de ezek mellett a jogi szakfordítóknak tisztában kell lenniük egyrészt a jogi fogalmak jogrendszerek szerint eltérő jelentéstartalmával, másrészt a jog működésével, amely magában foglalja a jogi érvelés logikáját, valamint mindazon lehetőségek felismerését, amelyek szerint a bíróságok az adott szöveget értelmezhetik és alkalmazhatják. Ezen kívül a forrásnyelvi és még inkább a célnyelvi jogrendszer mélyreható ismeretével is rendelkezniük kell, hogy az összehasonlító jogi munka során megfelelő terminológiai döntéseket tudjanak hozni.

Bár a tematikus kompetencia előkelő helyet foglal el a jogi fordítói készségek rangsorában, nem minden jogi fordításkutatónál szerepel az első helyen. Obenaus (1995) az információ felkutatásának képességét tartja kulcsfontosságúnak, Sofer (2006: 106–107) az írásbeli készségeket, a jog területén való jártasságot és a jogi hivatkozások forrásainak alapos ismeretét emeli ki, Trosborg (1997: 156) a jogi terminológiai tudást, Šarčević (1997: 271) pedig a jogi szempontok szerint feldolgozott fordításelméleti ismereteket tartja elsődlegesnek. Šarčević Kussmaul-lal (1995) egyetértésben azt vallja, hogy a fordításelmélet egyik legfőbb feladata, hogy a releváns kritériumok meghatározásával segítséget adjon a fordítónak a megfelelő fordítói stratégia kiválasztásában.

Prieto Ramos (2011) az általános fordítói kompetenciamodelleket alapul véve és azokat továbbfejlesztve dolgozta ki ötkomponensű jogi fordítói kompetenciamodelljét, amelyet később, a neurális gépi fordítás megjelenését és térhódítását követően kiegészített (Prieto Ramos 2024). Korábbi modellje a többi kompetenciamodelltől abban tér el leginkább, hogy a szükséges kompetenciákat a jog és a fordítás interakciójának viszonylatában határozza meg, mivel véleménye szerint leginkább ez az interakció különbözteti meg a jogi szakfordítást a többi szakfordítási területtől. Ezért a tematikus kompetencia nála kulcsszerepet tölt be a jogi fordítói kompetenciák között, amiből viszont az következik, hogy a jogi fordító csak akkor töltheti be megfelelően a szerepkörét, ha mindazokat a jogi ismereteket elsajátítja, amelyek képessé teszik arra, hogy a fordítandó szöveget ne csak önmagában, hanem egy rendszer részeként is lássa, és arra is, hogy tisztában legyen a forrás- és a célnyelvi szöveg által keletkeztetett jogkövetkezményekkel. A jogi szakfordítói kompetenciákról részletesebben Piecychna (2013) tanulmányából is tájékozódhatunk.

4.4. A jogi szakfordítóképzés módszertana

A jogi szakfordítóképzés hagyományosan legtöbbet kutatott kérdései az előző pontban tárgyalt jogi szakfordítói kompetenciákhoz és azok elsajátításának módszertanához kapcsolódtak, míg az elmúlt évtizedet leginkább a nyelvtechnológiai fejlődés következtében megváltozott fordítói környezettel kapcsolatos kérdések határozták meg, és feltehető, hogy ez a közeljövőben sem lesz másképp.

Fontos módszertani kérdéseket tárgyalt gyakorlati megközelítésben a *shall* mód-beli segédige jogi szakfordításokban betöltött szerepéről Klalal (2018), aki doktori értekezésében a jogi szakfordítói kompetenciák fejlesztésének módszertanára összpontosít (Klalal 2020). Klalal Biel-hez (2017c) hasonlóan kulcsfontosságúnak tartja a szakfordítóképzésben a párhuzamos és az összehasonlítható korpuszok használatát (Klalal 2019), míg Scott a hallgatók (és gyakorló jogi fordítók) által saját részre és testreszabottan összeállított jogi szövegtörzsek módszertani előnyeit hangsúlyozza (Scott 2012). A jogi szakfordítói kompetenciák fejlesztése a témája Fischer (2018) tanulmánykötetbe foglalt munkáinak, doktori értekezésének témája pedig a terminológiai kompetencia (Fischer 2010). Balogh (2020) a műfaji kompetencia fejlesztésével kapcsolatban fogalmaz meg fordításmódszertani ajánlásokat, míg Kóbor és Szilávik (2024), valamint Robin és Seidl-Pécs (2024) kutatási eredményei a szakfordító hallgatók utószerkesztési készségei fejlesztésének módszertanához járulnak hozzá.

A tematikus kompetencia kérdéskörében többek között arról zajlik eszmecsere, hogy mesterképzés keretein belül folyó szakfordítóképzésben átadhatók-e jogi ismeretek azon a szinten, amelyet az előző pontban bemutatott összetett kompetenciamodellek szükségesnek tartanak. Balogh és Lesznyák (2018), Lesznyák és Balogh (2019) jogász és bölcsész szakfordító hallgatók jogi szakfordításainak minőségét összehasonlító empirikus kutatásainak eredményei megerősítik, hogy a tematikus kompetencia kulcsszerepet játszik a fordítás minőségében, és hogy a mesterképzésben jogi szakfordítást is tanuló bölcsész végzettségű hallgatók többsége nem ismeri fel a jogi szövegekben rejlő buktatókat. Orlando (2017) arról számol be, hogy a nyelvi és fordítóképzést végzett hallgatók jobb minőségű jogi szakfordítást készítenek, mint a jogi végzettséggel igen, de nyelvi és fordítói képzettséggel nem rendelkezők.

A nyelvtechnológiai változások okozta sokkhatás után a fordítóképző intézmények meglepően gyorsan reagáltak és kezdték hozzáigazítani tanmeneteiket a szakfordítókkal szemben támasztott új követelményekhez. A szakfordítóképzésben a kérdések jelentős része jelenleg arra irányul, hogy milyen arányban szerepeljen a képzésben és a vizsgákon az utószerkesztés, a manuális és a gépi fordítás, elvárható-e a hallgatóktól, hogy a képesítő vizsgán gép nélkül is tudjanak fordítani, van-e még létjogosultsága a CAT eszközöknek, de számtalan további kérdés is megválaszolásra vár.

A gépi fordítás minőségének látványos javulása jelentős változásokat idézett elő a fordítói szakmában, ami a jogi szakfordítóktól elvárt kompetenciák már említett megváltozását is maga után vonta, de a jogi fordítók munkavállalási lehetőségeire is hatással volt. Részben módszertani megfontolásból, részben pedig aziránti kíváncsiságból, hogy a jogi szakfordítók miként élik meg a jelenleg a szakmában zajló változásokat, jelen tanulmány szerzője kérdőíves felmérést végzett jogi diplomával rendelkező és jogi szakfordítóképzést is végzett gyakorló jogi szakfordítók között. A beérkezett 37 válaszból érdekes, a jogi szakfordítóképzésben is jól hasznosítható következtetések vonhatók le. A kutatás eredményeiből tanulmány is született (Balogh 2024b), amely rávilágít a jogi szakfordítók jelenlegi munkaerőpiaci helyzetére, de

arra is, hogy mit gondolnak a képzésen szerzett készségek hasznosságáról és milyen változásokat tartanak szükségesnek a megváltozott körülmények miatt. A szakfordítóképzés iránti igények reprezentatívabb felmérése céljából (és a fordítói környezet folyamatos és gyorsuló változása miatt) további, minél több válaszadót bevonó kérdőíves kutatásokra is szükség volna.

4.5. A közérthető szövegezés és a jogi szakfordítás

A közérthetőség kérdését a jogi szakfordítás felől közelítve két szempontot mindenképpen érdemes kiemelni. Az egyik, hogy az egyes országokban vagy jogrendszerekben (és azokon belül az egyes jogi műfajokban is) különböző mértékben érvényesülnek a közérthetőségi törekvések, ami regiszterbeli és stilisztikai különbségekhez vezethet, és ezeket nem könnyű összehangolni. A másik figyelmet érdemlő és az előzővel összefüggő szempont a nyelven belüli (intralingvális) fordítás kérdésköre, amely a gépi fordítások előkészítésében is szerepet játszhat (lásd pl. Guerberof Arenas 2020, Miyata és Fujita 2021).

Ami az angol–magyar nyelvpár esetében az adott nyelvek közötti stilisztikai eltéréseket illeti, az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban szövegezett jogi műfajokra jellemző, hogy hangsúlyosabban és kézzelfoghatóbban érvényesülnek bennük a közérthetőségi törekvések, hiszen ezekben az országokban nagyobb műltra tekint vissza a közérthetőségi mozgalom, mint Magyarországon.

A jogi szakfordító számára az ebből eredő dilemma abban mutatkozik meg, hogy el kell döntenie, miként és milyen eszközökkel helyettesítheti az angol szövegekben már bejáratott egyszerűsített nyelvi paneleket és új szövegezési szabályokat, amikor az anyanyelvére fordít. A kérdés tehát úgy merül fel, hogy megpróbálja-e nyelvi kreativitását latba vetve teljes mértékben átültetni az egyszerűsített nyelvi paneleket akkor is, ha azok a magyar szövegezési szokásoktól idegenek, vagy inkább a célnyelvi közeg bevett szövegezési szokásaihoz alkalmazkodjon. Ha pedig egy bonyolultan megszóvegezett forrásnyelvi dokumentumot kell lefordítani, akkor a másik oldalról közelítve azt kell eldönteni, hogy meddig mehet el a fordító a kézenfekvő és logikus egyszerűsítésben, milyen mértékben kell ragaszkodnia az eredeti nyelvi mintákhoz és stílushoz. Megteheti-e egyáltalán, hogy beleavatkozik a szöveg stílusába? A jogi fordító szabadsága ezekben a kérdésekben kifejezetten korlátozott, de a kötöttségek mértékét nagyban meghatározza a szövegtípus. A kötött struktúrájú és tartalmú normatív szövegekben minden egyéb (pl. stilisztikai) kérdést felülír a tartalmi pontosság, míg a puha struktúrájú leíró szövegekben valamivel nagyobb a fordító mozgásteret a nyelvi-stilisztikai eszközök megválogatásában.

Mivel a jogi szövegek prototípusa a normatív, előíró funkciójú szöveg, kijelenthetjük, hogy azok egyszerűsítése elsősorban az intralingvális (nyelven belüli) fordításban indokolt, az interlingvális (nyelvek közötti) fordításban kevésbé, mert

a fordító elsődleges feladata nem a nyelvművelés, hanem a forrásnyelvi műfajok célnyelvre való átvitele. A jogi fordító még akkor sem avatkozhat bele érdemben a forrásnyelvi normaszöveg stílusába, ha személyes véleménye szerint az adott szöveg egyszerűsítése indokolt, és az ehhez szükséges nyelvi eszközök is a rendelkezésére állnak. Hacsak nem kap a megbízótól kifejezett utasítást a fordított szöveg egyszerűsítésére, nem áll módjában nyelvstratégiai döntéseket hozni (Balogh 2023, Giampieri és Harper 2023). Adódhatnak ugyanakkor olyan esetek, amikor mégis erre kényszerül (ez leginkább a hibásan megszóvegezett vagy megszerkesztett szövegeknél fordul elő), de alapesetben azt várják el tőle, hogy a célnyelvi szöveget a forrásnyelvi szöveg stílusához hasonló stílusban fogalmazza meg. Ha a forrásnyelvi szöveg nehezen értelmezhető és bonyolult a szóvegezése, akkor ennek a stílusnak valamilyen szinten a célnyelvben is meg kell jelennie. Ugyanakkor nem árt, ha a fordító (és a nyelvi lektor) tisztában van azokkal a nyelvi és stilisztikai árnyalatokkal, melyek javíthatják a forrásnyelvi szöveg eredetileg nehézkes stílusát anélkül, hogy sértenék vagy torzítsanak a jogi tartalmat (Balogh 2020). A nyelvi lektorok e folyamatban betöltött szerepéről további tájékoztatást nyújtanak Horváth (2011), Robin (2019) és Engel (2022) munkái. Feltehetően érdekes eredmények szülehetnek forrás- és célnyelvi fordított jogi szövegek összevetéséből, ha a közérthetőség nyelvi és stilisztikai megjelenítésének különbségeit szeretnénk vizsgálni.

Az egyes jogi műfajok a forrásnyelveken belül is eltérő mértékben viselik magukon az egyszerűsítés jegyeit – hogy milyen mértékben, az függ a kommunikációs helyzettől és ezen belül a szöveget befogadó közönségtől. És bár a jogi szakfordításban a tartalmi pontosság a legtöbb fordítási helyzetben előnyt élvez a stilisztikai döntésekkel szemben, a fordítónak fel kell ismernie az eleve a közérthetőség jegyében megszóvegezett dokumentumokat és ismernie kell azokat a nyelvi eszközöket, amelyekkel az eredeti dokumentum közérthető stílusát a célnyelvi szövegbe is átviheti.

A másik szempont az intralingvális fordítás gépi fordításban betöltött szerepének a kérdésköre. Az elmúlt évtizedekben felerősödő közérthetőségi törekvések a gépi fordítás rohamos fejlődésével még inkább előtérbe kerülhetnek, mivel a jogi szövegek tömeges mennyiségű gépi fordítása szükségessé teheti a szövegek előszerkesztését, ami lényegében a szövegek közérthető fogalmazás szabályai szerinti előkészítést jelenti. A folyamat hatékonysága és kézzelfogható haszna ugyan egyelőre kétséges, mert a jogi nyelv sajátosságaiból adódó közérthetőségi törekvések útjában álló akadályok a humán előszerkesztés során is fennállnak, és akár meg is sokszorozhatják a lehetséges hibaforrásokat, miközben a cél a gépi fordítás hibalehetőségeinek csökkentése vagy kiküszöbölése lenne a forrásnyelvi szöveg eredeti tartalmának lehető legpontosabb reprodukciója mellett. Ennek ellenére vagy éppen ezért a gépi fordítás és a jogi szövegek egyszerűsítésének kapcsolata érdekes kutatási terület lehet a jövőben. A jogi szövegek közérthetőségével kapcsolatban további részletekkel szolgálhatnak többek között Tiersma 1999, Vinnai és Minya 2018, Zódi 2019, Üveges 2019, 2024, Dobos 2023, Balogh 2023, 2024 és Klalal 2024 tanulmányai.

5. Mesterséges intelligencia és jogi szakfordítás – új kutatási irányok

A napjainkban végbemenő nyelvtechnológiai változások hosszú távú következményei egyelőre beláthatatlanok, de annyi bizonyos, hogy ezek a változások a kutatások irányát is új mederbe terelték és új kutatási témákat generáltak. A gépi fordítások egyre növekvő áradata kimeríthetetlen nyersanyagforrást biztosít mind a kvalitatív, mind a kvantitatív módszerekkel történő kutatásokhoz. A gép-fordította szövegek minőségének vizsgálata a jogi szakfordítás vonatkozásában különösen releváns, hiszen köztudott, hogy a jogi szakfordítás komplexitásával az algoritmusok és a gépi fordítómotorok egyelőre nem tudnak maradéktalanul megbirkózni humán beavatkozás nélkül. Ráadásul az emberi részvételt a jogi szakfordítás folyamatában a jogi tartalmak bizalmas jellege is megköveteli, ami a mesterséges intelligencia-alapú alkalmazások betanításában is akadályt jelent, hiszen korlátozza a betáplálható szövegek mennyiségét és etikai akadályokat is felvet.

Killmann (2024) arról számol be, hogy a jogi szövegek gépi fordításának minősége a fordítómotortól, a szöveg műfajától és a fordítási nyelvektől függően nagymértékben ingadozik. A jogi szövegek gépi fordításában leggyakrabban előforduló hibák és hiányosságok a mondat szerkezettel, szókihagyással, helytelen vagy következtelen terminológiával, a poliszemiával és a nem megfelelő stílussal kapcsolatosan figyelhetők meg (Killman 2024, Vigier-Moreno és Pérez Macías 2022). Feltűnően jobban teljesítenek a gépi fordítómotorok a gyakran előforduló és kötött frazeológiájú jogi szövegműfajok fordításakor általában is, de különösen akkor, amikor pl. intézményi felhasználás céljából az adott környezetben használt szövegekkel tanítják be őket. Ilyen intézményi fordítómotor pl. a WIPO Translate, amely kifejezetten jól teljesít a szabadalmak fordításakor, vagy az uniós jogi szövegek fordítására kifejlesztett eTranslation, amely jobban boldogul az unióban gyakran használt műfajokkal, mint a DeepL vagy a Google Translate. Nyilvánvalóan több a hibalehetőség azokban a fordítási helyzetekben, amelyek esetében nem áll rendelkezésre információ a célnyelvi szöveg befogadóirol, a szöveg funkciójáról, vagy a forrás- és a célnyelvi jogrendszerek azonosságáról, illetve különbözőségéről. A jogi szakfordítás jellegéből is fakadó több hibalehetőség miatt a gép által fordított jogi szövegek utószerkesztése egyelőre nagyfokú precizitást és monotonia-tűrést, valamint jóval nagyobb kognitív erőfeszítést igényel, mint a hagyományos értelem-ben vett lektorálás (O'Brien 2022).

Kérdés az is, hogy megelőzik-e a fordítás minősége tekintetében a fordítómotorokat a nagy nyelvi modellek (mint pl. a GPT-4), amelyek a beléjük táplált hatalmas mennyiségű adat révén „tanulékonyabbak” a fordítómotoroknál (Moslem et al. 2023). Briva-Iglesias nem talált releváns különbséget az általa vizsgált nagy nyelvi modellek (VICUNA, GPT-4) és a Google Translate által készített fordítás minősége között angol nyelvű szerződések katalán, spanyol, portugál és török nyelvekre fordítása esetében (Briva-Iglesias et al. 2024).

Sajnálatos tény, hogy a kis nyelvek a gépi fordítás minősége tekintetében mindinkább hátrányba kerülnek, ezt bizonyítja, hogy egyértelmű minőségi különbség mutatható ki a gép által kis és nagy nyelvekre fordított szövegek minőségében. Prószéky Gábornak és kutatótársainak (HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont)³⁹ köszönhetően a magyar nyelvtechnológiai fejlesztések kiemelkedően magas színvonalon zajlanak, aminek egyik kézzelfogható eredménye a PULI elnevezésű magyar fejlesztésű nagy nyelvi modell, a GPT-3 magyar megfelelője, amely a magyar tartalmak alapján mesterségesen generált magyar nyelvű szövegek minőségét és stilisztikai helyességét is szem előtt tartja⁴⁰. A nagy nyelvi modellek és a magyar nyelv vonatkozásában érdemes a HUN-REN Nyelvtechnológiai Kutatócsoportja által kifejlesztett HuGME kiértékelő rendszert is megemlíteni. A HuGME egységes keretrendszerben, számos szempont (pl. grammatikalitás, helyesírás, szövegkomplexitás, toxikusság, relevancia) alapján értékeli többek között a modellek nyelvi készségét, világismeretét, feladatmegoldó képességét. A jogi szövegek tekintetében figyelemre méltó Üveges tanulmánya (2024), melyben egy olyan saját fejlesztésű szoftver-prototípust mutat be, amely a funkcionális jogi szövegek közérthető átiratainak elkészítésében nyújthat segítséget⁴¹.

6. Összefoglalás

A jogi szakfordítás kutatása több tudományterület ölel fel és számos, sokszor egymással nehezen összeegyeztethető fordítási helyzetre terjed ki. Emiatt a kutatások szempontrendszere is rendkívül eltérő, ami viszont megnehezíti a kutatási eredmények integrációját. A szakterületre irányuló vizsgálódások már eddig is tág keretei a nyelvtechnológia robbanásszerű fejlődésével még tovább szélesedtek, így kutatási témában nincs hiány, de akár nyelvészként, akár jogászként közelítünk a szakterülethez, a nyelvtechnológia valamilyen szintű ismerete lassan elengedhetlenné válik.

A tanulmányban ismertetett kutatási témák szinte mindegyike tovább kutatható, akár új szempontok szerint (hiszen a fordítási környezet folyamatosan változik), és az eddig elért kutatási eredmények is megerősíthetők vagy cáfolhatók az eddigiektől eltérő újabb módszerekkel, empirikus kísérletekkel, korpusz-alapú kutatással. Láthattuk, hogy a jog sajátos működése miatt a jogi szakfordításra nem (vagy nem minden esetben) vonatkoznak a szakfordítás általános szabályai, ami további kutatási lehetőségeket vet fel. Példaként említhetjük a fordítási univerzálék közül az explicitációt, amely a jogi szakfordítás egyes helyzeteiben átértelmeződik, mivel a prototipikus (normatív) jogi szövegműfajok fordítása esetében az elsődleges elvárás

39 <https://nytud.hu/kutatoecsoport/nyelvtechnologiai-kutatoecsoport/kutatasi-terulet>

40 https://hun-ren.hu/tudomanyos_hirek/nytk-proszeky-ai-puli-hugme-108147

41 https://huggingface.co/uvegesistvan/Hun_Eng_RoBERTa_large_Plain

a forrásnyelvi szöveg lehető legpontosabb követése. Érdemes lenne elgondolkodni azon is, hogy kulturális reáliának tekinthetők-e a jogi terminusok, amelyek jelentése jogrendszerhez és sokszor jogághoz is kötött. A neurális gépi fordítás okozta áttörés is folyamatosan további (pl. a minőségbiztosítással vagy a jogi szakfordítókkal szemben támasztott elvárások megváltozásával kapcsolatos) kutatási témákat generál, de tágabb megközelítésben a jog, a nyelv és a technológia határain túllépve is adódnak érdekes kutatási témák, mint például a jogi szövegek gépi fordításának etikai vonatkozásai. Etikai szempontból megfontolandó kérdés például, hogy nem történik-e visszaélés a mesterséges intelligencián alapuló szoftvereket fejlesztő technológiai nagyvállalatok részéről, amikor a humán fordítók által létrehozott szövegeket használják fel a nagy nyelvi modellek betanításához.

Ami a jövőt illeti, annyi biztosan megjósolható, hogy a jogi szakfordítással kapcsolatos kutatások száma az elkövetkezendő években is egyre nő majd, és azoknak a kutatóknak, akik bekapcsolódnak a szakma vérkeringésébe, követik a szakterületen zajló fejleményeket és részt vesznek a rangosnak számító szakmai konferenciákon, egyre több olyan közös kutatási projektbe lesz lehetőségük bekapcsolódnia, amelyekkel szintet léphetnek az elszigetelten zajló vagy egyéni kutatáshoz képest, hiszen a több adat és az érintett tudományterületek összefonódása reprezentatívabb és hitelesebb eredményeket is jelent.

Irodalom

- Adler, M. 2012. The plain language movement. In: Tiersma, P., Solan, L.M. (eds) *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford: Oxford University Press. 67–83. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199572120.013.0006>
- Alcaraz, E., Hughes, B. 2002. *Legal translation explained*. Manchester: St. Jerome Publishing. <https://doi.org/10.1017/s0731126500010763>
- Balogh D., Lesznay M. 2018. Fordító és tolmács mesterképzésben, valamint jogi szakfordítóképzésben részt vevő hallgatók fordításainak összehasonlító elemzése. In: Dombi J., Farkas J., Gúti E. (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. Bicske: Szak Kiadó. 524–548.
- Balogh D. 2018. Alanyi szerkezetek a magyar jogi nyelvben. In: Szabó M., Vinnai E. (szerk.) *A törvény szavai*. Miskolc: Bíbor Kiadó. 71–94. <https://drive.google.com/file/d/1btjac8krbeZLcR49XanZnSmsdIKWkWNQ/view>
- Balogh D. 2019. Szövegtípusok és műfajok a jogi fordításban. *Magyar Jogi Nyelv* 2019. évf. 2. szám. 10–19. <https://joginyelv.hu/szovegtipusok-es-mufajok-a-jogi-forditasban/>
- Balogh D. 2020. *Műfajtudatosság a jogi szakfordításban és szakfordítóképzésben*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/51565/BD_doktori%20%C3%A9rtekez%C3%A9s_v%C3%A9gleges_al%C3%A1%C3%ADrt.pdf
- Balogh D. 2023. Jogi szövegtípusok és közérthetőség. *Glossa Iuridica* X. évf. 3. szám. 177–196. <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.10>

- Balogh D. 2024a. A text type-specific approach to plain legal language and its implications on machine translation. *Pázmány Law Review* 10. évf. 1. szám. 13–26. <https://doi.org/10.55019/plr.2023.1.13-26>
- Balogh D. 2024b. Legal translators' perception of machine translation and its implications on the methodology of legal translator training. *Porta Lingua* 2024/2. 5–13. <https://doi.org/10.48040/pl.2024.2.1>
- Bennion, F. 2007. Confusion over plain language law. *The Commonwealth Lawyer*: Vol. 16. 63–68.
- Benyovszky-Szücs Zs. 2022. Jogi szövegek fordítása és lektorálása. In: Robin E. (szerk.) *Egy lektorképzés margójára*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. 100–107.
- Berükštienė, D. 2016. Legal discourse reconsidered: genres of legal texts. *Comparative Legilinguistics* Vol. 28. 89–117.
- Bhatia, V.K. 1987. Language of the law. *Language Teaching* Vol. 20. No. 4. 227–234. <https://doi.org/10.1017/s026144480000464x>
- Bhatia, V. K. 1997. Translating legal genres. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 203–216. <https://doi.org/10.1075/btl.26.15bha>
- Bhatia, V. K. 2004. *Worlds of written discourse: A genre-based view*. New York: Continuum. <https://doi.org/10.5040/9781474212038>
- Bhatia, V.K. 2006. Legal genres. In: Brown, K. (ed.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 2nd ed. Oxford: Elsevier. 1–7.
- Biel, L. 2010. Corpus-based studies of legal language for translation purposes: methodological and practical potential. In: Heine, C., Engberg, J. (eds) *Reconceptualizing LSP*. Proceedings of the XVII. European LSP Symposium. Aarhus. 1–15.
- Biel, L. 2011. Professional realism in the legal translation classroom: Translation competence and translator competence. *Meta* Vol. 56. No.1. 162–178. <https://doi.org/10.7202/1003515ar>
- Biel, L. 2017a. Genre analysis and translation. In: Malmkjær K. (ed.) *The Routledge Handbook of Translation Studies and Linguistics*. London and New York: Routledge. 151–164. <https://doi.org/10.4324/9781315692845-11>
- Biel, L. 2017b. Researching legal translation: A multi-perspective and mixed-method framework for legal translation. *Revista de Llengua i Dret, Journal of Language and Law* No. 68. 77–88.
- Biel, L. 2017c. Enhancing the communicative dimension of legal translation: comparable corpora in the research-informed classroom. *The Interpreter and Translator Trainer* Vol. 11. No. 4. 316–336. <http://dx.doi.org/10.1080/1750399X.2017.1359761>
- Biel, L., Engberg, J. 2013. Research models and methods in legal translation (Introduction). In: Biel, L., Engberg, J. (eds) *Linguistica Antverpiensia New Series – Themes in Translation Studies* Vol. 12. 1–11. Antwerp University, Department of Translators and Interpreters, Antwerpen. <https://doi.org/10.52034/lanstts.v12i.316>
- Briva-Iglesias, V., Cavalheiro Camargo, J. L., Dogru, G. 2024. Large language models „Ad Referendum”: How good are they at machine translation in the legal domain? In: Martínez, R., Borja Albi, A., Biel, L. (eds.) *Repensar la (des)globalización y su impacto en la traducción: desafíos y oportunidades en la práctica de la traducción jurídica / Rethinking (de)globalisation and its impact on translation: challenges and*

- opportunities for legal translators. MonTI* Vol. 16. 75–107. <https://doi.org/10.6035/MonTI.2024.16.02>
- Cao, D. 2007. *Translating law*. New York: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853599552>
- Crump, D. 2002. Against Plain English: The Case for a Functional Approach to Legal Document Preparation. *Rutgers Law Journal*. Vol.33. 713–744.
- Dávid D. É. 2023. *Jogában áll érteni. A jogi szakfordítók és szaktolmácsok polgári jogi felelőssége*. TDK dolgozat. Budapest: PPKE JÁK.
- De Groot, G. R. 2002. Rechtsvergleichung als Kerntätigkeit bei der Übersetzung juristischer Terminologie. In: Hass–Zumkehr, U. (Hrsg.) *Sprache und Recht*. Berlin: de Gruyter. 222–239. <https://doi.org/10.1515/9783110622836-015>
- Dobos Cs. 2007. A jogi szaknyelv struktúrája: A jogi szaknyelv tagolásának különböző lehetőségei. In: Silye M. (szerk.) *Porta Lingua 2007*. 133–143.
- Dobos Cs. 2010. Jogi szaknyelv és szakmai kommunikáció. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta. 257–285.
- Dobos Cs. 2012. Az intralingvális fordítás sajátosságai. In: Illésné Kovács M. (szerk.) *Docere et movere: Bölcsész- és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára*. Miskolc: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 101–110.
- Dobos Cs. 2014. *Nyelv és jog*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Dobos Cs. 2023. Az intralingvális fordítás jogi aspektusa. *Glossa Iuridica* X. évf. 3. szám. 105–132. <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.6>
- Engberg, J. 2013. Comparative law for translation: The key to successful mediation between legal systems. In: Borja Albi, A., Prieto Ramos, F. (eds.) *Legal Translation in Context: Professional Issues and Prospects*. Oxford: Peter Lang. 9–25.
- Engel I. 2022. Jogi szövegek lektorálása és közérthetőség. In: Robin E. (szerk.) *Egy lektorképzés margójára*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. 109–117.
- Fischer M. 2010. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doktori.btk.elte.hu/lingv/fischermarta/tezis/pdf>
- Fischer M. 2012. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I. Terminológia-elméleti alapkérdések a fordításban. *Fordítástudomány* 14. évf. 2. szám. 5–29.
- Fischer M. 2018. Kompetenciafejlesztés a szakfordítóképzésben – örök dilemmák, régi-új módszerek és a terminológiai kompetencia. In: Fischer M. (szerk.) *Terminológia és fordítás*. Pécs: Institutio Könyvkiadó. 104–105.
- Forgács T. 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai – Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 69. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Franco Aixelá, J. 2001–2023. *BITRA (Tolmácsolás és fordítás bibliográfiája)*. Nyílt hozzáférésű adatbázis. <https://doi.org/10.14198/bitra>
- Garner, B. A. 2013. *Legal writing in plain English*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Garzone, G. 2000. Legal translation and functionalist approaches: a contradiction in terms? *La traduction juridique: histoire, théorie(s) et pratique*. <http://www.tradulex.org/Actes2000/Garzone.pdf>

- Gáspár E., Somssich R. 2019. Nemzeti jog nemzetközi térben, avagy terminológiai és stilisztikai dilemmák a magyar jog angol nyelvre fordítása során. In: Szoták Sz. (szerk.) *Diszciplínák találkozása – nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest: OFFI Zrt. 28–41.
- Gémar, J. C. 1979. La traduction juridique et son enseignement: aspects théoriques et pratiques. *Meta* Vol. 24. No. 1. 35–53. <https://doi.org/10.7202/002870ar>
- Giampieri, P., Harper M. 2023. *Legal translation. from dictionary to corpus*. Le Penseur.
- Gotti, M. 2012. Text and genre. In: Tiersma, P., Solan, L.M. (eds) *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford: Oxford University Press. 52–66. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199572120.013.0005>
- Gouadec, D. 2007. Quality in translation. In: Gambier, Y., Doorslaer, L. (eds) *Handbook of Translation Studies* Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins. 270–275.
- Guerberof Arenas, A. 2020. Pre-editing and post-editing. In: Angelone, E., Ehrensberger-Dow, M., Massey, G. (eds) *The Bloomsbury Companion to Language Industry Studies*. London: Bloomsbury Academic Publishing. 333–360. <https://doi.org/10.5040/9781350024960.0019>
- Haigh, R. 2012. *Legal English*. London and New York: Routledge.
- Harvey, M. 2002. What’s so special about legal translation? *Meta* Vol. XLVII. No. 2. 177–185.
- Holmes, J. S. 1972. The name and nature of translation studies. In: Holmes, J. S. (ed.) 1988. *Translated! Papers on Literary Translation & Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 67–80.
- Horváth P. I. 2011. *A szakfordítások lektorálása*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Karcsay S. 1981. Jog és nyelv. *Jogtudományi Közöny* 36. évf. 325–338.
- Killman, J. 2024. Machine translation literacy in the legal translation context: a SWOT analysis perspective. *The Interpreter and Translator Trainer* Vol. 18. No. 2. 271–289. <https://doi.org/10.1080/1750399X.2024.2344282>
- Klbal, O. 2018. Shall we teach shall: an attempt at a systematic step-by-step approach. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric* Vol 53. No. 1. 119–139. <https://doi.org/10.2478/slgr-2018-0007>
- Klbal, O. 2019. Corpora in legal translation: Overcoming terminological and phraseological asymmetries between Czech and English. *CLINA* Vol. 5 No. 2. 165–186. <https://doi.org/10.14201/clina201952165186>
- Klbal, O. 2020. *Developing legal translation competence: A step-by-step approach*. Unpublished Doctoral Dissertation. Olomouc: Palacký University Olomouc.
- Klbal, O. 2024. Approaching plain language in a legal translation classroom. *IJLLD*. Vol.12. No. 1. 41–60.
- Klaudy K. 2007. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2022. A fordítástudomány dilemmái a 21. század elején. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 13–25. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/2>
- Kóbor M., Szlávik, Sz. 2024. Hibaazonosítás és -tudatosítás az utószervezési kompetencia fejlesztésében. *Fordítástudomány*. 26. évf. 1. szám. 59–70. <https://doi.org/10.35924/fortud.26.1.4>
- Kurtán Zs. 2017. Értelmező magyarázatok nyelvhasználati jellemzői a jogban. *Porta Lingua* 2017. 383–396.

- Kussmaul, P. 1995. *Training the translator*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.10>
- Láncos P. L. 2017. A jogi szaknyelvi lektorálás funkciói és kihívásai az ÁKR. példáján. *Magyar Jogi Nyelv* 2017/1. szám. 28–33.
- Lesznyák M., Balogh D. 2019. Comparative analysis of translations prepared by students with and without legal qualifications. *Comparative Legilinguistics* Vol. 37. 85–115. <https://doi.org/10.14746/cl.2019.37.3>
- Mattila, H. E. S. 2013. *Comparative legal linguistics*. Hampshire: Ashgate Publishing.
- Melinkoff, D. 1963. *The language of the law*. Boston: Little, Brown & Co.
- Miyata, R., Fujita, A. 2021. Understanding Pre-Editing for Black-Box Neural Machine Translation. In: Merlo, P., Tiedemann, J., Tsarfaty, R. (eds) *Proceedings of the 16th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics, Main Volume*. 1539–1550. <https://doi.org/10.18653/v1/2021.eacl-main.132>
- Moslem, Y., Haque, R., Kelleher, J. D., Way, A. 2023. Adaptive machine translation with large language models. In: *Proceedings of the 24th Annual Conference of the European Association for Machine Translation, Tampere, Finland*. European Association for Machine Translation. 227–237. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.13294>
- Obenaus, G. 1995. The legal translator as information broker. In: Marshall, M. (ed.) *Translation and the Law*. Amsterdam: John Benjamins. 247–262. <https://doi.org/10.1075/ata.viii.17obe>
- O’Brien, S. 2022. How to deal with errors in machine translation: Post-editing. In: Kenny, D. (ed.) *Machine translation for everyone: Empowering users in the age of artificial intelligence*. Berlin: Language Science Press. 105–120. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6653406>
- Orlando, D., Scarpa, F. 2014. Training legal translators. A survey of current practices. In: Kierzkowska, D. (ed.) *New Tasks for Legal Interpreters and Translators in the Enlarged Europe. Proceedings from the international conference, Kraków, 3–5 April 2014*. Kraków: Polskie Towarzystwo Tłumaczy Przesięgłych i Specjalistycznych TEPIS. 209–218.
- Orlando, D. 2015. *The trials of legal translation competence: triangulating processes and products of translators vs. lawyers*. Unpublished Doctoral Dissertation. Trieste. https://arts.units.it/retrieve/handle/11368/2908045/187217/ORLANDO_PhD_Thesis.pdf
- Orlando, D. 2017. Calling translation to the bar: A comparative analysis of the translation errors made by translators and lawyers. *Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts* Vol. 3. No. 1. 81–96. <https://doi.org/10.1075/tmc.3.1.06orl>
- Pieczychna, B. 2013. Legal translation competence in the light of translational hermeneutics. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric* Vol. 34. No. 1. 141–159. <https://doi.org/10.2478/slgr-2013-0027>
- Phillips, A. 2003. *Lawyers’ language*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203220313>
- Prieto Ramos, F. 2011. Developing legal translation competence: An integrative process-oriented approach. *Comparative Legilinguistics* Vol. 5. 7–22. <https://doi.org/10.14746/cl.2011.5.01>
- Prieto Ramos, F. 2014. Legal translation studies as interdisciplinary: Scope and evolution. *Meta* Vol. 59. No. 2. 260–277. <https://doi.org/10.7202/1027475ar>

- Prieto Ramos, F. 2024. Revisiting translator competence in the age of artificial intelligence: the case of legal and institutional translation. *The Interpreter and Translator Trainer* Vol. 18. No. 2. 148–173. <https://doi.org/10.1080/1750399X.2024.2344942>
- Prószék G. 2019. A kreativitás szerepének változása a gépi fordítás evolúciójában. In: Dróth J. (szerk.) *Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 11–24.
- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh H., Zolczer P. 2016. Fordítás-tudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannonia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26.
- Robin E. 2019. Munkaharmónia a fordításszolgáltatásban, avagy a lektorálás etikai kérdései. In: Szoták Sz. (szerk.) *Diszciplínák találkozási pontja: nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest: OFFI. 120–134.
- Robin E., Seidl-Péché O. 2024. Fordítóképzés és gépi fordítás. In: Dróth J. (szerk.) *Gépi fordítás a fordítóképzésben*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, Károli Gáspár Református Egyetem. 47–60.
- Sandrini, P. 2018. Terminology work in different domains: Legal terminology. In: Humbley, J., Budin, G., Laurén, Ch. (eds) *Languages for Special Purposes: An International Handbook*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 509–521. <https://doi.org/10.1515/9783110228014-026>
- Šarčević, S. 1997. *New approach to legal translation*. The Hague: Kluwer Law International.
- Scarpa, F., Orlando, D. 2017. What it takes to do it right: an integrative EMT-based model for legal translation competence. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 27. 21–42. <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2017.257>
- Scott, J. 2012. Can genre-specific DIY corpora, compiled by legal translators themselves, assist them in 'Learning the Lingo' of legal subgenres? *Comparative Legilinguistics* Vol. 12. 87–100.
- Seidl-Péché O. 2020. Korpuszalapú fordításkutatás: lehetőségek és nehézségek. Fókuszban a korpuszépítés és a korpuszalapú elemzés. In: Robin E.; Seidl-Péché O. (szerk.) Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: Korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete. 79–94. <https://doi.org/10.36252/Nyelvikozvszegedkonyv1.4>
- Sofer, M. 2006. *The Translator's handbook*. Rockville: Schreiber Publishing.
- Somssich R. 2007. *Az európai közösségi jog fogalmainak nyelvi megjelenítése, különös tekintettel az európai magánjogra*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. https://www.ajk.elte.hu/file/AJKDI_SomssichReka_dis.pdf
- Somssich R. 2023. Translation hindrances and linguistic (im)possibilities to challenge the Hungarian legal language. In: Wagner, A., Matulewska A. (eds) *Research Handbook on Jurilinguistics*. London: Edward Elgar. 359–371.
- Szabó M. 2015. A jog nyelvi erőtere. In: Szabó M. (szerk.) *A jog nyelvi dimenziója*. Miskolc: Bíbor Kiadó. 179–188.
- Szabó M., Vinnai E. (szerk.) 2018. *A törvény szavai*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Tamás D. M. 2017., 2019. *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

- Tiersma, P. 1999. *Legal language*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226854809.001.0001>
- Trosborg, A. 1997. Text typology: register, genre and text type. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 3–24. <https://doi.org/10.1075/btl.26.03tro>
- Üveges I. 2019. Közérthetőség a jogi nyelvben: követelmény és/vagy kultúra? *Magyar Jogi Nyelv* 2019/2. szám. 1–7.
- Üveges I. 2024. A jogi szövegek közérthetősége: modern nyelvfeldolgozás és szoftveres támogatás. *Magyar Jogi Nyelv* 8. évf. 2. szám. 33–40.
- Vigier-Moreno, F. J., Pérez Macías, L. 2022. Assessing neural machine translation of court documents: A case study on the translation of a Spanish remand order into English. *Revista de Llengua i Dret / Journal of Language and Law* Vol.78. 73–91.
- Vincze V. 2018. A Miskolci Jogi Korpusz nyelvi jellemzői. In: Szabó M., Vinnai E. (szerk.) *A törvény szavai*. Miskolc: Bíbor Kiadó. 9–36.
- Vinnai E. 2010. A jogi nyelv nyelvészeti megközelítése. *Sectio Juridica et Politica. Tomus XXVIII*. Miskolc 145–171.
- Vinnai E. 2017. *Jog és nyelv határán. A jogi nyelvhasználat hazai és nemzetközi kutatása*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Vinnai E., Minya, K. 2018. Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfort-zónájából. *Magyar Jogi Nyelv* 2018/1. szám. 13–18.
- Wydick, R. C. 1978., 2005. *Plain English for lawyers*. 5. kiadás. Carolina Academic Press.
- Yang Ziijan Gy. 2018. A gépi fordítás és a neurális gépi fordítás. *Modern Nyelvoktatás*. 24. évf. 2-3. szám. 129–140.
- Zódi Zs. 2017. Jogi szövegtípusok. *Magyar Jogi Nyelv* 2017/2. szám. 20–30. <https://joginyelv.hu/jogi-szovegtipusok/>
- Zódi Zs. 2018. A jog érthetőségének határai. Meg tudják-e oldani a nyelvészek a jogi szövegek érthetlenségének problémáját? In: Szabó M., Vinnai E. (szerk.) *A törvény szavai*. Miskolc: Bíbor Kiadó. 241–260.
- Zódi Zs. 2019. The limits of plain legal language: understanding the comprehensible style in law. *International Journal of Law in Context* Vol.15. 246–262. <https://doi.org/10.1017/S1744552319000260>

Terminusjegyzék

frazémák (*phrasemes*): Állandósult szókapcsolatok, amelyek szavai nem felcserélhetők és nem helyettesíthetők szinonimákkal. Jelentésük általában nem következtethető ki az egyes szavak önálló jelentéséből. A jogi szaknyelvben kimagaslóan nagy számban fordulnak elő, többnyire műfajhoz kötöttek. A frazéma fogalmával kapcsolatban nincs egységes nézet a kutatók körében, ugyanis vitatott a különböző típusú frazeológiai egységek elnevezése, ezek meghatározása és egymástól való elhatárolása, valamint osztályozásuk is (lásd pl. Forgács 2007).

intralingvális fordítás (*intralingual translation*): Nyelven belüli fordítás / átfogalmazás / átfordítás – az a nyelven belüli átalakítási folyamat, amely során a nyelvi jelek értelmezése ugyanazon nyelv más jeleivel történik (Dobos 2012).

- jogi szövegműfaj** (*legal genre*): A jogi szöveg konkrét megvalósulási formája (pl. szerződés, bírósági ítélet stb.), amely adott céllal, meghatározott társadalmi kontextusban, adott közönség számára hajt végre egy konkrét retorikai cselekedetet. Ismétlődő és kötött nyelvi minták jellemzik (Balogh 2020).
- jogi szövegtípus** (*legal text type*): A jogi szövegek csoportosításakor feltételezzük, hogy az azonos kategóriába tartozó szövegek hasonló nyelvi jegyekkel rendelkeznek, így a különféle szempontok alapján elkülönített szövegcsoportok vizsgálatával feltérképezhetjük azok retorikai és pragmatikai sajátosságait. A jogi műfajokat sajátos retorikai stratégiájuk és a kommunikációs folyamatban betöltött funkciójuk alapján csoportosítják a leggyakrabban (Balogh 2020).
- nagy nyelvi modellek** (*large language models / LLMs*): Olyan mesterséges intelligencia-alapú rendszerek, amelyek nagy mennyiségű szöveges adaton alapuló betanítást követően képesek nyelvi feladatokat (pl. szövegértést, szöveg-generálást, fordítást) végrehajtani.⁴²
- neurális gépi fordítás** (*neural machine translation / NMT*): A gépi fordítás mesterséges neurális hálózatokon alapuló változata. A mesterséges neurális hálózat egy gépi tanulási módszer, amely adott számú bemenet alapján végez predikciót (Yang-Zijian 2018).
- normatív műfajok** (*normative genres*): A jogi szövegtípusok funkció alapú csoportosításában a szabályozó, előíró funkciójú műfajok, amelyeket a jogi fordításkutatók többsége a jogi nyelv prototipikus műfajaiként határoz meg (lásd a következő szócikket) (Balogh 2020)
- prototipikus jogi szövegműfajok** (*prototypical legal genres*): A normatív, előíró funkciójú jogi szövegtípus kategóriájába tartozó műfajok (pl. a jogszabályok, törvénykönyvek), amelyek a jogi fordításkutatók szerint a jogi nyelv legreprezentatívabb műfajai, mivel a többi jogi műfaj számára is referenciális alapot jelentenek (Bhatia 1997, Biel 2017a)
- rendszerhez kötött** (*system-bound*): Minden jogrendszer sajátos fogalmi és nyelvi rendszert használ. A jogi szövegek értelmezése gyakran a jogi környezet ismeretétől függ. A rendszerhez kötöttség a jogi szakfordításban azt jelenti, hogy a fordítónak alaposan ismernie kell mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi jogrendszert és azok összefüggéseit, hogy pontos és jogi értelemben is megfelelő fordítást készíthessen (pl. Šarčević 1997).
- tematikus kompetencia** (*thematic competence*): A jogi szakfordításban kulcsfontosságú kompetencia, amely magában foglalja a forrás- és a célnyelv jogrendszere és jogágai közötti különbségek, valamint az egyes jogrendszerekben használt terminusok jelentésbeli különbségeinek ismeretét. A 2022-es EMT kompetencia-modell a fordítási kompetencia egyik elemeként határozza meg (European Commission 2022⁴³).

42 <https://lexiq.hu/nagy-nyelvi-modell>

43 https://commission.europa.eu/news-and-media/news/updated-version-emt-competence-framework-now-available-2022-10-21_en

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.)
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 161–175

Egészségtudományi szakszövegek fordításának műfajszempontú megközelítése

Horváth Ágnes

Semmelweis Egyetem, Szaknyelvi Intézet
horvath.agnes@semmelweis.hu

Kivonat: A tanulmány célja olyan szövegelemző modell bemutatása, amely az egészségtudományi szakszövegek fordítását támogatja műfajorientált szemlélettel. Ez a megközelítés elsősre meglepőnek tűnhet, hiszen az egészségtudományi szakfordítás hallatán általában a terminológiai kihívások vannak a középpontban. A helyes célnyelvi terminológia megtalálása természetesen kulcsfontosságú, azonban a műfaji sajátosságok figyelmen kívül hagyása idegenszerűséget eredményezhet, amely rontja a szöveg érthetőségét és befogadhatóságát a célnyelvi közönség számára, valamint megnehezítheti a beteg gyógyulását vagy egészségmegőrzését. A tanulmány a műfajelemzés és fordítástudomány kapcsolatából kiindulva tér ki az egészségtudományi szakfordítás területén végzett releváns kutatásokra. Ezt követően pedig részletesen bemutat egy már bizonyítottan hatékonyan alkalmazható fordításorientált szövegelemző modellt, amely alapjául szolgált egy az egészségtudományi szövegekre tervezett műfajorientált fordításelméleti modell kidolgozásának. Utóbbi sikeresen alkalmazható műfajelemzésre és fordítási stratégiák feltárására, valamint műfajtudatfejlesztésre a szakfordítóképzésben. A kutatás nemcsak a fordítástudomány, hanem a szakfordítóképzés és a nyelvi segítségnyújtás területén is fontos hozzájárulást jelenthet a hatékonyabb kommunikáció és a betegellátás javítása érdekében.

Kulcsszavak: műfajelemzés, szövegelemzés, egészségtudományi szakfordítás, korpuszkutatás, szakfordítóképzés

Hivatkozás: Horváth Á. 2026. Egészségtudományi szakszövegek fordításának műfajszempontú megközelítése. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 161–175

DOI: <https://doi.org/20.21862/kutmodszertan3/6>

1. Bevezetés

Az azonos műfajba tartozó szövegeknek hasonló kommunikációs célja, diskurzus-közössége, sémaszerkezete, tartalma és stílusa van (Swales 1990, 2004). A műfajelemzés eredetileg a regiszter- és retorikai elemzésből fejlődött ki, ám napjainkban a szövegek kategorizálása mellett a fő kutatási célja annak vizsgálata, hogy egy adott diskurzusközösség milyen módon használ bizonyos szövegtípusokat és műfajokat, illetve feltárja ezek retorikai, szerkezeti, tartalmi és nyelvi jellemzőit (Hatim és Mason 1990, Bhatia 1997, Károly 2007 és 2008).

Noha a műfajelemzés csupán az 1990-es évek óta része a fordítástudománynak, mára elismert és széles körben kutatott területté vált. Míg a korai tanulmányok elsősorban kvalitatív módszereket alkalmaztak, a 2000-es évektől a kvantitatív, leginkább a korpuszalapú megközelítések kaptak egyre nagyobb szerepet (Olohan 2004, Biel 2009, González-Darriba 2018). A fordítástudományban a műfajelemzés célja nem csupán a műfaji jellemzők azonosítása, hanem azok összehasonlítása is a különböző nyelveken íródott és különböző kultúrákban alkalmazott szövegek esetében (Hatim és Mason 1990, Bhatia 1993, García Izquierdo és Montalt 2002, Montalt és González-Davis 2007, Károly 2008, Ornia 2018).

A műfajelemzés szoros kapcsolatban áll a fordítástudomány funkcionalista megközelítésével, mivel mindkettő a szöveg célját és funkcióját helyezi középpontba. A funkcionalista megközelítés szerint a fordítási döntéseket a célnyelvi szöveg szándékolt célja (szkoposza) határozza meg, nem pedig a teljes ekvivalenciára való törekvés (Nord 1991, Trosborg 1997, García-Izquierdo és Montalt 2014). Ennek megfelelően a fordítás minősége azon múlik, hogy a célnyelvi szöveg képes-e megfelelni a célnyelvi kultúrában elvárt kommunikációs funkciónak, és hatékonyan közvetíti-e a forrásnyelvi szöveg üzenetét (Nord 1997). A műfajelemzés ebben a kontextusban segít megérteni, hogy a különböző műfajok milyen specifikus kommunikációs célokat szolgálnak, így a fordítóknak lehetőségük nyílik arra, hogy az adott műfaj jellemzőit figyelembe véve hozzanak tudatos döntéseket a fordítás során.

Számos tanulmány (Colina 1997, García Izquierdo 2000, Trosborg 2002, Klaudy 2005, Károly 2008, Montalt et al. 2008, Keresztes 2013, Horváth 2021) hangsúlyozza a műfajoktatás szükségességét a fordítóképzésben, mivel a műfajkompetencia elengedhetetlen része a fordítói kompetenciának. A műfajtudatosság lehetővé teszi a fordítók számára, hogy hatékonyabban olvassák a forrásnyelvi szövegeket, eredményesebben hozzanak létre célnyelvi szövegeket, továbbá hogy felismerjék a különböző nyelvek és kultúrák műfaji jellemzőit (García Izquierdo és Montalt Resurrectio 2002, Károly 2008, Balogh 2020).

A műfaji jellemzők felismerésén túl a fordítóknak rendelkezniük kell műfaj-transzfer kompetenciával is, amely képessé teszi őket arra, hogy a műfaj, a megrendelő és a célközönség elvárásainak megfelelő fordításokat készítsenek (Károly 2007). Műfajkompetencia és műfaj-transzfer kompetencia nélkül a fordítók

olyan fordításokat hozhatnak létre, amelyek nem felelnek meg a célnyelvi közönség kultúra-specifikus normáinak, ezáltal akadályozzák a szöveg olvashatóságát és funkcionalitását (Colina 1997, Károly 2007).

Chesterman (1993) és Heltai (1999, 2009) szerint a műfaji normák megsértése komolyabb hibának számít, mint a nyelvtani hibák, mivel az utóbbiak nem rontják olyan mértékben a szöveg minőségét. A műfaji eltérések ezzel szemben közvetlenül befolyásolják a szöveg kommunikációs funkcióját. Azok a fordítások, amelyek nem töltik be a szándékolt funkciójukat, nem tekinthetők sikeresnek. Nord (1997) hangsúlyozza, hogy a szövegek célja a címzettek számára érthetőség és relevancia biztosítása, így a szövegek készítői, beleértve a fordítókat is, arra törekednek, hogy alkotásaik a lehető legjobban illeszkedjenek a címzettek szituációs környezetéhez.

2. Műfajelemzés és fordításorientált szövegelemzés

A műfajelemzés az évtizedek során a különböző alkalmazott nyelvészeti és később fordítástudományi irányzatok formálódása révén fejlődött, mindegyik sajátos nézőpontokat képviselt. Az egészségtudományi szakszövegek műfajelemzéséhez legközelebb az *English for Specific Purposes (ESP)* műfajelemző iskola áll, amely az 1980-as és 1990-es években volt aktív, legjelentősebb képviselői közé tartozik John Swales (1990, 2004) és Vijay Bhatia (1993, 2004). A megközelítés a szakmai és tudományos kontextusban megjelenő műfajok vizsgálatára összpontosít, különös hangsúlyt fektetve a kommunikációs célokra. Az ESP célja, hogy feltárja, hogyan működnek a különböző műfajok az adott diskurzusközösségekben, és hogyan formálják a kommunikációs gyakorlatot.

Az elmúlt két évtizedben a műfaji alapú megközelítés alkalmazása az egészségtudományi szövegek fordításában egyre nagyobb figyelmet kapott a fordítástudomány területén (Montalt és González-Davis 2007, Méndez-Cendón 2009, Pietrzak 2015, Mány 2024). Ebben a fejlődésben az ESP iskola kulcsszerepet játszott, mivel értékes betekintést nyújtott abba, hogyan működnek az egyes műfajok specifikus kommunikációs kontextusban. Az egészségtudományi szövegek nyelvi és szerkezeti jellemzőinek elemzése révén az ESP keretrendszer olyan eszközöket kínál a fordítók számára, amelyek elengedhetetlenek a szakmai diskurzus összetettségének megértéséhez és a megfelelő fordítási döntések meghozatalához.

Christiane Nord (1991) fordításorientált szövegelemző modellje az ESP iskola elveire épít, ám kifejezetten a nyelvek és kultúrák közötti fordítással kapcsolatos kihívásokra összpontosít. Nord modellje továbbfejleszti a műfaji megközelítést azáltal, hogy kiemeli a szöveg célnyelvi kontextuson belüli funkciójának, azaz a *szkoposznak* a jelentőségét. Ez a szándékra összpontosító megközelítés nemcsak az ESP keretrendszer kontextuális megértésére törekszik, hanem a célközönség sajátos igényeinek és elvárásainak figyelembevételével még inkább elmélyíti a szövegelemzést. Így

a fordítás folyamata nem pusztán nyelvi átalakítássá válik, hanem a kommunikációs cél és a kulturális beágyazottság együttes figyelembevételével teljesebbé válik. Ebben a tanulmányban Nord fordításorientált szövegelemzési modelljét ismertetem, valamint bemutatom, hogyan adaptálta azt Horváth (2021) az orvosi műfajok fordítására.

3. Nord (1991) fordítás-orientált szövegelemző modellje

Nord (1991) fordítási célú szövegelemzési modellje a fordítás funkcionális megközelítésén alapul. A modell célja, hogy módszertani eszközt biztosítson a fordítók számára a forrásnyelvi szöveg alapos és tudatos elemzéséhez, ami elengedhetetlen a minőségi fordítás létrehozásához. A szövegelemzés segíti a fordítót abban, hogy rendszerezze a felmerülő fordítási problémákat, és olyan fordítási stratégiákat dolgozzon ki, amelyek alkalmazásával a célnyelvi szöveg képes lesz betölteni a szándékolt kommunikációs funkcióját a célnyelvi kultúrában. Mindez arra ösztönzi a fordítókat, hogy tudatos döntéseket hozzanak, elkerülve az intuíción vagy a véletlenre való hagyatkozást. Azt is lehetővé teszi számukra, hogy szükség esetén szakszerű indoklást tudjanak adni fordítási döntéseikre.

Nord (1991) modellje hangsúlyozza a forrásnyelvi szöveg funkcióorientált elemzésének fontosságát, amely lehetővé teszi a fordítók számára, hogy a célnyelvi szöveg létrehozása során a kívánt kommunikációs célokat szem előtt tartásuk. A célnyelvi szöveg funkciója azonban nem következik automatikusan a forrásnyelvi szövegből. A forrásnyelvi szöveg elemzése során a fordító azonosítja azokat az elemeket, amelyek a célnyelvi szöveg szándékolt funkcióját szolgálják, és ezeket megőrzi vagy adaptálja, míg a funkciót nem szolgáló elemeket elhagyhatja. Egy beteg-tájékoztató esetében, amelynek elsődleges címzettje a laikus beteg, a szöveg olvashatósága és a tartalom megértése kiemelt funkcionális követelmény, amennyiben a forrásnyelvi szöveg hosszú, többszörösen összetett mondatokat vagy nagy sűrűségben szakkifejezéseket tartalmaz, ezek változtatás nélküli átvitele a célnyelvi szövegben gátolhatja a kommunikációs cél megvalósulását. Nord (1991: 35) szerint „a kommunikatív funkció a szövegszerűség döntő kritériuma, amelynek a szöveg szemantikai és szintaktikai jellemzői alárendeltek” (a szerző saját fordítása).

A szöveg értelmezése során Nord modellje kétféle tényezőt vesz figyelembe: az extratextuális, vagyis a szövegen kívüli tényezőket, valamint az intratextuális, a szövegen belüli jellemzőket. Az extratextuális tényezők közé tartozik például a szöveg szerzője vagy feladója (aki az üzenetet közvetíti), a címzett vagy befogadó (akinek a szöveget szánják), a feladó szándéka (mi a célja), a kommunikációs csatorna (milyen médiumon keresztül közlik a szöveget), a szöveg előállításának és befogadásának ideje és helye (mikor és hol történik), valamint a kommunikáció indítéka (miért történik). Ezek alapján a fordító következtetéseket vonhat le a szöveg céljáról és funkciójáról még a szöveg elolvasása előtt, elősegítve a szöveg későbbi, részletesebb intratextuális elemzését.

Az intratextuális tényezők közé tartoznak a szöveg belső elemei, például információ és tartalom (milyen üzenetet akar közvetíteni a küldő), tudáselőfeltételek (milyen ismeretekkel rendelkezhet vagy nem rendelkezhet a címzett), kompozíció vagy felépítés (milyen sorrendben helyezkednek el az elemek), nem nyelvi vagy paralingvisztikai elemek (milyen nem verbális elemeket használ), lexikai jellemzők (milyen szavakat használ), szintaktikai szerkezet (milyen mondatokat alkot), intonáció és prozódia (milyen hangnemben szól a szöveg), valamint a szöveg hatása a „felhasználókra” (milyen hatást gyakorol a címzettekre).

A modell további előnye, hogy nemcsak a fordítók munkáját segíti, hanem a fordításoktatásban is hasznosítható. A fordítást oktatók a modell segítségével kiválaszthatják a megfelelő gyakorlati szövegeket, valamint a hallgatók fordításait is hatékonyabban értékelhetik. Mindemellett a tapasztalt fordítók számára is új perspektívákat nyújthat, segítve őket a fordítási problémák megoldásában és munkájuk minőségének javításában. Összességében Nord (1991) modellje széles körben alkalmazható és jól strukturált eszköz a fordítási döntések meghozatalához, amelynek célja, hogy a fordítási folyamat eredményeként a célnyelvi szöveg a lehető legjobban betöltse szándékolt funkcióját a célnyelvi kultúrában.

4. Horváth (2021) műfajorientált fordításelemző modellje

Horváth (2021) modellje Nord (1991) fordításorientált szövegelemzési modelljére épül, amelyet az egészségtudományi szövegek műfajorientált elemzésének igényeihez igazított. Míg Nord (1991) modellje a forrásnyelvi szöveg elemeinek célnyelvi szövegbeli funkcióját vizsgálja, Horváth (2021) modellje a forrásnyelvi szöveg műfaji jellemzőinek azonosítására szolgál. Abban is eltér Nord (1991) megközelítésétől, hogy nemcsak a forrásnyelvi szöveg műfaját, hanem annak célnyelvi megfelelőjét is vizsgálja egy többnyelvű korpuszon, hogy azonosítsa azokat a műfaji jellemzőket, amelyek megegyeznek a két kultúrában, és azokat, amelyek eltérőek. Mindez később segít a fordítónak tudatos fordítói döntéseket hozni annak érdekében, hogy a célnyelvi szövege megfeleljen a műfaji elvárásoknak, és hatékonyan tudjon funkcionálni a célnyelvi kultúrában.

Horváth (2021) modellje az elemző modellek közé tartozik, amelyek lehetővé teszik a jelenségek mélyebb tanulmányozását az adott elméleti keretek között (Károly 2017). A modell elsődleges alkalmazása az egészségtudományi szakfordítóképzés magyar–angol nyelvpárjában azt a célt szolgálja, hogy fejlessze a hallgatók műfajtudatosságát, és segítse őket önállóan feltérképezni egy-egy műfajt annak érdekében, hogy magas minőségű fordításokat tudjanak készíteni. Didaktikai alkalmazása révén Horváth (2021) modellje adaptálható más nyelvpárokra és egyéb szakterületekre is, valamint célcsoportját tekintve nemcsak fordítóhallgatóknak, hanem hivatásos fordítóknak is hasznos lehet egy-egy műfaj alaposabb megismeréséhez.

Horváth (2021) értelmezésében a fordításcélú elemzés alapvetően két nagy lépésből áll: műfajelemzésből és a fordítási stratégiák megfogalmazásából. Mindkét lépés tovább tagolódik a műfajorientált fordításelemző modellben: I. műfajelemzés előkészítése; II. műfajelemzés; III. fordítási stratégiák azonosítása; IV. fordítási javaslatok megfogalmazása. Ezeket a lépéseket mutatják be a 4.1-es és 4.2-es pontok.

4.1. Műfajelemzés

A műfajelemzés ebben a tanulmányban empirikus fordításkutatási módszerként jelenik meg, amelynek az a célja, hogy feltárja, egy adott műfaj hogyan jelenik meg a forrásnyelvi és célnyelvi kultúrában, valamint, milyen következményei lehetnek az esetleges különbségeknek a fordítói döntésekre. A vizsgálat egy többnyelvű korpusz (egynyelvű forrás- és célnyelvi szövegek), valamint egy párhuzamos korpusz elemzésén alapul (Baker 2015). A többnyelvű korpusz lehetővé teszi a műfaj kultúraközi összehasonlítását, míg a párhuzamos korpusz a fordítási megoldások és stratégiák kontrasztív vizsgálatát szolgálja. (A korpuszalapú kutatásokról lásd bővebben Seidl-Pécs 2020, 2024).

A tényleges szövegelemzést megelőzően a kutatás első lépéseként szükséges az adott műfaj alapvető jellemzőinek feltérképezése a szövegelemző modell I. pontja alapján. Ennek része a műfaj elnevezésének meghatározása a forrás- és célnyelven, amely lehetőséget teremt a terminológiai variánsok azonosítására, valamint annak vizsgálatára, hogy az egyes megnevezések milyen kontextusban és milyen diskurzusközösségekben tekinthetők elfogadhatónak. Ez a lépés terminológiai és diskurzuselemzési szempontból is releváns, mivel rávilágíthat a műfaj elnevezéséhez kapcsolódó normákra, bizonytalanságokra, esetleg rossz berögzülésekre.

A műfajelemzés során érdemes rögzíteni azt is, hogy a vizsgált szövegek fordítása jellemzően milyen irányban történik, illetve, hogy milyen forrásokból származnak az adott kommunikációs helyzetben használt autentikus szövegek. Ezek az információk hozzájárulnak a korpusz összeállításának transzparenciájához, és biztosítják az elemzés reprodukálhatóságát. A vizsgálat szempontjából releváns továbbá minden olyan útmutató, irányelv, terminológiai adatbázis vagy sablon, amely a műfajra jellemző szövegalkotáshoz vagy fordításhoz kapcsolódik, mivel ezek normatív háttérként szolgálhatnak a tényleges fordítói gyakorlat értelmezéséhez.

Ezt követően a modell II. pontjában kezdődik a műfaj részletes elemzése, amelyben a vizsgálat adatforrása a többnyelvű korpusz. Ez a korpusz autentikus, nem fordítás eredményeként létrejött szövegeket tartalmaz a forrás- és a célnyelven. Az autentikus szövegek vizsgálata lehetővé teszi annak feltárását, hogy a műfaj milyen konvenciók mentén szerveződik az egyes kultúrákban, és mely pontokon mutat eltéréseket. Horváth (2021) modellje, hasonlóan Nord (1991) modelljéhez, az extratextuális (szövegen kívüli) és intratextuális (szövegen belüli) tényezők elemzésén

alapszik, ugyanakkor bizonyos, az egészségtudományi szakfordítás szempontjából kevésbé releváns tényezőket (például a szövegek keletkezésének pontos idejét vagy helyét) elhagyja, és új elemzési szempontokat vezet be. Ilyen például a mértékegységek használata, valamint néhány nyelvhasználatra vonatkozó elem, mint az igeidők, a modális igék, illetve az aktív és passzív szerkezetek aránya. Ezek a tényezők különösen alkalmasak kvantitatív és kvalitatív elemzésekre, és jól operacionalizálhatók fordításkutatási vizsgálatokban.

Az extratextuális tényezők elemzése során feltárható a szöveg szerzőjének státusza (pl. egészségügyi szakember, laikus, jogi szakértő), a diskurzusközösség (pl. egészségügyi szakember, laikus, mindkettő), valamint a műfaj célja, azaz, mit próbál elérni. Ezen információk alapján megfogalmazhatók a műfaj tipikus nyelvi és strukturális jellemzőire vonatkozó elvárások, továbbá előre jelezhetőek azok a pontok, amelyek fordítási szempontból problémát jelenthetnek. Ez a lépés előkészíti az intratextuális elemzést, és lehetővé teszi hipotézisek generálását a későbbi vizsgálatokhoz.

Az intratextuális tényezők elemzése magában foglalja a szöveg témájának, tipikus szerkezetének és tartalmi elemeinek feltérképezését, valamint a stílus jellemzését, amely lehet például egészségügyi szakmai, félig szakmai, betegbarát, hivatalos, informális vagy tudományos (Kuna, 2024). Külön elemzési szempont az olvasó megszólításának módja, amely kultúránként eltérő megoldásokat mutathat: az angol nyelvben a szerzők gyakran használhatnak személyes stílust, például a *you* és a *your doctor* megszólítást, míg a magyar nyelv megkülönbözteti a formális és informális megszólításokat (*Őn* vs. *te*). Amikor azonban a szerzők személytelen stílust használnak, érdekes megfigyelni, hogy az egynyelvű korpuszokban mely általános főnevek vagy névmások fordulnak elő leggyakrabban – magyarban például *mi*, *ők* vagy *a beteg*, míg angolban *you*, *one*, *we*, *they*, *people*, *the patient* vagy *patients*. A mondatok hosszúsága, összetettsége és típusa (pl. kijelentő, kérdő, felszólító, felkiáltó) szintén fontos összehasonlítási szempont.

Az intratextuális tényezők vizsgálata kiterjed az igeidők és modális igék előfordulásának feltérképezésére, valamint azok konkrét alkalmazási eseteinek azonosítására. Ezek az információk különösen relevánsak a magyarról angolra történő fordítás során, mivel számos, laikusoknak és betegeknek szóló szöveg egyszerűsített angol nyelven íródik, amely a nyelvi eszközök szűkebb körét alkalmazza az üzenet átadására. Az elemzés során feltárt mintázatok segíthetnek meghatározni, hogy egy adott igeidőt milyen események leírására alkalmaznak, illetve milyen jelentést hordoz egy modális ige az adott műfajban. Az aktív és passzív szerkezetek aránya az angol szövegekben szintén jelentős hatással van a fordítói **döntésekre**. Ezen kívül kiemelt figyelmet érdemelnek a mértékegységek, hiszen az orvosi szövegek pontos fordítása érdekében elengedhetetlen azok konvertálása és egyértelmű egységesítése, hogy az információ a célnyelvi közönség számára érthető és releváns legyen.

Bár a terminológia intratextuális tényezőnek tekinthető, Horváth (2021) modelljében külön elemzési egységet képez, mivel a műfajspecifikus terminusok,

kollokációk és standard mondatok és tagmondatok terminológiai adatbázisokba rendezhetők, és később fordítástechnológiai alkalmazásokban is felhasználhatók.

Az alapos műfajelemzés eredményeként kirajzolódnak a forrásnyelvi és célnyelvi műfajkonvenciók közötti egyezések és eltérések, amelyek alapján megalapozott következtetések vonhatók le arra vonatkozóan, hogy a fordítás során milyen stratégiákat célszerű alkalmazni a műfaj céljának és a célnyelvi közönség nyelvi elvárásainak megfelelően.

4.2. Fordítási stratégiák

A műfajelemzést követő lépés a fordítási stratégiák empirikus vizsgálata, amely a műfajorientált fordításelemző modell (Horváth 2021) III. pontjához kapcsolódik. Ennek keretében történik a párhuzamos korpusz elemzése, amely a vizsgált műfaj forrásnyelvi szövegeit és azok hivatalos fordításait tartalmazza. Az elemzés célja annak feltárása, hogy a fordítási gyakorlatban milyen stratégiák valósulnak meg ténylegesen, és ezek milyen mértékben feleltethetők meg a műfajelemzés alapján elvárt megoldásoknak.

A párhuzamos korpusz vizsgálata lehetővé teszi a fordítói döntések leíró jellegű elemzését, valamint annak megállapítását, hogy mely stratégiák jelennek meg rendszeresen, melyek hiányoznak, illetve melyek bizonyulnak funkcionálisan problematikusnak. Ez a megközelítés szorosan illeszkedik a deskriptív fordításkutatás módszertanához, mivel nem előíró jellegű normákat vizsgál, hanem a tényleges gyakorlatot írja le.

A párhuzamos korpuszban található fordítások elemzése különös kritikai szemléletet igényel, mivel sok esetben nem ismert a fordítás készítője és szakmai háttere. Egészségtudományi szövegek esetében a fordító lehet szakképzett fordító, angolul jól beszélő egészségügyi szakember, de akár fordítómotor is készíthette a szöveget. Még a szakképzett fordítók között is lehetnek különbségek: egy egészségügyi szakfordításra specializálódott szakember más megközelítést alkalmazhat, mint egy másik szakterületre specializálódott fordító. A kevésbé képzett vagy ad hoc fordítók esetében pedig előfordulhat, hogy kizárólag az ekvivalenciára koncentrálnak, figyelmen kívül hagyva a műfaji konvenciókat és a célnyelvi közönség igényeit. Ez lehetőséget ad annak vizsgálatára, hogy a fordítások mennyiben tükrözik a műfaji konvenciókat és a célnyelvi közönség elvárásait, illetve hogy milyen következményekkel jár az, ha a fordítás kizárólag formális ekvivalenciára törekszik.

Az egészségügyi szövegek esetében például gyakran megfigyelhető, hogy a forrásnyelvi szöveg maga sem optimálisan tölti be a kommunikációs funkciót, ami a fordításban változtatás nélkül átvéve funkcionálisan nem hatékony célnyelvi szöveget eredményezhet. Az ilyen megoldások azonosítása fontos kutatási adat, mivel rávilágít arra, hogy a fordítási stratégiák értékelésénél nem elegendő az ekvivalencia vizsgálata, hanem a funkcionális megfelelést is figyelembe kell venni.

A párhuzamos korpusz elemzése lehetővé teszi, hogy feltérképezzük, hogy a fordítók a gyakorlatban milyen stratégiákat alkalmaznak, és ezek mennyiben felelnek meg a többnyelvű korpuszon végzett műfajelemzés alapján előzetesen megfogalmazott elméleti irányelveknek. Ez a vizsgálat segít azonosítani a gyakran alkalmazott, hiányzó vagy funkcionálisan problémás stratégiákat, valamint rávilágít arra, hogy a tényleges fordítói döntések mennyiben tükrözik a műfaji konvenciókat és a célnyelvi közönség elvárásait. Az így nyert tapasztalatok értékes információt szolgáltatnak a modell IV. pontjában történő saját, végleges fordítási stratégiák megfogalmazásához, mivel lehetővé teszik az elméleti és gyakorlati tapasztalok integrált összevetését.

4.3. A fordítási stratégiák gyakorlati alkalmazása

A műfajelemzés és a párhuzamos korpusz vizsgálata alapján kidolgozott fordítási stratégiák nemcsak kutatási és gyakorlati szempontból relevánsak, hanem lehetővé teszik a fordítási folyamat és a stratégiai döntések alaposabb megértését. Empirikus kutatások alapjául szolgálhatnak, például a fordítói döntések hatékonyságának, a célnyelvi befogadásnak vagy a kultúrák közti különbségeknek a vizsgálatában.

A fordítási stratégiák rendszerezése továbbá lehetőséget teremt protokollok és ajánlások kidolgozására, amelyek alkalmazhatók fordításra, elsődleges szövegalkotásra, fordítások felülvizsgálatára vagy gépi fordítások utószerkesztésére. Eredményeik hozzájárulhatnak fordítástámogató eszközök és fordítómemóriák optimalizálásához, ezáltal a fordítási folyamat gyorsasága és minősége is növelhető.

A műfajspecifikus megközelítés különösen értékes olyan területeken, mint az egészségügyi kommunikáció, ahol a funkcionális megfelelés közvetlen hatással lehet a kommunikáció hatékonyságára, figyelembe véve a beteg információhoz való jogát és az egészségügyi döntéshozatal tudatosságát. A műfajelemzésekre és fordítási stratégiákra épülő integrált alkalmazás különösen hasznos lehet egy nyelvi segítségnyújtási rendszer kialakításában az egészségügyben, mivel elősegíti a fordítások egységesítését, a nyelvi és kulturális megfelelés biztosítását, valamint a betegellátás hatékonyságának növelését. Mindez különösen fontos a különböző nyelvi és kulturális háttérű páciensek számára, hiszen csökkenti a nyelvi akadályokat, javítja a kommunikációt, és növeli a páciensek elégedettségét.

Összességében a műfajorientált fordításelemző modell olyan integrált kutatásmódszertani keretet kínál, amely ötvözi a korpuszalapú elemzést, a funkcionális megközelítést és a stratégiák empirikus vizsgálatát. Ez a megközelítés hozzájárulhat a fordításkutatás módszertani repertoárjának bővítéséhez, különösen a műfaj- és funkcióorientált vizsgálatok területén.

5. Összegzés

A tanulmány bemutatja a műfajorientált fordításelemzés fontosságát az egészségtudományi szakfordítás területén. A helyes terminológia mellett a műfaji sajátosságok figyelembevétele elengedhetetlen ahhoz, hogy a célnyelvi szövegek nemcsak nyelviileg, hanem funkcionálisan is megfeleljenek a célnyelvi kultúra elvárásainak. Ez a megközelítés hozzájárulhat ahhoz, hogy a fordítók jobban megértsék a célnyelvi közönség szükségleteit, és ennek megfelelően tudatosabban hozzanak fordítási döntéseket. Horváth (2021) műfajorientált fordításelemző modellje különösen hasznos lehet az egészségtudományi szakfordítás kutatásában, mivel segíti őket a műfajtudatosság és a fordítási stratégiák feltárását. Összességében elmondható, hogy a műfajelemzés és a fordítástudomány funkcionális megközelítése egymást erősítve járul hozzá a fordítás hatékonyságának, valamint a célnyelvi közönség számára elfogadható és érthető szövegek jellemzőinek vizsgálatához.

Irodalom

- Baker, M. 1995. Corpora in translation studies. *Target* Vol. 7. No. 2. 223–243. <https://doi.org/10.1075/target.7.2.03bak>
- Balogh D. 2020. *Műfajtudatosság a jogi szakfordításban és szakfordítóképzésben*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2020.035>
- Bhatia, V. K. 1993. *Analysing genre: Language use in professional settings*. London: Longman.
- Bhatia, V. K. 1997. Translating legal genres. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 203–214. <https://doi.org/10.1075/btl.26.15bha>
- Bhatia, V. K. 2004. *Worlds of written discourse: A genre-based view*. London: Continuum. <https://doi.org/10.5040/9781474212038>
- Biel, L. 2009. Corpus-based studies of legal language for translation purposes. In: Heine, C., Engberg, J. (eds) *Reconceptualizing LSP. Online proceedings of the XVII European LSP Symposium*. Aarhus. 1–15.
- Chesterman, A. 1993. From ‚is’ to ‚ought’: laws, norms and strategies in translation studies. *Target* Vol. 5. No. 1. 1–21. <https://doi.org/10.1075/target.5.1.02che>
- Colina, S. 1997. Contrastive rhetoric and text–typological conventions in translation teaching. *Target* Vol. 9. No. 2. 332–350. <https://doi.org/10.1075/target.9.2.07col>
- García Izquierdo, I. 2000. The concept of text type and its relevance to translator training. *Target* Vol. 12. No. 2. 283–295. <https://doi.org/10.1075/target.12.2.06gar>
- García-Izquierdo, I., Montalt, V. 2014. Equigeneric and intergeneric translation in patient-centred care, *Hermes* Vol. 26. No. 51. 39–51. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v26i51.97436>
- García Izquierdo, I., Montalt Resurrecció, V. 2002. Translating into textual genres. *Linguística Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies* No. 1. <https://doi.org/10.52034/lanstts.v1i.12>

- Darriba, P. G. 2018. English to Spanish translated medical forms: A descriptive genre-based corpus study. *Translation & Interpreting* Vol. 10. No. 2. 122–141. <https://doi.org/10.12807/ti.110202.2018.a09>
- Hatim, B., Mason, I. 1990. *Discourse and the translator. Language in Social Life Series.* London, New York: Longman.
- Heltai P. 1999. Minimális fordítás. *Fordítástudomány* 1. évf. 2. szám. 22–32.
- Heltai P. 2009. Minőségi szintek a fordításban. *Fordítók és Tolmácsok Őszi Konferenciája* (2008. szeptember 26.) Előadások szövege. Budapest: Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete. 53–66.
- Horváth Á. 2021. Developing genre awareness in medical translation training – Introducing a genre typology and translation guide. *Working Papers in Language Pedagogy (WoPaLP)* Vol. 16. 1–17. <https://doi.org/10.61425/wplp.2021.16.1.17>
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás.* Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634543121>
- Károly K. 2008. Genre transfer strategies and genre transfer competence in translation. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* Vol. 18. No. 1. 1-17.
- Keresztes Cs. 2013. Genre-based teaching of medical translation. *JÁHR* Vol. 4. No. 7. 535–543.
- Klaudy K. 2005. Általános fordítástechnika idegen nyelvről magyarra. Módszertani útmutató a tantárgy oktatásához. *Modern Nyelvoktatás* 11. évf. 1. szám. 57-64.
- Kuna Á. 2024. *Az orvos-beteg kommunikáció nyelvészeti elemzése: Elmélet, gyakorlat, módszer.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. <https://doi.org/10.21862/BeszKutAlk2024/Kuna/6944>
- Mány D. 2024. Támogató kommunikáció betegtájékoztató szövegekben és fordításukban. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Méndez-Cendón, B. 2009. Combinatorial patterns in medical case reports: An English–Spanish contrastive analysis. *The Journal of Specialized Translation* No. 11. 169–190. <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2009.645>
- Montalt, V., González-Davis, M. 2007. *Medical translation step by step.* Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315760377>
- Montalt Resurreció, V., Ezpeleta Piorno, P., García Izquierdo, I. 2008. The Acquisition of translation competence through textual genre. *Translation Journal* Vol. 12. No. 4.
- Nord, C. 1997. Defining translation functions. The translation brief as a guideline for the trainee translator. *Ilha do desterro. A Journal of English Language, Literature in English and Cultural Studies* No. 33. 41–55.
- Nord, C. 1991. *Text analysis in translation: Theory, methodology and didactic application of a model for translation-oriented text analysis.* Amsterdam, Atlanta (GA): Rodopi. <https://doi.org/10.1163/9789004500914>
- Olohan, M. 2004. *Introducing corpora in translation studies.* London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203640005>
- Ornia, G. F. 2018. Relevance of formal and cultural variations in text genres for medical translation: Medical brochures, Web pages of hospitals, patient information leaflets and informed consents. In: Karwacka, W. (eds) *Towards Understanding Medical Translation and Interpreting.* Gdansk: Gdansk University Press. 109–136.
- Pietrzak, P. 2015. Stylistic aspects of English and Polish medical records. Implications for translation. *The Journal of Specialized Translation* Vol. 23. 316–332. <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2015.030>

- Seidl-Péché O. 2020. Korpuszalapú fordításkutatás: lehetőségek és nehézségek. Fókuszban a korpuszépítés és a korpuszalapú elemzés. In: Robin E.; Seidl-Péché O. (szerk.) *Fókuszban a fordított és a tolmácsolás szöveg: Korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE) 79–94. <https://doi.org/10.36252/Nyelvikozevsegedkonyv1.4>
- Seidl-Péché O. 2024. Korpusznyelvészeti módszerek a fordított szövegek kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába II. Speciális rész I*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 235–251.
- Swales, J. M. 1990. *Genre analysis: English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1075/z.184.513swa>
- Swales, J. M. 2004. *Research genres: explorations and applications*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139524827>
- Trosborg, A. 1997. *Text typology and translation*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.26>
- Trosborg, A. 2002. Discourse analysis as part of translator training. In: Schäffner, C. (eds) *The Role of Discourse Analysis for Translation and in Translator Training*. Multilingual Matters. 9–52. https://www.multilingual-matters.com/page/detail/the-role-of-discourse-analysis-for-translation-and-translator-training/?SF1=work_id&ST1=CVIEW-348
- Vermeer, H. J. 1989. Skopos and commission in translational action. In: Chesterman, A. (eds) *Readings in Translation Theory*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab. 173–87.

Terminusjegyzék

- műfaj** (*genre*): A műfaj olyan kommunikációs események összességét jelenti, ahol a résztvevők közös kommunikációs célokat követnek. Ezeket a célokat a diskurzus közösségének a szakterületen jártas tagjai elismerik és elfogadják. Ezek a célok határozzák meg a műfaj funkcióját. A funkció pedig formálja a diskurzus sematikus felépítését, befolyásolja annak tartalmát és stílusát. A műfaj meghatározó eleme a központi kommunikációs cél, amely a műfajt bizonyos keretek közé szorítja, így egy specifikus, retorikai cselekvést valósít meg. Emellett a műfajhoz tartozó példányok szerkezetükben, stílusukban, tartalmukban és célközönségükben is hasonló mintázatokat mutatnak (Swales 1990).
- szkoposz** (*skopos*): A szkoposzelmélet lényege, hogy a fordítás elsődleges meghatározója a célnyelvi szöveg funkciója. Ez azt jelenti, hogy a fordítás célját a célközönség elvárásai és a szöveg funkciója határozza meg (Vermeer 1989).
- műfajtranszfer kompetencia** (*genre transfer competence*): A műfajtranszfer kompetencia az a képesség, amely lehetővé teszi a fordító számára, hogy a forrásnyelvi szöveg műfaji jellemzőit megfelelően átültethesse a célnyelvi szövegbe, figyelembe véve a két nyelvi és kulturális kontextus különbségeit (Károly 2017).
- extratextuális tényezők** (*extratextual factors*): Az extratextuális tényezők kommunikációs és helyzeti tényezők, amelyek a forrásnyelvi szöveget befolyásolják. Ezek a tényezők

alkotják a szöveg külső struktúráját, és magukban foglalják a feladót, a feladó szándékát, a közönséget, a csatornát, a helyet, az időt, a motivációt és a funkciót (Nord 2005).

intratextuális tényezők (*intratextual factors*): Az intratextuális tényezők főként a célnyelvi szöveg belső jellemzőivel foglalkoznak. Ide tartoznak a szöveg tárgya, tartalma, szerkezete, előfeltevései, lexikai elemei, mondatszerkezete, valamint akár a nem verbális elemek is (Nord 2005).

többnyelvű korpusz (*multilingual corpus*): A többnyelvű korpusz különböző nyelveken készült szövegeket tartalmaz, amelyek nem fordításai egymásnak, de azonos kiválasztási kritériumok alapján kerültek a korpuszba. Ezeket a szövegek gépileg olvasható és elemezhető formában tárolják (Baker 2015).

párhuzamos korpusz (*parallel corpus*): A párhuzamos korpusz olyan szövegeket tartalmaz, amelyek egy adott nyelv forrásnyelvi változatából és annak célnyelvi fordításaiból állnak. Ezeket gépileg olvasható és elemezhető módon tárolják és alkalmasak összehasonlító elemzésekre (Baker 2015).

Melléklet

Műfajelemzés és fordítási stratégiák

I. A műfajelemzés előkészítése

1. Műfaj neve (angolul/magyarul):
2. Fordítás iránya:
3. Szövegek fellelhetősége (<https://>):
4. Elérhető segédanyag az adott műfaj írásához és/vagy fordításához (pl.: instrukciók, glosszáriumok, mintasablonok):
5. Bármilyen megjegyzés vagy fontos/érdekes tudnivaló a műfajról beleértve, hogy mennyire kötött műfajról van szó és milyen gyakorisággal fordítják:
6. Elérhető szakirodalom az adott műfaj jellegzetességeiről, a műfaj írásáról és/vagy fordításáról (<https://>):

II. Autentikus szövegek vizsgálata (többnyelvű korpuszok)

Szövegen kívüli tényezők:

Szemponatok	Forrásnyelv	Célnyelv
szerző		
diskurzusközösség		
műfaj célja		
előfeltételezés		

Szövegen belüli tényezők:

Szemponatok	Forrásnyelv	Cél nyelv
téma		
felépítés/tartalom		
stílus		
általános alany, hogyan szólítja meg a címzettet		
mondatok hossza/összetettsége		
mondatfajták		
igeidők és használatuk		
segédigék és használatuk		
aktív–passzív mondatok aránya		
mértékegységek		

Javasolt fordítási stratégiák a megfigyelt autentikus szövegek alapján:

- a) Angolról magyarra fordítás során:
- b) Magyarról angolra fordítás során:

III. Fordított szövegek vizsgálata (párhuzamos korpusz)

A fordítási szöveg milyen mértékben követi a többnyelvű korpuszok alapján megfogalmazott fordítási stratégiákat:

- a) Mely stratégiákat alkalmazza?
- b) Mely stratégiákat nem alkalmazza?
- c) Vannak-e benne olyan fordítási megoldások, amelyekre az autentikus szövegek vizsgálata során nem lehetett következtetni?

IV. Fordítási stratégiák

A hivatalos fordítások és az autentikus szövegek vizsgálatát követően milyen fordítási stratégiákat javasol a műfaj fordításához?

V. Glosszárium

a) Műfajspecifikus kifejezések, állandó kifejezések

Forrásnyelv	Célnyelv

b) Témaszempontú kifejezések, állandó kifejezések

Forrásnyelv	Célnyelv

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.)
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 177–190.

Bevezetés a sajtófordítás kutatásába

Zachar Viktor

ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsolás Kutatómódszertan Tanszék
zachar.viktor@btk.elte.hu

Kivonat: A tanulmány röviden feltárja a sajtó és a fordítás területének kapcsolatát, és bevezet a sajtófordítás kutatásába. Bár nemzetközi viszonylatban mintegy negyedszázada kutatják a sajtófordítást a fordítástudomány területén, magyar viszonylatban a mai napig csupán kevés ilyen jellegű vizsgálat áll rendelkezésre. Néhány szövegnyelvészeti kutatás mellett idehaza egyelőre csak elvétve jelenik meg a téma tanulmányokban, illetve konkrét vizsgálatokban, a fordításoktatásra és egyes sajtóorgánumokra korlátozódva. Mindez számos jövőbeli kutatási lehetőséget teremt a fordítástudomány szempontjából. A tanulmány a téma bevezetését követően előbb kitér magával az elnevezésével kapcsolatos nehézségekre, majd áttekintést nyújt az eddigi legfontosabb nemzetközi és magyar kutatásokról, végül felvázolja a további lehetséges irányokat.

Kulcsszavak: sajtófordítás, fordításoktatás, transzeditálás, újságírás, média

1. Bevezetés

A fordítástudomány figyelme a 21. század első éveiben kezdett a sajtófordítás felé fordulni. Sajtófordításon nyomtatott vagy online sajtótermékekben megjelenő szövegek, újságcikkek teljes vagy részleges átültetését értjük a forrásnyelv(ek)ről a célnyelv(ek)re. A nyelvi közvetítés ezen típusának különböző formáit egy képzeletbeli skálán úgy ábrázolhatnánk, hogy az a hagyományos, teljes fordítástól kezdve egészen a több forrásnyelvi szövegre épülő, átszerkesztett célnyelvi megoldásokat és saját szövegrészeket is tartalmazó célnyelvi szövegekig terjed. A téma kutatásának fokozatos előretörését jól demonstrálja, hogy a Baker szerkesztésében 1998-ban megjelent *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* első kiadása még nem tér ki a témára, a mintegy egy évtizeddel később, 2009-ben közzétett, Baker és Saldanha szerkesztésében megjelent második kiadás viszont már igen. Ugyanígy megjelenik a kutatási terület a Gambier és van Doorslaer szerkesztésében kiadott *Handbook of Translation Studies* című mű első kötetében (2010). Ezen megjelenésekkel párhuzamosan különszámot szentelt a témának 2010-ben az *Across Languages and Cultures* című folyóirat „Translating Information in the Post-Industrial Society” címen (11. évf. 2. sz.), 2012-ben a *META* folyóirat „Journalism and Translation” címen (57. évf. 4. sz.), 2015-ben a *Perspectives. Studies in Translatology* folyóirat „Culture and News Translation” címen (23. évf. 4. sz.) és 2018-ban ismét az *Across Languages and Cultures* (19. évf. 2. sz.).

Valdeón (2015) megállapításával egyetértve elmondható tehát, hogy a sajtófordítás a 21. század első másfél évtizedében a fordítástudomány egyik valós kutatási területévé vált, és ezt a pozícióját az azóta eltelt újabb egy évtizedben is megőrizte. létjogosultságát mi sem támasztja alá jobban, minthogy sokkal nagyobb célközönséget ér el, mint például a műfordítás vagy éppen a színdarabok fordítása (Bani 2006), amelyek szintén jelentős kutatások tárgyát képezik. Mindezek ellenére a téma a magyar fordítástudományban a mai napig csak elvétve jelenik meg, ahogyan arra még vissza fogok térni.

Nem tudunk egyértelmű választ adni arra, hogy a diszciplína miért fordult meglehetősen későn a sajtófordítás felé, és magyar viszonylatban miért számít még mindig kevésbé kutatott területnek. Ennek ellenére fontos áttekinteni legalább a lehetséges magyarázatokat ezzel kapcsolatban, hiszen ezeket mindenképpen érdemes megfontolni, mielőtt a téma kutatására szánjuk magunkat.

Az egyik, talán legfontosabb magyarázat az lehet, hogy az újságírói gyakorlat alapján – hosszú évtizedekre visszanyúlóan – jellemzően nem professzionális nyelvi közvetítők végzik a sajtófordítást, illetve hogy nem különböztetik meg azt a többi szerkesztőségi folyamattól, így például az önálló cikkírástól és a szerkesztéstől (Bielsa és Bassnett 2009: 57). Éppen ezért sokáig sem az újságírói, sem a fordítói szakma (beleértve a fordítástudományt is) nem érezte úgy, hogy vizsgálatra érdemes ez a terület. Annak ellenére sem, hogy fordítástudományi szempontból teljesen legitimnek

nevezhetjük, hogy adaptációként és kiválasztásként értelmezzük a fordítási folyamatot (vö. pl. Hu 2003), mint ahogyan az az újságírásban jellemző. A fordítás más újságírói folyamatokba való beágyazottságát erősíti egy (szövegnyelvészeti) tény is: szinte lehetetlen feladat elemeire bontani egy hírt annak érdekében, hogy meghatározzuk, mely részei képezik szerkesztési, illetve fordítási folyamatok eredményét, mert egy-egy újságcikk számos különböző forrásra épül (van Doorslaer 2009: 85).

Ezzel némileg összefüggő magyarázat lehet az, hogy a (szerkesztőségekben zajló) sajtófordításra egyfajta természetes fordítási helyzetként (Harris és Sherwood 1978) tekintenek, megkülönböztetve azt a professzionális fordításoktól és fordítási helyzetektől. Vagyis olyan, hétköznapi körülmények között végzett fordításként értelmezik, amelyet szakképzettséggel nem rendelkező személyek végeznek. Ebből a szempontból a jelen vizsgálat tárgya némi rokonságot mutat a rajongói fordításokkal és feliratokkal, valamint a laikusok által végzett (közösségi) tolmácsolással, hiszen azokat is zömében olyan személyek készítik, illetve végzik, akik nem vettek részt szakképzésben (lásd Gabányi és Seresi 2026 ebben a kötetben). Ezek egyébként szintén a fordítástudomány viszonylag új területeinek számítanak (vö. pl. Antonini és Bucaria 2016), bár maguk a jelenségek természetesen nem minden esetben nevezhetők teljesen újnak.

Egy további lehetséges ok, amely elsődlegesen a fordítóképzés szempontjából (de némileg a fordítói szakma perspektívájából is) szolgálhat egyfajta magyarázatként, hogy a sajtószövegek nehezen kategorizálhatók, és nem sorolhatók egyértelműen sem a műfordítás, sem a szakfordítás területéhez. Márpedig a fordítóképzésben – ahogyan az egyébként a fordítói piacra is igaz – alapvetően éppen ezt a két nagy területet szokás megkülönböztetni.

A fordítói szakma szempontjából végül magyarázat lehet az az érv is, mely szerint a sajtófordítás sokkal kisebb súllyal esik latba a megbízások számát tekintve, mint a szakfordítás. Bár sajtófordítási helyzetek rendszeresen előfordulnak a fordítói praxisban, ezek száma valóban messze elmarad a szakfordítási (és minden bizonnyal a műfordítási) feladatok számától. Ezek a felsorolt lehetséges magyarázatok azonban semmi esetre sem jelentik azt, hogy a vizsgálat tárgya ne lenne érdemes a kutatásra. Bizonyítják ezt a későbbiekben ismertetett, cikkek, tanulmányok és teljes kötetek formájában közzétett (kisebb számban magyar, nagyobb számban nemzetközi) vizsgálatok, de a sajtófordítás pusztán létének és mindennapi megjelenésének ténye is. Ezáltal ugyanis egy igenis létező, releváns jelenséget fogunk vizsgálni tudományos szempontból akkor, ha ilyen jellegű kutatásokba fogunk.

2. Az elnevezéssel kapcsolatos nehézségek

Az a tény, hogy a sajtófordítás területe a magyar fordítástudományban mindeddig nem játszott túlságosan nagy szerepet, már annak magyar megnevezésében is megmutatkozik. Míg ugyanis az angol nyelvű szakirodalom zömében *news translation*

(pl. Baker és Saldanha 2009: 186), kisebb mértékben *journalistic translation* (pl. Davies 2006, Valdeón 2015) néven hivatkozik a szakterületre, addig a magyar nyelvben a *news translation* terminusnak megfeleltethető *hírfordítás* kifejezés szinte egyáltalán nem elterjedt, szemben a *sajtófordítással*. Előbbi egyébként is félrevezető, hiszen a sajtófordítás területén belül maga a hír csupán egy műfaj a sok közül – ráadásul önmagában is tovább bontható gyűjtőfogalom.

Meg tudjuk erősíteni ezt a félrevezető jelleget a ténnyel is, hogy például Róka Jolán összesen huszonhárom különböző műfajt sorol fel az általa elemzett újságok kapcsán. Ezek a következők: (1) vezércikk, (2) cikk, (3) hír (/a/ bel- és külpolitikai, /b/ gazdasági, /c/ pénzügyi, /d/ sporthír, /e/ bírósági krónika, /f/ parlamenti krónika, /g/ rovaton kívüli hírek, /h/ hírek a művészetek területéről), (4) tudósítás (/a/ bel- és külpolitikai, /b/ gazdasági, /c/ sport), (5) kishír, (6) kritika, (7) jelentés, (8) kis újságcikk, (9) riport, (10) sajtószemle, (11) karcolat, (12) nyílt levél, (13) recenzió, (14) hivatalos közlemény, (15) szépirodalmi betét, (16) nekrológ, (17) interjú, (18) tárcs, (19) tudományos-információs műfaj, (20) népszerűsítő-információs műfaj, (21) hírcsokor, (22) kommentár és (23) napló (Róka 1986: 204).

Az (angol) elnevezéssel kapcsolatos problematikára hívja fel a figyelmet Valdeón (2015) is, aki a terület elmúlt tizenöt évét áttekintő tanulmányában azért használja éppen a *journalistic translation* kifejezést az elterjedtebb *news translation* kifejezéssel szemben, mert az nem csupán az informatív, de az értelmező és érvelő szövegeket is magában foglalja.

Különösen érdekes, hogy a sajtófordítás kutatása szempontjából viszonylag korainak számító, 2006-os tanulmánykötetben Bani (2006) a *press translation* szókapcsolatot használja, bár sajnos a terület megnevezésével kapcsolatos problémákra nem tér ki az írásában. Minden jel szerint ez a – magyarban használt kifejezésre leginkább hasonlító – megnevezés valamilyen oknál fogva nem terjedt el a későbbiekben, ahogyan a Romagnuolo (2009) munkájában használt *newspaper translation* sem (idézi Schäffner 2012a). Szintén nem nagyon találkozunk a szakirodalomban a van Doorslaer által a közelmúltban említett és használt – a munkavégzés helyét, vagyis a hírszerkesztőséget középpontba helyező – *newsroom translation* elnevezéssel (van Doorslaer 2016).

Ám míg a terület megnevezése, illetve annak egyértelműségének kérdése inkább a magyar nyelvben okoz gondot az eddigi kevés kutatás miatt, addig az angol esetében sokkal inkább az elnevezés mögött megbújó tartalom jelent problémát. Erre hívja fel a figyelmet Matsushita (2014), aki az alábbi elemeket javasolja figyelembe venni a *news translation* kifejezés definiálása során: a) sajtóorgánumok idegen nyelvű környezetben végbemenő eseményekről tudósítanak; b) jellemzően újságíró-fordítók végzik, korlátozott vagy semmilyen speciális fordítói képesítéssel; c) a hangsúly az úgynevezett *hard news* elemeken, azaz a kiemelten fontos, azonnali politikai, közéleti híreken van (Matsushita 2014: 84).

A fenti definícióból látszik, hogy nem feleltethető meg egymásnak teljes egészében az angol *news translation* és a magyar *sajtófordítás* kifejezés. Ez utóbbi ugyanis jellemzően éppen a kevésbé sürgős szövegek fordításában merül ki – a fordítóképzésben és a gyakorlatban egyaránt. Ebből a szempontból tehát sokkal helyénvalóbbnak tűnik a kevésbé elterjedt *journalistic translation* angol kifejezés, de a Bani által már viszonylag korán, 2006-ban használt *press translation* terminus, vagy éppen a *newspaper translation* elnevezés is.

3. Alapvető szakirodalom

Az alapvető szakirodalmi áttekintést a magyar vonatkozású munkák ismertetésével kezdem, ami a csupán sporadikus kutatások miatt jóval egyszerűbb, mint a nemzetközi munkák bemutatása. A sajtófordítás megjelenése a magyar fordítástudományi szakirodalomban eddig zömében egy szűk részterületre, illetve egy bizonyos szempontra korlátozódik. Az a részterület, amely felbukkan a kutatásokban a fordítástudományon belül, a szövegnyelvészet. Ezzel kapcsolatban Károly és Bánhegyi kutatásait és publikációit érdemes kiemelni. Valdeón (2015) kutatásokat összegző tanulmánya is csak Károly ezzel kapcsolatos vizsgálatait sorolja fel, további magyar kutatásokat nem. Utóbbi a műfajkutatás (pl. Károly 2007), a kohéziós eszközök (pl. Károly et al. 2012) és a retorikai struktúra (pl. Károly 2013) kapcsán tárgyalja a szóban forgó témát. Bár egyik könyvének ezzel kapcsolatos fejezetében részletesen foglalkozik az újságcikkek címének és szövegének, valamint a reklámok és hirdetések fordításának eddigi legfontosabb kutatásaival (Károly 2007: 182–186), Károly Krisztina is külföldi szerzők ezzel kapcsolatos munkásságára hivatkozik. Bánhegyi vizsgálódásai pedig elsősorban a politikai diskurzuselemzés (pl. Bánhegyi 2012a, 2012b) és a politikai kommunikáció manipulációjának kérdéseire (pl. Bánhegyi 2013, 2017, 2024) fókuszálnak.

A sajtófordítás másik magyar vonatkozású megjelenése a fordítástechnika oktatásával (Pusztai-Varga 2013), illetve a fordítói képességekkel, készségekkel és azok felmérésével – egészen pontosan a próbafordításokkal (Veresné Valentinyi 2013, Babos 2013) – hozható összefüggésbe. Ez a megjelenés is nagyon marginális azonban, gyakorlatilag csupán említés szintjén történik.

A fentiek alapján kirajzolódó űrt próbáltam betölteni 2017-től kezdve a sajtófordítás területén végzett szisztematikus kutatásaimmal, tanulmányaimmal. Ennek keretében először a téma fordítóképzés keretében történő alkalmazására fókuszáltam (Zachar 2017a, 2017b, 2017c), utána a konkrét sajtófordítási műveletek elemzésével foglalkoztam (Zachar 2018, 2019), majd ezt követően fordultam a gyakorlati, szerkesztőségben végzett munkafolyamatok bemutatása felé (Zachar et al. 2020).

A nemzetközi szakirodalomból először a sajtófordítás kutatásának egyik előfutárát kell megemlítenünk Stetting (1989) személyében. Sokat idézett tanulmánya ugyanis bevezette a transzedítálás (*transediting*)⁴⁴ fogalmát a nyelvtudományban, amely szerinte azért hiánypótló, mert nagy igény mutatkozik a professzionális nyelvi közvetítők részéről, hogy egyaránt alkalmazzák a szerkesztést és a fordítást a fordítási folyamat során. A széles körben elterjedt jelenség Stetting szerint például az alábbi esetekben érhető tetten a gyakorlatban: (1) filmfeliratozás; (2) interjúk utólagos megszerkesztése; (3) többé-kevésbé nem megfelelő kéziratok feljavítása; (4) a külföldi források újságírók általi újrafogalmazása az anyanyelvükön; (5) kivonatolás vállalatok, szervezetek és intézmények esetében (pl. brosrák, útmutatók vagy PR-anyagok). Ahogyan látható, a (4)-es pontban említett alkalmazási terület miatt vált a kifejezés fontossá a fordítástudományban és különösen a sajtófordítás terén.

Feltétlenül meg kell még említenünk a szóban forgó tanulmány azon másik, innovatív és hosszú távon ható gondolatát, amely a fordítóképzés jövőjével foglalkozik. 1989-ben (!) megfogalmazott véleménye szerint ugyanis transzedítálókra, szerkesztőfordítókra lesz szükség a gépi fordítás utószerkesztésénél, de nekik nem feltétlenül kell fordítóképzésben részesülniük. Elképzelése szerint a transzedítálók azonban megjelenhetnek gazdasági vezetők, politikusok, tudósok és kormánytagok tanácsadójaként is a jövőben.

A következőkben a bevezetőben már említett enciklopédia-, illetve kézikönyvbejegyzést ismertetem röviden. A *Routledge Encyclopedia* (Baker és Saldanha 2009) szócikke a *News gathering and dissemination* [Hírgyűjtés és hírterjesztés] címet viseli, és Jerry Palmer nevéhez fűződik (2009: 186–189). A szócikk ugyan a fenti, hosszabb cím alatt fut, de a szerző rögtön az első bekezdésben szinonimaként említi a *news translation* kifejezést (186). Palmer szerint a sajtófordítás kérdése két eltérő szempontból vizsgálható: egyrészt a két szöveg viszonyának szempontjából, másrészt a fordítási folyamat, az abban részt vevő szereplők szempontjából. Míg az előbbi a szerző szerint a folyamat eredményeként megszülető hírre összpontosít, addig az utóbbi magára a folyamatra, amelynek során létrejön az eredmény.

Palmer szerint a sajtófordítás a hírgyűjtés és a hírterjesztés folyamatában különböző pontokon jelenik meg. Az információ bármely eleme – vagy akár több is – lefordításra kerülhet bármelyik ponton, aminek következtében egy és ugyanazon forrásnyelvi szöveg eltérő célnyelvi változatokban kerülhet be egyszerre a hírkörforgásba. A szerző szerint az ezen folyamatban részt vevő szervezeteknek eltérő a szerepük, és három fő csoportba sorolhatók: (a) a közvélemény által közvetlenül felhasznált médiumok, például hírszatórnák, hírlapok és folyóiratok; (b) hírügynökségek, amelyekkel jellemzően nem a közvélemény kerül közvetlen kapcsolatba, hanem

44 A *transzedítálás* és *transzedítáló*, illetve *szerkesztőfordító* kifejezést Varga Dóra egykori hallgatónk alábbi helyen megjelent fordítása alapján használom: Schäffner 2012b.

bizonyos szervezetek, például sajtóorgánumok; (c) sajtófigyelést végző szervezetek, például kormányzati szervek vagy civil szervezetek.

A fordítás helyét és természetét a szócikk szerint két tényező határozza meg: egyrészt a sajtóorgánum belső szerkezete, másrészt az ügyfelek. Maga a fordítás megjelenhet a tudósítás során (kezdeti hírszerzés), a szerkesztői munka során (amikor a tudósításokból megszületik a kiküldendő szöveg), valamint a különböző szervezetek közötti hírterjesztés során. A tudósítás során akkor van szükség fordításra, amikor a riporter nem tud közvetlenül kommunikálni a releváns információforrásokkal. Ezt a fajta fordítást (Palmer a *translation „in the field”* kifejezést használja rá, ami ‘terepmunkát’ jelent) nem hivatásos fordítók, tolmácsok végzik (Palmer a *fixers*, azaz ‘összekötők’ kifejezéssel illeti őket), és ez a tevékenység csupán egy része a feladatköriknek. Ennek keretében információkkal látják el az újságírókat a helyi média tartalmairól, és releváns személyekkel készített interjúkat tolmácsolnak. Ez utóbbiak azonban inkább összefoglalásoknak tekinthetők, semmint tényleges tolmácsolásoknak.

A szerkesztés során az újságírók a szócikk szerint különböző forrásokból dolgoznak össze dokumentumokat, jellemzően hírügynökségi jelentéseket, valamint saját riporterektől származó tudósításokat. Ott, ahol ebben a folyamatban szerepet játszik a fordítás, azt jellemzően az ügyön dolgozó újságíró végzi, aki rendelkezik a megfelelő idegennyelv-tudással. A fordítás ebben az esetben is csupán az egyik összetevője a munkának.

Végül a hírterjesztés folyamata során két ponton jelentkezhet a fordítás: a kimenő szövegnél vagy annak recepciója során. A kimenő, terjesztésre kerülő szöveg sok hírügynökség esetében megszületik egy közvetítő nyelven is az adott ország hivatalos nyelve mellett, leggyakrabban angolul. A recepció esetében pedig Palmer szerint arra kell gondolni, hogy az adott idegen nyelvet beszélő újságírók kapják fel a kimenő hírt, majd azt fordítás és szerkesztés révén a helyi célközönséghez igazítják. Felhívja a figyelmet arra, hogy a sajtófordításnál a fordítási stratégiák esetében általában a következő eljárások keverednek: szelektálás, összefoglalás, kontextualizálás, kommentálás és teljes fordítás.

A másik összefoglaló munkát, a *Handbook of Translation Studies* (Gambier és van Doorslaer 2010) témával foglalkozó szócikkét, amely a *Journalism and translation* címet kapta, Luc van Doorslaer jegyzi (2010: 180–184). A szerző a cikk elején arra mutat rá, hogy viszonylag új kutatási területről van szó, amely a „fordítás és média / fordítás a médiában” nagyobb témaköréhez sorolható, de a mai napig sokkal kisebb figyelmet kap, mint az audiovizuális fordítás, a hangalámondás és a szinkronizálás, valamint a feliratozás kutatási területe. Ez a megállapítása az azóta eltelt másfél évtized alapján továbbra is több mint helytálló, nemzetközi és magyar viszonylatban egyaránt. Az eddigi kutatások kapcsán van Doorslaer utal arra, hogy többnyire az újságírók személye áll a vizsgálódások középpontjában, és ez utóbbiak mindenekelőtt a nyomtatott és az online sajtóra koncentrálnak. Az audiovizuális hírek vizsgálata nem jellemző, mivel azok írott formában nem állnak azonnal rendelkezésre.

A szerző problematikusnak nevezi a hagyományos fordítási kontextusban szereplő forrásnyelvi szöveget (és ezzel összefüggésben a szerzői jogokat), hiszen a sajtófordítás esetében több szakaszban sok szövegből születhet a végén egyetlen célnyelvi változat. Mindez a kutatást is nagyban megnehezíti, hiszen sok esetben nem lehet oly módon elemezni a célnyelvi hírt, hogy annak mely részei születtek (intralingvális) szerkesztés során, és melyek tényleges (interlingvális) fordítás eredményeként.

Végül van Doorslaer rámutat, hogy a szerkesztőségekben zajló két nagy folyamat – eredeti tudósítások írása, valamint fordítás és szerkesztés meglévő források alapján – magyarázatot ad ugyan, miért dolgoznak csak ritkán hivatásos fordítók a médiában, egyúttal azonban paradox helyzethez vezet, hiszen az újságírók lépten-nyomon fordítási feladatokat is kénytelenek végezni. A forrásnyelvi szöveg és a szerzői jogok viszonylagossága pedig sok szempontból éppen az ellentéte a hagyományos kutatásokban vizsgált fordítási helyzeteknek, amelyekre sokszor a forrásnyelvi szöveg primátusa jellemző. Éppen ezért az újságírás és a fordítás közötti kapcsolatot rendkívül érdekesnek nevezi a fordítástudomány szempontjából.

Végül érdemes röviden kitérni a Bielsa és Bassnett által közösen írt *Translation in the Global News* (2009) című könyv legfontosabb gondolataira, amelyet szintén alpműként szokás emlegetni a sajtófordítás területén. A szerzők a fordítás és a hírek kapcsolatával összefüggésben kiemelik, hogy a domináns stratégia – Venuti (1995) terminusát alkalmazva – a teljes honosítás. A korábbi, műfordítás terén gyakran fellángoló, formális és stilisztikai ekvivalenciáról szóló viták pedig egyáltalán nem számítanak ezen a téren, hiszen az információközvetítésen van a fő hangsúly.

Megállapítják továbbá van Doorslaerhez hasonlóan, hogy elmosódik a határ a forrás- és a célnyelvi szöveg között, a hagyományos felosztás itt nem alkalmazható: egy forrásnyelvi szöveg célnyelvre történő lefordítása minden valószerűség szerint a sajtófordítás legkevésbé elterjedt formája. Különösen fontos szerepet játszik ennek során a szerkesztés, amely az adott híranyag szintetizálását és megvágását jelenti. Éppen emiatt – hívják fel rá a szerzők a figyelmet – az újságírók olyasvalakit értenek fordítón, aki szó szerinti fordítást készít egy szövegből, amely azonban nem alkalmas megjelentetésre. Ezt a meghatározást a professzionális fordítók természetesen elutasítanák.

Ezt követően érdekes párhuzamra hívják fel a figyelmet a szerzők: a sajtófordítás sok tekintetben inkább hasonlít a tolmácsolásra, mintsem a fordításra. A tolmácsok is szinte egy időben dolgoznak a forrásnyelvi szöveg elhangzásával, nekik is rövid időn belül kell szintetizálniuk anyagokat, nem feltétlenül egyetlen, pontosan meghatározható forrásból dolgoznak, és adott esetben több nyelv vonatkozásában kell dolgozniuk, például egy nemzetközi konferencián.

A hírügynökségek gyakorlatilag nagy fordítóirodáknak tekinthetők, amelyek rendelkeznek a megfelelő technológiával és képességekkel ahhoz, hogy gyors és pontos fordításokat készítsenek, valamint a piacra szabják az adott nyelvi termékeket. Bár a fordítás a hírügynökségi munka központi részét képezi, nem foglalkoztatnak külön

fordítókat. A nyelvi közvetítést ugyanis nem tekintik különálló feladatnak a többi újságírói feladathoz képest (írás, szerkesztés), és úgy vélik, csak az újságíróknak vannak meg a különleges, szakmával kapcsolatos képességeik (az újságírói műfajok és stílusok ismerete), valamint a kellő tapasztalatuk. A szerkesztés és a fordítás között azonban sok a hasonlóság, egyaránt magában foglalja például a kiválasztás, javítás, verifikáció, kiegészítés, bővítés vagy tömörítés feladatát.

Bielsa és Bassnett a leggyakrabban alkalmazott beavatkozásoknak a következőket nevezik: a cím és a *lead*⁴⁵ módosítása; szükségtelen információ kihagyása; fontos háttérismeret beillesztése; bekezdések sorrendjének módosítása és információ összefoglalása. Vagyis nem szükséges lényegi változtatások nélkül megőrizni a forrásnyelvi szöveg formáját és tartalmát a célnyelvben.

4. Jelenlegi és jövőbeli lehetséges kutatási irányok

Az elmúlt évek kutatásait vizsgálva nemzetközileg leginkább négy fókuszpont látszik kikristályosodni, amelyek kisebb-nagyobb rendszerességgel az elmúlt mintegy két évtizedben is jelen voltak az ez irányú vizsgálatokban. Az első a hírek – és szűkebben a politikai témájú hírek – fordítása az ideológia és a manipuláció szempontjából (pl. Song 2017, Manfredi 2018). A második a konkrét sajtóorgánumoknál, illetve az ezekből származó korpuszokon végzett vizsgálatok, amelyek adott esetben az újság vagy a folyóirat többnyelvű kiadásaira terjednek ki (pl. Valdeón 2023a, 2023b, van Rooyen 2023). A harmadik terület általában véve a korpuszalapú vizsgálatok, amelyek adott esetben a sajtó különböző műfajú területeire terjedhetnek ki (pl. Caimotto és Gaspari 2023, Gagnon et al. 2018). Végül külön kategóriába sorolhatjuk az általánosabb, összegző, illetve módszertannal kapcsolatos sajtófordítási kutatásokat (pl. Davier 2022, Valdeón 2022). Ez utóbbiak kapcsán a korábban említettek alapján és a lehetséges további kutatások szempontjából érdemes kiemelni Hong (2019) vizsgálatait, aki a sajtófordítást végző személyek (újságírók vagy tényleges fordítók) láthatóságával, illetve láthatatlanságával, szerepével és státuszával foglalkozott.

A további kutatások mindenképpen sok érdekes lehetőséggel és eredménnyel kecsegtetnek a sajtófordítás területén. Kimondottan magyar viszonylatban azért, mert – ahogyan láthattuk – egy zömében még mindig feltáratlan területről van szó. Nemzetközileg pedig a kutatások további elmélyítésének, újabb nyelvpárok és sajtóorgánumok bevonásának lehetősége mellett azért, mert a technikai fejlődés okozta változások az újságírás, a fordítás és így a sajtófordítás előtt sem állnak meg.

További kutatási lehetőség mutatkozik a sajtófordítás oktatásban betöltött szerepét illetően, kiemelten nemzetközi szinten is. Ez a részterület ugyanis – ahogyan

45 Az újságcikk címet követő, egy vagy több mondatban megfogalmazott bevezető része, amelynek célja az olvasó rövid tájékoztatása az adott cikk tartalmáról és érdeklődésének felkeltése.

a szakirodalmi áttekintésből is látható – eddig nem jelent meg a külföldi publikációkban, noha a fordítóképzésben, annak meghatározott szakaszaiban az oktatók vélhetően jelentős része rendszeresen alkalmaz sajtószövegeket. Nem csupán a fordítástechnika oktatásához, de – kollégák visszajelzései alapján – akár szakszövegek fordításának tanításához is.

Fontos továbbá folytatni a fordítói piac és a média világának – magyar viszonylatban általam elkezdett – feltérképezését annak érdekében, hogy valóban teljes képet kaphassunk a sajtófordítás helyzetéről. A különböző médiumok, hírügynökségek kapcsán alapvető fontosságú kideríteni például azt, hogy pontosan kik végzik a sajtófordítási tevékenységet, milyen arányban alkalmaznak képzett fordítókat, milyen a fordító, illetve maga a fordítás státusza a sajtó világában. Hogyan zajlik konkrétan a szerkesztőségi munka egy-egy médiumnál, milyen arányban van jelen a klasszikus fordítási tevékenység a szerkesztéshez, illetve önálló szövegalkotáshoz képest, mekkora szerep jut a korábban említett transzeditálásnak? Melyek a leggyakrabban alkalmazott eljárások, stratégiák az újságszövegek fordításánál, és kimutathatók-e tendenciák ezek alkalmazásával kapcsolatban?

Végül – a fordítástudomány egyéb részterületeihez hasonlóan – hatalmas kutatási lehetőséget látok a sajtófordítás terén a napjainkban tapasztalható, már-már robbanásszerű technikai fejlődésnek köszönhetően. A mesterséges intelligencia térnyerése, a chatbotok használatának elterjedése és – ezzel gyakorlatilag párhuzamosan – a gépi fordítás előretörése természetesen az újságírás és a nyelvi közvetítés területét sem hagyja érintetlenül, és kiváló muníciót szolgáltat a fordításkutatóknak. Az ilyen jellegű vizsgálatoknak gyakorlatilag csak a fantázia szab határt a sajtófordítás és általánosságban a fordítástudomány területén. A kutatási terület azért is különösen izgalmas, mert adott esetben lehetőséget teremt a mesterséges intelligencia segítségével alkotott és/vagy lefordított szövegek és a végbemenő folyamatok széles körű elemzésére, vagy akár azok humán alkotásokkal és/vagy fordításokkal történő összevetésére.

Ami a lehetséges jövőbeli vizsgálódások kutatásmódszertanát illeti, véleményem szerint ezzel kapcsolatban is igaz az, hogy számtalan, szinte korlátlan lehetőség közül választhatnak a jövőbeli kutatók (lásd pl. Károly 2022). Részben a korábbi, a sajtófordítás területén végzett munkákra támaszkodva továbbra is releváns módszerként alkalmazható a hagyományos kérdőíves felmérés és az interjúkészítéssel egybekötött terepmunka (Eszenyi 2022) és a korpuszalapú kutatás (Seidl-Pécs 2024). De ezekhez társulnak immár a mesterséges intelligencia figyelembevételével folytatott vizsgálatok, amelyek a chatbotok és gépi fordítóprogramok segítségével készített célnyelvi szövegek elemzésére helyezik a hangsúlyt.

Összegezve tehát a potenciális kutatási irányokat, az alábbiak folytatása, illetve megkezdése rajzolódik ki: fordítás az ideológia és a manipuláció szempontjából; a különböző médiumoknál zajló sajtófordítási tevékenység feltárása, leírása; egy vagy több sajtóorgánium (többnyelvű) korpuszán végzett vizsgálatok; általánosabb, összegző vagy módszertani kutatások, például a sajtófordítást végző személyek

láthatóságával, szerepével és társadalmi státuszával összefüggésben; a sajtófordítás szerepe a fordításképzésben; és végül a mesterséges intelligencia, valamint a gépi fordítás térnyerése a sajtófordítás területén.

Irodalom

- Antonini, R., Bucaria, Ch. (eds) 2016. *Non-professional interpreting and translation in the media*. Frankfurt/Main: Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-04731-8>
- Babos G. 2013. Próba fordítás az Európai Bizottságnál. *Szaknyelv és szakfordítás*. 2013. szeptember. 126–128.
- Baker, M. (ed.) 1998. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge.
- Baker, M., Saldanha, G. (eds) 2009. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2nd edition. London/New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203872062>
- Bani, S. 2006. An analysis of press translation process. In: Conway, K., Bassnett S. (eds) *Translation in Global News – Proceedings of the conference held at the University of Warwick, 23 June 2006*. Coventry: University of Warwick, Centre for Translation and Comparative Cultural Studies. 35–45.
- Bánhegyi M. 2012a. A fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodell gyakorlati alkalmazása. 1. rész. *Fordítástudomány* 13. évf. 2. szám. 37–55.
- Bánhegyi M. 2012b. A fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodell gyakorlati alkalmazása. 2. rész. *Fordítástudomány* 14. évf. 1. szám. 69–81.
- Bánhegyi M. 2013. Politikai manipuláció és/vagy fordítástudomány. A fordításközpontú politikai tömegkommunikációs modell elméleti alapjai. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején. 40 éves az ELTE BTK Fordító és Tolmácsképző Tanszéke. Jubileumi évkönyv*. Budapest: Eötvös Kiadó. 77–93.
- Bánhegyi M. 2017. Identifying political and ideological bias in translated newspaper articles. The political bias screener. *Forum* Vol. 15. No. 1. 1–27. <https://doi.org/10.1075/forum.15.1.01ban>
- Bánhegyi M. 2024. Politikai fordítás és ideológia: meggyőzés és manipuláció. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Pécs O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszer-tanába II. Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 201–216. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/11>
- Bielsa, E., Bassnett, S. 2009. *Translation in Global News*. London/New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203890011>
- Caimotto M. C., Gaspari F. 2018. Corpus-based study of news translation: challenges and possibilities. *Across Languages and Cultures* Vol. 19. No. 2. 205–220. <https://doi.org/10.1556/084.2018.19.2.4>
- Davies L. 2022. Translational phenomena in the news. *Target* Vol. 34. No. 3. 395–418. <https://doi.org/10.1075/target.20160.dav>
- Davies, E. 2006. Shifting readerships in journalistic translation. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 14. No. 2. 83–98. <https://doi.org/10.1080/09076760608669022>

- Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a nyelvi közvetítés kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- Gabányi R. R., Seresi M. 2026. Közösségi tolmácsolás a nemzetközi és a magyar szakirodalom tükrében. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítás tudományi Szakosztály. 269–290. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan3/11>
- Gagnon Ch., Boulanger P-P., Kalantari E. 2018. How to approach translation in a financial news corpus? *Across Languages and Cultures* Vol. 19. No. 2. 221–240. <https://doi.org/10.1556/084.2018.19.2.5>
- Gambier, Y., van Doorslaer, L. (eds) 2010. *Handbook of Translation Studies. Vol. 1*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hts.1>
- Harris, B., Sherwood, B. 1978. Translating as an innate skill. In: Gerver, D., Sinaiko, H. W. (eds) *Language, Interpretation and Communication*. New York/London: Plenum Press. 155–170.
- Hong J. 2019. News translators’ para-textual visibility in South Korea. *Babel* Vol. 65. No.1. 26–50. <https://doi.org/10.1075/babel.00076.hon>
- Hu, G. 2003. Translation as *adaptation* and *selection*. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 11. No. 4. 283–291. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2003.9961481>
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2013. A retorikai struktúra műfaji szempontú elemzésének módszereiről a magyar–angol sajtófordításban. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám. 5–31.
- Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 27–58. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Károly K., Ábrányi H., Kovalik Deák Sz., Laszkács Á., Mészáros A. É., Seresi M., 2012. Szövegkohézió és sajtófordítás: Kohéziós eltolódások a hírszövegek magyar–angol fordításában. *Fordítástudomány* 14. évf. 2. szám. 30–67.
- Manfredi, M. 2018. Investigating ideology in news features translated for two Italian media. *Across Languages and Cultures* Vol. 19. No. 2. 185–203. <https://doi.org/10.1556/084.2018.19.2.3>
- Matsushita, K. 2014. Risk management as a theoretical framework for analyzing news translation strategies. *Invitation to Translation Studies* 12. 83–96.
- Palmer, J. 2009. News gathering and dissemination. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2nd edition. London/New York: Routledge. 186–189.
- Pusztai-Varga I. 2013. Műfaji sokszínűség a minőség tükrében a természettudományi szakfordítóképzésben. *Szaknyelv és szakfordítás*. 2013. szeptember. 13–22.
- Romagnuolo, A. 2009. Political discourse in translation. A corpus-based perspective on presidential inaugurals. *Translation and Interpreting Studies* Vol. 4. No. 1. 1–30. <https://doi.org/10.1075/tis.4.1.01rom>
- Róka J. 1986. *Az újságszövegek szerkesztési és stílustipológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Schäffner, Ch. 2012a. Rethinking transediting. *Meta* Vol. 57. No. 4. 866–883. <https://doi.org/10.7202/1021222ar>
- Schäffner, Ch. 2012b. A transzeditálás újragondolása. In: Robin E., Zachar V. (szerk.) *Lektorálástudomány – fordításban*. Budapest: ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék. 3–20.
- Seidl-Péché O. 2024. Korpusznyelvészeti módszerek a fordított szövegek kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 235–251. <https://doi.org/10.21862/kutamodszeran2/13>
- Song, Y. 2017. Impact of power and ideology on news translation in Korea: a quantitative analysis of foreign news gatekeeping. *Perspectives: Studies in Translatology. Special Issue: Culture and news translation* Vol. 25. No. 4. 658–672. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2017.1312067>
- Stetting, K. 1989. Transediting – A new term for coping with the grey area between editing and translating. In: Caie, G., Haarstrup, K., Jakobsen, A. L. (eds) *Proceedings from the Fourth Nordic Conference for English Studies*. Copenhagen: University of Copenhagen. 371–382.
- Valdeón, R. A. 2015. Fifteen years of journalistic translation research and more. *Perspectives: Studies in Translatology. Special Issue: Culture and news translation* Vol. 23. No. 4. 634–662. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2015.1057187>
- Valdeón, R. A. 2022. On the role of indirect translation in the history of news production. *Target* Vol. 34. No. 3. 419–440. <https://doi.org/10.1075/target.00011.val>
- Valdeón, R. A. 2023a. Agenda-setting and journalistic translation: The New York Times in English, Spanish and Chinese. *Across Languages and Cultures* Vol. 24. No. 2. 203–220. <https://doi.org/10.1556/084.2023.00358>
- Valdeón, R. A. 2023b. Translation and the tabloidization of the New York Times in Spanish. *The Translator* Vol. 29. No. 3. 346–361. <https://doi.org/10.1080/13556509.2022.2145880>
- van Doorslaer, L. 2009. How language and (non-)translation impact on media newsrooms: the case of newspapers in Belgium. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 17. No. 2. 83–92. <https://doi.org/10.1080/09076760903125051>
- van Doorslaer, L. 2010. Journalism and translation. In: Gambier, Y., van Doorslaer, L. (eds) *Handbook of Translation Studies. Vol. 1*. Amsterdam: John Benjamins. 180–184. <https://doi.org/10.1075/hts.1.jou1>
- van Doorslaer, L. 2016. *Translation in the World of Journalism*. Elhangzott: Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2016. május 6.
- van Rooyen M. 2018. Investigating translation flows: community radio news in South Africa. *Across Languages and Cultures* Vol. 19. No. 2. 259–278. <https://doi.org/10.1556/084.2018.19.2.7>
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility*. London: Routledge.
- Veresné Valentinyi K. 2013. A felvételi eljárás a fordítóirodák gyakorlatában. A próba-fordítások trónfosztása. *Szaknyelv és szakfordítás*. 2013. szeptember. 121–134.
- Yang Zijian Gy. 2024. A gépi fordítás és kiértékelésének módszerei a fordítástudományban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 253–274. <https://doi.org/10.21862/kutamodszeran2/14>

- Zachar V. 2017a. Sajtófordítás a fordításoktatásban. *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám. 101–118.
- Zachar V. 2017b. A sajtófordítás alkalmazási lehetőségei a fordításoktatásban. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt. 107–119.
- Zachar V. 2017c. Die Rolle der journalistischen Translation in der Übersetzerausbildung in Ungarn und einigen Nachbarländern. *Acta Universitatis Sapientiae Philologica* Vol. 9. No. 3. 117–134. <https://doi.org/10.1515/ausp-2017-0033>
- Zachar V. 2018. A szövegátalakítás megoldási típus a sajtófordításban. *Modern Nyelvoktatás* 2–3. szám. 40–52.
- Zachar V. 2019. Műveletek a sajtófordításban. In: Nyomárkay I., Nagy S. I. (szerk.) *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest: Modern Filológiai Társaság. 325–340.
- Zachar V., Máté K. 2020. Első szerkesztőségi tapasztalatok a sajtófordítás terén. In: Nyomárkay I., Nagy S. I. (szerk.) *Etimológia és jelentésfejlődés*. Budapest: Modern Filológiai Társaság. 140–158.

Internetes hivatkozások

Arcanum 2024. *A magyar nyelv értelmező szótára. Hírügynökség*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/h-2E554/hirugynokseg-3072F/>

Terminusjegyzék

hírügynökség (*news agency*): bel- és külföldi híryanagot összegyűjtő és ezeket, valamint hivatalos közleményeket a tájékoztató szervekhez (újságok, rádióadók, televíziócsatornák, internetes portálok) továbbító állami vagy magántulajdonban lévő vállalat, amely a közérdekű belföldi híreket hasonló külföldi intézményekhez, vállalatokhoz továbbítja (Arcanum 2024).

sajtófordítás (*journalistic translation, news translation, press translation, newspaper translation*): nyomtatott vagy online sajtótermékekben megjelenő szövegek, újságcikkek teljes vagy részleges átültetése a forrásnyelv(ek)ről a célnyelv(ek)re. A sajtófordítás tevékenységének különböző formáit egy képzeletbeli skálán úgy ábrázolhatnánk, hogy az a hagyományos, teljes fordítástól kezdve egészen a több forrásnyelvi szövegre épülő, átszerkesztett célnyelvi megoldásokat és saját szövegrészeket is tartalmazó célnyelvi szövegekig terjed.

természetes fordítás (*natural translation*): olyan, hétköznapi körülmények között zajló fordítás, amelyet szakképzettség nélküli személyek végeznek (Harris és Sherwood 1978).

transzeditálás (*transediting*): a fordítás és a szerkesztés műveleteinek együttes alkalmazása, amelynek kiemelt szerep jut a sajtófordítás területén (Stetting 1989); nem azonos az utószerkesztéssel.

utószerkesztés (*post-editing*): a gépi fordításra szánt utómunka, ellenőrzés, illetve javítás (Yang Zijian 2024: 274).

Az intralingvális fordítás kutatásának különböző aspektusai és módszerei⁴⁶

Dobos Csilla

*Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézet,
Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék
doboscilla52@gmail.com*

Kivonat: Az alábbi tanulmány egyrészt az intralingvális fordítás alapvető ismérveit, másrészt és ezzel összefüggésben kutatásának főbb területeit mutatja be. A legfontosabb jellemzőket, amelyek segítenek ennek a sokrétű nyelvi jelenségnek a leírásában és további megismerésében, külön alfejezetek mutatják be röviden, amelyek kijelölik egyben a lehetséges kutatási irányvonalakat. Axiómaként tekintek arra a megállapításra, mely szerint a nyelven belüli fordítás kutatási palettája az interlingvális fordításával egyenrangú, azzal számos metszéspontot alkotó és vele szinergiában vizsgálható, több más tudományterülettel szorosan összefüggő, rendkívül színes és izgalmas világ, amelyben a megközelítési módok száma végtelennek tűnik. Ez utóbbi megállapítással ellentétben a vizsgálati módszerek száma véges, mivel a módszerek azonos modellre épülnek és hasonló elméleti keretet feltételeznek. Az intralingvális fordításra vonatkozó elméleti megállapításokat az esetek többségében példák szemléltetik, melynek célja, hogy a téma jövőbeli kutatóinak meg tudjam mutatni az adott probléma gyakorlati megnyilvánulásának egy kis szeletét és ezáltal a további kutatási lehetőségeket.

Kulcsszavak: szinkrón és diakrón intralingvális fordítás, lokális és globális intralingvális fordítás, nyelven belüli fordítási stratégiák és műveletek, intralingvális ekvivalencia, érthetőség

⁴⁶ A fejezet a témával kapcsolatos korábbi tanulmányaim vonatkozó gondolatait és megállapításait összegzi, részletes tárgyalásuk az eredeti munkáimban olvasható. (lásd az irodalomjegyzékben).

Hivatkozás: Dobos Cs. 2026. Az intralingvális fordítás kutatásának különböző aspektusai és módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 191–226.

DOI: <https://doi.org/20.21862/kutmodszertan3/8>

1. Bevezetés

George Steiner amerikai filozófus véleménye szerint az anyanyelvünkön belüli (intralingvális) fordítás magától értetődő, folytonos művelet, amelyet öntudatlanul végzünk, éppen ezért csak ritkán figyelünk fel a bonyolultságára és a civilizáció fennmaradásában betöltött szerepére (Steiner 2005: 27–29).

Steiner gondolatai nemcsak az anyanyelven belüli diakrón fordításra érvényesek, melynek segítségével átlépjük az idő korlátait a múlt és a jelen között, biztosítva ezáltal a generációk közötti tudásátadást, hanem a szinkrón intralingvális fordításra is, melynek köszönhetően a jelenben lépjük át azokat a korlátokat, amelyek a hatékony kommunikáció megvalósítását gátolják. A nyelven belüli fordítás a hétköznapi, az irodalmi és a szakmai kommunikációban egyaránt meghatározó szerepet tölt be, az élet számos területén jelentős mértékben járul hozzá az eredményes tudásátadáshoz, információ- és értékközvetítéshez, valamint az irodalmi folytonosság biztosításához és a múlt megismeréséhez.

Az inter- és az intralingvális fordítás – mint a fordítás két alapvető típusa és mint komplex nyelvi műveletek – azonos fordításpecifikus terminusok segítségével jellemezhetők és vizsgálhatók. Fordításelméleti hídkategóriáknak nevezem azokat a fordításpecifikus metanyelvi kategóriákat (pl. ekvivalencia, átváltási műveletek, honosítás, idegenítés, explicitáció stb.), amelyek – a valódi hidakhoz hasonlóan – egyrészt összekötik a fordítás két típusát, másrészt el is választják őket egymástól. Ezekkel a kategóriákkal a fordítás mindkét típusát külön-külön is leírhatjuk, de rávilágíthatunk a közöttük lévő hasonlóságokra és különbségekre (Dobos 2024a). A hídkategóriák a nyelvközi fordítás elemzésének a világában születtek, majd fokozatosan megjelentek a nyelven belüli fordítás területén is, tudományosan kimunkált fogalmi, terminológiai és elméleti keretet biztosítva az intralingvális fordítások vizsgálatához.

Léteznek olyan speciális kategóriák, amelyek elsődlegesen az intralingvális fordítást jellemzik (pl. intralingvális fordítási ekvivalencia, plusz információk, példák, adatok vagy magyarázatok betoldása a célszövegbe, forrásnyelvi terminológia kihagyása stb.), mint ahogyan léteznek olyanok is, amelyek inkább az intrelingvális fordítás sajátosságainak a leírására alkalmasak. Kiváló elméleti keretet nyújt az intralingvális fordítás vizsgálatához a relevanciaelmélet és a szkoposzelmélet, a szövegek összehasonlító elemzésére pedig az eredeti és a célszöveg(ek) – mondatok, de leginkább gondolati (tartalmi) egységek – párhuzamosításával készített táblázatos korpuszok.

Az intralingvális fordítás ugyanúgy döntések és választások sorozata, mint ahogyan az interlingvális fordítás, ezért a jó intralingvális fordítónak is kiválóan kell ismernie anyanyelvének teljes eszköztárát, hogy a mindenkori célközönség számára az adott kommunikációs szintéren leginkább megfelelő, optimális nyelvi kifejező eszközöket használja a célszöveg megalkotásakor. „Mivel a dolgoknak különböző elnevezései vannak – vagy pontosabbak, vagy szebbek, vagy kifejezőbbek, vagy

jobban hangzók, ezeket nemcsak ismerni kell, hanem szükséges, hogy készen legyenek, mintegy szem előtt, hogy könnyen ki lehessen választani közülük a legjobbat” (Quintilianus, idézi Károly Sándor 1970: 90).

2. Az intralingvális fordítás határai

A nyelven belüli fordítás határainak kijelölése ugyanolyan nehéz feladat, mint a nyelvközi fordítás tartományának a meghatározása. Ezzel kapcsolatban Albert Sándor (2003: 32) a következőket írja:

Vannak ugyanis olyan tevékenységek, amelyek még ‘innen’ vannak a fordításon, még nem fordítások (ilyen a szó szerinti fordítás, a kölcsönszó, a tükörszó, egyes morfémák vagy grammatikai struktúrák átkódolása stb.), és vannak olyanok, amelyek már ‘túl’ vannak rajta, már nem fordítások (ilyen az adaptáció, az átdolgozás, az összefoglalás, a kommentálás stb.).

Hasonló a helyzet a nyelven belüli fordításokkal, és úgy tűnik, hogy itt is egyszerűbb intuitív módon megválaszolni a kérdést, mintsem arra vállalkozni, hogy pontos paramétereket jelöljünk ki a nyelven belüli fordítás határainak definiálására. A nyelven belüli fordítás szélsőséges esetei azok a példák, amelyekben irodalmi művek, vagy azok részeiből készül intralingvális szaknyelvi – jelen esetben jogi – fordítás:

- Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés* → Raszkolnyikov bűnös aljas indokból, előre kitervelt módon, több emberen elkövetett emberölés büntetében (Szabó 2010: 27);
- Arany János: (*Toldi*) „*Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg? Ki tudja, hol áll meg s kit hogyan talál meg?*” → Tudatos gondatlansággal elkövetett emberölés büntette (Szabó 2010: 27);

A bemutatott példák atipikus intralingvális fordítások, amelyek kívül esnek az intralingvális fordítások határain, vagy épp a határvonalon helyezkednek el.

Amennyiben a szövegek közötti függőség minimalizálódik vagy megszűnik, ezzel párhuzamosan minimalizálódik vagy megszűnik közöttük a referenciális egyenértékűségi kapcsolat is, és így már nem beszélhetünk másodlagos (függő) szövegalkotásról, végső soron nem beszélhetünk fordításról sem. Vagyis az átalakítások és módosítások függőségi, komplex egyenértékűségi rendszerben, graduálisan, de egy bizonyos határt (graduálitási szintet) nem átlépve végezhetők el. A következő példákat inkább szórakoztató nyelvi és irodalmi játéknak tartom, illetve – az intralingvális fordítás tág értelmezése esetében – a nyelven belüli fordítás periférikus (atipikus, a prototipikustól nagyon távol eső) jelenségeihez sorolom. Példaként említhet-

jük Dragomán György népszerű zanzajátékát,⁴⁷ amelyben ismert regények tartalmát kell megfogalmazni hat szóban:

- James Joyce: Ifjúkori önarckép → Vivódik-töpreng, vívódik-töpreng, innen el kell menni;
- Szabó Magda: Abigél → Engedetlen kislány megmentője a rejtőzködő kerti szobor;
- Hemingway: Az öreg halász és a tenger → Múlton merengő pecás nagy halat fog;
- Krúdy Gyula: Szindbád → Nagyokat eszik a múltjába utazó hajós.

Érdekeség, hogy az intralingvális fordítás atipikus eseteiben is találunk szövegvariánsokat:

- Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*
 - Gyilkosság után rengeteg beszélgetés, megvilágosodás Szibériában;
 - Öregasszony meggyilkolása után büntudattól megtévelyedő szerencsétlen.
- Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*
 - Félsemű drámája gyűrűjével egy várostrom árnyékában;
 - Magyar hős török gyűrűt cserél gyermekre.

Tulajdonképpen a nyelvi/irodalmi játékok hosszabb, nyelvileg és irodalom-esztétikai szempontból igényesebb szövegváltozatai vezetnek el az *irodalom érettségi tételek röviden, irodalmi művek dióhéjban, klasszikus irodalmi művek gyerekeknek/nyelvtanulóknak* címeikkel jelölhető kiadványokhoz (például: Olvasónapló lustáknak,⁴⁸ Középiscola – Kötelező olvasmányok⁴⁹ stb.), amelyek már az intralingvális fordításokhoz sorolhatók (Dobos 2023c).

Napjainkban a legtöbb klasszikus irodalmi mű gyermekek számára történő fordítása Nógrádi Gergely nevéhez kötődik, aki elindította a *Klasszikusok* újramesélve című sorozatot⁵⁰. Emellett népszerűek az olyan, intra- és interlingvális fordításra épülő sorozatok is, mint a *Klasszikusok kicsiknek*, *Klasszikusok gyerekeknek*, *Kreatív Olvasóklub* stb. Daniel Defoe *Robinson Crusoe* című művének például számos, gyermekek számára készült, rövidített, átdolgozott, egyszerűsített változata létezik. Ezek közül – terjedelmi okok miatt – csak három változat fülszövegéből emelem ki az intralingvális fordítás gyerek célcsoport számára történő ajánlását.

47 <http://gyorgydragoman.com/?p=1704>

48 <http://olvasonaploklustaknak.blogspot.com/p/blog-page.html>

49 <https://doksi.net/hu/elemzes.php?order=Show&id=18>

50 <http://www.jgypk.hu/gyakktar/klasszikusok-ujrameselve/>, <https://libriarius.hu/2018/09/30/nogradi-gergely-a-jo-atdolgozasok-megorzik-az-irok-szellemiseget/>

- Robinson Crusoe hajótörést szenved. Egyetlen túlélőként egy lakatlan szigetre vetődik. [...] Wolfgang Knappe **szórakoztatóan és izgalmasan dolgozta át** Daniel Defoe híres regényét a **gyermekek számára**. (Defoe 2017)
- Hogy milyen lehet egyedül túlélni egy lakatlan szigeten? Néhol ijesztő, néhol izgalmas, és természetesen újabb és újabb kihívásokkal teli. Ez az új, **kimondottan gyerekek számára átdolgozott** kiadás az ifjú olvasók számára is **könnyedén hozzáférhető, egyszerű nyelvezettel meséli újra** a világirodalmi klasszikust, Robinson Crusoe közismert történetét. (Defoe 2022)
- Robinson Crusoe romantikus története megtörtént eseményen alapszik. [...] A regényt az évszázadok folyamán **számtalanszor feldolgozták; legnevesebb magyar átdolgozója** Benedek Elek. Kiadásunk további különleges értéke egy XIX. századi francia változatból válogatott **50 színes kép**. (Defoe 2005)

A fenti példákban érdekesen „keveredik” a nyelven belüli fordítás a nyelvek közötti fordítással: az első két esetben idegen nyelven készült el a gyermekek részére az átdolgozás, majd az átdolgozott változatot fordították le magyar nyelvre (vö. Dobos 2020). Napjainkban egyre gyakrabban találkozunk hasonló intra- és interlingvális fordítást ötvöző vállalkozásokkal, melyek közül az egyik legismertebb a Harper Collins Kiadó Austen projektje, amelyben népszerű kortárs írók (pl. McDermid 2015, Trollope 2013, 2014) kaptak felkérést arra, hogy modern köntösbe öltöztetve írják újra Jane Austen ismert regényeit.

3. Az intralingvális fordítás lényege

3.1. Jakobson és a nyelvi jelek értelmezésének három módja

Roman Jakobson (1896–1982) orosz származású amerikai filológus és nyelvész professzor 1958-ban írta meg a téma szempontjából kiemelkedő jelentőségű *On Linguistic Aspects of Translation* (Jakobson 1959) című tanulmányát, amely magyar fordításban 1986-ban jelent meg (Bart és Klaudy 1986). Művében a szerző a nyelvi jelek értelmezésének három módját különbözteti meg, ami egyben a fordítás három különböző típusának a megkülönböztetését is jelenti:

- nyelven belüli fordítás (intralingual translation, rewording, átfogalmazás, átfordítás), amely során a nyelvi jelek értelmezése ugyanazon nyelv más jeleivel történik,
- nyelvek közötti fordítás (interlingual translation, a szoros értelemben vett fordítás, a tulajdonképpeni fordítás), amely akkor jön létre, ha egy szöveget az egyik nyelvről a másikra fordítunk, amikor a nyelvi jelek értelmezése valamilyen más nyelv segítségével történik,

- szemiotikai rendszerek közötti fordítás (transmutation, átalakítás, átváltozás), amelyben a verbális jelek interpretációja egy nem verbális jelekből álló szemiotikai rendszer segítségével valósul meg (pl. egy regény megfilmesítése vagy egy mese balettként történő feldolgozása) (Jakobson 1959⁵¹).

Tehát egy nyelvi jel „lefordítható ugyanannak a nyelvnek más jeleire, lefordítható más nyelvre vagy valamilyen más, nem nyelvi szimbólumrendszerre” (Bart és Klaudy 1986: 16). Kiemelt figyelmet érdemel Jakobson azon megállapítása, mely szerint „egy nyelvi jel jelentése nem más, mint annak egy másik, választható jelre való lefordítása, főleg olyan jelre, amelyben teljesebben ki van fejtve” (Bart és Klaudy 1986: 16). A jelentés fenti értelmezése nagymértékben kitágítja a fordítás fogalmát, emellett fontos utalást tartalmaz a nyelven belüli fordítás egyik alapvető céljára: az intralingvális fordítás, miközben lefordítja az eredeti jelet egy másik, szabadon választható jelre, a nyelvi jel jelentését teljesebben kifejti, vagyis az intralingvális fordítás eredményeként létrejövő célszöveg **értelmezi** az eredetit (Jakobson példája: *bachelor* → *unmarried man*).

3.2. Peter Torop és a fordítás öt típusa

Peter Torop (1995, idézi Lőrincz 2014: 52–53, 2019: 46) szemiotikus az érintkező kultúráktól és a fordítandó szövegektől függően öt fordítási típust különböztet meg: (1) textuális fordítás, amely egy adott szöveg másik szöveggé történő alakítását jelenti, és ugyanazon a nyelven belül is megvalósulhat. Ennek a fordítási típusnak kiváló példái Karinthy stílusparódiái, vagy egy szerző azonos témát feldolgozó különböző műfajú művei, illetve azonos műfajú művek különböző szövegvariánsai (Lőrincz 2014: 52), (2) a metatextuális fordítás egy adott szöveg más nyelvre, más kultúrára történő fordítását jelenti, (3) az intertextuális fordítás a világirodalom közös témáira (pl. bibliai témák) épül, különböző nyelvű, de azonos tematikájú művekben fordul elő, (4) az intratextuális fordítás szintén közös témákra épül, azonban itt ugyanazon a szövegen belül valósul meg a fordítás, (5) az extratextuális fordítás során pedig verbális szöveg nem verbális szöveggé, vagy nem verbális szöveg verbálissá történő átalakítása történik (például regények megfilmesítése).

A nyelven belüli fordítás lényege tehát az, hogy egy adott szöveg ugyanazon a nyelven belül másik szöveggé alakul, és így az értelmezés ugyanazon nyelv más jeleivel valósul meg.

51 A fordítást a tanulmány szerzője készítette.

3.3. Az intralingvális fordítás különböző definíciói

Az intralingvális fordítás definiálása legalább olyan összetett feladat, mint az interlingvális fordítás meghatározása (Dobos 2022c). Az alábbiakban bemutatott több szerző tollából származó, több ismerv felsorakoztatásából álló definíciók, illetve az intralingvális fordítás jellemzőire vonatkozó megállapítások kiindulási alapot és támpontokat kínálnak a további vizsgálódásokhoz.

- Nyelven belüli fordításkor a fordító az eredeti verbális jeleket ugyanannak a nyelvnek más verbális jeleivel fejezi ki (Jakobson 1959: 232–239).
- Nyelven belüli fordításkor ugyanazt a tartalmat, ugyanazon a nyelven, eltérő (más) nyelvi eszközökkel fejezik ki (Eco 2009: 281, Heltai 2011: 112, 2014: 269–274).
- A nyelven belüli fordítás olyan intralingvális interpretáció, amelynek különböző nyelvi kifejezőeszközei vannak (Eco 2000, 2009: 284).
- A nyelven belüli fordítás olyan nyelven belüli értelmező nyelvhasználat, amely másodlagos (függő) kommunikációs helyzetre jellemző. (Heltai 2011: 112–114).

Végül a saját meghatározásom: intralingvális fordításon azt a hermeneutikai (értelmezési, megértési és megértetési) nyelven belüli fordítási folyamatot értem, amelynek során az eredeti szöveget – az eredeti szöveg szerzője vagy az intralingvális fordító – különböző transzformációk révén a mindenkori célcsoport elvárásainak, igényeinek és kognitív környezetének megfelelő célszöveggé alakítja át (Dobos 2022a: 247–262, Dobos 2022d: 38–64, 2025a). Az eredeti és a célszöveg között sajátos, a referenciális ekvivalenciára épülő, annak primátusát megkövetelő, komplex és dinamikus egyenértékűségi viszony van, amely eltér az interlingvális fordításra jellemző, három egyenértékűségi reláció (referenciális, kontextuális és funkcionális, vö. Klaudy 2018: 65) minél teljesebb megvalósulását feltételező kommunikatív ekvivalencia viszonytól (vö. Dobos 2023b, 2024).

3.4. Az intralingvális fordítás mint az interpretálás speciális esete

A fordítás mindhárom típusa összefügg az **értelmezés** fogalmával. A különböző jelrendszerek által közvetített információt nem lehet úgy átalakítani egy másik jelrendszer jeleinek vagy ugyanazon jelrendszer más jeleinek a segítségével, hogy előzőleg ne értelmeznénk és ne értenénk meg a szándékolt információt. Ezzel kapcsolatban Gadamer a következőket mondja:

A fordító és az interpretáló helyzete alapján véve ugyanaz. Vagyis aki fordít, egyben interpretál, értelmez és magyaráz. A fordítás az interpretálás speciális esete, amikor is a hermeneutikai tevékenység során a nyelvek és kultúrák közötti szakadékot is át kell hidalni. (Gadamer 1984: 271)⁵²

Ebben a megközelítésben a nyelvi kifejezés problémái tulajdonképpen a megértés problémáira vezethetők vissza, hiszen amit nem értünk meg, azt nem tudjuk adekvát módon megalkotni a nyelvi reprezentáció szintjén (függetlenül attól, hogy elsődleges vagy másodlagos, függő szövegalkotásról van szó). Miután minden megértés értelmezés (Gadamer 1984: 269)⁵³, a fordító a szöveg értelmezését követően a megértett értelmet (fordításelméleti hídkategória) viszi át egy másik jelrendszer világába, ahol – új és eltérő kommunikációs színtéren és kognitív környezetben – ismételten értelmezi a szöveget. Az információ e kettős hermeneutikai folyamatot követően jut el a befogadóhoz. A másik jelrendszer világát az interlingvális fordításban eltérő történelmi, politikai, kulturális és vallási rendszerek övezik, az intralingvális fordításban pedig eltérő kognitív világ, amely vonatkozhat a történelmi, politikai, kulturális és vallási rendszerekre is, de jellemzően az eltérő tudást, ismeretet, kompetenciát és világlátást érintik. Példaként a szakemberek és a laikusok kommunikációját említhetjük, amelyben szintén két világ különül el egymástól, és sok esetben a nyelven belüli fordítás az egyetlen eszköz, amellyel e két világ közötti szakadékot át tudjuk hidalni.

Az interlingvális fordítás kapcsán *Gadamer* a következőket írja:

A fordítónak itt a megértendő értelmet át kell vinnie abba az összefüggésbe, amelyben a beszélgetőpartner él. Mint ismeretes, ez nem jelenti azt, hogy meghamisíthatja az értelmet, amelyre a másik gondolt. Ellenkezőleg: az értelmet meg kell őrizni, de mivel egy másik nyelvi világban kell megérteni, ebben más módon kell érvényesülnie. Ezért minden fordítás már eleve értelmezés, sőt azt lehet mondani, mindig a fordításban válik teljessé az értelmezés, amelyben a fordító részesíti a számára eleve adott szót.

Úgy vélem, ezek a gondolatok a nyelven belüli fordításra is vonatkoztathatóak, ahol a megértendő értelmet (fordításelméleti hídkategória) például a laikusok, a gyerekek, a mai nyelvhasználat vagy az értelmi fogyatékosokkal élők világába kell áthelyezni.

52 A fordítást a tanulmány szerzője készítette.

53 A fordítást a tanulmány szerzője készítette.

3.5. Az intralingvális fordítás eszköztára és jellemző szövegtípusai

Umberto Eco fordításról szóló könyvében (2009: 284) a nyelven belüli átalakítás (*intralingvális interpretáció*) alábbi eszközeit nevezi meg: szinonímia, definíció, parafrázis, összegzés, összefoglalás, kommentár, magyarázó széljegyzet, vulgarizálás (bonyolult információ egyszerű megfogalmazása), komplex derivátum, képzett szó, származékszó, paródia (az interpretáció extrém formája). Hasonló jelenségről van szó az alábbi nyelven belüli átalakítások, átfordítások alkalmazásakor is: nyelven belüli explicitáció, pragmatikai körülírás, pragmatikai adaptáció, dialektusváltás, stílusváltás, regiszterváltás, műfajváltás.

A felsorolt nyelven belüli értelmező nyelvhasználattal különböző szövegtípusokban találkozunk. Ezek közül a legjellemzőbbeket Heltai a *Nyelven belüli fordítás* (2011: 112) című tanulmányában foglalta össze (1–6. pont), melyeket Dobos (2022a) kiegészített további kettővel (7–8. pont):

1. irodalmi művek gyermekek vagy az ifjúság számára történő átdolgozása,
2. irodalmi művek nyelvet tanuló külföldiek számára történő átdolgozása,
3. régi szövegek mai nyelvre történő fordítása,
4. tudományos szövegek népszerű-tudományos stílusban történő átalakítása,
5. szakszövegek laikusok számára történő átfordítása,
6. laikusok által létrehozott szövegek lefordítása szakemberek számára.
7. különböző típusú szövegek intralingvális fordítása enyhe értelmi fogyatékos-sággal és/vagy autisztikus spektrumzavarral élők számára,
8. különböző típusú szövegek átalakítása időszerű részére, demenciában szenvedők és/vagy az Alzheimer-kor kezdeti stádiumában lévők számára.

4. Átváltási műveletek alkalmazása a nyelvek közötti és a nyelven belüli fordításban

Az átváltási műveletek egyaránt előfordulnak az inter- és az intralingvális fordításokban. Így például az egyik gyakori lexikai átváltási művelet, a jelentések szűkítésének művelete azonos módon fordulhat elő a fordítás két típusában: mindkét esetben először megkülönböztetjük a szó jelentéseit (differenciálás), majd egyet, amely az adott szövegekörnyezetben a legjobban megfelel, kiválasztunk a különböző jelentések közül (konkretizálás): *Kopf* → *buksi*, *fej* → *buksi*; *bietet das Essen an* → *tukmálja az ételt*, *kinálja az ételt* → *tukmálja az ételt*; *ist kaputt* → *bekrepált*, *elromlott* → *bekrepált*; *сказал* → *dünnyögte*, *mondta* → *dünnyögte*; *смотрел на меня* → *meredt rám*; *nézett rám* → *meredt rám* stb. Az inter- és az intralingvális fordításban egyaránt azt figyelhetjük meg, hogy általános jelentésű szóból vagy kifejezésből jött létre a konkrétabb jelentésű nyelvi reprezentáció. Hasonló jelenséggel találkozunk

a legtöbb lexikai átváltási művelet elvégzésekor, ugyanakkor különbségek is adódnak az egyes műveletek előfordulási arányában, gyakoriságban. Heltai (2014: 269–274) szerint a nyelvközi és a nyelven belüli fordítást lényegében ugyanazok a tényezők határozzák meg, a fordítók ugyanazokat az eljárásokat alkalmazzák. Az intralingvális fordításban ugyanakkor az átváltási műveletek köre szűkebb, száma pedig alacsonyabb, hiszen azonos nyelvről van szó, így a nyelvi rendszerek különbségéből adódó műveletek nem vagy csak ritkán szerepelnek.

A nyelven belüli fordításra is jellemző számos kötelező átváltási művelet. Bizonyos kifejezések intralingvális fordítása vagy különböző stilisztikai átalakítások kötelező grammatikai vagy lexikai műveletek elvégzését vonhatják maguk után. Például az olyan mondatokban, ahol a funkcióigés szerkezeteket szinonim igével fordítjuk (*segítséget nyújtani – segíteni, kifizetést eszközölni – kifizetni, levelezést folytatni – levelezni* stb.) a stilisztikai érteken kívül megváltozik a célmondat vonzatstruktúrája is, ami a bővítmények morfoszintaktikai tulajdonságainak kötelező átalakítását eredményezi (Dobos 2014a: 141–144). A megváltozott vonzatstruktúra gyakran lexikai elemek betoldását teszi szükségessé. A betoldás kötelező átváltási művelet például abban az esetben, ha a szinonim ige jelentésszerkezete „előrja” a tárgyi vonzatot: *meghallgatást foganatosít → meghallgatja a vádlottat*.

A nyelvközi fordításhoz hasonlóan a nyelven belüli fordításban is megkülönböztetünk szószintű, szó szerkezetszintű, mondat szintű és szövegszintű átváltási műveleteket. Az első három művelet a lokális, a negyedik a globális (az egész eredeti szöveget érintő) nyelven belüli fordítások csoportjába tartozik. A lokális nyelven belüli fordítás tipikus esete, amikor egy szónak, szó szerkezetnek vagy mondatnak ugyanazon a szövegen belüli átfordítása valósul meg egyik regiszterből a másikba, vagy egyik stílusrétegből a másikba egy másik szó, szó szerkezet, illetve mondat segítségével (pl. *cigányok → romák, vonat → vasúti gördülőállomány, gyöngyvirágtól lombhullásig → tavasztól őszig* stb.).

A nyelven belüli fordításokban a legtöbb olyan lexikai művelet típus megtalálható, amely a nyelvközi fordításokra jellemző. Az alábbiakban ezt szemlélteti néhány példa.

- Jelentések szűkítése: *jármű → gördülőállomány; művészi torna → ritmikus sportgimnasztika; bakancslista → hová szeretnék eljutni, milyen álmokat kergetek;*
- Jelentések bővítése: *visszerek → vénák, cirkadián ritmus → az életfunkcióink napszakokhoz kapcsolódó váltakozása.*
- Jelentések összevonása: *éremjegyekkel kifejezett értékelés → osztályzás; alacsony jövedelmű → szegény; kényszeres cselekvés → kompulzió; életveszélyt okozó kiszáradás → dehidratáció; LDL-koleszterin → a rossz koleszterin lerakódik az artériák falán és így szűkebbé teszi őket; disszociatív személyiségzavar → tudathasadás; A Nap puffadt aranykorongja haldokolva csorgatta kincses vérét az ájult vidékre. → Esteledett.*

- Jelentések felbontása: *négy évszakai város* → *ide ősszel, télen, tavasszal és nyáron egyaránt érdemes ellátogatni; a nemek különböző szocializációja* → *mi, kisfiúk és kislányok, szépen belenövünk a társadalmi előítéletek rendszerébe; kényszerkilakoltatást foganatosít* → *bírósági végrehajtó önkényes lakásfoglalókat költöztet ki.*
- Jelentések áthelyezése: a lokális nyelven belüli fordításban, annak lényegéből adódóan, mindig történik jelentés áthelyezés. Az ilyen szövegrészek mindig két részből állnak: az eredeti szövből, szószerkezetből vagy mondatból és a célszövből, célszerkezetből vagy célmondatból. Az első részben szereplő üzenetet a szerző más nyelvi eszközök alkalmazásával a második részben is megfogalmazza, e két információs rész között gyakran egy harmadik is szerepel, amelyet metainformációs mezőnek nevezünk. Ebben a mezőben metainformációs operátorok (pl. *köznyelvre lefordítva azt jelenti...*, *magyarán szólva...*, *szaknyelven fogalmazva...*, *másképpen fogalmazva...*, *röviden szólva...*, *nevezetesen...*, *például...*, *ismétlem...* stb.) segítségével utal a szerző arra, hogy most nyelven belüli fordítás következik, vagyis a befogadó ugyanazt az információt olvashatja, de más szavakkal megfogalmazva.
- Jelentések betoldása: *kiderült, hogy apám miatt X-es vagyok* → *nem kívánatos származású; a tengerjáró Jászónról és az aranygyapjú – az aranyszőrű kos mágikus tulajdonságú lenyúzott bőre – kereséséről szóló görög mítosz; a világ egyik legnagyobb szívességi szálláshálózata* → *kapocs az utazók és a helyiek között, a tagok néhány éjszakára saját otthonukban szállásolják el egymást, képletesen felajánlják a kanapéjukat.*
- Jelentések kihagyása: a lokális és a globális nyelven belüli fordításra is jellemző, a feldolgozási erőfeszítés csökkentése érdekében végrehajtott leggyakoribb átváltási művelet, a fordító nem csak szavakat és kifejezéseket, hanem egész mondatokat és egész szakaszokat is kihagy az eredeti szövegből. Ezzel a jelenséggel találkozunk például a könnyített olvasmányokban (pl. ELI Readers: könnyített olvasmányok angol nyelven⁵⁴). Ezekben a kiadványokban olyan ismert művek olvashatók eredeti nyelven, egyszerűsített nyelvezettel, amelyeket életkor (Young ELI Readers, Teen ELI Readers, Young Adult ELI Readers), és nyelvtudás szerint is kategorizálnak a Közös Európai Referenciaakeret alapján. Mindez ékes bizonyítéka annak, hogy az intralingvális fordítás különböző szinteken valósítható meg.
- Antoním fordítás: *a bőr nem felejt* → *minden egyes leégést megjegyez.*
- Teljes átalakítás: *51, 36 csomó* → *95 km/h.*

54 https://klett.hu/eli-readers-konnyitett-olvasmanyok-angol-nyelven-78?gad_source=1&gad_campaignid=20775586526&gclid=0AAAAAD644IORdvPf8wZwYUEy2MwoSn3k&gclid=EA1aIQobChMI4Mfu-9LOwkgMVZKODBx09DTg7EAAAYASAAEgKCTfD_BwE

5. Az intralingvális fordítás különböző típusai

Az alábbiakban az intralingvális fordítás különböző típusait mutatom be, és felvázolom egy lehetséges csoportosítás alapjait. Sok más nyelvi jelenséghez hasonlóan, a nyelven belüli fordításnak is – ahogyan már a Bevezetőben említettem – vannak tipikus esetei, illetve tipikus megvalósulásai, valamint kevésbé tipikus (atipikus, perifériális) esetei, illetve megvalósulásai, amelyek összességükben lefedik a nyelven belüli fordításként azonosítható jelenségek tartományát (Dobos 2013).

5.1. Globális és lokális nyelven belüli fordítás

Az intralingvális fordításokkal kapcsolatban két megközelítési szempont alapján beszélhetünk szöveghosszról.

- Az egyik szempont arra vonatkozik, hogy a fordítás folyamata az egész eredeti szöveget érinti-e vagy annak csupán egy részét.
- A másik szempont alapján azt vizsgálhatjuk, hogy a célszöveg hosszabb vagy rövidebb, illetve ugyanolyan hosszú, mint az eredeti.

Az intralingvális fordítás alkalmazásának hatóköre, vagyis azon szempont alapján, hogy kiterjed-e az átalakítás az egész eredeti szövegre vagy csupán annak bizonyos részére, nagy csoportot különböztethetünk meg:

1. globális (általános) nyelven belüli fordítás,
2. lokális (helyi) nyelven belüli fordítás.

Globális nyelven belüli fordításkor a fordítási folyamat az eredeti szöveg egészét érinti, míg a lokális nyelven belüli fordítás csak a szövegnek egy meghatározott részére, adott esetben egyetlen szóra, kifejezésre, mondatra, esetleg szövegrészre vonatkozik, de semmiképpen nem az egész szövegre. A globális nyelven belüli fordítás kiváló példája az irodalmi művek nyersfordításon keresztül történő fordítása. Ilyen módon fordították le Karinthy Márton *Ördöggörcs* című művét⁵⁵ svédre. A regény 2003-ban jelent meg Magyarországon, majd 2012-ben Svédországban. A svéd nyelvű kiadást sokéves munka előzte meg, melynek során a nyelvek közötti fordítást (magyarról svédre) nyelven belüli fordítás követte. A magyarról svédre történő nyersfordítást Svédországban élő magyarok készítették, ezt követően a művet Ove Berglund svéd

55 Az író-rendező-színházigazgató Karinthy Márton *Az Ördöggörcs – Utazás Karinthyába* című műve a Karinthy család három generációjának történetét meséli el a szerző nagybátyja, Karinthy Gábor élettörténetén keresztül. Mint minden nagy családragény ez is egyben a kor regénye, a huszadik század regénye.

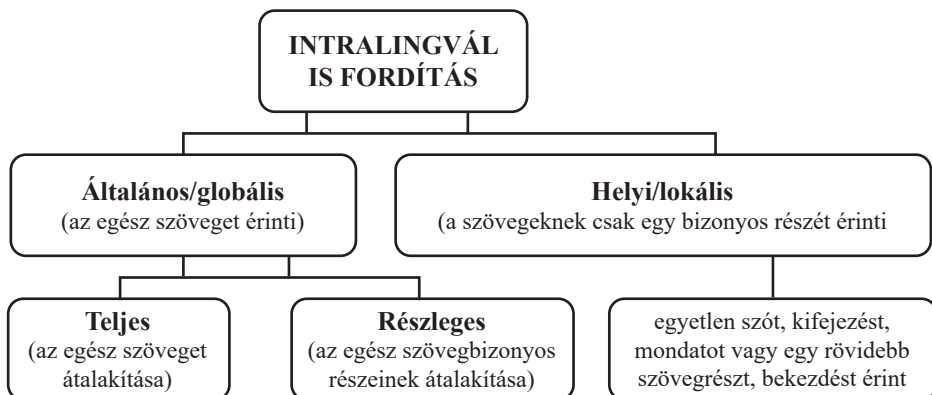
orvos és műfordító ültette át irodalmi svéd nyelvre (vö. Dobos 2013), nyelven belüli fordítással (HVG 2012).

A lokális nyelven belüli fordítás jellemzően a szövegnek csak egy meghatározott elemét, egy szót, kifejezést vagy mondatot, esetleg kisebb szövegrészt, bekezdést érint. Tipikus esete, amikor egy szónak vagy szókapcsolatnak ugyanazon a szövegen belüli átfordítása valósul meg egyik regiszterből a másikba, vagy egyik stílusrétegből a másikba. Lokális intralingvális fordításnál nem beszélhetünk eredeti szövegről, illetve célszövegről, mert itt egyetlen szövegről van szó, amelyben a szöveg szerzője a szöveg egy meghatározott pontján ugyanazt a tartalmat más nyelvi eszközökkel jeleníti meg. A lokális nyelven belüli fordítás tehát ugyanabban a szövegben valósul meg, ezért terminológiai szempontból célszerű az eredeti kifejezés és célkifejezés terminusok használata. Az alábbi szövegben (melyet itt erősen rövidített formában mutatunk be) egyetlen helyen fordul elő nyelven belüli átfordítás, amikor a cikk szerzője egy szókapcsolatot (eredeti kifejezés: az *idegsejtek közötti kapcsolatok*) szaknyelvi terminussal fejez ki (célkifejezés: *szinopszisok*).

Az idegsejtek közötti kapcsolatok, azaz szinopszisok azok az alapvető idegi struktúrák, amelyek az egyik sejttől a másik sejtre történő információátadást felelősek. ... (*Nők Lapja* 2014: 59)

A globális nyelven belüli fordítás lehet teljes vagy részleges. Teljes átfordításkor a szerző (aki lehet ugyanaz, mint az eredeti mű szerzője vagy másik személy) az egész szöveget átalakítja, míg részleges globális fordításkor a szerző az egész szöveget alapul véve, annak csak bizonyos részeit alakítja át.

1. ábra: A nyelven belüli fordítás típusai

A szakszövegek átfogalmazása laikusok számára vagy a tudományos szövegek népszerű-tudományos írássá történő átdolgozása tipikusan az egész szöveg teljes átfordítását jelenti. Előfordulhat azonban részleges fordításuk is, amikor az átfordítási műveletek bár az egész szövegre vonatkoznak, de például csak a terminológia, az összetett megfogalmazások, bonyolult tudományos formulák stb. területét érintik. (Az intralingvális fordításra jellemző terminusmegfeleltetési stratégiákról lásd Seidl-Péché 2026 ebben a kötetben.)

Hasonló az irodalmi művek magyar nyelvet tanuló külföldiek számára történő átdolgozása, ahol gyakran az egész művet átfordítják, és ezáltal lényegesen rövidebb, egyszerűbb, könnyebben érthető lesz a célcsoport számára. Ugyanakkor vannak olyan részleges átfordítások, amikor a teljes műben csak a nyelvet tanulók számára nehezebbnek ítélt szavakat és kifejezéseket magyarázzák intralingvális fordítás segítségével. Erre példa a kétnyelvű kiadványok egyik speciális típusa (vö. Kästner 1999), ahol a páros oldalak alján található az eredeti szöveg nehezen érthető kifejezéseinek magyarázata a forrásnyelven (a páratlan oldalakon pedig a mű nyelvközi fordítása).

5.2. A nyelven belüli fordítás iránya az idő vonatkozásában – szinkrón és diakrón intralingvális fordítás

Az eredeti szöveg és a célszöveg időbeli viszonya alapján az intralingvális fordításnak két alapvető típusát különböztetjük meg.

5.2.1. Diakrón intralingvális fordítás

Diakrón intralingvális fordításról beszélünk, amikor régi korokban keletkezett írásokat fordítunk le későbbi századok azonos nyelvére vagy a mai modern nyelvre. A diakrón intralingvális fordítás olyan nyelven belüli átalakítások, fordítói eljárások és műveletek összessége, amelyek hidat teremtenek az időben eltérő nyelvváltozatok között és lehetővé teszik régi korok irodalmi alkotásainak megértését a modern kor olvasói számára. Ezt tette Lackfi János (2019) is, ahogyan fentebb már említettük. Az alábbiakban – az eredeti szöveg és a modern szövegváltozat összehasonlítása alapján – három intralingvális fordítási eljárást (kihagyás, rövidítés, betoldás) mutatunk be (Dobos 2025b).

A kihagyás és a rövidítés átváltási műveletei a szövegegyszerűsítési fordítói stratégia jellemzői és a szövegtelmezés megkönnyítését szolgálják. A szövegegyszerűsítés „leghatékonyabb” módja a kihagyás. A kihagyás különböző nyelvi egységekre vonatkozhat: szavakra, mondatokra, bekezdésekre vagy akár nagyobb szövegrészekre is. Lackfi János az „újragombolás” során kihagyta a régi világ reáliáit, mellőzi az archaizmusokat, kerüli a régies kifejezésmódot és minden olyan kifejezési formát, amely ma már nem használatos. Például az ámbitus, telkesgazda, ostornyél,

kordé, abrak, potyka, vásott, kóró, vacok, vackot vetni, tulipántos ágy, suba, kantáros legény, pruszlik, étkes, szülém, nyújtódeszka, kalaposinas, majszter, üllő, bőrkötős segéd, gúnya, fiókördög, torzsa, selyempántlika, juhászbojtár, purdó, szűr stb. szavak nem fordulnak elő Lackfi regényében, a kihagyás „áldozatául estek”, holott ezek a szavak szerepelnek az eredeti regényben (Dobos 2025b). Nyelvi eszközök kihagyásakor az intralingvális fordítónak figyelnie kell a mértékre és az arányokra, mert a túl sok kihagyás az eredeti és a célszöveg közötti referenciális egyenértékűségi viszony gyengüléséhez, esetleg megszűnéséhez vezet. Bizonyos határt átlépve a kihagyások területén már csak atipikus intralingvális fordításról beszélhetünk, vagy már egyáltalán nem beszélhetünk fordításról, másodlagos szövegalkotásról.

Lackfi művére is elsősorban nem a fejezetek vagy tartalomegységek kihagyása, hanem azok rövidítése a jellemző. A tartalomegységek (pl. 5. tartalomegység: Mikor szól a körtemuzsika; 13. tartalomegység: Marika meghal) szerint párhuzamosított Móra-Lackfi korpusz elemzése azt mutatja, hogy Lackfi minden tartalomegységet rövidebben fogalmaz meg, mint az eredeti mű (Dobos 2025b). Az alábbi, a regények első fejezeteiből származó példák azt tükrözik (lásd 1. táblázat), hogy a rövidítés – a szövegrész értelmezési nehézségének, a gondolati tartalom mélységének és az írói/ fordítói szándéknak a függvényében – jelentős mértékű.

1. táblázat: Példák a rövidítés mértékére az egyes tartalomegységek vonatkozásában a *Szépen szóló muzsika* című fejezetben

Móra Ferenc	Lackfi János
5. Mikor szól a körtemuzsika?	5. Mikor szól a körtemuzsika?
<ul style="list-style-type: none"> – Jaj, fiúcska, csak hogy ez nem olyan körte-muzsika ám, mint a többi – motoszkált a tót fanyelű bicskájával a körte-muzsika sípján. – Ez olyan muzsika, hogy csak addig szól, míg jó gyerek fújja. Nézzem no: jó gyerek vagy-e, meg tudod-e szólaltatni? Belefűjtam a muzsikába: hát olyan szépen szólt, hogy örömben tátva maradt a szám. Nem tudtam, ma sem tudom, mit csinálhatott a sípjával az az ezeremster tót, de egészen úgy tilliózott, mint a sárgarigó. – Csak aztán mindig ilyen szépen szóljon! – tátogatta utánam a tót bácsi a harcsaszáját. 	<p>Egy baj volt a körtemuzsikával, csak az tudta szépen fűjni, aki jóságot csinál, mert aki rosszaságot, annak beledugul a hang a muzsikájába, és ki nem jön onnan többé.</p>

13. Marika meghal	13. Marika meghal
Mire fölébredtem a nagy csöndességre, akkorra koporsóba is tették a lenge nádszálkisasszonyt. Bordács keresztanyám imádkozgatott mellette, mert apámék a temetés után jártak. Keresztanyám nagyon bele volt feledkezve az imádságos könyvbe, s nem vette észre, mikor ...	Másnap reggel Marika már felköltözött az égbe felhőpaplanon ugrándozni,
14. Gergő vissza akarja adni Marikának a körte-muzsikát	14. Gergő vissza akarja adni Marikának a körte-muzsikát
<p>én az asztalra fektetett koporsócska mellé suhantam. Kicsit magas volt nekem a ravatal, lábujjhegyre pipiskedve akartam a testvérkém kezébe lopni a körte-muzsikát, azon pihésen, tollasan, ahogy a vánkosból kihúztam, de vézna ujjacskái már nem tudták megszorítani.</p> <p>– Vidd el, Marika, neked adom – súgtam neki. Virágszagú szél libbent be a nyitott ablakon, kicsit meglebegtette, meg is zizegtette a szemfödélkét.</p> <p>– Nem kell, bátyókám, én még ennél is szebb muzsikát hallgatok ezután – ezt ragyogta vissza testvérkém arca, és nekem hirtelen fájni kezdett a szívem. Akkor éreztem életemben először fájdalmat úgy, hogy senki se bántott. Szomorúan csúsztatam a zsebembe a körte-muzsikát, és három napig nem is volt kedvem elővenni.</p>	Gergő hiába adta volna vissza neki a muzsikát.

A rövidítés ténye számszerűen is igazolható, az 2. táblázatban a regény első, *Szépen szóló muzsika* című fejezetére vonatkozó adatok láthatók.

2. táblázat: A *Szépen szóló muzsika* című fejezet szavainak és leütéseinek a száma

Szépen szóló muzsika	
Móra Ferenc	Lackfi János
Szavak száma: 1 091	Szavak száma: 656
Leütések száma (szóközökkel): 7 103	Leütések száma (szóközökkel): 4 358

Betoldásokat három fő esetben találunk Lackfi szövegében. Ezek közül a leggyakoribb a magyarázatok, magyarázó parafrázisok betoldása, amelyekre elsősorban a régi, archaikus, a mai gyermekek számára idegen és ismeretlen szavak, illetve kifejezések

esetén van szükség. A regény első fejezetében kulcsszó a *körtemuzsika*, amelynek jelentése magyarázatra szorul a mai gyermekek számára: „Egy kis cserép hangszert hívtak így, körte formájú furulya volt ez, és ha megfújták, madárhangon énekelt! Hogy trüllülü meg trillili!” (Lackfi 2019:5)

Szintén magyarázatra szorul a regény másik kulcsszava is, a *szűcs* is. Ez a szó önmagában hatszor fordul elő a teljes regényben, azonban különböző szóösszetételekben tizenhatszor szerepel (pl. *foltozósűcs, szűcstű, szűcskréta, szűcsmesterség, szűcsipari pálya, szűcskés, szűcs műhely, szűcsgyerek, özvegy szűcsné*):

No, nézd csak: egy SZŰCS. Na, mit dolgozik a szűcs? Hohóóó! Míg nem voltak mindenféle jó meleg műanyag kabátok, úgy ment ez, hogy a vadász megkérdezte az állatokat, kölcsönveheti-e a bundájukat, meg ne fagyjanak az emberek:

– Mondd, maci... Mondd, nyuszi... Mondd, róka... Odaadod egy kicsit a kabátod? – Lerántotta szépen az állatról, a szűcs megvarrta, s onnantól az emberek viselték. Az állatokat egy kicsit lepuffantották, de ez most legyen titok. (Lackfi 2019:5)

Lackfi tipográfiaileg elkülöníti az archaizmusokat, ezzel hívja fel az olvasó figyelmét arra, hogy itt most egy régi szó következik, amelyet meg is magyaráz. A műben tizenöt kiemelt szó található magyarázattal, ezek sorrendben a következők: *szűcs, körtemuzsika, torokgyík, csősz, sarkantyú, ezeregyéj, markoláb, barátfüle, ködmön, inas, fűjtató, gyűszű, búbáj, bicebóca, kuckó*.

A betoldás alkalmazásának második esete a modern korra való utalásokat érinti (pl. úrhajósos Duplo, Nutella, Fanta, pláza, mobiltelefon, laptop, okostelő, fitness-terem, Bifidus ActiRegularis, műanyag, biztiőr, paradicsomkonzerv, dzseki, anorák, nulladik óra, Barbi, Thomas a gőzmozdony stb.). Ezeknek a betoldásoknak az a célja, hogy „közelebb hozza” a múlt századi regényt a mai olvasókhoz, illetve, hogy párhuzamot vonjon e két, egymástól több mint száz évnnyire álló világ között. Az alábbiakban erre látunk példát, amikor Lackfi a csősz a biztonsági őrhöz hasonlítja:

No de mit csinál a csősz? Falusi rokona a biztiőrnek, aki a boltokat meg a plázákat kerülgeti, nehogy valaki zebre dugja és ellopja az összes paradicsomkonzervet vagy a kirakatbábukat. Csakhogy a csősz a mezőt kerülgeti, és vigyáz, hogy le ne nyúlja valaki azt, ami a másé, se gyümölcsöt, se búzát, se káposztát, se semmit! (Lackfi 2019:8)

A betoldás alkalmazásának harmadik esete az olvasó közvetlen megszólítása. Az „újragombolt” regényben – az eredetitől eltérően – nem Gergő, hanem az író a mesélő. Lackfi mint narrátor a kapcsolatépítés eszközeként is használja a betoldásokat.

Volt egyszer, mégsem volt, mégis volt, mégsem volt... mégis volt... mégsem volt ... Na jó, ezt nem fogom sokáig játszani, mert eldobod a könyvet, és méz inkább Nutellát kapálni meg Fantát kaszálni, én meg maradok egyedül a mesémmel. Szóval hetedhét plázán innen, hetedhét plázának gyémántos ablakán túl volt egyszer egy öreg malom. (Lackfi 2019: 5)

A betoldások ellenére Lackfi könyve mégsem terjedelmesebb, mint az eredeti mű, mert jóval többször alkalmaz rövidítést és kihagyást, mint betoldást. Így a célszöveg összességében – a betoldások ellenére is – rövidebb (lásd 3. táblázat).

3. táblázat: A *Kincskereső kisködmön* című regény szavainak és leütéseinek a száma

Kincskereső kisködmön	
Móra Ferenc	Lackfi János
Szavak száma: 36 220	Szavak száma: 12 984
Leütések száma (szóközökkel): 228 883	Leütések száma (szóközökkel): 81 236

A régi nyelvről mai nyelvre történő fordítás kiváló példái a bibliai szövegek intralingvális fordításai is. A 4. táblázat bal oldali oszlopában Mózes első, a teremtésről szóló könyvének 3. fejezetéből olvashatunk néhány mondatot Károlyi Gáspár revideált fordításából⁵⁶. A jobb oldali oszlopban pedig az Új Képes Biblia I. kötetének *A kigyó* című fejezetéből idézzük azokat a részeket, amelyekben Vargha Balázs nyelven belüli fordítással átdolgozta Károlyi Gáspár bibliáját mai nyelvre (Marosi 1988: 11).

⁵⁶ http://www.biblia.hu/biblia_k/k_1_3.htm (letöltve: 2023.03.28.)

4. táblázat: Bibliai szöveg intralingvális fordítása mai nyelvre

Károlyi Gáspár revidéált fordítása Mózes I. 3. (1908)	Új képes biblia A kígyó (1988)
1. A kígyó pedig ravaszabb vala minden mezei vadnál, melyet az Úr Isten teremtett vala, és monda az asszonynak: Csakugyan azt mondta az Isten, hogy a kertnek egy fájáról se egyetek?	Ravaszabb a kígyó minden mezei vadnál, melyet Isten teremtett. Így beszélt a kígyó az asszonyhoz Éden kertjében: – Hogy is mondta Isten? Ehettek itt minden fának a gyümölcséből?
2. És monda az asszony a kígyónak: A kert fáinak gyümölcséből ehetünk;	Azt felelte az asszony a kígyónak: – A kert fáinak gyümölcséből ehetünk.
3. De annak a fának gyümölcséből, mely a kertnek közepette van, azt mondá Isten: abból ne egyetek, azt meg se illessétek, hogy meg ne haljatok.	Csak erre a két fára mondta Isten: Erről ne egyetek, sőt ne is érintsétek, mert halálnak halálával haltok tőle. Az élet fájáról mondta ezt, meg a jó és a rossz tudásának fájáról.
4. És monda a kígyó az asszonynak: Bizony nem haltok meg;	A kígyó így hitegette az asszonyt: – Dehogyan haltok meg tőle.
5. Hanem tudja az Isten, hogy a mely napon ejéndetek abból, megnyilatkoznak a ti szemeitek, és olyanok lésttek mint az Isten: jónak és gonosznak tudói.	Sőt olyanok lesztek, mint az Isten: örökéletűek, jónak és rossznak tudói.
6. És látá az asszony, hogy jó az a fa eledelre s hogy kedves a szemnek, és kívánatos az a fa a bölcseségért: szakaszta azért annak gyümölcséből, és evék, és ada vele levő férjének is, és az is evék.	Tetszett az asszonynak az a fa. Látta, hogy ehető a gyümölcse, és kedves a szemnek. Megkívánta azt a csodálatos gyümölcsöt, hogy bölcsességet nyerjen. Szakított egy gyümölcsöt a jó és rossz tudásának fájáról, beleharapott, és adott belőle a férjének is.
7. És megnyilatkozásának mindkettőjüknek szemei s észrevevék, hogy meztelenek; figefa levelet aggatának azért össze, és körülkötöket csinálának magoknak.	Abban a pillanatban megnyílt a szemük. Addig sem volt rajtuk semmi ruha, de akkor egyszerre észrevették, hogy meztelenek. Fügefa leveleit fonták össze, hogy ruhájuk legyen.

Összehasonlítva a mondat-, illetve tartalompárhuzamosítással ábrázolt két szöveget, megállapíthatjuk, hogy mindkettőnek azonos a témája, vagyis a teremtés történetének ugyanazon epizódjáról szólnak, tehát az eredeti, bibliai szöveg és a célszöveg referenciális ekvivalensek. A szövegek közötti eltérések az intralingvális fordító (Vargha Balázs) szövegátalakító tevékenységének köszönhetőek.

Párhuzamos olvasás során a szövegekben egyaránt felfedezhetők szöveg-, mondat-, szószerkezet-, szó- és morfémaszintű átváltási műveletek, amelyeknek elvégzésével a fordítónak az volt a törekvése, hogy a célszöveg befogadását, értelmezését és megértését lehetővé tegye, illetve megkönnyítse a célcsoport számára. A kihagyások (pl. *vala; ejéndetek; és az is evék; Hanem tudja az Isten, hogy a mely napon ejéndetek abból, megnyilatkoznak a ti szemeitek*) és betoldások (pl. *Éden kertjében, hogy ruhájuk legyen; abban a pillanatban*), a jelentésbővítések (pl. *gonosz* → *rossz; jónak és gonosznak tudói* → *jónak és rossznak tudói, körülkötő* → *ruha*), a jelentésszűkítések (pl. *monda* → *hitegette; monda* → *beszélt; monda* → *felelte; evék* → *beleharapott; jó az a fa eledelre* → *ehető a gyümölcse; csinálának* → *fonták össze*), az antonim fordítások (pl. *meg ne haljatok* → *halálnak halálával haltok*) vagy az archaikus szavak és nyelvtani formák felcserélése modern lexikai egységekkel (pl. *látá* → *látta; lésztek* → *lesztek; szakaszta* → *szakított; észrehevék* → *észrevették; meztelenek* → *meztelenek; figefa* → *fügefafa; evék* → *beleharapott; ada* → *adott; azt meg se illessétek* → *sőt ne is érintsétek; megnyilatkoznak* → *megnyílt*) mind azonos célt szolgálnak: a szöveg értelmezésének megkönnyítését, és ezáltal a befogadási erőfeszítés csökkentését.

Az intralingvális fordító a szintaktikai átalakításokat is azért végezte el, mert így egyszerűbbnek és ezáltal könnyebben értelmezhetőnek ítélte a célszöveget: *És látá az asszony, hogy jó az a fa eledelre s hogy kedves a szemnek, és kívánatos az a fa a bölcsességért.* → *Tetszett az asszonynak az a fa. Látta, hogy ehető a gyümölcse, és kedves a szemnek. Megkívánta azt a csodálatos gyümölcsöt, hogy bölcsességet nyerjen.* Az eredeti szövegben szereplő többszörösen összetett mondat helyett a célszövegben három mondatot találunk, amelyek tagolják az információt, részekre bontják és értelmezik a mondanivalót. A népmesei szófordulatok betoldása egyrészt közelebb hozza a szöveget és annak üzenetét a befogadóhoz, másrészt kinyitja a szöveget a gyermekek világa felé: *hogy meg ne haljatok* → *mert halálnak halálával haltok tőle.* A betoldások – akár mondatrészekről, akár mellékmondatokról van szó – rendszerint a szöveg jelentésének a magyarázatát célozzák: *szakaszta azért annak gyümölcséből* → *Szakított egy gyümölcsöt a jó és rossz tudásának fájáról; kívánatos az a fa a bölcsességért* → *Megkívánta azt a csodálatos gyümölcsöt, hogy bölcsességet nyerjen.*

Az egyes fordítói stratégiák több átváltási műveletet is magukban foglalhatnak. Így például a magyarázat stratégiája az 11. táblázat utolsó sorában lévő szegmensek esetében (*figefa levelet aggatának azért össze, és körülkötőket csinálának magoknak* → *Fügefafa leveleit fonták össze, hogy ruhájuk legyen.*) az alábbiakat:

- archaikus szavak mai nyelvhasználatra, hétköznapi regiszterbe történő átalakítását: *figefa* → *fügefefa*; *aggatának össze* → *fonták össze*;
- jelentésbővítést: fajfogalom felcserélését nemfogalommal, hiponima felcserélését hiperonimával: *körülkötő* → *ruha*;
- jelentések összevonását: *figefa levelet aggatának össze, és körülkötőket csinálnak* → *fügefefa leveleit fonták össze*;
- mondattani átalakítást: mellérendelő tagmondatok helyett célhatározói mellékmondat használatát.

Az Új Képes Biblia mindhárom kötetében a szövegek közlés alapja a Károlyi által készített Vizsolyi Biblia. Az *Előszóban* a kötetek szerkesztője nagyon precízen és lényegre törően fogalmazza meg célkitűzéseiket: „Ennek (ti. Vizsolyi Biblia) nyelvi és irodalmi értékeit igyekeztünk megőrizni. Olyan szöveget kellett adnunk, amely első olvasásra érthető. Nem régies, hanem mai hangzású szöveg” (Marosi 1988: 6).

5.2.2. Szinkrón intralingvális fordítás

A korábbi időkben született irodalmi (történelmi, vallási stb.) szövegek – az elmúlt évtizedekben egyre népszerűbbé váló – diakrón fordításai mellett, napjainkban gyakran olvashatunk szinkrón intralingvális fordításokat is. Ez utóbbi esetben az eredeti mű és a célszöveg keletkezése közötti időbeli távolság nem évszázadokban, hanem csak években, ritkábban évtizedekben mérhető. A szinkrón intralingvális fordítások célja részben megegyezik a diakrón intralingvális fordítás céljával, ami röviden így határozható meg: az eredeti szöveg célcsoportfüggő nyelven belüli átalakítása. Az intralingvális fordító mindkét esetben az eredeti szöveg befogadóbarát változatát készíti el, azonban diakrón intralingvális fordítás esetében az eltelt hosszú idő miatti helyesírási, morfoszintaktikai, lexikai, frazeológiai, szemantikai és pragmatikai akadályokat kell elhárítania az érthetőség felé vezető hermeneutikai úton, míg a szinkrón fordításokban a fordító a modern nyelv nyelvváltozatai, regiszterei közötti úton halad, jellemzően a bonyolulttól az egyszerűbb irányába. Példaként említhetjük Farkasné dr. Gönczi Rita *KÉK Összefoglalóját* (Gönczi 2021), amelyben Kováts Laura Rozália *Belső tenger – Rozi igaz története* című könyvének (2021) intralingvális fordítását készítette el „könnyű nyelven”, más terminológiával: könnyen érthető regiszterben. Az *Összefoglaló* egyrészt a nyelv, a nyelvi kifejezőmód és a nyelvi eszközök egyszerűsítésének, másrészt az intralingvális fordítással történő kommunikációs akadálymentesítésnek a példája (Dobos 2022b).

Az eredeti szöveg és a célszöveg közötti viszony az intralingvális referenciális egyenértékűség viszonyával jellemezhető, mivel mindkét szöveg a valóságnak ugyanarra a szeletére vonatkozik. Az egyéb egyenértékűségi viszonyok terén azonban számos eltérés tapasztalható. A formai egyenértékűséget vizsgálva megállapítható például, hogy jelentős eltérés mutatkozik a szövegek hosszában: Kováts Laura

Rozália könyve 142 oldalas és kisebb nyomdai betűkkel íródott, míg a *KÉK Összefoglaló* a célcsoport befogadási erőfeszítésének csökkentése érdekében mindösszesen 36 oldal és nagyobb méretű betűkkel készült. A rövidítés mindig kihagyással jár együtt. A KÉK regiszterbe történő intralingvális fordítást jellemző kihagyások megfigyelhetők az 5. táblázatban, amelyben az eredeti mű egyik alfejezetének (*A betegségem utózöngéi*) elején található mondatokat állítottam párhuzamba a *KÉK Összefoglaló* ugyanazon fejezetének (*A betegség hatásai*) megfelelő mondataival, melyből az első „utózöngé”, az „első járulékos probléma” megjelenését megelőző három mondatos leírás kimaradt az *epilepszia* szó, illetve egy tömör összegzés kivételével. Helyette egy könnyen értelmezhető időhatározót találunk, ami egyben a teljes átalakítás átváltási műveletét is illusztrálja: *Az első műtét után ...*

5. táblázat: Az eredeti szöveg egyik részletének és a *KÉK Összefoglaló* megfelelő részeinek egybevetése

BELSŐ TENGER	V. KÉK ÖSSZEFOGLALÓ Könnyen érthető kommunikációval készült összefoglaló a könyvről
A betegségem utózöngéi (Kováts 2022: 23–24)	A betegség hatásai (Farkasné Gönczi 2022: 159)
A csecsemőkori vízfejűségnek és a sok beavatkozásnak több olyan következménye lett, amelyekkel hosszabb vagy rövidebb ideig meg kellett birkóznom. Vannak olyanok, melyeket leküzdöttem, és vannak olyanok, melyekkel ma is együtt élek. Úgymond a csecsemőkori borzalmak közepette jelentkezett az első járulékos probléma, az epilepszia .*	Az első műtét után Laura epilepsiát kapott. Az epilepszia egy betegség.
Az epilepszás roham nálam úgy zajlott, hogy remegtem, és a két kezem nagyon erősen görcsbe rándult.	Az epilepszia rohamokban indul. Laurának például begörcsölt a teste, görcsben volt a keze.
Kaptam ugyan gyógyszert, ami a nagyobb rohamokat csillapította, de igazából nem használt teljesen.	Az orvosok gyógyszert adtak Laurának. A gyógyszer nem használt rendesen.
*Az epilepszia (régiesen frász) az olyan neurológiai betegségek gyűjtőneve, melyek epilepsziás, görcsös rohamokkal járnak. Megkülönböztetünk elsődleges, genetikai eredetű epilepsziát és szerzett, másodlagos epilepsziát. A másodlagos epilepszia jellemző tünete az agyat érintő betegségeknek.	

A kiválasztott rövid szövegrész a mondatok, szavak és kifejezések kihagyása mellett jól illusztrálja a generalizálás átváltási műveletét, amely során jelentésbővítés történik (Klaudy 1997: 55–65). A jelentésbővítő vagy más terminológiával **általánosító fordítás** gyakori jelenség a nyelven belüli fordításokban: a fordító az eredeti szót tágabb jelentésű szóval adja vissza a célszövegben, hogy megkönnyítse a jelentés értelmezését. Például: *utózöngéi* → *hatásai*.

Az *epilepszia* terminus magyarázata Kováts (2022) szövegében külön hivatkozással történik, és a csillag mellett (*) részben egészségtudományi, részben tudományos-ismeretterjesztő regiszterben írt, egyszerűsített definíciót olvashatunk. A KÉK regiszterű szövegben nem szerepel utalás és a definíció általánosító (generalizáló) fordítási művelettel készült, ami egyben magyarázó betoldás is: *Az epilepszia egy betegség. A gyógyszerrel kapcsolatos információ KÉK regiszterbe történő fordítását a jelentések összevonása lexikai átváltási műveletként lehet azonosítani: ... gyógyszer, ami a nagyobb rohamokat csillapította, de igazából nem használt teljesen* → *A gyógyszer nem használt rendszeren.*

Végül fontos utalni a mondatokban történő nézőpontváltásra: *Kaptam ugyan gyógyszert, ami ...* → *Az orvosok gyógyszert adtak Laurának.* Értelmezés és befogadás szempontjából kisebb kihívás elé állítják a megértési nehézséggel élő személyeket azok a mondatok, amelyekben követjük a nyelvünkre leginkább jellemző alapszórendet, vagyis az SOV szórendet (alany, tárgy, ige – szubjektum, objektum, verbum).

Az irodalom mellett a szinkrón intralingvális fordítás tipikus alkalmazási területének tartjuk a szaknyelvi szövegek közérthető nyelvre történő fordítását, aminek a jelentősége a modern civilizáció életében kulcsfontosságú a jogalkalmazás, az egészségügy, a pénzügyi kultúra, az informatika, a mezőgazdaság, a környezetvédelem stb. területén egyaránt. A legtöbb tudós és kutató ugyanakkor nehéz feladatnak tartja az intralingvális fordítást, vagyis azt, hogy kutatási területéről hétköznapi regiszterben írjon vagy beszéljen (Zethsen 2007: 281, 2009: 809, Muñoz-Miquei 2012: 202–203).

6. Az intralingvális fordítás célja

Az intralingvális fordítás célja függ az intralingvális fordítás típusától, irányától, valamint attól, hogy diakrón vagy szinkrón nyelven belüli fordításról beszélünk-e. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az intralingvális fordítás legfőbb célja a kommunikáció sikerének és hatékonyságának a biztosítása. Ezen túlmenően a nemzedékek közötti kapcsolat biztosítása, a múlt eredményeinek, a régi korok kognitív és esztétikai értékeinek a közvetítése az újabb generációk számára. Fontos cél továbbá a szakemberek és a laikusok közötti interakció lehetővé tétele, a tudománykommunikáció biztosítása, az idegen nyelvek tanulásának segítése, valamint a különböző nyelvi eszközök, regiszterek és stílusrétegek, a humor és irónia lehetőségeinek a kiaknázása az eredményes kommunikáció megvalósítása érdekében.

Nyelven belüli fordításkor mindig elsődleges szerepe van a befogadóhoz való igazodásnak, a befogadónak való megfeleltetésnek. Az eredeti szöveghez való megfeleltetés (a referenciális szint kivételével) háttérbe szorul, nem releváns. A relevancia-elmélet (Sperber és Wilson 1986) szerint az intralingvális fordítás értelme egy meglévő, kommunikatív funkcióval rendelkező szöveg vagy szövegrészlet más szöveggel vagy szavakkal történő megisméltése és értelmezése egy másodlagos kommunikációs helyzetben, másodlagos célcsoport számára, eltérő kognitív környezetben (vö. Heltai 2011: 112–116). Ezért a nyelven belüli fordítás egyik leggyakoribb és legjellemzőbb, a célhierarchiában az első helyen lévő célkitűzése a befogadás lehetővé tétele, azaz a relevánsnak ítélt kontextuális hatások átvitelének biztosítása, illetve a feldolgozási erőfeszítés optimális, célcsoportfüggő csökkentése, ami az egyes ekvivalenciatípusok szándékos figyelmen kívül hagyásával valósítható meg (kivételt képez a referenciális ekvivalencia lásd 7.2 alfejezet).

Előfordulhat olyan kommunikációs színtér is, amikor az intralingvális fordító célja a befogadás megnehezítése, a feldolgozási erőfeszítés indokolatlan (olykor szándékolt) növelése (fordítási irány: egyszerű → bonyolult). Erre vonatkozó példákat a tudományos, hivatalos és a politikai szövegekben egyaránt találunk.

Az alábbiakban a nyelven belüli fordítás néhány olyan jellemző alkalmazási területe következik, ahol az intralingvális fordítás egyik legfőbb célja a befogadók feldolgozási erőfeszítésének a csökkentése.

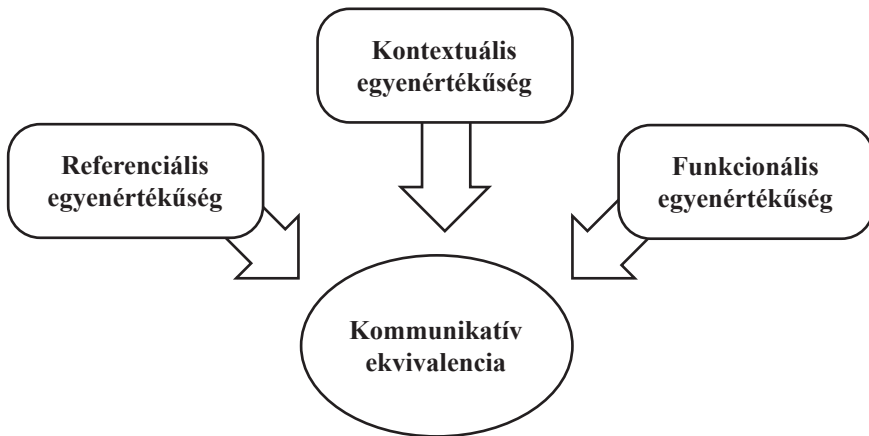
7. Az intralingvális fordítás mint a szövegek közötti ekvivalenciaviszony sajátos megvalósulása

Mindkét típusú fordítás esetében a **szövegek** között ekvivalenciaviszony jön létre: az interlingvális fordításnál két különböző nyelvű, míg intralingvális fordításnál azonos nyelvű, de más nyelvváltozatú szövegek között. Az intralingvális fordítás ismerveit alapul véve, célszerű egy új terminus, nevezetesen az *intralingvális fordítási ekvivalencia* terminusának a bevezetése. A terminus mögött rejlő jelenség vizsgálható önmagában és a nyelvek közötti fordításra jellemző ekvivalencia viszonyokkal összevetve is. Mindkét esetben egy sajátos ekvivalencia értelmezés az eredmény, amelyre a kommunikatív ekvivalenciát alkotó három egyenértékűségi viszonyból kötelező érvennyel csak a referenciális egyenértékűség jellemző (lásd 2. ábra).

A nyelvközi fordítással ellentétben a nyelven belüli fordításra nem jellemző sem a kontextuális (a célszöveg mondatai ugyanazt a helyet foglalják el a célszöveg egészében, mint amilyent az eredeti szöveg mondatai foglalnak el az eredeti szöveg egészében, Klaudy 2018: 65), sem a funkcionális egyenértékűségi viszony (a célszöveg ugyanazt az informatív, érzelemfelkeltő, felhívó stb. szerepet tölti be a célcsoport körében, mint amilyen szerepet az eredeti szöveg betöltött az eredeti olvasók körében, Klaudy 2018: 65). Éppen ellenkezőleg: nagyon gyakran ezen két utóbbi

egyenértékűségi viszony módosítása, átalakítása, sőt megszüntetése a cél. A 2. ábra a baloldali mezőjében szerepel a referenciális egyenértékűségi viszony, amely mindkét fordítási típusra egyaránt jellemző.

2. ábra: A kommunikatív ekvivalenciát alkotó egyenlőségi viszonyok (Klaudy 2018: 65)

Az interlingvális fordításban alapvető követelmény, hogy a célnyelvi szöveg a lehető legnagyobb mértékben hasonlítson a forrásnyelvire, ezzel ellentétben az intralingvális fordítás célja gyakran az eredeti szöveg formájának, terjedelmének, műfajának, terminológiai sűrűségének, absztrakciós szintjének, regiszterének, stílusának, hatásának vagy funkciójának a módosítása, megváltoztatása. A nyelvközi fordítás világában a célnyelvi szöveget a forrásnyelvi szöveg fordításának tartjuk, ha közöttük referenciális, kontextuális és funkcionális egyenértékűségi viszony van. A nyelven belüli fordításnak is alapvető kritériuma a referenciális egyenértékűség, vagyis az eredeti szöveg és a célszöveg közötti tartalmi megfelelés. Ez azt jelenti, hogy a célszöveg itt is a valóságnak ugyanazon szeletére vonatkozik, mint az eredeti szöveg. A kommunikatív ekvivalencia másik két komponense (a kontextuális és funkcionális egyenértékűség) azonban nem tartozik a nyelven belüli fordítás kritériumaihoz.

7.1. Az intralingvális fordítás mint a referenciális egyenértékűség primátusát tükröző fordítási típus

Ahogy már említettük, az ekvivalenciával szemben támasztott elvárások a fordítás két típusánál eltérőek. Heltai (2012: 11) *Az ekvivalencia kérdései mű- és szakfordításban* című tanulmányában összefoglalta az interlingvális fordításokra jellemző ekvivalencia viszonyok különböző típusait. A tipikus interlingvális fordításban a fordító célja az összes

ekvivalenciatípus (pl. denotatív, konnotatív, pragmatikai) maximális megvalósítása, míg az intralingvális fordító számára ez csupán lehetőség, nem követelmény. Kivételt egyetlen ekvivalencia típus képez, nevezetesen a denotatív (más terminológiával: tartalmi, referenciális) ekvivalencia.

7.2. A referenciális ekvivalencia különböző szintjei az intralingvális fordításban

A referenciális egyenértékűség megvalósulásának különböző szintjei vannak. A legmagasabb szintű referenciális egyenértékűség az interlingvális fordításra jellemző, ott ez alapvető követelmény. Hasonlóan követelmény a referenciális egyenértékűség megvalósulása az intralingvális fordítás esetén is, azonban itt a megvalósulás szintje különböző lehet, ami abból adódik, hogy (az egyszerűsítő intralingvális fordításnál) a célszöveg gyakran rövidebb az eredetnél, csökken a terminológiai sűrűsége, módosul a műfaja, vele együtt a stílusa. Amennyiben az intralingvális fordítás legjellemzőbb típusáról van szó (bonyolult → egyszerű), mindezen változtatásoknak a célja a feldolgozási erőfeszítés csökkentése.

Az említett átalakítási folyamatokkal függ össze az intralingvális fordítási ekvivalencia és ezzel együtt a referenciális egyenértékűségi viszony legfőbb ismérve: a gradualitás. Az intralingvális referenciális egyenértékűség olyan skálázható kvalitás, amely mindig jellemzi az eredeti és a célszöveg(ek) közötti függőségi viszonyrendszert. Egy-egy irodalmi műnek például számos esetben nemcsak több interlingvális célnyelvi fordítása van (újr fordítások), hanem több intralingvális fordítása is. Utóbbi esetben az erre mutató igényt rendszerint a célcsoport heterogenitása indokolja, ami lehet életkor szerinti, iskolázottságon vagy szaktudáson alapuló, az értelmi fogyatékoság különböző szintjei által meghatározott stb. Az intralingvális fordítási ekvivalencia gradualitásának mértéke tehát alapvetően célcsoportfüggő, amelyet végső soron a befogadó kognitív környezete és kompetenciái határoznak meg.

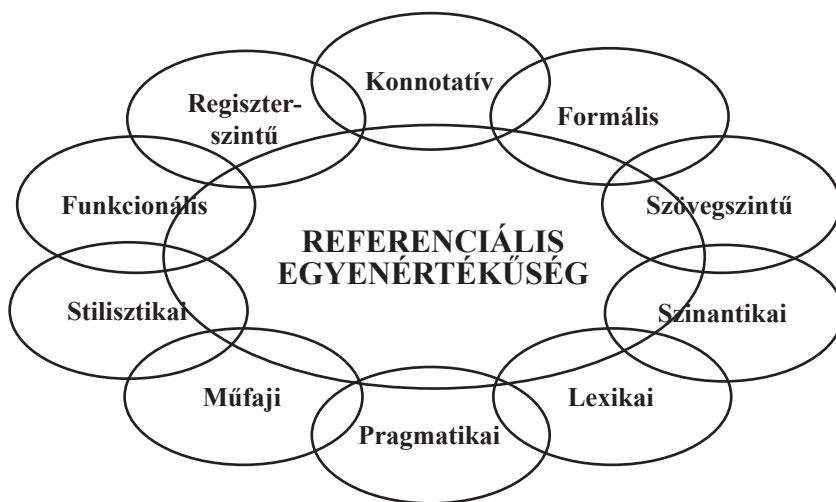
A gradualitási szintek egyes ekvivalenciatípusoknál számszerűsíthetők, például az eredeti és az intralingvális fordítással készült szövegvariánsok hosszúságának a szempontjából vagy a terminológiai sűrűség vonatkozásában, a legtöbb típus esetében azonban a matematikai megközelítés elképzelhetetlen.

Minél kisebb mértékű a tartalmi egyezés az eredeti és a célszöveg között, annál kevésbé beszélhetünk prototipikus nyelven belüli fordításról, sőt egy bizonyos határon túl már egyáltalán nem beszélhetünk intralingvális fordításról, csak két, egymással valamilyen asszociatív kapcsolatban álló szövegről. A formai paraméterekre például, és ezen belül a fordítások hosszára az ekvivalencia nem vonatkozik, a formai egyenértékűség nem jellemzője és nem feltétele a nyelven belüli fordításnak.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az intralingvális fordítási ekvivalencia az egyenértékűségi viszonyok egyik speciális megvalósulási módja, amely jelentős

mértékben eltér a tipikus interlingvális fordításra jellemző egyenértékűségi viszony jellegétől és követelményrendszerétől. Az intralingvális fordítási ekvivalencia tehát egy olyan, több komponensből (ekvivalenciatípusból) álló komplex egyenértékűségi viszonyrendszer (lásd 3. ábra), amelynek fő pillérét – kötelező érvénnyel – a referenciális ekvivalencia alkotja. A nyelven belüli fordítás esetében az eredeti és a célszöveg közötti intralingvális referenciális ekvivalencia a kommunikációs szintér sajátosságaitól, kiemelten a célcsoport kognitív környezetétől függő, skálázható minőség.

3. ábra: Az intralingvális fordítási ekvivalencia modellje

Az intralingvális fordítási ekvivalenciát – mint komplex egyenértékűségi viszonyrendszert – alkotó komponensek (ekvivalenciatípusok) száma nem eleve meghatározott, hanem az adott nyelven belüli fordítás céljaihoz, másrészt az adott kutatás jellegéhez, igényeihez igazítható. Kölcsönös függőségi viszony jellemzi a fő pillér és az egyes komponensek közötti, valamint a komponensek egymás közötti kapcsolatát is.

7.3. A „minimax elv”

Az intralingvális fordítók – amennyire azt a kommunikációs szintér jellemzői, azon belül kiemelten (1) a fordítás célja, (2) a célcsoport kognitív és kommunikációs ismeretei, valamint (3) a célcsoporttól elvárható optimális befogadási erőfeszítés lehetővé teszi –, nagyon gyakran a „minimax elv” mentén alakítják át a szöveget és hozzák létre az intralingvális fordítási szövegvariánst, a célszöveget. Ez az jelenti, hogy olyan fordítási stratégiákat és eljárásokat, valamint átváltási műveleteket alkalmaznak a fordítás

során, amelyek a maximális kognitív és kommunikációs veszteségek minimalizálásával csökkentik a szándékolt és befogadott információ közötti különbséget. A Neumann János nevéhez köthető, általa pókerezés közben használt „minimax stratégia” (az a lehetőség, amely minimalizálja a maximális veszteséget) nem csak a játékelméletben, hanem a döntéselméletben és számos más területen, köztük a fordításelméletben és fordítás-technikában is eredményesen alkalmazható. Sperber és Wilson (1986) mutatták ki, hogy a minimax elv az emberi kommunikáció új modelljét kínálja, Mérő László pedig (1996) a viselkedésbiológiai és a kommunikáció terén írta le rendkívül érdekesítő módon Neumann minimax elvének működését.

8. Az intralingvális fordítás kutatási lehetőségei

A fentiekben említett ismérvek és példák alapján megállapítható, hogy az intralingvális fordítás értelmezésének és ebből adódóan kutatásának több lehetősége van. Az intralingvális fordítást vizsgálhatjuk tehát – többek között – mint (1) fordításelméleti és nyelvfilozófiai kérdést, (2) az ekvivalencia megvalósulásának sajátos esetét, (3) a fordítás egyik típusának az elméletét és gyakorlatát. Ez utóbbi kérdéskör további két átfogó kutatási területre osztható: (3.1.) a globális intralingvális fordítás elmélete és gyakorlata és (3.2.) a lokális intralingvális fordítás elmélete és gyakorlata. A két terület (3.1. és 3.2.) elválasztása azért fontos, mert vizsgálatuk módszertana – ismérveikből adódóan – eltérő.

8.1. Az intralingvális fordítás mint fordításelméleti és nyelvfilozófiai kérdés

A fordításelméleti szakirodalom számos kiváló alkotása (pl. Quintilianus 2008, Gadamer 1984, Balázs 1987, Ricoeur 2004, Heltai 2014) foglalkozik a fordítással mint nyelvelméleti és nyelvfilozófiai kérdéssel. Ezek a művek elsődlegesen a nyelvek közötti fordítást helyezik vizsgálatuk és elemzésük középpontjába. Az intralingvális fordítás tudományos leírásához szükséges az interlingvális fordításra vonatkozó fordításelméleti és nyelvfilozófiai megállapítások érvényességének „ellenőrzése” az intralingvális fordítás világában.

Alább következnek a lehetséges kutatási irányok. Fordításelméleti és nyelvfilozófiai szempontból az intralingvális fordítást vizsgálhatjuk mint

- a fordítás egyik típusát,
- a civilizáció létének egyik feltételét,
- hermeneutikai folyamatot,
- nyelven belüli értelmező nyelvhasználatot,
- az interpretálás speciális esetét.

8.2. Az intralingvális fordítás mint a szövegek közötti ekvivalenciaviszonyok sajátos megvalósulása

Minden fordítás inherens ismérve az ekvivalencia. A két (vagy több) szöveg közötti ekvivalenciaviszony megvalósításának mértéke az inter- és az intralingvális fordításban eltérő. A tipikus interlingvális fordítás „gúzsba kötve táncolva” is törekszik a különböző típusú egyenértékűségi viszonyok lehető legteljesebb létrehozására, ezzel szemben az intralingvális fordításra egyfajta fordítói szabadság jellemző: a referenciális ekvivalencia kivételével a többi egyenértékűségi viszony vonatkozásában. Ennek mértékét az intralingvális fordítás célja határozza meg.

Az ekvivalencia kérdéskörének szempontjából az intralingvális fordítást vizsgálhatjuk mint

- sajátos ekvivalenciaviszonyt,
- a referenciális ekvivalencia primátusát tükröző ekvivalenciaviszonyt,
- a referenciális ekvivalencia megvalósulásának különböző mértékét tükröző ekvivalenciaviszonyt,
- az egyéb, formális és funkcionális ekvivalenciaviszonyok megvalósulását,
- az egyéb, formális és funkcionális ekvivalenciaviszonyok figyelmen kívül helyezésének az esetét (vizsgálhatjuk annak mértékét és okait),
- az intralingvális egyenértékűségekre jellemző gradualitás megvalósításának lehetséges változatait,
- a célszöveg „hűtlen-hűségének” a megvalósulását,
- a „minimax” elv érvényesülésének esetét,
- nyelven belüli függő (másodlagos) szövegalkotást.

8.3. A globális intralingvális fordítás elmélete és gyakorlata

A globális intralingvális fordítás a teljes eredeti szöveg átalakítását jelenti egy olyan célszöveggé, amely a relevancielmélet értelmében megfelel a mindenkori célcsoport kognitív elvárásainak és igényeinek. Ennek alapján a globális intralingvális fordítási folyamatot elemezhetjük az alkalmazott fordítói stratégiák, eljárások és átváltási műveletek szempontjából.

A globális intralingvális fordítást vizsgálhatjuk tehát mint:

- több irányban megvalósuló egynyelvű kommunikációs folyamatot,
- szinkrón és diakrón fordítási folyamatot,
- nyelvi átfordítást különböző tudományterületeken,
- a tudománykommunikáció és a tudásmegosztás egyik alapvető eszközét,
- a műszaki dokumentáció készítési folyamatára jellemző nyelven belüli szakfordítást,

- regiszterváltási stratégiát és eljárást,
- a könnyen érthető kommunikációs (KÉK) nyelvi regiszterbe történő fordítást,
- egészségedukációs nyelvi regiszterbe történő fordítást,
- az érthetőség, közérthetőség és szövegegyszerűsítés egyik eszközét,
- gyereknyelvre történő fordítást,
- nyelven belüli irodalmi fordítást,
- a célszöveg mikro- és makrostruktúrájában bekövetkezett változások rendszerét,
- az interlingvális fordításra jellemző átváltási műveletek megvalósulási színterét,
- a manipuláció eszközét,
- oktatási módszert.

Elméleti is gyakorlati szempontból egyaránt kiemelten fontos és indokolt az intralingvális fordításra jellemző átváltási műveletek feltárása, leírása és rendszerbe foglalása. Ennek módszertana megegyezik azzal az eljárással, amelyet Klaudy (1997) *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című művében az interlingvális fordításra jellemző átváltási műveletek feltárására, leírására és rendszerezésére alkalmaz. Formai szempontból az intralingvális fordítások összehasonlító, fordításszemponitú szövegelemzésekor célszerűbb – a szöveg tartalmi egységeit alapul véve – táblázatba foglalni az eredeti szöveg és a célszöveg (adott esetben célszövegvariánsok) korpuszait, mert a mondat szintű párhuzamos összehasonlító elemzés – az intralingvális fordítás alapvető tulajdonságaiból adódóan – számos esetben nem valósítható meg. Az intralingvális fordítói műveletek rendszerezése egyrészt további kutatások alapját képezheti, másrészt hatékony segítséget nyújt az intralingvális fordítóknak, akik egyaránt lehetnek az eredeti szöveg szerzői vagy az eredeti szöveget forrásszöveggként felhasználó tudósok, szakemberek (pl. jogászok, orvosok, közgazdászok, fordítók, nyelvészek, irodalmárok, írók, költők, újságírók, szemleírók stb).

8.4. A lokális intralingvális fordítás elmélete és gyakorlata

A lokális intralingvális fordítás szövegen belül megvalósuló művelet. A szöveg szerzője – a célcsoport kognitív világához igazodva – a szöveg egyes részein betoldásokat végez, amelyekben rendszerint parafrázisok, magyarázó körülírások, szinonimák, definíciók stb. segítségével értelmezi a szöveg adott részét. A betoldás történhet az adott mondatban vagy azt követően, vesszővel elválasztva vagy zárójelben, illetve explicit módon jelölve, amikor a szerző metainformációs elemek (diskurzusjelölők) segítségével a szövegfelületen jelzi, hogy most intralingvális fordítás következik (pl. egyszerűbben fogalmazva, magyarul szólva, magyarul ez azt jelenti, hogy ..., szaknyelven ez azt jelenti, hogy ..., köznyelven ezt úgy mondjuk, hogy ...).

A lokális intralingvális fordítást vizsgálhatjuk tehát mint:

- a szövegben alkalmazott betoldások rendszerét,
- a szövegbe betoldott magyarázatok mennyiségi és minőségi tulajdonságai által átalakított nyelvi egységet,
- a parafrázisok, magyarázó körülírások, szinonimák, definíciók stb. alkalmazásával jellemezhető fordítói eljárást,
- metainformációs elemeket vagy diskurzusjelölőket tartalmazó szövegeket.

8.5. The Routledge Handbook of Intralingual Translation

2024-ben a jelent meg *The Routledge Handbook of Intralingual Translation* (Routledge Kiadó) címmel az intralingvális fordítás kézikönyve (Pillier és Berk Albachen 2024), amely több mint 450 oldalon mutatja be és foglalja össze az intralingvális fordítás területén elért legújabb eredményeket. A kézikönyv Pillière és Berk Albachten átfogó bevezetőjét követően hat nagy fejezetben (fejezetenként 3–6 tanulmányban) tárgyalja a nyelven belüli fordítás aktuális kérdéseit. A kézikönyv elengedhetetlen alaplú mindazok számára, akik az intralingvális fordítás valamely aspektusának a kutatásával kívánnak foglalkozni.

9. Összegzés

Korunk egyik legnagyobb nyelvfilozófusának, Paul Ricoeurnek (1913–2025) a nevéhez kapcsolódik egy rendkívül érdekes, első megközelítésben önmagában ellentmondást tartalmazó terminológiai kifejezés: az *azonosság nélküli ekvivalencia* (équivalence sans identité). Ricoeur *A fordítás paradigmája* (vö. 2004:27) című tanulmányában fejti ki, hogy miért nem létezhet tökéletes fordítás, mint ahogyan nem létezhet tökéletes ekvivalencia sem.

A szerző gondolatai a nyelvközi fordításra vonatkoznak, érvényességük azonban kiterjed a nyelven belüli fordítás területére is. A fordítás mindkét esetben olyan másodlagos, függő szövegalkotás, amelynek célja a kommunikáció útjában álló akadályok megszüntetése. A másodlagos, függő szövegalkotás feltételezi az eredeti és a célszöveg közötti ekvivalenciaviszonyt, a kommunikációs akadályok megszüntetése pedig a célszövegnek az eredetitől való eltérését. Tipikus interlingvális fordítás esetén a fordító szabadsága szigorúan korlátozott, az eltérés mértéke minimális lehet, különben a fordító vét a szöveghűség elve ellen. Ezzel szemben a tipikus intralingvális fordítás esetében a fordító szabadsága tág határok között mozog, sőt a fordító bizonyos ekvivalenciatípusok megvalósításában (olykor tudatosan) feszegeti ezeket a hűség-határokat, ezért az eredeti és a célszöveg közötti eltérés mértéke és módja is jelentős lehet (vö. Dobos 2023a). Fontos megjegyezni, hogy a hűség-határok feszegetése az intralingvális

fordítás esetében nem feltétel vagy ismérv, hanem lehetőség. Ismét Ricoeur (2004) terminológiáját (hűség és árulás) használva (vö. Paksy 2005) azt mondhatjuk, hogy a tipikus interlingvális fordítás a hűség-árulás skálán a hűség felé törekszik, az intralingvális fordítás pedig szabadon mozog ezen a skálán, soha nem lépve túl az árulás határait, mert az már a referenciális ekvivalencia megsértését, a függő szövegalkotás figyelmen kívül hagyását és végső soron a fordítás tényét semmisítené meg.

Irodalom

- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományelméleti problémái / Filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Balázs J. 1987. *Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Bart I., Klaudy K. 1986. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Dobos Cs. 2013. A nyelven belüli fordítás különböző típusai. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 8. évf. 2. szám. 61–75.
- Dobos Cs. 2014a. Lexikai átváltási műveletek a nyelven belüli fordításban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 9. évf. 2. szám. 63–80.
- Dobos Cs. 2014b. *Nyelv és jog*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Dobos Cs. 2020. Stíluselemek vonzásában – A nyelven belüli fordítás és az Austen-projekt. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica* 24. évf. 1. szám. 99–113.
- Dobos Cs. 2022a. Néhány gondolat a tudománykommunikáció és az intralingvális fordítás összefüggéseiről. *Szellem és tudomány* 13. évf. 3–4. szám. 247–262.
- Dobos Cs. 2022b. A könnyen érthető kommunikáció mint a globális intralingvális fordítás egyik sajátos típusa. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica* 26. évf. 3. szám. 67–83.
- Dobos Cs. 2022c. Az intralingvális fordítás értelmezésének különböző lehetőségei. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 15 évf. 3. szám. 38–61.
- Dobos Cs. 2022d. A szaknyelvről köznyelvre történő intralingvális fordítás szerepe a tudásmegosztásban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 15. évf. 2. szám. 38–64.
- Dobos Cs. 2023a. Az edukációs kommunikáció közérthetősége és az intralingvális fordítás ekvivalencia szintjei. *Szellem és Tudomány* 2023. évf. 2–3. szám. 200–213.
- Dobos Cs. 2023b. Néhány gondolat a könnyen érthető kommunikációról: Fordítás KÉK-regiszterbe, lektorálás KÉK-regiszterben. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 16. évf. 1. szám. 57–74.
- Dobos Cs. 2023c. Az intralingvális ekvivalencia megvalósításának lehetőségei a KÉK regiszterbe történő nyelven belüli fordítás során. In: K. Nagy, E. (szerk.) *Hatékony és koherencia a pedagógiában, a gyógypedagógiában és a tanárképzésben. Tanulmánykötet a XIV. Országos Tanítási Konferenciáról*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó. 221–236.
- Dobos Cs. 2024a. Milyen a laikusok számára is érthető nyelv? Az intralingvális fordítási ekvivalencia fokozatai. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica* 28. évf. 6. szám. 48–60.

- Dobos Cs. 2024b. A honosító és az idegenítő fordítási stratégiák közötti választás jelentősége a nyelven belüli fordításban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. Miskolc, XVII. évfolyam, 1. szám (2024), pp. 9–22. <https://doi.org/10.32977/anyk.2024.002>
- Dobos Cs. 2025a. A szaknyelvről köznyelvre történő intralingvális fordítás szerepe az egészségügyi tudománykommunikációban és a betegedukációban. In: Fogarasi K, Ittész D., Varga É. K., Vágási T. (szerk.) *Tudásmegosztás, információkezelés, alkalmazhatóság: II. Nyelvi közvetítés és beszédkutatás*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789636640989.3>
- Dobos Cs. 2025b. Kincskereső kisködmön újragombolva. A diakrón intralingvális fordítás okai és jellemzői. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 18/1, 96–115. <https://doi.org/10.32977/anyk.2025.009>
- Eco, U. 2000. *Experiences in translation*. Toronto: University of Toronto Press.
- Eco, U. 2009. *Quasi dasselbe mit anderen Worten. Über das Übersetzen*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Gadamer, H.-G. 1984. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Budapest: Gondolat.
- Heltai P. 2011. Nyelven belüli fordítás. In: Geccső T., Sárdi Cs. (szerk.) *Nyelvi funkciók – Stílus és kapcsolat*. Budapest: Tinta Kiadó. 110–123.
- Heltai P. 2012. Az ekvivalencia kérdései mű- és szakfordításban. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és Szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Nyelvi Központ. 7–21.
- Heltai P. 2014. Nyelven belüli fordítás. In: *Mitől fordítás a fordítás? Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó. 261–274.
- Heltai P. 2026. A fordítás relevanciaelméleti megközelítése. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába III. Speciális rész 2*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 227–252. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan3/9>
- Jakobson, R. 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In: Brower, R. A. (ed.) *On Translation*. Cambridge: Harvard University Press. 232–239.
- Jakobson, R. 1986. Fordítás és nyelvészet. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Károly S. 1970. Általános és magyar jelentéstan. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás II. Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2018. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634541936>
- Lőrincz J. 2014. *Bábel tornya alatt. Kontrasztív nyelvészeti ismeretek*. Eger: 4 pont Nyomda.
- Mérő L. 1996. *Mindenki másképp egyforma*. Budapest: Tericum.
- Muñoz-Miquei, A. 2012. From the original article to the summary for patients Reformulation procedures in intralingual translation. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies*, 11. <https://doi.org/10.52034/lanstts.v11i.303>
- Paksy E. 2005. Paul Ricoeur Sur la traduction. *Fordítástudomány* 7. évf. 2. szám. 105–108.
- Pillier, L., Berk Albachen, Ö. (eds) 2024. *The Routledge Handbook of Intralingual Translation*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003188872>

- Pym, A. 2003. Redefining Translation Competence in an Electronic Age. In Defence of a Minimalist Approach. *Meta* Vol. 48. No. 4. 481–497. <https://doi.org/10.7202/008533ar>
- Quintilianus, M. F. 2008. *Szónoklattan* (fordította és a jegyzeteket összeállította: Adamik T. et al.). Pozsony: Kalligram.
- Ricoeur, Paul 2004. *Sur la traduction*. Paris: Les Belles Lettres. <https://doi.org/10.14375/np.9782251700083>
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Communication and cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Steiner, G. 2005. *Bábel után. Nyelv és fordítás. I.* Budapest: Corvina. Fordította: Bart I.
- Szabó M. (szerk.) 2010. *Nyelvében a jog*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Torop, P. 1995. *Totalnij perevod*. Tartu: Tartu University Press.
- Zethsen, K. K. 2007: Beyond translation proper: Extending the field of translation studies. *TTR: Traduction, Terminologie, Redaction*. Vol. 20. No. 1. 281–308. <https://doi.org/10.7202/018506ar>
- Zethsen, K. K. 2009. Intralingual translation: An attempt at description. *Meta* Vol. 54. No. 4. 795–812. <https://doi.org/10.7202/038904ar>

Források

- Defoe, D. 2005. *Robinson kalandjai*. Budapest: ERI Kiadó. Átdolgozta: Bendek Elek.
- Defoe, D. 2017. *Robinson Crusoe*. Budapest: Ciceró Könyvstúdió Kft. Sorozat: Klasszikusok gyerekeknek.
- Defoe, D. 2022. *Robinson Crusoe – Rövidített, átdolgozott változat*. Budapest: Kreatív Kiadó. Sorozat: Kreatív Olvasóklub.
- eduline 2014. 07. 02. *Milyen sms-t írna Dobó István?* https://eduline.hu/kozoktatás/Milyen_smst_írní_Dobo_Istvan_XFLVSO [2025.12.01.]
- Egyezmény (1991. évi LXIV. tv.) *Egyezmény a gyermek jogairól*. 1991. évi LXIV. tv. 2. § Az Egyezmény eredeti angol nyelvű szövege és annak hivatalos magyar fordítása <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99100064.tv> [2025.12.01.]
- Életem receptje 2012. Mit üzen a civis viselet? *Életmódmagazin* 2012. évf. 1. szám. 133.
- Farkasné Gönczi R. 2021. Kék összefoglaló. In: Kováts L. R. *Belső tenger – Rozi igaz története*. Budapest: Partvonal Kiadó 151–187.
- HVG 2012. *Svédül is kiadják Karinthy Márton regényét*. http://hvg.hu/kultura/20121118_Svedul_is_kiadjak_Karinthy_Marton_regenye [2025.12.01.]
- Karinthy M. 2017. *Ördögörös – Utazás Karinthyába*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Kazai A. 2020. *Hogyan jelzi előre az agy a döntések következményeit?* <https://elitmed.hu/ilam/idegtudományok/hogyan-jelzi-elore-az-agy-a-dontesek-kovetkezmenyeit> [2025.12.01.]
- Kästner, E. 1999. *Die Konferenz der Tiere – Az állatok konferenciája*. Fordította: Timár György, Jegyzetek, kommentárok: Dobos Csilla. Budapest: Corvina.
- Kiss A. 2008. *Bűnbe esett irodalmi hősök*. Budapest: Publicitas Art Media.
- Kosztolányi D. 1993. *Aranyásarkány*. Budapest: Magyar Könyvklub.
- Kosztolányi D. 2004. *Aranyásarkány*. Átdolgozott, ifjúsági kiadás. Szeged: Tiszatáj Könyvek.
- Kováts L. R. 2021. *Belső tenger – Rozi igaz története*. Budapest: Partvonal Kiadó.

- Lackfi J. 2019. *Kincskereső kisködmön – Móra Ferenc regénye újragombolva – CD mellékletel.* Budapest: NHK Naphegy Könyvkiadó Kft.
- Lackfi J., Földi P. 2022. *Anyám tyúkjai.* Szentendre: Vinczemill Papírmerítő Műhely.
- Marosi L. (szerk.) 1988. Új Képes Biblia. I. Károlyi Gáspár bibliája alapján válogatta és a mai nyelvre átdolgozta: Vargha Balázs. Budapest: Kossuth Nyomda–Táltos Kiadásszervező Kft.
- McDermid, V. 2015. *A klastrom titka. Jane Austen nyomán.* Fordította: Gálvölgyi Judit. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Móra F. 1918. *Kincskereső kisködmön.* <https://mek.oszk.hu/00900/00970/00970.pdf> [2025.12.01.]
- Küzdeni és bízni, Tüzoltó utcai Gyermekklinika. *Nők Lapja* 2014. évf. 33. szám. 58.
- Trollope, J. 2013. *Sense & Sensibility.* London: Harper Collins Publishers.
- Trollope, J. 2014. *Értelem és érzelem. Jane Austen nyomán.* Fordította: Dudik Annamária Éva. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Convention on the Rights of the Child.* 1989. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99100064.tv> [2025.12.01.]

Terminusjegyzék

fordításelméleti hídkategóriák (*bridge categories in translation theory*): azok a fordításspecifikus metanyelvi kategóriák (pl. ekvivalencia, átváltási műveletek, explicitáció stb.), amelyek összekapcsolják az inter- és az intralingvális fordítást, és amelyek segítségével a fordítás mindkét típusát külön-külön is leírhatjuk és rávilágíthatunk a közöttük lévő hasonlóságokra és különbségekre (Dobos 2024b).

fordítási típusok (*types of translation*):

- (1) **nyelven belüli fordítás** (*intralingual translation*): a nyelvi jelek értelmezése ugyanazon nyelv más jeleivel történik,
- (2) **nyelvek közötti fordítás** (*interlingual translation*): (a szoros értelemben vett fordítás, a tulajdonképpeni fordítás): egy szöveget az egyik nyelvről a másikra fordítunk, a nyelvi jelek értelmezése valamilyen más nyelv segítségével történik,
- (3) **szemiotikai rendszerek közötti fordítás** (*transmutation*): a verbális jelek interpretációja egy nem verbális jelekből álló szemiotikai rendszer segítségével történik például egy regény megfilmesítése vagy egy mese balettként történő feldolgozása (Jakobson 1959).

intralingvális fordítás (*intralingual translation*): egy adott szöveget ugyanazon a nyelven belül másik szöveggé alakítunk, az értelmezés ugyanazon nyelv más jeleinek a segítségével valósul meg (Jakobson 1959, Heltai 2011, 2014).

globális nyelven belüli fordítás (*global intralingual translation*): a fordítási folyamat az eredeti szöveg egészét érinti, másodlagos szövegalkotás történik, új szöveg jön létre (Dobos 2013).

lokális nyelven belüli fordítás (*local intralingual translation*): a fordítási folyamat csak a szövegnek egy meghatározott részére, adott esetben egyetlen szóra, kifejezésre, mondatra, esetleg szövegrészre vonatkozik. Nem jön létre új szöveg, a fordítás a szövegen belül történik. A lokális nyelven belüli fordítás tipikus esete, amikor egy szónak vagy

szókapcsolatnak ugyanazon a szövegen belüli átfordítása valósul meg egyik regiszterből a másikba, vagy egyik stílusrétegből a másikba (Dobos 2013).

feldolgozási erőfeszítés csökkentése (*reducing processing effort*): az intralingvális fordítás jellemző és leggyakoribb célja, a fordítás során a fordító elsődlegesen a célcsoport igényeit és kognitív képességeit veszi figyelembe (Heltai 2014).

diakrón intralingvális fordítás (*diacron intralingual translation*): valamely nyelv régebbi korban keletkezett írott szövegének lefordítása azonos nyelven a későbbi századok nyelvére, illetve a mai modern nyelvre. A diakrón intralingvális fordítás olyan nyelven belüli átalakítások, fordítói eljárások és műveletek összessége, amelyek hidat teremtenek az időben eltérő nyelvváltozatok között és lehetővé teszik régi korok irodalmi alkotásainak megértését a modern kor olvasói számára (Steiner 2005).

szinkrón intralingvális fordítás (*synchronous intralingual translation*): az eredeti mű és a célszöveg keletkezése közötti időbeli távolság nem releváns. A szinkrón intralingvális fordítások célja az eredeti szöveg célcsoportfüggő nyelven belüli átalakítása (Steiner 2005).

intralingvális fordítási ekvivalencia (*intralingual translation equivalence*): komplex egyenértékűségi viszonyrendszer, amelyet több komponens (ekvivalenciatípus) alkot. Az egyenértékűségi viszonyrendszer fő pillére és központi eleme mindig a referenciális ekvivalencia. A különböző ekvivalenciatípusok egymás közötti kapcsolatát egyrészt kölcsönös függőségi viszony, másrészt a gradualitás jellemzi (Dobos 2023c).

A fordítás relevanciaelméleti megközelítése

Heltai Pál

pal.heltai@gmail.com

Kivonat: Ez a fejezet nem igazán módszertani – inkább elméleti jellegű. Elméleti keretre minden tudományágnak szüksége van, és a fordítástudományban a kognitív-pragmatikai jellegű relevanciaelmélet nyújtja az egyik legjobb alkalmazható elméleti keretet. A relevanciaelméleti megközelítés a fordítást a kommunikáció egyik formájának tekinti, amelyre érvényes a kommunikáció alapelve: a kommunikáció során a kontextuális hatásnak egyensúlyban kell lennie a feldolgozási erőfeszítéssel. A relevanciaelméleti megközelítés lehetővé teszi, hogy ne csak leírjuk a jelenségeket, hanem magyarázatokat is találjunk rájuk. Az elmélet főbb fogalmai jól alkalmazhatók a fordítástudományi kutatásokban, például az explicitáció hatásainak vizsgálatában, a kultúraspecifikus kifejezések fordításának elemzéseiben, a nyelvi és a fordítási norma szerepének megértésében, az ekvivalencia fogalmának tisztázásában, a fordított szövegek sajátosságainak leírásában, a tolmácsolástudományban, az audiovizuális fordításban, a fordítások értékelésében, és egy sor egyéb kérdés vizsgálatában.

Kulcsszavak: rámutatásos-következtetési kommunikáció, a relevancia elve, kognitív környezet, kontextuális hatás, feldolgozási erőfeszítés, interpretív nyelvhasználat, optimális hasonlóság

1. Bevezetés: az elmélet iránti igény a fordítástudományban

Sokat írtak már arról, hogy a fordításnak nincs egységes elmélete és egy mindenki által elfogadott meghatározása (például Tymoczko 2005, Jimenez-Crespo 2022). Ez érthető is, hiszen a fordításnak sok különböző formája van, és nem biztos, hogy egyetlen meghatározás mindegyiket képes lefedni. Snell-Hornby (1988/1995) és Halverson (1999) szerint a fordítás prototípus-, Tymoczko (2007) szerint klaszterfogalom.

Az elmélet iránti igény azért fontos, mert a fordítástudomány, ha valóban tudománynak akarja nevezni magát, nem állhat meg a leírás szintjén (Chesterman 2000). Ha túl akar lépni az egyszerű leírás, olyan elméleti keretre van szüksége, amelynek magyarázó ereje van. Ilyen elméleti keretet adhat a relevanciaelmélet (Sperber és Wilson 1986, 1995), a kommunikáció általános elmélete. Mivel a fordítás a kommunikáció egyik formája, a kommunikáció általános elvei a fordításra is érvényesek.

A következő alfejezetekben a relevanciaelmélet főbb megállapításait foglalom össze. Mivel az elmélet terminológiája erősen technikai jellegű, helyenként töreksem az egyszerű, közérthetőbb terminusok használatára.

2. A kommunikáció relevanciaelméleti modellje

A kommunikáció nem egyszerűen mentális tartalmak nyelvi jelekké alakításából és nyelvi jelek mentális tartalmakká alakításából (kódolásból és dekódolásból) áll. A kommunikálni kívánt üzenetnek csak egy részét kódoljuk, más részét rábízunk arra, hogy a hallgató abból, amit mondtunk, illetve a kognitív környezetében található feltevések⁵⁷ alapján kikövetkezteti, mit akarunk vele közölni. A szavakkal kifejezett üzenet tehát a teljes üzenetnek csupán egy része.

Sperber és Wilson (1986) szerint a kommunikáció rámutatásos-következtetéses (*ostensive-inferential*) természetű. A verbális megnyilatkozás a kommunikáció nyelvi jelekkel kódolt része. Ez azonban csak egy jelzés (*stimulus*), amellyel nyilvánvalóvá tesszük a másik fél számára, hogy közölni akarunk vele valamit, azaz rámutatunk a közlési szándékunkra. A beszédpartner feladata az, hogy a jelzés és a kognitív környezetében található feltevések alapján kikövetkeztesse, hogy pontosan mit is akartunk kommunikálni. Az elmélet szerint az üzenet megértésében a következtetés fontosabb, mint a dekódolás. Abból a megnyilatkozásból, hogy „kicsit balra”, adott beszédhelyzetben (autó tolatását irányítja a szerelő) azt a következtetést vonhatjuk le, hogy „kicsit balra kellene húzni a kormányt”.

57 A relevanciaelmélet a *feltevések* terminust használja *tudás* vagy *információk* helyett: az elmélet szerint nem *tudásunk* van a világról, hanem csak *feltevéseink*.

2.1. Kognitív környezet

A következtetési folyamatban döntő szerepet játszik a kommunikáló felek már fent említett kognitív környezete. Ebbe beletartoznak az úgynevezett enciklopédikus ismeretek (a világra vonatkozó tárgyi tudás), a beszédhelyzetre vonatkozó, közvetlenül megfigyelhető adatok (hol, kivel, miről, milyen céllal kommunikálunk, továbbá az adott szituációban észlelhető nem verbális jelek, a testbeszéd), és a korábbi diskurzus ismerete. Összefoglalva, a kognitív környezet az adott kommunikátor számára az adott pillanatban hozzáférhető feltevések (információk) összességét jelenti, vagyis azon feltevések halmazát, amelyeket valaki képes egy adott időpontban mentálisan reprezentálni (Sperber és Wilson 1986: 39). A kognitív környezet relevanciaelméleti fogalma annyiban tér el a hagyományos *kontextus* fogalmától, hogy nem valami statikus, külső keretre utal, hanem mentális reprezentációra.

Minden ember kognitív környezete más, ezért az elhangzott (leírt) megnyilatkozások értelmezése attól függ, mennyire egyezik meg két ember kognitív környezete. Azonos kultúrához és azonos társadalmi csoporthoz tartozók kognitív környezete hasonló, így az üzenetek értelmezése során kapott mentális reprezentáció általában elég hasonló lesz ahhoz, amit az üzenet küldője kommunikálni szeretett volna, így az emberek többnyire megértik egymást. Elvileg azonban a kommunikálni szándékozott üzenet és az üzenet beszédpartner általi értelmezése sohasem teljesen azonos, és a különbség gyakran elég nagy ahhoz, hogy két ember félreértse, vagy ne értse meg egymást.

2.2. A relevancia elve

A relevanciaelmélet szerint az emberi kommunikációt a relevancia elve irányítja: arra törekszünk, hogy amit mondunk, releváns legyen a beszédpartner számára, és azt várjuk, hogy a másik fél kommunikációja is releváns legyen. A kommunikáció során egy megnyilatkozás akkor lesz releváns, ha megfelelő kontextuális hatást ér el észszerű feldolgozási erőfeszítés mellett (Sperber és Wilson 1986: 158). Egyszerűbben fogalmazva, ha érdemleges információt ad, és az információ értéke indokolja az információ megszerzésére fordított feldolgozási (megértési) erőfeszítést.

A kontextuális hatás azt jelenti, hogy a megnyilatkozás a már meglévő feltevéseinkkel együtt új következtetéseket tesz lehetővé: megerősíti vagy módosítja meglévő feltevéseinket, vagy módosítja őket, vagy ellentmond meglévő feltevéseinknek. Minél nagyobb a kontextuális hatás, és minél kisebb a feldolgozási erőfeszítés, annál relevánsabb a megnyilatkozás, illetve fordítva: minél kisebb a kontextuális hatás, és minél nagyobb a feldolgozási erőfeszítés, annál kevésbé releváns a megnyilatkozás. A kommunikáció ilyen módon a költség/haszon elve alapján működik: minél fontosabb számunkra egy információ, annál több erőfeszítésre vagyunk hajlandók, hogy

megértsük a megnyilatkozást (szöveget). Ha fontos számunkra egy összeszerelési útmutató, többször is alaposan átolvassuk a szöveget. Ha viszont *Az arany ember* olvasása során azzal a mondattal találkozunk, hogy „Itt pedig nincs hova félreállni: kétfelől a Scylla és Charybdis”, talán meglegyszünk annyival, hogy a mitológiai célzás nyilván két oldalól fenyegető veszélyre utal, és nem próbáljuk meg előásni a memóriánkból az Odüsszeia vonatkozó részét.

Egy-egy megnyilatkozás értelmezése során sok különböző következtetést vonhatunk le: a megnyilatkozást különböző kontextusokba⁵⁸ helyezhetjük. Hogyan választjuk ki azt a kontextust, amelynek alapján az adott megnyilatkozást értelmezhetjük? A válasz: az optimális relevancia elve alapján. A lehetséges értelmezéseket hozzáférhetőségük sorrendjében vesszük számba: először a legkisebb kognitív erőfeszítést igénylő hipotézist vizsgáljuk meg. (Ez automatikus, nem tudatos folyamat.) Amint egy értelmezés kielégíti a relevancia iránti elvárásunkat, a folyamat megáll, és nem próbálunk további, nehezebben hozzáférhető (költségesebb) következtetéseket levonni. Ezt a következő példa szemlélteti:

A szabály az szabály.

A legkönnyebben hozzáférhető következtetés az, hogy „a szabályokat be kell tartani”. Kevésbé hozzáférhető, de lehetséges viszont az a következtetés is, hogy „egyesek nagyon ragaszkodnak a szabályok aprólékos betartásához, de ezzel én nem értek egyet, az ilyen embereket nevetségesnek tartom”.

2.3. A relevancia korlátai

A relevanciaelmélet szerint a kommunikáló felek optimális relevanciára törekednek: minden megnyilatkozás saját optimális relevanciájának jótállási jegyével érkezik, ami garantálja, hogy a megnyilatkozás a legrelevánsabb, ami a beszélő képességei és preferenciái alapján elvárható (Sperber és Wilson 1995: 270). Az optimális relevancia azonban függ a beszélő és a hallgató kognitív környezetétől.

A kommunikátorok nem mindig képesek a legrelevánsabb módon kifejezni magukat. Az is előfordulhat, hogy túlbecsülik vagy alábecsülik a beszédpartner ismereteit és érdeklődését (nem jól ítélik meg a kognitív környezetét), és hosszasan magyaráznak olyasmit, amit a partner jól ismer, vagy nem magyaráznak meg valamit, amiről fogalma sincs (vö. Sperber és Wilson 1986: 159ff). A hétköznapi diskurzus sokszor redundáns, egyes esetekben nem elég koherens. Ilyen esetekben a kommunikátorok elmaradnak az optimális relevanciától: az értelmezés költsége

⁵⁸ A *kontextus* szűkebb fogalom, mint a kognitív környezet. A szöveg értelmezéséhez szükséges feltevések halmazát jelenti (lásd még Vermes 2024).

nincs arányban a haszonnal. Nincs olyan értéke az információnak a hallgató számára, mint ahogy a beszélő gondolta, vagy nagyobb feldolgozási erőfeszítést igényel, mint amire a hallgató hajlandó és képes.

2.4. Explikatúrák és implikatúrák

A kommunikáció rámutatásos-következtetési természete azt jelenti, hogy a megnyilatkozásokat részben a kódolt jelek (szavak, nyelvtani szerkezetek), részben a következtetések segítségével értelmezzük. Az expliciten, kódolt jelekkel kifejezett információkat explikatúráknak, az implicit módon közölt, kikövetkeztethető információkat implikatúráknak nevezzük.

A megértés a kódolt jelek dekódolásával kezdődik: ezzel megkapjuk a megnyilatkozás kontextustól független, szemantikai jelentését. Ezt követi az egyértelműsítés folyamata: a homonimák, poliszém szavak jelentésének a kontextus alapján történő kiválasztása, illetve a deiktikus elemek (névmások) referenciájának és a beszédszándékának az azonosítása (vö. Heltai 2023). Ezzel megkapjuk a megnyilatkozás explikatúráit, azaz a nyelvi kódolt explicit jelentéseit.

Az explikatúrák fogalmába a fentiekén túl beletartoznak bizonyos olyan jelenségek is, amelyek nem jelennek meg nyelvi kódolt formában, de odaértjük őket, mintha a beszélő egyértelműen, expliciten fejezte volna ki őket is. Ez az úgynevezett dúsítás (*enrichment*) jelensége. Ha például azt mondjuk, hogy „esik az eső”, a beszédpartner ezt szükségképpen úgy értelmezi, mintha azt mondtuk volna, hogy „ott, ahol mi vagyunk, most esik az eső”. A „már ettem” megnyilatkozást úgy tekintjük, mintha a beszélő azt mondta volna, hogy „nemrég/az előző étkezés időpontjában már ettem”. A dúsítás automatikus, nem kell hozzá következtetéseket levonnunk.

Az implikatúrák viszont következtetést igényelnek. A „már ettem” megnyilatkozásból például azt a következtetést vonhatjuk le, hogy „most nem vagyok éhes”. Az „Egyedül vagy?” kérdésből – többek között – kikövetkeztethető, hogy bizalmas ügyben, négy szemközt akarunk beszélni a megszólítottal. Az „eleget időztünk itt” megnyilatkozás implikatúrája pedig alighanem az, hogy „most már menjünk”.

Az explikatúrák feldolgozási költsége általában alacsonyabb, mint az implikatúráké, az utóbbiak viszont többletinformációval ellensúlyozzák a nagyobb feldolgozási költséget. Az, hogy az üzenetből mennyit és mit fejezünk ki explikatúrák, illetve implikatúrák formájában, a relevancia elvétől függ, tehát attól, milyen hatást akarunk elérni, és ehhez milyen feldolgozási erőfeszítést tartunk optimálisnak. Minél nagyobb egy adott szövegben az explikatúrák és az implikatúrák aránya, annál *explicitebb* a szöveg. Különböző típusú szövegekben eltérő az *explicitesség* szintje: szakszövegekben jóval magasabb, mint irodalmi művekben.

2.5. Miért nem kódolunk minden jelentést, amit ki akarunk fejezni?

A megnyilatkozások legtöbbször nem egyértelműek, azaz aluldetermináltak. Ennek egyik oka, hogy sokkal gazdaságosabb a részben kódolt, részben következtetési kommunikáció, mint a mindent kódoló kommunikáció. Ha mindent külön explicit formában ki akarnánk fejezni, az rendkívül nehézkes, lassú lenne – állandóan ismételni kellene magától értetődő, nyilvánvaló információkat, továbbá minden egyes dologra, jelenségre külön szó kellene. A kontextusból könnyen kikövetkeztethető információk szavakkal történő kifejezése fölösleges, *redundáns* lenne. Nézzük meg a következő példát:

Keleten felkelt a nap.

Mivel a nap mindig keleten kel fel, a „Felkelt a nap” mondathoz képest a „Keleten felkelt a nap” mondat redundáns elemet is tartalmaz.

2.6. Leíró és interpretív nyelvhasználat

A relevanciaelmélet szerint kétféle módon használhatjuk a nyelvet. Ha a megnyilatkozás egy olyan mentális reprezentációt fejez ki, amely a valóság egy részletét írja le, ami vagy igaz, vagy nem, akkor leíró nyelvhasználatról van dolgunk. A leíró nyelvhasználat az által válik relevánssá, hogy a beszélő úgy gondolja, valamilyen releváns tényről közöl. Ha azt mondom, hogy „éhes vagyok”, leíró nyelvhasználatot alkalmazok: egy szerintem releváns tényről közlök. Ha viszont egy megnyilatkozás az által válik relevánssá, hogy hasonlít egy másik megnyilatkozásra, tehát egy korábbi megnyilatkozást értelmezünk, illetve közvetítünk, akkor interpretív nyelvhasználatról beszélünk. A „János azt mondta, hogy éhes” megnyilatkozásnak az adja a relevanciáját, hogy János korábbi megnyilatkozására utal („éhes vagyok”). Az interpretív nyelvhasználat leggyakoribb megnyilvánulása a közvetlen idézet és a függő beszéd, de ide tartozik az irónia, a metafora, a közmondás használata és a fordítás is. A fordítást tulajdonképpen idézetnek tekinthetjük – egy másik nyelven.

Ha azt a mondatot halljuk, hogy „Vigyél esernyőt, mert esni fog az eső!”, lehet szó leíró nyelvhasználatról, ha a beszélő a saját feltevéseit közli (például kinézett az ablakon, és ennek alapján próbál releváns információt adni), de lehet interpretív nyelvhasználat is, ha a beszélő kimondva vagy kimondatlanul az időjárás-jelentést idézi. A megnyilatkozás a hallgató számára az által válik relevánssá, hogy tudja: a beszélő az időjárás-jelentést közvetítette.

Az interpretív nyelvhasználatot nagyon jól szemléltetik a közmondások. Ezek az által válnak relevánssá, hogy a beszélő tulajdonképpen a közösség évszázados tapasztalatát idézi, ezzel támasztva alá a saját véleményét (Heltai 2009).

2.7. A relevanciaelmélet alkalmazási lehetőségei különböző tudományterületeken

A relevanciaelmélet a nyelvészet (és ezen belül az alkalmazott nyelvészet), továbbá számos másik tudományág területén segíthet abban, hogy az egyszerű leírason túl magyarázatot is találjunk különféle jelenségekre. Felhasználható többek között a szemantika, a pragmatika, a nyelvtan, a stilisztika (metafora, irónia és egyéb nem szó szerinti nyelvhasználati jelenségek, az úgynevezett „laza beszéd” (*loose talk, loose use of language*), a humor, a médiadiskurzus, a filozófia, a retorika, a szemiotika, a nyelvvelsajátítás, a kommunikációs zavarok és az idegennyelv-tanítás területén (lásd a Francisco Yus által fenntartott *Relevance Theory Online Bibliographic Service* listáját a relevanciaelméleti tanulmányokról). Az alábbiakban a relevanciaelmélet alkalmazott nyelvészeti felhasználásának lehetőségei közül mutatunk be kettőt.

2.7.1. Kódváltás, kölcsönszavak használata

A kontaktnyelvészet egyik legjobban kutatott területe a kétnyelvűek nyelvhasználatában gyakran előforduló kódváltás jelensége. Ez a relevanciaelmélet értelmezése szerint legtöbbször annak tulajdonítható, hogy az adott beszédhelyzetben a kódváltás biztosítja a legnagyobb kontextuális hatást. Az adott beszélő és az adott hallgató kognitív környezete mellett feltételezhető, hogy a másik nyelv kifejezése adja a legnagyobb kontextuális hatást, illetve a legbiztosabb megértést (Forintos 2007).

A kódváltás gyakori a kultúraspecifikus szavak esetében. Ha egy idegen országban reáliák megnevezéseivel találkozunk, amelyeknek nincs jó megfelelőjük az anyanyelvünkben, gyakran átvesszük az adott nyelv kifejezését: nyilvánvaló, hogy az adott helyzetben az a legrelevánsabb, a legkönnyebben hozzáférhető a beszédpartner számára is. Spanyolországban járva mondhatjuk ugyan a *tapas* nevű ételre, hogy „falatkák” vagy „borkoresolya”, de ha a vendéglőkben állandóan a *tapas* megnevezéssel találkozunk, akkor a *tapas* előhívása kisebb feldolgozási erőfeszítést igényel tőlünk, és a hozzánk hasonló kognitív környezettel rendelkező beszédpartner számára is könnyebb a feldolgozás, a referens azonosítása. Az idegen szó számos egyéb kontextuális hatással is járhat: például jelezheti azt, hogy „ez egy tipikus spanyol étel, és igazából nem azonos egyetlen magyar megfelelőjével sem”.

Ezen a ponton jelezzük, hogy a kétnyelvűek nyelvhasználata és a fordítás sok hasonló vonást mutat (lásd Lanstyák 2003, 2004, Lanstyák és Heltai 2012, Heltai 2016). A kódváltás a fordításban is előfordul, azzal a különbséggel, hogy nem kódváltásnak, hanem átvételnek nevezzük, és ezt a műveletet a fordítók mindig tudatosan alkalmazzák, attól függően, hogy idegenítő vagy honosító fordítást akarnak-e készíteni (lásd a 4.1 alfejezetben). A kétnyelvűek nyelvhasználatában a kódváltás sokszor véletlenszerű, vagy nyelvi hiányt jelez, és nemcsak egyes szavakat érinthet, hanem hosszabb nyelvi egységeket is.

2.7.2. A nyelvi norma kérdései

Egyszerűen fogalmazva, a nyelvi norma szokásos, illetve elvárt nyelvhasználatot jelent. A szokásos nyelvi formák gyakrabban fordulnak elő, és ezért felismerésük, feldolgozásuk mindig könnyebb (Pléh 2006: 732). A normának megfelelő nyelvhasználat tehát többnyire csökkenti a feldolgozási erőfeszítést, így növeli a relevanciát (Heltai 2004). Ugyanez a funkciója a helyesírásnak is: a legkülönbözőbb módokon leírt szavakat is el tudjuk olvasni, de legkönnyebben a szokásos módon leírt szavakat azonosítjuk.

A szaknyelvi szövegekben az adott szaknyelvi norma érvényesül, tehát a szakember számára könnyebben feldolgozható, relevánsabb az olyan szöveg, amely követi a szaknyelvi regiszter normáját, mint amelyik nem. Érdekes módon a fordítás során betoldott szavak gyakran megkönnyítik a feldolgozást. A hosszabb kifejezés elvileg növeli a feldolgozási erőfeszítést, de mivel az első elemét általában előre megjósolható elem követi, a második elem már nem igényel figyelmet. A hosszabb kifejezés időt ad az egyébként sok információt hordozó szöveg más részeinek feldolgozására. Feltételezhető, hogy a *temperature* szó „hőmérsékleti tartomány”, vagy az *extremes* szó „szélsőséges környezeti viszonyok” kifejezéssel történő fordítása könnyebben feldolgozható, mint a szó szerinti „hőmérséklet” vagy „szélsőségek” (Heltai 2009). A betoldással a szöveg úgymond gördülékenyebb lesz, és jobban megfelel az adott magyar szakszövegtípus szokásos nyelvhasználatának, így a szakember számára könnyebben feldolgozhatóvá válik.

Ugyanakkor a szakember és laikus közötti kommunikációban a szaknyelvi és hivatali zsargon alkalmazása az utóbbi számára hatalmas mértékben növeli a feldolgozási erőfeszítést, miközben nem ad ennek megfelelő kontextuális hatást. Ebben az esetben a szaknyelvi kommunikáció nem elég releváns, sőt meg is hiúsulhat (a másik fél feladja, nem próbálja meg értelmezni a szöveget).

3. A relevanciaelmélet alkalmazása a fordításra

A relevanciaelméletet Gutt (1991) alkalmazta a fordításra. E szerint a fordítás interlingvális interpretív kommunikáció másodlagos kommunikációs helyzetben, amelynek keretében a fordító kommunikál a másodlagos olvasóval. A fordítás fontos ismérve, hogy az által kíván releváns lenni, hogy az értelmezése hasonlít egy másik szövegére. A kommunikáció általános elvei, beleértve a legfontosabb elvet, a relevancia elvét, magyarázatot nyújtanak a fordítás kérdéseire is.

A fordítás fontos tényezője, hogy másodlagos kommunikációs helyzetben történik. Ez azt jelenti, hogy a célnyelvi közönség kognitív környezete nem azonos a forrásnyelvi közönségével, más feltevések alapján értelmezi az üzenetet. Ugyanazt az üzenetet nem lehet változatlanul átadni a fordítás olvasójának, nem lehet az eredeti szöveg által a forrásnyelvi olvasókban (potenciálisan) keltett összes kontextuális

hatást bármilyen új célközönség számára hozzáférhetővé tenni. A fordításnak vannak határai: nem minden fordítható. Ezért a fordítás kritériuma nem az ekvivalencia, hanem az optimális hasonlóság egy korábbi szöveghez. Az optimális hasonlóságot a relevancia elve határozza meg: az adott fordítási helyzetben milyen kontextuális hatásokat (információkat) akarunk (illetve tudunk) feltétlenül közvetíteni, és az egyes fordítási megoldásoknak mi a feldolgozási költsége. Az optimális hasonlóságot tehát az elérni kívánt kontextuális hatás és az igényelt feldolgozási erőfeszítés optimális egyensúlya határozza meg.

Ha a fordítás interpretív nyelvhasználat, akkor fordításnak tekinthetjük az egy nyelven belüli interpretív nyelvhasználatot is. Ez utóbbi, az intralingvális fordítás sok tekintetben hasonlít az interlingvális fordításra: jórészt ugyanazokat a fordítási műveleteket alkalmazza (Heltai 2012). Ugyanakkor vannak különbségek is (Dobos 2022). Az intralingvális fordításról a jelen kötetben Dobos Csilla fejezete ad részletes ismertetést (Dobos 2026).

Gutt (1991) elmélete szerint csak az interpretív nyelvhasználat tekinthető fordításnak, és kizárja a fordítás fogalmából az úgynevezett szolgáltató fordításokat (feltehetőleg *szakszövegfordítás* értelemben használja a kifejezést), ezeket leíró nyelvhasználatnak tekinti. Esetükben bizonyos tények közlése a lényeg. Egy gépkönyv vagy egy turisztikai prospektus fordítása nem attól nyeri el a relevanciáját, hogy hasonlít egy másik szövegre, hanem a benne levő információk révén. Egy Magyarországról szóló idegen nyelvű turisztikai prospektust megírhatunk mindjárt idegen nyelven is, nem szükséges magyar prospektust fordítanunk. Gutt szerint a rejtett fordítás (House 1977) nem fordítás, tehát tulajdonképpen úgy gondolja, hogy a fordítás akkor fordítás, ha tudjuk róla, hogy fordítás, és hogy ki az eredeti szöveg szerzője. Megjegyzendő, hogy ezek a nézetek vitathatók, és többen vitatták is (pl. Malmkjaer 1992, Tirkkonen-Condit 2002, Pym 2010), de a jelen tanulmányban nincs lehetőségünk a kritikák részletes ismertetésére.

3.1. Ekvivalencia

A fordítók ugyanazt teszik, mint az egy nyelven kommunikálók: megpróbálnak megfelelő kontextuális hatást biztosítani a célnyelvi olvasó számára, mégpedig úgy, hogy ez a hatás arányban álljon a feldolgozási erőfeszítéssel. Tehát nem minden információt, nem minden jelentést visznek át, csak azt, ami releváns, és ami arányban van a feldolgozási erőfeszítéssel. A fordítás akkor releváns, ha optimálisan hasonlít az eredeti szövegre.

Ebből az következik, hogy a fordítás nem *ekvivalens* az eredetivel. Az ekvivalencia elérése azért sem lehetséges, mert a fordítás másodlagos kommunikációs helyzetben történik, és a másodlagos közönségnek más a kognitív környezete, mint az elsődlegesének. Mivel a megnyilatkozásokat mindig a saját kognitív környezetünk

alapján értelmezzük, általában nem lehetséges, hogy a célnyelvi olvasó minden jelentést, minden információt ugyanúgy értsen, mint a forrásnyelvi olvasó. A fordításnak tehát vannak határai: a másodlagos olvasó kognitív környezetétől függ, hogy mit tud a fordító átvenni.

A hasonlóság mértéke a relevancia elvétől függ. Ha egy bizonyos kontextuális hatást (információt) a fordító csak úgy tud visszaadni, hogy ezáltal növeli a célnyelvi olvasó feldolgozási erőfeszítését, el kell döntenie, hogy megéri-e egyáltalán visszaadnia az adott információt. Fel kell mérnie, hogy a másodlagos befogadók mennyi ismerettel rendelkeznek a forrásnyelvi kultúráról. Tehát ugyanúgy, mint a kommunikációban általában, itt is érvényesül a költség/haszon elve. Az optimális hasonlóság mértéke különböző körülmények között nagymértékben változik.

Megjegyzendő, hogy Gutt (1991) állításai elsősorban a mű-, illetve Biblia-fordításra vonatkoznak. Így például az ekvivalencia bizonyos mértékig elérhető a szakfordításban, és az a megállapítás, miszerint a fordított szöveg relevanciáját az biztosítja, hogy hasonlít egy korábbi szövegre (és az olvasó ezt tudja, e szerint is értékeli), a szakszövegek fordításában többnyire nem érvényesül.

Ha feltesszük, hogy van ekvivalencia, azt az optimális hasonlóság szélső esetének kell tekintenünk. Ha a forrásnyelvi és a célnyelvi közönség kultúrája, illetve világra vonatkozó ismeretei (beleértve a szakmai ismereteket is) azonosak vagy nagyon hasonlóak, az ekvivalencia elérhető, illetve megközelíthető. A Reiss-féle (1971) szövegtipológia szerinti az információközpontú szövegek (főleg a szakszövegek) esetében az optimális hasonlóság és az ekvivalencia egymással felcserélhető terminusoknak tekinthetők. A műfordításban azonban feltétlenül érvényes az a megállapítás, hogy a másodlagos kommunikációs helyzetben a célnyelvi olvasók eltérő kognitív környezete miatt a fordítás által közvetített üzenet csak hasonló lehet az eredeti üzenethez.

3.2. Fordíthatatlanság

A fordítástudomány egyik régi közhelye, hogy tulajdonképpen nem is lehet fordítani. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy – kisebb vagy nagyobb veszteségekkel – lehet fordítani, és amióta különböző nyelvek léteznek a világon, azóta fordítanak is. Fordítási veszteségek mindig vannak, különösen a kultúraspecifikus elemek fordítása során, mivel a kommunikáció értelmezése a befogadó kognitív környezetétől függ, tehát nem mindenki érti ugyanazt az üzenetet ugyanúgy, még az anyanyelvén sem.

A veszteségek gyakran elkerülhetetlenek. A fordításnak azonban nem kell teljesen és tökéletesen ekvivalensnek lennie az eredetivel, hanem elég, ha megfelel a relevancia elvének, és *optimálisan hasonló* az eredeti szöveghez. A veszteségek jelentős része elhanyagolható: a funkció, a beszédszándék, a beszédszituáció és a közölni kívánt információ szempontjából nem minden nyelvileg kifejezett és nem

minden kikövetkeztethető jelentés lényeges. Catford (1965) klasszikus példája szerint az angol *I have arrived* mondat tökéletesen megfelel az orosz Я пришла (*Ja prišla*) mondat fordításaként, noha nem fejezi ki az orosz mondat minden jelentését, többek között azt, hogy az illető gyalog érkezett. A teljes ekvivalencia – a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók eltérő kognitív környezete miatt – nem is lehetséges.

A fordítás célja is befolyásolja, mennyi veszteség fogadható el. Ha egy kalandregény olvasóját elsősorban a történet érdekli, nem sokat veszít azzal, ha nem kap bepillantást a forrásnyelvi kultúra egyes részleteibe. A *Harry Potter* amerikai kiadásában amerikanizáltak bizonyos szavakat, és így az amerikai (gyermek)olvasó kevesebbet tud meg a brit kultúráról, mintha megmaradtak volna az eredeti angol kifejezések, de feltehetően ezt nem hiányolja.

Természetesen vannak olyan nyelvi egységek, jelentéstípusok és szövegtípusok, amelyek nehezen vagy egyáltalán nem fordíthatók: a fordításnak vannak határai, és a fordítónak először azt kell felmérnie, hogy egyáltalán fordítható-e a szöveg, illetve az adott szövegrész. Szakfordítás esetében ez aligha kérdés.

3.3. Direkt és indirekt fordítás

Gutt (1991) megkülönbözteti a direkt és az indirekt fordítást. Az előbbi esetében a fordító feltételezi, hogy a célnyelvi olvasók a forrásnyelvi olvasók kognitív környezetéhez hasonló kognitív környezettel rendelkeznek, és ugyanazon feltevések alapján fogják értelmezni a fordítást, mint az utóbbiak. A direkt fordítás arra törekszik, hogy az eredeti szöveg összes kontextuális hatását közvetítse, tehát tulajdonképpen a teljes ekvivalenciát célozza meg. Még egyszer hangsúlyozandó azonban, hogy ez csak akkor lehetséges, ha a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasó kognitív környezete azonos, vagy ha az utóbbi tudatosan tágítja a kognitív környezetét, elsajátítja azokat a feltevéseket, amelyek alapján a forrásnyelvi olvasó értelmezi a szöveget.

Az indirekt fordítás figyelembe veszi, hogy a célnyelvi szöveg olvasóinak más a kognitív környezete. Tartalmilag eltérhet kisebb-nagyobb mértékben az eredeti szövegtől, és nem törekszik arra, hogy a fordítás az eredeti szöveg *minden* explikatúráját és implikatúráját átadja. A gyakorlatban a legtöbb fordítás indirekt fordítás, tehát valamilyen mértékben alkalmazkodik a befogadók kognitív környezetéhez. A direkt fordítás idegenítőbb, az indirekt fordítás honosítóbb jellegű. A direkt fordítás megnövelt feldolgozási erőfeszítést igényel az olvasó részéről, de szándéka szerint az eredeti szöveg összes kontextuális hatását közvetíti, míg az indirekt fordítás könnyebben feldolgozható, de többet veszíthet az eredeti kontextuális hatásaiból. A direkt és indirekt fordítás kérdéseiről bővebben lásd Lanstyák (2019).

4. A relevanciaelméleti megközelítés alkalmazási lehetőségei a fordítástudományban

4.1. Kultúraspecifikus elemek fordítása

Vermes (2003, 2005a) a tulajdonnevek fordításának vizsgálatán keresztül bizonyította a relevanciaelméleti megközelítés előnyeit. A kontextuális hatás és a feldolgozási erőfeszítés fogalmának felhasználásával a fordítási műveletek számát négyre redukálta: kimutatta, hogy egyes fordítói műveletek a kontextuális hatás növelésére, más műveletek inkább a feldolgozási erőfeszítés csökkentésére törekednek. Bár további kutatók nem követték a műveleteknek ezt a kategorizálását, mindenképpen érdemes végiggondolni, hogy a más rendszerek által javasolt műveleti típusok közül melyek szolgálnak inkább a kontextuális hatás(ok) megőrzésére, és melyek a feldolgozási erőfeszítés csökkentésére.

A kultúraspecifikus elemek fordításában alkalmazott műveleteket Venuti (1995) nyomán idegenítő és honosító jellegű műveletekre osztja a szakirodalom. Venuti szerint az idegenítő fordítást a forrásszöveg szerkezetéhez és mondatanához való szoros ragaszkodás, tükörfordítások, archaizmusok, sőt szleng használata jellemzi – minden olyan eszköz, amely a célszöveget kevésbé gördülékennyé és kevésbé transzparenssé teszi (Munday 2013: 220). Ezzel szemben a honosított fordítások gördülékenyek és könnyen olvashatóak (Venuti 1995: 5). Az idegenítés lexikai szinten azt jelenti, hogy a kultúraspecifikus elemek fordítása folyamatosan emlékezteti az olvasót arra, hogy egy idegen kultúrát reprezentáló szöveg fordítását tartja a kezében. A honosítás lexikai szinten azt jelenti, hogy a forrásnyelvi kultúrára emlékeztető elemek háttérbe szorulnak, a kultúraspecifikus elemek egy része vagy többsége a fordítás során elveszti a kultúraspecifikus jellegét (Klaudy és Heltai 2020).

Amikor a fordító több fordítási művelet közül választhat (és általában így van), főleg azt mérlegeli, hogy melyik eljárás milyen kontextuális hatást eredményez, és mennyi feldolgozási erőfeszítéssel jár, továbbá, hogy milyen a fordítás olvasójának kognitív környezete, milyen feldolgozási erőfeszítésre tartja képesnek és hajlandónak, illetve milyen nyelvi és fordítási normákat vár el az olvasó és a fordítás megrendelője. Az *idegenítő* jellegű eljárások (átvétel, átvétel és magyarázat, kifejtés, tükörfordítás) az eredeti kultúrára utalnak, míg a *honosító* jellegűek (általánosítás, kulturális behelyettesítés, adaptálás, kihagyás) könnyebben érthető megoldást kínálnak, de kisebb a kontextuális hatásuk, nem adják át az eredeti kulturális vonatkozásokat.⁵⁹ A szlovák *borovička* szó fordítása lehet „borovicska” és „fenyőpálinka” is, de a két megoldásnak egy irodalmi szövegben más az értéke.

A fordítás nehézségeit általában nem a kultúraspecifikus elemek referenciális jelentésének visszaadása okozza, hanem az, ha a hozzájuk kapcsolódó konnotációkból

59 (A műveletek felosztására vonatkozóan lásd Aixelá (1996), Pedersen (2005), Klaudy, Heltai (2020).

vagy enciklopédikus ismeretekből az olvasónak olyan következtetéseket kellene levonnia, amelyek lényegesek a szöveg értelmezése szempontjából, ugyanakkor a célnyelvi olvasó kognitív környezete ezt nem teszi lehetővé. A kultúraspecifikus elemekből levonható következtetések fontosságát jól szemlélteti a következő példa. Hercule Poirot, ismerte a brit kultúrát, fontos következtetéseket von le abból, hogy Agatha Christie *Halál a Niluson* című regényében az egyik szereplő beleszól ismeretlenek társalgásába, holott *old school tie*-t (‘régi iskolai nyakkendő’) visel. Aki régi iskolai nyakkendőt visel, az úriember, elit magániskolába járt, és tartja magát az úri viselkedési szabályokhoz; ha megszegi őket, annak nyomós oka van (Heltai 2023).

A kultúraspecifikus elemek fordítása a fordítástudomány egyik fontos kutatási témája. Az ezzel kapcsolatos kérdések relevanciaelméleti szempontból történő értelmezésével kapcsolatban lásd Vermes több tanulmányát (Vermes 2004, 2005b), a jelen kötet második részében szereplő írását (Vermes 2024), továbbá Đelatović (2025) doktori disszertációját.

4.2. A műfordítás és a szakfordítás különbségeinek magyarázata

A tudományos, illetve szakmai kommunikáció igyekszik minden jelentést explicit, nyelvi formában kódolni, ily módon kisebb a következtetés szerepe. A szakmai kommunikációban az interpretáció azonos vagy majdnem azonos az explikatúrákkal, míg az irodalmi (különösen a költői) kommunikációban a kódolt információ nem annyira fontos, sőt néha egyáltalán nem fontos, és akár más információval is felcserélhető. Az interpretáció erősen támaszkodik a következtetési jelentésekre, az implikatúrákra, és akár teljesen eltérhet az explikatúráktól, ha ezzel optimálisan hasonló hatást ér el. Itt a közlés (megnyilatkozás) valóban csupán jelzés, stimulus, amelyből az olvasó következtetéseket vonhat le.

A műfordítás és a szakfordítás különbségeit a relevanciaelmélet alapján értelmezve tehát a fő különbség az, hogy a szakmai kommunikáció főleg, vagy majdnem kizárólagosan, kódolt kommunikáció, míg az irodalmi kommunikációban a szerző a jelentések nagy részét vagy nagyobbik részét nem kódolja explicit nyelvi formában. Az irodalomban a nyelvi forma megválasztása során a szerző a kontextuális hatás fokozására törekszik, míg a szaknyelvi kommunikátor nyelvhasználata a feldolgozási erőfeszítés csökkentésére irányul.

Szemléltessük az irodalmi és a szakfordítás különbségeit egy rövid példával. Ha azt a mondatot fordítjuk angolról magyarra, hogy *A triangle is a plane figure which has three sides*, nem szükséges a mondat explicit módon kifejezett jelentéseinek (explikatúráin) kívül további implicit jelentéseket (implikatúrákat) keresnünk, és a fordítás során mérlegelnünk, hogyan adhatjuk át az implikatúrákat a célnyelv eszközeivel. A nyelvi forma megválasztásában a megfelelő rutinszerű kifejezéseket kell használnunk, tehát a geometria szaknyelvét. Ennek alapján a fordítás („A háromszög olyan

síkidom, amelynek három oldala van”) a nyelvi különbségek ellenére is ugyanazt fejezi ki, mint a forrásnyelvi szöveg; mondhatjuk, hogy ekvivalens. Ha viszont Jane Austen *Pride and Prejudice* című regényének nyitómondatát fordítjuk (*It is a truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune must be in want of a wife*), figyelembe kell vennünk Austen iróniáját, és olyan nyelvi formákat kell választanunk, amelyek visszaadják az iróniából származó implikaturákat, nevezetesen hogy Austen nem a saját véleményét mondja, hanem a Mrs. Bennethez hasonló asszonyok gondolkodásmódját parodizálja, teszi nevetségessé.

Míg a szakfordításban – akár a kontextuális hatás biztosítása, akár a feldolgozási erőfeszítés csökkentése érdekében – általában gond nélkül alkalmazhatók az explicitáló műveletek (lásd a 4.5 alfejezetben), addig a műfordításban az explicitálásnak korlátai vannak: vers- és drámafordításnál például nem lehet hosszadalmas magyarázatokat fűzni egyes kifejezésekhez, vagy lábjegyzeteket alkalmazni. A legfontosabb korlát azonban, hogy az explicitáció (különösen a költészetben) megváltoztatja a jelentést: ha megváltozik a forma, változnak azok az elemek, amelyekből az olvasó következtetéseket von le, tehát változik a kontextuális hatás.

Irodalmi művek fordítása esetén a fordítónak azzal kell számolnia, hogy a célközönség kognitív környezete erősen eltér a forrásnyelvi olvasóétól, ezért csak optimális hasonlóságról beszélhetünk, ekvivalenciáról nem. A szakszövegfordítás ezzel szemben a releváns szempontokból (információtartalom, szaknyelvi stílus) nagymértékben ekvivalens lehet, ezért elérheti azt a szintet, amelyre azt mondjuk, hogy teljesen ekvivalens. Ezt a globalizáció és a tudomány nemzetközi jellege is elősegíti. A célközönség kognitív környezete az adott szakma szempontjából erősen hasonló, ezért hasonló következtetéseket von le, másrészt a kifejtettség miatt eleve kevesebb következtetést kell levonnia.

4.3. A szó szerinti és a szabad fordítás

Szó szerint vagy szabadon fordítsunk? A relevanciaelmélet szempontjából értelmezve ezt a több ezer éves kérdést, azt mondhatjuk, hogy a *szabad* fordítás (kommunikatív fordítás, adaptáció) általában csökkenti az olvasó feldolgozási erőfeszítését, de csökkentheti a kontextuális hatást is, mivel az eredeti kultúrához kapcsolódó kontextuális hatások egy részét nem adja vissza, míg a szó szerinti fordítási módszerek növelik a feldolgozási erőfeszítést, de növelhetik a kontextuális hatást is.

A fordítási módszer kiválasztása attól függ, hogy a feltételezett célnyelvi olvasónak mi a célja, és mekkora feldolgozási erőfeszítésre hajlandó, vagy a fordító mekkora feldolgozási erőfeszítésre akarja rávenni. Nabokov, aki Puskin *Anyegin* című verses regényét angolra fordította, úgy gondolta, hogy a célnyelvi olvasónak mindent meg kell értenie, amit az eredeti kifejez, ezért fordítását dokumentarista módszerrel készítette, ellátta magyarázó jegyzetekkel (Juhász 2004, 2005). Az ilyen fordítás

nagyon megfelelhet az oroszul nem tudó, de az orosz irodalom és kultúra megértése iránt olthatatlan vágyat érző amerikai számára, de az ilyen olvasók száma nyilván korlátozott. Az átlagos amerikai olvasó számára ez a fordítás – a túl nagy feldolgozási erőfeszítés miatt – nem bizonyult optimálisan hasonlóknak.

4.3.1. A monitor modell

Az utóbbi két évtizedben a szó szerinti fordítás kérdésével a fordítás folyamatát tanulmányozó kutatók is szembekerültek. A fordítás úgynevezett *monitor modellje* (Tirkkonen-Condit 2005) szerint a szó szerinti fordítás alapvető szerepet játszik a fordítás folyamatában: a fordító először mindig a szó szerinti fordítással próbálkozik, és ha azt megfelelőnek találja, akkor nem keres tovább (Mossop 2003, Tirkkonen-Condit 2005, Englund-Dimitrova 2007, Tirkkonen-Condit, Mäkisalo és Immonen 2008, Csátár 2026 lásd ebben a kötetben). Ha nem találja megfelelőnek a szó szerinti fordítást, akkor tovább keres, gondolkodik, mérlegeli a különböző fordítási stratégiák alkalmazását.

A modell tökéletesen illeszkedik a relevancia elvéhez, hiszen lényegében arról van szó, hogy a relevancia elve a produkció oldaláról is működik: a kommunikátor nem akar több erőfeszítést tenni annál, mint amennyi megítélése szerint biztosítja a megfelelő kontextuális hatást. A fordításra vonatkozóan Levý állapította meg ugyanezt (a fordítás *minimax elve* néven), még 1967-ben (Levý 1967/1989). Ezen elv szerint a fordító minimális erőfeszítéssel kíván maximális hatást elérni.

4.4. Az önfordítás értelmezése

Ha a fordítást interpretív nyelvhasználatnak tekintjük, akkor az önfordítás annyiban tér el a fordítás szokásos formájától, hogy a szerző/fordító a saját szövegét interpretálja egy másik nyelven. A fordítás ebben az esetben sem lehet ekvivalens az eredetivel (legalábbis irodalmi fordítás esetében nem), hiszen egy másik nyelven már a nyelvi eltérések miatt sem lehet mindent ugyanúgy kifejezni, ráadásul a célnyelvi olvasók kognitív környezete is más.

A saját szövegét fordító szerző jobban meg tudja ítélni, mint más fordító, hogy mi releváns a célnyelvi közönség számára abból, amit a forrásnyelven leírt, mely implikaturák fontosak vagy kevésbé fontosak. Ha úgy ítéli meg, hogy a nyelvi és/vagy kulturális különbségek miatt a feldolgozási erőfeszítés túl nagy lenne az elérendő kontextuális hatáshoz képest, nem fog mindenáron ragaszkodni a forrásnyelven leírtak visszaadásához, módosítja a szöveget. Ha viszont más fordítja a művét, annak csak a szöveg áll rendelkezésére, abból kell kikövetkeztetnie, milyen implicit jelentések vannak a szövegben, és ezek közül melyeket kell mindenképpen visszaadnia, akár a feldolgozási erőfeszítés növelésével is.

4.5. Az explicitációs hipotézis

Az úgynevezett *explicitációs hipotézis* négy évtizedes múltra tekinthet vissza (Blum-Kulka 1986). A hipotézis szerint a fordított szövegek nyelvileg explicitebbek, kifejtettebbek, mint az eredeti szövegek, illetve mint a célnyelven fogalmazott hasonló szövegek.

Heltai (2011) meghatározása szerint az explicitiséget úgy határozhatjuk meg, mint a nyelvileg kódolt jelentések minél nagyobb számát. Minél több nyelvi elem található egy szövegben, annál explicitebb a megfogalmazás. Sperber és Wilson ezt sokkal pontosabban (és bonyolultabban) fejezi ki:

Egy M megnyilatkozás által közvetített feltevés akkor és csak akkor explicit, ha az a M által kódolt logikai forma kifejtése. [...] A logikai formák inferenciális gazdagítás révén ‚fejlődnek’ explikatúrákká. Következés-képpen minden explikatúra a dekódolás és a következtetés kombinációjával nyerhető vissza, és minél hangsúlyosabb benne a dekódolás szerepe, annál explicitebb lesz az adott közlés. (Sperber és Wilson 1986: 186, a szerző fordítása)⁶⁰

Ha a fordító tudatos stratégiaként használ explicitációs műveletet, akkor elsősorban az a cél vezérli, hogy minél jobban alkalmazkodjon a célnyelvi közönség kognitív környezetéhez (világra vonatkozó ismereteihez, kulturális sémáihoz), minél relevánsabb legyen a fordítása. Az explicitációs műveletek (betoldás, körülírás, konkretizálás) célja lehet a kontextuális hatás biztosítása, (például a célnyelvi olvasó számára ismeretlen névhez magyarázat hozzáadása), vagy a feldolgozási erőfeszítés csökkentése (például az egyes mondatok közötti viszony kötőszóval történő jelzése), vagy mindkettő egyszerre. Ha például névmás helyett a főnevet ismételjük meg, az általában egyértelműbbé teszi a mondatot, és egyúttal jobban biztosítja a kontextuális hatást is. Hasonló hatása lehet az explicitációnak a következő példában:

James Parsons and others attempted to deduce the season of the Flood from fossils. (Heltai 2023)

Az explicitáció nélküli fordítás így hangzik: „James Parsons és mások megkísérelték levezetni az Özönvíz évszakját a kőületekből”. Ez a kifejtetlen fordítás is közvetíti a lényeges információkat, de a nem könnyű megérteni, és különösen nem világos, mit jelent az „Özönvíz évszakja”. Tehát itt a szó szerinti, explicitáció nélküli fordítás

60 „An assumption communicated by an utterance U is explicit if and only if it is a development of a logical form encoded by U. [...] Logical forms are ‘developed’ into explicatures by inferential enrichment. Every explicature, then, is recovered by a combination of decoding and inference, and the greater the element of decoding, the more explicit it will be.” (Sperber és Wilson 1986: 186)

nagyobb feldolgozási erőfeszítéssel jár, és a kontextuális hatást sem feltétlenül biztosítja. A kifejtett változat megértése sokkal könnyebb, és a kontextuális hatás is biztosabb:

James Parsons és mások kísérletet tettek arra, hogy az ősmaradványok (fossziliák) alapján megállapítsák, melyik évszakban volt az Özönvíz.
(Heltai 2023)

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a feldolgozás függ a gyakoriságtól, illetve a konvencionalitástól is (Heltai 2005): a nyelvileg túlságosan explicit, redundáns szöveg értése nehezebb, mint a kevésbé explicité. A magától értetődő, illetve irreleváns információk külön nyelvi elemekkel történő kifejtése megnehezítheti a feldolgozást. A jogi szaknyelv például részben azért érthető nehezen, mert minden félreértelmezési lehetőséget ki akar zárni, így a megszokott, hétköznapi kommunikációhoz képest túlságosan explicitté, redundánssá válik. Az ilyen redundáns explicitéség már nem megkönnyíti, hanem inkább megnehezíti a feldolgozást (vö. Heltai 2005). Műfordításban az explicitáció nem feltétlenül hasznos, mivel a költői-esztétikai hatás gyakran számos többé-kevésbé lehetséges (gyenge) implikaturától függ, és ha a lehetséges implikaturákból egyet explicitálunk, a többi lehetséges implikatura elveszik.

Az explicitáció nem csupán a fordításra jellemző, hiszen egynyelvű kommunikáció esetén is rengeteg példát találunk az explicitációra. Valószínű, hogy az explicitáció általában jellemző a kommunikációra minden olyan esetben, amikor egy másodlagos kommunikációs helyzetben egy más kognitív környezettel rendelkező közönség számára interpretálunk egy korábbi megnyilatkozást, függetlenül attól, hogy az interpretáció ugyanazon vagy másik nyelven történik-e (vö. Heltai 2011).

4.5.1. Kultúraspecifikus kifejezések, új terminusok, neologizmusok explicitálása

Az olyan szavak fordítása (kultúraspecifikus kifejezések, új terminusok, neologizmusok), amelyeknek nincs vagy még nincs megfelelőjük a célnyelvben, gyakran explicitáló jellegű, körülírással történik. A neologizmusok esetében gyakori a szó szerinti fordítás is (Zachar 2011), mivel (ahogy a monitor modell is feltételezi) a fordító számára a szó szerinti fordítás jár a legkisebb feldolgozási erőfeszítéssel.

A terminusok és a kultúraspecifikus kifejezések hosszú, körülírással történő fordítása biztosítja a megfelelő kontextuális hatás megőrzését, de sokszor nehézkesnek bizonyul, és komoly feldolgozási erőfeszítést igényel. A célközönség számára ismeretlen reáliák, új terminusok és neologizmusok fordítása során ez elfogadható, mivel a jelentés pontos visszaadása a legfőbb szempont, és kevésbé számít, mibe kerül a feldolgozás. Amikor viszont a terminus vagy az újonnan megismert kultúraspecifikus szó, illetve a jelölt fogalom a célkultúrában ismertté válik, a feldolgozási erőfeszítés csökkentésének igénye kerül előtérbe: a körülírással történő kifejezést rövidíteni kell, vagy más, rövidebb kifejezést kell találni. A *consenting adults* pontos jelentése a szótár szerint

(Varga és Lázár 2000) ‘szabad elhatározásából nemi kapcsolatot létesítő felnőttek’, vagy ‘belátási képességgel rendelkező, beleegyező felnőttek’, de ma már gyakran egyszerűen azt mondjuk, hogy ‘két beleegyező felnőtt’. A *baby boomer* (‘a demográfiai hullámhegy idején/csúcsán született ember’) kifejezés helyett ma már inkább az angol *baby boomer* szót használjuk (‘a *baby boomer* generáció tagja’). A neologizmusok fordítását relevanciaelméleti alapon Zachar (2011) elemzi részletesebben.

4.6. Fordításnyelv

A fordítástudományban közhelynek számít, hogy a fordított szövegek eltérnek a nem fordított szövegektől. Ennek könyvtárnyi irodalma van, ezért itt nem adok hivatkozásokat. Az eltérések főleg disztribúciós jellegűek, az egyes nyelvi elemek eltérő gyakoriságát jelentik, ami azt is jelenti, hogy eltérnek a szokásos nyelvhasználattól. A hétköznapi gyakorlatban elterjedt nézet, hogy a fordításokat nehezebb megérteni, mint a nem fordított szövegeket. Erre utal a pejoratív *fordításnyelv* kifejezés.

A szokatlan kifejezések feldolgozása nehezebb, mint a szokásosoké, és a nagyobb feldolgozási költség csak akkor indokolt, ha a szokatlan kifejezés valamilyen további kontextuális hatást eredményez. A relevanciaelmélet alapján a nem pejoratív értelemben vett fordításnyelvet úgy értelmezhetjük, hogy a fordított szövegekben a nyelvtani szerkezetek, illetve lexikai egységek és szókapcsolatok szokatlan disztribúciója anélkül növeli a feldolgozási költséget, hogy az bármilyen további kontextuális hatással járna. Ezért kelti az olvasóban azt az érzést, hogy a fordítást nehezebb érteni, mint a nem fordított szöveget.

Nézzük meg a következő példát. A birtokos szerkezet a magyar nyelvben kétféle módon, kétféle szórenddel, fejezhető ki: *a néni feje*, illetve *a feje a néninek*. Az utóbbi a jelölt, azaz ritkább, kevésbé szokásos, ezért feltételezhetően nagyobb feldolgozási erőfeszítést igényel, mint a jelöletlen variáns. A jelölt szórenddel ugyanakkor különféle stilisztikai jelentéseket fejezhetünk ki, tehát alkalmas arra, hogy a megnövekedett feldolgozási erőfeszítést valamilyen kontextuális hatással kompenzálja, mint például József Attila jól ismert versében a következő:

*A feje a néninek
Éppen jó lesz pemzlinek.*

Ugyanakkor, ha a fordított birtokos szerkezet különösebb indok nélkül egy szakszövegben fordul elő, azt stilisztikai hibaként, a fordításnyelv jeleként érzékeljük:

*Ha nem adnak hangot akkor csak manuálisan lehet
megállapítani a nemét a madárnak.*
(Heltai 2015)

4.7. A fordítói normák

A fordítói normák azokat a szokásos megoldásokat, eljárásokat jelentik, amelyeket a fordítók bizonyos fordítási feladatok megoldásában általában követnek, és amelyeknek a követését el is várják tőlük. A fordítói normák ugyanazt a szerepet töltik be, mint a nyelvi normák: megkönnyítik a feldolgozást. A tulajdonnevek mai fordítási normái szerint például az angol, orosz vagy egyéb személynevek sorrendjét (keresztnev – családnév) nem fordítjuk meg, és a nevet akkor sem fordítjuk magyarra, ha van jelentése. A fordítási normák idővel változnak: *Verne Gyula* könyveit ma *Jules Verne* neve alatt adják ki.

A fordítói normák követése növelheti a kontextuális hatást is. Szakszövegek fordításában manapság következetes gyakorlat, hogy a magyar terminusok mellé zárójelben odaírják az eredeti szövegben szereplő angol terminust is (lásd például Károly 2007), ami főleg a kontextuális hatást erősíti.

Érdekes fordítói normát figyelhetünk meg a krimik filmszinkronjaiban az *inspector*, *captain* megszólítások fordításában. Míg a magyar nyelvi norma szerint ezeknek a fordítása általában „felügyelő úr”, „kapitány úr” lenne, a filmszinkron fordítási normája szerint ezek az egyszerű (és a forrásnyelvnek megfelelő) „felügyelő”, „kapitány” formában fordulnak elő.

4.8. A fordítások értékelése

A kommunikáció minőségét értékelni szoktuk mind a mindennapi életben, mind a pedagógiai gyakorlatban. Ha valaki beszédet mond, értékeljük a tartalma szerint (milyen kontextuális hatást ér el), és a megfogalmazás szerint (milyen feldolgozási erőfeszítést igényel a megértés). Ha valaki verset mond, a kontextuális hatást olyan szempontból értékeljük, hogy jól adta-e vissza az előadó a vers értelmét. A megfogalmazás szempontjából azt vizsgáljuk, mennyire segítette a megértést az előadásmód (kiejtés, hanglejtés, ritmus stb.).

A fordítás is kommunikáció, és a fordítás minőségét – ugyanúgy, mint az egy nyelvű kommunikáció különböző formáit vagy a nyelvvizsgán mutatott kommunikációs készséget – a kommunikáció sikerével szoktuk mérni. A kommunikáció sikere attól függ, hogy az adott beszéd- vagy írásproduktum optimálisan releváns-e, megfelelő egyensúlyt tart-e a kontextuális hatás és a feldolgozási erőfeszítés között.

A fordítás hasonlít a versmondáshoz. Mindkettő interpretív nyelvhasználat: valaki másnak a szövegét adjuk elő. Hasonló módon értékeljük mindkettőt, a tartalom és a megformálás szempontjából értékeljük a szöveget. A fordítás esetében a tartalmi szempont az, hogy mennyire jól adja vissza a fordítás az eredeti szöveg információit, a megformálási szempont pedig az, hogy mennyire jól érthető a fordítás, és megfelel-e a célnyelvi normáknak.

A fordítás minősége nem abszolút érték: a fordításnak nincs eleve meghatározott minőségi kritériuma, mindig a körülményektől függ. A fordítások értékelésében figyelembe kell vennünk az adott fordítás körülményeit is: többek között a rendelkezésre álló időt, a díjazást, a fordítás célját. Adott fordítási helyzetben az elméletileg legrelevánsabb fordításnál kevésbé releváns fordítás is elfogadható, tehát a fordítás minősége és elfogadhatósága, *használhatósága* nem feltétlenül azonos. Bizonyos esetekben egy minden szempontból hibás, gyenge minőségű fordítás is használható, ha a fordítás olvasója hajlandó nagyobb értelmezési erőfeszítésre; más esetekben egy jó minőségű fordítás sem használható, ha még jobb minőségű fordításra van szükség.

A megrendelőnek nem mindig van szüksége kifogástalan minőségű fordításra. Ha kevesebbet kell érte fizetni, és sürgősen van rá szüksége, megelégszik az éppen még használható, „minimális” fordítással (vö. Heltai 1999: 22). A megrendelő elvileg mindig a lehető legjobb minőségű fordítást szeretné megkapni, a lehető legrövidebb idő alatt és a lehető legolcsóbban, de ezt a három követelményt nem lehet egyszerre teljesíteni. A gyakorlatban tulahdonképpen nem az a kérdés, hogy mi a lehetséges legjobb fordítás, hanem az, hogy mi az adott körülmények között lehetséges legjobb fordítás.

Ez azt jelenti, hogy a fordítónak nem mindig kell az elméletileg legjobb, legrelevánsabb fordításra törekednie, mert az vagy nem éri meg, vagy egyszerűen nem lehetséges. Ezt kiválóan szemlélteti az, hogy a gépi fordítás utószerkesztése lehet *teljes* vagy *részleges* (korlátozott). Az előbbinél az elérhető legjobb minőségre kell törekedni (a lehetséges legtöbb kontextuális hatást kell visszaadni észszerű feldolgozási erőfeszítés mellett). Teljes utószerkesztés esetén az utószerkesztő stilisztikai javításokat is végezhet. Az utóbbinál megkülönböztetjük a lényeges hibákat a lényegtelenekektől: az utószerkesztő csak a nyilvánvaló, értelemzavaró hibákat javítja, tehát csak annyit javít a szövegben, hogy az érthető és *használható* legyen. Az ügyfél dönti el (sokszor költségvetési szempontok alapján), hogy milyen minőségű fordítást, illetve utószerkesztést vár el.

A relevanciaelmélet alapján azt mondhatjuk, hogy részleges utószerkesztés után a szöveg olvasása valamivel magasabb feldolgozási erőfeszítést igényel, ezzel szemben az ügyfél gyorsabban és olcsóbban jut hozzá. A teljes utószerkesztéssel kifogástalan minőség érhető el (a fordítás megőrzi a releváns kontextuális hatásokat), ami kevesebb feldolgozási erőfeszítést igényel az olvasó részéről, de kevésbé gazdaságos.

Irodalmi művek fordításában a korlátozott minőség kevésbé fogadható el, bár egyes műfajok esetében, ahol az olvasóközönséget inkább a cselekmény érdekli (lektúr, detektívregények), és a nyelvi formához kötődő esztétikai élmény nem lényeges, a relevancia elve szerint elméletben elképzelhető még a részlegesen utószerkesztett gépi fordítás is.

5. A relevanciaelmélet hatása a fordítástudományra

Gallai (2023) szerint a fordítás- és tolmácsolástudományban a relevanciaelméleti megközelítés a legbefolyásosabb kognitív-pragmatikai megközelítés. Népszerűsége magyarázó erejének köszönhető. Ha nem is teljesen adunk neki igazat, az mindenképpen elmondható, hogy ez a megközelítés számos előnnyel rendelkezik, és a fordítástudományi kutatások számára kiváló elméleti keretet biztosít. Különösen gyümölcsözőnek bizonyult a tolmácsolástudomány, az audiovizuális fordítás (feliratozás), és az intralingvális fordítás kutatásában.

A relevanciaelméleti megközelítést alkalmazó szakirodalomról nehéz lenne teljes körű áttekintést adni. A kutatások változatosságát szemlélteti a következő néhány hivatkozás: Setton (1999) a tolmácsolás folyamatát, Vandepitte (2001) az anticipációt, Alves és Goncalves (2003) a fordítás következtetési folyamatait, Bogucki (2004) a filmfeliratozást, Murtisari (2013) az explicitációt, Carl és Schaeffer (2017) a fordítás folyamatát, Setton (2025) a gépi tolmácsolást elemzi relevanciaelméleti keretben. Az utóbbi évek szakirodalmát foglalja össze Gallai (2023), illetve Alves és Gallai (2025).

A fordítás relevanciaelméleti megközelítésének előnyei közé tartozik, hogy a kommunikáció más fajtáival közös vonások hangsúlyozása révén a fordítást tágabb keretbe helyezi. A fordítás különböző jelenségeinek tárgyalásához következetes terminológiát, koherens elméleti keretet és magyarázatot kínál. További fontos előnye, hogy a célnyelvi hallgatóság kognitív környezetére, a fordítás folyamatára, a feldolgozási erőfeszítésre és a fordítói kompetenciára irányítja a figyelmet. A relevanciaelmélet alapján a nyelvészetnél szélesebb perspektívából, a kommunikáció szempontjából közelíthetjük meg a fordítást. Az elmélet néhány alapvető fogalma, és különösen a feldolgozás kérdésének előtérbe állítása pedig akkor is hasznos lehet a fordítástudomány számára, ha az elmélet nem ad magyarázatot a fordítástudomány minden kérdésére.

6. További kutatási lehetőségek

A fordítás és tolmácsolás kérdéseinek a relevanciaelmélet szempontjából történő fenti áttekintéséből az a legfőbb tanulság, hogy a fordítás kutatásában is fokozott figyelmet kell szentelni a feldolgozás kérdésének. Ezért fontos lenne kísérletekkel vizsgálni, hogy különböző fordítási megoldások milyen feldolgozási költséggel járnak a szavak, a mondatok és a szövegek szintjén. Így például az explicititás és a nyelvi redundancia között a jelek szerint bonyolult a viszony, ezért a nyelvi explicititás egyes eseteit külön kell megvizsgálni, ha meg akarjuk állapítani, hogy könnyíti vagy nehezíti-e a feldolgozást az explicititás, illetve a redundancia nagyobb foka. A humán és a gépi fordításnyelv feldolgozási szempontú vizsgálata ugyancsak hasznos kutatási irány lehet. A műfordítás területén a kultúraspecifikus kifejezések fordításának kérdései szintén a relevancia elvének segítségével ragadhatók meg.

Irodalom

- Aixelá, J. F. 1999. Culture-specific items in translation. In: Álvarez, R., Carmen-África, V. (eds) *Translation, power, subversion*. Cleveland/Bristol/Adelaide: Multilingual Matters, 52–78. <https://doi.org/10.21832/9781800417915-005>
- Alves, F., Goncalves, J. L. 2003. A relevance theory approach to the investigation of inferential processes in translation. In: Alves, F. (ed.) *Triangulating translation: perspectives in process oriented research*. Amsterdam: John Benjamins. 3–24. <https://doi.org/10.1075/btl.45.04alv>
- Alves, F., Goncalves, J. L. 2007. Modelling translator's competence. Relevance and expertise under scrutiny. In: Gambier, Y., Shlesinger, M., Stolze, R. (eds) *Doubts and Directions in Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 41–55. <https://doi.org/10.1075/btl.72.07alv>
- Alves, F., Gallai, F. (eds) 2025. *Applications of Relevance Theory to Translation and Interpreting*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003533245>
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts in cohesion and coherence in translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Tübingen: Günter Narr, 17–35.
- Bogucki, L. 2004. *A Relevance framework for constraints of cinema subtitling*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Carl, M., Schaeffer, M. 2017. Models of the Translation Process. In: Schwieter, J. W., Ferreira, A. (eds) *The Handbook of Translation and Cognition*. First Edition. New Jersey: John Wiley & Sons. 50–70. <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch3>
- Catford, J. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.
- Chesterman, A. 2000. A causal model for Translation Studies. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines*. Manchester: St. Jerome Publishing. 15–27. <https://doi.org/10.4324/9781315759951-2>
- Csatár P. 2026. A kognitív szemlélet a fordítástudományban. Irányok, lehetőségek, kihívások. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába. III. Speciális rész. 2.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 87–116. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan3/3>
- Delatović S. 2025. Kultúraspecifikus kifejezések angol, magyar és horvát nyelvű regények fordításaiban. A kulturális távolság hatása a fordítási stratégiákra. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmásképző Tanszék.
- Dobos Cs. 2022. Az intralingvális fordítások szerepe az interlingvális fordítás oktatásában. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 15. évf. 1. szám. 188–210.
- Dobos Cs. 2026. Az intralingvális fordítás kutatásának különböző aspektusai és módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 191–226. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan3/8>
- Englund-Dimitrova, B. 2007. *That's Close! On translators, interpreters, researchers, texts – and their interrelations*. Paper presented at the 5th EST Congress, Ljubljana, 3–5 September 2007.
- Forintos É. 2007. Code-Switching and Relevance Theory. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti*

- Kongresszus előadásai. Gödöllő, 2006. április 10–12. Pécs–Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem,
- Gallai, F. 2023. *Relevance Theory in Translation and Interpreting: A Cognitive-Pragmatic Approach*. Routledge Advances in Translation and Interpreting Studies. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003183969>
- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. In: Cole, P., Morgan, J. L. (eds) *Syntax and semantics*. New York: Academic Press. 41–58. https://doi.org/10.1163/9789004368811_003
- Gutt, E.-A. 1991. *Translation and relevance. Cognition and context*. Oxford: Blackwell.
- Halverson, S. 1999. Conceptual Work and the ‘Translation’ Concept. *Target* Vol. 11. No. 1. 1–31. <https://doi.org/10.1075/target.11.102hal>
- Heltai P. 1999. Minimális fordítás. *Fordítástudomány*, I. évf. 2. szám. 22–32.
- Heltai P. 2004. A fordítás és a nyelvi norma I. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 407–434.
- Heltai, P. 2005. Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In: Károly, K., Fóris, Á. (eds) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–74.
- Heltai P. 2009. Fordítás, relevancia, feldolgozás. In: Nádor, O. (szerk.) *A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Balassi Intézet, Budapest, 2008. április 3–5. A MANYE Kongresszusok Előadásai Vol. 5. No. 1. Budapest: MANYE – Balassi Intézet, 27–53.*
- Heltai P. 2011. Az explicitáció mint kommunikációs univerzálé. In: Navracsics J., Lengyel Zs. (szerk.) *Lexikai folyamatok egy-és kétnyelvű közegben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 124–134.
- Heltai P. 2012. Nyelven belüli fordítás. In: Geccsó T., Sárdi Cs. (szerk.) *Nyelvi funkciók – Stílus és kapcsolat*. Budapest: Tinta könyvkiadó. 110–123.
- Heltai P. 2015. Fordításnyelv: a birtokos szerkezet szórendje. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 9. évf. 2. szám. 165–178.
- Heltai P. 2016. Transzfer és kódváltás. In Gósy M. (szerk.): *Beszédkutatás 2006*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 139–150. <https://doi.org/10.15775/Beszkut.2016.24.8>
- Heltai P. 2023. *Bevezetés a fordítástudományba. Posztgraduális szakfordítói képzések számára*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó.
- House, J. 1977. *A Model for Translation Quality Assessment*, Tübingen: Narr.
- Jiménez-Crespo, M. A. 2022. A translation that is presented or regarded on whatever grounds?: On the issue of representativeness and blurred human/MT borders in Corpus-Based Translation Studies. In: *EST Congress 2022 Advancing Translation Studies. Book of Abstracts*. University of Oslo (UiO) – Oslo Metropolitan University (OsloMet). 404–405. <https://uvadoc.uva.es/bitstream/handle/10324/74691/est22-abstract-booklet.pdf?sequence=2>
- Juhász K 2004. *The Author as His Own Translator: Nabokov’s Lolita in English and Russian* (szakdolgozat). Budapest: ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy, K., Heltai, P. 2020. Re-Domestication, Repatriation and Additional Domestication in Cultural Back-Translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 21. No. 1. 43–65. <https://doi.org/10.1556/084.2020.00003>
- Lanstyák I. 2003. Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság. *Irodalmi Szemle* 46. évf. 7. szám. 77–94.

- Lanstyák I. 2004. Fordítástudomány és kétnyelvűség, *Fordítástudomány* 6. évf. 1. szám. 5–27.
- Lanstyák I. 2019. Direkt – indirekt – hibrid (A fordítás három válfajáról). In: Lanstyák I., Polgár A. (szerk.) *Fordítás, kulturális hibriditás és többnyelvűség a magyar irodalomtudomány és nyelvstudomány kontextusában*. Pozsony: Comenius Egyetem. 98–126.
- Lanstyák, I., Heltai, P. 2012. Universals in Language Contact and Translation, *Across Languages and Cultures* Vol. 13. No. 1. 99–121. <https://doi.org/10.556/Acr.13.2012.1.6>
- Levý, J. [1967] 1989. Translation as a Decision Process. In: Chesterman, A. (ed.) *Readings in Translation Theory*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab.
- Malmkjaer, K. 1992. Review of Translation and Relevance: Cognition and Context. *Mind & Language* Vol. 7. No. 3. 298–309. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0017.1992.tb00210.x>
- Mossop, B. 2003. An Alternative to „Deverbalization” [Strange Words: Translating as Peculiar Language Production.] <https://www.yorku.ca/brmossop/Deverbalization.htm>
- Munday, J. 2013. *Introducing Translation Studies*. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780203121252>
- Murtisari, E. T. 2013. A Relevance-based Framework for Explicitation and Implication in Translation. An Alternative Typology. *trans-kom* Vol. 6. No. 2. 315–44.
- Pedersen, J. 2005. How is Culture Rendered in Subtitles? *MuTra 2005 – Challenges of Multi-dimensional Translation: Conference Proceedings*. EU-High-Level Scientific Conference Series.
- Pléh Cs. 2006. Pszicholingvisztika. In: Kiefer, F. (szerk.) *Magyar Nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 725–752.
- Pym, A. 2014. *Exploring Translation Theories*. 2nd ed. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315857633>
- Reiss, 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. Munich: Max Hueber
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation. A Cognitive-Pragmatic Analysis*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.28>
- Setton, R. 2025. Relevance and artificial communication: A relevance-theoretic perspective on machine interpreting. In: Alves, F., Gallai, F. (eds) *Applications of Relevance Theory to Translation and Interpreting*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003533245-17>
- Snell-Hornby, M. 1988. *Translation Studies. An integrated approach*. Amsterdam: John Benjamins. <http://dx.doi.org/10.1075/z.38>
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance*. Oxford: Blackwell.
- Sperber, D., Wilson, D. 1995. *Relevance: Communication and Cognition*. 2nd ed. Oxford: Blackwell.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Review of translation and relevance: Cognition and context by Ernst-August Gutt. *Target* Vol. 14. No. 1. 193–196. <https://doi.org/10.1075/target.14.1.18tir>
- Tirkkonen-Condit, S. 2005. The Monitor Model Revisited: Evidence from Process Research. *Meta* Vol 50. No. 2. 405–414. <https://doi.org/10.7202/010990ar>
- Tirkkonen-Condit, S., Mäkisalo, J., Immonen, S. 2008. The Translation Process – Interplay between Literal Rendering and a Search for Sense. *Across Languages and Cultures* Vol. 9. No. 1. 1–15. <https://doi.org/10.1556/Acr.9.2008.1.1>
- Tymoczko, M. 2005. Trajectories of Research in Translation Studies. *Meta* Vol. 50. No. 4. 1082–1097. <https://doi.org/10.7202/012062ar>

- Tymoczko, M. 2007. *Enlarging Translation, Empowering Translators*. Manchester: St. Jerome Publishing. <https://doi.org/10.4324/9781315759494>
- Vandepitte, S. 2001. Anticipation in Conference Interpreting: A Cognitive Process. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* Vol. 14. 323–335. <https://doi.org/10.14198/raei.2001.14.18>
- Varga Gy., Lázár A. P. 2000. *Angol–magyar szótár*. Szótér Könyvek. Budapest: Aquila Kiadó.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203360064>
- Vermes, A. 2003. Proper Names in Translation: an Explanatory Attempt. *Across Languages and Cultures* Vol. 4. No. 1. 89–108. <https://doi.org/10.1556/Acr.4.2003.1.5>
- Vermes A. 2004. A relevanciaelmélet alkalmazása a kultúraspecifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 5–18.
- Vermes, A. 2005a. *Proper names in translation: a relevance-theoretic analysis*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Vermes A. 2005b. Kultúra és fordítás: két magyar regény angol fordításának összevető elemzése. In: Alabán F. et al. (szerk.) *Irodalmi és nyelvi kölcsönhatások az integráció folyamatában*. Besztercebánya, Szlovákia: UMB. 131–144.
- Vermes A. 2024. A kulturális különbségek hatása a fordításra. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Pécs O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába. II. Speciális rész*. Budapest: ELTE BTK FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 177–188. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/9>
- Yus, F. (év nélkül) *Relevance Theory Online Bibliographic Service*. <https://personal.ua.es/francisco.yus/rt.html> (Hozzáférés: 2026. 01. 11.)
- Zachar V. 2011. Német neologizmusok a fordítói gyakorlatban. *Fordítástudomány* 13. évf. 2. szám. 56–71.

Terminusjegyzék

- direkt és indirekt fordítás** (*direct and indirect translation*): a direkt fordítás teljes interpretív hasonlóságra törekszik – az összes kontextuális hatását közvetíteni kívánja. Ez csak akkor lehetséges, ha a célnyelvi olvasók ugyanazon feltevések alapján fogják értelmezni a fordítást, mint a forrásnyelvi olvasók. Az indirekt fordítás figyelembe veszi, hogy a célnyelvi szöveg olvasóinak más a kognitív környezete, nem törekszik arra, hogy a fordítás az eredeti szöveg *minden* explikatúráját és implikatúráját átadja, megelégszik azzal, hogy a releváns kontextuális hatásokat közvetítse (Gutt 1991).
- explikatúra** (*explicature*): explicit módon, kódolt formában kifejezett információ, kiegészítve a kontextusból automatikusan következő információkkal (Sperber és Wilson 1986).
- feldolgozási erőfeszítés** (*processing effort*): a megértéshez szükséges mentális erőfeszítés, ráfordított idő és energia (Sperber és Wilson 1986).
- implikatúra** (*implicature*): implicit, kódolt formában ki nem fejezett, a megnyilatkozásból következtetés útján kinyerhető információ (Grice 1975).
- interpretív nyelvhasználat** (*interpretive use*): a megnyilatkozás az által válik relevánssá, hogy *hasonlít* egy másik megnyilatkozásra, tehát egy korábbi megnyilatkozást vagy gondolatot értelmezzünk, illetve közvetítünk másodlagos kommunikációs helyzetben (lásd Heltai 2009).

kognitív környezet (*cognitive environment*): az adott kommunikátor számára az adott pillanatban hozzáférhető feltevések (információk) összességét jelenti, vagyis azon feltevések halmazát, amelyeket valaki képes egy adott időpontban mentálisan reprezentálni (Sperber és Wilson 1986: 39). Beletartoznak az úgynevezett enciklopédikus ismeretek (a világra vonatkozó tárgyi tudás), a beszédhelyzetre vonatkozó, közvetlenül megfigyelhető adatok (hol, kivel, miről, milyen céllal kommunikálunk, továbbá az adott szituációban észlelhető nem verbális jelek, a testbeszéd), valamint a korábbi diskurzus ismerete.

kontextuális hatás (*contextual effect*): a megnyilatkozás a már meglévő feltevéseinkkel együtt új következtetéseket tesz lehetővé: megerősíti vagy módosítja a már meglévő feltevéseinket, vagy éppen ellentmond meglévő feltevéseinknek, és arra indít, hogy elvesssük őket (Sperber és Wilson 1986).

kontextus (*context*): A szöveg értelmezéséhez szükséges feltevések halmaza (lásd Vermes 2024).

másodlagos kommunikációs helyzet (*secondary communication situation*): az a helyzet, amikor a kommunikációs aktus közönsége számára nem hozzáférhetők a szöveg helyes értelmezéséhez szükséges kontextuális feltevések (Gutt 1991: 73, lásd továbbá Vermes 2024).

optimális hasonlóság (*optimal resemblance*): a fordítás olyan módon hasonlít a forrásnyelvi szövegre, hogy a kontextuális hatás és a feldolgozási erőfeszítés egyensúlya optimális.

rámutatásos-következtetési kommunikáció (*ostensive-inferential communication*): a kommunikátor a megnyilatkozással vagy más jellel rámutat a kommunikatív szándékára. Ez csak jelzés, a befogadónak következtetéssel kell megállapítania a jelentést.

relevancia elve (*principle of relevance*): a kommunikáció akkor releváns, ha kontextuális hatást ér el észszerű feldolgozási erőfeszítés mellett, azaz érdemleges információt ad, ami egyensúlyban van a feldolgozáshoz (megértéshez) szükséges erőfeszítéssel (Sperber és Wilson 1986).

relevancia (*relevance*): a relevancia elve szerint minden rámutató kommunikációs aktus saját optimális relevanciájának feltevését is kommunikálja. Az optimális relevancia azt jelenti, hogy a stimulus olyan kontextuális hatásokat eredményez a kommunikáció közönségének elméjében, amelyek érdemesek a közönség figyelmére, továbbá hogy ezek értelmezése nem igényel indokolatlanul nagy feldolgozási erőfeszítést (Sperber és Wilson 1986: 158, lásd Vermes 2024).

TOLMÁCSOLÁSKUTATÁS

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.)
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 255–268.

Fókuszban a fordító és a tolmács – résztvevő-orientált kutatások

Eszenyi Réka

ELTE BTK, Fordató és Tolmácsképző Tanszék
eszenyi.reka@btk.elte.hu

Kivonat: A tanulmány fókuszában a résztvevő-orientált kutatások állnak, amelyek az eredmény-, folyamat- és kontextusorientált vizsgálatokkal szemben magát az embert, a fordítási és tolmácsolási események humán ágensét vizsgálják, kérdezik. A tanulmány első részében a résztvevő-orientált fordítás- és tolmácsoláskutatás módszereit és eszközeit vesszük számba, majd több példát mutatunk be résztvevő-orientált, vagy résztvevő-orientált elemeket is alkalmazó empirikus kutatásokra. Bár ebben a megközelítésben leginkább maguk a fordítók és a tolmácsokat kérdezik vagy figyelik meg a kutatók, bemutatunk olyan példákat is, amelyekben a nyelvi közvetítési események egyéb szereplői is fókuszba kerülnek. A leírtakat összegezve megállapíthatjuk, hogy napjainkban, amikor a mesterséges intelligencia által vezérelt eszközök térnyerése, egyre szélesebb körű alkalmazása és a jövőbeli jelentős szerepéről szóló diskurzus aránytalanul nagy figyelmet kap a tudományos életben, a résztvevő-orientált megközelítés különös figyelmet érdemel a humán ágensek szerepének leírásában és jövőbeli helyének meghatározásában.

Kulcsszavak: résztvevő-orientált kutatás, szociológiai fordulat, etnográfia, boldogságkutatás, interjú, kérdőív, megfigyelés, humán ágens

Hivatkozás: Eszenyi R. 2026. *Fókuszban a fordító és tolmács – résztvevő-orientált kutatások.* In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 255–268.

DOI: <https://doi.org/20.21862/kutmodszertan3/10>

1. Bevezetés

A fordítás és a tolmácsolás kutatásában a kutatás elméletét (Chesterman 2009) és gyakorlatát (Saldanha és O'Brien 2013) bemutató szakirodalom egyaránt külön ágként mutatja be a résztvevő-orientált kutatásokat (*participant-oriented research*), amelyekben a fordítási vagy tolmácsolási tevékenységéhez köthető emberek szerepét, véleményét, attitűdjeit vagy akár teljesítményét vizsgálják. Chesterman (2006) szerint a fordítástudományban (amely a fordítás és a tolmácsolás kutatását egyaránt magában foglalja) a 2000-s évektől megfigyelhető egy szociológiai fordulat, amely a figyelmet a fordítások, a fordítók és a fordítási folyamat társadalmi kontextusára irányította. A fordítók és a tolmácsok társadalmi helyzetének vizsgálata fókuszba helyezheti a szakmai státuszukat, motivációjukat, díjazásukat, munkakörülményeiket, de akár a szakmai szervezetek, képesítőrendszerek, szakmai hálózatok vizsgálatát is, a laikusoknak a szakmáról alkotott véleményét vagy a szakma megítélését (Chesterman 2009: 16–17).

Bár a fordítók és a tolmácsok vitathatatlanul a legtöbbet kutatott szereplői a résztvevő-orientált kutatásoknak, egy megbízás ennél több szereplő közös munkájának kölcsönhatásával valósul meg, hiszen potenciálisan részt vesz benne a megrendelő, a fordítóiroda projektmenedzsere, a fordítástechnológus, a lektor, a korrektor és nem utolsósorban a fordított és tolmácsolt szöveg felhasználója (vö. Eszenyi 2016). A fordítás vagy a tolmácsolás oktatói is állhatnak a vizsgálat fókuszában. A jelen fejezet tehát a fordítás és a tolmácsolás humán szereplőire irányuló kutatás módszereit, eszközeit és gyakorlatát tekinti át. A résztvevő-orientált kutatások gyakran interjúkon vagy kérdőíveken alapulnak.

2. Módszertan és módszerek

Leírásomban kiinduló pontnak a nyelvi közvetítési eseményt veszem, amelynek szereplői például fordítás esetében a *fordító* mellett az ügyfél, aki egyes esetekben a fordítás *felhasználója* is, más esetekben pedig csak a megrendelő, akin keresztül a fordítás eljuthat a felhasználó(k)hoz. A fordító dolgozhat közvetlenül az ügyfélnek, vagy fordíthat egy fordítóiroda közvetítésével, ahol szintén potenciális résztvevőket láthat a kutató: a projektmenedzsert, lektort, korrektort, fordítástechnológust, akik mind együttműködnek a fordítóval a fordítás létrehozásában. Publikációra szánt fordított szövegek esetében a kiadó is belép a körbe. További szerep a fordítók képzésében résztvevő oktató. A felsorolt szerepek a kutatás lehetséges *résztvevői* (*participants*), akik a kutatóval együttműködve segítenek leírni, felderíteni a fordítói valóság egy szegletét. A résztvevő kifejezés mellett Saldanha és O'Brien (2013) rámutatnak, hogy a *válaszadó* (*respondent*) lehetséges szinonima, ám a *kutatási alany* (*research subject*) már nem használatos, mivel alárendeltségi viszonyt sugall a kutató és a válaszadói között.

Kutatási kérdésünktől függően vizsgálatunk módszertana lehet kvalitatív, kvantitatív vagy kevert módszerű. Mint a példákban látni fogjuk, hasznos lehet több eszköz használata egy-egy fogalom, jelenség feltárásában és megértésében. Fontos szempont az ilyen jellegű vizsgálatokban a résztvevők vagy résztvevői csoport kiválasztása. Ez történhet mintavétellel egy adott populációból (például egy ország hites tolmácsai vagy egy bizonyos nyelvpárban dolgozó szakfordítók közül). A mintavétel skálája a valószínűségi mintavétellel vett reprezentatív mintától, amelyben a populáció minden egyedének azonos esélye van bekerülni a mintába, és arányosan tükrözi a célpopuláció vizsgált jellegzetességeit, a nem valószínűségi, hólabda módszeren át a kényelmi mintáig terjed (lásd Babbie 2008, Szokolszky 2020). Gyakran nincs lehetőség, és nincs is szükség a valószínűségi mintavételre (Szokolszky 2020), a kérdés vizsgálata nélkül is fontos, és az eredmények számot tarthatnak a tudományos közösség érdeklődésére. A résztvevők kiválasztása nagy jelentőségű feladat a résztvevő-orientált kutatásokban, és a kutatók gyakran intenzív kereséssel, kitartó kéréssel és saját és kollégáik kapcsolati hálójának igénybevételével jutnak el válaszadóikhoz, a választott módszertől függetlenül.

A résztvevő-orientált kutatásokban az embert vizsgáljuk, így gyakran egyedi esetek, emberek, csoportok is érdeklődésre tarthatnak számot, éppen ezért kiváló módszer lehet az esettanulmány (Stake 2000, Szabolcs 2001, Yin 2014). Az esettanulmány keretében a három kutatási paradigma közül bármelyiket alkalmazhatja a kutató. Mivel az esettanulmányban kevés résztvevőtől minél részletesebb adatot próbálunk gyűjteni, a kevert módszer használata jó stratégia lehet az objektivitás, érvényesség, megbízhatóság és általánosíthatóság érvényesítésére (Szabolcs 2001).

2.1. Eszközök

A kvalitatív eszközök egyike, amelyek segítségével a kutató kapcsolatba léphet válaszadóival, az egyéni és a csoportos *interjú*. Az interjú készülhet strukturáltan, ragaszkodva egy előre elkészített, kipróbált interjúprotokollhoz, vagy félig strukturáltan, ennek során a kérdező a protokoll mellett feltehet további kérdéseket, ha úgy ítéli meg, hogy ezzel közelebb kerül kérdése megválaszolásához. További lehetőség a nyitott interjú, amely egy témából, kérdésből kiinduló beszélgetés, többnyire egy kevésbé kutatott témáról. A nyitott interjú is igényel előkészítést, a témák meghatározását, a keretek előzetes végiggondolását. Az ilyen jellegű interjúk elemzése, értelmezése rendkívül időigényes feladat.

További kvalitatív eszköz lehet a *megfigyelés*, amikor a kutató egy helyszínen megfigyeli az ott jelenlevőket, például egy fordítóiroda egy napját, vagy az oktatás területén egy szimulált fordítóirodában a hallgatók tevékenységét (Buyschaert et al. 2018). Értékes kvalitatív eszköz lehet még a *fordítói napló* (Orlando 2011, Setton és Dawrant 2016, Szabó 2020), amelyet például egy fordító vezet a saját gondolatairól, dilemmáiról,

terminológiai döntéseiről egy hosszabb anyag fordítása során. Ilyen jellegű, egy hónapra át tartó esettanulmányt ír le Tóth (2015), amelyben oktatóként saját hallgatóit kérte napló vezetésére, bár ez a vizsgálat már a résztvevő- és a folyamatorientált kutatások (vö. Lesznyák 2024) mezsgyéjén mozog. A résztvevőkről szóló eredményekről így ír a kutató: „Betekintést nyertem a hallgatók problémáiba, gondolkodásmódjába, fordítói stratégiáiba [...]” (Tóth 2015: 86).

A résztvevő-orientált kutatás kvantitatív eszköze a kérdőíves felmérés, amely írásbeli formában valósul meg, napjainkban szinte kizárólag online formában. Bár az interjút kvalitatív, a kérdőívet pedig kvantitatív eszközként tartjuk számon, az előbbi tartalmazhat kvantifikálható adatokat, például az interjúkban egyes motívumok említésének számolását (Eszenyi 2023, 7. fejezet), a kérdőív pedig tartalmazhat nyílt végű kérdéseket, amelyekkel a résztvevők gondolatait szeretné megismerni a kutató (Eszenyi 2023, 5. fejezet).

A kérdőívek tartalmazhatnak zárt és nyílt végű kérdéseket és állításokat. Az előbbiekre előre megadott szöveges (pl. *Neme: nő/férfi/nem szeretnék válaszolni*), vagy egy skálán elhelyezkedő válaszokból lehet választani (pl. *1 = nem megfelelő, 2 = gyenge, 3 = közepes, 4 = jó, 5 = kiváló*). Kérdéseink szövegezését, mennyiségét, a kérdőív formátumát és hosszát alaposan át kell gondolni, és mielőtt eljuttatjuk a kiválasztott személyekhez, ki kell próbálni. Érdemes egy-két szakértőnek megmutatni, majd véleményüket beépítve legalább egy, a kiválasztott résztvevőkhöz hasonló személlyel kipróbálni. Így valós képet nyerhetünk arról, meddig tart a kitöltés, és mely részek nehezen érthetők, vagy akár félre is érthetők.

Érdekes példái a nagy mintát felölelő, de nem reprezentatív felméréseknek az európai fókuszú, évente elvégzett ELIS⁶¹ (*European Language Industry Survey*), amelyben 2024-ben több mint 1700 nyelvipari szereplőt kérdeztek meg, vagy az országos szintű szlovák nyelvipari felmérés (Djovčoš és Šveda 2021), amelyben 550 válaszadót értek el. Míg az előbbi kvantitatív fókuszú felmérés, a szlovák piacra irányuló kutatás kvalitatív elemeket is tartalmaz, és a szerzők leírják a konklúziójukban, hogy a szlovák fordítók és tolmácsok nem tekinthetők homogén csoportnak, amelyről általánosítható eredményeket lehet közölni, és hangsúlyozzák, hogy a résztvevők szakmai mikrohabitusának szintjén (is) érdemes vizsgálni (2021: 549).

3. Példák résztvevő-orientált fordításkutatásokra

A következő részben három klasszikus empirikus kutatás, egy finn, egy dán és egy szlovák tanulmány sorozat leírásával szeretném bemutatni az olvasóknak, milyen kutatási kérdésekkel és módszerekkel vizsgálhatók a fordítók.

61 <https://elis-survey.org/>

3.1. Koskinen – intézményi fordítók és fordítóintézmények

Kaisa Koskinen (2008) az európai uniós fordítóintézmények etnográfiai⁶² leírására vállalkozott *Translating Institutions – An Ethnographic Study of EU Translation* című könyvében. A kutatás a fordítók életére és munkájára fókuszál három területen. Az elsőben bemutatja az uniós fordítás intézményi kereteit, a másodikban a különböző intézmények kontextusában dolgozó fordítókat vizsgálja, a harmadikban pedig a lefordított dokumentumokat és azok forrásszövegeit tanulmányozza szociológiai szempontból. Amíg az első terület az intézmények etnográfiája, a második terület a résztvevőkre fókuszáló etnográfia, amelyben a kutató egy fordítói osztályon, a fordítók fizikai környezetében végez megfigyeléseket, majd fókuszcsoportos interjúk segítségével a fordítókat is megszólaltatja, saját szerepükről kérdezi. A harmadik rész a fordított szövegek eltolódásait elemzi.

Koskinen elemzésében megjelenik a munkahelyi szocializáció tematikája, amely magában foglalja többek között az (uniós) intézményi szocializációt, a szakmába történő szocializációt, vagy a fordító munkája során az olvasókhöz és a szövegek olvashatóságához kötődő gondolatokat. A kutató az interjúk felvételének tanulmányozása során nem figyel fel a nevetés jelenségére, amely a beszélgetéseket kíséri, ám az interjúk átírása során motívumként jelenik meg a válaszadók, a kutató saját, és az összes beszélgető együttes nevetése.

Szóval az idő felében körülbelül nevetgélés hallatszott a felvételen. Ez annyira feltűnő volt a beszélgetések során, hogy közelebbről is érdemes volt megvizsgálni. Ki nevet, mitől, kivel és miért? (Koskinen 2008: 112, a szerző fordítása)⁶³

A motívumot Koskinen a beszélgetések elemzésében használja. A fókuszcsoportban a nevetés a beszélgetések, az interperszonális kapcsolatok szövésének, ugyanakkor a saját kultúra, világnézet és gyakran ironia kifejezésének is eszköze. A nevetés érdekes példája a résztvevő-orientált kutatásokban felmerülő nem nyelvi motívumoknak is.

62 Az etnográfia egy társadalmi csoport vagy egy, a csoportot képviselő egyén vagy egyének tanulmányozása. Az etnográfiai kutatás esetében a kutató egy bizonyos időn keresztül rögzíti, figyeli a résztvevők viselkedését, „hangját” (Hale és Napier 2013: 104–105, a szerző fordítása).

63 That is, half of the time there was some amount of laughter in the air. It is such a dominant feature in the discussions that it merits closer analysis. Who is laughing, for what, with whom and why? (Koskinen 2008: 112)

3.2. Dam és Zethsen – a dán fordítók munkahelyi elégedettsége

Dam és Zethsen (2016) kutatásukban a dán fordítók munkahelyi elégedettségét vizsgálják 15 tapasztalt fordító írásos kikérdezésével. A szerzők korábbi kutatásaik alapján megállapítják, hogy a dán fordítók jövedelme hasonló szakmai csoportokhoz képest alacsony, és saját képzettségüket és szakértelmüket is alacsonyra becsülik, bár az ügyfelek és a társadalom valójában elismeri tudásukat. A fordítók láthatósága alacsony, és fordítói tevékenységük alacsony befolyással van a társadalomra (2016: 175–176). Dam és Zethsen leírása szerint a fenti kihívások és a fordítási megbízások nagy részének esetleges, időszakos jellege aláássa a szakma szilárdságát, és gyakran a szakma feladására kényszeríti gyakorlóit (177). A vizsgálat azonban olyan fordítókra fókuszál, akik a szakmában maradtak, alkalmazottként dolgoznak, és hosszú ideje aktívak. A kutatók írásbeli narratívákat kértek a résztvevőktől, a következő kérdések alapján:

Írjon le mindent, ami a kérdéssel kapcsolatban eszébe jut:

– Milyen érzés fordítónak lenni?

Nincs szükség semmilyen konkrét szerkezetre, de adunk néhány ötletet:

– Milyen érzés fordítónak lenni?

– Milyen tehetségeket használ fordítói munkája során?

– Hogyan érzi magát fordítóként?

– Ajánlaná-e másoknak, hogy fordítók legyenek?⁶⁴ (2016: 179)

Az eredmények tanúsága szerint a résztvevők narratívája megerősítette a korábbi kutatásokban leírt kihívásokat, ám tartogatott meglepő új eredményeket is. A narratívákat átszőtték a fordítói szakma jó oldalát részletező leírások és a szakma iránt érzett lelkesedés. Induktív tartalomelemzés segítségével a következő négy téma körvonalazódott:

1) A fordítás izgalmas és megelégedettséget hoz.

2) A fordítás változatos, stimuláló, soha nem unalmas.

3) A fordítás intellektuális és kreatív kihívásokat tartogat.

4) A fordítás fontos és ezért van értelme. (2016: 180)

Dam és Zethsen értelmezésében a fordítói szakma árnyoldalának és szépségének leírásai összefonódnak a tapasztalt fordítók narratívájában, így szilárd magot teremtenek a szakmának a társadalmi megbecsülés hiányának ellenére. A kutatás érdekes példája egy olyan résztvevő-orientált kutatássorozatnak a dán fordítói piacon, amelynek során különböző szegmensek státuszát és elégedettségét vizsgálták. Az írásos narratíva mint eszköz bevált a tapasztalt fordítók egy demográfiai jól körülírt csoportjánál, segítségével a kutatók gazdag adatot gyűjtöttek.

⁶⁴ A szerző saját fordítása.

3.3. Bednárová-Gibová – a szlovák műfordítók boldogsága

Bednárová-Gibová egy több tanulmányból álló kutatás keretében térképezte fel a különböző szegmensekben dolgozó szlovákiai fordítók munkahelyi, vagy inkább munka közbeni boldogságát (Bednárová-Gibová és Madoš 2019, Bednárová-Gibová 2020, 2022). A kutatás vizsgálta a hites, intézményi, fordítóirodának dolgozó és szabadúszó fordítók boldogságát (a kutatások áttekintését lásd Eszenyi 2023, 6. fejezet). A jelen alfejezet pedig a műfordítók boldogságát vizsgáló tanulmányra fókuszál (Bednárová-Gibová 2020), amelyben a szerző a műfordítói tevékenységet Dam és Zethsen (2011) terminusát kölcsönözve kváziszakmaként (*semi-profession*) határozza meg. A fordító a másodlagos tevékenységeként végzi, presztízse társadalmilag alacsony, és nem szükséges semmilyen speciális képzés hozzá.

Bednárová-Gibová (2020) a fordítók tapasztalatait egy érzelmeket és általános elégedettséget mérő, 30 egységes kérdőív (Veenhoven 2015) segítségével vizsgálta. A kutató először szakmai szervezeteket keresett meg, hogy segítsenek elérni potenciális résztvevőket, ám mivel ez az együttműködés nem bizonyult gyümölcsözőnek, a kutató kényelmi és hólabda mintavételi módszerrel (lásd Babbie 2008) 21 résztvevőt toborzott. A kezdeti nehézségek oka lehetett többek között a tény, hogy a szakmai szervezetek a szakma kevésbé jól behatárolható keretei miatt nem jelentenek összefogási pontot az aktív műfordítók számára. A kutató vizsgálatát így esettanulmányként írja le, amely egy ismeretlen, addig felderítetlen területet tár fel.

A kérdőív vizsgálta a résztvevők háttérét: nemét, életkorát, végzettségét (meglepő adat, hogy a minta 71%-a doktori fokozattal rendelkezett), a hetente műfordítói tevékenységgel töltött időt és a műfordítók munkanyelveit. A kérdőív második része a műfordítók foglalkozási presztízisének profilját vázolta fel a résztvevők saját státuszukról, díjazásukról, láthatóságukról, befolyásukról és felelősségükről adott értékelése alapján. A harmadik rész a munkahelyi boldogságra fókuszált zárt végű, skálán megválaszolható kérdések segítségével. Bednárová-Gibová ebben a részben a műfordítók boldogságát, elvárásaik teljesülését, a fordítás közbeni *nyelvi hedonizmus* (élvezet) és azonnali elégedettség megélését, a munkakörülményeket, a munka megélt hasznosságát, a fordító problémamegoldási készségét és a fordítói elégedettség lehetséges forrásait tárta fel. Ezek a tisztelet/elismerés, a műfordító tevékenység végzésének ténye, a megfelelő díjazás, a saját elvárások teljesülése és a fordító tudásának növekedése. A kérdőív utolsó részében Warr *IPV Affect Questionnaire* nevű eszközének segítségével (Warr és Parker 2010) a kutatás nyolc pozitív és nyolc negatív érzelem előfordulásának gyakoriságát tanulmányozta a műfordítók munkájában.

A fenti leírásból látható, hogy a kérdőív több módszerrel és perspektívából vizsgálta a szlovák fordítók helyzetét, kvantitatív adatokra fókuszálva. A vizsgálat a résztvevők új, a fordítástudományban korábban nem kutatott perspektíváját tárta fel, a pszichológiában már használatos, bejáratott eszközök, érzelmeket vizsgáló kérdéssorok segítségével. Bednárová-Gibová (2020) műfordítók körében végzett kutatása témája és módszertana szempontjából egyaránt úttörő munka a fordítástudományi kutatások sorában.

4. Példák résztvevő-orientált tolmácsoláskutatásokra

A következő részben négy, a magyar tolmácsolástudomány területén végzett empirikus kutatást mutatok be, amelyekben résztvevő-orientált elem is található. A kutatások fő fókuszja a harmadik tanulmány kivételével nem a tolmács, de a kutatási kérdések megválaszolásához a tolmács perspektívája is szükséges volt. Az előző alfejezetben szereplő kutatásokkal ellentétben tehát nem a teljes tanulmány fókuszál a résztvevőre, hanem azt mutatom be, hogyan lehet a kutatói eszköztár egyik eleme a résztvevők vizsgálata. A tolmácsokat fókuszáltan vizsgáló, megszólaltató kutatásokra példa Gentile (2016) és Pataky (2018, 2022) szakmai státuszt és presztízst vizsgáló tanulmányai.

4.1. Szabó – a konszekutív tolmács nyelvválasztása

Szabó (2006) kísérletében nyolc haladó szintű tolmácsszolgálatos konszekutív tolmácsolás során készített jegyzeteinek nyelvválasztását vizsgálta magyar A nyelvű, angol B nyelvű hallgatók körében. A kutatás egyrészt a tolmácsok jegyzeteit vizsgálta kvantitatív módszerekkel, a jegyzetelési egységek számát, nyelvét és arányát összesítve. Másrészt Szabó vizsgálatait egy rövid, a kísérleti tolmácsolást kiegészítő kérdőívvel egészítette ki, amelyben a tolmácsok saját jegyzetelési gyakorlatukat írták le, a következő kérdések alapján:

- 1) Forrás- vagy célnyelven jegyzetelt a kísérlet során?
- 2) Forrás- vagy célnyelven szokott jegyzetelni?
- 3) Mi határozza meg nyelvválasztását jegyzetelés során?

A kísérlet résztvevői leírták, milyen nyelvet választottak a kísérlet során, ám a produktummal, a jegyzetekkel összevetve a kutató arra a következtetésre jutott, hogy a tolmácsok nincsenek minden esetben tudatában a nyelvválasztásuknak, mivel egyes résztvevők esetében ellentmondás volt a kérdőívben adott válasz és a jegyzetek tanúsága között. A jegyzet nyelvének kiválasztására adott válaszokból kiderült, hogy a tolmácsok gazdaságossági szempontokra is gondolnak a nyelv kiválasztásakor: például az angol nyelv rövid és tömör kifejezései igen alkalmasak a jegyzetelésre és a rövidítésre, ezért a tolmácsok gyakran inkább azt választják. A kutatásban a jegyzetek kvantitatív és kvalitatív (egyes nyelvi példákra fókuszáló) eredményeit a kutató a kérdőívek kvalitatív, a tolmácsok önreflexióit tartalmazó megnyilvánulásokkal triangulálja, így szóhoz jutnak a résztvevők is a saját tevékenységük elemzésében.

4.2. Pataky kutatása a tolmácsok foglalkoztatási presztízséről

Pataky Éva (2022) doktori értekezése a tolmácsok foglalkozási presztízsének vizsgálatát tűzte ki célul. A szerző gyakorló tolmácsok bevonásával fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetéseket folytatott, amelyek során a szakma társadalmi megítélésével és presztízsét befolyásoló tényezőkkel kapcsolatos tapasztalataikat tárta fel. E kvalitatív szakasz eredményeire építve kvantitatív kérdőíves vizsgálatot végzett, amelyben a tolmácsok által adott presztízsértékeléseket a KSH 2016-os foglalkozásipresztízs-mérésének adataival vetette össze. A kutatás így nemcsak a tolmácsok saját szakmai önképét és státuszérzékelését vizsgálta meg, hanem hozzájárult annak megbecsüléséhez is, hogy a szakma hol helyezkedne el a magyar társadalomban ismert és elismert foglalkozások rangsorában. Mindez a fordítástudomány szociológiai fordulatába illeszkedve hangsúlyosan rávilágít arra, hogy a tolmácsolás társadalmi beágyazottságának és professzionizálódásának vizsgálata elengedhetetlen a hivatás valós presztízsének megértéséhez.

4.3. Lános – új technológiák a bíróságon

Lános (2023) az új technológiáknak a Covid-19-járvány alatt történt bevezetését vizsgálta a bírósági tolmácsolás kontextusában. Tanulmányában a tisztességes eljáráshoz való jog, a tolmácsoláshoz való jog és a bírósági tolmácsolás fogalma szolgál háttérként a pandémia idején a nemzetközi (Nemzetközi Büntetőbíróság, az Európai Unió Bírósága) és magyar bíróságokon is bevezetett távtolmácsolás bemutatásához, amely, bár már korábban is jelen volt, a járvány hatására vált a bíróságok és a tolmácsok mindennapjainak részévé. Lános (2023) a háttér bemutatását és a változások leírását követően ismerteti felmérése, egy kérdőív és két interjú eredményét. A kérdőív 16 kitöltője az Európai Unió Bíróságának tisztviselői és szabadúszó fordítói közül került ki, a kérdések pedig a pandémia idején bevezetett intézkedések okozta nehézségekre vonatkoztak. Bár a tolmácsok válaszaikban utaltak rá, hogy tapasztalt szakemberekként sikerrel veszik az akadályokat, a nehézségeket leíró válaszok nyelvezete arról tanúskodik, hogy munkakörülményeik gyakran nem optimálisak a távtolmácsolás során. A válaszokban említik, hogy tolmácsként nem mindig látják a beszélőt, rossz a bejövő hang minősége, vagy fárasztó a tárgyalást megelőző hangpróba.

A kutatás részét képezte két interjú. Az első egy jogi képviselővel zajlott, akit a kutató arról kérdezett, hogy elégedett-e a távmeghallgatás rendszerével. A jogi képviselő elmondása szerint egy ilyen meghallgatás minden egyéb előnye ellenére igazi megpróbáltatás (az *ordeal* szót használja) a hang minősége és az internetkapcsolat bizonytalansága miatt. További problémaként említi a jogi képviselő, hogy a közvetített képen nem látszik a résztvevők mimikája. A második interjú válaszadója az Európai Unió Bíróságának egyik bírja volt. A bíró pozitív képet fest a távmeghallgatásokról,

véleménye szerint jól működnek, és szerencsére sikerült a pandémia alatt is megoldást találni a meghallgatások megtartására. A résztvevők eltérő perspektíváján keresztül kirajzolódik, hogy az eljárás szereplőinek fókusza között jelentős különbség van (Láncos 2023: 265–266).

A fent leírt kutatás a távtolmácsolás bevezetésének leírását, a változás bemutatását egészíti ki az empirikus, résztvevő-orientált adatokkal a bírósági távtolmácsolás több nézőpontjából. Láncos (2023) csak egy kis szegmenst mutat meg az olvasónak az adataiból, a kutatás leírása nem tartalmazza a felmérés pontos módszertani leírását, a kérdésprotokollokat és a résztvevők demográfiai adatait. A résztvevők csak pár szó és fél mondat erejéig kapnak szót a leírásban, ám ott valóban saját szavaikat idézi a szerző.

4.4. Németh – a dialógustolmácsolás kihívásai az üzleti világban

Németh (2023) kutatása keretében tíz professzionális tolmáccsal készített interjút, amelyben az üzleti szférában végzett dialógustolmácsolás kihívásait és a tolmácsolás megküzdési stratégiáit vizsgálta. Érdekes perspektívája a kutatásnak, hogy a háttér adatok mellett a kutató rákérdez az ügyfél neméből adódó kihívásokra, és a vállalaton belüli és azon kívüli kommunikáció jellegére, a tolmács tárgyalás közben a fizikai térben elfoglalt helyére, az esetleg előforduló távtolmácsolási helyzet sajátosságaira, a tárgyaló felek közti konfliktusok hatásaira, és végül, de nem utolsó sorban, a tolmács által közvetített kommunikáció nyelvi és nem nyelvi nehézségeire. A szerző megjegyzi, hogy eredményeit a résztvevők önbevallására alapozza, és később a tolmácsolás felhasználóival készített interjúkkal kívánja kiegészíteni (Németh 2023: 63).

Németh (2024) kutatásának következő lépésében a magyar tolmácsoláskutatásban elsőként a megrendelők szemszögéből tárta fel az üzleti tolmácsolásban megjelenő szükségleteket, a tolmácsokkal szembeni elvárásokat és az ügyfelek tolmácsolásról szerzett tapasztalatait félig strukturált interjúk segítségével. Az interjú kérdései között a nyitott kérdések mellett eldöntendő, feleletválasztós, és egy skálán megválaszolható kérdések is szerepeltek, így a kutató a szóbeli kikérdezés során kvalitatív és kvantitatív adatokat egyaránt gyűjtött válaszadóitól.

5. Összegzés

A tanulmány a fordítás- és tolmácsolástudományban a 21. század kezdetétől megfigyelhető szociológiai fordulaton belül a nyelvi közvetítői tevékenységben részt vevő embereket, humán ágenseket helyezi a középpontba. Elsősorban, de nem kizárólag a nyelvi közvetítési események főszereplői, a fordítók és a tolmácsok, de az esemény további szereplői, kollégák, ügyfelek, a nyelvi közvetítés címzettjei is kutatásra érdemesek, amint az kiderül a röviden ismertetett fordítás- és tolmácsolásfő-

kuszu empirikus kutatásokból. A tanulmányok közös jellemzője a résztvevő-orientált megközelítés, amely az ember megfigyelésére irányul. A résztvevőktől gyűjtött adat rávilágít a szereplők véleményére, perspektívájára, érzelmeire, attitűdjeire és viselkedésük mozgatórugóira. Különös hangsúlyt érdemel a fordítástudományi kutatásokban az emberi perspektíva a 21. század első negyedének végén, amikor már a *fordító* és *fordítás* kifejezés elé oda kell tenni a „humán” jelzőt, így jelezve, hogy gép is lehet fordító vagy tolmács, és gépi is lehet a fordítás és a tolmácsolás. A résztvevő-orientált kutatásoknak az elkövetkező évtizedekben várhatóan fontos szerep jut, hiszen hozzájárulhatnak a humán fordítók és tolmácsok által kívánt jövő kialakításához.

Irodalom

- Babbie, E. 2008. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassa Kiadó.
- Bednárová-Gibová, K., Madoš, B. 2019. Investigating translators' work-related happiness. Slovak sworn and institutional translators as a case in point. *Meta* Vol. 64. No. 1. 215–241. <https://doi.org/10.7202/1065335ar>
- Bednárová-Gibová, K. 2020. Exploring the literary translator's work-related happiness. The case study of Slovakia. *Across Languages and Cultures* Vol. 21. No. 1. 67–87. <https://doi.org/10.1556/084.2020.00004>
- Bednárová-Gibová, K. 2022. How happy are legal translators at their work? Further findings from a cognitive-affective enquiry. *Translation Studies* Vol. 15. No. 1. 1–20. <https://doi.org/10.1080/14781700.2021.1918233>
- Buyschaert, J., Fernandez-Parra, M., Kerremans, K., Koponen, M., Van Egdom, G. 2018. Embracing digital disruption in translation training: Technology immersion in simulated translation bureaus. *Revista Tradumàtica. Technologies de la Traducció*, Vol. 16. 125–133. <https://doi.org/10.5565/rev/tradumatica.209>
- Chesterman, A. 2006. Questions in the sociology of translation. In: João, F. D., Rosa, A. A., Seruya T. (eds) *Translation Studies at the Interface of Disciplines*. Amsterdam: John Benjamins. 9–27. <https://doi.org/10.1075/btl.68.03che>
- Chesterman, A. 2009. The name and nature of translator studies. *Hermes* Vol. 22. No. 42. 13–22. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v22i42.96844>
- Dam, H. V., Zethsen, K. K. 2011. The status of professional business translators on the Danish market. A comparative study of company, agency and freelance translators. *Meta* Vol. 56. No. 4. 976–997. <https://doi.org/10.7202/1011263ar>
- Dam, H. V., Zethsen, K. K. 2016. „I think it is a wonderful job”. On the solidity of the translation profession. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 25. 174–187.
- Djovčoš, M., Šveda, P. 2021. The axis of professionalization: Translators' and interpreters' market behaviour and its factors in Slovakia. *Babel* Vol. 67. No. 5. 533–552. <https://doi.org/10.1075/babel.00237.djo>
- Eszenyi, R. 2007. *Online chat in the secondary school EFL class: The effects and implications of including pair/peer chat tasks in the English class*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK.

- Eszenyi, R. 2016. Case Study on Translating a Medical Record into B Language: How do the Translator's Competences Advocated by the EU Appear in the Case of a Real-life Assignment? *Procedia – Social and Behavioral Sciences* Vol. 231. 122–128.
- Eszenyi R. 2023. *Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében. Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Gentile, P. 2016. The professional status of public service interpreters: A comparison with nurses. *FITISPos International Journal* Vol. 3. No. 1. 23–38. <https://doi.org/10.37536/FITISPos-IJ.2016.3.0.110>
- Hale, S., Napier, J. 2013. *Research methods in interpreting: A practical resource.* Bloomsbury.
- Heltai P. 2021. A fordítástudományi kutatási témák változása az 1990-es évektől napjainkig. *Modern Nyelvoktatás* 27. évf. 3–4. szám. 7–22. <https://doi.org/10.51139/monye.2021.3-4.7.22>
- Holmes, J. S. 1988: The name and nature of translation studies. In: Holmes, J. S. (ed.) *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies.* Amsterdam: Rodopi. 67–80.
- Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl Péch O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásának módszertanába I. Általános rész.* ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 27–58. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Koskinen, K. 2008. *Translating Institutions – An Ethnographic Study of EU Translation.* London: Routledge.
- Láncos, P. L. 2023. New technologies in the court: Remote hearings and hybrid interpreting during the pandemic. *Across Languages and Cultures* Vol. 24. No. 2. 257–267. <https://doi.org/10.1556/084.2023.00327>
- Lesznyák M. 2024. Folyamatorientált kutatások a fordítástudományban. In: Klaudy, K., Robin, E., Seidl-Péché, O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 71–93. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/4>
- Németh A. 2023. A dialógustolmácsolás kihívásai az üzleti világban: egy feltáró kutatás eredményei. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 42–67. <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.3>
- Németh A. 2024. Tolmácsokkal szembeni ügyfélelvárás az üzleti világban megrendelői perspektívából. *Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám* 3. 114–134. <https://doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.007>
- Orlando, M. 2011. Evaluation of translations in the training of professional translators, *The Interpreter and Translator Trainer* Vol. 5. No. 2. 293–308. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10798822>
- Pataky, É. 2018. The prestige of interpreters in Hungary. In Horváth, I. (szerk.), *Latest trends in Hungarian translation studies: Court interpreting, conference interpreting, terminology, audiovisual translation and revision,* Budapest: OFFI (Hungarian Office for Translation and Attestation Ltd.). 8–33.
- Pataky É. 2022. A tolmácsok foglalkoztatási presztízse Magyarországon. Doktori értekezés. Budapest: ELTE BTK, Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2022.160>
- Saldanha, G., O'Brien, S. 2013. *Research Methodologies in Translation Studies.* Manchester: St. Jerome. <https://doi.org/10.4324/9781315760100>

- Seligman, M. 2018. PERMA and the building blocks of well-being. *Journal of Positive Psychology*. 13(4), 333–335. <https://doi.org/10.1080/17439760.2018.1437466>
- Setton, R., Dawrant, A. 2016. Conference interpreting – A trainer’s guide. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.121>
- Stake, R. E. 2000. Qualitative case studies. In: Denzin, N. K. , Lincoln, Y. S. (eds) *The SAGE handbook of qualitative research* (2nd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage, 443–466.
- Szabolcs É. 2001. *Az esettanulmány*. Pedagógus Könyvek. Budapest: Műszaki Kiadó.
- Szabó, Cs. 2006. Language choice in note-taking for consecutive interpreting. *Interpreting* Vol. 8. No. 2. 129–147.
- Szabó Cs. 2020. Fejlesztő értékelés a tolmácsolás oktatásában. In: Szabó Cs. , Bakti, M. (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához: A kompetenciafejlesztés új fókuszai* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 89–108.
- Szokolyszky Á. 2020. *A pszichológiai kutatás módszertana*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tóth Zs. 2015. A fordítói napló használata a fordítástechnikai ismeretek oktatásában. *Fordítás-tudomány* 17. évf. 2. szám. 68–87.
- Veenhoven, R. 2015. Concept of happiness. World Database of Happiness. Archive of research findings on subjective enjoyment of life. (Letöltés: 2017. október 15.) http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_quer/introtext_measures2.pdf
- Yin, R. K. 2014. *Case study research: design and methods* (3rd ed.) Los Angeles: Sage.
- Warr, P., Parker, S. 2010. IWP Multi-Affect Indicator. (Letöltés: 2017. október 16.) https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.467783!/file/Affect_Indicator_02.10.pdf

Terminusjegyzék

- résztvevő-orientált kutatás** (*participant-oriented research*): a résztvevő-orientált kutatás olyan megközelítés, amelynek középpontjában a kutatásban részt vevő emberek, azaz a humán ágensek állnak. A folyamat-, eredmény- és kontextusorientált kutatásokkal szemben az ilyen fókuszú kutatások a humán résztvevők tapasztalatait, percepcióit, viselkedését, szerepét és interakcióit vizsgálják. A résztvevő-orientált kutatás módszerei közé tartozik az interjú, a megfigyelés, a kérdőív és egyéb empirikus adatgyűjtési eszközök, amelyek segítségével mélyebb megértés nyerhető a résztvevők véleményéről, viselkedéséről, motivációjáról és attitűdjeiről egy adott kontextusban (vö. Károly 2022).
- szociológiai fordulat** (*sociological turn*): Chesterman terminusa (2006, 2017) a változásra, amelynek során a kutatók érdeklődése megélné a fordítás társadalmi kontextusa és a fordító személye iránt. A fordulat egyik eredménye a *fordítótudomány* nevezett kutatási ág, amelynek neve is tükrözi a vizsgálatok fókuszát, például a fordítók presztízsét, társadalmi helyzetét, megbecsültségét, megelégedettségét (Heltai 2021:14).
- megfigyelés** (*observation*): a megfigyelés főként etnográfiaiban, esettanulmányokban alkalmazott empirikus adatgyűjtési módszer (Saldanha és O’Brien 2013), amelynek során a kutató beavatkozás nélkül megfigyel és rögzít egy vizsgált jelenséget, például egy (vagy több) tolmácsolási eseményt, tanórát vagy bírósági tárgyalást. A megfigyelések adatait a kutató az adatokból kiindulva, exploratívan vagy előre meghatározott szempontok alapján elemzi.
- napló** (mint kutatási eszköz) (*diary as a research tool*): a kutatási napló a kutató hasznos eszköze az időbeli és tematikus tervezésben, az adatok áttekintésében, megfigyelé-

sei, gondolatai rögzítésében, de longitudinális kutatás esetében a folyamatok nyomon követésében is (Saldanha és O'Brien 2013, például Eszenyi 2007).

nyelvi közvetítési esemény (*language mediation event*): a tanulmányban nyelvi közvetítési eseményként utalok minden olyan fordítási vagy tolmácsolási megnyilvánulásra, amelyben megnyilvánulhat a hivatásos nyelvi közvetítők közvetítői tevékenysége. A résztvevő-orientált kutatások nem csak eseményekre fókuszálnak, hiszen olyan események feletti fogalmakat is vizsgálnak, mint a fordító státusza vagy munkahelyi boldogsága.

etnográfia (*ethnography*): az etnográfia gyökerei az antropológia tudományágából erednek. Az etnográfia egy társadalmi csoport vagy a csoportot képviselő egyén viselkedésének és „hangjának” közvetlen rögzítésén alapuló vizsgálat. A módszert más tudományágak is széles körben alkalmazzák, például a szociológiában, a nyelvészetben, az alkalmazott nyelvészek, interakcionista szociolingvisták és diskurzelemzők körében (Hale és Napier 2013: 104–105).

státusz kutatás (*status research*): a fordítók státuszának első vizsgálatai két dán kutatónő, Helle V. Dam és Karen Korning Zethsen nevéhez köthetők, akik a fordítópia különböző szegmenseiben vizsgálták a fordítók saját percepcióján és a külvilág megítélésén alapuló státuszát egy tanulmánysorozat keretében. A státuszt nem abszolút fogalomként, hanem komplex, szubjektív és kontextusfüggő konstrukciónak határozzák meg, amelyben a díjazás, a képzettség/szakértelem, a láthatóság/hírnév és a hatalom/befolyás játszanak központi szerepet (Dam és Zethsen 2008, idézi Eszenyi 2023).

boldogság kutatás (*happiness research*): a fordítói boldogságot vizsgáló kutatások a pozitív pszichológia trendjéhez tartoznak, amely az emberek munkahelyi boldogságát, elégedettségét vizsgálja (pl. Seligman 2018). Klaudia Bednárová-Gibová szlovák kutatónő úttörő munkája vette először górcső alá a fordítópia különböző szegmenseiben tevékeny fordítók munkahelyi boldogságát, munka közbeni és a szakma irányában megélt érzelmeit (Bednárová-Gibová 2020, 2022, Bednárová-Gibová és Madoš 2019).

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.)
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 269–290.

Közösségi tolmácsolás a nemzetközi és a magyar szakirodalom tükrében

Gabányi Réka Rebeka

ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsoló Tanszék
gabanyi.reka@btk.elte.hu

Seresi Márta

ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsoló Tanszék
seresi.marta@btk.elte.hu

Kivonat: A közösségi tolmácsolás sok szempontból megközelíthető fordítástudományi téma, amelynek szereplői, lefedett területei és szabályozása országonként és régióként eltérhet. Ebben a tanulmányban ismertetjük a közösségi tolmácsolás területeit, a szakirodalomban használt különböző terminusokat, a szabályozás és a gyakorlat között fennálló különbségeket, valamint felrajzoljuk a közösségi tolmácsok jellemző szakmai profilját. Külön kitérünk a jogi, egészségügyi és hatósági tolmácsolás sajátosságaira, valamint a különböző munkavégzési módokból fakadó előnyökre és nehézségekre is.

Kulcsszavak: közösségi tolmácsolás, kommunikáció, bírósági, egészségügyi, hatósági

Abstract: Community interpreting is a topic in translation studies that can be approached from many different angles, and where its participants, areas of coverage, and regulations may vary from country to country and region to region. In this study, we describe the areas of community interpreting, the various terms used in the literature, the differences between regulation and practice, and outline the typical professional profile of community interpreters. We focus on the specific characteristics of legal, medical, and administrative interpreting, as well as the advantages and difficulties arising from different working practices.

Keywords: community interpreting, communication, court, medical, public service

1. Bevezetés

A nyelvi közvetítést, vagyis a fordítást és a tolmácsolást tartják a világ egyik legrégebben üzött mesterségének, hiszen valahányszor nyelvek és kultúrák találkoztak vagy ütköztek egymással a történelem során, megjelentek olyan kommunikációs akadályok, amelyek nyelvi közvetítő közbeavatkozását igényelték. Mivel az ilyen helyzetek gazdasági, politikai vagy társadalmi okokból igen gyakran előfordultak és előfordulnak ma is, a tolmácsolás mint tevékenység végigkíséri az emberiség történelmét (Szabari 1999/2010: 15–23). Az elmúlt évszázadokban, illetve évezredekben lezajlott tolmácsolási eseményeken a leggyakrabban dialógustolmácsolásra került sor, olyan helyzetekben, amelyeket ma már a közszolgálati szférába sorolnánk. Ezért is tekintünk a közösségi tolmácsolásra az egyik legrégebb és leggyakoribb tolmácsolási formaként (Wadensjö 1998/2009).

Ebben a fejezetben szeretnénk áttekinteni, hogy pontosan mit is jelent a közösségi tolmácsolás, miért olyan nehéz meghatározni, kik végzik, milyen keretek között, továbbá hogy miért olyan fontos terület a fordítástudomány szempontjából. Ehhez elsősorban a közösségi tolmácsolás egyes elnevezéseit szeretnénk megvizsgálni, illetve pontosítani, hogy a sok szinonimaként használt kifejezés miben egyezik és miben tér el egymástól. Az elnevezések tisztázása után a közösségi tolmácsolás módjait és speciális nehézségeit járjuk körül, majd részletesebben bemutatjuk azokat a fő területeket, ahol a közösségi tolmácsolásra a legnagyobb igény mutatkozik napjainkban. A tanulmány második felében a közösségi tolmácsolás területi és történelmi sajátosságaira térünk ki, mivel ezek nagy mértékben befolyásolják a közösségi tolmácsolás kereteit, gyakorlatát és presztízsét. Végezetül pedig szeretnénk bemutatni néhány lehetséges kutatási területet.

2. A közösségi tolmácsolás definíciója

A közösségi tolmácsolás fogalmát valószínűleg nem minden tolmácsoló, kutató és oktató tudná pontosan definiálni, hiszen a mai napig nincsen pontos, jól körülírt meghatározása. Ennek az az oka, hogy a szakirodalomban és a tankönyvekben több különböző elnevezést is szinonimaként használnak ennek a tolmácsolási típusnak a megnevezésére. A legáltalánosabb és legelterjedtebb meghatározás szerint a közösségi tolmácsolás olyan szóbeli nyelvi közvetítés, amelynek célja megkönnyíteni a kommunikációt egyrészt a tisztviselők, egészségügyi szakemberek, szociális munkások, másrészt a laikusok, érintettek, bevándorlók, páciensek, különböző hivatali eljárások „alanyai” között.

Ennek megvalósítása érdekében a tolmácsok különböző tolmácsolási módokban dolgoznak. A közösségi tolmácsolás leggyakrabban rövid szakaszos konszekutív, vagyis összekötő tolmácsolás formájában történik, például orvosi vizsgálat vagy

rendőrségi kihallgatás esetén. Ugyanakkor a jegyzeteléssel segített konszekutív tolmácsolás sem ritka, például tanúkihallgatások vagy menekültügyi eljárások során. Megjelenhet még a blattolás, amikor egy forrásnyelvi hivatalos dokumentumot gyakorlatilag az olvasással egyidőben fordítva rögtön a célnyelven „olvas fel” a tolmács, illetve néha a suttogó tolmácsolás (*chuchotage*) is, például szülői értekezleteken vagy bíróságokon. Fontos ugyanakkor kihangsúlyozni, hogy nem a tolmácsolás módja, hanem az intézményi keret a közösségi tolmácsolás legfontosabb jellemzője.

A közösségi tolmácsolás területén a tolmács személyét, szakmai háttérét tekintve két nagy kategóriát különböztethetünk meg: a professzionális és a nem professzionális tolmácsokét. A professzionális tolmácsok szakképzettséggel, képesítő oklevéllel vagy más szakmai akkreditációval rendelkeznek, működésüket intézményi vagy egyéb szerződéses keretek között végzik, hivatásszerűen, jellemzően fizetségért cserébe, szakmai etikai elvek alapján és minőségbiztosítási mechanizmusok mellett (Pöchhacker 2016, Lázaro Gutiérrez és Vigier Moreno 2017). Ezzel szemben a nem professzionális tolmácsok nem rendelkeznek tolmácsoklevéllel, a tolmácsolást nem hivatásszerűen végzik, és általában fizetséget sem kapnak érte (Antonini 2015). A nem professzionális tolmácsokat gyakran ad hoc tolmácsnak is nevezik (Wadensjö 2009: 43, Antonini 2015), ami a szituáció rögtönzöttségére utal. A váratlanul kialakuló kényszerhelyzetekben a tolmácsolást ugyanis mintegy szükségmegoldásként sokszor olyan személy látja el, akinek nincsen ilyen irányú képzése vagy tapasztalata. Az illető nem professzionális tolmács, mégis be kell töltenie a nyelvi közvetítői szerepet, hogy megvalósulhasson a kommunikációs helyzet célja, vagyis hogy az adott helyzetben a felek kommunikálni tudjanak egymással (Hale 2015, Wadensjö 1998/2009).

Közszolgálati és bírósági tolmácsolás esetében a tolmács kiválasztásáról az adott intézmény gondoskodik (Puklus 2020, Beták 2022, Gabányi 2025), míg az egészségügyi tolmácsolás területén az is gyakran előfordul, hogy az egészségügyi dolgozók vagy a páciens hozzátartozói, ismerősei ugranak be az ad hoc tolmács szerepébe (Hale 2015: 68). A magánegészségügyben azonban jellemzően a klinika gondoskodik tolmácsról. Az is gyakori, hogy a közösségi tolmácsolási és bizonyos esetekben fordítási feladatok ellátását civil szervezetek képviselői, munkatársai vagy önkéntesei végzik, kiemelten a menekültügyi és egészségügyi helyzetekben. Ezek a szervezetek értékes szerepet töltenek be azért, hogy segítik a bevándorlókat jogaik érvényesítésében és a magyar közigazgatás bonyolult rendszerében való eligazodásban (Horváth és Gabányi 2025).

Közösségi tolmácsolás során a kiválasztott tolmács jelen lehet személyesen, de telefon, esetleg videokonferencia-berendezés, illetve online konferenciaplatform segítségével is részt vehet a beszélgetésben.

3. Megnevezések

A következőkben áttekintjük a közösségi tolmácsolással kapcsolatban leggyakrabban használt terminusokat. Ezek magyar részről Jancsi (2003), Szabari (2005: 15–17), Válóczy (2010), Horváth és Szendi (2017), Beták (2022), Horváth (2022, 2023) és Klaudy (2023) publikációiból, míg az angol nyelvű kifejezések Valero-Garcés (2007), Wadensjö (1998/2009), Refki és munkatársai (2013), Hale (2015), Pöchhacker (2016: 13–23), Lázaro Gutiérrez és Tejero González (2022) műveiből származnak.

Ahogy már láttuk, a közösségi tolmácsolás (*community interpreting*) olyan tolmácsolástípus, ahol a tolmács az ország hivatalos nyelvét nem beszélő személyek és az ország intézményeiben dolgozó, a többségi kultúrát képviselő munkatársak között segíti a kommunikációt. Ezt a tolmácsolási típust a nemzetközi szakirodalomban kulturális tolmácsolás (*cultural interpreting*) néven is szokták említeni. Mindkét terminus a kommunikációs partnerek viszonyát helyezi a középpontba.

Megoszlanak a vélemények, hogy a tolmácsolás kontextusát, helyszínét és témáját tekintve mi minden tartozik a közösségi tolmácsolás fogalomkörébe. Egyesek szerint ide tartozik az egészségügyi tolmácsolás (*medical interpreting, healthcare interpreting*), valamint a bírósági tolmácsolás (*court interpreting*) is, míg mások gyakorlatilag csak a hatósági vagy más néven közzolgálati tolmácsolást (*public service interpreting*) sorolják ide. Ez utóbbit szociális tolmácsolás (*social interpreting*) megnevezéssel is említik. Míg az első terminus a kommunikációban részt vevő hatóságra, közzszolgáltatóra helyezi a hangsúlyt, addig a szociális tolmácsolás az ügyfél közzszolgáltatásokhoz (oktatási és egészségügyi intézmények, munkaügyi hivatal, bevándorlási hivatal stb.) való hozzáférésére koncentrál. A közösségi tolmácsolás egyik speciális témakörére fókuszáló, átfogó terminus a jogi tolmácsolás (*legal interpreting*), amely magában foglalja a bírósági tolmácsolást (*court interpreting*), de ide tartozhat az egyértelműen hatósági tolmácsolási helyzetnek számító rendőrségi tolmácsolás (*police interpreting*) vagy a menekültügyi tolmácsolás (*asylum interpreting*) is.

A tolmácsolás módját tekintve a leggyakrabban összekötő vagy dialógus tolmácsolásról (*liason interpreting, bilateral interpreting, dialogue interpreting*) beszélünk, de természetesen előfordul konzekutív tolmácsolás (*consecutive interpreting*), fülbesúgás (*chochotage*) és blattolás (*sight translation*) is. Közzszegési tolmácsolási helyzetekben a hangzó nyelvi tolmácsoláson (*spoken language interpreting*) kívül kifejezetten jellemző a jelnyelvi tolmácsolás (*sign language interpreting*) is.

Összegésében elmondható, hogy terminusok használata nem egységes, a nemzetközi szakirodalomban is gyakran összefolyik a közösségi tolmácsolás (*community interpreting*) és a közzszolgálati tolmácsolás (*public service interpreting*) fogalma. A magyar szakirodalomban az átfedés majdnem teljes a két kifejezés között: minden, ami közzszolgálati tolmácsolási esemény, közzszegési tolmácsolási esemény is egyben, de nem minden közzszegési tolmácsolási esemény minősül közzszolgálati tolmácsolási

eseménynek. Ha egy esemény magánintézményben (például egy bankban) zajlik, közösségi tolmácsolásról, míg ha állami intézményben, akkor közszolgálati tolmácsolásról beszélhetünk (lásd még Gabányi 2025).

Jelen cikkünkben a közösségi tolmácsolás megnevezést fogjuk általános terminusként használni, mivel a magyar szakirodalom ezt a terminust használja a *community interpreting* megfelelőjeként, és így ez a kifejezés fedi le a lehető legtöbb esetet.

4. A közösségi tolmácsolás sajátosságai

A közösségi tolmácsolás több szempontból is eltér a tolmácsolás egyéb formáitól. A legtöbb különbség abból eredeztethető, hogy a közösségi tolmácsolás során alá-főlé rendeltségi viszony áll fenn a két (vagy több) szereplő között (Gile 1995/2009: 111–113).

Az alá-főlé rendeltség következtében gyakran veszélybe kerül a tolmács semlegessége, mivel nyomás nehezedik rá, hogy ebben az aszimmetrikus helyzetben kiálljon a kommunikációs helyzet valamelyik résztvevője mellett. Esetleg ő maga is úgy érezheti, hogy a hazáját képviselő intézménynek tartozik elsősorban lojalitással, annál is inkább, mivel bírósági és hatósági tolmácsolás esetén ez az intézmény kéri föl a tolmácsot, és fizeti a munkadíját. Esetleg épp ellenkezőleg: úgy érzi, hogy a kiszolgáltatott helyzetben lévő fél pártját kell fognia. Szintén előfordulhat, hogy csak azért, mert ő maga egy adott kultúrából származik, az érintett kultúrához vagy közösséghez tartozó kommunikációs partner elvárja, hogy a tolmács automatikusan az ő pártját fogja. Ez azért is különösen súlyos probléma, mivel azok a helyzetek, amelyekben közösségi tolmácsolásra van szükség, rendszerint érzékeny kérdéseket érintenek (Beták 2022: 96, Klaudy 2023: 17).

Az a körülmény, hogy a közösségi tolmácsolás során nem egyenlő felek között zajlik a kommunikáció, azt is jelenti, hogy a kommunikációs partnerek nem egyforma mennyiségű információval rendelkeznek, valamint a szociális és a kulturális háttérük is eltér. Mindez komoly nehézséget jelenthet a tolmács számára, aki felé általánosan érvényesnek tartott elvárás, hogy nem avatkozhat be a tolmácsolási eseménybe (Angelelli 2003: 16). Közösségi tolmácsolás esetében azonban előfordulhat, hogy a tolmácsnak ki kell lépnie a semleges, „láthatatlan” tolmács szerepéből, és többletinformációval, esetleg tanácsokkal kell ellátnia a kommunikációban szereplő egyik vagy másik felet. A hátrányosabb helyzetben lévő fél csak és kizárólag a tolmácsra támaszkodhat a helyzete megértése érdekében, emiatt a tolmács felelőssége megnő, és egyre nehezebb fenntartania a pártatlanságát, semlegességét (Klaudy 2023: 17). Mindezek után érthető, hogy a tolmácsokkal szemben általánosan megfogalmazott semlegességi elvárásnak több közösségi tolmácsolási etikai kódex is ellentmond, hiszen kimondják, hogy a tolmácsnak bizonyos esetekben szószólóként kell fellépnie. Szószólóként pedig a tolmács nem maradhat „láthatatlan” (CHIA 2002: 44).

A fentiekből következően a közösségi tolmácsnak a nyelvi közvetítésen túl más szerepeket és feladatokat is vállalnia kell, hogy a kommunikációs cél sikeresen megvalósulhasson. (Valero-Garcés 2007, Lázaro Gutiérrez és Tejero González 2022). Ilyen feladatok lehetnek például útbaigazítás nyújtása, a formanyomtatványok és kérvények kitöltése, utazáshoz vagy telefonáláshoz nyújtott segítség vagy az ügyintézés átvállalása.

Egyes helyzetekben még a nyelvi közvetítés tartalmi pontossága és részletessége is háttérbe szorulhat, és sokkal fontosabbá válik, hogy a tolmács hatékonyan segítsen az eltérő kultúrájú ügyfeleknek kommunikálni, és az adott helyzetben elboldogulni. Emiatt némelyek szerint már nem is feltétlenül tolmácsolásról van szó. Így jelent meg a nyolcvanas években a kulturális vagy interkulturális mediáció (*cultural/intercultural mediation*) mint terminus (Girolami 2021). Az Európai Migrációs Hálózat (EMN) Menedék- és Migrációügyi Glosszáriuma szerint a kulturális közvetítő eltérő kulturális hátterű személyek kommunikációját segíti, miközben tájékoztatást nyújt az érintett kultúrák értékrendjéről, hitrendszeréről, előfeltételezéseiről és minden olyan kulturális különbségről, amely félreértésekhez vezethet (EMN 2025).

Ugyanakkor a tolmácsolástudományban nem tekintik teljesen elfogadott terminusnak, hiszen sokak szerint nem világos, miben is különbözik a közösségi tolmácsolástól (Girolami 2021). Míg egyesek szerint a tolmácsolás eleve magában foglalja a kulturális mediáció aspektusát (Pöchhacker 2008), az EMN meghatározása (2025) szerint a kulturális közvetítés jóval több a tolmácsolásnál (bár a szócikk hangsúlyozza, hogy a fogalom definíciója európai uniós tagállamonként eltér). Ozolins (2015) szerint a terminus bevezetése mögött nem annyira a nyelvi közvetítői szakma, mint inkább a tolmácsokat alkalmazó intézmények állnak. Ez utóbbiak vagy azért használnak új terminust, mert a „tolmács” kifejezést az adott jogi környezetben csak a konferenciatolmácsokra lehet alkalmazni, vagy mert az adott szakember tevékenységeinek nagyrészt nem a nyelvi közvetítés teszi ki. Előfordulhat például, hogy a kulturális közvetítő kétnyelvű egészségügyi szakemberként a páciensek nyelvét használva dolgozik a munkaideje nagyrésztében, és csak a feletteseinek címzett beszámolójában tér át a többségi nyelvre, tehát szigorúan vett nyelvi közvetítést nem is végez. Ugyanígy sok esetben a háborús helyzetben a hadsereg mellett dolgozó kulturális összekötők (*fixers*) fő tevékenysége sem a tolmácsolás, hanem az információszerezés, a megbízható helyiek beajánlása különböző feladatokra, valamint a katonák elkalauzolása a helyi viszonyok között (Ozolins 2015).

Nyelvi szempontból is akadnak a közösségi tolmácsolásnak jellegzetes kihívásai. Az orvosi és a jogi nyelvhasználatban például minden szónak súlya lehet az adott kommunikációs helyzetben. Ez fontos különbséget jelent a tolmácsolás más típusaihoz képest: nemcsak a helyesen visszaadott tartalom, az üzenet, hanem a megfelelő szó vagy szakkifejezés megválasztása is döntő jelentőségű lehet (Seresi és Lánco 2017). Mindezt úgy kell a tolmácsnak figyelembe vennie, hogy a kommunikációs partnerek iskolázottsága, tájékozottsága sokszor radikálisan eltér, ráadásul a felek

vélt vagy valós érdekeik védelmében sokszor kétértelműen fogalmaznak, vagy éppen kerülnek az egyenes válaszokat.

A közösségi tolmácsolásra a többi tolmácsolástípushoz képest jellemzőbb, hogy a tolmácsnak érzelmekkel terhelt helyzetben kell dolgoznia. A közösségi tolmács sokszor találja magát szembe nyelvi, kulturális, szociális vagy etikai problémákkal terhelt szituációkkal, miközben adott esetben neki kell ezeket a kommunikációs helyzeteket irányítania is (Válóczy 2010: 33). Ebből következően képesnek kell lennie kezelni a stresszes helyzeteket és saját stresszreakcióját is (Horváth 2015).

A közösségi tolmácsolás további sajátossága, hogy a jelentős nyelvi és kulturális különbségek ellenére a nyelvi közvetítés leggyakrabban egyetlen társadalmon belül történik, ellentétben például egy üzleti tárgyalással vagy diplomáciai találkozóval. A közösségi tolmácsolás esetében, mivel egy adott társadalom bürokratikus eljárásainak a megértése a legfontosabb, csak azzal az adott társadalommal foglalkoznak a felek, még ha különböző nyelveken történik is az egyeztetés (Pöchhacker 2016: 14–15).

Míg a tolmácsszakmára általában véve a professzionizálódás jellemző, vagyis az elmúlt évtizedekben komoly erőfeszítések történtek, hogy a tolmácsolási feladatokat képzett tolmácsok lássák el, addig a közösségi tolmácsolás terén ez nem mindig valósul meg. A közösségi tolmácsolást nagyon sokféle tolmács végzi és végezheti: a spektrum egyik végén az ad hoc tolmácsok állnak, a másikon az okleveles, tapasztalt szakemberek. A professzionális tolmácsok munkája nagyobb eséllyel garantálja a kommunikációs cél megvalósulását, mint az önkéntes, nem professzionális tolmácsok által végzett nyelvi közvetítés. Ugyanakkor nem megoldható, hogy minden egyes ország minden szükséges nyelvkombinációban képes legyen jól képzett tolmácsot biztosítani a közösségi tolmácsolási helyzetekre. Sok esetben képzetlen, ad hoc tolmácsok segítségét kell igénybe venni, hogy megvalósuljon a kommunikációs cél, vagyis az ország hivatalos nyelvét nem beszélő személyek el tudják intézni adminisztratív és egyéb ügyeiket (Jancsi 2003).

A közösségi tolmácsok megítélése is más, mint a többi tolmácsolástípust végző nyelvi szakembereké. Míg a konferenciatolmácsok például a politikai vagy gazdasági élet befolyásos személyeivel állhatnak kapcsolatban, addig a közösségi tolmácsok a társadalom marginalizált és gyakran jogfosztott tagjait segítik, ez pedig a többi tolmácséhoz képest kedvezőtlenebb társadalmi megítélésükben is tükröződik (Jancsi 2003: 79). Az alacsonyabb presztízből rosszabb munkafeltételek is következhetnek. Míg egy konferenciatolmács például kifejezetten a számára kialakított, hangszigetelt kabinban, váltótárs segítségével tolmácsolhat, a közösségi tolmácsnak legtöbbször egyedül, kevésbé kontrollált környezetben (tehát esetenként nehezen megközelíthető helyeken, nem a tolmácsolás figyelembevételével kialakított terekben vagy munkahelyeken, zajban, kellemetlen időjárási körülmények között stb.) kell megküzdenie a sokszor a nyelvi problémákon túlmutató kommunikációs helyzetekkel. Emiatt is érzékelhető jobban a közösségi tolmács jelenléte, mint más tolmácsoké (Klaudy 2023: 17).

Már több országban kidolgoztak a közösségi tolmácsolásra vonatkozó etikai kódexet. Az etikai kódexek egyrészt a professzionális viselkedés szabályait fogalmazzák meg, másrészt irányt mutatnak a tolmácsoknak abban, hogyan használhatják fel felelősségteljesen a kétnyelvőségükből adódó hatalmukat (Horváth 2021: 7–9). Az etikai kódex létezése az iránymutatáson felül szakmai identitást, integritást és autonómiát biztosít a tolmácsok számára, és erősíti a szakma iránt érzett felelősségtudatukat. Minthogy Magyarországon nem létezik közösségi tolmács státusz, egyelőre kifejezetten nekik szóló etikai kódex sem született, még az egészségügyi és a bírósági tolmácsolás esetében sem (Horváth 2017). Fontos lenne pedig, hogy legyen egy olyan etikai kódex, amely kifejezetten a magyar sajátosságokat veszi figyelembe. Nem létezhet ugyanis univerzálisan alkalmazható tolmács-etikai kódex (Horváth 2021: 10): a kultúrák, a történelmi háttér és a regionális szokások közötti különbségek nem teszik lehetővé egyfajta univerzális, az egész világot, az összes kultúrát, interkulturális kommunikációs helyzetet, továbbá minden tolmácsolási helyzetet és módot lefedő etikai kódex megalkotását.

5. A közösségi tolmács sajátos kompetenciái

A közösségi tolmácsolás fent említett sajátosságai miatt a közösségi tolmácsnak az általános tolmácsolási kompetenciákon túl egyéb készségekkel is rendelkeznie kell. Az általános tolmácskészségek magukban foglalják a nyelvi készségeket (nyelvismeret, dekódolás, újrakódolás a célnyelven), a kulturális ismereteket, a mentális készségeket (memória, motiváció, stresszkezelés) és a szakmai készségeket (szövegértés, szövegalkotás, önképzés). Ezekon felül a szakterület ismerete, a problémamegoldó készség, az eljárások ismerete, a professzionális magaviselet, sőt a nehézségek leküzdése mellett még a felkészülés, az új ismeretek rendszerezése, a megfelelő hozzáállás, a rugalmasság és az alkalmazkodóképesség is elengedhetetlen (Kalina 2000).

A közösségi tolmácsnak ezeken felül további ismeretekre és kompetenciákra van szüksége. Ismernie kell a tolmácsolási helyzet kereteit: tisztában kell lennie az ország jogrendjével, közigazgatásának működésével, az esetleges jogi következményekkel, elvárásokkal és korlátokkal, valamint a szakterületi terminológiával. A kompetenciáinak pedig a protokoll, a helyzethez illő megfelelő tolmácsolási technika megválasztása és alkalmazása, az interakció irányítása, a kulturális mediáció, illetve az etikus viselkedés és döntések területén kell túlmutatniuk az általános tolmácsolási modellekben meghatározott szakmai kompetenciákon (Refki et al. 2013: 81–82, Kalina 2000).

A közösségi tolmácsolást azonban gyakran olyan emberek végzik, akiknek sem tapasztalatuk, sem végzettségük nincs a tolmácsolás terén, így még a tolmácsoláshoz szükséges alapvető kompetenciákkal és ismeretekkel sem rendelkeznek. Ezek a személyek lehetnek a tolmácsolást igénylő személy barátai, családtagjai, akár gyerekei

is. Az ad hoc tolmácsoknak sokszor nem kötelességük a tolmácsolás elvégzése, nem kapnak érte fizetést, és nem is képesek objektívak maradni. A professzionális tolmács ezzel szemben a feladatát megélhetésszerűen, fizetségért cserében végzi, így be kell tartania az etikai irányelveket és a titoktartásra vonatkozó szabályokat is (Hale 2015: 68). Amikor ad hoc tolmács nyújt segítséget egy kommunikációs helyzetben, a titoktartás eleve nem valósulhat meg, mivel a kiszolgáltatott fél még az előtt kénytelen megosztani egy kívülálló személlyel vagy éppen a tolmács szerepét betöltő rokonával az egészségügyi, jogi vagy menekültügyi helyzetére vonatkozó információkat, hogy ő maga megismerhetné azokat. Ez a helyzet leginkább az egészségügyi, menekültügyi és rendőrségi közösségi tolmácsolási helyzetekben állhat fenn.

6. A közösségi tolmácsolás legfontosabb területei

A tolmácsolás kontextusát, tárgykörét, az érintett intézményt vagy a tolmácsolási esemény jellemző helyszínét tekintve a közösségi tolmácsolás több altípusát különböztethetjük meg, ezek között pedig átfedések is lehetnek. A két legelterjedtebb altípus a jogi és az egészségügyi tolmácsolás.

6.1. Jogi tolmácsolás

Jogi tolmácsolásról akkor beszélünk, amikor adminisztrációs vagy jogi eljárásban szükséges a tolmács részvétele (Pöchlacker 2016: 14). Gyakori formája a blattolás, például szerződések aláírásakor, amikor az egyik fél nem érti az eljárás nyelvét. Jellemző helyszíne lehet a közjegyzői vagy ügyvédi iroda, illetve a bank, például valamilyen hitelügyintézés során. A jogi tolmácsolás kategóriájába sorolható akár a polgári esküvői szertartás is. Két legnagyobb alkategóriája a bírósági és a hatósági tolmácsolás.

6.1.1. Bírósági tolmácsolás

A bírósági tolmácsolás a jogi tolmácsolás leggyakoribb altípusa. Magyarországon jelenleg bármilyen általános tolmácsképesítéssel lehet tolmácsolni a bíróságokon, tehát nem kötelező speciális képesítéssel rendelkezni. Ebből következően a bírósági tolmácsok nem szerepelnek nyilvántartásban sem (Magyarországon nem létezik jelenleg semmilyen közösségitolmács-nyilvántartás). Ez azt is jelenti, hogy a magyar bírósági tolmácsoknak és fordítóknak sok európai ország előírásaival ellentétben nem kell esküt tenniük, és a bírósági tolmácsolás alapelvei sincsenek írásba foglalva. Ezzel szemben Franciaországban például csak a bíróság előtt felesküdtött tolmács vehet részt a bíróság munkájában.

A bírósági tolmácsok általában nagyon kevés információt kapnak a felkészüléshöz (Horváth 2017). A tolmács, hacsak nem végig visz egy ügyet, felkészüléskor gyakran csak az eljárás típusát (polgári vagy büntetőügy) és az ügy tágabb tárgyát ismeri a tárgyalás időpontján és helyszínén kívül (Tóth 2017). Pedig a bírósági tolmácsolás sikeréhez szükség van az eljárás, a szakszókincs és az alapvető jogi fogalmak ismeretére, valamint a jogi szaknyelv megfelelő használatára (Csörgő 2020), ehhez pedig elengedhetetlen a megfelelő felkészülés. Ahogy a közösségi tolmácsolás területén általában, a jogi tolmácsolás esetében is jelentősen elő tudja segíteni az ügyek haladását és sikerességét, ha a jogi szakember képes együttműködni a tolmáccsal (Puklus 2020).

6.1.2. Hatósági tolmácsolás

A hatósági tolmácsolás körébe tartozik a rendőrségi, a menekültügyi vagy bármilyen más hatóság számára végzett közösségi tolmácsolás (például ingatlanügyben, ügyvéd vagy közjegyző előtt stb.). Nyelvezete és módja nagyrészt megfelel a jogi tolmácsolásnak, ám kevésbé strukturált körülmények között zajlik. A tárgyaló felek közötti tudáskülönbség, ahogy a közösségi tolmácsolás minden területén, itt is nagy szerepet játszik a tolmács döntéseiben. Egyes szakirodalmi művek azonos kategóriába sorolják a bírósági, a jogi, a hatósági, és a rendőrségi tolmácsolást.

6.2. Egészségügyi tolmácsolás

Az egészségügyi tolmácsolás a közösségi tolmácsolás második legnagyobb alkategóriája. Nevezik még orvosi, kórházi és klinikai tolmácsolásnak is. Az ebbe a kategóriába tartozó tolmácsolást végzik leggyakrabban hozzátartozók vagy az érintett intézmény dolgozói (Hale 2015: 68). A felek közötti alá-fölé rendeltségi viszonyok ebben a helyzetben igen jelentősek, hiszen még egynyelvű kommunikáció esetében is az egészségügyi dolgozó kezében van a helyzet teljes irányítása. A kulturális különbségeket is fontos kiemelni, legyen szó akár a fájdalom kifejezéséről, az intimitás kérdéséről, illetve bármilyen kulturális jellegű vagy vallási eredetű viselkedésről. Emiatt kulturális közvetítésre éppoly nagy szükség lehet, mint nyelvi közvetítésre. Ezt a két szerepet (ezzel kapcsolatban lásd 4. alfejezet) gyakran egy és ugyanazon személy tölti be, professzionális és nem professzionális tolmács esetében egyaránt (Lázaro Gutiérrez és Tejero González 2022: 231).

A kulturális ismereteken felül az egészségügyi tolmácsnak pszichológiai és egészségügyi ismeretekkel is szükséges rendelkeznie, sőt gyakran ki kell lépnie a szerepéből: egyrészt az elhangzottak teljes megértése, másrészt különböző többletfeladatok elvégzése érdekében. Mindezek miatt a láthatatlansága is csökken (CHIA

2002, Szabari 2005: 19, Horváth és Szendi 2017: 25). Bár az egészségügyi tolmácsnak magas szintű empátiával kell rendelkeznie, ez nem hathat negatívan a semlegeségére. A tolmács maga nem rendelkezhet a tolmácsolási esemény során elhangzott semmilyen információ felett, és szigorúan be kell tartania a titoktartás szabályait is (CHIA 2002, Horváth és Szendi 2017: 26).

7. Távtolmácsolás a közösségi tolmácsolásban

A közösségi tolmácsolás volt az a terület, ahol a Covid-19-járvány előtt leginkább elterjedt a távtolmácsolás. Míg a konferenciatolmácsolás területén a távtolmácsolás a legtöbb esetben abban merült ki, hogy a tolmácskabinokat a folyosón vagy az alagsorban helyezték el, így nem kellett a díszteremben helyet szorítani nekik (Mouzourakis 2006, Seresi 2016), addig a közösségi tolmácsolás esetében nagyon korán nyilvánvalóvá váltak a valódi távtolmácsolás előnyei.

Távmódban végzett közösségi tolmácsolás esetén a telefonos és a videókonferencia-tolmácsolás (*videoconference interpreting*, VCI) volt kezdetben a legelterjedtebb. Utóbbi tolmácsolási formára az jellemző, hogy a videókonferencia-berendezés használatának elsődleges célja a kommunikációs partnerek összekapcsolása, a tolmács pedig az egyik helyszínen tartózkodik a résztvevők egy részével együtt (Braun 2007). Később az információs és kommunikációs technológiák fejlődésével lehetővé vált, hogy a tolmács a résztvevőktől eltérő helyszínről, egy központból (*hub*) vagy a saját otthonából jelentkezzen be valamilyen online platformon, például Zoomon vagy Teamsen (Zangh et al. 2024). Ma már ez az utóbbi megoldás az elterjedtebb, bár azokon a területeken, ahol különösen fontos az adatbiztonság, továbbra is fennmarad a jóval biztonságosabb videókonferencia-berendezések használata.

A távtolmácsolásnak köszönhetően jelentős megtakarításokra van lehetőség, hiszen nem kell a tolmácsok utaztatásáról, elszállásolásáról gondoskodni (Mouzourakis 2006). Ez fontos szempont lehet a közösségi tolmácsolás esetében, hiszen nagyon sokszor kifejezetten ritka nyelvkombinációkra van szükség, amelyeket nem biztos, hogy a városban vagy akár az országban élő tolmácsok el tudnak vállalni. A kihallgatások és a megbeszélések sokszor csak néhány órát vesznek igénybe, az utazás idejének töredékét. Mindezt olyan szociális vagy közigazgatási területeken kellene megvalósítani, ahol gyakran korlátozott költségvetéssel kell dolgozni. Ilyen körülmények között a távtolmácsolás alkalmazása növelheti annak az esélyét, hogy a kiszolgáltatott helyzetű ügyfél egyáltalán tolmácshoz juthasson.

Ráadásul a videókonferencia-rendszerek, online konferenciaplatformok alkalmazása a tolmácsolást igénylő helyzetekben elkerülhetővé teheti a kommunikációs felek utaztatását, mozgatását is. Ez nemcsak egészségügyi kontextusban lehet különösen fontos, hanem a rendőrségi, bírósági területen is, ahol a kihallgatott személyek mozgatása komoly biztonsági intézkedéseket követelhet meg. Adott esetben a távmeghallgatás és

így a távtolmácsolás lehetősége azt is jelentheti, hogy a bűncselekmények, humanitárius válságok áldozatait nem teszik ki újabb traumának az utazással (Braun et al. 2011).

Mivel a videókonferencia-megbeszélések előzetes szervezést kívánnak, nem lehet a helyszínen tartózkodó civilek között toborozni ad hoc tolmácsokat. A tolmács személyéről mindenképpen előre kell gondoskodni, így nagyobb eséllyel kerül sor professzionális tolmács bevonására a kommunikációs helyzetbe.

A távmód a közösségi tolmácsok számára is előnyös lehet. Távtolmácsolás esetén nem kell utazniuk, sokszor kifejezetten az otthonuk kényelméből dolgozhatnak. A közösségi tolmácsolási helyzetekben jellemző plusz szerepeket sem vállalhatják magukra távmódban, így jobban tudnak a nyelvi közvetítésre koncentrálni. Online több megbízást tudnak elvállalni, ráadásul ilyenkor valós időben nézhetnek utána a használt terminusoknak. Szintén gyakran említett előnye a távtolmácsolásnak, hogy a közösségi tolmácsolás érzékeny kontextusában ez a mód a jelenléti tolmácsolásnál jobban védi a tolmács magánszféráját (Zhang et al 2024).

Természetesen a távtolmácsolási helyzetnek megvannak a maga hátrányai is. Már viszonylag régóta dokumentált tény, hogy ilyen helyzetben a tolmácsok távolságot, elidegenedettséget éreznek (Moser-Mercer 2005, Roziner és Shlesinger 2010). A tolmácsok gyakran számolnak be arról, hogy távmódban hiányolják az emberi kapcsolatokat, és nehezen hangolódnak rá az ügyfeleikre (Zhang et al. 2024), ami az empátiát igénylő közösségi tolmácsolás esetén komoly nehézséget jelent. Ismert probléma még, hogy távtolmácsolás esetén megnő a kognitív terhelés, a tolmácsok hamarabb kifáradnak, és kevésbé elégedettek a teljesítményükkel – ezt a közösségi tolmácsok is így érzik (Moser-Mercer 2005, Seresi és Láncoš 2022, Zhang et al. 2024).

Ezenfelül a közösségi tolmácsolás jellemzően konzekutív módban zajlik, ami különösen nehézkes lehet távmódban: a szemkontaktus tartása, a beszédfordulók természetes váltása lehetetlenné válik (Braun 2007). Sokszor a tolmácsnak kell segítenie abban, mikor ki beszéljen, hogy a felek ne vágjanak egymás szavába. Az egymásba csúszó beszédfordulók és a hangminőség problémái miatt így is mérhető jelentésvetés figyelhető meg (Braun 2007).

A kamera sem úgy működik, mint az emberi szem (Mouzourakis 2006), így a kis képernyőn előfordul, hogy a tolmács nem kapja meg a számára szükséges összes információt. Érdekesség, hogy távmódban a képernyő annyira vonzza a tekintetet, hogy a tolmács még akkor is azt nézi inkább, amikor a szimulált rendőrségi kihallgatási helyzetben a kihallgatott fél mellette ül a szobában. A kommunikációs helyzet szereplőinek erre tudatosan oda kell figyelniük (Balogh és Hertog 2012).

Ma már nagyon sok helyen ki van építve olyan videókonferencia-rendszer, amelyet a közösségi tolmácsolás területén is használni lehet. Ilyen Magyarországon a 2018-as Via Video projektben kiépített VIKI, amely az ország egész területén lehetővé teszi a távmeghallgatásokat, természetesen tolmács közreműködésével is (Gerenčšer 2023). Azokban az országokban, ahol jelentős a többségi nyelvet nem beszélő bevándorlók száma, sokszor építenek ki távtolmácsolási rendszert az egészségügyi

ellátórendszerben (Zhang et al. 2024). Ezeknek a rendszereknek újabb lendületet adott a Covid–19-járvány (például Ausztráliában, lásd Bachelier és Orlando 2024).

Bizonyos esetekben még a videókapcsolat is megoldhatatlan, ilyenkor a szervezett közösségi tolmácsolást telefonon kell végezni (Lázaro Gutiérrez és Cabrera Méndez 2021). Ezt a módszert alkalmazzák Spanyolországban, ahol telefonos tolmácsolási rendszer van kiépítve a hivatalos eljárás nyelvét nem beszélő személyek számára, legyen az hatósági, egészségügyi vagy menekültügyi tolmácsolás. Ez a távtolmácsolás legnehezebb és egyben legalacsonyabb presztízsű fajtája. Telefonos tolmácsolás esetén a tolmácsnak úgy kell a kommunikációt biztosítania a beszélgető felek között, hogy azok nem látják egymást, így még nehezebb irányítani a beszélőváltásokat, vagy „letolmácsolni” a gesztusokat (Lee 2007).

8. A közösségi tolmácsolás története és területi sajátosságai

A modern közösségi tolmácsolással csak nemrégiben kezdett foglalkozni a szakirodalom, pedig az ókortól egészen a kora újkorig ez volt a bevett tolmácsolási mód. Egyiptomban például külön népcsoport látta el az írnoki és a tolmácsolási feladatokat, akár közösségi vagy diplomáciai, akár gazdasági, esetleg politikai vagy tisztviselők közötti tolmácsolásról volt szó (Szabari 1999/2010: 18).

A jelenkori kutatásokból kitűnik, hogy azokban az országokban, amelyekben csak nemrégiben kezdtek el nagyszámú menekültet fogadni, a közösségi tolmácsolás intézményi rendszere nincs kiépítve (Hale 2015: 67). Ez a helyzet jelenleg a visegrádi országokban is (Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia), ahol nem mindig biztosítanak megfelelő tolmácsolást a külföldiek számára, ahogy ez az Emberi Jogok Ligája megbízásából 2011-ben készült jelentésből is kiderül (Tužinská 2011). Ebben a projektben megfigyelték, hogy az adott országokban milyen gyakorlat érvényes a tolmácsok alkalmazására a külföldiekkel kapcsolatos eljárások során. A beszámolókat értékelték, majd összegyűjtötték a régióban megfigyelhető problémákat és a lehetséges megoldásokat.

Az elemzésből kiderül, hogy a tolmács igénybevételének költségei megtérülnek, mivel a professzionális tolmácsolás hatékonyabbá teszi az eljárásokat. A jelentés kiemeli azt is, hogy a megfelelő tolmács biztosítása hozzájárul a konfliktusok megelőzéséhez és a tisztességes eljáráshoz. A feladatot ellátó tolmácsnak a tolmácsolás szakmai fogásain túl nemcsak a terminológiát és az eljárásokat kell megfelelő mértékben ismernie, hanem az interkulturális kommunikátor szerepét is hatékonyan be kell töltenie. Ez magában foglalja a nonverbális kommunikációt, valamint a szokások és a vallás ismeretét is (Tužinská 2011: 15–16.). Tužinska tanulmányából láthatjuk, hogy a tömeges bevándorlás a visegrádi országokban viszonylag új kihívásként jelentkezett, és hogy a közösségi nyelvi közvetítői szolgáltatások nem alakultak ki egyértelműen a kívánt mértékben.

9. Közösségi tolmácsolás Magyarországon

9.1. A közösségi tolmácsolás szabályozása Magyarországon

Minden európai uniós tagországnak kötelessége elfogadnia és alaptörvényébe vagy alkotmányába beépítenie az EU Alapjogi Chartájának 21. cikkét. Magyarországon ezt az Alaptörvény XV. cikkében (*Szabadság és felelősség*) találjuk, amely kimondja, hogy „Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja”⁶⁵. Ennek a rendelkezésnek a nyelvre vonatkozó része alkalmazható a közösségi tolmácsolásra is.

Magyarországon a közösségi tolmácsolás területein különösebb szakirányú képzés vagy képesítés nélkül is lehet tolmácsolni (Horváth és Szendi 2017: 27). Ezt a gyakorlatot megerősíti a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény 60. § (4) bekezdése, miszerint „A hatóság a hatósági ellenőrzés során a tényállás tisztázásához – ha az más módon nem lehetséges – az ellenőrzés helyszínén tartózkodó, idegen nyelvet beszélő személyt tolmácsként veheti igénybe”⁶⁶.

A bírósági tolmácsolásról az Európai Parlament és a Tanács 2010/64/EU irányelve rendelkezik, amely a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról szól (Horváth és Szendi 2017: 27). Magyarországon a szakfordításról és a tolmácsolásról szóló 24/1986. (VI. 26.) MT rendelet⁶⁷ szabályozza a szakmához kapcsolódó jogokat és kötelezettségeket (Horváth 2017).

Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 13. § (8) bekezdése szerint „[a] betegnek joga van arra, hogy számára érthető módon kapjon tájékoztatást, figyelemmel életkorára, iskolázottságára, ismereteire, lelkiállapotára, e tekintetben megfogalmazott kívánságára, valamint arra, hogy a tájékoztatáshoz szükség esetén és lehetőség szerint tolmácsot vagy jelnyelvi tolmácsot biztosítsanak”⁶⁸. A nyelvi közvetítőt az adott egészségügyi intézménynek kellene biztosítania, ez viszont nem jogi kötelezettsége. Magyarországon ezen felül semmilyen szabályozás nincs az egészségügyi tolmácsolásra vonatkozóan.

65 Article 21. of the EU Charter of Fundamental Rights. <https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/21-non-discrimination#national-constitutional-law> (Hozzáférés: 2024.09.02.)

66 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0400140.TV×hift=20170101&txrefere=A1100190.TV#ljb0id73c8> (Hozzáférés: 2024.09.02.)

67 24/1986. (VI. 26.) MT rendelet a szakfordításról és tolmácsolásról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98600024.mt> (Hozzáférés: 2024.09.02.)

68 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700154.tv> (Hozzáférés: 2024.09.02.)

Összeségében elmondható, hogy Magyarországon hivatalosan nem léteznek „közösségi tolmácsok”, csak közösségi tolmácsolást végző nyelvi közvetítők (Horváth és Szendi 2017: 27), hiszen ilyen szakirányú képzés vagy besorolás megfelelő szabályozás hiányában nem elérhető az országban (bár a közösségi tolmácsolás egyes területeit lefedi az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke által szervezett *Bírósági és hatósági tolmács* szakirányú továbbképzés, más területeit pedig a magyarországi orvosi egyetemek által biztosított egészségügyi szakfordító és tolmács képzések, például a Semmelweis Egyetemen, a Szegedi Tudományegyetemen, a Pécsi Tudományegyetemen vagy a Debreceni Egyetemen). Ugyanez vonatkozik a közösségi *fordításra* is.

A közösségi tolmácsolás speciális típusára, a jelnyelvi tolmácsolásra azonban külön szabályozás vonatkozik. A jelnyelv valójában az egyik legtöbbet használt nyelv a közösségi tolmácsolási helyzetekben. A magyar törvények értelmében a jelnyelvi tolmácsolásra szoruló állampolgároknak minden naptári évben joguk van meghatározott számú órában jelnyelvi tolmács szolgáltatásait igénybe venni. E felett lehet igényelni többletkvótát, amennyiben az igénylő kora, munkaköre vagy egészségügyi állapota miatt ez elengedhetetlen számára ⁶⁹.

9.2. A közösségi tolmácsolás magyarországi gyakorlata

Magyarországon nemcsak az általános tolmácsképesítéssel rendelkező szakemberek nyújthatnak közösségi tolmácsolási szolgáltatásokat, hanem (különösen a ritka nyelvpárok esetében) olyan személyek is, akik a kommunikációs helyzetben szükséges mindkét nyelvet beszélik. Ezért különösen fontos a szakma és a közszolgálati tolmácsok érzékenyítése az ilyen típusú tolmácsolás összetettségével és nehézségével kapcsolatban. Arra is nagy hangsúlyt kellene fektetni, hogy a tolmácsok felkérői megfelelő szakembert bízzanak meg e feladatok elvégzésével.

Egyes magyar források javasolják, hogy a számos fordító- és tolmácsképzés mellett kulturális közvetítői képzést is létre kellene hozni az országban, valamint a közösségi tolmácsolási szolgáltatásokat igénylő intézményeknek minőségellenőrzést kellene bevezetniük (Beták 2022: 99–100). Ugyanakkor a képzéssel kapcsolatban ismét felmerül a 4. alfejezetben áttekintett definíciós probléma. Létezik például az országban kulturális mediátor mesterképzés az ELTE Tanító- és Óvóképző Karán, de itt a kultúra fogalmát nagyon tágan értelmezik (a fogalom a képzés honlapja szerint „egyaránt utalhat társadalmi csoportokra, iskolai környezetre, különböző nemzeti és nemzetiségi identitásokra, vállalati kultúrára, jogszabályi környezetre, magasművészetre és a populáris kultúrára is”, ELTE TÓK 2025), másrészt a képzésen idegen nyelvekről és nyelvi

⁶⁹ 2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900125.tv> (Hozzáférés: 2024.09.02.)

közvetítői készségek elsajátításáról nincsen szó. Így egy esetleges képzés indítása előtt elsősorban a kulturális közvetítő fogalmát, valamint a képzés célját kellene definiálni, és a jelenleg létező definíciók és képzések kontextusában elhelyezni.

Ahogy fentebb említettük, a bíróságokon már megkövetelik a tolmács végzettséget tanúsító oklevelet, ám ez alól kivételek azok a nyelvek, amelyekre lehetetlen tolmácsot találni. Ha ilyen nyelvű személynek kell megjelennie a bíróságon, akkor a bíróság képzettség és jogi ismeretek nélküli tolmácsot is igénybe vehet. Így a félrefordítás lehetősége is sokkal nagyobb.

Az egészségügyben a mai napig hiányoznak a hivatásos tolmácsok, mivel inkább nem professzionális, sok esetben ad hoc tolmácsok (egészségügyi dolgozók, hozzátartozók) végzik a közvetítést. Óriási hiány mutatkozik a megbízottsággal és a betegjogokkal kapcsolatos legfontosabb dokumentumok fordítása terén is, amelyek így csak magyar nyelven állnak rendelkezésre (Gellér 2012, Horváth 2022, 2023).

Az elmúlt években két olyan jelentős esemény tanúi lehettünk, amelyek felhívták a figyelmünket a közösségi tolmácsok (és fordítók) fontosságára. A koronavírus-járvány idején önkéntes fordítók segítettek lefordítani az országba özönlő információrengeteget a betegség kapcsán (Endreiné Szemők 2023), míg a közelmúltban kitörő orosz–ukrán háború miatt sok ad hoc tolmács jelentkezett önkéntesként a vasútállomásokon és buszpályaudvarokon, hogy segítsen az Ukrajnából érkező menekülteknek (Seresi et al. 2023).

10. Lehetséges kutatási irányok

A közösségi tolmácsolás egyre nagyobb szerepet kap a mindennapi életben. A migráció erősödésével, a határok nyitásával, az unióknak és a szabad mozgásnak hála egyre több nyelv és kultúra él együtt. Az így kialakuló helyzetek automatikusan magukban hordozzák a kulturális és a nyelvi akadályokat, amelyek leküzdéséhez nyelvi közvetítőkre van szükség. A szakemberek képzéséhez, a megfelelő munkakörülmények azonosításához és biztosításához kutatásokra is szükség van.

Az egyik lehetséges kutatási irány a résztvevő-orientált kutatás (lásd Eszenyi 2026 ebben a kötetben). Az ügyfelek (páciensek, magánszemélyek, turisták, bevándorlók stb.) és tisztviselők elvárásai, ismereteik és hajlandóságuk a tolmácsokkal való együttműködés terén még feltáratlan terület az országban. Emellett, mivel a közösségi tolmácsolás szabályozása a világ különböző országaiban eltérő módon és minőségben valósul meg, érdemes a vonatkozó jogszabályi keretek vizsgálatát is elvégezni. A közösségi tolmácsok kompetenciái is érdekes kutatási témát képeznek, de a tolmácsok pszichológiai és kognitív terhelése, felelőssége és stressz-szintjének a vizsgálata is jelentős eredményekhez vezethet. Érdemes lenne közelebbről megvizsgálni, hogy a közösségi tolmácsoláshoz szükséges készségek kialakítása és fejlesztése a jelenlegi magyar és nemzetközi tolmácsoktatás részét képezi-e.

11. Összegzés

Tanulmányunkban bemutattuk, mi a közösségi tolmácsolás, valamint több szempont szerint rendszereztük a szakirodalomban használt terminusokat. Ismertettük a közösségi tolmácsolás főbb típusait, valamint a magyarországi szabályozását és gyakorlatát. Kiemeltük, hogy a közösségi tolmácsolást végző személy képzettsége és kompetenciái milyen széles skálán helyezkedhetnek el, valamint hogy folyamatos érzékenyítés szükséges az érintettek körében. Reméljük, hogy ez a tömör összefoglaló tanulmány segítségére lesz a terület kutatóinak a jövőben, valamint újabb kutatók figyelmét hívja fel egy olyan társadalmi jelentőségű tolmácsolási területre, amelyben rengeteg kutatási lehetőség lakozik.

Irodalom

- Angelelli, C. 2003. The interpersonal role of the interpreter in cross-cultural communication. A survey of conference, court, and medical interpreters in the US, Canada and Mexico. In: L. Brunette, L., Bastin, G., Hemlin, I., Clarke, H. (eds) *The Critical Link 3*. Amsterdam: John Benjamins. 15–26. <https://doi.org/10.1075/btl.46.06ang>
- Antonini, R. 2015. Non-professional Interpreting. In: Pöchhacker, F. (ed.). *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London: Routledge, 277–279. <https://doi.org/10.4324/9781315678467>
- Bachelier, K., Orlando, M. 2024. Building capacity of interpreting services in Australian health care settings: The use of video remote during the COVID-19 pandemic. *Media and Intercultural Communication: A Multidisciplinary Journal* Vol. 2. No. 1. 80–96. <https://doi.org/10.22034/mic.2024.446261.1015>
- Balogh K., Hertog E. 2012. *AVIDICUS comparative studies. Part II: Traditional, video-conference and remote interpreting in police interviews*. https://www.videoconference-interpreting.net/wp-content/uploads/2014/04/06_Balogh_Hertog.pdf
- Beták P. 2022. A Tolmács esete a Szóval, avagy „x nyelve van, mégis megbotlik”. *Porta Lingua* 2022. 1. szám 95–100. <http://doi.org/10.48040/PL.2022.1.9>
- Braun, S. 2007. Interpretation in small-group bilingual videoconferences. Challenges and adaptation processes. *Interpreting* Vol. 9. No. 1. 21–46. <https://doi.org/10.1075/intp.9.1.03bra>
- Braun, S., Taylor, J., Miler-Cassino, J., Rybinska, Z., Balogh K., Hertog E., Vanden Bosch, Y., Rombouts, D. 2011. *Training in video-mediated interpreting in criminal proceedings: modules for interpreting students, legal interpreters and legal practitioners*. <https://openresearch.surrey.ac.uk/esploro/outputs/bookChapter/Training-in-video-mediated-interpreting-in-criminal/99514876302346>
- Csörgő Z. 2020. A bírósági tolmács kompetenciái és azok fejlesztési lehetőségei. In: Szabó Cs., Bakti M. (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetencia-fejlesztés új fókuszai*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 181–195.
- Endreiné Szemők I. 2023. Segítségnyújtás és kooperáció a világjárvány idején. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb*

- válsághelyzetekben. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 79–92. <https://doi.org/10.21862/nyelvkozvetitesvalsag/8>
- Gabányi R. R. 2025. Az egészségügyi tolmácsolás helye a közösségi tolmácsoláson belül. *Fordítástudomány* 27. évf. 1. szám. 45–64. <https://doi.org/10.35924/fordtud.27.1.3>
- Geller B. J. (szerk.) 2012. *Harmadik országbeli állampolgárok hozzáférése az egészségügyi ellátórendszerhez*. Budapest: Tullius.
- Gerencsér, B. S. 2023. Távmeghallgatás és online tolmácsolás a büntetőeljárásban. *IUSTUM AEQUUM SALUTARE* Vol. 4. 251–265.
- Gile, D. 1995/2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* (Revised edition). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.8>
- Girolami, D. 2021. *Linguistic and Cultural Mediation in Healthcare Settings*. Università Ca' Foscari Venezia. (mesterszakos diplomamunka).
- Hale, S. B. 2015. Community interpreting. In: Pöchhacker, F. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London/New York: Routledge. 65–69.
- Horváth, Á. 2022. *Patient safety communication in translation: A corpus-based genre analysis of the Hungarian-English translation of informed consent forms. (Betegbiztonság és kommunikáció a fordításban: A magyarról angolra fordított beleegyező nyilatkozat fordításának korpuszalapú műfaji elemzése.)* Doktori értekezés. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2022.208>
- Horváth, Á. 2023. Betegbiztonság és hatékony kommunikáció multikulturális és többnyelvű egészségügyi intézményekben. Nemzetközi jó gyakorlatok hazai adaptálásának lehetőségei. *Alkalmazott Nyelvtudomány, Egészségügyi Kommunikáció* (különszám) 2023. 1. szám. 5–34. <https://doi.org/10.18460/ANY.K.2023.1.001>
- Horváth Á., Gabányi R. R. 2025. Unveiling Public Service Interpreting in Hungary: Insights from NGO Perspectives. *FITISPos International Journal* Vol. 12. No. 1. 149–167. <https://doi.org/10.37536/FITISPos-IJ.2025.12.1.408>
- Horváth I. 2015. *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába*. Budapest: ELTE Eötvös kiadó.
- Horváth I. (szerk.) 2017. *Tolmácsolás a bíróságon: Esettanulmányok a bírósági tolmács gyakorlatából*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda.
- Horváth I. 2021. Tolmácsolásetika a 21. században. *Fordítástudomány* 23. évf. 1. szám. 5–20. <https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.1>
- Horváth I., Szendi E. 2017. Egészségügyi tolmácsolás a Sziget Fesztiválon. *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám. 21–44.
- Jancsi B. 2003. A közösségi tolmácsolás (Magyarország közelgő Európai Unió csatlakozása fényében). *Tudásmenedzsment* 4. évf. 1. szám. 76–84. <https://adoc.tips/a-kzssegi-tolmacsolas.html>
- Kalina, S. 2000. Interpreting competences as a basis and goal for teaching. *Interpreters' Newsletter* No. 10. 3–32.
- Klaudy K. 2023. A nyelvi közvetítés társadalmi szerepének vizsgálata a fordítástudományban. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 15–26. <https://doi.org/10.21862/nyelvkozvetitesvalsag/3>

- Lázaro Gutiérrez, R., Cabrera Méndez, G. 2021. How COVID-19 changed telephone interpreting in Spain. *The Journal of Internationalization and Localization* Vol. 8. No. 2. 137–155. <https://doi.org/10.1075/jial.21005.gut>
- Lázaro Gutiérrez, R., Tejero González, J. M. 2022. Challenging ideologies and fostering intercultural competence: The discourses of healthcare staff about linguistic and cultural barriers, interpreters, and mediators, In: Määttä, S. K., Hall, M. K. (eds) *Mapping Ideology in Discourse Studies*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton. 223–246. <http://doi.org/10.1515/9781501513602-012>
- Lázaro Gutiérrez, R., Vigier Moreno, F. 2017. Professional interpreters and their critical role in ensuring communication with other-language speaking patients. In: *Creative practices for improving health and social inclusion. 5th International Health Humanities Conference, Sevilla 2016*, Sevilla: Universidad de Sevilla. 149–158.
- Lesch, H. M. 2020. Investigating the effects of a (non-) professional interpreting service in healthcare. *International Journal of Language and Linguistics* Vol. 7. No. 4. 14–24. <https://doi.org/10.30845/ijll.v7n4p3>
- Lee, J. 2007. Telephone interpreting – seen from the interpreters’ perspective. *Interpreting* Vol. 9. No. 2. 231–252. <https://doi.org/10.1075/intp.9.2.05lee>
- Moser-Mercer, B. 2005. Remote interpreting: Issues of multi-sensory integration in a multilingual task. *Meta* Vol. 50. No. 2. 727–738. <https://doi.org/10.7202/011014ar>
- Mouzourakis, P. 2006. Remote interpreting: A technical perspective on recent experiments. *Interpreting* Vol. 8. No. 1. 45–66. <https://doi.org/10.1075/intp.8.1.04mou>
- Ozolins, U. 2014. Descriptions of Interpreting and their Ethical Consequences. *FITISPos International Journal* Vol. 11 (2014). 23–41. <https://doi.org/10.37536/FITISPos-IJ.2014.1.0.9>
- Pöchhacker, F. 2008. Interpreting as mediation. In C. Valero-Garcés, A. Martin (eds.), *Crossing Borders in Community Interpreting. Definitions and Dilemmas*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 9–26. <https://doi.org/10.1075/btl.76.02poc>
- Pöchhacker, F. 2016. *Introducing Interpreting Studies*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315649573>
- Puklus M. 2020. Az érem másik oldala. Hogyan tudnak együttműködni a jogi szakemberek a bírósági tolmáccsal? In: Szabó Cs., Bakti M. (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetencia- fejlesztés új fókuszai*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 197–210.
- Refki, D., Avery, M., Dalton, A. 2013. Core competences for healthcare interpreters. *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 3. No. 2. 72–83.
- Roziner, I., Shlesinger, M. 2010. Much ado about something remote: Stress and performance in remote interpreting. *Interpreting* Vol. 12. No. 2. 214–247. <https://doi.org/10.1075/intp.12.2.05roz>
- Seresi M. 2016. *Távtolmácsolás és távoktatás a tolmácképzésben*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Seresi M., Láncoš P. 2017. Tolmácsolás az Európai Unió Bíróságán – a gyakorló tolmácsok szemével. *Magyar Jogi Nyelv* 1. évf. 2. szám. 1–7.
- Seresi M., Láncoš P. 2022. A kognitív terhelés változása online távtolmácsolási platformok használatkor In: Szoták Sz., Lehocki-Samardzic, A. (szerk.) *Nyelvi közvetítés a Kárpát-medencében a pandémia idején* Osijek: Glotta Nyelvi Intézet. 160–168.

- Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) 2023. *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 15–26. <https://doi.org/10.21862/nyelvkozvetitesvalsag/3>
- Szabari K. 1999/2010. *Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Szabari K. 2005. A tolmácsolás fajtái. In: Gulyás R., Kelemen É., Papp N., Szabari K. (szerk.) *Amit a tolmácsolásról tudni kell*. Budapest: Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete. 15–22.
- Tóth G. 2017. Polgári peres eljárás tolmácsolási eseményének olasz–magyar terminológiai vizsgálata. In: Horváth I. (szerk.) *Tolmácsolás a bíróságon: Esettanulmányok a bírósági tolmács gyakorlatából*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda. 41–74.
- Tužinská, H. 2011. *Communication with foreigners: legal implications of Interpreting. A comparison of practices in the V4 countries (Poland, Hungary, Czech Republic, Slovakia) and the Ukraine*. Bratislava: Human Rights League. https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Practices_interviewing_immigrants_Comparative_report_ENG.pdf
- Valero-Garcés, C. 2007. Challenges in multilingual societies. The myth of the invisible interpreter and translator. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 1. 81–101. <https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.1.5>
- Válóczy, M. 2010. A tolmácsoláshoz szükséges képességek és a tolmács-személyiség alakulása napjainkban. Képességfejlesztés a tolmácsolás-gyakorlat órán. In: *A Budapesti Gazdasági Főiskola kiadványa a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából 2010*. Budapest. 28–34.
- Wadensjö, C. 1998/2009. Community interpreting. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2nd edition. London/New York: Routledge. 43–48.
- Zhang, W., Davitti, E., Braun, S. 2026. Charting the landscape of remote medical interpreting: an international survey of interpreters working in remote modalities in healthcare services. *Perspectives* 34(1), 109–134. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2024.2382488>

Internetes források

- CHIA – California Healthcare Interpreting Association’s Standards 2002. *Standards for health-care interpreters, ethical principles, protocols and guidance on roles and intervention* http://www.chiaonline.org/Resources/Documents/CHIA%20Standards/standards_chia.pdf (Hozzáférés: 2026. 01. 13.)
- EMN (Európai Migrációs Hálózat). 2025. *EMN Asylum and Migration Glossary* <https://ec.europa.eu/assets/home/emn-glossary/glossary.html?letters=e&classification=6.2&-detail=cultural+mediator> (Hozzáférés: 2026. 01. 13.)
- ELTE TÓK (Tanító- és Óvóképző Kar). 2025. *A kulturális mediáció* <https://www.tok.elte.hu/a-kulturalis-mediacio?m=562> (Hozzáférés: 2026. 01. 13.)

Terminusjegyzék

- ad hoc tolmács** (*ad hoc interpreter*): ad hoc helyzetben tolmácsolási feladatot ellátó személy, akinek nincsen sem képzettsége, sem tapasztalata a nyelvi közvetítésben (Hale 2015).
- dialógustolmácsolás** (*dialogue interpreting*), **összekötő tolmácsolás** (*liaison interpreting*): olyan tolmácsolási mód, amikor az adó és a vevő gyorsan váltogatják a szerepüket. A tolmácsolandó szakasz hossza a néhány szótól a pár mondatig terjedhet. Gyakran nevezzük rövid szakaszos konsekutív tolmácsolásnak is (Szabari 2005: 20).
- hatósági tolmácsolás** (*interpreting for public authorities*): olyan tolmácsolás, amely során a tolmács az ország hivatalos nyelvét nem beszélő személy és a többségi kultúrát képviselő hatóság munkatársa között közvetít, például állampolgársági vagy kárrendezési ügyek kapcsán, tartózkodási engedély intézésekor, ingatlanvásárlás közben vagy akár esküvőn. A tolmácsnak ismernie kell az adott ország jogrendszerét, intézményrendszerét, ügyintézését és hatósági nyelvét (Szabari 2005: 19).
- konszekutív tolmácsolás** (*consecutive interpreting*): követő tolmácsolás, amikor a tolmács az elhangzott beszéd egy bizonyos része után ismétli csak el a hallottakat a célnyelven. Általában a hosszú szakaszos konsekutív tolmácsolást értjük rajta, ami jellemzően 4-5, de akár 8-10 perces szakaszokat is jelenthet (Szabari 2005: 20).
- közösségi tolmácsolás** (*community interpreting*): olyan szóbeli nyelvi közvetítés, amely a közszolgálati szférában zajlik (a rendőrségen, a bevándorlási hivatalokban, a szociális ellátó központokban, az orvosi és mentálhigiénés hivatalokban, az iskolákban és más intézményekben) és amelynek célja megkönnyíteni a kommunikációt egyrészt a tisztviselők, egészségügyi szakemberek, szociális munkások, másrészt a laikusok, érintettek, bevándorlók, páciensek, különböző hivatali eljárások „alanyai” között (Wadensjö 1998/2009).
- közszolgálati tolmácsolás** (*public service interpreting*): állami ügynökségek, irodák által biztosított tolmácsolási szolgáltatás egy több nyelvvel jellemezhető közösségben olyan személyeknek, akik nem értik az adott területen használt nyelvet, vagy nem érzik magabiztosnak tudásukat azon a nyelven, olyan helyszíneken, mint a bíróság, az egészségügyi és szociális intézmények és a rendőrség (Beták 2022: 96), annak érdekében, hogy az érintettek hozzáférhessenek az olyan közszolgáltatásokhoz, mint az oktatás, egészségügyi ellátás vagy a munkaügyi hivatal és a bevándorlási hivatal által nyújtott szolgáltatások.
- kulturális közvetítés** (*cultural mediation*): olyan, multietnikus vagy multikulturális kontextusban megvalósuló kultúrák közötti közvetítés, melynek célja, hogy segítse a felek megértését, a kommunikációt és a kölcsönös megértést, az együttélés tanulását és fejlesztését, a konfliktusok megoldását, valamint intézmények kulturális alkalmazkodását (Lázaro Gutiérrez és Tejero González 2022: 230–231).
- kulturális közvetítő** (*cultural mediator*): olyan szakember, aki az eltérő kulturális háttérű személyek kommunikációját segíti, miközben tájékoztatást nyújt az érintett kultúrák értékrendjéről, hitrendszeréről, előfeltételezéseiről és minden olyan kulturális különbségről, amely félreértésekhez vezethet. Feladatköre túlmutat a puszta nyelvi közvetítésen, de ennek pontos meghatározása uniós tagállamonként eltérő (EMN 2025).

nem professzionális tolmács (*non-professional interpreter*): nyelvi közvetítői, azon belül is tolmácsolási szakképzettséggel nem rendelkező, gyakran önkéntes munka keretén belül tolmácsolási tevékenységet végző személy (Lesch 2020).

professzionális tolmács (*professional interpreter*): szakképzettséggel vagy képesítő oklevéllel (akkreditációval) rendelkező tolmács, aki a működését intézményi vagy más szerződéses keretek között végzi, hivatásszerűen, jellemzően fizetségért cserébe, valamint szakmai etikai elvek alapján és minőségbiztosítási mechanizmusok mellett (Pöchhacker 2016, Lázaro Gutiérrez és Vigier Moreno 2017).

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.)
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 291–318.

Technológia és tolmácsolás I. Technológiai segédeszközök a tolmácsolási gyakorlatban

Tóth Boglárka Fanni

ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
toth.boglarka.fanni@btk.elte.hu

Seresi Márta

ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
seresi.marta@btk.elte.hu

Kivonat: A tolmácsolás és a technológia a 20. század elejétől kezdve szorosan összefonódnak. A globalizáció, az új technológiák gyors megjelenése és fejlődése, valamint a mesterséges intelligencia különösen felgyorsította a változásokat, és alapjaiban alakította át a tolmácsolási környezetet. A jelen tanulmányban a technológia tolmácsolásban betöltött szerepét vizsgáljuk Braun (2019) kategóriái mentén. Áttekintjük a közvetítőeszközöket, például a szinkrontolmácsolásban használt berendezéseket és a távtolmácsolás különböző formáit, majd bemutatjuk a tolmácsok segédeszközeiként alkalmazott hardver- és szoftveralapú rendszereket (CAI-eszközök), végül pedig a gépi tolmácsolás működési elveit, kihívásait és etikai dilemmáit. Bár a legtöbb technológiai megoldás ígéretes lehetőségeket rejt, az újonnan kifejlesztett rendszerek többsége még kiforratlan, alkalmazásuk számos akadályba ütközik. Mindezek ellenére a technológiai fejlődés folyamatos, így a jövőben további fejlesztésekre és kutatásokra számíthatunk, amelyek várhatóan tovább bővítik a tolmácsolás lehetőségeit.

Kulcsszavak: tolmácsolás, technológia, távtolmácsolás, CAI-eszközök, generatív mesterséges intelligencia, gépi tolmácsolás

Hivatkozás: Tóth B. F., Seresi M. 2026. Technológia és tolmácsolás I. Technológiai segédeszközök a tolmácsolási gyakorlatban: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 291–318.

DOI: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan3/12>

1. Bevezetés

A nyelvi közvetítők mindig is éltek a technológiai újításokból adódó lehetőségekkel. Mind a fordítók, mind a tolmácsok folyamatosan lépést tartanak az információs és kommunikációs technológiák fejlődésével, valamint a generatív mesterséges intelligencián alapuló alkalmazások megjelenésével (Koponen et al. megjelenés alatt). Sőt, a technológiai vívmányok egyenesen új tolmácsolási módok kialakulását is lehetővé tették: ennek legismertebb példája a szinkrontolmácsolás (Chen és Doherty 2024).

Ugyanakkor a fordítóknak valamelyest könnyebb dolguk van, amikor ezeket az újdonságokat be kívánják építeni a munkafolyamataikba. A forrásnyelvi szöveg megismerése és a célnyelvi szöveg megalkotása között rendelkezésre álló idő lehetővé teszi a fordítók számára, hogy fordítómemórián alapuló és gépi fordítással kiegészíthető CAT-eszközöket használjanak, elgondolkozzanak a felajánlott megoldásokon, és jóváhagyják a megfelelő javaslatokat. A tolmácsok esetében viszont a munka ügyfelek számára látható része valós időben, a forrásnyelvi szöveg megalkotásával szimultán vagy néhány perces eltolódással történik, és ebből adódóan szoftverhasználat és különböző berendezések kezelése nélkül is feszült figyelmet igényel. Így a tolmácsok leginkább a felkészülési szakaszban élnek a különböző technológiai eszközök adta lehetőségekkel (Móricz 2017, 2022). Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a tolmácsok nem alkalmaznak aktívan különböző technológiai eszközöket, és hogy ez a technológia nem képezheti kutatás tárgyát.

Braun (2019) a tolmácsolás kontextusában három technológiahasználati kategóriát különböztet meg. Az első esetben a tolmácsolás a technológiai eszközön keresztül valósul meg (*technology-mediated interpreting*): ilyenkor a használt eszköz köti össze a tolmácsot az ügyfeleivel. Ide sorolhatjuk a szinkrontolmácsolás közben használt mikrofonokat, fülhallgatókat és tolmácskabinokat, illetve a távtolmácsoláshoz használt különböző eszközöket (telefon, videokonferencia-berendezések, online videochat alkalmazások, online szinkrontolmácsolási platformok). Fantinuoli (2018) ezeket a technológiai eszközöket a „helyzetspecifikus” (*setting-oriented*) jelzővel foglalja össze.

A második esetben a technológiai eszköz a tolmács munkáját segíti (*technology-supported interpreting*, Braun 2019). A technológiai eszköz igénybevétele a tolmácsolási folyamat szempontjából több szakaszban is megvalósulhat (Bakti 2020). A felkészülési (*pre-process*) szakaszban a tolmács különböző szoftvereket használhat például glosszáriumok generálására, összeállítására vagy kezelésére, definíciók keresésére, a felkészüléshez rendelkezésre álló dokumentumok összefoglalására, vagy ezek hiányában az interneten fellelhető információk áttekintésére. A konkrét tolmácsolási feladat elvégzése során (*in-process*) a szoftverek megkönnyíthetik a glosszáriumokban történő keresést (például az elütések ellensúlyozásával), vagy akár automatikus beszédfelismerés (*automatic speech recognition*, ASR) segítségével valós időben átíratozhatják az elhangzottakat, kiemelhetik a számokat, terminusokat, és ez utóbbiakra akár ekvivalenseket is javasolhatnak. A megbízás teljesítése után

(*post-process*) ezeket az eszközöket az elkészült glosszáriumok, begyűjtött dokumentumok rendszerezésére és archiválására is lehet használni. A tolmácsokat segítő hardveres és szoftveres alkalmazásokat összefoglalóan CAI-eszközöknek, vagyis számítógéppel támogatott tolmácsolási eszközöknek (*computer-assisted interpreting tools*) nevezzük. Ezekre a technológiai eszközökre Fantinuoli (2018) a „folyamatspecifikus” (*process-oriented*) megjelölést használja.

A technológiahasználat harmadik kategóriája esetében a technológia az emberi tolmácsot helyettesíti: ez a gépi tolmácsolás (*machine interpreting*). Ide tartoznak a különböző „hordozható fordítógépek”, illetve tolmácsapplikációk.

Cikkünkben mi is Braun (2019) felosztását fogjuk követni, röviden kitérve olyan történeti érdekességekre is, amelyek ma már nem számítanak újdonságnak, vagy kezdenek kiszorulni a mindennapi használatból.

2. A technológia mint közvetítőeszköz

A tolmácsoláshoz felhasznált technológiák első csoportjába azok tartoznak, amelyek csupán a közvetítőeszköz szerepét töltik be. Arra szolgálnak, hogy a tolmács és ügyfelei között hang-, esetleg képi kapcsolatot teremtsenek. Ez egyben történeti szempontból a legnagyobb múltra visszatekintő kategória is: „amióta csak megjelent a tolmácsolásban a technológiahasználat, a technológiai eszközök elsődleges funkciója az, hogy a tolmács szavait eljuttassák a szolgáltatás felhasználóihoz” (Pöchlacker és Liu 2024: 162, a szerzők fordítása). Ebbe a kategóriába elsősorban a szinkrontolmácsolás és a távtolmácsolás sorolható.

2.1. Szinkrontolmácsolás

A szinkrontolmácsoláshoz alkalmazott technológia ma már semmiképpen sem számít újdonságnak, mégis érdemes néhány ezzel kapcsolatos kutatást megemlíteni, egyrészt mivel ezek történeti szempontból is érdekesek, másrészt megállapításaik a technológiai környezet változásával újra előtérbe kerültek. Ezek a kutatások ugyanis nagyon jó összehasonlítási alapot, viszonyítási pontot jelentenek, amikor megvizsgáljuk, milyen új helyzetet, munkakörülményeket teremtenek az új technológiák, illetve ha ezek használatához új szabványokat vagy ajánlásokat kívánunk megfogalmazni.

A szinkrontolmácsolás a 20. század elején jelent meg. Erre a célra először az IBM speciálisan átalakított telefonberendezését alkalmazták. Az új technológiát úttörőként kipróbáló szervezetek között a Népszövetséget és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezeteket érdemes említeni, bár mindkét intézmény meglehetősen gyanakvással fogadta az újítást. Az utóbbinál például kezdetben csak előre megírt beszédek esetén engedélyezték a használatát. A nagy áttörést az 1945 novemberében kezdődő

nürnbergi perek hozták meg, ugyanis ezek eredményeként a szinkrontolmácsolás felkeltette a média figyelmét, és, mint új tolmácsolási mód, bekerült a köztudatba is (Szabari 2002: 25–27, Pöchhacker 2004: 157–159).

2.1.1. A szinkrontolmácsolás megvalósulása

Az első kutatások leginkább arra irányultak, hogy egyáltalán megvalósítható-e a szinkrontolmácsolás, valóban az előadó beszédprodukciónak párhuzamosan zajlik-e, vagy a tolmács inkább az előadó beszédprodukciónak bekövetkező szüneteket használja-e ki. Ilyen kutatást végzett például Barik (1973) vagy Chernov (2004), aki az inferenciáról és anticipációról írt könyvében részletesen is áttekinti a szinkrontolmácsolás időbeliségére vonatkozó kutatásokat.

Miután bebizonyosodott, hogy a szinkrontolmácsolás valóban megvalósítható, megszülettek a különböző pszicholingvisztikai, kognitív és pragmatikai elméletek arról, hogy mi is zajlik le ilyenkor a tolmács elméjében. Ezek közül mindenképpen meg kell említeni Seleskovitch és Lederer (1989/2002) deverbilizációs modelljét, Setton (1999) mentális modellalkotásról szóló elméletét, illetve Gile (1995) erőfeszítés modelljét. Ezek a modellek mind alkalmazhatók a szinkrontolmácsoláson kívül a tolmácsolás más módjaira is, és az újabb technológiák által felvetett kérdések megválaszolásához ugyancsak jó alapot adnak. (A modellek rövid összefoglalása a fejezet végén, a terminusjegyzékben található).

További vizsgált kérdés például, hogy a percepcióval való egyidejűség hogyan hat ki a beszédprodukcóra (Bakti 2010), hogyan építi fel a szinkrontolmács a mentális modelljét (Setton 1999), és hogy a mentális modellbe nehezen beilleszthető, deverbilizáció helyett csak transzkódolható, vagyis csupán szó szerint fordítható elemeket (például neveket, számokat, terminusokat) milyen pontossággal tudja visszaadni (Braun és Clarici 1996). A transzkódolást igénylő elemek tolmácsolása során tapasztalat nehézségekre kínálnak lehetséges megoldást egy később ismertetett CAI-eszközök.

2.1.2. Technikai körülmények

Miután általánosan elfogadottá vált, hogy a szinkrontolmácsolás megvalósítható, a kutatók és a tolmácsok figyelme arra a kérdésre összpontosult, hogy a tolmács milyen körülmények között és meddig tud megfelelő minőségű munkát végezni. Míg a korai fotókon jól látszik, hogy a szinkrontolmácsok a terem végében elhelyezett asztalnál kaptak helyet, és a konferencia résztvevőitől legfeljebb egy alacsony üvegfall választotta el őket, később megjelentek a hangszigetelt kabinok. A szinkrontolmácsoláshoz használható kabinokra vonatkozó első ISO szabványt 1983-ban vezették be (ISO 2603:1983), kidolgozásában fontos szerepet kapott a konferenciatolmácsok nemzetközi szervezete, az AIIC is. A hagyományos szinkrontolmácsolásra jelenleg alkalmazható ISO szabványok az 1. táblázatban láthatók.

1. táblázat: A hagyományos szinkrontolmácsoláshoz használt berendezésekre vonatkozó ISO-szabványok

ISO 20109:2025	A szinkrontolmácsoláshoz használt berendezések, megfelelő hang- és képminőség biztosítása	https://www.iso.org/standard/84056.html
ISO 17651-1:2024	Szinkrontolmácsoláshoz használható beépített kabinok	https://www.iso.org/standard/85014.html
ISO 17651-2:2024	Szinkrontolmácsoláshoz használható mobilkabinok	https://www.iso.org/standard/85015.html

Bár a tolmácskabinok alapvető felépítése az ISO szabványok megjelenése óta lényegében nem változott, a technológia fejlődése itt is nyomon követhető. A nagy nemzetközi intézményekben jelenléti tolmácsolás esetén is képernyő biztosítja a kabinokban, hogy a tolmácsok jól lássák a beszélő arcát vagy éppen a kivetített Power Point prezentációt. A tolmácskonzolok is egyre modernebbek lettek: például ma már sok tolmácspult kiírja, hogy az egyes csatornákon érkező inputot az adott tolmács a teremhang alapján, vagy egy másik kabinból relézve állította-e elő, így a tolmácsbeosztás memorizálása nélkül is elkerülhető a kettős relé (a relé fogalmát lásd a terminusjegyzékben).

2.2. Távtolmácsolás

A távtolmácsolás Mouzourakis (2006) definíciója szerint olyan tolmácsolási helyzet, amikor a tolmács nincs személyesen jelen a megbeszélés helyszínén, hanem képernyő és fejhallgató segítségével dolgozik, anélkül, hogy közvetlenül rálátna a teremre vagy a beszélőre. A konferenciakörülmények között, szinkron módban végzett távtolmácsolás az 1970-es évektől kezdett elterjedni, bár a műholdas megoldás költségei miatt erre csak a nagy nemzetközi szervezetek intézményeinek volt módjuk (Tripepi Winteringham 2010). Más tolmácsolási helyzetekben (közösségi tolmácsolás, üzleti tolmácsolás) inkább a telefonos tolmácsolás, majd később a videokonferencia-tolmácsolás terjedt el. A kifejezetten a távtolmácsolásra kifejlesztett online szinkrontolmácsolási platformok (*remote simultaneous interpreting platforms*) nem sokkal a Covid-19-világjárvány előtt jelentek meg (Bouhmid 2019), de elterjedésüknek, valamint a tolmácsok speciális igényeit kielégítő továbbfejlesztésüknek a járvány miatti lezárások adták meg az igazi lendületet.

Bármilyen eszközzel valósul is meg a távtolmácsolás, a tolmács és a kommunikációs felek elhelyezkedését tekintve megkülönböztethetünk teljesen online zajló (*full remote*) eseményeket, amikor minden fél más helyszínről jelentkezik be, illetve

hibrid eseményeket, amikor a résztvevők egy része azonos helyszínen tartózkodik, vagy a tolmács a résztvevők egy részével egy helyiségben van (Braun 2019).

A távtolmácsolás alkalmazása mellett szól, hogy elkerülhetők a résztvevők és a tolmácsok utaztatásából adódó költségek, nem kell a tolmácskabinoknak helyet biztosítani a teremben, illetve egészségügyi és biztonsági szempontok miatt is választhatják a megbízók ezt a megoldást. Ugyanakkor a tolmácsok munkáját a vizuális információk hiánya, az esetleges rossz hangminőség és az elidegenedettségek érzése nehezítheti. (Erről részletesebben lásd Seresi 2016, valamint a jelen kötetben a közössi tolmácsolás kontextusában Gabányi és Seresi 2026).

2.2.1. Telefonos tolmácsolás

A távtolmácsolás alfajai közül a telefonos tolmácsolás (*telephone interpreting*) a legalacsonyabb presztízsű (Lee 2007). A képi információk erős korlátozottsága vagy akár teljes hiánya miatt pedig talán ez tekinthető az egyik legnehezebb helyzetnek a tolmács számára. Telefonos tolmácsolás esetén a tolmácsnak nagyobb szerepet kell vállalnia a beszélőváltások irányításában, illetve előfordulhat, hogy a számára látható fél gesztusait is szavakba kell öntenie a vonal másik végén lévő kommunikációs félnek.

Mivel a telefon korunkban széles körben elérhető eszköz, ez a fajta tolmácsolás továbbra is igen elterjedt, különösen hatósági és egészségügyi területen: a többségi nyelvet nem beszélő bevándorlók számára sokszor telefonos eléréssel szervezik meg az ügyeleti rendszerben rendelkezésre álló tolmácsokat (Lázaro Gutiérrez és Cabrera Méndez 2021).

2.2.2. Videokonferencia-tolmácsolás

Klasszikus értelemben akkor beszélünk videokonferencia-tolmácsolásról (*videoconference interpreting*), amikor a megbeszélésen részt vevő felek között videokonferencia-berendezés biztosítja az összeköttetést, és a tolmács valamelyik kommunikációs féllel egy helyiségben tartózkodik (Braun 2007). A tolmácsolás ilyenkor jellemzően konzekutív (azaz követő) módban zajlik.

A világvjárvány alatt azonban a különböző online videokonferencia-platfomok (pl. Zoom, Teams) olyan nagy népszerűsége tettek szert, hogy a képernyőhöz csatlakoztatható, sokszor külön mikrofonnal működő videokonferencia-berendezések használata visszaszorult. Ugyanakkor elmondható, hogy az online platfomokon végzett videokonferencia-tolmácsolás tulajdonképpen hasonló a hagyományos eszközökön végzetthez, mivel a fő nehézségek itt is magából a videokonferencia-helyzetből fakadnak. Ilyen körülmények között ugyanis nem lehet szemkontaktust felvenni, nehézkes a beszélőváltás, valamint ellehetetleníti a megértést, ha a felek egymás szavába vágnak (Braun 2007). A Covid-19-világvjárvány további hozadéka, hogy sok helyen távmeghallgatásra alkalmas, biztonságos videokonferencia-rendszereket építettek ki,

amelyek a tolmácsok számára is lehetővé teszik, hogy online csatlakozzanak. Ilyen rendszer például Magyarországon a VIKI (Gerencsér 2023).

2.2.3. Szinkrontolmácsolás távtolmácsolásra kialakított stúdióból

A távtolmácsolásra kialakított stúdió vagy *hub* olyan munkaállomás, amelyet tolmácsok számára hoztak létre a tolmácsolt kommunikációs esemény helyszínén kívül, jellemzően szinkron módban történő távtolmácsolás végzésére (Giustini 2022, AIIC 2025, valamint ISO/DIS 17651-3). A jelen cikkben hubnak tekintünk minden távtolmácsolási munkaállomást, még az egyetlen kabinból állót is, amennyiben igaz rá, hogy a tolmácsok kabintársuk mellett ülnek, és munkájukhoz hagyományos tolmácskonzolt használnak. Amennyiben a tolmácsolásban több nyelv is érintett, a hubban dolgozó különböző kabinok tagjai látják egymást, adott esetben közvetlenül kommunikálni tudnak egymással. A hubot kialakíthatják a konferenciatermen kívül a folyosón, az épület egy távoli részében, de akár egy másik városban vagy országban is.

Az Európai Unió intézményeiben előfordul, hogy maga a konferenciaterem a hub. Ilyenkor a résztvevők nem utaznak Brüsszelbe, csak online vesznek részt a megbeszéléseken, de a tolmácsok a teremhez tartozó tolmácskabinokban ülnek. Így legalább a tolmácsok oldalán biztosíthatók a megfelelő technikai feltételek, a technikus segítsége, valamint (a járvány időszakán kívül) a kabintársakkal való közvetlen együttműködés (Láncos 2023).

A hubkörülmények között végzett nyelvi közvetítés volt a távtolmácsolás első olyan alfaja, amellyel a konferenciatolmácsoknak szembe kellett nézniük. A távról végzett munka meglehetősen heves ellenállást váltott ki a szakma képviselőiből, bár a költséges felszereléseket megfizetni képes nagy intézmények mai szemmel nézve kifejezetten jó technikai körülményeket biztosítottak. Ugyanakkor a tolmácsok úgy érezték: jelentősen csökkent a konferenciatolmács szakma presztízse azzal, hogy az elegáns termekből távoli kiszolgálóhelyiségekbe száműzték őket. Ráadásul az ügyfelek és közjük ékelődő fizikai távolság a munkájuk végzését is megnehezíti (Hurdiss-Jones 1989), és a kabinban elhelyezett apró képernyőn rendelkezésre álló vizuális információk is túlságosan korlátozottak ahhoz, hogy megfelelő tolmácsolást tegyenek lehetővé (Mouzourakis 2006). Később az olcsóbb, de rosszabb minőségű IKT-eszközök megjelenésével és mindennapi elterjedésével a hangminőség vált a távtolmácsolás Achilles-sarkává (Seresi 2016).

A járvány alatt normalizálódott az a gyakorlat, hogy a résztvevők akár a legmagasabb szintű nemzetközi megbeszélésekre vagy országos tévék műsorába is saját otthonukból jelentkeztek be, és ehhez a saját, nem feltétlenül professzionális, műorsugárzásra kifejlesztett eszközeiket használták. Az ebből adódó problémákat a 2.2.4. pontban ismertetjük részletesebben. A rosszul megvilágított helyszínről, akár mozgó autóból bejelentkező, a laptop vagy telefon beépített mikrofonját használó résztvevőktől érkező input hangminőségét a tolmácsok oldalán megvalósuló hubkörülmények

sem tudják ellensúlyozni. 2022-ben a helyzet odáig fajult, hogy az Európai Parlament tolmácsai sztrájkjal tiltakoztak a halláskárosodással fenyegető körülmények ellen (Politico 2022). Ugyanebben az évben született meg az online távtolmácsolási platformokra vonatkozó ISO szabvány, és jelenleg kidolgozás alatt van a tolmácsoló hubokra vonatkozó ISO szabvány is (lásd 2. táblázat).

2. táblázat: A távtolmácsoláshoz használható berendezésekre vonatkozó ISO szabványok

ISO 24019:2022	Online távtolmácsolási platformok	https://www.iso.org/standard/80761.html
ISO/FDIS 17651-3 (kidolgozás alatt)	Távtolmácsoláshoz használható hubok	https://www.iso.org/standard/85017.html

2.2.4. Online szinkrontolmácsolási (RSI) platformok

A világválság miatt bevezetett lezárások idején nem állhatott meg teljesen az élet. Az addig a nagyközönség számára kevésbé ismert online videokonferencia-platformokhoz a fejlesztők gyorsan szinkrontolmácsolási funkciót adtak, illetve a létező funkciókat a tolmácsok visszajelzéseit figyelembe véve figyelemre méltó gyorsasággal továbbfejlesztették. Ilyen fejlesztés volt, hogy a tolmácsok a teremhanggal párhuzamosan (állítható hangerővel) már a virtuális kabintársukat is hallgatni tudták, illetve, hogy egy másik kabinból relézhettek, bár kezdetben a több nyelvi kabinnal zsonglőröködő platformok még sokszor lefagytak. Korábban ezekhez a funkciókhoz több eszközzel, több profillal kellett jelentkezni, vagy éppen több platformot kellett kombinálni (Seresi és Lángos 2022a).

A hubkörülmények között végzett távtolmácsoláshoz képest az online platformon történő tolmácsolás további nehezítést a jelentett munkában. Először is azért, mert ilyenkor a tolmácsok még a kabintársukkal sem tartózkodnak egy helyszínen, így az együttműködésük nehezkessé vált, a spontán segítség nyújtása szinte megvalósíthatatlan lett. Ez a tolmácsokat annyira zavarta, hogy sokan még a vakcina megjelenése előtt is egy helyszínről, valódi vagy botcsinálta hubokból dolgoztak inkább (Seresi és Lángos 2022b). Ráadásul a tolmács technikai szempontból is magára maradt: a saját eszközeivel, technikus nélkül, vagy távolról bejelentkező segítséggel kellett biztosítani a professzionális körülményeket, miközben az ügyfelek is a saját eszközeikről, sokszor a hangminőség figyelmen kívül hagyásával vettek részt a megbeszéléseken.

A platformok képernyője még az elismerésre méltó fejlesztések ellenére sem tudja egy konferenciahelyzet minden összetevőjét hiánytalanul leképezni: a kép kicsi, a szoftveres konzol (*soft console*) a valódi konzoltól szükségszerűen eltér, a csevegő

alkalmazás nem pótolhatja a kabintárrsal történő összenézést. Ennek ellensúlyozására a tolmácsok sokszor további eszközöket használnak, ami tovább növeli a kognitív terhelésüket. A kabintársuktól távol dolgozó tolmácsok speciális nehézségeit az RSI-platfomok (*remote simultaneous interpreting platforms*) új funkciók és CAI-eszközök kifejlesztésével próbálták csökkenteni: ilyen fejlesztés volt például a kifejezetten távmódban dolgozó tolmácsoknak szánt KUDO *Interpreter Assist* (Fantinuoli et al. 2022). A CAI-eszközökről részletesebben lásd a 3. alfejezetet).

Ugyanakkor az RSI-platfomoknak hála a tolmácsok földrajzi határok nélkül, időben sokkal rugalmasabban vállalhatnak megbízásokat, anélkül, hogy a megbízókkal a valóságban találkozni kellene. Ez utóbbi különösen érzelmileg megterhelő helyzetekben lehet előny (Zhang et al. 2024). A távmódból adódó rugalmasság és költséghatékonyság miatt döntöttek az Európai Unió tolmácsolásért felelős főigazgatóságai úgy, hogy a szabadúszó tolmácsok toborzásához bevezetett akkreditációs vizsgát az Európai Parlament által kifejlesztett és kezelt online platformon rendezik meg (Seresi 2024).

2.2.5. A távtolmácsolásra vonatkozó ajánlások

A távtolmácsolást végző tolmácsok munkáját megkönnyítendő több intézmény és szervezet is megfogalmazott ajánlásokat. Ezek közül néhányat a 3. táblázatban foglalkozunk össze.

3. táblázat: Távtolmácsolásra vonatkozó intézményi ajánlások

Az ajánlás megfogalmazója	Az ajánlás címzettje	Cím	Link
AIIC	tolmácsok	AIIC Guidelines on Distance Interpreting	https://members.aiic.org/document/13494/AIIC%20Guidelines%20on%20DI.pdf
AIIC	felszólalók	Tips for speakers for virtual multilingual meetings with simultaneous or consecutive interpretation	https://aiic.org/uploaded/inst/791647/9698/EN_Speaker_AIIC.pdf
ENSZ	felszólalók	Remote participation requirements for multilingual United Nations meetings	https://www.un.org/dgacm/en/content/remote-participation-requirements-multilingual-united-nations-meetings

Európai Parlament	felszólalók	Az Európai Parlament ülésein való távoli részvételre vonatkozó követelmények Technikai részletek	https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/277367/technical-details-remote-meetings-ep_HU.pdf
Európai Bizottság	felszólalók	Code of conduct for online speakers	https://commission.europa.eu/document/download/6bbe2cf-3f18-48dd-ac04-0e988f4d9eb7_en?filename=code-of-conduct-for-remote-speakers-dg-scic_en.pdf
Európai Unió Bírósága	felszólalók	A videokonferencia útján felszólaló felek és képviselők által figyelembe veendő technikai előfeltételek és a nekik szóló gyakorlati ajánlások	https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2024-10/7.prerequisrecommandations-pratiques-videoconference-septembre-2024_hu.pdf

3. A technológia mint a tolmács segítője: CAI-eszközök

A számítógéppel támogatott tolmácsolás eszközeinek definiálása és kategorizálása nehéz feladat, mivel a szakirodalomban ezzel kapcsolatban mindmáig nem alakult ki egységes álláspont. Ennek hátterében egyrészt a CAI-eszközök viszonylag kései megjelenése, másrészt a témában rendelkezésre álló kutatások alacsony száma állhat. A korábbi meghatározások részletes áttekintését, valamint azok előnyeinek és hiányosságainak feltárását követően Guo és munkatársai (2023) a következő definíciót fogalmazták meg: „A CAI-eszközök olyan számítógépes szoftverek, mobiltelefonos alkalmazások vagy digitális eszközök, amelyeket a tolmácsok a tolmácsolási esemény során a kognitív stressz csökkentésére és az általános feldolgozó kapacitás növelésére használnak” (Guo et al. 2023: 91, a szerzők fordítása).

A fenti definíció ugyanakkor kiegészítésre szorul, hiszen a tolmácsok nem kizárólag a tolmácsolási esemény közben, hanem a felkészülés és az utómunka során is alkalmaznak CAI-eszközöket. Sőt, a tapasztalatok szerint a legtöbb tolmács inkább a felkészülési szakaszban veszi igénybe ezeket (Móricz 2017, 2022). A tanulmány ezen fejezete a CAI-eszközök típusait mutatja be, két fő kategóriába sorolva őket: szoftver alapú és hardver alapú megoldásokra.

3.1. Hardver alapú CAI-eszközök

A hardver alapú CAI-eszközök közé tartoznak azon digitális eszközök, amelyek a szoftverek futtatásához szükséges technikai alapot biztosítják. Fontos hangsúlyozni, hogy önmagukban nem nyújtanak érdemi segítséget a tolmács számára, hanem a szoftver alapú alkalmazások működéséhez teremtik meg a feltételeket. A hardveres háttér minősége határozza meg a CAI-eszközök hordozhatóságát, stabilitását és a tolmácsolási munkafolyamatba való integrálhatóságát is.

Több kutatás egybehangzó eredményei alapján a leggyakrabban használt hardveralapú CAI-eszköz a laptop, amely a felkészülés során és tolmácsolás közben is központi szerepet tölt be (Móricz 2017, Wan és Yuan 2022, Lee et al. 2024, Tóth 2025). Ennek egyik oka, hogy a laptopok multifunkcionális eszközök, a hordozhatóság mellett teljes billentyűzettel rendelkeznek, és számos különböző szoftver futtatását lehetővé teszik. Bár a tolmácsok többsége már digitális formában dolgozza fel a releváns dokumentumokat, a laptop használata gyakran kiegészül írásos vagy nyomtatott anyagokkal is. Míg a felkészülési szakaszban a hardverhasználat elsősorban a dokumentumkezelést és az információk strukturálását szolgálja, a tolmácsolás során már a gyors hozzáférés és a párhuzamos eszközhasználat kerül előtérbe.

A felkészülési szakaszban a tabletek és az okostelefonok jellemzően kiegészítő szerepet töltenek be, a tolmácsolási feladat során azonban már gyakrabban jelennek meg. Az asztali számítógépek használata is ritkán fordul elő, használatuk elsősorban az otthoni felkészülésre és a távtolmácsolásra korlátozódik (Móricz 2017). Más digitális eszközök, például okosórák vagy elektronikus könyvolvasók, használata marginálisnak tekinthető. A konsekutív tolmácsolás jegyzetelési gyakorlatában ugyanakkor továbbra is a toll és a papír dominál: használatuk szinte univerzális, míg a tableteken történő digitális jegyzetelés csak alacsony arányban jelenik meg. Ezen a területen tehát továbbra is az analóg megoldások dominálnak (Lee et al. 2024, Tóth 2025).

A hardveralapú CAI-eszközök használata továbbá erősen szituációfüggő. A konferenciatolmácsolás esetében jellemzően a laptop tölti be a központi szerepet, míg a közösségi és kísérő tolmácsolás során a kisebb, könnyebben hordozható eszközök kerülnek előtérbe. A tabletek különösen a hosszabb konsekutív tolmácsolási szituációkban kínálnak előnyt, mivel a segédanyagok megjelenítése mellett a digitális jegyzetelést is lehetővé teszik. Az e-tinta eszközök pedig kifejezetten a jegyzeteléshez optimalizált felületet biztosítanak, mivel nem bocsátanak ki kék fényt, ami elősegítheti a tartós figyelem fenntartását (Eszenyi, Tóth és Van Waarden 2025).

3.2. Szoftver alapú CAI-eszközök

A szoftver alapú CAI-eszközök képezik a számítógéppel támogatott tolmácsolás legfontosabb eszközeit, hiszen ezek biztosítják a közvetlen szakmai támogatást. Kutatások alapján (Móricz 2017, Wan és Yuan 2022, Tóth 2025) a tolmácsok által legszélesebb körben alkalmazott három szoftvertípus a dokumentumkezelő eszközök (Word, Excel, Adobe PDF Reader), az online gépi fordítóprogramok (DeepL, Google Translate), valamint az online szótárak és terminológiai adatbázisok (Glosbee, Juremy). Ezeket elsősorban a felkészülés során használják, ugyanakkor tolmácsolás közben is segítséget nyújthatnak, például, ha egy terminus célnyelvi megfelelőjét kell gyorsan kikeresni.

Az internetes böngészők (Google Chrome, Microsoft Edge, Safari) is népszerűek, elsősorban a felkészülési szakaszban használják őket, például kutatómunkára, háttéranyagok gyűjtésére, szakmai weboldalak böngészésére vagy friss hírek elérésére. Bár valós idejű információkeresésre tolmácsolás közben is alkalmasak, ez jóval ritkábban fordul elő, mivel a legtöbb helyzetben egyszerűen nincs rá idő, és az internetkapcsolat sem mindig stabil. Ezzel szemben a mobiltelefonos és tabletes alkalmazások rugalmasabbak, hiszen számos szótár vagy jegyzetelő applikáció offline módban is elérhető rajtuk. Ma már rendkívül sokféle alkalmazás létezik, amelyekből mindenki saját igényei szerint válogathat, így a tolmácsok eszköztára teljesen személyre szabható.

Az eddig említett CAI-eszközök olyan hétköznapi, általános szoftverek, amelyeket sok más területen is széles körben használnak. Ezek mellett azonban léteznek olyan kevésbé elterjedt eszközök is, amelyek hasznos segítséget jelenthetnek a tolmácsok számára, például a különböző hangrögzítő és hangszerkesztő programok (Audacity, Ocenaudio), valamint az automatikus beszédfelismerő szoftverek (Google Speech-to-Text, Dragon NaturallySpeaking). A hangrögzítő eszközök kapcsán érdemes megemlíteni a szinkron-konzekutív (*simconsec*) tolmácsolást, amelyet először Michele Ferrari alkalmazott 1999-ben. A módszer lényege, hogy a tolmács először rögzíti a forrásnyelvi szöveget, majd a célnyelvi visszaadáskor fejhallgatón keresztül visszahallgatja, és közben szinkrontolmácsolja is (Ferrari 2001). A módszerrel Hamidi és Pöchhacker (2007) is kísérleteztek: ők a rögzített szöveg visszahallgatása mellett az eredeti beszéd elhangzásakor jegyzeteket is készítettek. Ez a módszer természetesen nem minden tolmácsolási helyzetben alkalmazható, hiszen bizonyos feltételek meglétét igényli, ugyanakkor érdekes példa arra, hogy vonható be a technológia a tolmácsolásba.

A beszédfelismerő szoftverek kapcsán Chen és Kruger (2022) pilot kutatását említhetjük meg, amely egy új számítógéppel támogatott konzekutív tolmácsolási formát tesztelt. Ebben a jegyzetelést beszédfelismerő program és gépi fordítórendszer váltotta ki: a tolmács a forrásnyelvi szöveget azonos nyelvre szinkrontolmácsolta (*shadowing*), és ebből a szoftver átiratot készített. Ezt követően a szöveget gépi fordítással ültették át a célnyelvre, azonban az így kapott ömlesztett szöveg

nehezen volt kezelhető, ezért a kutatók MS Word-makró segítségével oldották meg a szegmentálást. Bár ez a módszer is csupán korlátozottan alkalmazható, izgalmas példa arra, hogy a beszédfelismerő szoftverek és a gépi fordítás miként kapcsolódhat be a konsekutív tolmácsolás támogatásába.

Ma már elérhetőek kifejezetten tolmácsok számára fejlesztett szoftverek is (Interplex, InterpretBank, InterpretersHelp, LookUp, Terminus). Ezek elsősorban terminológiakezelő programok, amelyek lehetővé teszik a glosszáriumok rendszerezését, gyors keresést, valamint különféle szűrési és rendezési lehetőségeket. Egyik nagy előnyük a személyre szabhatóság: a tolmácsok saját igényeik szerint alakíthatják a terminológiai adatbázisok szerkezetét és tartalmát. Némelyik platform kiegészítő funkciókkal is rendelkezik, például memorizálást segítő kártyákkal vagy csapatmunka esetén közös glosszáriummegosztással. Az InterpretBank, naptárfunkciója révén, az adminisztratív feladatokat is támogatja: lehetővé teszi a megbízások nyomon követését.

Az utóbbi években a generatív mesterséges intelligencián alapuló, nagy nyelvi modellekkel dolgozó rendszerek (ChatGPT, MS Copilot, Google Gemini) rendkívül népszerűvé váltak, így a tolmácsolás területén betöltött szerepük sem elhanyagolható. A felkészülés során hasznos segítséget nyújthatnak háttéranyagok gyors összefoglalásában, terminusok kivonatolásában vagy kiegészítő információk keresésében. Bár a tolmács sok időt megtakaríthat velük, komoly kockázatot jelent, hogy az összefoglalások és terminuskivonatok pontossága nem mindig megbízható: előfordulhat, hogy a rendszer „hallucinál”, vagyis olyan adatokat és kifejezéseket is megjelenít, amelyek valójában nem szerepelnek a forrásanyagban (Anh-Hoang, Tran és Nguyen 2025). Tolmácsolás közben is használhatók online szótár vagy gépi fordítómotor helyett, ha a tolmács előre megadott promptokban ismerteti a kontextust, és kéri a rendszert, hogy egy-egy felmerülő szóhoz adjon gyorsan egyetlen célnyelvi megfelelőt. Ugyanakkor a megbízhatóság és az idő szűkössége ez esetben is erősen korlátozza a gyakorlati alkalmazhatóságot. Az ilyen rendszerek alkalmazásával kapcsolatban ráadásul adatbiztonsági és etikai aggályok is felmerülnek (lásd 4.2 alfejezet).

Az MI-eszközök ígéretes lehetőséget kínálnak, de használatukhoz elengedhetetlen a kritikus szemlélet és az eredmények ellenőrzése. Leginkább a speciális témakörökre betanított, sokszor korlátozott hozzáférésű eszközök használhatók eredményesen. Az uniós intézmények kontextusában ilyen például a Digitális Európa programon belül elérhető eSummary, amely hosszú dokumentumokat foglal össze, vagy a több dokumentumból vezetői összefoglalót készítő eBriefing⁷⁰.

A videokonferencia-platformok (Zoom, Microsoft Teams) szintén a CAI-eszközök közé sorolhatók, de mivel ezekről fentebb már volt szó (lásd 2.2.2 alfejezet), itt nem térünk ki rájuk részletesebben. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezeket is sokan alkalmazzák, ami a Covid–19-világjárvány nyomán bekövetkezett digitális átállásnak is köszönhető.

70 <https://language-tools.ec.europa.eu/>

Még kísérleti fázisban vannak azok a CAI-eszközök, amelyek az elhangzottakat valós időben leiratozzák, és vagy a teljes mondatot vagy a mondatokban elhangzó számokat, neveket és terminusokat a képernyőn megjelenítik (ilyen az InterpretBank új funkciója vagy a SmarTerp). A terminusokhoz az előre kiválasztott glosszáriumok vagy online keresés alapján ekvivalenseket is felajánlanak (Defrancq et al. 2024). Szimulált helyzetben alapuló kutatással (ahol nem automatikus beszédfelismerés alapján, hanem előre beprogramozva jelentek meg a képernyőn a szükséges kifejezések) sikerült bizonyítani, hogy egy ilyen eszköz jelentősen javíthatja a tolmácsok teljesítményét a nem deverbálizálható elemek esetében (Desmet et al. 2018). Ugyanakkor az automatikus beszédfelismerés még nem működik tökéletesen, különösen az akcentusok, dialektusok értelmezése, illetve a szegmentálás, a helyes szó- és mondathatár azonosítása jelent problémát a legtöbb szoftvernek (Ostendorf et al. 2008, Ahmad et al. 2024). A helytelen „segítség” pedig félrevezetheti azokat a tolmácsokat, akik inkább hagyatkoznak a szemükre, mint a fülükre (Defrancq és Fantinuoli 2021).

További kérdés még, hogy egyszerre mennyi információ jelenjen meg a képernyőn (Gieshoff et al. 2024), és a képernyő melyik részén, meddig maradjon látható ahhoz, hogy ne zavarja a tolmácsot. Egy másik probléma, hogy az egyes elemek elhangzása és a képernyőn való helyes megjelenésük között eltelt idő (*latency*) másfél vagy akár két másodperc is lehet, ami túl hosszú idő, figyelembe véve az átlagos tolmács 2,5-3 másodperces fül–száj ívhosszát. Ráadásul a legtöbb ilyen program csak úgy használható, ha manuálisan beállítjuk, milyen nyelven működjön a beszédfelismerés, valamint hogy melyik, előzőleg gondosan összeállított és ellenőrzött glosszárium adja meg az ekvivalenseket (Defrancq és Fantinuoli 2021). Így az eszköz inkább csak emlékeztetni képes arra, amit az előkészítő munka során kigyűjtöttünk, és nem kínál fel varázstsütsére új megoldásokat.

Jelenleg még nem létezik olyan egységesen elfogadott szoftver vagy platform, amely minden szükséges funkciót magába sűrítene, és egyben egy teljesen a tolmácsok személyes igényeire szabható felületet biztosítana. Egy ilyen átfogó, multifunkcionális alkalmazás kifejlesztése a jövőben jelentős előrelépést hozhatna, ám megvalósítása egyelőre még várat magára. Összességében a CAI-eszközök ma még kiforratlannak tekinthetők, így a jövőben további kutatásokra és fejlesztésekre lesz szükség.

4. Gépi tolmácsolás

A gépi tolmácsolás során a technológia nem a tolmács munkáját támogatja, hanem teljes egészében átveszi a tolmács szerepét. Megalkotásának egyik fő céljaként azt említik, hogy a nyelvi hozzáférés szélesebb körben, olcsóbban és mindenki számára elérhetővé váljon (Fantinuoli 2025). Az automata tolmácseszközök létrehozására tett kísérletek az 1980-as évek végére és az 1990-es évek elejére nyúlnak vissza, amikor a korabeli technológia csupán néhány száz szó felismerésére volt alkalmas (Jekat és

Klein 1996). A 2000-es évek elején jelentek meg az első kereskedelmi forgalomban is elérhető szoftverek, majd a 2010-es évektől a mobiltelefon alapú megoldások is. A valódi áttörést azonban a neurális gépi fordítás hozta, amely jelentősen növelte a fordítás pontosságát, és megnyitotta az utat a valós idejű gépi tolmácsolás felé (Horváth 2015). Waibel (2012) rámutat, hogy a korai rendszerek szabályalapúak voltak: előre megadott nyelvtani és szintaktikai szabályokra építettek, ám a beszélt nyelv sokfélesége miatt ez hamar zsákutcának bizonyult. A modern gépi tolmácsok ezzel szemben „tanuló gépek”: hatalmas mennyiségű beszéd- és fordítási adat alapján képesek nyelvi mintázatokat felismerni és a nyelvet kontextusban kezelni.

4.1. A gépi tolmácsolás működési elvei

A modern gépi tolmácsolási megközelítések két fő irányban fejlődtek. Az egyik irány a kaszkád rendszereké (*cascading approach*), amelyek több egymásra épülő modulból állnak. A folyamat első lépése az automatikus beszédfelismerés, amely a forrásnyelvi beszédet írott szöveggé alakítja. Ezt követően a szöveg gépi fordítással kerül átültetésre a célnyelvre, végül pedig a fordított szöveget beszéd szintézis (*text-to-speech*) segítségével alakítják hangzó beszéddé. Ezeknek a rendszereknek az előnye, hogy már meglévő, jól bevált technológiák kombinációjára épülnek, ugyanakkor hátrányuk, hogy a hibák az egyes modulokon keresztül továbbadódnak, így a kezdeti pontatlanságok a végső eredményben összeadódnak.

A másik irány az úgynevezett *end-to-end* rendszereké. Ezek egyetlen neurális modell segítségével közvetlenül alakítják át a forrásnyelvi beszédet célnyelvi beszéddé, vagyis kihagyják a köztes lépéseket. Előnyük, hogy a fordítás így gyorsabb, valamint képesek megőrizni a beszéd természetes jellemzőit is, például a prozódiaát vagy a hangszínt. Ám ezeknek a rendszereknek óriási adatigényük van, főként kétnyelvű beszédkorpuszokra, amelyek előállításuk költséges és időigényes (Fantinuoli 2025). Jelenleg a gépi tolmácsolásra képes programok túlnyomó része továbbra is a kaszkád modellre épül.

Ami a gépi tolmácsolás időbeliségét illeti, a legtöbb használatos tolmácsapplikáció követő módban működik, és leginkább dialógusok tolmácsolására alkalmas. A Karlsruhei Technológiai Intézet ugyanakkor a nem német anyanyelvű hallgatók számára már a 2000-es években kidolgozott egy gépi szinkrontolmácsolási rendszert, amely használható volt ugyan, de a teljesítménye nem közelítette meg az emberi tolmács teljesítményét (Pöschhacker 2024). A gépi szinkrontolmácsolás szempontjából az egyik legnagyobb kihívást jelenleg az jelenti, hogy a gép csak akkor tudja elkezdni a tolmácsolást, amikor már a rendelkezésére áll egy jelentéssel bíró, lezárult szegmens. Ugyanakkor a szegmentálást megnehezíti, hogy a gépnek egyrészt ki kell várnia, hogy a pontos tolmácsoláshoz szükséges információ már a rendelkezésére álljon, ugyanakkor nem várhat olyan sokáig, hogy a látencia (*latency*) a hallgatóság számára

elfogadhatatlan legyen (Fantinuoli 2025). Ezt a problémát az emberi tolmácsok a fül–száj ívhossz rugalmas változtatásával, rövid mondatok alkotásával (Jones 1998), antipációval (Chernov 2004), illetve a kommunikációs helyzetről alkotott kognitív modell megalkotásával (Setton 1999) oldják meg.

4.2. Kihívások és etikai kérdések

A gépi tolmácsolás fejlesztése és alkalmazása számos kihívással jár. A rendszerek nem képesek érzékelni a teljes kommunikációs kontextust, így a nonverbális jelek, például a hangsúly vagy a gesztusok, teljesen elvesznek. Nehézséget okoz továbbá az idiomatikus kifejezések, a kulturális utalások, valamint a szarkazmus és az ironia helyes értelmezése és tolmácsolása is. Mindezekon kívül problémát jelenthet a személynevek felismerése vagy a hibás kiejtések kezelése is. Az alacsony erőforrású nyelvek esetében a gyenge adatellátottság jelentősen korlátozza a rendszerek taníthatóságát és pontosságát (Fantinuoli 2025). Továbbra sem megoldott minden esetben a forrásnyelvi beszédprodukciónak helyes szegmentálása: a szóhatárok és mondathatárok találgatáson alapuló kijelölése jelentősen torzíthatja a jelentést (Ostendorf et al. 2008, Ahmad et al. 2024).

Az emberi tolmáccsal szemben elvárás, hogy a szó szerinti szöveg hűség helyett (különösen konferenciahelyzetben) a beszélő kommunikációs szándékára koncentráljon. Ennek érdekében a tolmács javíthatja a beszélő önkéntelen ügyetlenségeit, a kulturális különbségeket magyarázattal hidálhatja át, és a világos fogalmazás, élvezhetőbb teljesítmény érdekében összefoglalhatja vagy explicitálhatja is az elhangzottakat. A gép, mivel a beszélő szándékát nem képes felismerni, ilyen döntéseket nem hozhat meg (Sperber et al. 2025). Mindez hozzájárul ahhoz, hogy a gépi tolmácsolást a felhasználók sokszor statikusnak érzik.

A technológia alkalmazása emellett komoly etikai kérdéseket is felvet. Kiemelten fontos az adatvédelem és a titoktartás garantálása, valamint a felelősség meghatározása hibás fordítások esetén. Különösen érzékeny területeknek számít az egészségügy és a jog, ahol egy pontatlan tolmácsolás súlyos következményekkel járhat (Fantinuoli 2025). Ez különösen azért problémás, mert a humán tolmács folyamatosan monitorozza magát (Moser 1978). Az újonnan elhangzottak alapján folyamatosan frissíti a szereplők kommunikációs szándékáról alkotott mentális modelljét (Setton 1999), és ennek megfelelően szükség esetén korrigálja a tolmácsolási outputját. Ezzel szemben a gép nem jön rá utólag, ha hibázott: minden új egységet független szegmensként kezel, nem épít fel kognitív modellt, és így nem is detektálja az esetleges inkoherenciát. A gépi tolmácsprogramok hozzáférhetősége is etikai problémát vet fel, mivel túlhasználatra csábíthat. Ilyenkor olyan helyzetekben is alkalmazzák a gépi tolmácsolást, amelyekben erre valójában nincs szükség, ez pedig erőforrás-pazarláshoz vezet (Fantinuoli 2025).

4.3. A gépi tolmácsolással kapcsolatos ajánlások és etikai kódexek

A gépi tolmácsolás használatával kapcsolatban több nemzetközi szervezet fogalmazott meg állásfoglalást, útmutatót vagy etikai kódexet. A 4. táblázat ezek közül mutat be néhányat. Jól látható, hogy míg az UNESCO és a generatív mesterséges intelligencia térnyerésére válaszul 2023-ban létrehozott *Safe AI Task Force* ajánlásaiban hangsúlyosan megjelennek a gépi tolmácsolásban rejlő lehetőségek és előnyök (például a kulturális szakadékok áthidalása, veszélyeztetett nyelvek védelme, a tolmácsoláshoz való hozzáférés), a specifikusan nyelvi szakembereket tömörítő szervezetek inkább a kockázatokra és a megoldandó problémákra (például a gépi tolmácsolás akadálymentesítésére, környezeti hatásaira, az adatbiztonságra, a gépi tolmácsolás minőségéről adott reális tájékoztatásra, a hibák kiszűrésére, a felelősségre és az esetleges kártérítésre) koncentrálnak.

Több ajánlásban megjelenik a gépi tolmácsoláshoz használt eszközök központi akkreditációjának gondolata, valamint a sztereotípiák megerősítésének veszélye, illetve a kulturális érzékenység és az empátia fogalma. A legtöbb praktikus kérdést az egészségügyi tolmácsok amerikai szervezete fogalmazta meg, így például, hogy miként tud a gépi tolmácseszköz megbizonyosodni arról, hogy a páciens megértette-e a tolmácsolást, vagy hogyan fog lépést tartani a szakmai terminológia folyamatos változásával.

Érdekesség, hogy a gépi tolmácsolásról sem az AIIC, sem az Európai Unió intézményei nem adtak ki hivatalos állásfoglalást. Ez az EU esetében valószínűleg a kérdés érzékenységevel is magyarázható. A tolmácsolás biztosítása ugyanis komoly terhet ró az uniós költségvetésre (EP Think Tank 2022), de ezt kötelező felvállalni, mivel a többnyelvűség az Európai Unió megkérdőjelezhetetlen alapértéke. Ugyanakkor az sem vetne jó fényt a munkavállalói jogokat és az emberi értékeket zászlójára tűző Európai Unióra, ha a többnyelvűséget biztosító munkavállalóit tömegesen gépekre cserélné – bár a jelenlegi helyzetben ezt a lehetőséget nem kívánja egy elsi-etett nyilatkozattal teljesen elvetni sem.

4. táblázat: A gépi tolmácsolásra vonatkozó ajánlások

A dokumentum megfogalmazója	A dokumentum címe, link	A dokumentum jellege	Link
UNESCO	Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence (2021)	Általános ajánlások, a 95. cikk szól a kérdésről	https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137
Safe AI Task Force	Interpreting SAFE AI Task Force Guidance (2024)	Iránymutatás részletes fogalom-magyarázattal	https://safeaitf.org/wp-content/uploads/2024/07/SAFE-AI-Guidance-07-01-24.pdf
Fédération Internationale des Traducteurs (FIT)	Position Paper on the Use of AI in Interpreting (2024)	Állásfoglalás	https://library.fit-ift.org/legacy/PDP_202408_AI_EN.pdf
European Language Council	AI for Translation and Interpreting – A Roadmap for Users and Policy Makers (2025)	Vitadokumentum	https://www.celelc.org/wp-content/uploads/2025/11/AI-for-Translation-and-Interpreting.-A-roadmap-for-users-and-policy-makers-2.pdf
National Council on Interpreting in Health Care (USA)	Guidance For Healthcare Organizations Evaluating the Potential Use of AI-generated Interpreting (2024)	Iránymutatások, elsősorban kérdések formájában	https://www.ncihc.org/assets/documents/publications/NCIHC%20guidance%20for%20contracting%20AI-generated%20interpreting%202024-07-15.pdf

Összességében tehát a gépi tolmácsolásnak ma még számos technológiai és etikai korlátja van, így egyelőre inkább kísérleti megoldásként tekinthetünk rá. Ugyanakkor a technológiai fejlődés folyamatos, és a jövőben is várhatóak további törekvések egy teljesen automatizált tolmácgép vagy -program megalkotására. A legfontosabb kérdés azonban az, hogy egy ilyen rendszer képes lenne-e valóban teljes mértékben helyettesíteni az emberi tolmácsokat. Bár már egy évtizede is többször elhangzott,

hogy a közeljövőben a gépek kiszoríthatják a hivatásos tolmácsokat, a valóságban a szakma továbbra is él és működik. A pénzért végzett megbízásokat egyelőre nem „halássza el” a gép az emberek elől, sokkal inkább olcsó vagy ingyenes alternatívát kínál olyan helyzetekben, amikor a felhasználó egyébként sem vitt volna magával tolmácsot (például nyaraláskor).

Sokkal valószínűbb, hogy a jövőben a tolmácsolás az ember és a gép együttműködésén fog alapulni (Láncos és Seresi 2021), ahogyan a fordítás esetében ez az integráció már egy évtizede megtörtént (Cronin 2013). Azt sem lehet kizárni, hogy a gépi tolmácsolás a fent ismertetett korlátai miatt a jövőben a *fast fashion* megfelelőjeként az elérhető, rossz minőségű tolmácsolást jelenti majd. Ezzel szemben az emberi tolmácsolás olyan luxustermék lesz, amelyet akkor vesznek igénybe, amikor a kommunikáció elsődleges célja nem a puszta információközlés lesz (minimális fordítás, Heltai 1999), hanem a presztízs megőrzése, a státusz kinyilvánítása vagy a jó benyomás gyakorlása. A mesterséges intelligencia úttörése révén az is elképzelhető, hogy számos jelenlegi technológiai akadály hamarosan megoldódik, de végső soron majd az idő dönti el, milyen irányt vesz a gépi tolmácsolás jövője.

5. Összefoglalás

Tanulmányunkban Braun (2019) kategóriái mentén mutattuk be a technológia tolmácsolásban betöltött szerepét, három fő területre koncentrálna: a közvetítőeszközökre, a tolmács munkáját támogató CAI-eszközökre, valamint a gépi tolmácsolásra. A közvetítőeszközök körében áttekintettük többek között a szinkrontolmácsolásban használt berendezéseket, kabinokat és a távtolmácsolás különböző formáit. Ezen eszközök ma már nélkülözhetetlenek, ugyanakkor a technikai környezet és a munkakörülmények minősége továbbra is alapvetően meghatározza a tolmácsok teljesítményét. A távtolmácsolás példája különösen jól mutatja, hogy bár a rugalmasság és a költséghatékonyság jelentős előny, a vizuális információ hiánya és a hangminőségi problémák továbbra is komoly kihívást jelentenek.

A második nagy kategória tárgyalásakor a tolmácsolást támogató eszközöket jártuk körül, a hardveres és a szoftveres megoldásokat egyaránt, kezdve a hétköznapi dokumentumkezelő programoktól az automatikus beszédfelismerésen alapuló kísérleti rendszerekig, illetve a kifejezetten tolmácsok számára fejlesztett terminológiaekezelő alkalmazásokig. Ezek a számítógéppel támogatott tolmácsolási eszközök folyamatosan fejlődnek, és számos ígéretes lehetőséget kínálnak a gyakorlatban, ugyanakkor még kiforratlanok. Továbbra is hiányzik egy olyan egységes, széles körben elterjedt tolmácsolási platform, amely minden funkciót magában foglal.

A harmadik kategória bemutatásakor a gépi tolmácsolással foglalkoztunk. A korábbi szabály- vagy statisztikaalapú rendszerek után a neurális hálózatok fejlődése hozta meg az igazi áttörést ezen a területen. Ugyanakkor a jelenlegi rendszereknek

még mindig számos nyelvi, technológiai és etikai korlátjuk van, ezért inkább kísérleti megoldásként tekinthetünk rájuk. Sokkal valószínűbb, hogy a jövőben a tolmácsolás az ember és a gép együttműködésén alapul majd, hasonlóan a fordítás területén megfigyelhető trendekhez.

Összességében elmondható, hogy a technológia a tolmácsolás minden területén egyre hangsúlyosabb szerepet tölt be, és fejlődése a jövőben sem fog megállni. Habár a jövőben még sok empirikus kutatásra és fejlesztésre lesz szükség, a jelenlegi technológiai megoldások is sok izgalmas lehetőséget kínálnak a szakma számára, valamint új távlatokat nyitnak meg a tolmácsolás területén. A technológia és a tolmácsolás kapcsolata a jövőben várhatóan még szorosabbá válik, és érdeklődéssel figyelhetjük, milyen irányt vesz a fejlődés az elkövetkező években.

Irodalom

- Ábrányi H. 2016. Translation Environment Tools. In: Horváth, I. (ed.) *The Modern Translator and Interpreter*. Budapest: Eötvös University Press. 167–182.
- Ahmad, I. S., Anastasopoulos, A., Bojar, O., Borg, C., Carpuat, M., Cattoni, R., Cettolo, M. et al. 2024. Findings of the IWSLT 2024 Evaluation Campaign. In: Salesky, I, Federico, M, Carpuat, M. (eds) *Proceedings of the 21st International Conference on Spoken Language Translation (IWSLT 2024)*. Bangkok, Thailand: ACL. 1–11. <https://doi.org/10.18653/v1/2024.iwslt-1.1>
- Anh-Hoang D., Tran, V., Nguyen L-M. 2025. Survey and analysis of hallucinations in large language models: attribution to prompting strategies or model behavior. *Frontiers in Artificial Intelligence* Vol. 8. <https://doi.org/10.3389/frai.2025.1622292>
- Bakti M. 2010. *Diszharmóniás jelenségek a szinkrontolmácsok célnyelvi beszédprodukciónakban*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.
- Bakti M. 2020. Visszafogott extrovertáltság és intuíció. Tolmáskompetencia-modellek In: Szabó Cs., Bakti M. (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához: A kompetenciafejlesztés új fókuszai* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 17–36.
- Barik, H. C. 1973. Simultaneous interpretation: Temporal and quantitative data. *Language and Speech* Vol. 16. No. 3. 237–270. <https://doi.org/10.1177/002383097301600307>
- Bottyán S. 2025. A nagy nyelvi modellek működése és képzése, valamint alkalmazásuk stratégiai elemzése. *Nemzetbiztonsági Szemle* 13. évf. 1. szám 77–95. <https://doi.org/10.32561/nsz.2025.1.6>
- Bouhmid, M. 2019. *Impact of working remotely from the booth partner in the videoconference-based interpreting setting: Comparative study between voiceboxer and Kudo platforms*. TR7P81 MA research project. London: Metropolitan University.
- Braun, S. 2007. Interpretation in small-group bilingual videoconferences. Challenges and adaptation processes. *Interpreting* Vol. 9. No. 1. 21–46. <https://doi.org/10.1075/intp.9.1.03bra>

- Braun, S. 2019. Technology and interpreting. In: M. O'Hagan (ed.) *The Routledge Handbook of Translation and Technology*. London: Routledge. 271–288.
- Braun, S., Clarici, A. 1996. Inaccuracy for numerals in simultaneous interpretation: Neuro-linguistic and neuropsychological perspectives. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 7. 85–102.
- Buján, M., Collard, C. 2022. Remote Simultaneous Interpreting and COVID-19: Conference Interpreters' Perspective In: Cheung, A. K. F., Liu, K. (eds) *Translation and Interpreting in the Age of COVID-19*. Singapore: Springer Nature Singapore. 133–150. https://doi.org/10.1007/978-981-19-6680-4_7
- Chen, S., Doherty, S. 2024. Interpreting and technologies In: Mellinger, C. D. (ed.) *The Routledge Handbook of Interpreting and Cognition*. London: Routledge. 403–416. <https://doi.org/10.4324/9780429297533-29>
- Chen, S., Kruger, J. L. 2022. The effectiveness of computer-assisted interpreting. *Translation and Interpreting Studies* Vol. 18. No. 3. 399–420. <https://doi.org/10.1075/tis.21036.che>
- Chen, Y. 2023. The metamorphosis of machine translation: The rise of neural machine translation and its challenges. In: *Proceedings of the 2023 International Conference on Machine Learning and Automation*. <https://doi.org/10.54254/2755-2721/43/20230815>
- Chernov, G. V. 2004. *Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting. A probability-prediction model*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.57>
- Cronin, M. 2013. *Translation in the Digital Age*. New York, London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203073599>
- Defrancq, B., Fantinuoli, C. 2021. Automatic speech recognition in the booth: assessment of system performance, interpreters' performances and interactions in the context of numbers. *Target* Vol. 33 No. 1. 73–102. <https://doi.org/10.1075/target.19166.def>
- Defrancq, B., Snoeck, H., Fantinuoli, C. 2024. Interpreters' performances and cognitive load in the context of a CAI tool. In: Winters, M., Deane-Cox, S., Böser, U. (eds) *Translation, interpreting and technological change: innovations in research, practice and training*. London: Bloomsbury Academic. 37–58. <https://doi.org/10.5040/9781350212978.0009>
- Desmet, B., Vandierendonck, M., Defrancq, B. 2018. Simultaneous interpretation of numbers and the impact of technological support. *Translation and Multilingual Natural Language Processing*. 11. Berlin: Language Science Press. 13–27. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1493281>
- Eszenyi R., Tóth B. F., Van Waarden F. 2025. E-ink (e-tinta) eszközök a fordítás oktatásában. *Fordítástudomány* 27. évf. 2. szám. 102–115. <https://doi.org/10.35924/fordtud.27.2.5>
- Fantinuoli, C. 2018. Computer-assisted interpreting: Challenges and future perspectives. In: Durán-Muñoz, I., Corpas Pastor, G. (eds) *Trends in e-tools and resources for translators and interpreters*. Leiden/Boston: Brill. 153–174. https://doi.org/10.1163/9789004351790_009
- Fantinuoli, C. 2025. Machine interpreting. In: Davitti, E., Korybski, T., Braun S. (eds) *The Routledge Handbook of Interpreting, Technology and AI*. London, New York: Routledge. 210–222. <https://doi.org/10.4324/9781003053248-16>
- Fantinuoli, C., Marchesini, G., Landan, D., Horak, L. 2022. *KUDO Interpreter Assist: Automated Real-Time Support for Remote Interpretation* <http://arxiv.org/abs/2201.01800>
- Ferrari, M. 2001. Consecutive simultaneous? *SCIC News* Vol. 26. 2–4.
- Gabányi R. R., Seresi M. 2026. Közösségi tolmácsolás a nemzetközi és a magyar szakirodalom tükrében. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás*

- és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 269–290.
- Gerencsér B. S., 2023. Távmeghallgatás és online tolmácsolás a büntetőeljáráásban. *IUSTUM AEQUUM SALUTARE* Vol. 4. 251–265.
- Gieshoff, A. C., Schuler, M., Jahany, Z. 2024. The augmented interpreter: An exploratory study of the usability of augmented reality technology in interpreting. *Interpreting* Vol. 26. No. 2. 282–315. <https://doi.org/10.1075/intp.00108.gie>
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator training*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.8>
- Guo, M., Han, L., Teixeira Anacleto, M. 2023. Computer-Assisted Interpreting Tools: Status Quo and Future Trends. *Theory and Practice In Language Studies* Vol. 13. No. 1. 89–99. <https://doi.org/10.17507/tpls.1301.11>
- Giustini, D. 2022. COVID-19 and the Configuration of Materiality in Remote Interpreting: Is Technology Biting Back? In: Cheung, A. K. F., Liu, K (eds) *Translation and Interpreting in the Age of COVID-19* Singapore: Springer Nature Singapore. 197–216. https://doi.org/10.1007/978-981-19-6680-4_11
- Hamidi, M., Pöchhacker, F. 2007. Simultaneous Consecutive Interpreting: A New technique Put to the Test. *Meta* Vol. 52. No. 2. 276–289. <https://doi.org/10.7202/016070ar>
- Heltai P. 1999. Minimális fordítás. *Fordítástudomány* 1. évf. 2. szám. 22–33.
- Horváth I. 2015. Információs és kommunikációs technológiák a tolmácsolásban és gépi tolmácsolás. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. ELTE Eötvös Kiadó: Budapest. 161–170.
- Hurdiss-Jones, F. 1989. A Teacher's View of and Fears for the Future of the Interpreting Profession. In: Gran, L., Dodds, J. (eds) *The theoretical and practical aspects of teaching conference interpretation*. Udine: Campanotto Editore. 159–160.
- Jekat, S. J., Klein, A. 1996. Machine interpretation. Open Problems and some solutions. *Interpreting* Vol. 1. No. 1. 7–20. <https://doi.org/10.1075/intp.1.1.02jek>
- Jones, R. 1998. *Conference Interpreting Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Koponen, M., Seresi, M. et al. (megjelenés alatt). Language Work and Language Professionals in the Human-Machine Era. In: Sayers, D., Glass, M., Fuchs, R., Kelly-Holmes, H. (eds) *Language in the Human-Machine Era: New Technologies and the Coming Transformation of Language*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Lambert, S. 1992. Shadowing. *Meta* Vol. 37. No. 2. 263–273. <https://doi.org/10.7202/003378ar>
- Láncos P. L. 2023. New technologies in the court: remote hearings and hybrid interpreting during the pandemic. *Across Languages and Cultures* Vol. 24. No. 2. 257–267. <https://doi.org/10.1556/084.2023.00327>
- Láncos P. L., Seresi M. 2021. Integrálni, nem kiváltani. Láncos Petra és Seresi Márta interjúja Claudio Fantinuolival, a KUDO távtolmácsolási platform innovációs vezetőjével. *Modern Nyelvoktatás* 27. évf. 3–4. szám 113–117.
- Lázaro Gutiérrez, R., Cabrera Méndez, G. 2021. How COVID-19 changed telephone interpreting in Spain. *The Journal of Internationalization and Localization* Vol. 8. No. 2. 137–155. <https://doi.org/10.1075/jial.21005.gut>
- Lee, J. 2007. Telephone interpreting – seen from the interpreters' perspective. *Interpreting* Vol. 9. No. 2. 231–252. <https://doi.org/10.1075/intp.9.2.05lee>

- Lee, J., Jin, S., Lee, J. 2024. How are conference interpreters using technology before, during, and after interpreting? An analysis of Korea's case. *T&I Review* Vol. 14. No. 1. 35–67. <https://doi.org/10.22962/tnirvw.2024.14.1.002>
- Ostendorf, M. et al. 2008. Speech segmentation and spoken document processing. *IEEE Signal Processing Magazine* Vol. 25. No. 3. 59–69. <https://doi.org/10.1109/MSP.2008.918023>
- Malik, M., Malik, M.K., Mehmood, K. et al. 2021. Automatic speech recognition: a survey. *Multimed Tools and Applications* Vol. 80. 9411–9457. <https://doi.org/10.1007/s11042-020-10073-7>
- Móricz K. A. 2017. Kérdőíves felmérés a magyar konferenciatolmácsok eszközhasználatáról. *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám. 45–59.
- Móricz K. A. 2018. The usage of ICT tools as CAI tools in interpreting. In: Horváth, I. (ed.) *Latest trends in Hungarian translation studies: court interpreting, conference interpreting, terminology, audiovisual translation and revision*. Budapest: OFFI. 33–51.
- Móricz K. A. 2022. *Információ- és kommunikációtechnológiai eszközök használata a konferenciatolmácsolásban Magyarországon*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2021.079>
- Moser, B. 1978. Simultaneous Interpretation: A Hypothetical Model and its Practical Application. In: Gerver, D., Sinaiko, W. (eds) *Language, Interpretation and Communication*. New York: Plenum Press. 353–368. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-9077-4_31
- Mouzourakis, P. 2006. Remote interpreting – A technical perspective on recent experiments. *Interpreting* Vol. 8. No. 1. 45–66. <https://doi.org/10.1075/intp.8.1.04mou>
- Orlando, M., Hlavac J. 2020. Simultaneous-consecutive in interpreter training and interpreting practice: use and perceptions of a hybrid mode. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 25. 1–17. <https://doi.org/10.13137/2421-714X/31234>
- Pöchhacker, F. 2004. *Introducing Interpreting Studies*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203504802>
- Pöchhacker, F. 2024. Is Machine Interpreting Interpreting? *Translation Spaces* 1–21. <https://doi.org/10.1075/ts.23028.poc>
- Pöchhacker, F., Liu, M. 2024. Interpreting technologized: Distance and assistance. *Interpreting* Vol. 26. No. 2. 157–177. <https://doi.org/10.1075/intp.00112.poc>
- Saeed, M. A., González, E. R., Korybski, T, Davitti, E, Braun, S. 2022. Connected yet Distant: An Experimental Study into the Visual Needs of the Interpreter in Remote Simultaneous Interpreting In: Kurosu, M (eds) *Human-Computer Interaction. User Experience and Behavior*. Berlin: Springer Nature. 214–232.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1989/2002. *Pédagogie Raisonnée de l'Interprétation*. Paris: Didier Érudition.
- Seresi M. 2016. *Távtolemácsolás és távoktatás a tolmácsolásban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Seresi M. 2024. On-line Interpreter Accreditation Tests for the Bodies and Institutions of the European Union. *Pázmány Law Review* Vol. 10. No. 1. 45–55. <https://doi.org/10.55019/plr.2023.1.45-55>
- Seresi M., Láncoš P. L. 2022a. A kognitív terhelés változása online távtolemácsolási platformok használatakor In: Szoták Sz., Lehocki-Samardžić A. (szerk.) *Nyelvi közvetítés a Kárpát-medencében a pandémia idején*. Osijek, Horvátország: Glotta Nyelvi Intézet. 160–168.

- Seresi M., Láncoş P. L. 2022b. Teamwork in the Virtual Booth – Conference Interpreters’ Experiences with RSI Platforms. In: Cheung, A. K. F., Liu, K (eds) *Translation and Interpreting in the Age of COVID-19*. Singapore: Springer Nature Singapore. 181–196. https://doi.org/10.1007/978-981-19-6680-4_10
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation, A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.28>
- Singh Sengar, S., Bin Hasan, A., Kumar, S., Carroll, F. 2024. *Generative Artificial Intelligence: A Systematic Review and Applications*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2405.11029>
- Sperber, M., de Seyssel, M., Bao, J., Paulik, M. 2025. *Toward Machine Interpreting: Lessons from Human Interpreting Studies*. <https://doi.org/10.18653/v1/2025.emnlp-main.1191>
- Szabari K. 2002. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletében és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Tamai, K. 2005. Listening shidouhōtoshite no shadowing no kōka ni kansuru kenkyū [Research on the effectiveness of shadowing as a listening teaching method]. Tokyo: Kazama Shobo.
- Tóth B. F. 2025. *Tablettel támogatott tolmácsolás és technológiai kompetenciafejlesztés a tolmácsképzésben*. Elhangzott a XXVIII. Tavaszai Szél Konferencián, Budapest, 2025. június 21.
- Tripepi Winteringham, S. 2010. The usefulness of ICTs in interpreting practice. *The Interpreters’ Newsletter* Vol. 15. 87–99.
- Varga Á. 2016. Machine Translation. In: Horváth, I. (ed.) *The Modern Translator and Interpreter*. Budapest: Eötvös University Press. 153–167.
- Waibel, A. 2012. *Simultaneous Machine Interpretation – Utopia?* Elhangzott: 2nd Rectors’ Conference. Brüsszel, Európai Parlament, 2012. október 18–19.
- Wan, H., Yuan, X. 2022. Perceptions of Computer-assisted Interpreting Tools in Interpreter Education in China’s Mainland: Preliminary Findings of a Survey. *International Journal of Chinese and English Translation & Interpreting* Vol. 1. 1–28. <https://www.doi.org/10.56395/ijceti.v1i1.8>
- Zhang, W., Davitti, E., Braun, S. 2026. Charting the landscape of remote medical interpreting: an international survey of interpreters working in remote modalities in healthcare services. *Perspectives* Vol. 34. No. 1. 109–134. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2024.2382488>

Internetes hivatkozások

- AIIC. 2023. *Equipment requirements (on-site & remote) conference interpreting*. <https://aiic.org/company/roster/companyRosterDetails.html?companyId=13416&companyRosterId=120> (Hozzáférés: 2025. 08.28.)
- AIIC. 2025. *AIIC Guidelines on Distance Interpreting*. <https://members.aiic.org/document/13494/AIIC%20Guidelines%20on%20DI.pdf> (Hozzáférés: 2026. 01. 08.)
- EP Think Tank. 2022. *Multilingualism: The language of the European Union*. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2019\)642207](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2019)642207) (Hozzáférés: 2026. 01. 08.)

- Fantinuoli, C., Montecchio, M. 2022. *Defining maximum acceptable latency of AI-enhanced CAI tools*. arXiv:2201.02792 <https://doi.org/10.48550/arXiv.2201.02792>
- Microsoft. 2025a. *Rövidútmutató: Makró létrehozása*. [https://support.microsoft.com/hu-hu/office/r%C3%B6vid-%C3%BAtmutat%C3%B3-makr%C3%B3-l%C3%A9trehoz%C3%A1sa-741130ca-080d-49f5-9471-1e5fb3d581a8#:~:text=A%20makr%C3%B3%20egy%20olyan%20m%C5%B1velet,h%C3%B3napban%20jelent%C3%A9st%20k%C3%A9sz%C3%ADt%20a%20k%C3%B6nyvel%C5%91nek.\(Hozzáférés:2025.08.29.\)](https://support.microsoft.com/hu-hu/office/r%C3%B6vid-%C3%BAtmutat%C3%B3-makr%C3%B3-l%C3%A9trehoz%C3%A1sa-741130ca-080d-49f5-9471-1e5fb3d581a8#:~:text=A%20makr%C3%B3%20egy%20olyan%20m%C5%B1velet,h%C3%B3napban%20jelent%C3%A9st%20k%C3%A9sz%C3%ADt%20a%20k%C3%B6nyvel%C5%91nek.(Hozzáférés:2025.08.29.))
- Microsoft. 2025b. *Videókonferencia*. <https://www.microsoft.com/hu-hu/microsoft-teams/video-conferencing> (Hozzáférés: 2025. 08.28.)
- Microsoft Azure. 2025. *Mi az a felhő?* [https://azure.microsoft.com/hu-hu/resources/cloud-computing-dictionary/what-is-the-cloud#:~:text=A%20felh%C5%91%20egy%20hatalmas%20online,%2C%20adatb%C3%A1zisokat%2C%20h%C3%A1ll%C3%B3zatokat%20%C3%A9s%20szoftveralkalmaz%C3%A1sokat.\(Hozzáférés:2025.08.29.\)](https://azure.microsoft.com/hu-hu/resources/cloud-computing-dictionary/what-is-the-cloud#:~:text=A%20felh%C5%91%20egy%20hatalmas%20online,%2C%20adatb%C3%A1zisokat%2C%20h%C3%A1ll%C3%B3zatokat%20%C3%A9s%20szoftveralkalmaz%C3%A1sokat.(Hozzáférés:2025.08.29.))
- Politico. 2002. *Streik, grève, strike: European Parliament interpreters (virtually) walk off the job*. <https://www.politico.eu/article/strike-european-parliament-interpreters-walk-off-the-job/> (Hozzáférés: 2026. 01. 08.)

Terminusjegyzék

- alacsony erőforrású nyelvek** (*low-resource languages*): olyan nyelvek, amelyekhez kevés digitális nyelvi adat és feldolgozó eszköz áll rendelkezésre, ezért a mesterséges intelligencián alapuló rendszerek és a gépi fordítás fejlesztése sokkal több nehézségbe ütközik velük kapcsolatban (Fantinuoli 2025). Ilyen például a magyar nyelv is, mivel kis mennyiségű párhuzamos szövegtörzs és szótár érhető el hozzá.
- automatikus beszédfelismerés** (*automatic speech recognition, ASR*): olyan rendszer, amely lehetővé teszi a számítógép számára, hogy egy hangfájlt vagy mikrofonon érkező audio inputot írott szöveggé alakítson (Malik et al. 2021).
- deverbalizációs modell** (*interpretative theory*, franciául: *théorie du sens*): Seleskovitch és Lederer tolmácsolást leíró modellje. Lényege, hogy a tolmács az elhangzottak jelentését mintegy kicsomagolja a nyelvi formából (ez a deverbalizáció), és ezt a nyelvfüggetlen értelmet öltözteti fel a célnyelvi köntösbe. Ha a deverbalizáció nem valósul meg, transzkódolásról beszélünk (Seleskovitch és Lederer 1989/2002).
- e-tinta kijelzős tablet** (*e-ink tablet*): érintőképernyővel rendelkező hordozható számítógép, amelynek kijelzője az e-könyv olvasókban is alkalmazott elektronikus tintás technológiát alkalmazza. Előnye, hogy papírszerű olvasási élményt nyújt, energiatakarékos, és kifejezetten alkalmas jegyzetelésre vagy hosszabb szövegek olvasására (Eszenyi, Tóth és Van Waarden 2025).
- end-to-end modell** (*end-to-end model*): olyan gépi tolmácsolás, amely a forrásnyelvi hangzó beszédet közvetlenül, írott szöveggé alakítás és gépi fordítás nélkül, csupán a beszédhangok frekvenciái alapján hangzó célnyelvi beszéddé alakítja át (Fantinuoli 2025).

- erőfeszítés modell** (*effort model*): Gile modellje a tolmácsolás leírására. Kimondja, hogy a tolmács kognitív energiái korlátozottak: ha a tolmácsolás valamelyik részfeladata (hallgatás/elemezés, memória, célnyelvi produkció) túl nagy erőfeszítést kíván, az energia átcsoportosítása egy másik részterület kárára történik meg (Gile 1995).
- felhő** (*cloud*): olyan internetes vagy zárt hálózaton működő adattárolási rendszer, amely lehetővé teszi, hogy fájlokat, dokumentumokat vagy képeket ne a saját eszközünkön tároljunk, hanem online szolgáltatáson keresztül érhessük el. Ilyen például a Google Drive vagy a Dropbox (Microsoft Azur 2025).
- fordítómemória** (*translation memory, TM*): olyan gyorsan kereshető adatbázis, amely szövegeket állít párba a fordításukkal, szegmensekbe tagolva. A fordítónak munka közben felkínálja a korábban lefordított azonos vagy hasonló tartalmú szegmensekben alkalmazott megoldásokat (Ábrányi 2016).
- fül–száj ívhossz** (*ear–voice span, EVS*): az az idő, amely eltelik a között, hogy a szinkrontolmács meghall a forrásnyelven egy adott beszédegységet, és a között, hogy annak célnyelvi megfelelőjét kimondja (Seleskovitch és Lederer 1989/2002).
- generatív mesterséges intelligencia, GenMI** (*generative artificial intelligence, GenAI*): olyan mesterséges intelligencián alapuló rendszer, amely generatív modellek használatával képes szöveget, képet és más médiaformátumokat létrehozni. Az ilyen modellek képesek felismerni a mintázatokat és struktúrákat a betanításukhoz használt adatokban, és azok alapján hasonló tulajdonságokkal bíró új adatokat létrehozni (Sengar et al. 2025).
- gépi fordítás** (*machine translation, MT*): olyan fordítás, amelyet emberi közbeavatkozással vagy anélkül számítógép végez el, illetve ennek a folyamatnak a terméke (Varga 2016).
- gépi tolmácsolás** (*machine interpreting, MI*): olyan technológia, amely a forrásnyelvi hangzó szöveget valós időben célnyelvi hangzó szöveggé alakítja át. Ez történhet konzekutív és szimultán módban is (Fantinuoli 2025).
- hub** (*hub*): távtolmácsolás céljára kialakított stúdió, ahol a tolmácsok a szakmai standardoknak megfelelő körülmények között, a konferenciákon használt színvonalú hardverek és szoftverek segítségével végezhetik a munkájukat (Giustini 2022).
- Információ- és kommunikációtechnológiai eszközök, IKT-eszközök** (*information and communication technology tools, ICT tools*): olyan digitális segédeszközök, amelyek az információ előállítását, feldolgozását, tárolását és megosztását támogatják (Móricz 2018). Ide tartoznak például a számítógépek, tabletek, okostelefonok, projektorok és a videokonferencia-rendszerek.
- kaskád modell** (*cascade model*): olyan gépi tolmácsolás, amely a hangzó szöveget először írott szöveggé alakítja (*speech-to-text*), az írott szöveget pedig gépi fordításnak veti alá, majd a célnyelvi írott szöveget beszédgenerátorral hangzó szöveggé alakítja (*text-to speech*) (Fantinuoli 2025).
- látencia** (*latency*): egy hangzó nyelvi egység elhangzása és az átírásának (vagy a javasolt ekvivalensének) a képernyőn történő megjelenése között eltelt idő (Fantinuoli és Montecchio 2022).

LCD-kijelzős tablet (LCD tablet): hordozható, érintőképernyős számítógép, amelynek kijelzője folyadékkristályos (*liquid crystal display, LCD*) technológián alapul. Ez a megoldás a számítógépek, okostelefonok és televíziók kijelzőin is széles körben elterjedt (Eszenyi, Tóth és Van Waarden 2025).

mentális modell (mental model): Setton tolmácsolást leíró kognitív-pragmatikai modelljének központi eleme. A tolmács a tolmácsolási eseményről az elméjében mentális modellt alkot, amelynek a szemantikai információkon kívül része a tolmács minden előzetes ismerete, szituációs tudása, valamint a szöveg szintaktikai és pragmatikai jellemzői is. A tolmács a mentális modelljét alakítja célnyelvi beszédprodukcióvá (Setton 1999).

MS Word-makró (MS Word-macro): az MS Wordben alkalmazott makró egy automatizált utasítássorozat, amellyel ismétlődő feladatokat lehet gyorsan végrehajtani. A felhasználó előre beállítja a műveletet (például: szövegek szegmentálása), a makró pedig egyetlen kattintással lefuttatja ezeket (Microsoft 2025a).

nagy nyelvi modell (large language model, LLM): olyan mesterségesintelligencia-rendszer, amelyet hatalmas mennyiségű szöveges adaton tanítanak be. A mélytanulásra épülő technológia lehetővé teszi, hogy különféle nyelvi feladatokat – például szövegértést, fordítást, szövegalkotást vagy kérdésmegválaszolást – nagy pontossággal végezzenek el (Bottyán 2025). Ilyen például az OpenAI GPT-modellje (amelyet a ChatGPT-hez és a Microsoft Copilothoz használnak fel) vagy a Google Gemini alkalmazása (amelyet az azonos nevű csevegőrobotban használnak).

neurális gépi fordítás (neural machine translation, NMT): a gépi fordítás egyik típusa, amely a mélytanulás módszereit és mesterséges neurális hálózatokat használ a szövegek feldolgozására és fordítására. A korábbi szabály- vagy statisztikaalapú rendszerekkel szemben az NMT képes a teljes mondatot kontextusban kezelni, így természetesebb, pontosabb fordításokat ad (Chen 2023).

online szinkrontolmácsolási platform (remote simultaneous interpreting platform, RSI platform): olyan IKT-platform, amelyen online konferenciatolmácsolást lehet végezni úgy, hogy a távoli beszélőt a tolmács a képernyőn látja (Buján és Collard 2022).

relé (relay): akkor beszélünk relé használatáról vagy relézésről, ha a tolmács nem közvetlenül a beszélő beszédprodukcióját tolmácsolja, hanem a kollégája által tolmácsolt szöveget tolmácsolja tovább (Seresi 2016: 29).

shadowing (shadowing): olyan gyakorlati technika, amelynek során a hallgató azonnal, szó szerint megismétli a fülhallgatón keresztül hallott szöveget, „papagájszerű módon” (Lambert 1992). Bár eredetileg a kognitív pszichológia és a neuropszichológia területén alkalmazták, később a szinkrontolmácsolás készségeinek fejlesztésében is hasznossá vált. Tamai (2005: 181) hangsúlyozza, hogy a *shadowing* nem pusztán mechanikus ismétlés, hanem „egy olyan feladat, amelyben a hallgató figyelmesen követi az elhangzó beszédet, és azt a lehető legpontosabban ismétli meg”.

számítógéppel támogatott fordítási eszközök, CAT-eszközök (computer-assisted translation tools, CAT-tools): minden olyan digitális eszköz, amely a fordítók munkáját segíti, például fordítómemóriák, terminológiakezelő eszközök vagy akár a szerkesztő- vagy helyesírásellenőrző programok (Ábrányi 2016).

- számítógéppel támogatott tolmácsolási eszközök, CAI-eszközök** (*computer-assisted interpreting tools, CAI-tools*): a tolmácsok munkáját segítő digitális eszközök, szoftverek. Jellemzően a terminológia előkészítését, dokumentumokból való kinyerését és kezelését segítik, az újabb fejlesztések beszédfelismerő rendszerek integrálásával kísérleteznek (Móricz 2018).
- szinkron-konzekutív** (*simconsec*): olyan tolmácsolási mód, amelyben a tolmács az elhangzó beszédet először végighallgatja, hangfelvételt készít róla, és szükség esetén jegyzetel is. Amikor a beszélő befejezi az adott szakaszt, a tolmács visszajátssza a felvételt, és a lejátszás közben szinkrontolmácsolja az elhangzottakat. Előnye, hogy a tolmács a szinkrontolmácsolás elkezdésekor már ismeri a szöveget (Orland és Hlavac 2020).
- szoftveres konzol** (*soft console*): az RSI-platfomok felülete, amely megpróbálja biztosítani a hagyományos tolmácskonzolok funkcióit (relésatornák, köhögőgomb), vagy azokat helyettesíteni (mikrofon átadására szolgáló gomb, kabincset, Saeed et al. 2022).
- távtolmácsolás** (*remote interpreting, RI*): olyan tolmácsolási helyzet, amikor a tolmács nincs személyesen jelen a megbeszélés helyszínén, hanem képernyő és fejhallgató segítségével dolgozik, anélkül, hogy közvetlenül rálátna a teremre vagy a beszélőre (Mourourakis 2006).
- tolmácskonzol** (*interpreter console*): a tolmácsvpulton elhelyezkedő berendezés, amely fizikai gombok segítségével lehetővé teszi a tolmács számára a bejövő és a kimenő hangcsatornák közötti váltást, a bejövő hang erejének és egyes tulajdonságainak szabályozását, valamint a mikrofon ki- és bekapcsolását vagy pillanatnyi elnémítását (köhögőgomb). A konzolhoz mikrofon és fülhallgató csatlakozik (AIIC 2023).
- transzkódolás** (*transcoding*): értelmezés nélküli szó szerinti fordítás (Seleskovitch és Lederer 1989/ 2002).
- videokonferencia-platform** (*videoconferencing/web conferencing platform*): számítógépen, intelligens eszközön vagy távoli együttműködést lehetővé tevő eszközön futó, videóval támogatott platform, amely valós idejű kommunikációt és együttműködést tesz lehetővé. A hang és a kép továbbításán kívül ezek a platformok általában képesek az értekezletek rögzítésére, illetve rendelkeznek a következő funkciókkal: csevegés (chat), képernyőmegosztás, feliratozás, háttér kiválasztása, reakciógomb, illetve a résztvevők listájának megtekintése és letöltése (Microsoft 2025b).
- videokonferencia-tolmácsolás** (*videoconference-interpreting, VCI*): olyan tolmácsolási esemény, ahol a megbeszélésen részt vevő felek között az összeköttetést videokonferencia-berendezés biztosítja. Ilyenkor a tolmács általában valamelyik kommunikációs féllel egy helyiségben van, és a tolmácsolás jellemzően konzekutív módban zajlik (Braun 2007).

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.)
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 319–341.

Technológia és tolmácsolás II. Technológiai megoldások a tolmácsolás oktatásában és kutatásában

Tóth Boglárka Fanni

ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
toth.boglarka.fanni@btk.elte.hu

Kivonat: A technológia gyors fejlődése az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakította a nyelvi közvetítést, és egyre nagyobb hatást gyakorol a tolmácsképzésre és a tolmácsoláskutatásra is. A jelen tanulmány célja annak feltárása, hogy a különböző technológiai megoldások – például tabletek, szoftveralapú segédeszközök, generatív mesterséges intelligencia vagy fiziológiai mérőeszközök – milyen szerepet tölthetnek be a tolmácsolás oktatásában és kutatásában. A tanulmány bemutatja a technológia integrálásának lehetőségeit és akadályait, valamint rávilágít az oktatás és a kutatás összefonódásából fakadó előnyökre, különösen a hallgatók bevonásával zajló empirikus vizsgálatok kapcsán. Bár az új technológiák alkalmazása számos kihívással jár, ígéretes lehetőséget jelentenek a képzés és a tudomány számára egyaránt. A jövőben kulcsfontosságú lesz további empirikus kutatások végzése, amelyek elősegíthetik a technológiai eszközök tudatos és hatékony beépítését a tolmácsolási gyakorlatba.

Kulcsszavak: technológia, tolmácsképzés, tolmácsoláskutatás, technológiai kompetencia, fiziológiai mérések, szoftveralapú segédeszközök

Hivatkozás: Tóth B. F. 2026. Technológia és tolmácsolás II. Technológiai megoldások a tolmácsolás oktatásában és kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 319–341.

DOI: <https://doi.org/20.21862/kutmodszertan3/13>

1. Bevezetés

A technológia gyors fejlődése az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben átalakította a nyelvi közvetítést. Ma már nem csupán a szakma, hanem a társadalom egésze is úgy tekint a fordításra, mint az ember és a technológia együttműködésére (Cronin 2013). Az újabb és újabb technológiai megoldások megjelenésével pedig a tolmácsszakma is fordulópont előtt áll. Ezek az újdonságok komoly potenciált rejtenek, ugyanakkor a gyors fejlődés és a folyamatos változások miatt nehéz velük lépést tartani. Egyre inkább szükségessé válik, hogy a tolmácsolási gyakorlatba is sikeresen integráljuk a technológiai segédeszközöket. Ám mindez elsősorban két feltételtől függ: az egyik, hogy a technológiai kompetenciák fejlesztése beépüljön a tolmácsképzésbe, így a pályára lépő új generáció már birtokában legyen ennek a tudásnak. A másik elengedhetetlen feltétel pedig az empirikus kutatások végzése, amelyek megalapozzák, hogy pontosan miként és milyen körülmények között érdemes alkalmazni az adott eszközöket. Jelenleg azonban csupán korlátozott számú empirikus vizsgálat áll rendelkezésünkre, ami jelentősen megnehezíti az új technológiák használatának beépülését mind az oktatásba, mind a szakmába (Chen és Kruger 2022).

A jelen tanulmány célja annak feltárása, milyen szerepet töltenek be a technológiai megoldások a tolmácsképzésben és a tolmácsoláskutatásban, és azt is bemutatja, miként fonódhat össze az oktatás és a kutatás a technológia területén. Továbbá rámutat arra is, hogy a rendelkezésre álló technológiai eszközök milyen sok ígéretes lehetőséget rejtenek magukban, ezzel is ösztönözve a további empirikus kutatásokat.

2. Technológia a tolmácsolás oktatásában

Bár a gyakorló tolmácsok és a tolmács hallgatók részéről is egyre erősebben megjelenik az igény az új technológiák megismerésére (Tóth 2025a), és ezek az eszközök számos képzőintézményben már megjelennek más kurzusok részeként, jelenleg csak kevés képzőintézmény kínál olyan kurzust, amely célzottan ezen terület oktatására irányul (Wan és Yuan 2022, Wang et al. 2023). A tolmácsok ezért legtöbbször autodidakta módon sajátítják el azon számítógéppel támogatott tolmácsolási (*computer-assisted interpreting*, CAI) eszközök (Guo et al. 2023: 91) használatát, amelyekre a munkájuk során szükségük van (Goldsmith 2023). Hosszú távon azonban egyre fontosabb, hogy a technológiai ismeretek rendszerszinten is megjelenjenek a képzésben, hiszen a munkaerőpiacon ezek a kompetenciák a jövőben alapvető követelménynek válhatnak, vagy legalábbis jelentős versenyelőnyt jelenthetnek.

2.1. Kísérleti kurzus a tolmácsolásban: technológia tolmácsoknak

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsoló Tanszékén 2023-ban kísérleti jelleggel indult el a *Technológia tolmácsoknak* című szabadon választható kurzus, amely lehetőséget kínál a hallgatóknak a tolmácsolást támogató technológiai segédeszközök megismerésére. A kurzus során a számítógéppel támogatott eszközök és megoldások széles skálája kerül bemutatásra: az egyszerűbb programoktól, például dokumentumkezelőktől és terminológiai adatbázisoktól kezdve egészen a beszédfelismerő szoftverekig és mesterséges intelligencián alapuló rendszerekig.

A kurzus középpontjában nem az elméleti ismertetés, hanem az eszközök gyakorlati bemutatása áll. A tematikában emellett szerepel még a telefonos tolmácsolás, a tablettel támogatott konzervatív tolmácsolás, valamint egy bevezető a szinkrontolmácsolás alapjaiba, amelynek során a hallgatók megismerkednek a kabintechnikával, és kipróbálhatják magukat a gyakorlatban is. Amennyiben kedvet kapnak a szinkrontolmácsoláshoz, később lehetőségük nyílik jelentkezni a tanszék Európai uniós konferenciatormács szakirányú továbbképzésére is (*European Masters in Conference Interpreting*, EMCI). A kurzus utolsó modulja a távtolmácsolás, ahol a hallgatók a Zoom platformon szimulált, a valós munkakörnyezetet modellező tolmácsolási gyakorlatokban vesznek részt. Az órák lezárásaként pedig megoszthatják visszajelzéseiket az oktatókkal, ami fontos segítséget nyújt a kurzus további fejlesztésében és a hallgatói igényekhez való igazításában.

A kurzus célja, hogy a hallgatók olyan technológiai ismeretekre tegyenek szert, amelyek megkönnyítik a tolmácsok mindennapi feladatainak elvégzését, és előnyt jelenthetnek a munkaerőpiacon való elhelyezkedés során. Emellett a képzés számos kompetencia fejlesztésére is lehetőséget kínál. Az egyes modulok hozzájárulnak többek között a digitális műveltség, a prezentációs készségek, a rugalmasság és a problémamegoldás erősítéséhez, valamint a szinkrontolmácsolási készségek, a stresszkezelés és a kooperáció fejlesztéséhez. Kiemelt szerepet kap továbbá a mesterséges intelligencia tudatos használata és az önálló tanulás is. A képzés jelenleg kísérleti fázisban van, tartalma folyamatos fejlesztés alatt áll, ugyanakkor a hallgatói visszajelzések rendkívül pozitívak: a résztvevők hasznosnak és érdekesnek tartják (Tóth, Móricz és Páló-Torzsai 2025). Remélhetőleg a jövőben más képzőintézményekben is megjelennek hasonló kurzusok, hiszen a technológiai ismeretek jelentősége folyamatosan nő.

2.2. Tablettel támogatott tolmácsolás

Az előző alfejezetben röviden említettük a tablettel támogatott tolmácsolást (Tóth 2025b), most azonban részletesebben is kitérünk rá, hiszen a tablethasználat sokoldalúan támogathatja a tolmács munkáját: a felkészülésben, tolmácsolás közben – lehet akár konzervatív vagy szinkrontolmácsolás –, valamint az utómunka során is. A hosszú

szakaszos konsekutív tolmácsolás oktatásában a hallgatók hagyományosan papír és toll használatával sajátítják el a jegyzeteléstéchnika alapjait, és amikor ezt a módszert már magabiztosan alkalmazzák, érdemes lehet a tablettes jegyzetelést is kipróbálniuk.

Az eszköz előnye, hogy egyazon felületen biztosít internetelérést, szótárakat és más segédeszközöket, az osztott képernyős üzemmód pedig egyszerre több ablak megnyitását is lehetővé teszi – például az egyik oldalon egy előkészített terminológiai listát mutatja, a másikon a jegyzetelő alkalmazást. Ráadásul a digitális jegyzetelésre szolgáló alkalmazások a hagyományos jegyzeteléssel szemben számos kiegészítő funkciót kínálnak (például különféle papírtípusok és tollstílusok kiválasztása, könnyű navigáció), felületük is személyre szabható.

Az oktatásban további előnyt jelent, hogy a tabletekkel képernyő- és hangfelvétel készíthető, így a hallgatók visszanezethetik jegyzetkészítésük menetét, és összevetethetik a forrásbeszéddel. Drechsel és Goldsmith (2020) szintén hangsúlyozzák a tabletek pedagógiai lehetőségeit. Az eszközök használata lehetővé teszi például a valós tolmácsolási helyzetekben készült jegyzetek bemutatását, illetve a jegyzetelési folyamat rögzítését (képernyőfelvétel) és részletes elemzését is. A tabletek ezen kívül arra is alkalmasak, hogy a hallgatók diasorokat vagy írott szövegeket annotáljanak, ami segíthet nekik a szinkrontolmácsolásra való felkészülésben. A tabletek tehát nem csupán a tolmácsolási gyakorlatban, hanem a képzésben is fontos szerepet játszhatnak.

2.3. Mesterséges intelligencia

A generatív mesterséges intelligencia (*generative artificial intelligence*, GenAI) az elmúlt években jelentős fejlődésen ment keresztül, és a felsőoktatásban is egyre szélesebb körben alkalmazzák (Chan 2023). Az oktatási gyakorlatba történő tudatos beépítése éppen ezért egyre sürgetőbbé válik. A generatív mesterséges intelligencia kifejezetten új tartalmak és adatok létrehozására szolgál; egyszerre teremt ígéretes lehetőségeket és állítja új kihívások elé az oktatókat. Az integrációt nehezíti, hogy bár az oktatók magas szintű szaktárgyi tudással rendelkeznek, technológiai-pedagógiai kompetenciáik gyakran hiányosak (Ng et al., 2023). Ezen hiányosságok orvoslását leginkább a célzott képzések elérhetősége segíthetné elő, emellett a fizetős eszközök-höz való hozzáférés, valamint a mesterséges intelligencián alapuló eszközök közötti eligazodást támogató szakmai útmutatás (Nagy et al. 2025).

A tolmácsolás képzésben a generatív mesterséges intelligencia számos módon támogathatja az oktatók munkáját. Használható például beszédtemákhoz ötletek gyűjtésére, releváns forráscikkek keresésére és összefoglalására, vagy akár a cikkek vázlatpontokba rendezésére, amelyek megkönnyítik a beszédek megírását. Ezenkívül terminológia kinyerésére is alkalmas lehet, ami megkönnyítheti az oktatók számára a hallgatóknak készített felkészülési anyag összeállítását. Mindez azonban csak akkor működik szakszerűen, ha az oktatók megfelelő promptolási ismeretekkel rendelkeznek (lásd

Abdelbasset és Kelthoume 2025), továbbá kellő óvatossággal járnak el: a mesterséges intelligencia által generált tartalmakat minden esetben ellenőrizni kell. A megfelelő kompetenciák birtokában ez a technológia valóban hasznos kiegészítője lehet az oktatók eszköztárának, mivel bizonyos részfeladatok elvégzését jelentősen felgyorsíthatja és hatékonyabbá teheti.

A mesterséges intelligencia a hallgatók számára is hasznos segédeszköz lehet, éppen ezért nem célszerű teljesen tiltani a használatát. Helyette sokkal fontosabb arra törekedni, hogy elsajátítsák az eszköz tudatos és szakszerű használatát. Ezt a szemléletet felismerve számos felsőoktatási intézmény, köztük az ELTE is, rendelkezett a mesterséges intelligencia etikus és engedélyezett hallgatói alkalmazásáról (Eötvös Loránd Tudományegyetem, 4/2025. (X. 28.) rektori utasítás). A tolmácsolásban a hallgatók leginkább a tanórákra való felkészülés során tudják hasznosítani a mesterséges intelligencián alapuló eszközöket, például terminológia kivonatolására vagy az előre megadott cikkek, videók, hanganyagok összefoglalására és feldolgozására. Ugyanakkor elengedhetetlen, hogy hangsúlyozzuk: mindig kritikus szemmel tekintsenek a generált tartalmakra, és ellenőrizzék őket, akár terminológiáról, akár számszerű adatokról van szó. A mesterséges intelligencia nem helyettesíti a tolmácsolási órákra való alapos felkészülést, de megfelelő technológiai kompetenciákkal kiegészítve értékes támogatást nyújthat a hallgatóknak.

A generatív mesterséges intelligencia beépítése az oktatásba összetett feladat. Schofield és Zhou (2025) azonban egy olyan ötlépéses modellt dolgoztak ki, amely a folyamat komplexitását áttekinthető keretbe rendezi, gyakorlati útmutatót adva az oktatóknak. Az első lépés a kívánt tanulási eredmények meghatározása, vagyis hogy milyen készségeket szeretnénk a hallgatóknak átadni. A második lépés egy olyan értékelési rendszer kidolgozása, amely lehetővé teszi, hogy mérni tudjuk, mennyire sajátították el a hallgatók ezeket a készségeket. A harmadik lépés a tanulási eredményekhez illeszkedő eszközök kiválasztása, a negyedik lépés pedig a hozzájuk kapcsolódó tanítási és tanulási tevékenységek kidolgozása. Végül az ötödik lépés a mesterséges intelligencia integrációjának folyamatos monitorozása és értékelése, ami azt biztosítja, hogy az alkalmazott eszközök relevánsak maradjanak a gyorsan változó technológiai környezetben, és illeszkedjenek az oktatás új igényeihez és trendjeihez.

A generatív mesterséges intelligencia oktatási felhasználásával kapcsolatos kérdések a hazai felsőoktatási módszereket vizsgáló kutatásokban is megjelentek. Ezek a vizsgálatok a technológia oktatásban történő alkalmazását elsősorban az oktatói attitűdök és a használati gyakorlatok felől közelítik meg, és többnyire áttekinthető jellegűek. Ugyanakkor megjelentek olyan elemzések is, amelyek konkrét oktatási részterületekre, például a vizsgáztatásra vagy az autonóm tanulás támogatására fókuszálnak (Nagy et al. 2025). A hazai kutatások sokfélesége arra is rámutat, hogy a mesterséges intelligencia oktatási célú alkalmazásában egyelőre nem alakult ki egységes megközelítés, tovább erősítve egy átgondolt keretrendszer szükségességét, amelyet Schofield és Zhou (2025) modellje is kínál. Összességében a generatív mesterséges

intelligencia eszközeinek oktatási célú alkalmazása akkor lehet valóban eredményes, ha azt átgondolt tervezés, kritikus megközelítés és rendszeres reflexió kíséri. A jövőben pedig ez a terület további kutatásokat igényel az alkalmazási lehetőségek és a mesterséges intelligencián alapuló eszközök hatásainak pontosabb megértéséhez.

2.4. Nehézségek és korlátok

Fontos azonban megjegyezni, hogy a technológiai segédeszközök tolmácsolásba való integrálását több tényező is hátráltatja. A legtöbb képzőintézmény ugyanis nem rendelkezik elegendő anyagi forrással ahhoz, hogy digitális eszközöket biztosítson a hallgatónak, illetve minden szükséges szoftverre előfizessen. Bár számos program kínál ingyenes próbaverziót, ezek funkciói többnyire erősen korlátozottak. Hasonlóképpen, a hallgatók anyagi lehetőségei is szűkösek, ezért sem saját eszközök beszerzése, sem a drága szoftverek megvásárlása nem várható el tőlük. Ráadásul a szoftverek gyors ütemben frissülnek, felhasználási feltételeik is változnak, miközben folyamatosan újabb és újabb programok jelennek meg, ezzel pedig nehéz lépést tartani.

További nehézséget jelent, hogy az oktatók digitális kompetenciája is sok esetben fejlesztésre szorul. Ennek egyik megoldása lehet a kifejezetten oktatók számára szervezett workshopok bevezetése. Azonban emellett egy további akadályozó tényező, hogy számos oktató elutasító az új technológiákkal szemben, és úgy véli, a képzés elsődleges célja továbbra is a tolmácsolástechnika tanítása, nem pedig ezen eszközöké (Tóth 2025a). Az pedig, hogy a hallgatók mennyire fogadják el az új technológiákat, nagyban függ az oktatók hozzáállástól is: ha azt látják, hogy a tanáraik aktívan használnak digitális eszközöket, sokkal nyitottabban állnak az eszközhasználathoz ők maguk is (Wang et al. 2023). Összességében a technológia tolmácsolásba való integrációját egyelőre számos tényező nehezíti, de megfelelő anyagi és szakmai támogatással ezek a nehézségek fokozatosan áthidalhatók.

3. Technológia a tolmácsolás kutatásában

A technológia a tolmácsolás kutatásában is fontos szerepet játszik. Az új digitális eszközök és módszerek lehetővé teszik a tolmácsolási folyamat mostanáig rejtett kognitív és fiziológiai aspektusainak feltárását, például a kognitív terhelés és a stressz hatásainak vizsgálatát. A modern kutatásokban egyre gyakrabban alkalmaznak olyan technológiákat, mint a szemmozgáskövetés, az EEG vagy a hangfrekvencia-elemzés, amelyek objektív adatokkal szolgálnak a vizsgált jelenségekről. Emellett a kutatók munkáját különféle szoftverek is segítik, például a statisztikai elemzések elvégzésében vagy az interjúk automatikus átírozásában. A következőkben, a teljesség igénye nélkül, ezek közül mutatok be néhányat.

3.1. Fiziológiai vizsgálatok

A fiziológiai vizsgálatok olyan empirikus kutatási eljárások, amelyek során a résztvevők testi reakcióit és biológiai folyamatait objektív, műszeres mérésekkel rögzítik⁷¹. Ezek a vizsgálatok lehetővé teszik a kognitív és affektív folyamatok közvetett megfigyelését, például a mentális terhelés, az érzelmi állapot vagy a stressz változásainak nyomon követését. Utóbbi már az 1950-es évek óta a pszichofiziológiai kutatások egyik kiemelt témájának számít (Horváth 2015). A fiziológiai vizsgálatok számos különböző módszert foglalnak magukban, és alkalmazásuk megfelelősége több tényezőtől is függ, többek között a kutatási kérdéstől, a vizsgált populációtól, valamint a mérési környezettől (lásd Tao et al. 2019). Ezek a módszerek a tolmácsolás kutatásában is jól hasznosíthatóak.

3.1.1. Szemmozgáskövetés és pupillometria

A szemmozgáskövetés (*eye-tracking*) egy olyan kutatási módszer, amely a tekintet irányát és a szemmozgásokat rögzíti, ezáltal segít feltérképezni a kognitív folyamatokat és a feladatvégzés közbeni fizikai reakciókat (Richardson et al. 2009, Carter és Luke 2020, Moratto 2020). Az eljárás előnye, hogy nem invazív, vagyis nem igényel közvetlen beavatkozást a szervezetbe, és viszonylag könnyen alkalmazható. Az újabb, rugalmasabb eszközök – például a szemmozgáskövető szemüvegek – használata természetesebb a tolmácsok számára, így az adatok jobban tükrözik a valós tolmácsolási helyzeteket (Mele és Federici 2012).

A tolmácsoláskutatásban már négy évtizede alkalmazzák a szemmozgáskövetés módszerét, és az utóbbi években egyre nagyobb figyelmet kapott. Ugyanakkor annak ellenére, hogy a módszer egyre népszerűbb, átfogó és rendszerezett összképet nyújtó vizsgálatok még mindig hiányoznak (Hu et al. 2022). Hyönä és munkatársai (1995) a szinkrontolmácsolás, a *shadowing* és az egyszerű hallgatás összehasonlítását végezték szemmozgáskövetés útján, és kimutatták, hogy a szinkrontolmácsolás igényli a legnagyobb mentális erőfeszítést. Shreve és munkatársai (2010) a blattolást és a kétnyelvű olvasást vizsgálták, és az eredmények szerint a blattolás nagyobb feldolgozási terhet jelentett. Látható tehát, hogy a szemmozgáskövetés alkalmas lehet a tolmácsolás közben jelentkező mentális terhelés mérésére, ugyanakkor nem mentes a módszertani kihívásoktól.

Fontos szempont például a megfelelő eszköz kiválasztása, ugyanis ezek eltérhetnek mintavételi gyakoriság, pontosság, precizitás és késleltetés tekintetében, amelyek alapvetően befolyásolják az adatok minőségét és a kutatás megismételhetőségét (Conklin et al. 2018). Emellett etikai kérdések is felmerülnek a használatával kapcsolatban. A szemmozgáskövetés módszerét általában nem tekintik invazívnak, azonban

71 The Physiological Society

az eszköz infravörös fényt bocsát ki, amely szélsőséges esetben káros hatással lehet a résztvevőkre. A transzparens tájékoztatás és a kísérlet pontos ismertetése éppen ezért kiemelten fontos. Problémát jelent az is, hogy a szemmozgáskövetésen alapuló kutatások esetében számos külső tényezőt is kontrollálni kell, mivel olyan apróságoknak tűnő dolgok is torzíthatják az eredményeket, mint ha a résztvevő sminket visel, vagy hosszú szempillái vannak – ez akadályozhatja a szemmozgások pontos rögzítését. Kérdéses azonban, hogy a külső tényezők teljes kontrollja mennyiben valósítható meg a gyakorlatban (Korpal 2015). Összeségében a szemmozgáskövetés hasznos módszer a tolmácsolás kognitív folyamatainak vizsgálatában, de alkalmazása számos kihívást rejt, a jövőben még több átfogó kutatásra lenne szükség ezen a területen.

A szemmozgáskövetéshez szorosan kapcsolódik a pupillometria, sok esetben együtt is alkalmazzák őket. A módszer a pupilla tágulását és szűkülését vizsgálja, amelyek a kognitív terhelés lehetséges indikátorai. Seeber és Kerzel (2012) például pupillometria segítségével vizsgálta a szintaktikai aszimmetria hatásait a mentális terhelésre szinkrontolmácsolás közben. Az EyeLink II eszköz segítségével valós időben rögzítették a pupilla változásait (*task-evoked pupillary responses*, TEPRs). Bár az így gyűjtött adatok hasznos információkkal szolgálhatnak, ez esetben is fennáll az a probléma, hogy számos külső tényező torzíthatja az eredményeket. A pupilla méretét nemcsak a kognitív terhelés, hanem a fényviszonyok, az érzelmi állapot vagy akár a koffeinfogyasztás is befolyásolhatja az által, hogy megemeli a szervezet aktivációs szintjét (O'Brien 2010, Korpal 2015). A pupillometria így értékes kiegészítő módszer lehet, de a kapott eredményeket a fent említett korlátok miatt érdemes mindig fenntartással kezelni.

3.1.2. Hangfrekvencia-elemzés

Egy másik fiziológiai módszer a tolmácsolásban jelentkező kognitív terhelés vizsgálatára a beszédhang elemzése (Defranq et al. 2024: 37). A módszer alapja, hogy a hang alapfrekvenciája (F_0), vagyis a beszéd során keletkező legalacsonyabb hangrezgés frekvenciája, kapcsolatban állhat a kognitív terheléssel, mivel stressz vagy fokozott feldolgozási igény esetén gyakran emelkedést mutat. Defranq, Snoeck és Fantinuoli (2024) a tolmácsok által használt digitális segédeszközök, azaz a CAI-eszközök (Guo et al. 2023: 91), különösen az automatikus beszédfelismerés (*automatic speech recognition*, ASR) mentális terhelésre kifejtett hatását vizsgálta tolmácsolás közben F_0 -analízissel. Az eredmények azt mutatták, hogy a számok tolmácsolása emelkedett F_0 -értékeket eredményezett, ami arra utal, hogy ezek a szakaszok nagyobb kihívást jelentettek a tolmácsok számára. A módszer legnagyobb előnye, hogy tolmácsolás közben, valós időben képes adatokat gyűjteni anélkül, hogy megzavarná a tolmács munkáját, szemben például a szemmozgáskövetéssel vagy az EEG-vel. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az alapfrekvencia változásait nem kizárólag a kognitív terhelés befolyásolhatja: az érzelmi állapot, a stressz vagy akár a beszélő személyes

beszédstílusa is torzíthatja az eredményeket. Összességében a hangfrekvencia-elemzés hasznos kiegészítő módszer, ám az eredményei önmagukban nem tekinthetők teljesen megbízhatónak.

3.1.3. Nyálkortizolmérés

A kognitív terhelés mellett a stressz vizsgálata is fontos kutatási terület, mivel a tolmácsok gyakran változó körülmények között, nagy mentális terhelés alatt dolgoznak, és döntéseik közvetlenül befolyásolják a kommunikáció sikerét (Riccardi et al. 1998), ami jelentős stresszterheléssel és a teljesítmény minőségére gyakorolt hatással jár (Besznyák 2019). A nyálból történő kortizolszint-meghatározás a stressz egyik legismertebb fiziológiai mérési módszere (Jessop és Turner-Cobb 2008). A kortizol a hipotalamusz–hipofízis–mellékvese (HPA) tengely működésének végterméke, a szervezet egyik legfontosabb stresszválasza. Stresszhelyzetben a mellékvesék kortizolt szabadítanak fel, amely a véráramon keresztül jut el a szervezet különböző pontjaira, és a nyálban is megjelenik (Jessop és Turner-Cobb 2008). A nyálmintából történő kortizolmérés tehát közvetett, de megbízható információt ad a szervezet stresszreakcióiról, így alkalmas a tolmácsok stresszszintjének mérésére is.

A módszer előnye, hogy nem invazív, egyszerűen kivitelezhető, és a mintavétel többször is megismételhető egy vizsgálat során. A kutatásban gyakori eljárás (lásd Roziner és Shlesinger 2010, Pollard et al. 2021), hogy például szinkrontolmácsolási feladat előtt és után vesznek nyálmintát, majd a kortizolszintek összehasonlítása alapján vonnak le következtetéseket a stresszterheléssel kapcsolatban. A nyálkortizolteszt során a mintavétel rendszerint speciális eszközzel, például Salivette® tamponnal történik, amelyet a vizsgálati személy rövid ideig a szájában tart. A mintát ezt követően laboratóriumi körülmények között elemzik, jellemzően enzim-immunoassay (ELISA) vagy más immunkémiai technikával. Ez egy mikrotiter lemezen (96 kis mélyedésű műanyag „kútban”) végzett immunkémiai vizsgálati módszer, és az antigén–antitest kölcsönhatás segítségével alkalmas különböző oldott anyagok kimutatására és mennyiségi meghatározására (Thermo Fisher Scientific). Ez a módszer nagy pontossággal tudja mérni a hormon mennyiségét, ugyanakkor többlépcsős összetett folyamatról van szó, amely megfelelő laborhátért igényel. Ennek megfelelően ez a laboratóriumi immunkémiai vizsgálati eljárás a kutatástechnológia körébe sorolható, még akkor is, ha nem digitális vagy informatikai értelemben vett technológiáról van szó.

Azonban a nyálkortizolmérés alkalmazása több szempontból is kihívást jelent, mivel ez esetben is számos változó befolyásolhatja az eredményeket. Kutatások szerint a kortizolszint életkortól és nemtől is függhet, ugyanakkor ezeket a tényezőket még nem vizsgálták átfogóan (Jessop és Turner-Cobb 2008). További fiziológiai változók, például a testtömeg, valamint a mintavételi protokoll körülményei, a vizsgálati környezet és a résztvevők együttműködése szintén hatással lehetnek a mérés eredményeire (Wust et al. 2000). Az alkalmazott laboratóriumi eljárások eltérései pedig

nagyban megnehezítik a különböző kutatási adatok összehasonlítását, ezért a mérési körülmények szigorú kontrollja elengedhetetlen ennél a módszernél. A nyálkörtizolmérés tehát megbízható képet adhat a stresszreakciókról, de a pontos értelmezéshez szigorú mérési protokoll szükséges.

3.1.4. Elektrodermális aktivitásmérés

Az elektrodermális aktivitás mérése (*galvanic skin response*, GSR) egy másik fiziológiai módszer (Shi et al. 2007), amely a szervezet stresszre adott reakcióit rögzíti (lásd López és Korpál 2020, Li et al. 2023). A GSR lényege, hogy a bőr elektromos tulajdonságainak változását rögzíti, amelyet elsősorban a verejtékmirigyek aktivitása befolyásol. Stressz vagy érzelmi izgalom hatására ugyanis fokozódik ezeknek a mirigyeknek a váladékképzése, amely a tenyéren vagy a talpon a bőr elektromos vezetőképességének növekedésében jelenik meg. A GSR-mérés alapja az Ohm-törvény: a bőr ellenállásának vizsgálatához állandó, nagyon kis feszültséget vezetnek át a bőrfelületen, és a keletkező áramerősségből számítják ki a vezetőképességet. Ez az elektromos inger olyan alacsony szintű, hogy az emberi érzékszervek nem érzékelik. A bőrvezetés változásait vörösréz elektródák segítségével mérik, a kimenetet pedig egy számítógépes felhasználói felületen grafikon formájában lehet megjelölni. Egyszerűbb berendezések esetén a mért értékeket LED-fények jelzik, így számítógép nélkül is visszajelzés adható a vezetőképesség változásáról. A mérés során először egy kiindulási szintet határoznak meg, ez a bőrvezetési szint (*skin conductance level*, SCL), vagyis, amely személyenként eltérő lehet. Ehhez az alapszinthez képest figyelik meg a stressz hatására bekövetkező gyors változásokat (Sharma et al. 2016).

Az elektrodermális aktivitás mérése hagyományosan a poligráfos (hazugságvizsgáló) tesztek egyik komponenseként alkalmazták, de ma már széles körben használják pszichológiai és mentális terheléskutatásban is (Sharma et al. 2016). Ez a módszer nemcsak a stressz, hanem a kognitív terhelés vizsgálatára is alkalmas, az elektrodermális aktivitás tehát képes kimutatni a fokozott mentális igénybevételt is (Shi et al. 2007). A tolmácsolási helyzetekben éppen ezért a GSR mérése releváns eszköz lehet a tolmácsok sztrepszintjének és mentális terheltségének objektív vizsgálatában.

Természetesen ennek a módszernek is vannak korlátai. Itt is fennáll a külső tényezők problémája, az eredményeket ugyanis befolyásolhatja a hőmérséklet, a páratartalom vagy a vizsgálati személy mozgása is. A mérés megbízhatóságát befolyásolja, hogy az elektródákat pontosan hogyan helyezték el, sőt akár a bőr állapota is (száraz, izzadt). Emellett, amint arról már szó esett, egyéni különbségek is lehetnek, például a kiindulási vezetőképességi szintben, így nehéz a kapott adatokat egymással összehasonlítani. Ezért a GSR-adatok értelmezése mindig körültekintést igényel, és célszerű más fiziológiai mutatókkal együtt alkalmazni, ha komplexebb képet szeretnénk kapni.

3.1.5. Elektroencefalográf (EEG)

Régóta foglalkoztatja a kutatókat, hogy pontosan mi történik az agyban tolmácsolás közben (lásd Kurz 1993, 1994, Fabbro és Gran 1994, Yagura et al. 2021). Mivel a kognitív folyamatok elektrofiziológiai jeleket bocsátanak ki, amelyek mérhetőek idegtudományi eszközökkel, így a tolmácsolás folyamatának vizsgálata is lassan bekerül a neurolingvisztikai kutatások látókörébe (Skriba 2024). Az egyik ilyen gyakran alkalmazott idegtudományi eszköz az elektroencefalográf vagy EEG (Kamondi et al. 1999), amely képes az idegsejtek elektromos aktivitását valós időben, ezredmásodperces pontossággal rögzíteni. Az EEG-mérés során a vizsgálati személyek speciális elektródákkal ellátott sapkát viselnek. Az elektródák által felvett analóg jeleket egy készülék digitálisan rögzíti, és különböző frekvenciájú hullámokra bontja. Ezek a hullámok különböző kognitív folyamatokhoz köthetők, így ez a módszer lehetőséget kínál a tolmácsolási folyamatok vizsgálatára is.

Az EEG és más idegtudományi módszerek alkalmazása ugyan ígéretes, de számos gyakorlati és módszertani kihívással jár. A kilencvenes–kétezres évektől kezdve az ilyen jellegű kutatások száma visszaesett, egyrészt azért, mert a szükséges felszerelések vagy nagyon drágák, vagy nagyon nehezen hozzáférhetőek (Seresi 2024). Másrészt a kutatás közbeni körülmények gyakran távol állnak a valós tolmácsolási helyzetektől: például EEG-mérés közben a tolmács nem tolmácsolhat hangosan, csak „fejben”, mivel a beszédhez kapcsolódó izommozgások torzíthatják az adatokat (Gile 2015). További probléma, hogy a vizsgálatok érvényessége nagymértékben függ a választott stimulus megfelelőségétől és a használt eszközök technikai sajátosságaitól. Az elektródák száma, az adatfelbontás vagy a mérési eljárás eltérései ugyancsak jelentősen befolyásolhatják az eredményeket. Fontos megjegyezni, hogy az idegtudományi mérések mindig csak pillanatképeket nyújtanak egy rendkívül összetett jelenségről: az agyi folyamatok technológiailag korlátozott lenyomatait látjuk (Skriba 2024). Azonban korlátai ellenére az EEG alkalmazása ígéretes lehetőség a tolmácsolás neurolingvisztikai vizsgálatában.

3.1.6. Összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy a bemutatott fiziológiai módszerek közös jellemzője az objektív, műszeres adatszolgáltatás a tolmácsolás során zajló kognitív és affektív folyamatokról. Ugyanakkor mindegyikük esetében számolni kell a külső és az egyéni tényezők torzító hatásával, valamint a mérési környezet és az alkalmazott technológia jelentős befolyásoló szerepével. Ennek megfelelően a fiziológiai mérések önmagukban ritkán adnak teljes képet a tolmácsolási folyamatokról, ugyanakkor más kutatási módszerekkel kombinálva értékes és megbízható kiegészítő információkkal járulhatnak hozzá a tolmácsoláskutatáshoz. Fontos kritérium, hogy a kutatás egységesen meghatározott, átlátható és megismételhető mérési eljárások szerint

történjen. Ilyen jellegű vizsgálatok tervezésekor érdemes először áttekinteni a módszertani útmutatókat, amelyek részletes tájékoztatást nyújtanak az egyes fiziológiai mérések kivitelezéséhez, például az EEG-adatgyűjtés (EEG mérési protokoll, Leiden University 2020⁷²) és az elektrodermális aktivitás mérése (GSR/EDA mérési útmutató⁷³, Braithwaite et al. 2015) esetében.

3.2. Szoftveralapú segédeszközök

Az eddig tárgyalt fiziológiai mérőmódszerek mellett érdemes kitérni azokra a technológiai segédeszközökre is, amelyek szoftveres támogatást nyújtanak a tolmácsolás kutatásához. Ezek legtöbbször nem a kognitív vagy fiziológiai folyamatok közvetlen mérésére szolgálnak, hanem a kutatási anyagok előkészítésében, rögzítésében vagy elemzésében segítenek. Az alábbiakban az ilyen szoftveralapú segédeszközökre szeretnék néhány példát hozni.

Az egyik ilyen eszköztípus a különböző online beszédrepozitóriumok (Seresi 2022: 99), amelyek nagyszámú anyanyelvi beszélők által előadott beszédanyagot kínálnak a kutatók számára. Bár ezek az online beszédrepozitóriumok elsősorban oktatási és gyakorlási célokat szolgálnak, strukturáltságuk és tartalmi gazdagságuk miatt kutatási célokra is jól hasznosíthatók. Ezek a gyűjtemények rendszerint nyelv, téma, nehézségi szint vagy tolmácsolási típus szerint kategorizálják a beszédeket, így célzottan választhatjuk ki a kutatásunkhoz leginkább illő szöveget. Jó példa erre az Európai Bizottság által működtetett *Speech Repository*⁷⁴ (Almaqrani et al. 2025), amely folyamatosan bővülő anyaggal támogatja nemcsak a tolmácsolás kutatását, de az oktatását is.

Szintén érdemes megemlíteni az automatikus beszédfelismerő és átírató szoftvereket (Dragon NaturallySpeaking, Google Speech-to-text), amelyek a tolmácsolási produktum vagy akár interjúk gyors írásos rögzítését teszik lehetővé (Gaber et al. 2020, Wollin-Giering et al. 2024). Az így keletkezett írott szövegek könnyen vizsgálhatók nyelvészeti vagy kvantitatív elemzési módszerekkel. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek a szoftverek még korántsem tökéletesek, különösen az alacsony erőforrású nyelvek esetében, mint amilyen a magyar is, ahol a gyenge adatellátottság miatt az átírási hibaarány jelentősen magasabb lehet. Ezért az automatikus átíratókat minden esetben célszerű ellenőrizni és szükség esetén javítani.

Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni a korpuszalapú tolmácsoláskutatást és az ehhez kapcsolódó digitális korpuszokat is, amelyek empirikus alapot biztosítanak a tolmácsolási produktumok szisztematikus vizsgálatához. Az EPIC⁷⁵ (*European*

72 EEG mérési protokoll

73 GSR/EDA mérési útmutató

74 Home | Speech Repository

75 European Parliament Interpreting Corpus (EPIC)

Parliament Interpreting Corpus), valamint annak a továbbfejlesztéseként létrejött az EPTIC⁷⁶ (*European Parliament Translation and Interpreting Corpus*), az Európai Parlament üléseinek tolmácsolás és fordított szövegeit tartalmazzák, és több kutatás alapjául szolgáltak a tolmácsolás nyelvi sajátosságok feltárásában (lásd Bernardini et al. 2016, Monti et al. 2005). A magyar nyelvű korpuszalapú tolmácsoláskutatást pedig a folyamatosan bővülő Pannónia Korpuszon belül létrehozott tolmácsolási alkorpusz támogatja (Robin et al. 2017). Szegh (2017) például ezen kétirányú párhuzamos korpuszt használta annak vizsgálatára, hogy a fordítási szöveg (Károly 2007) analógiájára beszélhetünk-e úgynevezett tolmácsolási szövegről, és ha igen, milyen univerzális tulajdonságok jellemzik. A nagyméretű korpuszok gépi vizsgálatára szolgálnak a korpuszelemző szoftverek, amilyen például a Sketch Engine⁷⁷ (lásd Szlávik 2023).

A kutatási adatok feldolgozásához a kvalitatív és a kvantitatív eredményeket elemző szoftverek is hasznos támogatást nyújtanak. Kvalitatív kutatási adatok – introspekció (Károly 2022: 36), mélyinterjúk, fókuszcsoportos beszélgetések (Eszenyi 2022: 85) – elemzésére használhatjuk az ATLAS.ti⁷⁸ vagy az NVivo⁷⁹ szoftvert, amelyek lehetővé teszik a szöveges anyagok rendszerezését, kódolását és tematikus feldolgozását (lásd Goldsmith 2018). A kvantitatív adatok értékelésében kulcsszerepet játszanak a statisztikai elemzőszoftverek, amelyek segítségével leíró statisztikák és különféle statisztikai próbák végezhetőek. A klasszikus megoldások közé tartozik az SPSS⁸⁰, de egyre nagyobb teret nyernek az ingyenesen hozzáférhető alternatívák is, mint például a JASP⁸¹ (lásd Malaczkov 2022, Robin et al. 2025). Ezek a segédeszközök elengedhetetlenek a kutatási eredmények szisztematikus feldolgozásához és a következtetések megbízhatóságának alátámasztásához.

Összeségében tehát a tolmácsolás kutatásában nemcsak a fiziológiai mérőeszközök, hanem a különböző szoftverek is fontos szerepet játszanak. A fejezetben felsorolt példákon kívül természetesen még sok más technológiai megoldás áll a kutatók rendelkezésére (lásd McDonough Dolmaya 2023). A technológia folyamatos fejlődésével a kutatásokhoz használt eszközök is egyre kifinomultabbá válnak, és egyre pontosabb méréseket tesznek lehetővé. Emellett folyamatosan jelennek meg új technológiai megoldások is, például mesterséges intelligencián alapuló eszközök, amelyek tovább bővítik a tolmácsoláskutatás horizontját.

76 EPTIC

77 Sketch Engine

78 ATLAS.ti | The #1 Software for Qualitative Data Analysis – ATLAS.ti

79 NVivo: Leading Qualitative Data Analysis Software | Lumivero

80 IBM SPSS Software

81 JASP – A Fresh Way to Do Statistics

4. Adatkezelés és nyílt hozzáférés

A technológia és a tolmácsolás kutatása kapcsán nagyon fontos kérdés az adatkezelés és adatvédelem. A kutatási adatkezelés kérdése Magyarországon 2021 elején vált hangsúlyosabbá a kutatók számára is, amikor a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH), valamint az Élvonalt pályázati kiírások keretében a kutatási adatkezelési terv önállóan benyújtandó dokumentumként jelent meg (Faragó–Szilvási et al. 2022). A kutatási tevékenység során ugyanis számos adat keletkezik, amelyeket rendszerint elektronikus formában tárolunk: külső adathordozókon, laptopon vagy felhőalapú tárhelyeken. Ezek a megoldások azonban nem minden esetben biztonságosak: egy hordozható eszköz könnyen elveszhet, az ingyenes felhőszolgáltatásoknál pedig sokszor bizonytalan, ki férhet hozzá a feltöltött tartalmakhoz rajtunk kívül. Már az adatgyűjtés szakaszában is körültekintően kell eljárni: előre meg kell határozni, hogyan fogjuk az adatokat tárolni és rendszerezni. Ha személyes adatokat rögzítünk, akkor a résztvevőket is mindenképpen tájékoztatni kell arról, hogy pontosan hol, milyen formában és meddig őrizzük az általuk szolgáltatott információkat. (Az adatkezelésről a fordításkutatás kontextusában lásd bővebben Seresi 2022 a kötet első részében.)

A kutatási adatkezelés jelentősége azonban nem pusztán adminisztratív vagy jogi kérdés, hanem szorosan kapcsolódik a nyílt tudomány (*open science, OA*) elveihöz is. Az *open science* a kutatási folyamat átláthatóságát, az adatok ellenőrizhetőségét és, megfelelő keretek között, újrafelhasználhatóságát hangsúlyozza, vagyis az adatkezelést a tudományos kutatás minőségének és hitelességének alapvető feltételeként kezeli (Olalla-Soler 2021). A kutatási adatkezelésnek tehát alapvetően két fő célja van. Egyrészt biztosítanunk kell a saját adataink biztonságos és átlátható tárolását, lehetőleg több hordozón egyszerre. Másrészt egyre nagyobb igény mutatkozik arra, hogy a kutatási adatok ne csak a publikált tanulmányokon keresztül, hanem önállóan is hozzáférhetőek legyenek. A felelős adatkezelés nemcsak a résztvevők biztonságát és a szerzői jogok védelmét szolgálja, hanem hozzájárul ahhoz is, hogy növeljük láthatóságunkat és idézetségünket. A kutatási adatok megosztására ma már több nemzetközi platform kínál lehetőséget, például a *FigShare*⁸², ahol biztonságosan és hivatkozható formában tehetők közzé a vizsgálatok során gyűjtött anyagok.

Nemzetközi kontextusban megállapítható, hogy a fordítás- és tolmácsolásterületben, más tudományterületekhez képest, a nyílt adatmegosztás jelenleg még viszonylag ritka, és nem áll rendelkezésre kifejezetten a diszciplínára szabott adattárolási infrastruktúra (Olalla-Soler 2021). Ez tovább erősíti annak szükségességét, hogy a kutatók intézményi támogatás mellett, tudatosan forduljanak a meglévő nemzetközi adatmegosztási és archiválási megoldások felé, valamint megfelelő képzésben részesüljenek a kutatási adatok elhelyezésének feltételeiről és lehetőségeiről

82 figshare – credit for all your research – Home – Figshare

(Faragó-Szilvási et al. 2022). Mindez nemcsak az adatkezelés biztonságát szolgálja, hanem előfeltétele annak is, hogy a tolmácsoláskutatás eredményei minél szélesebb körben hozzáférhetővé váljanak. A felelős adatkezelés így a kutatási terület hosszú távú gyarapodását is biztosítja.

5. Az oktatás és a kutatás összefonódása

Sok esetben az oktatás és a kutatás szorosan összefonódik, hiszen az egyetemeken zajló vizsgálatok gyakran a hallgatók aktív bevonásával valósulnak meg. A hallgatói részvétel a kutatók számára rendkívül praktikus, mivel a képzés keretein belül ez a célcsoport könnyen elérhető, ugyanakkor a hallgatók számára is hasznos, mivel a kísérletek és felmérések révén értékes szakmai tapasztalatokat szerezhetnek. A tolmácsoláskutatásban ez különösen fontos lehetőség, mivel a tolmácsok köre eleve szűkebb, mint a fordítóké, a gyakorló tolmácsok pedig sok esetben nehezen érhetők el a kutatásokhoz. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a hallgatói mintákon végzett vizsgálatok érvényessége korlátozott, ezért az ilyen kutatási eredmények általánosíthatósága is limitált.

A szakirodalomban számos példát találunk a hallgatók bevonásával megvalósuló, technológiára fókuszáló kutatásokra. A technológiai fejlődés oktatásra gyakorolt hatását már korán vizsgálta Seresi (2016), aki a videókonferencia-alapú virtuális órák szerepét elemezte a konferenciatorlmács-képzésben, hallgatók bevonásával, feltárva az új oktatási formákban rejlő lehetőségeket és kihívásokat. A számítógéppel támogatott tolmácsolási eszközök oktatási alkalmazásával kapcsolatban Wan és Yuan (2022) kérdőíves kutatást végzett, amely 161 oktató és hallgató válasza alapján vizsgálta a technológia megítélését és használati tapasztalatait a kínai tolmácsolásban. A technológiai eszközök aktív kipróbálására épülő vizsgálatok közé tartozik Chen és Krueger (2022) kutatása, amely egy beszéd felismerésen és gépi fordításon alapuló, a jegyzetelést kiváltó konzekutív tolmácsolási módszert tesztelt tolmácsoló hallgatók bevonásával. A hallgatók aktív bevonására épülő kutatások sorába illeszkedik Tóth és munkatársai (2025) esettanulmánya is, amely egy terminológiai keresőeszköz tolmácsolásban való alkalmazhatóságát vizsgálja oktatási környezetben. Ezek a példák együttesen jól mutatják, hogy a tolmácsképzésben megvalósuló, hallgatókat bevonó kutatások milyen sokszínűek, egyszerre szolgálják az oktatási innovációt és a tudományos ismeretbővítést, miközben rámutatnak az ilyen vizsgálatok lehetőségeire és korlátaira is.

A tableteket mint hardveralapú eszközöket ezen a ponton is érdemes megemlíteni, mivel használatuk jól példázza az oktatás és a kutatás szoros összefonódását, hiszen képesek egyszerre támogatni mindkét terület céljait. A tabletek alapvető funkciói közé tartozik a jegyzetek digitális rögzítése és tárolása, a képernyőfelvétel készítése, valamint az elhangzó beszédek és a saját tolmácsolások hang- és videórögzítése.

Ezek a funkciók lehetővé teszik a jegyzetek, az eredeti beszédek és a tolmácsolási teljesítmény együttes tárolását és visszanezhetőségét. Ez az oktatásban megkönnyíti a fejlődés nyomon követését mind a hallgatók, mind az oktatók számára, valamint támogatja a hallgatók önértékelését és tudatos önreflexióját (Arumí és Sánchez-Gijón 2019). A keletkező digitális jegyzetek, képernyőfelvételek, valamint hang- és videóanyagok kutatási adatként is értelmezhetők. Ezek nemcsak a jegyzetek végeredményét dokumentálják, hanem azok készítésének folyamatát is, értékes empirikus alapot biztosítva a konszekutív tolmácsolásban használt jegyzeteléstechnika részletes elemzéséhez. A hangfelvételek bevonásával pedig akár a fül–toll ívhossz (ear–pen span) vizsgálata is lehetővé válik (Chen 2017: 11). Hallgatóközpontú megközelítést képvisel Wang és munkatársai (2023) vizsgálata, amely a táblagépes jegyzetelés tapasztalatait elemzi a konszekutív tolmácsolásban, ötvözve a strukturált képzést és a kvalitatív adatok gyűjtését.

Összességében a hallgatók bevonásával megvalósuló, technológiára fókuszáló vizsgálatok fontos szerepet töltenek be a tolmácsoláskutatásban, mivel sokszínű kvalitatív adatokkal járulnak hozzá a területhez, és értékes betekintést nyújtanak a tolmácsolási folyamatokba, az oktatási gyakorlatba és a technológiahasználatba. Ezek a kutatások nemcsak önálló tudományos értékkel bírnak, hanem kiindulópontként is szolgálhatnak későbbi, nagyobb mintán, gyakorló tolmácsok bevonásával végzett kutatásokhoz. A hallgatóközpontú megközelítések ezért a jövőben is jelentős szerepet játszhatnak, miközben közvetlenül támogatják a tolmácsképzés fejlesztését és megújítását is.

6. Összefoglalás

A tanulmány áttekintette, hogy a technológiai megoldások milyen szerepet töltenek be a tolmácsképzésben és a tolmácsolás kutatásában. Bemutatta az új eszközök oktatásba való integrálásának lehetőségeit és nehézségeit az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék kísérleti kurzusának példáján keresztül, valamint részletesen kitért a tablettel támogatott tolmácsolásra és a generatív mesterséges intelligencia alkalmazására. A kutatásban használt technológiák közül részletes ismertetésre kerültek a különböző fiziológiai mérőmódszerek – a szemmozgáskövetés, a nyálkortizolmérés és az EEG –, de szó esett a különböző szoftveralapú segédeszközökről is. A tanulmány foglalkozott továbbá az oktatás és a kutatás összefonódásával több, hallgatók bevonásával készült vizsgálat példáján keresztül, amelyek értékes adatokkal gazdagítják a tolmácsolástudományt, valamint hozzájárulnak a képzés folyamatos fejlesztéséhez.

Összességében, bár a technológia integrálását még számos akadály nehezíti az oktatás és a kutatás terén egyaránt – az anyagi korlátoktól kezdve a digitális kompetenciák hiányán át a mérőeszközök és módszerek megbízhatóságáig –, a fejlődés

folyamatos, és az eszközök egyre kifinomultabbá válnak. A jövőben kulcsfontosságú lesz a technológiai kompetenciák és a hozzájuk kapcsolódó etikai ismeretek beépítése a tolmács hallgatók, illetve a kutatók képzésébe. További empirikus vizsgálatok végzésére is szükség lesz, amelyek segítenek a technológiai megoldások értékelésében és tudatos alkalmazásában. Mindez elősegítheti, hogy a tolmácsolás művelése és kutatása is lépést tartson a gyors technológiai változásokkal, és a képzés és a tudomány egyaránt új ismeretekkel gazdagodjon.

Irodalom

- Abdelbasset, D., Kelthoume, R. 2025. Measuring Teachers' AI Literacy through ChatGPT Prompt Engineering. *ATRAS journal* Vol. 6. No. 2. 64–75. <https://doi.org/10.70091/Atras/vol06no02.4>
- Almaqrami, R. A., Alwan, A., Ghannam, M. H., Shamsan, B. T. 2025. Evaluating the Speech Repository site as a tool for self-directed learning in interpreter training programs: Retrospective study. *Journal of Social Studies* Vol. 31. No. 4. 54–69. <https://doi.org/10.20428/jss.v31i4.2733>
- Arumí, M., Sánchez-Gijón, P. 2019. La presa de notes amb ordinadors convertibles en l'ensenyament-aprenentatge de la interpretació consecutiva. Resultats d'un estudi pilot en una formació de màster. *Revista Tradumàtica. Tecnologies de la Traducció* No. 17. 128–152. <https://doi.org/10.5565/rev/tradumatica.234>
- Bernardini, S., Ferraresi, A., Miličević, M. 2016. From EPIC to EPTIC – Exploring simplification in interpreting and translation from an intermodal perspective. *Target* Vol. 28. No. 1. 61–86. <https://doi.org/10.1075/target.28.1.03ber>
- Besznyák R. 2019. A stressz hatása a szóbeli nyelvi közvetítés minőségére tolmácsvizsgákon. *Fordítástudomány* 21. évf. 2. szám. 80–100. <https://doi.org/10.35924/fordtud.21.2.6>
- Carter, B. T., Luke, S. G. 2020. Best practices in eye tracking research. *International Journal of Psychophysiology* Vol. 155. 49–62. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2020.05.010>
- Chan, C. K. Y. 2023. A comprehensive AI policy education framework for university teaching and learning. *International Journal of Educational Technology in Higher Education* Vol. 20. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00408-3>
- Chen, S. 2017. Note-Taking in consecutive interpreting: New data from pen recording. *The International Journal of Translation and Interpreting Research* Vol. 9. No. 1. 4–23. <https://doi.org/10.12807/ti.109201.2017.a02>
- Chen, S., Kruger, J. L. 2022. The effectiveness of computer-assisted interpreting. *Translation and Interpreting Studies* Vol. 18. No. 3. 399–420. <https://doi.org/10.1075/tis.21036.che>
- Conklin, K., Pellicer-Sánchez, A., Carrol, G. 2018. *Eye-Tracking: A Guide for Applied Linguistics Research*. Cambridge, US: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108233279>
- Cronin, M. 2013. *Translation in the Digital Age*. New York, London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203073599>

- Defrancq, B., Snoeck, H., Fantinuoli, C. 2024. Interpreters' performances and cognitive load in the context of a CAI tool. In: Winters, M., Deane-Cox, S., Böser, U. (eds) *Translation, interpreting and technological change: innovations in research, practice and training*. London: Bloomsbury Academic. 37–58. <https://doi.org/10.5040/9781350212978.0009>
- Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a fordítás és a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>
- Fabbro, F., Gran, L. 1994. Neurological and neuropsychological aspects of polyglossia and simultaneous interpretation. In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the Gap*. Amsterdam: John Benjamins. 273–318. <https://doi.org/10.1075/btl.3.21fab>
- Faragó-Szilvási T., Fejes J., Móring T. 2022. Felmérés a kutatási adatkezelésről az ELTE kutatói körében. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 69. évf. 8. szám. 414–428. <https://doi.org/10.3311/tmt.13195>
- Gaber, M., Corpas Pastor, G., Omer, A. 2020. Speech-to-text technology as a documentation tool for interpreters: A new approach to compiling an ad hoc corpus and extracting terminology from video-recorded speeches. *TRANS. Revista de Traductología* Vol. 24. 263–281. <https://doi.org/10.24310/TRANS.2020.V0124.7876>
- Gile, D. 2015. The contribution of cognitive psychology and psycholinguistics to conference interpreting. A critical analysis. In: Ferreira, A., Schwieter, J. W. (eds) *Psycholinguistic and Cognitive Inquiries into Translation and Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins. 41–64. <https://doi.org/10.1075/btl.115.03gil>
- Goldsmith J. 2023. Tablet Interpreting: A Decade of Research and Practice. In: Corpas Pastor, G. és Defrancq, B. (eds) *Interpreting Technologies – Current and Future Trends*. 27–45. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/ivitra.37.02gol>
- Goldsmith, J. 2018. Tablet interpreting in consecutive 2.0. *Translation and Interpreting Studies, The Journal of the American Translation and Interpreting Studies Association* Vol. 13. No. 3. 342–365. <https://doi.org/10.1075/tis.00020.gol>
- Guo, M., Han, L., Teixeira Anacleto, M. 2023. Computer-assisted interpreting tools: status quo and future trends. *Theory and Practice in Language Studies* Vol. 13. No. 1. 89–99. <https://doi.org/10.17507/tpls.1301.11>
- Hováth I. 2015. *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hu, T., Wang, X., Xu, H. 2022. Eye-tracking in interpreting studies: A review of four decades of empirical studies. *Frontiers in Psychology* Vol. 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.872247>
- Hyönä, J., Jorma T., Anna-Mari A. 1995. Pupil dilation as a measure of processing load in simultaneous interpreting and other language tasks. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology* Vol. 48. No. 3. 598–612. <https://doi.org/10.1080/14640749508401407>
- Jessop, D. S., Turner-Cobb, J. M. 2008. Measurement and meaning of salivary cortisol: A focus on health and disease in children. *Stress* Vol. 11. No. 1. 1–14. <https://doi.org/10.1080/10253890701365527>
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 27–58. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>

- Korpal, P. 2015. Eye-tracking in Translation and Interpreting Studies: The growing popularity and methodological problems. In: Bogucki, Ł., Deckert, M. (eds) *Accessing audio-visual translation*. Łódź: Peter Lang. 199–212.
- Kurz, I. 1993. EEG Probability Mapping: Detecting Cerebral Processes During Mental Simultaneous Interpreting. *The Jerome Quarterly* Vol. 8. No. 2. 3–5.
- Kurz, I. 1994. A Look into the „Black Box” – EEG Probability Mapping During Mental Simultaneous Interpreting. In: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F., Kaindl, K. (eds) *Translation Studies – An Interdiscipline*. Amsterdam: John Benjamins. 199–208. <https://doi.org/10.1075/btl.2.25kur>
- Li, S., Wang, Y., Rasmussen, Y. Z. 2022. Studying interpreters’ stress in crisis communication: evidence from multimodal technology of eye-tracking, heart rate and galvanic skin response. *The Translator* Vol. 28. No. 4. 468–488. <https://doi.org/10.1080/13556509.2022.2159782>
- Malaczkov Sz. 2022. Az önkéntes fordítás jelene és jövője: a magyar TED fordítók profilja. *Fordítástudomány* 24. évf. 2. szám. 82–115. <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.2.3>
- McDonough Dolmaya, J. 2023. *Digital Research Methods for Translation Studies*. New York, London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003083986>
- Mele, M. L. Federici, S. 2012. Gaze and eye-tracking solutions for psychological research. *Cognitive Processing* Vol. 13. 261–265. <https://doi.org/10.1007/s10339-012-0499-z>
- Monti, C., Bendazzoli, C., Sandrelli, A., Russo, M. 2005. Studying directionality in simultaneous interpreting through an electronic corpus: EPIC (European Parliament Interpreting Corpus). *Meta* Vol. 50. No. 4. <https://doi.org/10.7202/019850ar>
- Moratto, R. 2020. A Preliminary Review of Eye Tracking Research in Interpreting Studies: Retrospect and Prospects. *Studies in Linguistics and Literature* Vol. 4. No. 2. 19–32. <https://doi.org/10.22158/sll.v4n2p19>
- Nagy J. T., Rajki Z., Dringó-Horváth I. 2025. Mesterséges intelligencia a felsőoktatásban: oktatói hozzáférés, attitűd és felhasználási gyakorlat. *Iskolakultúra* 35. évf. 7. szám. 3–20. <https://doi.org/10.14232/iskkult.2025.7.3>
- Ng, D. T. K., Leung, J. K. L., Su, J., Ng, R. C. W., Chu, S. K. W. 2023. Teachers’ AI digital competencies and twenty-first century skills in the post-pandemic world. *Educational Technology Research and Development* Vol. 71. No. 1. 137–161. <https://doi.org/10.1007/s11423-023-10203-6>
- O’Brien, S. 2010. Eye tracking in translation process research: Methodological challenges and solutions. In: Mees, I. M., Alves, F., Göpferich, S. (eds) *Methodology, technology and innovation in translation process research: a tribute to Arnt Lykke Jakobsen. Copenhagen studies in language*. Vol. 38. Copenhagen: Samfundslitteratur. 251–266.
- Olalla-Soler, C. 2021. Yes! We’re open. Open science and the future of academic practices in translation and interpreting studies. *Translation & Interpreting* Vol. 13 No. 2. 1–28. <https://doi.org/10.12807/ti.113202.2021.a01>
- Pollard, R. Q. Jr., Dean, R. K., Samar, V. J., Knigga, L. M., Taylor, T. L. 2021. Cortisol dysregulation among American Sign Language interpreters in different work settings: Confirmation of occupational health risks. *Interpreting and Society* Vol. 1. No. 1. 28–50. <https://doi.org/10.1177/275238102111036238>
- Riccardi, A., Marinuzzi, G., Zecchin, S. 1998. Interpretation and stress. *The Interpreters’ Newsletter* Vol. 8. 93–106.

- Richardson, D. C., Dale, R., Spivey, M. J. 2007. Eye movements in language and cognition. In: Gonzalez-Marquez, M., Mittelberg, I., Coulson, S., Spivey, M. J. (eds) *Methods in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 323–344. <https://doi.org/10.1075/hcp.18.21ric>
- Robin, E. Gabányi, R. R., Tóth, B. F. 2025. Thriving in the language industry – Career path survey of translator and interpreter graduates. *Across Languages and Cultures* Vol. 26. Issue S 110–139. <https://doi.org/10.1556/084.2025.01102>
- Robin, E., Götz, A., Pataky, É., Szegh, H. 2017. Translation Studies and Corpus Research: Introducing the Pannonia Corpus. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* Vol. 9. No. 3. 99–116. <https://doi.org/10.1515/ausp-2017-0032>
- Rojo López, A. M., Korpál, P. 2020. Through your skin to your heart and brain: A critical evaluation of physiological methods in Cognitive Translation and Interpreting Studies. *Linguistica Antverpiensia, New Series: Themes in Translation Studies* Vol. 19. 191–217. <https://doi.org/10.52034/lanstts.v19i0.533>
- Roziner, I., Shlesinger M. 2010. Much ado about something remote: Stress and performance in remote interpreting. *Interpreting* Vol. 12. No. 2. 214–247. <https://doi.org/10.1075/intp.12.2.05roz>
- Schofield, L., Zhou, X. 2025. Rethinking the Integration of AI in Higher Education Teaching and Learning. *Intelligent Technologies in Education*. Előzetes online közlés. <https://doi.org/10.53761/ITED/1.4>
- Seeber, K. G., Kerzel, D. 2012. Cognitive load in simultaneous interpreting: Model meets data. *International Journal of Bilingualism* Vol. 16. No. 2. 228–259. <https://doi.org/10.1177/1367006911402982>
- Seresi M. 2016. *Távtolemcsolás és távoktatás a tolmácsképzésben*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Seresi M. 2022. Kutatási adatok kezelése a fordítástudományban. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 93–107. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/6>
- Seresi M. 2024. Válaszutak a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 277–302. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/15>
- Sharma, M., Kacker, S., Sharma, M. 2016. A brief introduction and review on galvanic skin response. *International Journal of Medical Research Professionals* Vol. 2. No. 6. 13–17. <https://doi.org/10.21276/ijmrp.2016.2.6.003>
- Shi, Y., Ruiz, N., Taib, R., Choi, E. H. C., Chen, F. 2007. Galvanic skin response as an index of cognitive load. In: *CHI'07 extended abstracts on Human factors in computing systems*. 2651–2656. <https://doi.org/10.1145/1240866.1241057>
- Shreve, G. M., Lacruz, I., Angelone, E. 2010. Cognitive effort, syntactic disruption, and visual interference in a sight translation task. In: Shreve, G. M., Angelone, E. (eds) *Translation and cognition*. Amsterdam: John Benjamins. 63–84. <https://doi.org/10.1075/ata.xv.05shr>
- Skriba O. 2024. Kognitív- és idegtudományi módszerek a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatás-*

- módszertanába II. Speciális rész. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 339–356. <https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/18>
- Szegh H. 2017. Harmadik kód a tolmácsolásban: Létezik tolmácsolási szöveg? *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám. 60–74.
- Szlávik, Sz. 2023. Sketch Engine. *Modern Nyelvoktatás* 29. évf. 3–4. szám. 201–208.
- Tao, D., Tan, H., Wang, H., Zhang, X., Qu, X., Zhang, T. 2019. A Systematic Review of Physiological Measures of Mental Workload. *International Journal of Environmental Research and Public Health* Vol. 16. No. 15. 1–19. <https://doi.org/10.3390/ijerph16152716>
- Tóth B. F. 2025a. Tablettel támogatott tolmácsolás és technológiai kompetenciafejlesztés a tolmácsképzésben. Elhangzott: XXVIII. Tavasz Szél Konferencia. Budapest. ELTE BTK. (2025. június 21.)
- Tóth B. F., Móricz K., Palotás-Torzszai T. 2025. A Juremy terminológiai kereső használata tolmácsolási célokra – Esettanulmány az ELTE mesterszakos hallgatóinak bevonásával. *Modern Nyelvoktatás* 31. évf. 1–2 szám. 116–124. <https://doi.org/10.51139/monye.2025.1-2.116.124>
- Tóth, B. F. 2025b. megjelenés alatt. Tablettel támogatott tolmácsolás a tolmácsképzésben. In: *Innováció és nyelvi közvetítés*. (előkészületben)
- Wan, H., Yuan, X. 2022. Perceptions of Computer-assisted Interpreting Tools in Interpreter Education in China’s Mainland: Preliminary Findings of a Survey. *International Journal of Chinese and English Translation & Interpreting* Vol. 1. 1–28. <https://www.doi.org/10.56395/ijceti.v1i1.8>
- Wang, Y., Tian, Y., Jiang, Y., Yu, Z. 2023. The acceptance of tablet for note-taking in consecutive interpreting in a classroom context: The student’s perspectives. *Forum for Linguistic Studies* Vol. 5. No. 2. <https://doi.org/10.59400/fls.v5i2.1862>
- Wollin-Giering, S., Hoffmann, M., Höfting, J., Ventzke, C. 2024. Automatic transcription of English and German qualitative interviews. *Forum Qualitative Sozialforschung* Vol. 25. No.1. <https://doi.org/10.17169/fqs-25.1.4129>
- Wust, S., Federenko, I., Hellhammer, D. H., Kirschbaum, C. 2000. Genetic factors, perceived chronic stress, and the free cortisol response to awakening. *Psychoneuroendocrinology* Vol. 25. 707–720. [https://doi.org/10.1016/S0306-4530\(00\)00021-4](https://doi.org/10.1016/S0306-4530(00)00021-4)
- Yagura, H., Tanaka, H., Kinoshita, T., Watanabe, H., Motomura, S., Sudoh, K., Nakamura, S. 2021. Selective attention measurement of experienced simultaneous interpreters using EEG phase-locked response. *Frontiers in Human Neuroscience* Vol. 15. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2021.581525>

Internetes hivatkozások

- Braithwaite, J. J., Watson, D., Jones, R., Rowe, M. 2015. Guide for Analysing Electrodermal Activity & Skin Conductance. University of Birmingham. https://www.birmingham.ac.uk/documents/college-les/psych/saal/guide-electrodermal-activity.pdf?utm_source=chatgpt.com (Hozzáférés: 2026.01.12.)
- Drechsel, A., Goldsmith, J. 2020. *The Tablet Interpreting Manual: A Beginner’s Guide*. <https://www.techforword.com/p/the-tablet-interpreting-manual/> (Hozzáférés: 2025. 01. 18.)

- Eötvös Loránd Tudományegyetem. (2025). 4/2025. (X. 28.) rektori utasítás a mesterséges intelligencia oktatásban történő használatáról az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. https://www.elte.hu/dstore/document/14579/4-2025_%28X.28.%29_rektori_utas%C3%ADt%C3%A1s_MI_ai.pdf (Hozzáférés: 2026.01.05.)
- Kamondi A., Clemens B., Halász P., Kondákor I., Szirmai I. 1999. *A klinikai elektroencefalográfiában leggyakrabban használt szakkifejezések jegyzéke*. A Nemzetközi Klinikai Neurofiziológiai Szövetség (Electroenceph. Clin. Neurophysiol.) 1999-es útmutatója alapján összeállított jegyzék. <https://www.nknt.hu/EEGNomenklaturaveglegeshonlapra.pdf> (Hozzáférés: 2025. 09. 06.)
- Leiden University. 2020. Electro-encephalography (EEG) measurement protocol. <https://www.staff.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/sociale-wetenschappen/faculteitsbureau/solo/research-support-website/collecting-physiological-data/protocol-eeg-measurement-20200327.pdf> (Hozzáférés:2026. 01.12.)
- The Physiological Society. *What is physiology?* <https://www.physoc.org/explore-physiology/what-is-physiology/> (Hozzáférés: 2026.01.14.)
- Thermo Fisher Scientific. *Overview of ELISA*. <https://www.thermofisher.com/hu/en/home/life-science/protein-biology/protein-biology-learning-center/protein-biology-resource-library/pierce-protein-methods/overview-elisa.html> (Hozzáférés: 2025. 09. 06.)

Terminusjegyzék

- elektrodermális aktivitásmérés** (*galvanic skin response, GSR*): az elektrodermális aktivitásmérés során a kutatók az emberi bőr vezetőképességét vizsgálják. Ha egy személy stresszesebbé vagy mentálisa leterheltebbé válik, akkor a GSR értéke megváltozik (Shi et al. 2007).
- elektroencefalográfia** (*electroencephalography, EEG*): az agy elektromos aktivitását vizsgáló módszer, amely a fejbőr felszínére helyezett elektródák segítségével rögzíti és elemzi az idegsejtek működése során keletkező elektromos jeleket (Kamondi et al. 1999).
- fiziológiai kutatás** (*physiological research*): a fiziológia kísérleti tudomány, amely a szervezet működését szabályozó és irányító mechanizmusok, valamint a szervezet válaszainak és alkalmazkodási folyamatainak vizsgálatára irányul (*The Physiological Society*).
- fókuszcsoportos beszélgetés** (*focus group discussion, FGD*): problémaközpontú beszélgetés, egy csoport közösen alakított nézetei kerülnek górcső alá, az egyének közti interakció szolgáltat adatokat, és a cél, hogy közös válasz születhessen a problémára a beszélgetés végére (Eszenyi 2022: 85).
- fül–toll ívhossz** (*ear-pen span*): az az időtartam, amely a beszédegység elhangzásának pillanata és a jegyzetekben való rögzítés pillanata között eltelik (Chen 2017: 11).
- hangfrekvencia-elemzés** (*fundamental frequency analysis*): olyan kutatási módszer, melynek során a beszéd alaphangfrekvenciájának (F0), azaz a hangszalagok legalacsonyabb rezgési frekvenciájának a változását figyelik meg. Ez a módszer alkalmas a mentális terhelés mérésére is (Defranq et al. 2024: 37).

- introspekció** (*introspection*): a pszichológiai kutatások területéről származó módszer; azt jelenti, hogy a kutató megpróbál „menet közben” betekinteni a fordítás/tolmácsolás közben lejátszódó mentális folyamatokba (Károly 2022: 36).
- nyálkortizolmérés** (*salvia cortisol test*): a nyál és a vér kortizolszintje között erős pozitív korreláció fedezhető fel, így a nyálmintavétel a kortizol mérésének egyik eszközévé vált. A nyálkortizolmérés során a kutatók mintát vesznek a résztvevőktől, majd ezt laboratóriumi körülmények között elemzik (Jessop és Turner-Cobb 2008).
- promptolás** (*prompt engineering*): a mesterséges intelligencián alapuló rendszerekkel való hatékony interakcióhoz szükséges technikai készség. Lényege a bemeneti utasítások (promptok) gondos megfogalmazása és finomítása annak érdekében, hogy a modellek pontos és releváns válaszokat adjanak (Abdelbasset és Kelthoume 2025).
- pupillometria** (*pupillometry*): olyan kutatási módszer, melynek során a pupilla átmérőjének vagy felületének változásait mérik, ennek segítségével következtetve a mentális tevékenység során a feladat nehézségére (Seeber és Kerzel 2012).
- repozitórium** (*repository*): dokumentumszerver, amelyet egy egyetem vagy más tudományos kutatóintézmény működtet. Célja a tudományos anyagok archiválása (ingyen vagy előfizetésért), kezelése, valamint díjmentes hozzáférhetővé tétele (Seresi 2022: 99).
- számítógéppel támogatott tolmácsolási eszközök, CAI-eszközök** (*computer-assisted interpreting tools, CAI-tools*): olyan számítógépes szoftverek, mobiltelefonos alkalmazások vagy digitális eszközök, amelyeket a tolmácsok a tolmácsolási esemény során a kognitív stressz csökkentésére és az általános feldolgozó kapacitás növelésére használnak (Guo et al. 2023: 91).
- személyes adat** (*personal data*): minden olyan adat személyes adatnak minősül, amely alapján egy természetes személy beazonosítható. Ilyen adat például a név, a cím, a személyre utaló e-mail-cím, de akár az IP-cím is (Seresi 2022: 98).
- szemmozgáskövetés** (*eye-tracking*): olyan kutatási módszer, amellyel megfigyelhetjük és tudományosan mérhetjük a tekintet irányát vagy a szem fejhez viszonyított mozgását. A szemmozgáskövetés lehetővé teszi a kutatók számára, hogy a szem pozícióinak és mozgásainak megfigyelésével megértsék a kognitív feladatokat végző személy fizikai reakcióit és kognitív tevékenységeit (Moratto 2020: 20).
- tablettel támogatott tolmácsolás** (*tablet-assisted interpreting*): a számítógéppel támogatott tolmácsolás (*computer-assisted interpreting*) egy formája, amely során a tolmács konzektív, tehát szakaszos tolmácsolás vagy szinkrontolmácsolás közben tablettel használ a tolmácsolás eredményesebbé tételéhez. A tableten a tolmács használhat jegyzetelő alkalmazást, online szótárakat, internetes keresőmotorokat, illetve bármilyen más alkalmazást is, amely segítséget nyújthat a tolmácsolás valamely folyamatában (Tóth 2025b).

Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.)
Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.
Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 343–355.

Interdiszciplinaritás, kognitív tanulmányok és idegtudomány: elektroencefalográf használata a tolmácsolás kutatásában

Skriba Orsolya

ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
orsolya.skriba@gmail.com

Kivonat: Más kognitív- és idegtudományi módszertani eszközökhöz hasonlóan az EEG technológia egyre elérhetőbbé és elterjedtebbé válik a tolmácsolás kutatásában és mára kulcsfontosságú módszerré vált a tolmácsolási folyamat neurolingvisztikai hátterének megértésében. Jelen tanulmány betekintést nyújt abba, hogy ez az eszköz milyen utat járt be a tolmácsolás kutatásában, hogyan használják fel, és milyen eredményeket értek el vele. Az ismertetett interdiszciplináris kutatások sora korántsem teljes, pusztán a főbb irányzatokat és mérföldköveket igyekszem áttekinteni ezen a napjainkban is folyamatosan fejlődő és egyre újabb tanulmányokkal bővülő területen.

Kulcsszavak: elektroencefalográf, neurolingvisztika, interdiszciplináris kutatás, tolmácsolástudomány, szimultán tolmácsolás

Hivatkozás: Skriba O. 2026. Interdiszciplinaritás, kognitív tanulmányok és idegtudomány: elektroencefalográf használata a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III. Speciális rész 2.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 343–355.

DOI: <https://doi.org/20.21862/kutmodszertan3/14>

1. Bevezetés

A tolmácsolás mint komplex nyelvi és kognitív folyamat az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb figyelmet kapott a neurolingvisztikai kutatásokban. A tolmácsolás során zajló agyi aktivitás vizsgálata az elektroencefalográfia módszerével új utakat nyitott az élő nyelvi feldolgozás és a kapcsolódó kognitív mechanizmusok megértésében (Skriba 2024). Ez a tanulmány a tolmácsolás kutatásában EEG-t használó vizsgálatok áttekintésére törekszik, bemutatva azokat a legfontosabb eredményeket, amelyek hozzájárultak a fordítók agyi tevékenységének, a figyelmi folyamatoknak és a munkamemória működésének feltérképezéséhez. Az áttekintés célja, hogy átfogó képet nyújtson az EEG alapú kutatások alkalmazásáról és ezek jelentőségéről a tolmácsolási folyamatok jobb megértésében.

2. Az elektroencefalográf (EEG)

Az elektroencefalográf (EEG) az agyhullámok, vagyis az agyi aktivitás mérésének eszköze, noninvazív technológia, amely alkalmazásával a koponyára helyezett szenzorok (elektródák) segítségével végezhetünk méréseket. Az agy aktivitása a fiziológiai folyamatok kiváltotta feszültség-ingadozásokban mutatkozik meg (García 2019).

EEG-t a hétköznapi életben leggyakrabban az orvosi diagnosztikában használnak, pl. az epilepszia és az alvászavar diagnosztizálására, vagy a kóma megállapítására. Az EEG-t a technológiai ipar is használja az agy és a számítógépek közötti kapcsolat megteremtésére, pl. a számítógépek kognitív aktivitással történő irányítására. Mindezek felül az eszköz jól alkalmazható továbbá az agyi aktivitás vizsgálatára többek között az idegtudományok, a neurolingvisztika, a kognitív tanulmányok és pszichológia területén. Ezekben a vizsgálatokban elsősorban az agyhullámok és az eseményhez köthető potenciálok (EKP-k) mutatóit nézik.

A fordítás- és tolmácsolástudományban az EEG technológiát főként annak vizsgálatára használják, hogy mely agyi területek érintettek az egyes fordítási és tolmácsolási folyamatokban, feladatokban. A következő fejezetek abba kívánnak betekintést nyújtani, mire használták eddig ezt a technológiát a tolmácsolás kutatásában, és milyen eredmények vonultathatók fel ezekből a tanulmányokból.

3. Úttörő kutatások

3.1. Az előadó beszédtempójának hatása a tolmács teljesítményére

David Gerver (1969) a konferenciatolmácsolás kutatásának kulcsszereplője. Pályafutását klinikai pszichológusként kezdte, és egyike volt azoknak, akik aktívan szerettek volna párbeszédet kezdeményezni a természettudományi és a bölcsészettudományi területen tevékenykedő kutatók között. Főbb érdeklődési körei a viselkedésalapú kutatások, a fül–száj ívhossz és a memória.

1969-es kutatása azon a feltevésen alapul, miszerint szimultán tolmácsoláskor előfordulhat, hogy a feladatot teljesítő személy információfeldolgozó kapacitása betelik. Ez okolható a forrásnyelv szemantikai vagy szintaktikai sokszínűségével vagy a forrásnyelvi előadás sebességének váltakozásával. A tanulmányban Gerver a forrásnyelvi előadás sebességének hatását vizsgálta a szimultán tolmácsra. A kutatáshoz egy ötszázötven szóból álló francia szöveget használt, amely az ENSZ egyik edukációs, tudományos és kulturális szervezetének emberi jogokról tartott konferencia-előadásának kivonata. Az eredeti szöveg 120 szó/perc sebességgel hangzott el, azonban ezt a kutatáshoz különböző sebességekre manipulálták.

A kutatásban tíz konferenciatolmács vett részt, öt shadowing feladatot, öt szimultán tolmácsolás feladatot teljesített. Minden résztvevő angol anyanyelvű volt. Az EEG transzkripció a vizsgálatnál hang alapján történt, a felvett vizsgálatok visszajátszása során. A visszajátszáshoz Revox G36 típusú magnót használtak, amelynek kimenete egy Marconi EEG tollhoz volt csatlakoztatva. Az EEG toll tulajdonképpen egy bioelektronikai jelfelismerő eszköz, amely rögzíti a forrásként érkező bioelektronikai jeleket, jelen esetben a hanghullámokat. A toll reakcióideje a jelerősség függvényében változhat, ennek ellenőrzésére és minimalizálására többcsatornás oszcilloszkópot és egy különálló hangszóróhoz csatlakoztatott hangfelvevőt is alkalmaztak. (Az oszcilloszkóp olyan elektronikus mérőműszer, amely elektromos feszültségek időtartománybeli ábrázolására és mérésére szolgál.) A tollat a forrásnyelvi szöveg nagyjából minden ötödik szavánál aktiválták, így számos referenciapontot kaptak a hanganyag változásaihoz. Ezekből a referenciapontokból számolták ki a fül–száj ívhosszat, a beszédszegmensek és a szünetek hosszát.

A vizsgálat azt mutatta, hogy a prezentáció sebessége nagyobb mértékben befolyásolta a szimultán tolmácsokat, mint a shadowing feladatot teljesítőket. A fül–száj ívhossz időtartama szignifikánsan magasabb volt a tolmácsoknál, és erőteljesen befolyásolta a forrásnyelvi előadás gyorsasága. A szünetek száma a tolmács csoport esetében magasabb volt, viszont a forrásnyelvi előadás sebességének növekedésével mindkét csoport kevesebb szünetet tartott saját célnyelvi szegmensei között.

A szimultán tolmácsok a forrásnyelvi előadás 120 szó / perc tempójáig tudtak a shadowing feladatot teljesítőkhöz hasonlóan kevesebb szünetet tartani, a forrásnyelvi előadás gyorsaságának további növekedésével azonban egyre hosszabb

szüneteket tartottak és egyre kisebb szegmensekben tolmácsoltak. Mindkét csoport nagyjából hasonló számú szót hagyott ki, viszont a szimultán tolmácsok több mondatot és szegmenst nem fordítottak le. A shadowing feladatot ellátók beszédtempójuk növelésével, hosszabb szegmensekkel és a szegmensek közötti szünetek rövidítésével tudták tartani a lépést az előadóval. A tolmácsok a gyorsabb tempó miatt egyre jobban lemaradtak és több hibát vétettek, emiatt többször kellett megállniuk és rövidebb szegmensekben kezdtek tolmácsolni.

A szerző maga fogalmazza meg, hogy a kinyert adatok nem megfelelőek teljeskörű statisztikai analízis felállításához, azonban valószínű konklúziók levonhatók az eredményekből. Az egyik ilyen konklúzió annak a hipotézisnek az igazolása, miszerint az előadó beszédtempója érzékelhető hatással van a tolmács teljesítményére.

A kutatás eredménye más kutatási eszközök alkalmazásával is igazolható, így jelentősége nem abban rejlik, hogy milyen megállapításokra jutott a tanulmány írója, hanem abban, hogy a kutató elsőként alkalmazott EEG eszközt a tolmácsolás kutatásában és bizonyította ennek alkalmazhatóságát a tudományterületen belül.

3.2. A szimultán tolmácsolás kognitív vetületei

Ingrid Kurz, professzionális konferenciatolmács, szakmája mellett pszichológiából is doktorált, azon kutatók csoportjába tartozik, akik elsőként használtak EEG-t a tolmácsolás kutatásában (1994). Kurz először saját magán végzett vizsgálatot, később Hellmuth Petsche közreműködésével a résztvevők számát kiterjesztette, s így összesen négy résztvevő eredményeit foglalta egy tanulmányba (1995). Vizsgálataival Kurz többek között azokra a kérdésekre kívánt választ találni, hogy milyen különbségek vannak a szimultán tolmácsolás és az egyéb kognitív feladatok között; hogy milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel a szimultán tolmácsolás során az egyének között; hogy melyek a szimultán tolmácsolás során a legaktívabb agyi területek; hogy a féltekék közötti kapcsolatok hogyan érintettek a szimultán tolmácsolásban; és hogy melyik agyfélteke domináns a tolmácsolás során végbemenő beszéd alatt.

A kutatásban a vizsgált személyeken egy percig végeztek mérést nyugalmi állapotban, négy percig szimultán tolmácsolás közben (anyanyelvről idegen nyelvre és fordított irányba), négy percig shadowing során, valamint nem nyelvi kontrollfeladatoknál, köztük egy percig zenehallgatás során és egy percig fejszámolás során. A szimultán tolmácsolás némán zajlott, hogy az arcizmok mozgása ne jelenjen meg az EEG-n. A vizsgálat tizenkilenc elektródával történt, négy frekvenciatartomány alkalmazásával. A tolmácsolt szövegek valódi konferenciaelőadások felvételei voltak, politikai és gazdasági témában. Az előadások szókészletének ismeretéhez nem volt szükség előzetes szakirányú felkészülésre vagy végzettségre.

A vizsgálatokból Kurz a következő megállapításokat vonta le: hogy az EEG megfelelő eszköz a feltett kérdések megválaszolásához; a koherenciaváltozatokhoz köthető mutatók jelentős eltérést mutattak a vizsgált személyek között; az EEG mintázatok széleskörűbbek a fejben történő verbális gondolkodást igénylő feladatoknál (shadowing, interpreting) mint a zenehallgatás és fejben számolás feladatok esetében; a folyamatban leginkább a halántéklebény területei érintettek; a nyelvhasználat során megkülönböztethető domináns és kevésbé domináns agyfélteke; valamint, hogy az idegennyelvre történő tolmácsolás a nem domináns féltekét is aktiválja.

4. A 21. század kezdeti kutatásai

4.1. A kódváltás agyi folyamatai

Proverbio és munkatársai (2004) a kódváltás mögöttes agyi folyamataiba kívántak betekintést nyújtani. Kutatásuk idején erről még kevés információ állt rendelkezésre, ma azonban az már bizonyított tény, hogy a több nyelven beszélő személyek képesek egy adott nyelven történő beszéd vagy olvasás során egy eltérő nyelv mentális feldolgozására. Kutatásuk egy része a nem professzionális nyelvhasználókat (a trieszti egyetem tíz nem tolmács szakos hallgatóját) vizsgálta a kódváltás folyamata során, azonban azt is fel kívánták deríteni, hogy a különböző nyelvek leképeződése mennyiben tér el az agyban a professzionális nyelvhasználók esetében. A vizsgálatban részt vevő személyek rövid olasz és angol nyelvű szövegek érthetőségét bírálták, egynyelvű és többnyelvű szituációkban. A kutatók azt feltételezték, hogy a tolmácsok és a kontrollcsoport közötti különbségek a professzionális készségekkel és a több nyelv (4-8) ismeretével lesznek indokolhatók; továbbá, hogy a tolmácsok között megjelenő különbségek nem a gyakorlat időtartamának, hanem a második nyelv elsajátítás kezdeti időpontjának számlájára írhatók (pl. születéstől fogva tanult nyelv, 9 éves kortól tanult nyelv).

Kutatásuk második részében huszonegy olasz anyanyelvű személy vett részt, ebből tizenegy szimultán tolmács, akik a Trieszti Egyetem fordító- és tolmácsképző programjában végeztek, tíz pedig a Trieszti Egyetem más szakos hallgatója volt. A vizsgálatból két tolmácsot és három kontrollszemélyt kizártak, túlzott szem- vagy arcmozgás miatt. A hét férfi és kilenc női résztvevő közül a tolmácsok átlagéletkora 23 és 30 év között, a kontrollcsoport tagjaié 23 és 29 év között volt. A csoportok négyszáz mondatot értékelték, melyeket a kutatók az Európai Parlament archívumából gyűjtöttek, környezet, biztonság, halászat, külpolitika, munkaerőpiac, vám, adózás, mezőgazdaság, energia, szállítmányozás és telekommunikáció témában. A teljesítendő feladatban kétszáz egynyelvű (száz angol és száz olasz) és kétszáz kevert nyelvű mondat szerepelt. A kevert nyelvű mondatok esetében egyedül a mondatvégi szó tért el a mondat többi szavának nyelvétől. Az összes mondat fele (kétszáz mondat) szemantikailag hibásan, egy oda nem illő szóval végződött. A szemantikailag hibás

mondatok száma a mondattípusok között egyenlő arányban oszlott el. A vizsgálathoz huszonnyolc elektródát használtak.

Megfigyelték, hogy a tolmácsok lassabban reagálnak az anyanyelvi mondatokra, mint a kontrollcsoport, ami valószínűleg azzal indokolható, hogy a tolmácsolás folyamatában a beszélő késlelteti a hallott szegmens kimenetét, mivel a következő szegmensre vár célnyelvi megfelelőt a koherencia biztosításához.

Proverbio és munkatársai a rendelkezésükre álló viselkedésközpontú tanulmányokkal (Grainger és Beauvillain 1988, Thomas és Allport 2000) egyezően maguk is kimutatták, hogy a nyelvi teljesítményt nagymértékben lassítja a kódváltás folyamata. A kutatásból megállapították továbbá, hogy a tolmácsok esetében a kódváltásban a bal agyfélteke volt érintett, viszont a szemantikai szabálytalanságokra mindkét vizsgált csoport esetében a jobb agyfélteke reagált érzékenyebben.

4.2. A tolmácsképzés hatása az agy szervezettségére

A nyelvfeldolgozás tekintetében a nyelvismeret és a nyelvelsajátítás ideje bizonyítottan nagymértékben befolyásolja az agy funkcionális és strukturális berendezkedését. Elmer (2010) és munkatársai azt szerették volna megtudni, hogy ezektől a faktoroktól különválasztva, mekkora hatással van a nyelvi képzés a szimultán tolmácsokra. Stefan Elmer a Zürichi Egyetem SNSF-Sinergia programjának vezetője, a fordítás és tolmácsolás folyamatainak mögöttes kognitív terhelését igyekszik feltárni. Széleskörű tapasztalata van a modern képalkotó eszközökkel (sMRI, fMRI, and DTI) és neurofiziológiai módszerekkel (EEG) végzett kutatásokban.

A vizsgálatban 11 német anyanyelvű szimultán tolmács és velük a második idegennyelvi kompetencia tekintetében, valamint korban egyező kontrollcsoport vett részt. Feladatuk az volt, hogy hallás után állapítsák meg német és angol főnévpárokról, hogy szemantikailag egyeznek, vagy különböznek-e (pl.: Flasche – bottle, surprise – König). A kutatáshoz ötvenkilenc elektródát használtak.

A vizsgálat eredményei egyértelműen kimutatták, hogy a vizsgált személyeknél a képzés hatására mindkét nyelv esetében a szemantikai feldolgozás megváltozott: a képzést teljesített személyeknél gyorsabb és erősebb kapcsolatokon alapuló lexikai-szemantikai feldolgozás figyelhető meg, valamint esetükben a mentális lexikon több területe aktivizálódik egyszerre. A két csoport tagjai nem mutattak eltérést az idegennyelvről anyanyelvre történő fordítás esetében, azonban ez az egyezés inkább a feladattípussal magyarázható, mivel a kutatás során egyedülálló szavak jelentését kellett megmondani, nem pedig szöveget professzionálisan tolmácsolni.

4.3. A hallókéreg és a Broca régió kapcsolata tolmácsok esetében

Az agy két folyamaton dolgozza fel a nyelvi információkat: a hangot és jelentést a ventrális folyam, míg a hangot és a beszédet a dorzális folyam köti össze. Elmer és munkatársai (2016) a dorzális folyam két csomópontja, a hallókéreg és a Broca régió összeköttetéseinek erősségét vizsgálták. Szimultán tolmácsok és több idegennyelven beszélő kontrollszemélyek hallás utáni szemantikai döntéseit vizsgálták. A kutatást ötvenhét elektródás EEG készülékkel végezték, összesen huszonnégy személyt vizsgáltak, tizenkét tolmácsot és tizenkét kontrollszemélyt.

Normál körülmények között a szemantikai döntési feladatok a ventrális folyamatot aktiválják, azonban a kutatók feltételezték, hogy a széleskörű szakképzettségnek köszönhetően a szimultán tolmácsok a dorzális folyamatot fogják aktiválni, hogy előfeszítsék a tolmácsoláshoz szükséges beszédet. A feltevést bizonyította az EEG mérés, amelynek eredményei a tolmácsok esetében a kontrollcsoportéhoz képest megnövekedett balféltékés szinkronizációt mutattak a feladat korai feldolgozási szakaszában. Azt is megfigyelték, hogy a funkcionális konnektivitás erőssége korrelál a képzésben eltöltött idővel, viszont fordított irányban korrelál a képzés kezdetekor betöltött életkorral. Az eredményekre alapozva a kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy a hallásért és a beszédért felelős agyi régiók összeköttetésének változása a képzés, a szenzitív periódus és az előzetes készség együttes eredménye.

5. Modern kutatások

5.1. Az erőfeszítés-modell vizsgálata

Koshkin és társai (2018) a munkamemória különböző szintjeihez köthető idegi aktivitást vizsgálták szimultán tolmácsolás közben. Ebben a vizsgálatban nemcsak a tudományterület, de a kutatást végző személyek csoportja is interdiszciplinárisnak mondható. Roman Koshkin a japán Okinawai Tudományos és Technológiai Intézet (OIST) doktorandusz hallgatója, Yury Shtyrov a holland Aarhusi Egyetem Funkcionális Idegtudományi Központjának kutatója, Andriy Myachykov a brit Northumbriai Egyetem Pszichológiai Intézetének munkatársa, Alexei Ossadtchi pedig a Moszkvai Gazdasági Egyetem oktatója.

A kutatásban kilenc férfi vett részt, orosz anyanyelvvél és angol első idegennyelvvél. Minden résztvevőnek az ENSZ Biztonsági Tanácsának képviselői felszólalásai közül nyolc forrásnyelvi szöveget kellett tolmácsolnia. A kutatók harminckét elektródás EEG-t választottak az erőfeszítés-modell (effort model lásd Gile 1995) tesztelésére. A modell szerint szimultán tolmácsolás során a munkamemória túlterheltsége miatt csökken a figyelem, és emiatt nehezebb a forrásnyelvi üzenet feldolgozása. A kutatás elsőként igazolta az erőfeszítés-modell hipotéziseit elektrofiziológiai adatokkal.

A szerzők a kutatás korlátai között említik a vizsgált személyek alacsony számát és az egyetlen vizsgált nyelvpárt, valamint a tolmácsok lehetséges teljesítménybeli különbségeit. Fontos megjegyezni továbbá, hogy a tanulmány nem érintette a beszédprodukciós erőfeszítés szerepének vizsgálatát, így teljes skáláján nem fedi le az erőfeszítés-modellt. További képalkotó vizsgálatok szükségesek a szimultán tolmácsolás elméleti modelljeinek validálásához vagy pontosításához.

5. 2. A szelektív figyelem és a szimultán tolmácsolás

A szimultán tolmácsolás tulajdonképpen több kognitív feladat extrém, egyidejű teljesítése, hiszen ugyanabban a tempóban kellene tolmácsolni, ahogy az előadó beszél. Ezen kognitív terhelés feldolgozása régóta foglalkoztatja a kutatói társadalmat. Bizonyított (pl.: Elmer 2010), hogy a tolmács általános kognitív funkciói a szakmában eltöltött munkatapasztalattal arányosan fejlődnek, mely megváltoztatja az agyi funkciókat és azok szervezettségét. Haruko Yagura és munkatársainak (2021), a Nara Tudományos és Technológiai Intézet (NAIST) oktatóinak hipotézise, hogy a tolmács szelektív figyelemi képessége a szimultán tolmácsolással töltött évek alatt szerzett tapasztalattal egyenesen arányosan javul.

A kutatásban két csoport eredményeit hasonlították össze: több, mint tizenöt év tolmács tapasztalattal rendelkező személyekét és kevesebb, mint egy éve tolmácsoló kezdőket. A kutatásban huszonkét főt vizsgáltak, hét tartozott a professzionális és tizenöt a kezdő csoportba. A vizsgált személyek mindegyike japán anyanyelvű nő, akiknek az első idegennyelve az angol. A tolmácsolás anyagát Japán egyik rádióállomásának híradóiból, nyolc témakörből gyűjtötték, a híradó természetes beszéd adatbázisából. A kutatáshoz huszonkilenc elektródát használtak. A vizsgált személyeknek két feladatot kellett teljesíteniük: szimultán tolmácsolást japánról angolra és shadowing feladatot japán nyelven.

A kutatás során a tapasztalat és a végzett feladat közötti összefüggéseket a homloklebenyben és a falcsonti lebenyben figyelték meg, és a kutatás eredményei alátámasztották, hogy a tapasztalt tolmácsok jobban tudnak a célnyelvre fókuszálni, és szükség esetén könnyebben változtatják meg a figyelmük irányultságát mint a kezdők. Bizonyították tehát, hogy a tolmácsolással eltöltött évek tapasztalata hatással van a tolmácsolás közbeni szelektív figyelemre. A kutatás korlátai között a következőket jelölték meg: csak egyirányú tolmácsolást hasonlítottak össze a shadowing feladattal, és eltérő számú személy szerepelt a két vizsgált csoportban.

5.3. Munkamemória a tolmácsolásban

A szimultán tolmácsolás komplex feladat, amely feltételezhetően nagy kognitív energiaráfordítást igényel. Kutatásukban Boos és társai (2022) az agyi erőfeszítést három feladat során mérték: hallgatás, shadowing és tolmácsolás. A tanulmányban azt kívánták feltárni, hogy a tolmácsolás alapfolyamatait képző feladatokban mennyire terhelődik az agy. Arra voltak kíváncsiak, hogy a különböző alfeladatok különböző mennyiségű erőfeszítést igényelnek-e. Boos és kutatótársai mindannyian a Zürichi Egyetem neuropszichológiai részlegének munkatársai.

A kutatásban százyolc személy vett részt, ebből nyolcvankettő nő és huszonhat férfi. A vizsgált személyeket négy csoportba sorolták: tolmácsképzés hallgatói, képzett szimultán tolmácsok, anglisztika szakos hallgatók és középiskolai angoltanárok. A vizsgált egyének munkatapasztalata 2–45 év között mozgott. A vizsgálathoz harminckét elektródás EEG-t használtak.

A feladatok szubjektív megítéléséről is gyűjtöttek információt. Az önértékelés során a professzionális tolmácsok a feltételezetten nagy energiaráfordítást igénylő tolmács feladatot kevésbé ítélték megterhelőnek mint a kevesebb tapasztalattal rendelkező résztvevők. Ez a szubjektív megítélés kiegészült azzal, hogy a nem professzionális tolmácsok mért értékei magasabb aktivitást mutattak a tolmácsolás feladatnál mint a hallgatásnál, míg ez kevésbé volt kiugró mértékű a tolmácsok esetében. Bár a vizsgált személyek úgy nyilatkoztak, hogy nem volt különbség a shadowing és a hallgatás feladat között nehézségben, az EEG adatai alapján viszont a shadowing nagyobb erőfeszítést igényelt. A tolmácsképzésben részt vevő személyek értékei a tolmácsok és a nem tolmácsok mért értékei között helyezkedtek el. Mivel a nem tolmácsok is magas szinten beszéltek és használták második idegnyelvüket, így a kutatás arra is eredményekkel szolgált, hogyan befolyásolja a tolmácsképzés az agyi folyamatokat.

A kutatás objektív és szubjektív módon is bemutatja a szimultán tolmácsolás során megfigyelhető idegi energiaráfordítást, és bizonyítja, hogy a tolmácsolás különböző részfolyamatai különböző agyi energiaráfordítást igényelnek. További vizsgálatok szükségesek annak megállapításához, hogy milyen alfolyamatok felelnek azért, hogy a tolmácsolás nagyobb erőfeszítést igényel. A kutatáshoz anyanyelvi és nem anyanyelvi beszélőktől is használtak szövegeket, viszont a kutatók nem gyűjtöttek adatot arról, hogy milyen tapasztalataik voltak a résztvevőknek a nem anyanyelvi beszélők szövegeivel. Emiatt nem zárható ki, hogy a nem anyanyelvi beszélők szövegei befolyásolták az agyi erőfeszítés mértékét.

6. Összegzés

A felsorolt kutatásokból jól kivehető, hogy bizonyos témakörök és kérdések az úttörő tanulmányok óta is újra és újra a tudományterület fókuszába kerülnek. Ez nem meglepő, hiszen a módszertan és a technológia fejlődése lehetővé teszi, hogy a korábban megválaszolatlanul maradó kérdéseket, vagy gyengébb bizonyítéokra épülő megállapításokat újra megvizsgálják.

A tolmácsolás EEG-vel végzett kutatásai az agyi folyamatok széleskörű feltárását teszik lehetővé, és az eszköz segítségével nemcsak a megválaszolatlan kérdésekre kereshetők válaszok, de a bizonyított tényekre épülő megállapítások is új megvilágításba helyezhetők és új összefüggésekkel bővíthetők. A korai úttörők alapozták meg azt a módszertant, amely továbbfejlesztett változata lehetővé teszi, hogy a modern elektrofiziológiai kutatások egyre részletesebb képet adjanak arról, hogyan osztja el az agy a figyelmi és kognitív erőforrásokat a tolmácsolás során, különösen a szimultán tolmácsolás kognitív kihívásaival összefüggésben.

Fontos megjegyezni, hogy az elektroencefalográffal végzett kutatások az interdiszciplináris, kognitív- és idegtudományi mozgalom részét képezik. Számos EEG-t használó vizsgálat épít korábban PET technológiával, vagy fMRI képalkotó eszközzel végzett kutatási eredményre, és ez fordítva is igaz. Kiemelendő továbbá, hogy a fordítás kutatásában is jelentős szakirodalom áll rendelkezésre EEG-vel végzett vizsgálatokról, amelyekre szintén nagymértékben támaszkodik a tolmácsolás kutatása.

Más idegtudományi képalkotó eszközökhöz hasonlóan az EEG technológia is egyre elérhetőbbé és elterjedtebbé válik a tolmácsolás kutatásában, és mára kulcsfontosságú módszerré vált a tolmácsolás folyamatának neurolingvisztikai megértésében. A modern kutatások eredményei megoldásokkal szolgálhatnak arra, hogyan optimalizálható a kognitív terhelés, és hogyan javítható ezáltal a tolmácsolás minősége.

Irodalom

- Boos, M., Kobi, M., Elmer, S., Jäncke, L. 2022. The influence of experience on cognitive load during simultaneous interpretation. *Brain and Language* Vol. 234. 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2022.105185>
- Elmer, S., Meyer, M., Jäncke, L. 2010. Simultaneous interpreters as a model for neuronal adaptation in the domain of language processing. *Brain Research* Vol. 1317. 147–156. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2009.12.052>
- Elmer, S., Hänggi, J., Meyer, M., Meyer, M., Jäncke, L. 2011a. Differential Language Expertise Related to White Matter Architecture in Regions Subserving Sensory-Motor Coupling, Articulation and Interhemispheric Transfer. *Human Brain mapping* Vol. 32. 2064–2074 <https://doi.org/10.1002/hbm.21169>

- Elmer, S., Meyer, M., Marrama, L., Jäncke, L. 2011b. Intensive language training and attention modulate the involvement of fronto-parietal regions during a non-verbal auditory discrimination task. *European Journal of Neuroscience*. Vol. 34. No. 1. 165-75. <https://doi.org/10.1111/j.1460-9568.2011.07728.x>
- Elmer, S., Kühnis, J. 2016. Functional connectivity in the left dorsal stream facilitates simultaneous language translation: An EEG study. *Frontiers in Human Neuroscience* Vol. 10. 1–9. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2016.00060>
- García, A. M. 2019. *The neurocognition of translation and interpreting*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.147>
- Gerver, D. 1969/2002. The effects of source language presentation rate on the performance of simultaneous conference interpreters. In: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds) *The Interpreting Studies Reader*. London: Routledge. 52–66.
- Gile, D. 1995. *Basic concepts and models for interpreter and translator training*. Amsterdam: John Benjamins.
- Giroud, N., Kellner, M., Meyer, M. 2021. Interacting effects of frontal lobe neuroanatomy and working memory capacity to older listeners' speech recognition in noise. *Neuropsychologia*. Vol. 158. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2021.107892>
- Grainger, J., Beauvillain, C. 1988. Associative priming in bilinguals: Some limits of interlingual facilitation effects. *Canadian Journal of Psychology / Revue canadienne de psychologie*. Vol. 42. No. 3. 261–273. <https://doi.org/10.1037/h0084193>
- Kurz, I. 1994. A look into the „black box”: EEG probability mapping during mental simultaneous interpreting. In: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F., Kaindl, K. (eds) *Translation studies – an interdisciplinary*. Amsterdam: John Benjamins. 199–208. <https://doi.org/10.1075/btl.2.25kur>
- Kurz, I. 1995. Watching the brain at work: An exploratory study of EEG changes during simultaneous interpreting. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 6. 3–16.
- Koshkin, R., Shtyrov, Y., Myachykov, A., Ossadtschi, A. 2018. Testing the efforts model of simultaneous interpreting: An ERP study. *PLOS ONE* Vol. 13. No. 10. 1–18. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0206129>
- Proverbio, A. M., Leoni, G., Zani, A. 2004. Language switching mechanisms in simultaneous interpreters: An ERP study. *Neuropsychologia* Vol. 42. No. 12. 1636–1656. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2004.04.013>
- Skriba O. 2024. Kognitív- és idegtudományi módszerek a tolmácsolás kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Pécs O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 339–356. <https://doi.org/10.21862/kutamodszeran2/18>
- Szabari K. 2021. *Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634546153>
- Thomas, M. S. C., Allport, A. 2000. Language switching costs in bilingual visual word recognition. *Journal of Memory and Language* Vol. 43. No. 1. 44–66. <https://doi.org/10.1006/jmla.1999.2700>
- Yagura, H., Tanaka, H., Kinoshita, T., Watanabe, H., Motomura, S., Sudoh, K., Nakamura, S. 2021. Selective attention measurement of experienced simultaneous interpreters using EEG phase-locked response. *Frontiers in Human Neuroscience* Vol. 15. 1–11. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2021.581525>

Terminusjegyzék

- diffúziós tenzor képalkotás, DTI** (*diffusion tensor imaging, DTI*): mágneses rezonancián alapuló képalkotó eljárás (MRI). A mágneses rezonancia technikákban a diffúziós képalkotás már az 1980-as évek közepe óta létezik. Ezzel a módszerrel lehetővé válik az agy vízmolekuláinak és azok környezetének a mikroszkopikus szinten történő tanulmányozása (Elmer et al. 2011a).
- elektroencefalográfia, EEG** (*electroencephalography, EEG*): tágabb értelemben véve egy mérőeljárás, amelynek segítségével a pszichés működés élettani hátterét vizsgálhatjuk meg; szűkebb értelemben pedig egy mérőeszköz, amely az idegsejtek elektromos aktivitásának regisztrálására szolgál valós időben. Az EEG-vel elvezethető jel az elektroencefalogram, amely egy komplex, többkomponensű periodikus görbeként írható le (Elmer és Kühnis 2016).
- energiamodell** (*effort model*): Daniel Gile energiamodellje szerint a tolmácsoláshoz mentális energiára van szükség. Mivel ez az energia csak korlátozottan áll rendelkezésre, így a tolmácsolás részfolyamatainak a rövid távú memória kapacitásán kell megosztoznia. Ezen folyamatoknak számos esetben a rendelkezésre állónál több energiára lenne szüksége, így a részfolyamatok egymástól vonnak el energiát, ami rontja a teljesítményt (Gile 1995).
- eseményhez kötött potenciál, EKP** (*event-related potential, ERP*): az EKP-vizsgálatok során a fejbőrön mért (elvezethető) bioelektromos aktivitást vizsgálják. Az EKP-k vizsgálatával információt nyerhetünk arról, mely agyi (anatómiai) területek felelősek egyes funkciókért, hogy az egyes aktivitások milyen helyzetekben mennek végbe, s ezek eredményeképp arról is, hogy az eseményfüggő potenciálok milyen viselkedés vagy kognitív folyamat eredményeképp jönnek létre (García 2019).
- funkcionális MRI vagy funkcionális mágneses rezonanciavizsgálat, fMRI** (*functional magnetic resonance imaging, fMRI*): az MRI vizsgálat egy specializált típusa, amely az idegi aktivitással összefüggésben lévő hemodinamikus választ (véráramlást) méri az agyban és a gerincvelőben (Elmer et al. 2011b).
- funkcionális konnektivitás** (*functional connectivity*): a funkcionális konnektivitás olyan agyterületek közötti kapcsolatot jelent, amelyek működésükben hasonlóak, és bizonyos funkciók elvégzése közben kölcsönösen aktiválódnak, valamint kiegészítik egymást (Elmer és Kühnis 2016).
- idegtudomány** (*neuroscience*): az idegrendszer felépítésével és működésével foglalkozó tudomány, amelynek célja az idegsejtek és az idegpályák tulajdonságainak megismerése. Segítségével feltárhatjuk a tanulást, emlékezetet, viselkedés, érzékelés és tudat biológia alapfolyamatait (García 2019).
- képalkotó vizsgálat** (*imaging examination*): az orvosi képalkotás kifejezés azokra a technikákra és technológiai eljárásokra utal, amelyeket arra használnak, hogy az emberi testről – jelen esetben az agyról – klinikai vagy tudományos célból képeket alkossanak anélkül, hogy az érintett területet műtéti úton feltárnák (García 2019).
- mágneses rezonanciás képalkotás, MRI** (*magnetic resonance imaging, MRI*): Az eljárás egyik legfontosabb előnye, hogy nem használ röntgensugarat, hanem mágneses térben rádióhullámok segítségével történik a képalkotás. Az MRI-vel olyan betegségek is kimutathatók, amelyek röntgennel nem vizsgálhatók. A vizsgálat teljesen fájdalommentes és veszélytelen, mellékhatása jelenleg nem ismert (García 2019).

- neurofiziológia** (*neurophysiology*): az idegek és az izmok a működésük során elektromos jeleket generálnak, amelyek az információkat szállítják az agyból és az agyba. Az ideg- vagy izomrendszer működését befolyásoló betegségek, illetve sérülések lassíthatják vagy megakadályozhatják ezen elektromos jelek terjedését. A neurofiziológia (vagyis idegélettan) azoknak az elektromos jeleknek a terjedésével foglalkozik, amelyeket az idegek és az izmok működésük során generálnak (García 2019).
- neurokognitív aktivitás** (*neurocognitive activity*): a neurokognitív funkciók olyan kognitív funkciók, amelyek szorosan kapcsolódnak az agy bizonyos területeinek, idegpályáinak vagy kérgi hálózatainak működéséhez. A szóban forgó területeken vizsgált, valós időben végbemenő folyamatok tekinthetők neurokognitív aktivitásnak (García 2019).
- neurokogníció** (*neurocognition*): a neurokogníció fogalma azokat az agytevékenységeket foglalja magában, amelyekhez szükség van a gondolkodásra, tehát ide tartozik többek között például a koncentráció, az emlékezés, az információfeldolgozás, a tanulás, a beszéd és az értelmezés is (García 2019).
- neurolingvisztika** (*neurolinguistics*): a neurolingvisztika a nyelv megértését, produkcióját és elsajátítását irányító, emberi agyban lévő idegi mechanizmusok tudománya (García 2019).
- pozitronemissziós tomográfia, PET** (*positron emission tomography, PET*): egy funkcionális képalkotó eljárás, amelynek segítségével háromdimenziós képet nyerhetünk a test egy adott területéről. Sajatossága, hogy nem az anatómiai viszonyokat, hanem a szervek, szövetek különböző funkcionális jellemzőjét (például véráramlás, anyagcsere) jelenítik meg egy adott pillanatban (García 2019).
- strukturális MRI vizsgálat, sMRI** (*structural MRI, sMRI*): az agyi képalkotás egy módszere, az MRI felhasználásának egyik válfaja. A kutatásban és a diagnosztikában is fontos szempont a megfelelő módszerek kiválasztásakor, hogy az idegrendszer működéséről (funkcionális eljárások, pl. fMRI, EEG), vagy az agy felépítéséről, struktúráinak elrendeződéséről, méretbeli különbségeiről szeretnének információkat nyerni és azokból következtetéseket levonni (Giroud et al. 2021).
- shadowing** a hallott szöveg azonos nyelven, kisebb részletekben történő ismétlése. A feladat több intézményben a tolmácsolás mintatantervének bevezető részében jelenik meg (Szabari 2021).
- szimultán tolmácsolás**, (*simultaneous interpreting*): szinkrontolmácsolás vagy konferencia-tolmácsolás. A legmagasabb szintű nyelvi és szakmai felkészültséget, állóképességet, stressztűrést követeli meg, mivel a tolmácsnak az információt valós időben, megfelelő szövegtagolással és hanghordozással kell visszaadnia (Szabari 2021).

SUMMARIES IN ENGLISH

Dorka BALOGH

An Overview of Legal Translation Research

Abstract: The chapter aims to provide a comprehensive overview of legal translation research from different perspectives. The introduction gives an account of the pioneers who laid the cornerstones of this research area and the researchers whose results and publications have proved to be seminal in the process of the domain gradually gaining more ground and becoming a separate field of research. In the next section, typical researcher-profiles and domain-specific research methods are presented, followed by an introduction of the most relevant lines of research stemming from or related to the special characteristics of legal translation, such as, for example, the equivalence of legal terms and genres, legal translator competences, the methodology of legal translator training, plain legal language used in legal translation or the impact of the improvement of AI-based language technology tools on legal translation. As regards areas and topics for further research, some are suggested in the closing section, but the parts of the chapter introducing individual areas of research might also be inspirational for future researchers.

Keywords: legal translation, legal language, legal text, equivalence of legal terms and genres, neural machine translation

Péter CSATÁR

Cognitive Approaches in Translation Studies: Directions, Opportunities and Challenges

Abstract: This paper surveys key developments in cognitive translation and interpreting studies. Cognitive approaches conceive translation not merely as a linguistic phenomenon but as a mental and socio-cognitive event shaped by the dynamic interaction of mind, body, and environment. Drawing on Toury's and Chesterman's distinction between *translation act* and *translation event*, the study outlines two main cognitive research frameworks: theories modeling translation as a mental process (e.g. Schaeffer and Carl's Recursive Model, Halverson's „gravitational pull” hypothesis)

and approaches grounded in situated cognition, emphasizing the 4EA model (*embodied, embedded, enactive, extended, affective*). The paper underlines the significance of methodological pluralism and the integration of neurological, psychological, and ethnographic methods. It also discusses current challenges and potential directions for cognitively oriented translation research, aiming to strengthen the theoretical and empirical foundations of this interdisciplinary field.

Keywords: cognitive translation studies, cognitive translatology, situated cognition, methodology of translation studies

Csilla DOBOS

Different Aspects and Methods of Intralingual Translation Research

Abstract: This study presents, on the one hand, the fundamental characteristics of intralingual translation and, on the other, the main areas of research related to it. The most important features that help to describe this complex linguistic phenomenon are discussed in separate subchapters. These subchapters form the structural framework of the study and outline the principal research directions. We regard it as an axiom that research into translation within a language is on a par with research into interlingual translation. Intralingual translation shares numerous points of intersection with interlingual translation and can be examined in synergy with it. It constitutes a rich and stimulating field, closely connected to several other disciplines, in which the range of possible approaches appears virtually endless. By contrast, the number of research methods is finite, as these methods are based on common models and presuppose similar theoretical frameworks. In most cases, the theoretical considerations concerning intralingual translation are illustrated with examples. The aim is to offer doctoral students and future researchers in the field insight into selected practical manifestations of the phenomenon and, in doing so, to highlight further research possibilities.

Keywords: synchronic and diachronic intralingual translation; local and global intralingual translation; intralingual translation strategies and operations; intralingual equivalence; intelligibility

Réka ESZENYI**Focus on the Translator and Interpreter – Participant-Oriented Research**

Abstract: The study focuses on participant-oriented research, which, in contrast to product- and process-oriented studies, examines the human agents involved in translation projects and interpreting events. In the first part of the paper, we review the methods and tools used in participant-oriented translation and interpreting research, followed by presenting three examples of empirical studies in both translation and interpreting that are participant-oriented or include participant-oriented elements. While this approach primarily involves asking questions relying on a questionnaire or interview protocol or observing translators and interpreters, we also present examples where other participants in linguistic mediation events are brought into focus. Summarising the findings, we conclude that in an era when tools driven by artificial intelligence (AI) are gaining prominence and are the subject of significant discourse regarding their future roles, the participant-oriented approach plays a particularly important role in describing and defining the role and future position of human agents.

Keywords: participant-oriented research, sociological turn, ethnography, happiness research, interview, questionnaire, observation, human agents

Márta FISCHER**Researching Translation in the EU context**

Abstract: The multilingual nature of the European Union, the interconnectedness of languages and (legal) systems, and the unprecedented volume of translation activity of EU institutions create a unique context that has become a distinct field in translation studies. The aim of this paper is to present the findings of this research field, to identify the most prevalent methodological shortcomings, and to highlight the importance of Hungarian research in this domain. Firstly, the basic concepts of EU law are discussed, as these are essential for the validity of research. Secondly, it will be shown how the EU context changes the fundamental concepts of translation studies, each of which can constitute a research subject in its own right. A separate chapter is devoted to discussing international research findings on eurolects, the language varieties of EU official languages, and the creation of EU terminology via vertical terminology work (Fischer 2010:177). In conclusion, it is emphasised that the obligation to translate into EU languages also creates an opportunity for the continuous development of Hungarian specialised languages. However, in order to take advantage of this opportunity, further domestic research is required on this topic. This study aims to provide a theoretical and methodological basis for future research.

Keywords: institutional translation, EU translation, eurolect, EU terminology, vertical terminology work

Réka GABÁNYI, Márta SERESI

Community Interpreting in the Light of International and Hungarian Literature

Abstract: Community interpreting is a subject of translation studies that can be approached from many angles, such as its actors, areas and regulations varying from country to country and region to region. This study presents the main domains of community interpreting, the variety of the terms used in the literature, the differences between regulation and practice, and the typical profile of the person who provides the interpretation. The specificities of legal, healthcare and public authority interpreting are also highlighted, as well as the advantages and difficulties of the different possible settings of community interpreting.

Keywords: community interpreting, communication, legal, healthcare, public authority

Pál HELTAI

The Relevance-Theoretical Approach to Translation

Abstract: This chapter is not primarily methodological; rather, it is theoretical in nature. Every discipline needs a theoretical framework, and in Translation Studies the cognitive–pragmatic Relevance Theory (RT) provides one of the most useful frameworks. The RT approach views translation as a form of communication to which the basic principle of communication applies: contextual effects must be balanced against processing effort. The RT approach makes it possible not only to describe phenomena but also to explain them. The core concepts of RT can be effectively applied in Translation Studies research: in studying the effects of explicitation, analysing the translation of culture-specific expressions, understanding the role of language and translational norms, clarifying the concept of equivalence, describing the characteristic features of translated texts, in interpreting studies, audiovisual translation, translation quality assessment, and the investigation of a wide range of other issues.

Keywords: ostensive–inferential communication, principle of relevance, cognitive environment, contextual effect, processing effort, interpretive language use, optimal resemblance

Ágnes HORVÁTH
A Genre Approach to Translating Medical Texts

Abstract: The aim of the paper is to present a text analysis model that supports the translation of medical texts with a genre-oriented approach. This approach may seem surprising at first sight, as terminological challenges are usually the focus of attention when hearing about medical translation. Finding the correct target language terminology is certainly key; however, ignoring genre constraints can result in an unfamiliarity that can impair the comprehensibility and acceptability of the text for the target audience and undermine patient recovery or health maintenance. The paper briefly reviews the relationship between genre analysis and translation studies and highlights relevant research in the field of medical translation. Subsequently, it presents in detail an already proven, effective translation-theoretical text analysis model, which has served as a basis for the development of a genre-oriented analytical model for translation especially for medical texts. The latter can be successfully applied to genre analysis and the exploration of translation strategies, as well as to the development of genre awareness in translator training.

Keywords: corpus research, genre analysis, medical translation, text analysis, translator training

Krisztina KÁROLY
**Translating Science: Epistemological Questions,
Research Methods and Findings**

Abstract: Academic translation is a form of mediation among the various domains (professional and technical) that has unique characteristics and consequences in many ways. Academic translation is not merely a philological activity, as it plays a role in the formation and development of science and scholarly thinking, and thus in the preservation of scientific multilingualism and the epistemological diversity of humanity. This chapter explores this specialised field of translation from three perspectives. First, it explains why and how academic translation fulfils this unique role. The second part enumerates the most common research methods used in researching this domain and the most important reliability and validity factors associated with corpus design. The third part reviews the results of empirical research on academic translation, which can be used to identify the specific challenges of this specialised translation, activity and the competences and skills needed to overcome them. In conclusion, I highlight the areas of research that require further investigation with regard to translation into Hungarian and into the *lingua franca* (English).

Keywords: specialised translation, scholarly thinking, epistemology, *lingua franca*, research

Krisztina KÁROLY**Genre Analysis and Text Typology in Translation**

Abstract: This chapter covers four topics related to genre analysis and the study of text types in translation studies. First, it discusses the basic terminological and typological aspects of the field. It reviews the most important criteria for text classification, clarifies the differences between the key concepts used in the chapter (genre, text type, text kind, text class), and then highlights the relationship between and the significance of discourse competence and genre and text type competence in original discourse production and in translation. Since the method of translation is largely determined by the text type or genre, the chapter also discusses some of the major translational text typologies. The second and third parts of the chapter review the results of the analyses of the most common text types (narrative, descriptive, and argumentative texts) and genres that have attracted significant research attention in the international research arena and have had an impact on translation studies. It also addresses some of the most prevailing genre- and translation-related issues of academic, media, political, and legal genres, as well as of certain technical and advertising genres. Finally, the chapter shows that the primary goal of genre analysis in translation studies is to answer the question of how (if at all) the so-called „generic identity” of the source text can be preserved in the target language. It identifies specific, discourse-level translation strategies that are specifically aimed at preserving generic identity in translation and introduces the concept of „genre transfer strategies.” The chapter concludes by modelling the components of genre transfer strategies and the relationships between these components.

Keywords: genre analysis, text type, genre, genre transfer strategy, text type and genre competence

Orsolya SKRIBA**Interdisciplinarity, Cognitive Studies and Neuroscience:****The Use of Electroencephalography in Interpreting Research**

Abstract: Like other tools in cognitive and neuroscientific methods, EEG technology is becoming more and more available and well-known in the field of interpreting research. It serves a key role in understanding the neurolinguistic background of the interpreting process. In this study, I provide an insight on the tool’s journey in interpreting research, show its wide applicability and present the most important results gained from its use. The selected interdisciplinary studies are part of a much bigger literature on the topic. Their aim is merely to highlight the major milestones of an always progressing and expanding field.

Keywords: electroencephalograph, neurolinguistics, interdisciplinary research, interpreting studies, simultaneous interpreting

Boglárka Fanni TÓTH, Márta SERESI

Technology and Interpreting I. Technological Tools in Interpreting Practice

Abstract: Interpreting and technology have been closely intertwined since the beginning of the 20th century. Globalization, the rapid emergence and development of new technologies and artificial intelligence have particularly accelerated changes and fundamentally transformed the interpreting environment. In this paper, we examine the role of technology in interpreting following Braun's (2019) categories. We review simultaneous interpreting equipment and various forms of remote interpreting, then present hardware- and software-based systems used to assist interpreters' work (CAI-tools), and finally discuss the operating principles, challenges, and ethical dilemmas of machine interpreting. While most recently developed technological solutions hold promising potential, many systems are still immature and their application faces significant challenges. Nevertheless, as technology continues to advance, further research and innovations are expected to broaden the possibilities of interpreting.

Keywords: interpreting, technology, remote interpreting, CAI-tools, generative artificial intelligence, machine interpreting

Boglárka Fanni TÓTH

Technology and Interpreting II. Technological Applications in Interpreter Training and Research

Abstract: The rapid development of technology over the past decades has significantly transformed the field of language mediation and is having an increasing impact on interpreter training and interpreting research. This study explores the role of various technological solutions—such as tablets, software-based tools, generative artificial intelligence, and physiological measurement devices—in interpreter education and research. It discusses both the opportunities and challenges of technology integration and highlights the benefits of linking teaching and research, especially through empirical studies involving students. While the use of new technologies entails several challenges, they also offer promising opportunities for both training and academia. Future empirical research will be essential to support the conscious and effective integration of technological tools into interpreting practice.

Keywords: technology, interpreter training, interpreting research, technological competence, physiological measurements, software-based tools

Viktor ZACHAR**Introduction to Journalistic Translation Research**

Abstract: The chapter explores the relationship between the press and the field of translation, and provides an introduction to journalistic translation research. Although international research on journalistic translation has been conducted in the field of Translation Studies for about a quarter of a century, only a few studies of this kind are available in Hungary to date. Apart from some research in the field of text linguistics, the topic has only been occasionally addressed in studies and specific research in Hungary, and even this research is limited to the field of translation teaching and specific press organs. This opens up many future research opportunities for Translation Studies. After introducing the subject, the chapter first discusses the difficulties of the designation *journalistic translation*, then provides an overview of the most important international and Hungarian research to date, and finally outlines possible directions for further research.

Keywords: journalistic translation, translation teaching, transediting, journalism, media

A fordítástudomány (Translation Studies) a legtágabb értelemben vett nyelvi közvetítést vizsgálja, tehát nemcsak, sőt nem is elsősorban szépirodalmi művek fordítása tartozik vizsgálati körébe, hanem a szakfordítás, a tolmácsolás, az audiovizuális fordítás különböző területei, a lektorálás, a gépi fordítás és az utószekesztés is. S teszi mindezt a nyelvi közvetítés folyamatában szerepet játszó nyelvi és nem nyelvi tényezők figyelembevételével.

Manapság annyira sokrétűvé vált a nyelvi közvetítés kutatása, hogy más módszerekkel dolgozik az audiovizuális fordítás kutatója, mint a fordítási korpuszok, a szinkrontolmácsolás vagy a jogi szakfordítás kutatója.

AZ ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjának oktatói a húsz év alatt felhalmozott tapasztalataik alapján olyan módszertani tanulmánykötetet kívánnak a kezdő kutatók kezébe adni, amely segíti őket abban, hogyan kezdjenek hozzá egy fordítástudományi disszertáció megírásához, milyen alpműveket kell elolvasniuk, és milyen módszertani szabályokat kell betartaniuk a fordítással és a tolmácsolással kapcsolatos kutatásokban.

A tanulmánygyűjtemény az eredetileg tervezett két kötet helyett három kötetből áll, mert olyan sok új eredmény született a fordítás és tolmácsolás kutatásának különböző területein az elmúlt években, hogy ha lépést akarunk tartani a nemzetközi fejlődéssel, akkor ezekről a fejleményekről is tájékoztatni kell a kezdő kutatókat. Nem is beszélve a magyarországi fordítástudományi kutatások intenzív fejlődéséről, melyekben nagy szerepet játszik az új nyelvtechnológiai eszközök felhasználása, és az ezzel kapcsolatos kutatásaitikai kérdések.

